Turība University

XX INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

HUMAN VALUES IN THE DIGITAL AGE

CONFERENCE TOPICS

Tourism
Education
Business
Administration and Law
Communication

26th April, 2019
Turība University
Riga, Latvia

CONFERENCE LANGUAGE:
Latvian and English

MORE INFORMATION:
WWW.TURIBA.LV

XX Turiba University Conference

HUMAN VALUES IN THE DIGITAL AGE

Riga, 26 April 2019

XIX Turiba University Conference
HUMAN VALUES IN THE DIGITAL AGE

Riga, 26 April 2019

Organizing Committee

Assoc.prof. Dr.paed. **Aldis Baumanis**, Turiba University, *Latvia*
Prof. Dr.paed. **Ineta Lūka**, Turiba University *Latvia*
Prof. Dr.geogr. **Maija Rozīte,** Turibas University, *Latvia*
MBA, Mg.sc.ing. **Ivars Namatēvs**, Turiba University, *Latvia*
Mg. geogr. **Daina Vinklere***,* Turiba University, *Latvia*
Marta Kive, Turiba University, *Latvia*

Scientific Committee

Prof. Dr.iur. **Aivars Endziņš**, Turiba University, *Latvia*
Prof. Dr.paed. **Ineta Lūka**, Turiba University *Latvia*
Prof. Dr.iur. **Guntis Zemītis**, Turiba University, *Latvia*
Prof. Dr.iur. **Jānis Načisčionis**, Turiba University, *Latvia*
Prof. Dr.iur. **Ingrīda Veikša**, Turiba University, *Latvia*
Prof. Dr.oec., **Rosita Zvirgzdiņa,** Turiba University, *Latvia*
Prof. Dr.phil. **Vladislavs Fomins**, Vytautas Magnus University, *Lithuania*
Assoc.prof. PhD **Gregory Simons**, Uppsala University, *Sweden*
Dr.soc. **Renata Legenzova**, Vytautas Magnus University, *Lithuania*
Dr.oec. **Andrei Pochovyuk**, Kremenchuk Mykhailo Ostrogradskyi University, *Ukraine*
PhD **Aleksander Kobylarek**, University of Wrocław, *Poland*
Prof. Dr.iur. **Anna Budnik**, University of Białystok, *Poland*
Dr. **Renata Matkevičienė**, Vilnius University, *Lithuania*
Assoc.prof. PhD **Suat Begec**, University of Turkish Aeronautical Association, *Turkey*
Assoc.prof. Dr.phil. **Gregory Simons**, Uppsala University, *Sweden*
Dr.iur. **Kristina Miliauskaitė,** Expert at the International Research Database "Lituanistika", *Lithuania*
Dr.hab. **Waldemar Dotkuś**,Wroclaw University of Economics, *Poland*
Dr. **Steffi Robak**, Leibniz Univeristät Hannover, *Germany*

ISSN 1691-6069

© SIA "Biznesa augstskola *Turība*", Riga, 2019
Turiba University
Telephone: +371 67622551
e-mail: turiba@turiba.lv

21. gadsimtu raksturo visaptverošas digitalizācijas fenomens, un līdz ar to digitalizācija ir kļuvusi par mūsu ikdienu.

Uzņēmumi, organizācijas un institūcijas arvien vairāk un noteiktāk savus darbības un pārvaldības procesus organizē digitālā vidē. Patērētāji un klienti arvien vairāk produktus iegādājas, izmantojot digitālās platformas un izmanto digitālā vidē piedāvātus pakalpojumus. No vienas puses, – jau ierasta un pazīstama vide, no otras, – joprojām neizzināta un nesaprasta. Tas viss kopā ir dzinējspēks tehnoloģiju izpratnei un mūsu digitālo pratību pilnveidei.

Konferences mērķis ir apzināt un diskutēt par digitalizācijas iespējām, nepieciešamību un problēmām dažādās jomās. Meklēsim atbildes uz jautājumiem, cik nozīmīga ir digitalizācija mūsdienu biznesā, izglītībā, pārvaldē, un kas ir tie izaicinājumi, ar kuriem saskaras uzņēmumi un institūcijas, un vai digitalizācija padara uzņēmējus konkurētspējīgākus un atpazīstamākus. Vērtēsim patērētāju spēju pilnvērtīgi un jēgpilni izmantot sniegtās iespējas, tādējādi padarot savu ikdienu vienkāršāku un ietilpīgāku.

Tiekamies konferencē, un ceru, ka visi kopā sniegsim pozitīvu virzību valsts kopējai attīstībai!

Agita Doniņa,
Starptautiskā tūrisma fakultātes dekāne

The 21st century is characterized by a comprehensive phenomenon of digitalisation and, as a result, digitalisation has become our everyday life.

Companies, organizations, and institutions are increasingly organizing their operations and management processes in a digital environment. Consumers and customers are increasingly purchasing products through digital platforms and using services offered in a digital environment. On the one hand, a common and familiar environment; on the other, it is still quite unknown and not completely understood. All this is as a powerful reason for understanding technology and improving our digital skills.

The aim of the conference is to identify and discuss the possibilities, necessities and challenges of digitization in various fields. Let's look for answers to the questions regarding the importance of digitization in today's business, education and administration, the challenges faced by businesses and institutions and whether digitization makes entrepreneurs more competitive and recognizable. We will evaluate the ability of consumers to make full and comprehensive use of the opportunities provided, thus making their everyday life simpler and much broader.

See you at the conference and hope that together we will make a positive contribution to the country's overall development!

Agita Doniņa,
Dean of the Faculty of International Tourism

CONTENTS

APDROŠINĀŠANAS PRĒMIJAS KĀ PAKALPOJUMU ATLĪDZĪBAS NOZĪME APDROŠINĀŠANAS LĪGUMĀ 6
Alfejeva Jeļena

IZBEIGTA KRIMINĀLPROCESA ATJAUNOŠANAS SAKARĀ AR JAUNATKLĀTIEM APSTĀKĻIEM TIESISKIE ASPEKTI 15
Baikovska Inese

AIZGĀDĪBAS TIESĪBU ATŅEMŠANAS UN ATJAUNOŠANAS PROCESUĀLĀ KĀRTĪBA 25
Bārtulis Juris

FUNCTIONALITY OF ORGANISATIONS' WEBSITES FOR HR MANAGEMENT IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES 34
Boitmane Ilze

PERSONAS DATI VISPĀRĪGĀS DATU AIZSARDZĪBAS REGULAS KONTEKSTĀ 43
Bomiņš Māris

LATVIJAS TŪRISMA ATTĪSTĪBA STARPKARU PERIODĀ 56
Kalniņš Aivars, Rozīte Maija

LATVIEŠU VALODAS KĀ SVEŠVALODAS EFEKTĪVA UN INOVATĪVA APGUVE AUGSTSKOLĀ DIGITALIZĀCIJAS LAIKMETĀ 68
Kļaviņa Līga

INFORMĀCIJAS SISTĒMAS NEPIECIEŠAMĪBA JAUTĀJUMOS, KAS SKAR AIZGĀDĪBAS UN SASKARSMES TIESĪBU IEROBEŽOŠANU 75
Krikščūne Ginta

DOMU UN JĒDZIENU karšu pielietošanas iespējas akadēmiskās rakstīšanas prasmju attīstīšanā 86
Liepiņa Kristīne, Ate Inese

TŪRISMA KONTEKSTS RĪGAS RESTORĀNU DARBĪBĀ 95
Lingebērziņš Ēriks

SAGATAVOŠANAS TIESAS SĒDES NOZĪME CIVILPROCESA EFEKTIVITĀTEI 109
Neimane Kristīne

THE BANK GUARANTEE CONCEPT IN LITHUANIAN LAW: SOME ISSUES 124
Nemeikšis Giedrius

AZARTSPĒĻU UN IZLOŽU REKLĀMAS IEROBEŽOJUMI UN TO IETEKME UZ SPĒLĒTĀJU/KLIENTU 132
Pētersons Andris, Zvirgzdiņa Rosita, Driņķe Zane

SUBROGĀCIJA UN REGRESA TIESĪBAS APDROŠINĀŠANĀ 140
Rone Dana

REĢIONU TŪRISMA PIEDĀVĀJUMS ĀRVALSTU PILSĒTTŪRISTIEM: RĪGAS PIEMĒRS 148
Rozīte Maija, van der Steina Aija

PASŪTĪTĀJU SAVSTARPĒJI IEPIRKUMA LĪGUMI 160
Skrastiņa Una, Radzevičs Juris

PAŠVALDĪBAS DOMES PRIEKŠSĒDĒTĀJA ATBRĪVOŠANAS TIESISKIE ASPEKTI 170
Skrastiņa Una, Radzevičs Juris

IETEKMĒTĀJU MĀRKETINGA KOMUNIKĀCIJA SOCIĀLAJOS MEDIJOS 181
Sperlina Annemari, Legzdiņa Aija

CIVILPROCESUĀLIE ASPEKTI PĀRROBEŽU MAKSĀTNESPĒJAS PROCESĀ 194
Sproģe Daiga

THE VALUE TO HUMANITY OF EFFICIENT LEGAL REGULATION
OF E-WASTE PREVENTION IN LITHUANIA 205
Statkiene Erika

THE VERITY OF FORMS OF SPECIAL KNOWLEDGE APPLICATION IN CRIMINAL PROCESS
OF GIVING EVIDENCE IN LITHUANIAN LAW 219
Šimbelytė Sigita

EFFICIENCY OF THE INTERNATIONAL AND STATE INTERNAL LEGAL REGULATION AIMED
TO PREVENT AND COMBAT TERRORISM 229
Vaivode Laila, Ammar Saer

AUTORDARBU IZMANTOŠANA MĀCĪBU MATERIĀLOS 243
Veikša Ingrīda

AUTORU MANTISKO TIESĪBU IEROBEŽOJUMU TIESĪBU VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA 257
Vindele Liene, Cāne Renāte

TŪRISTU GIDU PROFESIONĀLĀS PILNVEIDES KURSU PIEDĀVĀJUMS UN PIEPRASĪJUMS
RĪGĀ 268
Žvale Ruta, Latsone Evita

APDROŠINĀŠANAS PRĒMIJAS KĀ PAKALPOJUMU ATLĪDZĪBAS NOZĪME APDROŠINĀŠANAS LĪGUMĀ

THE SIGNIFICANCE OF INSURANCE PREMIUM AS REMUNERATION FOR SERVICES IN THE INSURANCE CONTRACT

Jeļena Alfejeva, Dr.iur.
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E-pasts: alfejeva@inbox.lv

Abstract

Insurance is a commercial activity, namely the provision of services for remuneration. This remuneration is an insurance premium paid by a person for the services of an insurer on the basis of an insurance contract. The insurance contract specifies the specific services provided by the insurer, anticipating and covering the risks.

The insurance premium shall be set by the insurer to the extent necessary to fulfil the obligations under the insurance contract and to cover the expenses necessary for the insurance. The insurance premium must be a genuine remuneration for the services provided by the insurer – coverage of insurance risks provided by the insurance contract.

Council Directive 93/13/EEC on unfair terms in consumer contracts stipulates that, in insurance contracts, provisions which explicitly define or limit the risk insured and the liability of the insurer should not be subject to unfairness assessment, as these restrictions are taken into account when calculating the premium paid by the consumer. This statement makes it possible to understand the importance of insurance premiums as a service charge.

The Court of Justice of the European Union has also recently ruled that the insurer cannot be compelled to bear the risk that was not taken into account when calculating the insurance premium.

Analysis and synthesis method, scientific induction and deduction methods, comparative method, as well as observation were used in the research.

The context of the article is limited to understanding the essence of the insurance premium and an indication of problems with the investigation of this essence in litigation.

Keywords: insurance premium, commercial transaction, competition

Ievads

Apzinoties apdrošināšanas attiecību lomu mūsdienu sabiedrībā, ir aktuāls jautājums par šo attiecību pareizu izpratni un tiesisko reglamentāciju.

Apdrošinātāju pakalpojumu sniegšana tiek veikta komercdarījumu formā, par pakalpojumiem nosakot atlīdzību. Šo atlīdzību par pakalpojumiem apdrošināšanas darījumā dēvē par apdrošināšanas prēmiju.

Svarīgi izprast likumdevēja iejaukšanas nepieciešamību apdrošināšanas darījumu tiesiskajā reglamentācijā un tās robežu, nepieļaujot, lai tiktu ierobežota darījuma brīvība vai arī traucēta konkurence apdrošināšanas nozarē.

Kaut arī civiltiesiskais un komerctiesiskais apdrošināšanas attiecību normatīvais regulējums risina svarīgas sociālas funkcijas, nebūtu pamatoti veikt apdrošināšanas attiecību pārmērīgu regulāciju no valsts puses, atstājot mazāk vietas vienam no civiltiesību pamatprincipiem – darījumu brīvības izpausmei.

Apdrošināšanas pakalpojumu specifika bieži neļauj izprast visas apdrošināšanas darījuma sastāvdaļas. Saistībā ar to sabiedrībā arī tiek pausts viedoklis, ka apdrošināšanas līguma regulējums vēl vairāk ir jāreglamentē.

Juridiskajos dokumentos, arī tiesu nolēmumos parasti netiek veikta analīze, kādas saistības ir uzņēmies apdrošinātājs darījumā, vērtējot to no apdrošināšanas prēmijas lieluma. Kaut arī tieši apdrošināšanas prēmijas lielums nosaka apdrošinātāja kā darījuma dalībnieka gribu apdrošināšanas līguma saistībām.

Iespējams, minētā dēļ 2017. gadā publiski tika pacelts un nopietni izskatīts jautājums par gada maksimālās cenas noteikšanu ar vispārsaistošu tiesību aktu transportlīdzekļu īpašnieku atbildības obligātajā apdrošināšanā. Iniciatīvas autori vēl joprojām aicina vākt parakstus iniciatīvas iesniegšanai likumdevējam (piemēram, portālā https://manabalss.lv).

Raksta mērķis ir analizēt apdrošināšanas līguma būtisku sastāvdaļu – apdrošināšanas prēmijas institūtu kontekstā ar apdrošināšanas darījuma būtību. Pareiza izpratne par šo jautājumu sekmētu vienotu izpratni par apdrošināšanu, tādējādi nostiprinot un veicinot sabiedrības augstu uzticības līmeni Latvijas finanšu sistēmai kopumā.

Pētījuma jautājums ir saistīts ar apdrošināšanas līguma noteikumu interpretāciju, vadoties pēc tajā noteiktās apdrošināšanas prēmijas.

Pētījuma teorētiska bāze ir pasaules zinātnieku atziņas par apdrošināšanu.

Pētījuma normatīvā bāze ir Latvijas likumi: *Apdrošināšanas līguma likums*, *Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likums*, *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums*, *Civillikums* un citi normatīvie akti, kā arī to projekti. Tiek apskatīta arī Latvijas tiesu prakse, kā arī Eiropas Savienības Tiesas judikatūra.

Pētījuma empīriskais pamats ir arī autores personīga pieredze darbā ar apdrošinātājiem.

Pētījumā tiek izmantotas vispārzinātniskās, kā arī speciālās juridiskās izziņas metodes: analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metodes, salīdzinošā metode, kā arī vēsturiskā metode un novērošana.

1. Apdrošināšanas prēmijas loma apdrošināšanas līgumā un tās noteikšana

Paša apdrošināšanas jēdziena definēšana nepārtraukti tiek pilnveidota, kaut arī vēl XX gs. sākumā Latvijas zinātnieks Loebers rakstīja, ka apdrošināšanas definīcijai tiek pievērsta lielāka uzmanība nekā tā prasa, jo jautājums par to bija aktuāls tad, kad apdrošināšana nebija nostiprinājusies civiltiesībās un bija svarīgi to definēt, lai pareizi izprastu tās būtību. (*Loebers*, 1926, 423)

Tomēr mūsdienu sabiedrībā jautājums par apdrošināšanas jēdziena definēšanu ir ieguvis svarīgu nozīmi, ņemot vērā vispārējo finanšu pakalpojumu izpratnes aktualitāti.

Atbilstoši *Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likumam* ar apdrošināšanu saprot riska iestāšanās negatīvu finansiālu seku nodošanu apdrošinātājam. Tomēr šī definīcija neļauj izprast apdrošināšanas darījuma dabu.

Apdrošināšanas līguma likums definē, ka apdrošināšanas līgums ir apdrošinātāja un apdrošinājuma ņēmēja vienošanās, saskaņā ar kuru apdrošinājuma ņēmējs uzņemas saistības maksāt apdrošināšanas prēmiju līgumā noteiktajā veidā, termiņos un apmērā, kā arī izpildīt citas līgumā noteiktās saistības, un apdrošinātājs uzņemas saistības, iestājoties apdrošināšanas gadījumam, izmaksāt līgumā norādītajai personai apdrošināšanas atlīdzību atbilstoši apdrošināšanas līgumam, kā arī izpildīt citas līgumā noteiktās saistības.

Tādējādi jāatzīmē, ka šobrīd Latvijas tiesībās apdrošināšanas līguma definīcija ir pietuvināta starptautiski atzītajai.

Apdrošināšanas darījumu un tās elementus Eiropas zinātnieku grupa apskata Eiropas apdrošināšanas līgumu principos (PEICL). (*Heiss* & *Lakhan*, 2011)

Arī Eiropas Savienības Tiesa savos nolēmumos sekojoši definē apdrošināšanas darījumu – apdrošināšanas darījumu raksturo apdrošinātāja pienākums, iepriekš iekasējot prēmiju, apdrošinātajai personai, ja ir iestājies apdrošināšanas gadījums, sniegt pakalpojumus, par kuriem ir panākta vienošanās, noslēdzot līgumu (Eiropas Savienības Tiesas spriedumi C‑349/96 17. punkts, C‑240/99 37. punkts un tieši saistībā ar transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas līgumu – C‑556/13 28. punkts).

Ar apdrošināšanu pērk iespēju izvairīties no varbūtēja, bet ne garantēta (atsevišķos gadījumos pat ļoti liela) zaudējuma nākotnē, kurš var arī neiestāties.

Apzinoties apdrošināšanas būtību, var noteikt, ka apdrošināšanas darījums (līgums) ir darījums, ar ko viena puse – apdrošinātājs apsola otrai pusei par norunātas naudas summas samaksu sniegt pakalpojumus –, proti, nodrošināt aizsardzību pret kāda riska iestāšanās finansiālajām sekām. Šī aizsardzība tiek nodrošināta, izmaksājot zaudējumu kompensāciju vai naudas summu pēc iepriekšējās vienošanās, ja apdrošinātais risks iestājas. Savukārt norunāta naudas summa par apdrošinātāja pakalpojumiem, ko maksā pakalpojumu pasūtītājs, ir tā saucamā apdrošināšanas prēmija.

Apdrošināšanas prēmija pēc savas būtības ir maksa par pērkamo apdrošināšanas pakalpojumu.

Apdrošināšanas pakalpojumu sniegšana, iekasējot par šiem pakalpojumiem apdrošināšanas prēmiju, ar ko nodarbojas apdrošinātāji, ir komercdarbība. Apdrošinātājs attiecīgi ir komersants un nodarbojas ar pakalpojumu sniegšanu par atlīdzību, kur šī atlīdzība tiek saukta par apdrošināšanas prēmiju.

Ņemot vērā apdrošināšanas darbības pamatprincipus, apdrošinātājs iekasē no saviem klientiem apdrošināšanas prēmijas nākotnes zaudējumu izmaksām, ko tas ir apsolījis saskaņā ar apdrošināšanas līgumiem, akumulē šīs prēmijas, uzturot prēmiju kopējo fondu, kamēr zaudējumi, kurus tas ir apņemies segt, vēl nav iestājies.

Ņemot vērā komercdarbības peļņas gūšanas nolūku, apdrošināšanas prēmiju apdrošinātājam jānosaka tādā apmērā, lai izpildītu apdrošināšanas līgumā paredzētās saistības un segtu izdevumus, kas nepieciešami apdrošināšanas veikšanai, kā arī jāveic papildus darbības, lai gūtu peļņu. Tomēr šī peļņa ne obligāti var tikt gūta, saņemot apdrošināšanas prēmijas no tiešiem apdrošināšanas darījumiem – tā var tikt nodrošināta ar akumulēto līdzekļu investēšanu, jo

apdrošinātāji parasti operē ar pietiekoši lielu naudas masu, lai varētu saņemt vērā ņemamus ienākumus no investīcijām.

Jebkurā gadījumā apdrošināšanas prēmijai ir jābūt patiesai atlīdzībai par apdrošinātāja sniegtajiem pakalpojumiem – ar apdrošināšanas līgumu nodrošināmo apdrošināšanas risku segumu.

Apdrošināšanas prēmijas sabiedriskā nozīme izriet no Eiropas Savienības tiesību aktiem. Piemēram, Padomes Direktīva 93/13/EEK par negodīgiem noteikumiem patērētāju līgumos paredz, ka apdrošināšanas līgumos noteikumus, kas skaidri nosaka vai ierobežo apdrošināto risku un apdrošinātāja atbildību, nevajadzētu pakļaut negodīguma novērtējumam, jo šos ierobežojumus ņem vērā, aprēķinot prēmiju, kuru maksā patērētājs.

Runājot par apdrošināšanas prēmijas noteikšanu, jāņem vērā apdrošināšanas iespējamība, ņemot vērā tās principus.

Ir vispārēji noteikts, ka apdrošināšana ir iespējama tikai tad, ja ir iespēja prognozēt apdrošināmos zaudējumus. Ir divi lielumi, kuriem obligāti jābūt novērtējamiem, lai veiktu apdrošināšanu: zaudējumu iestāšanās varbūtība un ar to saistīts zaudējumu apmērs. (*Dror*, 2011, 53)

Lai noteiktu apdrošināšanas pakalpojumu cenu, apdrošinātāji veic noteikta pagātnes riska vidējo apdrošināšanas izmaksu aprēķinu. Tam nepieciešami dati par gadījumu biežumu, kas ir vidējais gadījumu skaits uz simts attiecīgā laika perioda (parasti viena gada) spēkā esošiem apdrošināšanas līgumiem un vidējo zaudējumu apmēru vienā gadījumā – to noteikšanai izmanto vēsturiskos datus, koriģējot to ar pieņēmumiem par nākotnes attīstību.

Izmantojot minētos datus, apdrošinātāji nosaka tā saucamās riska prēmijas, kas ir apdrošināšanas pakalpojumu cenas obligāta sastāvdaļa – tā ir naudas summa, kas vidēji nepieciešama, lai segtu iespējamās apdrošināšanas atlīdzības un šo atlīdzību administrēšanas izdevumus. Riska prēmiju apdrošinātājs aprēķina, reizinot gadījumu biežumu uz vidējo zaudējumu vienā gadījumā, rezultātu dalot ar līgumu skaitu.

Aprēķina piemērs, balstoties uz pagātnes datiem, varētu būt sekojošs –, piemēram, ir zināms, ka pēdējo trīs gadu periodā uz 100 apdrošinātajām personām gada laikā ir bijuši pieci atlīdzības izmaksas gadījumi –, tādējādi gadījumu biežums būs pieci uz 100, tas ir 0,05 vai 5 %; arī ir noskaidrots, ka pēdējo trīs gadu periodā vidēji izmaksāta summa kopā ar izmaksas administrēšanas izdevumiem par vienu gadījumu ir 1000 eiro; šajā piemērā riska prēmija būs $1000 \times 0{,}05 = 50$ eiro.

Lai noteiktu individuālo cenu, riska prēmiju koriģē ar koeficientiem, kas atspoguļo individuālu riska novērtējumu.

Tieši individuālā riska koeficientu piemērošana ir tas, ar ko apdrošinātāji savstarpēji konkurē, cenšoties uzņemties riskus par atbilstošām cenām un attiecīgi piesaistot maza riska klientus ar cenu atlaidēm.

2. Valsts iejaukšanās ierobežojums apdrošināšanas prēmijas noteikšanā un *Bonus-malus* sistēma

Ņemot vērā, ka apdrošināšanas pakalpojumu sniegšana ir komercdarbība un Eiropas Savienības valstu ekonomikas balstās uz konkurences principiem, apdrošināšanas prēmijas (cenas) dalībvalstīm aizliegts tieši vai netieši reglamentēt.

Valsts uzraudzība (kontrole) par apdrošinātāju darbību izpaužas ar to, ka specializēta valsts uzraudzības iestāde – Latvijā Finanšu un kapitāla tirgus komisija – seko līdz, lai apdrošinātājam būtu pietiekoši daudz līdzekļu un spēju, lai izpildītu saistības, kas izriet no apdrošināšanas līgumiem.

Tāpat šo prēmiju apmērs nevar būt saskaņošanas objekts starp apdrošinātājiem, jo šādas saskaņošanas (vienošanās) starp konkurentiem ir aizliegtas saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību 101. pantu un *Konkurences likuma* 11. pantu.

Kaut arī šai ziņā jāmin, ka apdrošināšanas nozare diezgan ilgi, līdz pat 2017. gadam, bija viena no trim nozarēm Eiropas Savienībā, uz kuru bija attiecināma grupu atbrīvojuma regula saistībā ar konkurenci – Komisijas Regula (ES) Nr. 267/2010 (2010. gada 24. marts) par Līguma par Eiropas Savienības darbību 101. panta 3. punkta piemērošanu dažām nolīgumu, lēmumu un saskaņotu darbību kategorijām apdrošināšanas nozarē.

Tas bija pamatots ar atziņu, ka vēsturisko statistikas datu apmaiņa riska prēmijas (riska cenas) noteikšanai sekmē apdrošināšanas nozares efektīvu darbību, jo apdrošinātājiem rodas labāka izpratne par pieņemamiem riskiem, kas savukārt ļauj viņiem veikt uzticamāku risku novērtējumu, samazinot starpību starp faktisko atlīdzību apmēru un apdrošināto samaksāto prēmiju summu, kopumā rezultātā samazinot gala cenas patērētājiem.

Atceļot šo minēto Regulu, bet tāpat atzīstot apdrošinātāju tiesības apmainīties ar vēsturiskiem datiem ar iepriekšējo pamatojumu, Eiropas Komisija savā ziņojumā skaidroja, ka nav nepieciešamība katru nolīgumu, lēmumu vai saskaņoto darbību kategoriju par vēsturisko statistikas datu apkopošanu aizsargāt ar izņēmuma rakstura tiesību instrumentu un pietiek ar atbilstošiem norādījumiem.

Kaut arī attiecīgais grupālais atbrīvojums no konkurences aizliegumiem ir šobrīd atcelts, ar to saistīti tiesību dokumenti pēc būtības apliecina apdrošināšanas prēmijas sabiedrisku nozīmi un tās noteikšanas principus.

Apdrošinātāju procesa svarīgumu, nosakot apdrošināšanas prēmijas, apliecina arī Eiropas Savienības izskatīšanas procedūras saistībā ar transportlīdzekļu īpašnieku atbildības apdrošināšanas prēmiju noteikšanu atkarībā no izraisīto negadījumu skaita. Latvijā šī sistēma balstās uz apdrošinātāju vienošanos – tā ir *bonus-malus* (latviešu valodā – atlaižu un piemaksu) sistēma, kur katram pārim: transportlīdzeklis/īpašnieks nosaka *bonus-malus* klasi atkarībā no pagātnē izraisītiem ceļu satiksmes negadījumiem. Pieņemot, ka šī *bonus-malus* klase atspoguļo individuālā riska pakāpi, apdrošinātājs to var ņemt vērā, aprēķinot apdrošināšanas prēmijas apmēru.

Tas ir vienošanās Līguma par Eiropas Savienības darbību 101. panta izpratnē, kas tiek atbrīvota no konkurences aizliegumiem saskaņā ar šā panta trešo daļu.

Un kaut arī Latvijā apdrošinātāji paši nosaka apdrošināšanas prēmijas korekcijas atkarībā no *bonus-malus* klases, Eiropas Savienības Tiesa iepriekš ir atzinusi par sabiedrībai svarīgu un atbrīvojumu no konkurences aizliegumiem pat tādu kārtību, saskaņā ar kuru piemaksas un atlaides bija jau iepriekš noteiktas valsts nacionālajās tiesībās.

Šai ziņā apskatāmi ir Eiropas Kopienu (Savienības) Tiesas nolēmumi Lietās C-346/02 un C-347/02. Šajās tiesvedībās Eiropas Komisija vērsās pret Franciju un Luksemburgu par valsts pienākumu neizpildi, pieņemot tiesību normas, kas paredz pienākumu iekļaut transportlīdzekļu apdrošināšanas līgumos iedalījuma sistēmu klasēs atkarībā no attiecīgi apdrošināšanas gadījumu iestāšanās vai to neiestāšanās. Eiropas Komisija uzskatīja, ka šāds pienākums ir pretējs likmju brīvas noteikšanas principam (tas ir, ka apdrošināšanas pakalpojumu cenas nedrīkst valstiski noteikt).

Jāatzīmē, ka tiesvedībās ir izskanējis arī arguments, ka *bonus-malus* sistēma veicina patērētāju aizsardzību un ceļu satiksmes negadījumu novēršanu.

Un kaut arī ģeneráladvokātes Kristīnes Štiksas-Haklas 2004. gada 30. marta secinājumos tika ierosināts tiesai atzīt, ka minētās valstis ir pārkāpušas likmju brīvas noteikšanas principu, kurš tika noteikts Padomes 1992. gada 18. jūnija Direktīvā 92/49/EEK par normatīvo un administratīvo aktu koordinēšanu attiecībā uz tiešo apdrošināšanu, kas nav dzīvības apdrošināšana, ar kuru groza Direktīvu 73/239/EEK un Direktīvu 88/357/EEK (trešā nedzīvības apdrošināšanas direktīva), tiesa šo viedokli nav atbalstījusi.

Izskatot visus argumentus, tiesa ir nospriedusi, ka izskatāmās *bonus-malus* sistēmas tomēr nenoved pie tā, ka valsts tieši nosaka likmes, jo apdrošināšanas sabiedrības var brīvi noteikt pamatprēmiju apjomu, tāpēc pārkāpumi netika konstatēti.

3. Apdrošinātāja saistības apdrošināšanas līgumā un apdrošināšanas prēmija

Apdrošināšanas līgums ir tiesisks darījums, ar ko viena persona – apdrošinātājs par samaksu apņemas izpildīt par labu otrai personai noteiktu darbību, ja iestāsies tam nepieciešamie līgumā paredzēti priekšnosacījumi.

Tiesiska darījuma sastāvdaļas ir vai nu būtiskas vai dabiskas, vai nejaušas (Civillikums, 1469. pants). Būtisks darījumā ir viss tas, kas nepieciešams tā jēdzienam un bez kā arī pats nodomātais darījums nav iespējams (Civillikums, 1470. pants).

Apdrošināšanas prēmijas nozīme apdrošināšanas līgumā var tikt salīdzināta ar pirkuma maksas nozīmi pirkuma līgumā. Tā pirkuma līgumam darījuma būtiskās sastāvdaļas ir priekšmets un maksa.

Atbilstoši *Civillikuma* 2017. pantam pirkuma maksai ir jābūt noteiktai, un tā nedrīkst būt atkarīga no vienas puses iegribas. Pēc vispārējiem noteikumiem pirkuma maksai jābūt noteiktai konkrētā naudas summā, tā uzskatāma par līguma būtisku sastāvdaļu. (Torgāns, 2018, 51)

Arī apdrošināšanas līguma būtiskas sastāvdaļas ir priekšmets un maksa. Apdrošināšanas prēmija līdzīgi kā pirkuma līgumā noteikta pirkuma maksa ir būtiska apdrošināšanas līguma sastāvdaļa, kura kopā ar apdrošināšanas līguma priekšmetu veido apdrošināšanas līguma obligātu saturu.

Apdrošināšanas līguma priekšmets ir apdrošināšanas atlīdzības izmaksas pienākums, iestājoties apdrošināšanas gadījumam, bet cita apdrošināšanas līguma būtiskā sastāvdaļa – maksa – apdrošināšanas prēmija. Par abiem šiem elementiem darījuma dalībniekiem jāvienojas, jau līgumu slēdzot.

Savukārt tiesai, pievēršoties analīzei par apdrošināšanas atlīdzības nozīmi pretstatā apdrošināšanas prēmijas nozīmei, ir bijuši gadījumi, kad apdrošināšanas prēmijas loma netika pienācīgi novērtēta (skat., piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 12. marta sprieduma Lietā Nr. SKC-184/2014 8.2. punktu, kur tiesa nošķir apdrošināšanas prēmiju no apdrošināšanas atlīdzības, uzskatot, ka prasījums par prēmijas samaksu ir mazāk svarīgs, salīdzinot ar prasījumu par apdrošināšanas atlīdzību).

Protams, problēmas tiesas spriešanā rodas no likumdevēja neskaidriem, neprecīziem formulējumiem tiesību aktos, kas, ņemot vērā sarežģītu vērtēšanas procesu, attiecīgi atsevišķos gadījumos neļauj sasniegt taisnīgu rezultātu.

Arī viedoklis par to, ka pamats apdrošinātāja apdrošināšanas atlīdzības atteikumam ir nevis vērtējums par līguma saistībām, bet mēdz būt arī likumisks, kā arī subjektīvs (Mantrovs, 2018), pēc būtības balstās uz sabiedrībai neskaidru apdrošināšanas līguma tiesisko regulējumu.

Apdrošinātāja lēmumam par apdrošināšanas atlīdzību ir jāatspoguļo no apdrošināšanas līguma izrietošs apdrošināto risku segums, kuram pretī ir saņemta apdrošināšanas prēmija, slēdzot līgumu. Tāpat apdrošinātāju lēmumi par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu vai atteikumu var tikt saistīti ne tikai ar apdrošināto risku segumu, bet arī ar apdrošinājuma ņēmēja, apdrošinātā un citu līguma dalībnieku pienākumu neizpildi, tomēr tas nevar būt par pamatu apdrošināšanas atlīdzības izmaksas tiesisko regulējumu izcelt no apdrošināšanas līguma tiesiskā regulējuma kā tāda, kā arī apdrošinātāja līgumisko apsolījumu pret saņemto atlīdzību – prēmiju nodalīt no šā līguma saistību apraksta.

Situācijā, kad personu tiesiskās attiecības izriet no to noslēgtā līguma, kuram likumdevējs ir paredzējis tiesisko reglamentāciju, piemērojot tiesību normas, ir būtiski vērtēt, cik šīs tiesību normas ir imperatīvas, attiecīgi, cik daudz likumdevējs ir gribējis ierobežot darījuma dalībniekiem iespēju vienoties par darījuma noteikumiem.

Atšķirīgs vērtējums šim jautājumam nebūtu pareizs arī tad, kad tiek apskatīts sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas līgums, kam bieži sabiedrība piedēvē īpašu nozīmi, kas atšķir šo līgumu no citiem civiltiesiskiem līgumiem. Runājot par šo obligāto apdrošināšanas veidu, jāmin, ka tas tiek padarīts par obligātu ar visai sabiedrībai diezgan svarīgu mērķi – aizsargāt ceļu satiksmes negadījumos cietušo personu intereses – ātri tikt pie zaudējumu atlīdzināšanas.

Tomēr, neskatoties uz to, ka sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas līguma noteikumiem likumdevējs ir paredzējis saistošu normatīvu regulējumu, tomēr arī šajā apdrošināšanas veidā apdrošinātāja saistību pamats ir līgums.

To apliecina Eiropas Savienības Tiesas 2018. gada 7. augusta spriedums lietā C-122/17, kur tiesa skaidroja, ka pat tad, kad dalībvalsts tiesību norma ir pretrunā ar Eiropas Savienības tiesību aktiem, apdrošinātājam nedrīkst tikt uzlikts pienākums atlīdzināt cietušajam kaitējumu, ko nesedz tā izsniegtā apdrošināšanas polise (apdrošināšanas līgums).

Eiropas Savienības Tiesa minētajā spriedumā skaidro apdrošināšanas būtību caur ieguldījumu kopīgiem mērķiem, veicot maksājumus kopējo izdevumu vai zaudējumu segšanai. Tiesa secina, ka apdrošinātājam, kas ir privātpersona, saistības jāpilda saskaņā ar noslēgtā līguma noteikumiem, savukārt direktīvas normas nevar tikt piemērotas strīdā starp privātpersonām. Par direktīvu transponēšanu ir atbildīga valsts, tādējādi, ja apdrošinātājs ir noslēdzis līgumu, nepārkāpjot nacionālo tiesību normas, bet tās ir pretrunā ar direktīvu, atbildību cietušā priekšā jāuzņemas valstij, nevis apdrošinātājam.

Spriedumā uzsvērts, ka apdrošinātājam nevar likt uzņemties veikt izmaksas, kādas līgumā nebija paredzētas, liekot tam segt risku, kāds nebija ņemts vērā, aprēķinot apdrošināšanas prēmiju.

Šai ziņā uzmanība pievēršama risinājumam, kuru Latvijā izvēlējās civillietās C04330607 un C34087308, balstoties uz Satversmes tiesas spriedumu 2014. gada 29. decembra lietā Nr. 2014-06-03, kurā tika vērtēti Ministru kabineta noteikumu Nr. 331 "Noteikumi par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un aprēķināšanas kārtību par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem" atsevišķi panti. Šī Satversmes tiesas sprieduma piemērošana ar interpretāciju, kuru sniedza Latvijas Republikas Augstākā tiesa spriedumā Nr. SKC-1/2015, noveda pie tā, ka apdrošinātāji tika atzīti par atbildīgiem par tādiem zaudējumiem, kurus nebija paredzējuši,

apdrošināšanas līgumu slēdzot, ņemot vērā Ministru kabineta noteiktos ierobežojumus minētajos noteikumos Nr. 331, ko atzina par neatbilstošiem attiecīgās direktīvas interpretācijai. Tomēr, kā norāda ģenerāladvokāts Īvs Bots 2018. gada 10. aprīļa secinājumos minētajā Eiropas Savienības Tiesas lietā C-122/17, "valsts tā vai citādi nedrīkst gūt jebkādas priekšrocības no direktīvas nepareizas transponēšanas, meklējot veidus, kā uzlikt apdrošinātājiem pienākumu segt riskus, ko pati valsts ir tieši izslēgusi no risku seguma".

Autore pievienojas atziņai, ka ir nepārprotami, ka apdrošinātāja saistības izriet no līguma, kur ir aprakstīts šo saistību raksturs – tieši par to apdrošinātājs nosaka klienta maksājamo atlīdzību – apdrošināšanas prēmiju.

Secinājumi un priekšlikumi

Kaut arī ir apskatīts tikai viens apdrošināšanas tiesību institūts – apdrošināšanas prēmija, un šis apskats šajā rakstā nav visaptverošs, no iepriekšējā apskata izdarāmi sekojoši secinājumi:

1) apdrošināšanas prēmija ir maksa (atlīdzība) par apdrošinātāja pakalpojumiem, un ir apdrošināšanas līguma būtiskā sastāvdaļa;
2) Latvijā apdrošināšanas prēmijas nozīme nav skaidri apzināta;
3) lemjot jautājumus par apdrošināšanas atlīdzību, apdrošināšanas prēmijas lielums kopsakarā ar citiem līguma noteikumiem var tikt izmantots, lai noskaidrotu pušu patieso gribu.

Vērtējot tiesisko regulējumu apskatītajā jomā, šķiet, ka tas ir pietiekošs, lai atspoguļotu būtību un tas varētu tikt piemērots pareizi, atbilstoši to interpretējot, tomēr šo interpretēšanu apgrūtina likumdevēja skaidru norādījumu trūkums.

Autore uzskata, ka jāizskata iespēja papildināt *Apdrošināšanas līguma likuma* 11. pantu ar (1)[1] daļu sekojošā redakcijā:

"(1)[1] Apdrošināšanas līguma atsevišķi noteikumi, kas skaidri nosaka vai ierobežo apdrošināto risku un apdrošinātāja atbildību, nevar tikt atzīti par spēkā neesošiem, paturot pašu apdrošināšanas līgumu par spēkā esošu, ja šos ierobežojumus ņem vērā, aprēķinot apdrošināšanas prēmiju."

Risinājumi var tikt saistīti arī ar sabiedrības zināšanu pilnveidošanu apdrošināšanas jautājumos. Tādējādi priekšlikumi ir:

1) nozares asociācijām izstrādāt programmas par apdrošināšanas būtības izskaidrošanu sabiedrībai;
2) veidot apmācības programmas, ieskaitot apdrošināšanas pamatu apmācību vispārizglītojošās iestādēs.

Risinot šos uzdevumus, varēs sasniegt vairāk ieguvumu no konkurences apdrošināšanas nozarē, kā arī vispārēji veicināt sabiedrības informētību apdrošināšanas pakalpojumu izmantošanā.

References

Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 124 (5442), 30.06.2015.

Apdrošināšanas līguma likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97 (6183), 18.05.2018.

Civillikums: Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41, 20.02.1937.

Dror, D. M. (2011, June). Can We Assume that People Understand Insurance Principles? *Medicus Mundi Switzerland* (MMS), Vol. 120, pp. 50–54

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2002/65/EK (2002. gada 23. septembris) par patēriņa finanšu pakalpojumu tālpārdošanu un grozījumiem Padomes Direktīvā 90/619/EEK un Direktīvās 97/7/EK un 98/27/EK; Eiropas Parlamenta un

Padomes Direktīva 93/13/EEK (1993. gada 5. aprīlis) par negodīgiem noteikumiem patērētāju līgumos. *Oficiālais Vēstnesis,* L 271, 09.10.2002. 0016.–0024. lpp.

Eiropas Parlamenta un Padomes 1992. gada 18. jūnija Direktīvā 92/49/EEK par normatīvo un administratīvo aktu koordinēšanu attiecībā uz tiešo apdrošināšanu, kas nav dzīvības apdrošināšana, ar kuru groza Direktīvu 73/239/EEK un Direktīvu 88/357/EEK (trešā nedzīvības apdrošināšanas direktīva), *Oficiālais Vēstnesis,* L 228, 1. lpp.

Eiropas Kopienas Tiesa, tiesas spriedums, 1999. gada 25. februāris, lietā C‑349/96 CPP, Krājums, I‑2763. lpp.

Eiropas Kopienas Tiesa, tiesas spriedums, 2001. gada 8. marts, lietā C‑240/99, Krājums, I-1964. lpp.

Eiropas Kopienas Tiesa, tiesas spriedums (virspalāta), 2004. gada 7. septembris, lietā C-346/02, Eiropas Kopienu komisija pret Luksemburgas Lielhercogisti, *Judikatūras Krājums*, 2004 I-07517

Eiropas Kopienas Tiesa, tiesas spriedums (virspalāta), 2004. gada 7. septembris, lietā C-347/02, Eiropas Kopienu komisija pret Francijas Republiku, *Judikatūras Krājums*, 2004 I-07557

Eiropas Savienības Tiesa, tiesas spriedums (ceturtā palāta), 2015. gada 26. marts, lietā C‑556/13, "Litaksa" UAB pret "BTA Insurance Company" SE. Pieejams: http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62013CJ0556&lang1=lv&type=TXT&ancre= (skatīts 12.01.2019.)

Eiropas Savienības Tiesa, tiesas spriedums (virspalāta), Eiropas Savienības Tiesas 2018. gada 7. augusts, lietā C-122/17, David Smith pret Patrick Meade, Philip Meade, FBD Insurance plc, Ireland, Attorney General. Pieejams: http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=204743&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=9690496 (skatīts 12.01.2019.)

Ģenerāladvokātes Kristīnes Štiksas‑Haklas secinājumi, sniegti Eiropas Savienības Tiesai 2004. gada 30. martā Lietās C‑346/02 un C‑347/02 Eiropas Kopienu Komisija pret Luksemburgas Lielhercogisti (C‑346/02) un Francijas Republiku (C‑347/02). Pieejams: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:62002CC0346&from=LV (skatīts 12.01.2019.)

Ģenerāladvokāta Īva Bota [YVES BOT] secinājumi, sniegti Eiropas Savienības Tiesai 2018. gada 10. aprīlī Lietā C-122/17, ECLI:EU:C:2018:223. Pieejams: http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=200886&pageIndex=0&doclang=LV&mode=req&dir=&occ=first&part=1 (skatīts 12.01.2019.)

Heiss, H., Lakhan, M., (2011). Principles of European Insurance Contract Law: A Model Optional Instrument With a Postscript in Honour of Fritz Reichert-Facilides, Project Group "Restatement of European Insurance Contract Law" Extent: viii, p. 152, www.restatement.info (skatīts 12.01.2019.)

Komerclikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160 (2069/2071), 04.05.2000.

Komisijas Regula (ES) Nr. 267/2010 (2010. gada 24. marts) par Līguma par Eiropas Savienības darbību 101. panta 3. punkta piemērošanu dažām nolīgumu, lēmumu un saskaņotu darbību kategorijām apdrošināšanas nozarē, *Oficiālais Vēstnesis*, L 83, 30.3.2010., 1./7. lpp. (LV). ELI: http://data.europa.eu/eli/reg/2010/267/oj

Komisijas ziņojums Eiropas Parlamentam un Padomei par to, kā darbojas Komisijas Regula (ES) Nr. 267/2010 par Līguma par Eiropas Savienības darbību 101. panta 3. punkta piemērošanu dažām nolīgumu, lēmumu un saskaņotu darbību kategorijām apdrošināšanas nozarē. Pieejams: https://publications.europa.eu/lv/publication-detail/-/publication/8732bebd-ec40-11e5-8a81-01aa75ed71a1/language-lv/format-PDF/source-search (skatīts 12.01.2019.)

Konkurences likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 151 (2538), 23.10.2001.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 12. marta spriedums Lietā Nr. SKC-184/2014. Pieejams: www.at.gov.lv (skatīts 12.01.2019.)

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 25. februāra spriedums Lietā Nr. SKC-1/2015. Pieejams: www.at.gov.lv (skatīts 22.01.2019.)

Loebers, A. (1926). *Tirdzniecības tiesību pārskats*. Rīga: Valters un Rapa, 483 lpp.

Mantrovs, V. (2018). Apdrošināšanas atlīdzības izmaksas atteikuma regulējums Latvijā, *Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums*, 107.–117. lpp. Pieejams: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/izdevumi/2018/Book_76_juristu_konference_2018_-gala.pdf (skatīts 22.01.2019.)

Ministru kabineta noteikumi Nr. 331, Noteikumi par apdrošināšanas atlīdzības apmēru un aprēķināšanas kārtību par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 80 (3238), 20.05.2005.

Satversmes tiesas spriedums Nr. 2014-06-03. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 258 (5318), 31.12.2014.

Torgāns, K. (2018). *Saistību tiesības*. 2. papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 590 lpp.

IZBEIGTA KRIMINĀLPROCESA ATJAUNOŠANAS SAKARĀ AR JAUNATKLĀTIEM APSTĀKĻIEM TIESISKIE ASPEKTI

LEGAL ASPECTS OF THE RE-OPENING OF TERMINATED CRIMINAL PROCEEDINGS DUE TO NEWLY DISCOVERED CIRCUMSTANCES

Inese Baikovska, Mg.iur.
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E-pasts: baikovska@inbox.lv

Abstract

Pre-trial criminal proceedings or criminal prosecution can be terminated on the basis of a respective termination decision according to Articles 392 and 392[1] of the Criminal Procedure Law. A termination decision that has entered into force should be regarded as a decision closing the criminal proceedings, and no appeal may lie from such a final decision and the case may not be re-opened. A decision terminating the criminal proceedings should be viewed as binding on everyone, thereby ensuring legal stability. According to the principle of legal certainty (res judicata), no appeal may lie from a final decision delivered in a case. Criminal proceedings may still be re-opened in certain situations due to newly discovered circumstances in spite of the fact that a court judgment has entered into force or the criminal proceedings have been closed. Terminated criminal proceedings may be re-opened because of the discovery of new circumstances that the person directing the criminal proceedings was not aware of at the time of adoption of the decision and that are essential for the decision adopted. The purpose of criminal procedure defined in Article 1 of the Criminal Procedure Law, which is the fair regulation of criminal relations, is achieved by the annulment of a decision terminating the criminal proceedings and the re-opening of the criminal proceedings due to newly discovered circumstances.

The goal of this article is to examine the criminal procedure framework with respect to the re-opening of criminal proceedings due to newly discovered circumstances, identify problems of the legal framework and find a legally sound solution. The tasks of this article are to investigate the criminal procedure legislation of Latvia concerning the re-opening of criminal proceedings and compare it with the relevant laws of other countries. As a result of the research, suggestions are provided for the improvement of the existing legal framework.

The research is based on the analysis of legislation, court judgments, conclusions and opinions of various authors. During the research, the author has employed general scientific methods, such as the analytic and synthetic method to analyse the legislation and opinions of some authors about this specific matter and the comparative method to benchmark specific provisions against other similar laws and examined their interrelations and differences. The methods of grammatical, systemic, historical and teleological interpretation have also been applied in analysing specific legislation and determining the spirit and purpose of laws. The graphical method has been used to present the visual summary of information, thereby making the comparative analysis easier to understand.

Keywords: criminal procedure, newly discovered circumstances, re-opening of terminated criminal proceedings

Atslēgas vārdi: kriminālprocess, jaunatklāti apstākļi, izbeigta kriminālprocesa atjaunošana

Ievads

Pirmstiesas kriminālprocesu vai kriminālvajāšanu var izbeigt, pamatojoties uz lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu, ko reglamentē *Kriminālprocesa likuma* 392., 392.[1] pants. Pēc minētā lēmuma spēkā stāšanās tas uzskatāms par galīgo nolēmumu kriminālprocesā, kas vairs nevar tikt pārsūdzēts, un lieta no jauna nav pārskatāma. Šāds lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu, līdzīgi kā tiesas spriedums vai lēmums, vai arī prokurora priekšraksts par sodu, kas stājies spēkā, ir uzskatāms par obligāti saistošu ikvienam, tādējādi nodrošinot tiesisko stabilitāti. Tiesiskās noteiktības princips – *res judicata* paredz, ka galīgais nolēmums lietā vairs nav pārsūdzams. Tomēr noteiktos gadījumos ir iespējams atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, gan ja ir spēkā stājies tiesas spriedums vai lēmums, vai arī prokurora priekšraksts par sodu, gan arī, ja kriminālprocess ir izbeigts. Kā viens no apstākļiem, kas var būt pamatā izbeigta kriminālprocesa atjaunošanai, ja tiek atklāti jauni apstākļi, kas nebija zināmi procesa virzītājam lēmuma pieņemšanas brīdī, un šiem apstākļiem ir būtiska nozīme lēmuma pieņemšanā. Atceļot lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu un atjaunojot kriminālprocesu, ja atklājušies jauni apstākļi, tad tiek panākts *Kriminālprocesa likuma* 1. pantā noteiktais kriminālprocesa mērķis – krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums.

Raksta mērķis ir izpētīt kriminālprocesuālo regulējumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem un, noskaidrojot tiesiskā regulējuma problemātiku, rast juridiski pamatotu risinājumu. Raksta uzdevumi ir izpētīt un salīdzināt Latvijas kriminālprocesuālo regulējumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu ar citu valstu kriminālprocesuālo regulējumu, un analizēt tiesību pētnieku izteiktos viedokļus, kā arī tiesu praksi. Pētījuma rezultātā doti ierosinājumi tiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

Pētījuma bāze ir normatīvo aktu, tiesu nolēmumu, dažādu autoru atziņu un viedokļu analīze. Pētījuma gaitā izmantotas vispārzinātniskās pētījuma metodes: analīzes un sintēzes metode –, analizējot normatīvo regulējumu un atsevišķu autoru viedokļus par konkrēto jautājumu, salīdzināmā metode –, pētot konkrētas tiesību normas salīdzinājumā ar citām normām līdzīgos tiesiskos regulējumos, salīdzinātas to kopsakarības un atšķirības. Izmantotas arī tiesību normu interpretācijas metodes: gramatiskā, sistēmiskā, vēsturiskā un teleoloģiskā –, pētot konkrētas tiesību normas juridisko regulējumu, noskaidrojot normas jēgu un mērķi. Grafiskā metode izmantota informācijas izkārtošanai grafiskā attēlā, lai atvieglotu veiktās salīdzinošās analīzes uztveri.

1. Spēkā esošu nolēmumu pārskatīšanas tiesiskais regulējums

Kriminālprocesa likuma regulējums īpašos gadījumos pieļauj pārskatīt spēkā esošus nolēmumus. *Kriminālprocesa likuma* 62. nodaļas kārtībā var atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ja ir spēkā stājies tiesas spriedums vai lēmums, vai arī prokurora priekšraksts par sodu. Savukārt *Kriminālprocesa likuma* 63. nodaļas kārtībā var izskatīt no jauna spēkā stājušos tiesas nolēmumus sakarā ar materiālo vai procesuālo likuma normu būtisku pārkāpumu. Minētā regulējuma ietvaros kriminālprocesā iesaistītās personas var vērsties ar attiecīgu pieteikumu par kriminālprocesa atjaunošanu vai nolēmuma pārskatīšanu. Tādējādi tiek nodrošinātas šo kriminālprocesā iesaistīto personu tiesības uz taisnīgu tiesu tajos īpašajos gadījumos, ja pēc nolēmuma spēkā stāšanās atklājas

kādi jauni, iepriekš nezināmi apstākļi, vai arī tiek konstatēts kāds materiālo vai procesuālo tiesību normu būtisks pārkāpums, kas nebija novērsts, izlemjot lietu. Abās minētajās nodaļās dots regulējums, kas nosaka pietiekami detalizētu kārtību, kādā veidā personas var iesniegt pieteikumu, kā tas tiek izskatīts un kāda var būt lietas tālākā virzība.

Kā galīgais nolēmums kriminālprocesā var būt arī "Lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu", turklāt šāds lēmums var tikt pieņemts gan uz personu reabilitējošiem, gan nereabilitējošiem apstākļiem. Līdz ar to ir svarīgi, lai pie noteiktu apstākļu iestāšanās arī šādi nolēmumi varētu tikt pārskatīti un nepieciešamības gadījumā atcelti, un lieta pārskatīta no jauna. *Kriminālprocesa likuma* 393. panta pirmās daļas regulējums paredz, ka procesuāli pilnvarota persona izbeigtu kriminālprocesu vai pret personu izbeigtu kriminālvajāšanu var atjaunot, atceļot lēmumu par izbeigšanu, ja atklāti jauni apstākļi, kuri nebija zināmi procesa virzītājam lēmuma pieņemšanas brīdī un kuriem ir būtiska nozīme lēmuma pieņemšanā. Tomēr atšķirībā no *Kriminālprocesa likuma* 62. nodaļas detalizētā regulējuma par kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ja spēkā stājies tiesas nolēmums vai prokurora priekšraksts par sodu, tad izbeigta kriminālprocesa gadījumā nav definēta kārtība, kā šāds lēmums pārskatāms un atjaunojams kriminālprocess. Vienīgais, kas noteikts *Kriminālprocesa likuma* 393. panta otrajā daļā, ir tas, ka pirmstiesas kriminālprocesu un kriminālvajāšanu var atjaunot, ja nav iestājies kriminālatbildības noilgums.

Aplūkojot Latvijā pastāvošo kriminālprocesuālo regulējumu vēsturiskā kontekstā, autore secina, ka arī *Kriminālprocesa kodeksā* noteiktais regulējums bija samērā līdzīgs, kur 213. pantā reglamentēts, ka izbeigtā krimināllietā lēmumu par tās izbeigšanu varēja atcelt, ja tam bija pamats, un šādu lēmumu varēja pieņemt vienu pakāpi augstākas prokuratūras iestādes virsprokurors, bet Ģenerālprokuratūras prokurora lēmumu – ģenerālprokurors. Kā arī definēts, ka izbeigtu krimināllietu atjaunot var tikai tad, ja nav notecējis noilgums. (Latvijas Kriminālprocesa kodekss, 213)

Juridiskajā literatūrā pausts viedoklis, ka attiecībā uz pirmstiesas procesā pieņemtajiem "gala" nolēmumiem ir tikai viens pants, 393. pants, un tajā izteiktā reglamentācija ir izteikti nepilnīga, jo tajā nav konkretizēta ne tiesīgās personas, ne pārbaudes veikšanas iespējamība, kārtība, termiņi un apstākļi, kas varētu būt pamatā nolēmuma atcelšanai. (Meikališa, 2010, 586)

Autore piekrīt, ka *Kriminālprocesa likuma* regulējums minētajā jautājumā ir nepilnīgs un nepieciešams to pilnveidot, ieviešot regulējumā jaunas normas. Tiesību pētnieku viedoklis, ka nepieciešams izstrādāt un *Kriminālprocesa likumā* iekļaut īpašu, pirmstiesas kriminālprocesa laikā pieņemto, "gala" nolēmumu pārskatīšanas iespēju sakarā ar īpašiem, vēlāk atklātiem apstākļiem. Kā arī tiek pausts viedoklis, ka šīs normas varētu iekļaut, papildinot *Kriminālprocesa likuma* 62. un 63. nodaļu normas. (Meikališa, 2010, 586)

Autores ieskatā, nenoliedzami jānovērš nepilnības kriminālprocesuālajā regulējumā un jāizstrādā pilnvērtīgs normatīvais regulējums, tomēr diskusijas vērts ir jautājums, vai minētās normas būtu vai nebūtu iekļaujamas *Kriminālprocesa likuma* 62., 63. nodaļā, vai arī iekļaujamas 31. nodaļā "Pirmstiesas kriminālprocesa vispārīgie noteikumi", kur jau šobrīd tiek reglamentēta izbeigta kriminālprocesa un kriminālvajāšanas atjaunošana – 393. pants.

2. Izbeigta kriminālprocesa atjaunošanas institūts ārvalstu kriminālprocesuālajā regulējumā

Aplūkojot citu valstu kriminālprocesuālo regulējumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu, ja nolēmums stājies spēkā, autore secina, ka, piemēram, Lietuvas Republikas *Kriminālprocesa kodeksā*, līdzīgi kā Latvijas kriminālprocesuālajā regulējumā, ir tikai viens pants, kas nosaka, ka

prokurors pēc savas iniciatīvas vai pēc procesā iesaistīto personu pieteikuma var atjaunot pirmstiesas izmeklēšanu izbeigtā kriminālprocesā. Par to prokurors pieņem motivētu lēmumu, turklāt pirmstiesas izmeklēšanu kriminālprocesā var atsākt, ja kļuvuši zināmi būtiski apstākļi kas var ietekmēt lietas izšķiršanu un kas nebija zināmi un norādīti lēmumā par kriminālprocesa izbeigšanu. Vienlaicīgi ir arī reglamentēts, ka prokurora lēmumu par kriminālprocesa atjaunošanu vai atteikumu to atjaunot ieinteresētās personas var pārsūdzēt augstāk stāvošam prokuroram. (Lietuvas Republikas Kriminālprocesa kodekss 217.1., 217.2., 217.8.) Autore secina, ka arī Lietuvas kriminālprocesuālajā regulējumā nav norādes ne par termiņiem, ne procesuālo kārtību, kādā veidā notiek šāda izbeigta kriminālprocesa atjaunošana, ja vēlāk atklājas jauni fakti.

Arī Baltkrievijā līdzīgā kriminālprocesuālajā regulējumā paredzēts tikai viens pants, kas reglamentē lēmuma par izbeigta kriminālprocesa atcelšanu. Proti, Baltkrievijas *Kriminālprocesa kodeksa* 254. pants nosaka, ka pirmstiesas izmeklēšanu kriminālprocesā var atsākt un lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu var atcelt prokurors, izmeklēšanas iestādes priekšnieks vai tiesa. Kā arī noteikts, ka šādu lēmumu var atcelt, ja nav iztecējis kriminālatbildības noilguma termiņš. (Baltkrievijas Republikas Kriminālprocesa kodekss, 254) Tomēr minētais regulējums neparedz ne subjektu loku, kuriem tiesības vērsties ar pieteikumu par procesa atjaunošanu, ne arī kāda ir procesuālā kārtība šādu lēmumu atcelšanai.

Savukārt Krievijas Federācijas *Kriminālprocesa kodeksā* jau detalizētāk tiek reglamentēta lēmuma par kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas izbeigšanu atcelšanas kārtība un nosacījumi. Tā Krievijas Federācijas *Kriminālprocesa kodeksa* 214. panta pirmajā daļā reglamentēts, ka prokuroram, atzīstot lēmumu par kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas izbeigšanu par nepamatotu vai prettiesisku, ir tiesības 14 dienu laikā no lietas materiālu saņemšanas dienas atcelt šo lēmumu, un nosūtīt lietu papildus izmeklēšanas veikšanai. (Krievijas Federācijas Kriminālprocesa kodekss, 214) Savukārt minētā panta 1-1. daļā noteikts, ka lēmuma par kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas izbeigšanu atcelšana, ja pagājis laiks ilgāks par vienu gadu no tā pieņemšanas, pieļaujama tikai ar tiesas lēmumu. Tātad minētais regulējums nosaka, ka šādā gadījumā tikai tiesas kompetencē ir izlemt jautājumu par izbeigta kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas atjaunošanu un attiecīgā lēmuma atcelšanu. Tāpat Krievijas Federācijas *Kriminālprocesa kodeksa* 214-1. pantā reglamentēta tiesvedības kārtība, kas uzsākta pēc prokurora vai izmeklēšanas iestādes vadītāja pieteikuma par lēmuma par kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas izbeigšanas atcelšanu. Minētais regulējums nosaka, ka pieteikumā jānorāda konkrēti faktiskie apstākļi, tai skaitā arī no jauna radušies apstākļi, kurus nepieciešams pārbaudīt izmeklēšanas gaitā.

Kā atzīts juridiskajā literatūrā saistībā ar Krievijas Federācijas *Kriminālprocesa kodeksa* 214. pantā noteikto regulējumu, tad minētais panta regulējums pieļauj atjaunot izmeklēšanu izbeigtā kriminālprocesā, pamatojoties uz jauniem vai jaunatklātiem apstākļiem, un to var izdarīt tikai tad, ja nav iestājies kriminālatbildības noilguma termiņš. (*Загорский*, 2017, 730) Autore secina, ka arī Latvijas kriminālprocesuālajā regulējumā ir līdzīga norāde uz kriminālatbildības noilguma termiņu. Tomēr attiecībā uz noilguma termiņu Krievijas kriminālprocesuālais regulējums, līdzīgi kā tas ir Latvijā, neparedz nekādus izņēmuma gadījumus, piemēram, ja kriminālprocess būtu izbeigts uz personu nereabilitējošiem apstākļiem.

3. Statistikas rādītāju analīze

Autore, aplūkojot Latvijas Republikas Prokuratūras statistikas datus par izbeigtu kriminālprocesu atjaunošanu, secina, ka ir pietiekami daudz gadījumu, kad tiek atjaunoti izbeigti kriminālprocesi, t.i., kad prokurors pieņēmis lēmumu atcelt lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu. Lai izvērtētu

tendences, autore ir sagatavojusi kopsavilkumu no Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras mājaslapā publicētajiem statistikas datiem (skat. 1. attēlu).

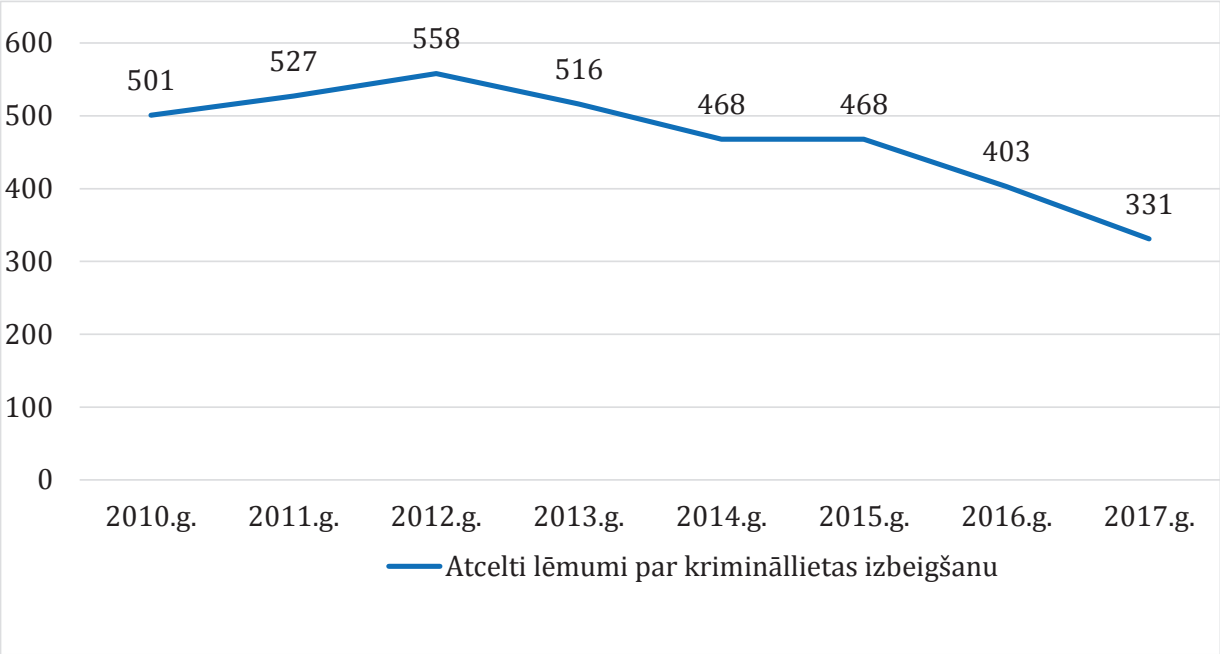

1. attēls. **Prokurora lēmumi atjaunot izbeigtu kriminālprocesu**
(Latvijas Republikas Prokuratūra, Statistikas pārskati)

No apkopojuma redzams, ka laika periodā no 2010. gada līdz 2017. gadam vērojama tendence, ka kopš 2012. gada krītas to izbeigto kriminālprocesu skaits, kuros prokurors pieņēmis lēmumu atjaunot izbeigtu kriminālprocesu. No minētajām tendencēm var izdarīt zināmu secinājumu, ka pēdējos gados, iespējams, ir paaugstinājusies pirmstiesas izmeklēšanas kvalitāte un lēmumi par kriminālprocesa izbeigšanu ir pamatotāki, kā arī samazinās to kriminālprocesu skaits, kuri tiek nepamatoti izbeigti. Diemžēl prokuratūrā nav apkopota atsevišķa informācija par kriminālprocesiem, kuros lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu atcelts, pamatojoties uz jaunatklātiem apstākļiem. Līdz ar ko nav iespējams veikt padziļinātu izpēti par to, cik daudz izbeigtu kriminālprocesu tiek atjaunoti jaunatklātu apstākļu dēļ, un kādi ir bijuši atjaunošanas iemesli. Tomēr, ņemot vērā pietiekami lielo skaitu, kad lēmumi par kriminālprocesa izbeigšanu ir bijuši atcelti, pieņemams, ka dažkārt atcelšanas iemesls ir bijis tieši kāds no jauna atklāts apstāklis. Tāpēc ir svarīgi, lai kriminālprocesuālais regulējums, kas nosaka izbeigta kriminālprocesa atjaunošanas procesuālo kārtību, termiņus un subjektu loku, kuri var iesniegt pieteikumu atcelt lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu, ir pietiekami skaidri definēts un saprotams.

4. Izbeigta kriminālprocesa atjaunošanas tiesiskā regulējuma pilnveidošana

Kriminālprocesa likuma 655. pantā noteikts pamats kriminālprocesa atjaunošanai sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ja spēkā stājies tiesas spriedums vai lēmums, vai arī prokurora priekšraksts par sodu. Panta redakcijā uzskaitīti apstākļi, kas uzskatāmi par jaunatklātiem un kas var būt pamatā, lai atjaunotu kriminālprocesu. Autores ieskatā, šie paši norādītie jaunatklātie apstākļi varētu būt arī pamats, lai atceltu lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu. Tādējādi autore rosina papildināt *Kriminālprocesa likuma* 393. pantu ar jaunu – trešo daļu, kur tiek norādīta atsauce uz

Kriminālprocesa likuma 655. panta otro daļu – kādi apstākļi tiek uzskatīti par jaunatklātiem, lai atceltu lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu. Tātad autore rosina papildināt *Kriminālprocesa likuma* 393. pantu ar trešo daļu, izsakot to sekojošā redakcijā: "Par jauniem apstākļiem, kas var būt pamatā izbeigta kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas atjaunošanai, uzskatāmi šā likuma 655. panta otrajā daļā norādītie apstākļi."

Kriminālprocesa likumā vērojamas nepilnības, jo nav norādīts arī, kādas personas ir tiesīgas vērsties ar pieteikumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu, ja atklājušies jauni apstākļi, kā arī nav nekāda norādes, kas izskatītu šādu pieteikumu.

Autore piekrīt juridiskajā literatūrā paustajam viedoklim, ka joprojām *Kriminālprocesa likuma* normas nav pietiekami precīzas un paredz pārāk lielu iespēju nevienveidīgiem risinājumiem (Meikališa, 2011, 404). Autores ieskatā, ievērojot kriminālprocesuālā regulējuma vispārīgās nostādnes, ka kriminālprocesuālajam regulējumam jābūt vienotam, tad būtu loģiski, ka šādu pieteikumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu varētu iesniegt konkrētajā kriminālprocesā iesaistītās personas, kuras tiesības vai likumīgās intereses tika aizskartas, vai tās pārstāvis. Savukārt šāds pieteikums būtu izskatāms prokuratūrā pēc sākotnējās pirmstiesas kriminālprocesa vietas.

Kā būtisks un diskusijas vērts jautājums autores ieskatā ir tas, vai šādu pieteikumu var izskatīt tas pats prokurors, kas veicis uzraudzību, vai prokurors, kas bijis kriminālprocesa virzītājs, vai arī to var izskatīt tikai tāds prokurors, kas iepriekš nav bijis iesaistīts konkrētajā kriminālprocesā.

Autores ieskatā, arī šeit būtu jāņem vērā kriminālprocesuālā regulējuma vienotā pieeja. Jo, piemēram, *Kriminālprocesa likuma* 657. panta otrajā daļā noteikts, ka procesu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai nedrīkst veikt prokurors, kurš kriminālprocesā veicis izmeklēšanas darbības, izmeklēšanas uzraudzību, kriminālvajāšanu vai piedalījies krimināllietas izskatīšanā kādā no tiesu instancēm.

Kā atzinusi Satversmes tiesa, tad tas pats prokurors, kurš uzturējis apsūdzību lietā, nav tiesīgs līdz galam izlemt jautājumu, vai lietā ir jaunatklāti apstākļi, kas izriet no kriminālprocesa principiem (Satversmes tiesa, 2001-10-01, 2002). Līdzīgs secinājums ir arī citā Satversmes tiesas spriedumā, kur atzīts, ka prokurors, kas iepriekš ir veicis izmeklēšanas darbības vai uzturējis valsts apsūdzību kriminālprocesā, ir sniedzis vērtējumu un paudis viedokli par apsūdzības pamatotību, un līdz ar to var rasties pamatotas šaubas, ka viņš savu viedokli nemainīs arī tad, kad izskatīs pieteikumu par jaunatklātiem apstākļiem, un tādējādi var rasties pamatotas šaubas par prokurora neitralitāti (Satversmes tiesa, 2015-19-01, 2016).

Saistībā ar iepriekš minēto Satversmes tiesas spriedumu ir izteiktas Satversmes tiesas tiesnešu atsevišķās domas, kur norādīts, ka prokuratūrai ir gan atbilstoša kompetence, gan pietiekamas neatkarības garantijas sākotnējās pārbaudes veikšanai un ka tiesību uz taisnīgu tiesu kontekstā prokuratūra nevar tikt pielīdzināta tiesai. Kā arī norādīts, ka līdzsvaru *res judicata* principa un taisnīga sprieduma principa kolīzijas gadījumā var nodrošināt tikai tiesa, jo tiesības uz taisnīgu tiesu garantē tiesa. (Osipova un Ziemele, 2015-19-01)

Autore uzskata, ka, ņemot vērā vienota krimināltiesiskā regulējuma nostādnes, arī prokuroram, kas izskata pieteikumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu, ja atklājušies jauni apstākļi, ir jābūt neitrālam, tādam, kas iepriekš nav piedalījies konkrētajā kriminālprocesā. Tātad pieteikumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu var izskatīt prokurors, kurš nav veicis izmeklēšanas uzraudzību, izmeklēšanas darbības, kriminālvajāšanu vai piedalījies krimināllietas izskatīšanā tiesā.

Atšķirīga pieeja šim jautājumam ir, piemēram, Krievijas kriminālprocesuālajā regulējumā, kur *Kriminālprocesa kodeksa* 214. pantā noteikts, ka lēmumu par kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas izbeigšanu var atcelt prokurors. Savukārt panta 1-1. daļā noteikts, ka lēmumu par kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas izbeigšanu, ja pagājis viens gads no tā pieņemšanas, var atcelt tikai tiesa, pieņemot attiecīgu lēmumu (Krievijas Federācijas Kriminālprocesa kodekss, 214). Tātad, iztekot viena gada termiņam no lēmuma par kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas izbeigšanas dienas, deleģējums pārskatīt lēmumu tiek pārnests no prokuratūras uz tiesu.

Kriminālprocesa likuma 17. pants reglamentē procesuālo funkciju nodalīšanas pamatprincipu, kur noteikts, ka cilvēka tiesību ierobežojumu kontroles funkcija pirmstiesas procesā un apsūdzības, aizstāvības un tiesas spriešanas funkcijas kriminālprocesā ir nodalītas.

Kā pausts juridiskajā literatūrā, tad procesuālo funkciju nodalīšana nozīmē, ka minētās funkcijas ir nodalītas cita no citas un nevar tikt deleģētas vienai un tai pašai personai, un likumdevējs ir noteicis funkcijas, kuras kriminālprocesā ir nodalāmas, aizliedzot divu vai vairāk nodalīto funkciju realizāciju vienā kriminālprocesā vienai personai. Savukārt, konstatējot jaunatklātos apstākļus, prokurors veic arī zināmu kontroli par pieņemtajiem, bet, iespējams, likumam neatbilstošiem juridiskajiem aktiem. Tas saskan ar *Kriminālprocesa likuma* 36. panta pirmajā daļā noteikto, ka prokurors kriminālprocesā realizē izmeklēšanas uzraudzības, izmeklēšanas, kriminālvajāšanas, valsts apsūdzības uzturēšanas un citas noteiktās funkcijas. (Kaija, 2016, 23–24)

Līdz ar ko, apkopojot minēto un ņemot vērā jau iepriekš minēto vienota kriminālprocesuālā regulējuma nostādnes, autore rosina papildināt *Kriminālprocesa likuma* 393. pantu ar ceturto daļu, ietverot regulējumu – kādas personas tiesīgas vērsties ar pieteikumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu un kāda amatpersona šādu pieteikumu izskata, izsakot to sekojošā redakcijā: "Pieteikumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu kriminālprocesā iesaistītās personas vai to pārstāvji var iesniegt prokuratūrā pēc sākotnējās pirmstiesas kriminālprocesa vietas. Pieteikumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu var izskatīt prokurors, kurš nav veicis izmeklēšanas uzraudzību, izmeklēšanas darbības, kriminālvajāšanu vai piedalījies krimināllietas izskatīšanā tiesā."

Kriminālprocesa likuma 393. panta otrajā daļā noteikts, ka pirmstiesas kriminālprocesu vai kriminālvajāšanu var atjaunot, ja nav iestājies kriminālatbildības noilgums. Autores ieskatā minētais regulējums ir nepilnīgs un pilnībā nenodrošina procesā iesaistīto personu garantijas uz taisnīgu galīgo nolēmumu. Proti, ja kriminālprocess izbeigts uz personu nereabilitējoša pamata, tad pie šāda procesuālā regulējuma, lai arī atklātos jauni apstākļi, kas liecinātu par labu šai personai, kriminālprocesu nevar atjaunot, lai reabilitētu personu.

Augstākā tiesa kādā lietā atzinusi – ja tiesa izbeidz kriminālprocesu kriminālatbildības noilguma dēļ, tad tai vispirms lieta jāizskata pēc būtības un jānoskaidro, vai apsūdzētā persona ir izdarījusi vai nav izdarījusi viņam inkriminēto noziedzīgo nodarījumu, jo kriminālprocesa izbeigšana kriminālatbildības noilguma dēļ ir personu nereabilitējošs apstāklis saskaņā ar *Kriminālprocesa likuma* 380. pantu. Šādam konstatējumam turpmāk var būt nozīme iespējama civiltiesiska strīda izlemšanā starp cietušo un apsūdzēto par nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu. (Augstākā tiesa, 2009, SKK-352/2009)

Autores ieskatā, attiecībā uz izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu gadījumos, ja process izbeigts uz personu nereabilitējošiem apstākļiem, būtu jānosaka līdzīgs regulējums, kā tas ir *Kriminālprocesa likuma* 62. nodaļā – kur 656. panta trešajā daļā noteikts, ka notiesājoša sprieduma vai prokurora priekšraksta par sodu jauna izskatīšana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem par labu notiesātajam nav ierobežota ar termiņiem. Tādā veidā arī tiktu realizēta vienota kriminālprocesuālā nostādne

līdzīgos jautājumos. Proti, autore ierosina papildināt *Kriminālprocesa likuma* 393. panta otro daļu ar jaunu teikumu sekojošā redakcijā: "Uz personu nereabilitējošiem apstākļiem izbeigta kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas atjaunošana nav ierobežota ar termiņiem."

Nosakot šādu regulējumu, tiktu garantētas kriminālprocesā iesaistīto personu garantijas uz taisnīgu galīgo nolēmumu, un tādējādi šīm personām būtu nodrošinātas tiesības vērsties ar pieteikumu, atjaunot izbeigtu kriminālprocesu tādos gadījumos, ja vēlāk atklātos jauni apstākļi – pierādījumi faktam, kas reabilitētu šo personu arī pēc kriminālatbildības noilguma termiņa beigām.

Savukārt gadījumos, ja kriminālprocess izbeigts uz personu reabilitējoša pamata, tad, protams, svarīgi ņemt vērā kriminālatbildības noilguma termiņu, un tādā gadījumā kriminālprocess vai kriminālvajāšana nav atjaunojama.

Piemēram, Krievijas Federācijas tiesu praksē kādā konkrētā lietā tika atzīts, ka lēmums par krimināllietas izbeigšanu atcelts un pirmstiesas izmeklēšana lietā atsākta no jauna nepamatoti, pārkāpjot *Kriminālprocesa kodeksa* 214. panta trešajā daļā noteikto kriminālatbildības noilguma termiņu. Minētā krimināllieta tika izbeigta uz personas reabilitējoša pamata. (Krievijas Federācijas Augstākā tiesa, 4-АПУ15–44, 2015)

Savukārt juridiskajā literatūrā pausts viedoklis, ka, lai pēc iespējas ātrāk tiktu panākts taisnīgums un novērsts personu interešu apdraudējums, valstij ir jānodrošina savlaicīga reakcija uz pārkāpumiem, ātrs un kvalitatīvs tiesiskais process, un, laikus izmeklējot un pabeidzot kriminālprocesu, tiek aizsargāta sabiedrības drošība, atjaunots taisnīgums, kā arī panākts, lai personas pildītu tiesību normas un atturētos no to pārkāpšanas (Stukāns, 2015, 81)

Autores ieskatā, diskusijas vērts jautājums par kriminālprocesa pamatprincipa – tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ietekmi uz izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu.

Kriminālprocesa likuma 14. panta pirmā daļa nosaka, ka ikvienam ir tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Savukārt minētā panta piektajā daļā noteikts, ka saprātīga termiņa neievērošana var būt pamats procesa izbeigšanai *Kriminālprocesa likumā* noteiktajā kārtībā. Attiecīgi *Kriminālprocesa likuma* 379. panta pirmās daļas 4. punkta reglamentācija paredz, ka izmeklētājs ar uzraugošā prokurora piekrišanu, prokurors vai tiesa var izbeigt kriminālprocesu, ja kriminālprocesu nav iespējams pabeigt saprātīgā termiņā. Šādā gadījumā kriminālprocess pret personu tiek izbeigts uz nereabilitējošiem apstākļiem.

Tātad, gadījumā, ja kriminālprocess izbeigts pret personu saprātīga termiņa neievērošanas dēļ, bet vēlāk atklājas jauni apstākļi, kas varētu būt pamatā, lai atceltu lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu, tad rodas jautājums, vai tādējādi netiks ierobežotas personas tiesības uz saprātīga termiņa ievērošanu, ja lieta tiktu atjaunota, un kādi kritēriji to noteiktu. Autores ieskatā, arī šādā gadījumā svarīgs ir kriminālprocesa mērķis – panākt krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu, kas noteikts *Kriminālprocesa likuma* 1. pantā. Turklāt krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums ir vienlīdz svarīgs gan attiecībā uz personu pret kuru bija izbeigts kriminālprocess, gan cietušo.

Secinājumi

1. Kriminālprocesuālais regulējums, kas nosaka izbeigta kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas atjaunošanas kārtību ir nepilnīgs un šādu nepilnību dēļ kriminālprocesā iesaistītām personām nav garantētas tiesības panākt taisnīgu galīgo nolēmumu konkrētā kriminālprocesā gadījumos, ja tas izbeigts, bet vēlāk atklātos jauni apstākļi, kas pēc būtības ietekmētu šī galīgā nolēmuma saturu.

2. Tā kā šobrīd *Kriminālprocesa likumā* nav dota reglamentācija, pie kādiem jauniem apstākļiem var tikt atcelts lēmums par izbeigtu kriminālprocesu vai pret personu izbeigtu kriminālvajāšanu, kā arī nav reglamentēts, kādas personas ir tiesīgas iesniegt šādu pieteikumu un kas pieteikumu izskata, tad autore rosina pilnveidot kriminālprocesuālo regulējumu un papildināt *Kriminālprocesa likuma* 393. pantu ar trešo un ceturto daļu, izsakot tās sekojošā redakcijā:
   - "(3) Par jauniem apstākļiem, kas var būt pamatā izbeigta kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas atjaunošanai, uzskatāmi šā likuma 655. panta otrajā daļā norādītie apstākļi.";
   - "(4) Pieteikumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu kriminālprocesā iesaistītās personas vai to pārstāvji var iesniegt prokuratūrā pēc sākotnējās pirmstiesas kriminālprocesa vietas. Pieteikumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu var izskatīt prokurors, kurš nav veicis izmeklēšanas uzraudzību, izmeklēšanas darbības, kriminālvajāšanu vai piedalījies krimināllietas izskatīšanā tiesā."
3. Lai nodrošinātu tādu personu tiesības tikt reabilitētām, pret kurām kriminālprocess vai kriminālvajāšana izbeigta uz personas nereabilitējošiem apstākļiem, autore rosina papildināt *Kriminālprocesa likuma* 393. panta otro daļu ar jaunu teikumu šādā redakcijā:
   - "Uz personu nereabilitējošiem apstākļiem izbeigta kriminālprocesa vai kriminālvajāšanas atjaunošana nav ierobežota ar termiņiem."
4. Pilnveidojot kriminālprocesuālo regulējumu ierosinātā redakcijā, tiktu garantētas kriminālprocesā iesaistīto personu tiesības vērsties ar pieteikumu par izbeigta kriminālprocesa atjaunošanu, kā arī personu tiesības uz taisnīgu galīgo nolēmumu, tādējādi panākot krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu.

References

Baltkrievijas Republikas Kriminālprocesa kodekss (Уголовно-процессуальный кодекс Республики Белорусь), 16.06.1999. Pieejams: http://kodeksy.by/ugolovno-processualnyy-kodeks/statya-303 (skatīts 20.01.2019)

Drošības nostiprināšanas aktuālās problēmas: politiskie, sociālie, tiesiskie aspekti. *Rakstu krājums*, 80.–82. lpp. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/book_download/drosibas_nostiprinasana_konf_tezes_apr2015.pdf (skatīts 19.01.2019.)

Kaija, S. (2016). Prokurora loma kriminālprocesa atjaunošanā jaunatklātu apstākļu dēļ. *Socrates*, Nr. 2 (5), 17.–26. lpp.

Krievijas Federācijas Augstākā tiesa, Верховный Суд Российской Федерации Судебная коллегия по уголовным делам № 4-АПУ15-44б, Москва, 08.09.2015. Pieejams: https://www.zakonrf.info/suddoc/779a236b9ddcbe41c150b71fba1bab6a/ (skatīts 19.01.2019.)

Krievijas Kriminālprocesa kodekss (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации), 22.11.2001. Pieejams: http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102073942 (skatīts 21.12.2018.)

Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. *Latvijas Vēstnesis,* Nr.74 (3232), 11.05.2005. Pēdējie grozījumi 27.09.2018.

Latvijas Kriminālprocesa kodekss. Pieņemts 06.01.1961. Augstākā Padome. Zaudējis spēku 01.10.2005.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 21. septembra lēmums lietā SKK – 352/2009. Pieejams: http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2009 (skatīts 20.01.2019.)

Latvijas Republikas Prokuratūra, statistika, gada pārskati. Pieejams: http://www.prokuratura.gov.lv/lv/noderigi/gada-parskati (skatīts 06.01.2019.)

Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2002. gada 5. marta spriedums lietā Nr. 2001-10-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2001-10-01_Spriedums.pdf (skatīts 08.01.2019.)

Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2016. gada 29. aprīļa spriedums lietā Nr. 2015-19-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2015/08/2015-19-01_Spriedums.pdf (skatīts 08.01.2019.)

Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2016. gada 29. aprīļa spriedums lietā Nr. 2015-19-01. Satversmes tiesas tiesnešu Osipovas S., Ziemeles I. atsevišķās domas. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2015/08/2015-19-01_Atseviskas_domas-1.pdf (skatīts 08.01.2019.)

Lietuvas Republikas Kriminālprocesa kodekss (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas), 14.03.2002. Valstybės žinios 09.04.2002., Nr. 37–1341. Pieejams: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777/djXqOKZdcl (skatīts 06.01.2019.)

Meikališa, Ā. (2010). Kriminālprocesa stadiju sistēmas raksturojums un pilnveides nepieciešamība. *Kriminālprocess, Raksti 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 568.–588. lpp.

Meikališa, Ā. (2011). Kriminālprocesa likuma pilnveides vispārīgs raksturojums. *Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 396.–404. lpp.

Stukāns, J. (2015). Tiesiskās stabilitātes nodrošināšana: tiesas pienākuma kriminālprocesa pabeigšanai saprātīgā termiņā realizācijas tiesiskie aspekti. *Rīgas Stradiņa universitāte Starptautiskā zinātniski praktiskā konference*

Загорский, Г. И. (2017). *Коментарий к Уголовно-процесуальному кодексу Российской Федерации*. Москва: Проспект, 1216 с.

AIZGĀDĪBAS TIESĪBU ATŅEMŠANAS UN ATJAUNOŠANAS PROCESUĀLĀ KĀRTĪBA

THE PROCEDURE FOR REVOCATION AND RENEWAL OF CUSTODY RIGHTS

Juris Bārtulis, Mg.iur.,
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E-pasts: juris.bartulis@inbox.lv

Abstract

The article investigates the issues of reviewing cases concerning the revocation of custody rights and renewal of revoked custody rights in court. Specifically, an analysis of the legal procedure regulations governing the review of such cases shows that these cases must be handled as part of special court proceedings, and not adversary court proceedings.

This means that there is a hidden legal gap that can be filled by the court using teleological reduction, as part of law development. The legal gap found as a result can be filled using the method of legal analogy. Leaving the elimination of the procedural deficiencies found within the remit of judges is not considered to be a suitable long-term solution. This is why legislative action is necessary, to amend the corresponding provisions of the Civil Procedure Law.

The article is based on an analysis of legal regulatory documents, court rulings and jurisprudence. Analytical, comparative and law development (including teleological reduction and legal analogy) methods were used.

Keywords: revocation of custody rights, renewal of revoked custody rights, adversary proceedings, special proceedings.

Kopsavilkums

Rakstā aplūkoti jautājumi par lietu, kas attiecas uz aizgādības tiesību atņemšanu un atņemtu aizgādības tiesību atjaunošanu tiesā, izskatīšanu. Šādu lietu izskatīšanu reglamentējošo juridiskās procedūras noteikumu analīze rāda, ka šādas lietas jāizskata īpašas tiesas procedūras ietvaros, nevis kā pušu strīda procedūra.

Tas nozīmē, ka pastāv slēpta juridiskā plaisa, kuru var aizpildīt tiesa, izmantojot teleoloģisko redukciju kā daļu no tiesību aktu izstrādes. Atklātā juridiskā plaisa var tikt aizpildīta, izmantojot juridiskās analoģijas metodi. Procedūras trūkumu novēršanas atstāšana tiesnešu kompetencē netiek uzskatīta par piemērotu ilgtermiņa risinājumu. Tādēļ ir nepieciešami likumdošanas pasākumi, lai grozītu attiecīgās Civilprocesa likuma *normas.*

Raksts balstās uz likumdošanas dokumentu analīzi, tiesas lēmumiem un jurisprudenci. Tika izmantotas analītiskās, salīdzinošās un tiesību aktu izstrādes (ieskaitot teleoloģisko redukciju un tiesību analoģiju) metodes.

Atslēgas vārdi: aizgādības tiesību atņemšana, atņemto aizgādības tiesību atjaunošana, prasības tiesvedība, sevišķā tiesāšanas kārtība

Ievads

Rakstā aplūkoti lietu par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu izskatīšanas problēmjautājumi. Autora mērķis ir, pirmkārt, noskaidrot, vai lietas par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu ir izskatāmas prasības tiesvedības kārtībā, un, otrkārt, konstatējot šo kategoriju lietu neatbilstību prasības tiesvedības kārtībai, rast problēmas risinājumu.

Attiecībā uz lietām par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu konstatējams aizklāts likuma robs, ko var aizpildīt tiesa tiesību tālākveidošanas ceļā, izmantojot teleoloģisko redukciju. Tās rezultātā izveidojušos atklāto likuma robu savukārt var aizpildīt, izmantojot likuma analoģijas metodi.

Konstatēto procesuāli tiesiskā regulējuma trūkumu novēršanas atstāšana tiesnešu tiesību īstenošanas sfērā nav uzskatāma par atbilstošu ilgtermiņa risinājumu. Tāpēc nepieciešama likumdevēja rīcība, grozot *Civilprocesa likuma* normas.

Raksta bāze ir normatīvo aktu, tiesu nolēmumu un tiesību zinātnes atziņu analīze. Izmantotas tika analīzes un salīdzinošā metode, kā arī tiesību tālākveidošanas metodes – teleoloģiskā redukcija un likuma analoģija.

1. Prasību materiāltiesiskais pamats

No *Civilprocesa likuma* 1. panta izriet, ka civilprocesa uzdevums ir nodrošināt personas aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību tiesā, izskatot civillietu, kas ierosināta pēc šīs personas prasības pieteikuma vai pieteikuma (Civilprocesa likums, 1998, 1). Savukārt iespējamie prasījumi konkrētu kategoriju lietās – šajā gadījumā no aizgādības tiesībām izrietošajās – ir tieši saistīti ar materiāltiesisko regulējumu – to, kādas tiesības un pienākumi personām ar minēto regulējumu noteikti, un to, kādas sekas likumdevējs noteicis minēto tiesību aizskāruma vai pienākumu nepildīšanas gadījumos. Proti, ikvienā prasības pieteikumā vai pieteikumā norādāmas ne tikai procesuālās normas, bet arī materiālo tiesību normas, ar kurām pamatoti personas civiltiesiskie prasījumi (Torgāns, 2011, 318).

Tādējādi no aizgādības tiesībām izrietošo lietu izskatīšanas procesuāli tiesiskā regulējuma analīzes veikšanai nepieciešams aplūkot šo lietu materiāli tiesisko pamatu un vispirms – jēdziena "aizgādības tiesības" saturu.

Saskaņā ar *Civillikuma* 177. panta otro daļu aizgādība ir vecāku tiesības un pienākums rūpēties par bērnu un viņa mantu un pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās (Civillikums, 1937, 177). Kā savā 2011. gada 10. oktobra spriedumā lietā Nr. SKA-523/2011 norādījis Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments, no minētās normas izriet, ka aizgādība ietver, pirmkārt, tiesības un pienākumu rūpēties par bērnu un viņa mantu. Citstarp rūpes par bērnu nozīmē viņa aprūpi, uzraudzību un atbilstoši *Civillikuma* 177. panta trešajai daļai – tiesības noteikt viņa dzīvesvietu un, otrkārt, tiesības un pienākumu pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās (Augstākā tiesa, SKA-523/2011). Var konstatēt, ka jēdziena "aizgādības tiesības" saturs kopumā atbilst Latvijas PSR *Laulības un ģimenes kodeksa* 62. pantā noteikto vecāka tiesību un pienākumu (Vēbers, 1985, 159), kā arī *Civillikuma* Ģimenes tiesību daļas pamata redakcijas 177. pantā ietvertā jēdziena "vecāku vara" saturam, kas izklāstīts minētā normatīvā akta 179. panta pirmajā daļā (Civillikums, 1937, 177, 179).

Būtiski, ka aizgādības tiesību jēdzienā vienlaikus ietilpst arī ar šīm tiesībām nesaraujami saistīti pienākumi. Tādējādi minēto tiesību neizmantošana vai neatbilstoša izmantošana faktiski vienlaikus nozīmē arī savu ar likumu noteikto pienākumu nepildīšanu. Ja parasti, personai neizlietojot savas tai ar likumu piešķirtās tiesības, tā var nodarīt kaitējumu tikai savām interesēm, aizgādības tiesību neīstenošanas rezultātā tiek aizskartas citas personas – bērna tiesības un tiesiskās intereses, pirmām kārtām tās, kuras definētas *Bērnu tiesību aizsardzības likuma* II nodaļā "Bērna pamattiesības" (Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998, 7–17). No minētā likuma 6. pantā formulētā bērna tiesību aizsardzības principa izriet, ka 1) bērna tiesību aizskārums uzskatāms par amorālu un pretlikumīgu un ka 2) ikvienas personas visām attiecībā uz bērnu veiktajām darbībām prioritāri ir jānodrošina bērna tiesības un intereses (Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998, 6).

Tāpēc ir saprotami, ka aizgādības tiesību neīstenošanai un ar tām saistīto pienākumu nepildīšanai ir negatīvas tiesiskas sekas, proti, saskaņā ar *Civillikuma* 200. panta pirmo daļu vecākam var atņemt aizgādības tiesības, ja 1) viņa apzinātas rīcības vai nolaidības dēļ ir apdraudēta bērna veselība vai dzīvība vai 2) vecāks ļaunprātīgi izmanto savas tiesības vai nenodrošina bērna aprūpi un uzraudzību, un tas var apdraudēt bērna fizisko, garīgo vai tikumisko attīstību (Civillikums, 1937, 200).

Kaut gan minētajā tiesību normā nav *expressis verbis* noteikts, kas atņem aizgādības tiesības, tas izriet no šā panta otrās daļas, saskaņā ar kuru, atņemot aizgādības tiesības vienam vecākam, tiesa nodod bērnu otra vecāka atsevišķā aizgādībā (Civillikums, 1937, 200). Savukārt *Civillikuma* 199. pantā noteikts, ka ar tiesas spriedumu atņemtās aizgādības tiesības (200. p.) var atjaunot ar tiesas spriedumu (Civillikums, 1937, 199).

2. Procesuāli tiesiskais regulējums un tā problēmas

Tiesību aizskāruma neesamība

Lietu par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu ierosināšanas un izskatīšanas kārtību noregulēta ar *Civilprocesa likuma* 29.[1] nodaļu "Lietas, kas izriet no aizgādības un saskarsmes tiesībām". Saskaņā ar *Civilprocesa likuma* 244.[1] pantu lietas, kas izriet no aizgādības un saskarsmes tiesībām, tiesa izskata prasības kārtībā pēc vispārējiem noteikumiem, ievērojot šajā nodaļā paredzētos izņēmumus (Civilprocesa likums, 1998, 244.[1]). Attiecībā uz lietām par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu izņēmumi no vispārējās kārtības nav paredzēti. Tāpēc šā raksta ietvaros nepieciešams pārbaudīt minēto lietu kategoriju atbilstību prasības tiesvedības kārtības pamatprincipiem.

Prasības tiesvedības būtību ir precīzi un kodolīgi formulējis ievērojamais tiesībzinātnieks Vladimirs Bukovskis: "Kad personas materiālās tiesības ir traucētas, un viņai vajadzīga tiesas palīdzība un aizsardzība, – viņa griežas pie tiesas, pieprasot šo palīdzību un aizsardzību. Pēc likuma šāds pieprasījums izteicams sevišķā formā, kuru sauc par prasību" (Bukovskis, 1933, 286). Persona, kuras subjektīvo tiesību vai interešu aizsardzībai tiesā ir ierosināta civillieta, ir prasītājs, bet persona, pret kuru vērsta prasība sakarā ar patiesu vai iespējamu prasītāja tiesību vai ar likumu aizsargātu interešu aizskārumu – atbildētājs (Torgāns, 2011, 212), un starp minētajiem lietas dalībniekiem – pusēm – pastāv strīds, kura izšķiršana ir pakļauta tiesai.

Pirmšķietami varētu spriest, ka lietas par aizgādības tiesību atņemšanu atbilst minētajiem prasības tiesvedības kritērijiem. Proti, kā jau iepriekš konstatēts, aizgādības tiesību atņemšanas materiāltiesiskais pamats ir bērna tiesību un tiesisko interešu aizskārums. Tā kā bērnam – personai, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu (Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998, 3) saskaņā

ar *Civilprocesa likuma* 72. panta pirmo daļu trūkst procesuālās rīcībspējas, prasību par aizgādības tiesību atņemšanu vecākam var sniegt otrs vecāks kā bērna dabiskais aizbildnis uz aizgādības tiesību pamata (Civillikums, 1937, 223), bāriņtiesa vai prokurors (Civilprocesa likums, 1998, 244.[2]), bet atbildētājs ir vecāks, kura aizgādības tiesības tiek lūgts atņemt. Arī saskaņā ar Latvijas PSR *Laulības un ģimenes kodeksa* 67. panta noteikumiem tiesības celt tiesā prasību par vecāku tiesību atņemšanu bija vienam no bērna vecākiem vai bērna aizbildnim (aizgādnim), prokuroram, valsts vai sabiedriskajai organizācijai (Vēbers, 1984, 98), savukārt pirmskara Latvijā vecāku varu varēja atņemt ar bāriņtiesas lēmumu vai tiesas spriedumu krimināllietā (Strēlerts, 1938, 147).

Vienlaikus ņemams vērā, ka prasības sniegšanas mērķis atbilstoši minētajam V. Bukovska formulējumam ir prasītājam nodarītā aizskāruma novēršana, kas iespējama, veicot pilnīgu *restitutio in integrum* vai arī vismaz kompensējot prasītājam nodarīto kaitējumu. Taču, atņemot vecākam aizgādības tiesības, bērna tiesībām un tiesiskajām interesēm radītais aizskārums nevar tikt nedz novērsts, nedz atlīdzināts, proti, ar tiesas spriedumu netiek nodrošināta vecāka tiesību atbilstoša īstenošana un ar šīm tiesībām saistīto pienākumu pildīšana, bet gan tikai tiek novērsta turpmāka kaitējuma nodarīšanas iespēja. Šāda tiesas nolēmuma būtība raksturota Latvijas PSR *Laulības un ģimenes kodeksa* 67. panta (Vecāku tiesību atņemšana) komentārā, norādot, ka "Vecāku tiesību atņemšana aizsargā bēnus no vecāku kaitīgās ietekmes" (Vēbers, 1985, 171). Tādējādi var pieņemt, ka lietas par aizgādības tiesību atņemšanu atbilst prasības tiesvedības pazīmēm tādā ziņā, ka tiesas nolēmums lietā nodrošina personai (bērnam) nepieciešamo tiesas aizsardzību.

Savukārt attiecībā uz lietām par atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu nekādi nevarētu piekrist viedoklim, ka šāda veida prasības pamats ir prasītāja materiālo tiesību traucējums vai aizskārums. Proti, ņemot vērā iepriekš konstatēto, ka aizgādības tiesību atņemšanas materiāltiesiskais pamats ir bērna tiesību aizskārums, liedz tiesas nolēmumu, kas kalpo turpmāka kaitējuma nodarīšanas iespējas novēršanai, kvalificēt kā aizskārumu attiecībā uz vecāku, kuram šīs tiesības ar likumīgā spēkā stājušos tiesas nolēmumu atņemtas.

Lietas dalībnieki, izlīgums, tiesu prakse

Vēl vairāk problēmu rada iespējamo lietas dalībnieku noskaidrošana lietā par atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu. Nav šaubu, ka prasītājs šādās lietās ir vecāks, kuram minētās tiesības atņemtas. Taču pat tad, ja prasības pamatā tomēr būtu šā vecāka tiesību aizskārums, nebūtu iespējams ar prasību vērsties pret iespējamo aizskārēju, jo tā ir tiesa. Taču, kā jau iepriekš konstatēts, prasības tiesvedību raksturo puses, turklāt arī saskaņā ar *Civilprocesa likuma* 128. panta otrās daļas 1.[2] punktu prasības pieteikumā obligāti jānorāda atbildētājs, bet, ja tas nav izdarīts, tiesa saskaņā ar *Civilprocesa likuma* 133. panta pirmās daļas 1. punkta noteikumiem prasības pieteikumu atstāj bez virzības, nosakot prasītājam termiņu trūkumu novēršanai. No ļoti nelielā apjoma tiesu prakses šā veida prasību izskatīšanā izriet, ka visbiežāk kā atbildētājs prasības pieteikumā tiek norādīta tās administratīvi teritoriālās vienības, kurā atrodas bērna dzīvesvieta, bāriņtiesa. Tā ir bijis, piemēram, Daugavpils tiesas izskatītajā lietā Nr. C12294111, Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas izskatītajā lietā Nr. C32329111, Tukuma rajona tiesas izskatītajā lietā Nr. C37061411 un Valmieras rajona tiesas izskatītajā lietā Nr. C39109816. Savukārt, piemēram, Madonas rajona tiesā izskatītajā civillietā Nr. C23042513 prasītājs minēto apsvērumu dēļ prasības pieteikumu sākotnēji bija noformējis kā pieteikumu sevišķās tiesāšanas kārtības lietā, attiecīgi nenorādot atbildētāju. Ar Madonas rajona tiesas lēmumu minētais pieteikums tika atstāts bez virzības, pamatojoties uz *Civilprocesa likuma* 128. pantu un 133. pantu. Prasītāja iesniegto blakus sūdzību par šo lēmumu Vidzemes apgabaltiesa noraidīja kā nepamatotu, paskaidrojot, ka lietā kā atbildētājs jānorāda

ilgstošas sociālās aprūpes institūcija, kurā atrodas bērns (Vidzemes apgabaltiesa, lieta Nr. 3-11/0018-13/4). Piebilstams, ka lietā Nr. C32329111 papildus bāriņtiesai kā atbildētāji piedalījās arī bērna otrs vecāks un bijusī aizbildne, bet lietā Nr. C37061411 bāriņtiesa sniegusi arī atzinumu par to, ka aizgādības tiesību atjaunošana prasītājai ir bērna interesēs.

Šāda prakse atzīstama par aplamu. Pat ja pieņemtu, ka prasītāja tiesības un tiesiskās intereses ir aizskartas ar spriedumu par aizgādības tiesību atņemšanu, nav pieļaujami, ka atbildētājs lietā ir persona, kura minētajā iespējamajā aizskārumā nav vainojama, jo nedz bāriņtiesa, nedz ilgstošas sociālās aprūpes institūcija, nedz otrs vecāks prasītājam aizgādības tiesības nav atņēmuši. Turklāt ņemams vērā, ka bāriņtiesa atbilstoši *Civilprocesa likuma* 89. panta un 244.[9] panta otrās daļas noteikumiem pieaicināma lietā atzinuma sniegšanai, un minētā institūcija nevar lietā vienlaikus būt arī atbildētāja (Civilprocesa likums, 1998, 89., 244.[9]). Citstarp ņemams vērā, ka saskaņā ar *Civilprocesa likuma* 41. panta pirmo daļu pusei, kuras labā taisīts spriedums, tiesa piespriež no otras puses visus tās samaksātos tiesas izdevumus, bet *Civilprocesa likuma* 44. pantā paredzēta arī ar lietas vešanu saistīto izdevumu piespriešana no atbildētāja par labu prasītājam, ja viņa prasījums ir pilnīgi vai daļēji apmierināts (Civilprocesa likums, 1998, 44). Taču jebkādu tiesāšanās izdevumu piedziņa no personas, kura nav vainojama iespējamajā tiesību aizskārumā par labu personai, kurai aizgādības tiesības atņemtas pašas vainas dēļ, ir pretrunā ne tikai prasības tiesvedības būtībai, bet arī vispārīgajiem tiesību principiem.

Attiecībā uz Latvijas PSR spēkā bijušo procesuāli tiesisko regulējumu lietās par atņemto vecāku tiesību atjaunošanu konstatējams, ka atbildētājs šajās lietās bija otrs vecāks, ja tas audzināja bērnu, bērna aizbildnis vai aizgādnis, vai iestāde, kuras aizgādnībā bērns atradās (Vēbers, 1984, 100). Tomēr, ņemot vērā šābrīža civilprocesa tiesību būtību un principus, nekādā gadījumā nebūtu pamatoti turpināt tiem neatbilstošu praksi.

Būtiska prasības tiesvedībā izskatāmo lietu pazīme ir arī *Civilprocesa likuma* 74. panta piektajā daļā pusēm noteiktās tiesības slēgt izlīgumu. Tās gan ierobežotas ar *Civilprocesa likuma* 226. panta trešās daļas noteikumiem, taču uz lietām, kas izriet no aizgādības un saskarsmes tiesībām, šis ierobežojums nav attiecināms, un šajās lietās izlīgums bieži tiek slēgts. Arī tiesību literatūrā norādīts, ka lietās, kas izriet no aizgādības un saskarsmes tiesībām, izlīgums ir iespējams (Torgāns, 2011, 504).

Saskaņā ar *Civillikuma* 1881. pantā ietverto legāldefīniciju izlīgums ir līgums, ar kuru tā dalībnieki kādu apstrīdamu vai kā citādi apšaubāmu savstarpēju tiesisku attiecību, savstarpēji piekāpdamies, pārvērš par neapstrīdamu un neapšaubāmu (Civillikums, 1937, 1881). No minētā izriet, ka ar izlīgumu pušu starpā pastāvošā strīda noregulējuma sekas ir līdzīgas ar tiesas spriedumu noteiktā noregulējuma sekām, proti, atbildētājam labprātīgi piekrītot novērst vai kompensēt prasītāja tiesībām vai tiesiskajām interesēm nodarīto aizskārumu. Savukārt prasītājs atbilstoši izlīguma būtībai nereti samazina savu prasījumu apmēru. Vienlaikus konstatējams, ka lietās par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu izlīguma noslēgšana *Civilprocesa likuma* izpratnē nav iespējama. Tā lietā, kuras priekšmets ir aizgādības tiesību atņemšana, atbildētājs nevar apņemties labprātīgi atņemt sev aizgādības tiesības, savukārt lietā par atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu atbildētājs nevar apņemties aizgādības tiesības atjaunot, jo atbilstoši materiāltiesiskajam regulējumam gan aizgādības tiesību atņemšana, gan to atjaunošana ir ekskluzīvā tiesas kompetencē.

Rīgas rajona tiesas izskatītajā lietā Nr. C33534915 persona, kura vēlējās tai atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu, bija vērsusies tiesā ar pieteikumu, nevis prasības pieteikumu, nenorādot atbildētāju, un tiesa pieteikumu pieņēma un ierosināja civillietu. Spriedumā pieteikums dēvēts par

prasību, un pieteicēja – par prasītāju, tomēr atbildētājs šajā nolēmumā nav norādīts, bērna aizbildne apzīmēta kā ieinteresētās personas pārstāve, bet bāriņtiesa lietā pieaicināta tikai atzinuma sniegšanai (Rīgas rajona tiesa, lieta Nr. C33534915). Savukārt ar lietas izskatīšanu saistītos izdevumus nospriests piedzīt no prasītājas, to pamatojot ar argumentu, ka lietā nav atbildētāja. Tādējādi konstatējams, ka lieta, neraugoties uz termina "prasītāja" lietojumu nolēmumā, faktiski izskatīta drīzāk atbilstoši sevišķās tiesāšanas, nevis prasības tiesvedības kārtības noteikumiem. Atzīstams, ka tas arī ir pareizi, ņemot vērā turpmāk izklāstītos apsvērumus.

Saskaņā ar *Civilprocesa likuma* normām sevišķā tiesāšanas kārtībā izskatāmu lietu tiesnesis ierosina uz rakstveida pieteikuma – nevis prasības pieteikuma – pamata, bet lietas dalībnieki ir pieteicējs un viņa pārstāvis, ieinteresētā persona un tās pārstāvis, kā arī likumā paredzētajos gadījumos prokurors, valsts vai pašvaldības iestāde (Civilprocesa likums, 1998, 252, 253). Tiesību literatūrā skaidrots, ka "raksturīgākā pazīme, ar ko sevišķās tiesāšanas kārtības izskatāmās lietas atšķiras no prasības tiesvedības kārtībā izskatāmajām, ir tā, ka tajās nekad nav strīda par tiesībām", kā būtiskas atšķirības minot arī pretprasības, prasības atzīšanas un izlīguma neiespējamību (Torgāns, Dudelis, 2001, 245). Arī V. Bukovskis ir norādījis, ka apsardzības kārtību (atbilst sevišķajai tiesāšanas kārtībai *Civilprocesa likuma* izpratnē) likumdevējs attiecinājis uz lietām, kurās jau sākotnēji ir izslēgta strīda iespēja un kurās nav bijis tiesību aizskāruma. Viņš gan atzīst, ka minētajā kārtībā izskatāmajām lietām var piemist strīdus raksturs, piemēram, lietām par personu atzīšanu par garā slimu vai izšķērdētāju, vienlaikus vēršot uzmanību uz to, ka šādās lietās aktīvās puses ierosinājums izdarīts nevis savās, bet pretējās puses interesēs (Bukovskis, 1933, 666–667). Tas pilnībā atbilst arī lietu par personas rīcībspējas ierobežošanu *Civilprocesa likuma* izpratnē būtībai, proti, pieteicējs vēršas tiesā ar pieteikumu, kam atbilstoši *Civilprocesa likuma* 265. panta prasībām pievienojami pierādījumi, kas apstiprina rīcībspējas ierobežošanas nepieciešamību personas interesēs. Tādējādi uzskatāms, ka arī tad, ja šī persona iebilst pret tās rīcībspējas ierobežošanu, lietā tomēr nepastāv strīds civiltiesiskā izpratnē.

Viss minētais kopumā būtu attiecināms arī uz lietām par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu. Proti, civilprocesuālajam regulējumam būtu jānoteic, ka lietā par aizgādības tiesību atņemšanu ar pieteikumu tiesā var vērsties otrs bērna vecāks, bāriņtiesa vai prokurors. Nav viennozīmīgi atbildams jautājums par bērna vecāka, kura aizgādības tiesības lūgts atņemt, procesuālo statusu – acīmredzot šīs vecāks lietā ir ieinteresētā persona. Tiesību literatūrā skaidrots, ka ieinteresētās personas sevišķās tiesāšanas kārtības lietās ir fiziskas vai juridiskas personas, kuras var tikt saistītas ar tiesas konstatējumu vai kuru tiesības var tikt aizskartas ar tiesas spriedumu. Vienlaikus arī uzsvērta atšķirība no prasības tiesvedības, norādot, ka tajā izskatāmajās lietās bez pusēm var piedalīties arī trešās personas (Torgāns un Dudelis, 2001, 245). Šāds salīdzinājums ļauj domāt, ka ieinteresētās personas statuss sevišķās tiesāšanās kārtībā izskatāmajās lietās drīzāk varētu būt līdzīgs trešās personas, nevis atbildētāja procesuālajam statusam. Tomēr nav apšaubāmi, ka spriedums lietā par aizgādības tiesību atņemšanu skar attiecīgā vecāka tiesības, tāpēc var pieņemt, ka šim vecākam būtu ieinteresētās personas statuss. Savukārt lietā par atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu pieteicējs ir vecāks, kuram aizgādības tiesības atņemtas, ieinteresētās personas šādā lietā varētu nebūt, bet bāriņtiesa būtu pieaicināma atzinuma sniegšanai.

3. Likuma robu aizpildīšana tiesību tālākveidošanas ceļā

Ņemot vērā iepriekš konstatēto, secināms, ka, no vienas puses, lietu par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu izskatīšanas kārtība ir noregulēta ar *Civilprocesa likuma*

normām, taču, no otras puses, šī kārtība neatbilst minētā likuma jēgai, mērķim un procesuālo tiesību principiem. Proti, ir atzīstams, ka minēto kategoriju lietas pretēji *Civilprocesa likumā* noteiktajam nav izskatāmas prasības tiesvedības kārtībā. Tādējādi šajā gadījumā acīmredzot konstatējams aizklāts tiesību robs, kas izpaužas zināma ierobežojuma trūkumā (Neimanis, 2004, 176). Vispāratzīts metodisks līdzeklis aizklātu likuma robu aizpildīšanai ir teleoloģiskā redukcija – izmantojot šo līdzekli, regulējuma robs, kurš pēc likumiskā regulējuma jēgas pieprasa ierobežojumu, tiek aizpildīts, radot likumā neiekļautu ierobežojošu priekšrakstu (Neimanis, 2004, 182). Konkrētajā gadījumā minētās tiesību tālākveidošanas ceļā tiesai būtu jāierobežo *Civilprocesa likuma* 244.[1] panta tvērums, nosakot, ka lietas, kas izriet no aizgādības un saskarsmes tiesībām, izņemot lietas par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu, tiesa izskata prasības kārtībā pēc vispārējiem noteikumiem, ievērojot šajā nodaļā paredzētos izņēmumus.

Tomēr, nosakot minēto ierobežojumu, lietu par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu izskatīšanas problēma nav atrisināta, jo, izslēdzot minēto kategoriju lietas no prasības tiesvedības kārtībā izskatāmo lietu saraksta, būtu jākonstatē procesuāli tiesiskā regulējuma neesamība. Proti, *Civilprocesa likuma* 251. pantā ietvertais sevišķā tiesāšanas kārtībā izskatāmo lietu kategoriju saraksts ir galīgs, un lietas par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu tajā nav norādītas, kaut gan atbilstoši iepriekš konstatētajam tām šajā sarakstā būtu jābūt. Tas nozīmē, ka, veicot teleoloģisko redukciju, izveidotos atklāts likuma robs, tas ir, gadījums, kad "likumā attiecībā uz kādu noteiktu tiesiski nozīmīgu dzīves gadījumu nav ietverts regulējums, kaut arī šādam regulējumam atbilstoši likuma teleoloģijai būtu bijis jābūt ietvertam" (Neimanis, 2004, 176). Ņemot vērā no *Civilprocesa likuma* 5. panta piektās daļas izrietošo juridiskās obstrukcijas aizliegumu, tiesa nevar atteikties izskatīt lietu, aizbildinoties ar regulējuma trūkumu, tāpēc tai jāturpina tiesību tālākveidošana minētā likuma roba aizpildīšanas nolūkā.

Acīmredzot konkrētajā gadījumā, ņemot vērā minēto lietu kategoriju pazīmju atbilstību sevišķajā tiesāšanas kārtībā izskatāmo lietu raksturojošajām pazīmēm, likuma roba aizpildīšanai ir izmantojama likuma analoģija, meklējot kopīgo starp tiesību normā paredzēto tiesisko sastāvu un izšķiramā dzīves gadījuma faktisko sastāvu un tādējādi izsecinot priekšrakstu noteiktam faktiskajam sastāvam (Neimanis, 2004, 179). Konkrētajā gadījumā minētās tiesību tālākveidošanas ceļā tiesai būtu *Civilprocesa likuma* 251. pantā ietvertajā sevišķā tiesāšanas kārtībā izskatāmo lietu sarakstā jāiekļauj lietas par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu.

Tā kā minēto tiesību tālākveidošanas paņēmienu izmantošana faktiski pārkāpj likuma ietvarus, var rasties jautājums par to pieļaujamību vai vismaz klasifikāciju atkarībā no piesaistes pakāpes likumam. Tiesību literatūrā ir norādīts, ka ir ļoti sarežģīti noteikt robežu starp likuma ietvarus pārkāpjošas tiesību tālākveidošanas no tiesību tālākveidošanas *contra legem*, kas, ņemot vērā tiesas pakļautību likumam, vairumā gadījumu nebūtu pieļaujama (Neimanis, 2006, 17). Tomēr konkrētajā gadījumā atzīstams, ka šāda tiesību tālākveidošana gan pārkāpj tiesību normu iespējamo vārdisko jēgu, taču iekļaujas likuma sākotnējā plāna un likuma teleoloģijas robežās, kas ir uzskatāma par likumimanentu tiesību tālākveidošanu (Neimanis, 2006, 15). Proti, nebūtu apšaubāms, ka likumdevējs, pieņemot *Civilprocesa likumu*, ir vēlējies, lai prasības tiesvedības kārtībā tiktu izskatītas lietas, kuras atbilst šajā procesuālajā kārtībā izskatāmo lietu pazīmēm, bet sevišķā tiesāšanas kārtībā izskatāmo lietu pazīmēm atbilstošas lietas tiktu izskatītas atbilstoši minētajai procesuālajai kārtībai. Tā kā arī tiesību literatūrā ir pausts viedoklis, ka analoģija un teleoloģiskā redukcija ir likumimanentas tiesību tālākveidošanas *praeter legem* metodes (Neimanis, 2006, 18), ir atzīstams, ka konkrētajā gadījumā ir veicama tiesību tālākveidošana *praeter legem*.

Īstenojot tiesību tālākveidošanu, kas iekļaujas tiesnešu tiesību koncepcijā, tiek pārkāpts valsts varas dalīšanas princips, jo tiesu vara uzņemas likumdošanas varas funkcijas. Tiesību zinātnē gan

pastāv pamatots viedoklis, ka šī parādība ir ne tikai pieļaujama, bet noteiktos gadījumos pat nepieciešama. Proti, tiesu vara, interpretējot likumus, aizpildot tajos esošos robus un izmantojot citas tiesību normu piemērošanas metodes, piedalās likumdošanas varas radītajos normatīvajos tiesību aktos pamatoto tiesību precizēšanā un papildināšanā. (Sniedzīte, 2010, 212)

Vienlaikus autora ieskatā tiesību tālākveidošana lietās par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu nav uzskatāma par optimālu ilgtermiņa risinājumu. Ņemams vērā, ka, pirmkārt, likuma robu aizpildīšana nav vairuma tiesu ikdienas darbs un prasa augstu profesionālās sagatavotības līmeni. Otrkārt, daudzas minēto kategorijas lietas, it īpaši lietas par atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu, kurās prasība apmierināta, tiek izskatītas tikai pirmās instances tiesā, tāpēc, atšķirībā no Senāta judikatūras, šajās lietās pieņemtie nolēmumi un to izskatīšanā izmantotās juridiskās metodes var nenokļūt nedz citu tiesnešu, nedz lietu dalībnieku redzeslokā. Visbeidzot, treškārt, konstatējot būtisku tiesību robu, šāda trūkuma novēršanai tomēr jābūt likumdevēja uzdevumam. Tādējādi atzīstams, ka, lai nodrošinātu lietu par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu atbilstošu izskatīšanu, nepieciešams izstrādāt un pieņemt *Civilprocesa likuma* grozījumus, tajos *expressis verbis* nosakot, ka minētās lietas izskatāmas sevišķā tiesāšanas kārtībā.

Secinājumi

1. Lietu par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu izskatīšanas kārtība ir noregulēta ar *Civilprocesa likuma* normām, taču šī kārtība neatbilst minētā likuma jēgai, mērķim un procesuālo tiesību principiem. Proti, minēto kategoriju lietas nav izskatāmas prasības tiesvedības, bet gan sevišķajā tiesāšanas kārtībā.
2. Attiecībā uz lietu par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu izskatīšanas kārtību konstatējamo aizklāto tiesību robu var aizpildīt teleoloģiskās redukcijas ceļā, tiesai ierobežojot *Civilprocesa likuma* 244.[1] panta tvērumu. Savukārt atklāto likuma robu, kas izveidojas pēc iepriekš minētās tiesību tālākveidošanas, tiesa var aizpildīt ar likuma analoģijas palīdzību, *Civilprocesa likuma* 251. pantā minētajā sevišķā tiesāšanas kārtībā izskatāmo lietu sarakstā iekļaujot lietas par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu.
3. Tiesību tālākveidošana attiecībā uz lietu par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu procesuāli tiesisko regulējamu ir uzskatāma tikai par pagaidu līdzekli. Ņemot vērā tiesību tālākveidošanas metožu sarežģītību un nepieciešamību aizpildīt divus likuma robus, būtu jāizstrādā un likumdošanas kārtībā jāpieņem *Civilprocesa likuma* grozījumi, *Civilprocesa likuma* 244.[1] pantu izsakot šādā redakcijā: "Lietas, kas izriet no aizgādības un saskarsmes tiesībām, izņemot lietas par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu, tiesa izskata prasības kārtībā pēc vispārējiem noteikumiem, ievērojot šajā nodaļā paredzētos izņēmumus", bet *Civilprocesa likuma* 251. pantu papildināt ar 15. un 16. punktu, tajos nosakot, ka sevišķā tiesāšanas kārtībā tiesa izskata lietas par aizgādības tiesību atņemšanu un atņemto aizgādības tiesību atjaunošanu.

References

Bērnu tiesību aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200 (1260/1261), 08.07.1998., ar grozījumiem

Civillikums: Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41, 20.02.1937., ar grozījumiem

Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 03.11.1998., ar grozījumiem

Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 10. oktobra spriedums lietā Nr. SKA-523/2011. Pieejams: http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2011 (skatīts 14.02.2019.)

Daugavpils tiesas 2012. gada 7. maija spriedums civillietā Nr. C12294111 (nav publicēts)

Madonas rajona tiesas 2013. gada 11. februāra lēmums lietā Nr. 3-11/0018-13/4 (nav publicēts)

Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2012. gada 28. februāra spriedums civillietā Nr. C32329111 (nav publicēts)

Rīgas rajona tiesas 2015. gada 9. septembra spriedums civillietā Nr. C33534915 (nav publicēts)

Rīgas rajona tiesas 2016. gada 27. janvāra spriedums civillietā Nr. C33534915 (nav publicēts)

Tukuma rajona tiesas 2011. gada 10. jūnija spriedums civillietā Nr. C 37061411 (nav publicēts)

Valmieras rajona tiesas 2017. gada 26. jūnija spriedums civillietā Nr. C39109816 (nav publicēts)

Vidzemes apgabaltiesas 2013. gada 16. aprīļa lēmums lietā Nr. 3-11/0018-13/4 (nav publicēts)

Bukovskis, V. (1933). *Civīlprocesa mācības grāmata*. Rīga: Vladimirs Bukovskis, 792 lpp.

Neimanis, J. (2004). *Ievads tiesībās*. Rīga: Jānis Neimanis, 214 lpp.

Neimanis, J. (2006). *Tiesību tālākveidošana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 183 lpp.

Strēlerts, T. (1938). *Tieslietu padomnieks*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds, 280 lpp.

Torgāns, K., Dudelis, M. (2001). *Civilprocesa likuma komentāri*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 646 lpp.

Torgāns, K. (2011). *Civilprocesa likuma komentāri*, I daļa. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 546 lpp.

Vēbers, J. (1984). *Latvijas PSR ģimenes tiesības*. Rīga: Avots, 157 lpp.

Vēbers, J. (1985). *Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa komentāri*. Rīga: Avots, 448 lpp.

Sniedzīte, G. (2010). Tiesnešu tiesību jēdziens, evolūcija un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 289 lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5163/28110-Ginta_Sniedzite_2010.pdf?sequence=1 (skatīts 14.02.2019.)

FUNCTIONALITY OF ORGANISATIONS' WEBSITES FOR HR MANAGEMENT IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES

Ilze Boitmane, Mg.soc., Mg.paed.,
University of Latvia, *Latvia*
E-mail: ilze.boitmane@lu.lv

Abstract

Nowadays, one cannot imagine an enterprise without a corporate website. In a contemporary organisation, the application of digital competencies in HR management is important in order to create an image of the employer, to advertise HR activities, to make stories of experience, to publish vacancies, search for employees and so on. The author of the article proposes the following problem questions for the article: for the purposes of HR management, enterprises do not employ the digital resources to the fullest and the functionality of the website is used only partly. The goal of the article is to research the development of how functions of the websites of organisations are used for HR management in small and medium enterprises. The tasks are to study the theory, to analyse the data acquired during the research, to draw conclusions and to offer suggestions. In 2016, the author performed a research on an improbable sampling of 80 small and medium enterprises. The results of the research confirmed that HR departments use the corporate website mostly to refresh the actual and main information, to publish vacancies, to maintain the vacancy section and to organise electronic communication with potential job seekers in the electronic environment of the corporate website. The author of the article concluded that enterprises only partly use the benefits provided by the digital environment in the aspect of HR and do not publish information that would reflect the image of the employer. The author of the article offers her suggestions that enterprises need to increase the digital competencies of their HR management personnel and to pay more attention to the creation of employer's image on the corporate website.

Keywords: Human Resources Management, E-HRM, Corporate Web Site

Introduction

The topicality of the research performed by the author of the article is linked to the fact that the rapid development of digitalization swiftly enters not only everyday lives of individuals, but highly impacts everyday work organization in enterprises from the aspect of HR management. The topic of the article involves the functionality of corporate websites of enterprises in the context of HR management or E-HRM. Today, it is important that digitalization is not only a tool of business management and for managing its processes, but also an essential HR management tool that helps an enterprise to create a particular image and to attract human resources, using the digital resources of the enterprise. In general, the problem of the article is connected to the large labour shortage and poor ability of employers to attract new talents effectively. It means that HR management has to occur in a contemporary and effective way, and it is affected by the change of generations, technologies and habits of job seeking and transformation of business management processes according to new technologies. The author of the article proposes the following problem questions: for the purposes of HR management, enterprises do not employ the digital resources,

or the possibilities and functions of corporate websites, to the fullest and the functionality of the website is used only partly, because attention is mostly directed towards product marketing, needs of the business and also towards personnel attraction and recruitment.

The goal of the article is to research how the functions of the websites of organisations are used for HR management in small and medium enterprises.

The author of the article wants to show how important it is in HR management to use to the full extent the digital and informative channels of the enterprise, which are the main habits of using the functions and how they outline the perspectives of future development, i. e., effectively solve the informative vacuum of an enterprise in relation to job seekers, which denotes the topicality and novelty of the article. In compliance with the topicality, the use of corporate website functionality is little researched in the context of HR management.

The research question, 'How is corporate website functionality used in HR management?'

1. Theoretical framework

E-HRM or Electronic human resources management approach

Globalisation vitally affects the competitiveness of enterprises from the aspect of availability of human resources. E-HRM, or the Electronic human resources management, is a tool to reach people in the whole world by using digital technologies. In this aspect HR specialists are forced to leave their comfort zone in order to be able to decentralize HR management processes and to organize them not only internally, but also in the external environment of the organisation (Nivlouei, 2014). The rapid digitalisation and globalisation in the world makes enterprises to look for new solutions and approaches on how the automate everyday business processes and how to adapt and acquire competencies to use external resources. HR management must become digital, and there has to be an option that HR specialists delegate a large part of operative HR management functions to third parties both in the internal and external environment, the so called E-HRM. Researchers developed a system on how to effectively manage HR management processes using the model developed for E-HRM platforms (Lepak, et al., 2001). E-HRM is a body of digital information technologies, which can be used in HR management to ensure both internal and external HR management functions, and helps to reach a large audience outside the borders of an enterprise. The researchers conclude that the available theories are contradictory and do not reflect an exact model and system, how to ensure a web-based HR management process organization and implementation, and the enterprises do not possess sufficient technological tools and the necessary knowledge (Strohmeier, 2007). Whereas other researchers have derived a notion of E-HRM as V-HRM, which is Virtual Human Resources Management that largely corresponds to the technological solution provided by E-HRM. However, a bigger accent is put not only on the functions of an organisation in the digital environment, but also on the organisations themselves going virtual and not being tied to a particular geographic place, and the business processes altogether becoming fully virtualized (Lin, L. 2011). Researchers carried out extensive research on companies to find out how important a corporate website is for businesses. It is one of the key resources for staff recruitment and the company's sustainable human resources management (Ehnert,2009).

The context of changing generations and habitual changes of channels used for job search

Today's younger generations have grown up in a close connection with the media environment, the Internet and the environment of virtual information. Enterprises need to develop new strategies in HR management, HR recruitment and in positioning themselves in order to address the generation Y and to reach their HR management goals. Therefore, one of the new approaches is to pay attention to marketing from the aspect of HR management by developing a conception that would attract the attention of the chosen generation (Prensky, 2001). The author of the article notes that not only the behaviour of generation Y, but also the behavioural characteristics of generation Z is currently topical that show even deeper the development of technologies and their impact on human behaviour and thinking. Scientists emphasize that there is shortage of human resources and unique and new tools are necessary for organisations to attract new employees successfully (Friedman, 2006). Web 2.0, which consists of integrated social media platforms, is a turning-point in Web 1.0 platform and fundamentally change the approach to HR management. A large significance has been paid to technologies and solutions of social networking in particular, which have been adapted to the business environment (Jarrahi & Sawyer, 2013). By performing research experiments on behaviour, the scientists concluded that the virtual environment significantly impacts humans from different demographic criteria groups. Each group differently reacts and perceives the impact of the virtual environment (Guo & Barnes, 2009).

HR management marketing approach to the use of digital tools in an enterprise

As an essential HR management function, HR management marketing is seen more widely and globally in the structure of an organisation; it is not merely an element of a HR department function, but a strategic element of an organisation's business strategy. It occurs by HR talent strategy interacting with the brand management of the employer, which emerges from the business strategy principles of the organisation that are closely reflected by the corporate website of an enterprise in the context of employer's image, marketing and HR attraction (Rumelt, 2011). Web 2.0 approach is the use of an organisation's website by integrating it into the aspect of social media for the needs of HR and directing the actions towards interactive environment that is management and interaction of HR selection, training, development processes and employee motivation. Researchers still highlight the role of Web 1.0 and Web 2.0 in contemporary HR management and the functional possibilities they offer. However, some problems are distinguished, related to processing large amounts of data, security and confidentiality of the data, that will occur due to the use of these technologies (Azeem, 2016). Basic requirements from an enterprise or description of a vacancy during HR recruitment process reflects the corporate culture of an enterprise and how the essence of the enterprise is disclosed with the help of a job advertisement (Belt & Paolillo, 1982). The authors of the research already in 1982 draw attention to the fact that HR marketing mostly is oriented towards HR recruitment. The authors delve into the essence of advertisements and analyse separately 'open' or public job advertisements and 'closed' or confidential job advertisements, and evaluate how essential public job advertisements are, because they allow the employer to show and advertise their enterprise. The author of the article confirms that the topicality has not changed, but has transformed into new level, because larger attention is paid not only to job ads and other announcements by HR specialists in the digital environment, but a greater role is assigned to the visual looks of these publications, their contents and communication with society or involved persons.

Integration of employer's brand management in the corporate website

Researchers consider that future initiatives of organisations are planned in the areas of brand management and HR marketing. The results of researches show that in 58% of cases development in social media area is planned, in 56% of cases career website development, 52% recruitment advertising and employer and HR marketing development, and in 45% HR recruitment branding is planned (Minchington, 2010). A series of researches conducted by Minchington demonstrate how important the development of organisations is in the areas of employers' branding and HR marketing, which draw the perspectives of future development and put the accent on HR marketing in particular as the main strategic function of any organisation in the world. The guidelines guide the use of social media in organizing HR marketing, which then needs separate strategies and functionality that is a question of HR department competencies. Thus, new functions arise, whose realisation and implementation will demand appropriate knowledge in HR marketing and practical technical skills in the use and administration of social media and digital resources.

"All organisations have, consciously or otherwise, an employer brand. It's the way in which organisations differentiate themselves in the labour market, enabling them to recruit, retain and engage the right people. A strong employer brand helps businesses compete for the best talent and establish credibility. It should connect with an organisation's values and must run consistently through its approach to people management" (Chartered Institute of Personnel and Development, 2012).

The employer has an essential role in HR selection and recruitment. Surveying the leading HR management experts, 79% stressed that the image of employer and its reflection in the media is essential to attract attention of job seekers, especially pointing attention to attraction of new talents (Fisher, 2014, 178). The leap of development in employer brand identity will occur in step with an intense development of social media, but the authors point out that HR specialists need to have advanced digital competences and a highly creative approach to be able to manage this process in practice. (Bondarouk, et al., 2013)

2. Methods

In the research of the article, the analysis of theory and content of the researches carried out on the functionality of corporate websites in HR management is used. The method of the practical research of the article is a quantitative study, using a descriptive statistical method in an improbable sample.

The survey is based on the Likert scale, where the lowest value is '1' and the highest value is '4', so it is possible to produce both descriptive and sequential statistics. Since the goal of the research is to study the usage habits of websites of organizations in small and medium enterprises, the author of the article will reflect the central trend indicators of descriptive statistics, using only the data of the relevant set of items taken from the author's survey of HR management marketing in Latvia that was performed in 2016.

The sample of the study is 80 medium and small enterprises, where the set of 449 respondents is based on the criteria that the organization has a website; the organization publishes job offers; the organization has personnel management functions and external activities, which was identified using the data of the Central Statistical Bureau of Latvia, Lursoft and Eurostat on topical information for 2016. Based on these criteria on a random basis, a probable sample should be 218 respondents with a standard error of 5%. The author's sample is not probable, thus the data

obtained are partially representative and not fully attributable to the entire population, but they are significant enough for further research on the problem questions of the research paper.

The author's survey on the habits of using the website for the organisation's HR management needs studied 9 criteria or functions: publishing and updates of information on the website; publication of vacancies on the website, current vacancies and maintenance of relevant sections; the function that the job seeker has the opportunity to send information online and receive answers; the possibility to perform electronic communication with the personnel department on the website; the website contains information – a section where the strategy, policy, goals, values, etc. of the personnel management is published; information on new recruits is published on the website; the content on the experience of existing employees and the content published by them is published on the website; the organization has a competent employee who continuously improves and maintains information on the website related to topicalities of HR management.

Based on the above-mentioned functions, the author, as a result of the research, identified the following problem: that medium and small enterprises do not fully use the website's HR management functions, and many functions are not integrated into the organization's digital resource.

The research limitations are related to the fact that the data obtained in the study are not fully representative because the research was performed on an improbable sample.

3. Results

The author of the article obtained results in the research that reflect the habits of using websites in medium and small enterprises in Latvia in the context of HR management. In general, when assessing the total results, enterprises may not fully use the corporate website functions in the context of HR management, or such functions are not embedded in the website structure.

The results of the research show that the survey is reliable, the reliability was performed with the Kronbah's Alpha (α), which is 0.83, which means that the reliability of the survey dimension is good. The central trend indicators of descriptive statistics show the survey's frequencies, average, maximum and standard deviation scores, reflected in Table 1, and in Figure 1 in a histogram, illustrating website usage patterns in HR management.

The arithmetic mean of the numerical values of all elements in the set for each item has a range of 2 to 3.3, which, from the maximum value of 4, indicates that medium and small enterprises generally have a medium intensity of website usage in HR management. The median, which is the middle result in an orderly empirical row, where all the elements of the set are arranged in ascending or descending order, is within limits from 2 to 4, which is slightly different from the arithmetic mean, but, in general, also shows that the usage dynamics of medium and small enterprises' websites is not sufficient and not used to the full extent. Since the values of mode and median are not equal, the distribution is not symmetrical. The asymmetry coefficient, the skewness, is different for different sets of items, if A<0, then higher values than the arithmetic mean are observed more often. The excess coefficient, the kurtosis, is characterized by a normal distribution curve, since E<0 is negative, the values are spread over a wide range, and there is no significant concentration of values near the arithmetic mean. The mode is the most common value, in the respective sets of items and it is 4, but the least common is 1, which indicates that small and medium-sized enterprises rarely use their websites to reflect information about new recruits and to post information related to stories about employees' experience and the overall strategy and policy of the company's HR management.

Table 1

Descriptive Statistics Frequencies
"Corporate Web Site Functions in Human Resources Management"

		Publication of information, updating of information	Publication of vacancies	Actuarial renewal of actual vacancies	Job seeker has the ability to send live messages and get answers	Online communication with job seekers	Published personnel management strategy, policy, goals, values	Published information on new recruits employees	The experience and opinions of employees working in the company have been published	An organization has an employee staff management related web content publishing, updating
N	Valid	80	80	80	80	80	80	80	80	80
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mean		3.3250	3.2000	2.9625	2.8875	3.1000	2.1125	2.0875	2.2500	2.5875
Median		4.0000	4.0000	3.0000	3.0000	3.0000	2.0000	2.0000	2.0000	3.0000
Mode		4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	1.00	1.00	1.00	4.00
Std. Deviation		0.86822	1.07209	1.02431	1.19061	0.94935	1.05535	1.16046	1.08500	1.16591
Skewness		-1.167	-1.044	-0.648	-0.562	-0.750	0.565	0.524	0.213	-0.168
Std. Error of Skewness		0.269	0.269	0.269	0.269	0.269	0.269	0.269	0.269	0.269
Kurtosis		0.580	-0.312	-0.707	-1.244	-0.436	-0.879	-1.249	-1.286	-1.438
Std. Error of Kurtosis		0.532	0.532	0.532	0.532	0.532	0.532	0.532	0.532	0.532
Sum		266.00	256.00	237.00	231.00	248.00	169.00	167.00	180.00	207.00

To sum up the results, Table 1 shows that medium and small enterprises use the following functions for HR management on their websites:

1) 266 points out of 300, the highest result – enterprises publish product information on their websites;
2) 256 points out of 300, enterprises publish vacancies on their websites;
3) 248 points out of 300, enterprises communicate on-line with job seekers;
4) 237 points out of 300, enterprises update and maintain the actual information about vacancies;
5) 231 points out of 300, job seekers have the opportunity to send live messages and to receive answers on the website;
6) 207 points out of 300, enterprises have competent staff that publishes and updates information on the website related to HR management;
7) 180 points out of 300, enterprises publish experience and stories of their employees on the website;
8) 169 points out of 300, enterprises publish their HR strategy, policy, goals and values on the website;
9) 167 points out of 300, enterprises publish information about the new recruits.

The results show how nine possible website functions can be implemented through the company's website. The results show that functions such as publishing simple information, job placement and online communication with job seekers are the most used. Evaluating the results obtained, it can be concluded that the websites of the surveyed enterprises are technically adequate to successfully manage HR management activities. However, based on the theory analysed, it can be attributed to the Web 1.0 technology platform, which should actually be historical rather than current. Figure 1 shows the website usage activities of medium and small enterprises in Latvia. The results show that enterprises focus on attracting and recruiting of new employees, and less on

image-building activities of the enterprise as an employer. Enterprises pay little attention to how HR management activities and information about recruited and current employees is reflected. In fact, it is referred to as internal HR management marketing, which is being studied and practised in the world, but in Latvia HR management marketing activities and awareness are not widely known, which was practically investigated by the author of the article (Boitmane, 2016). The results obtained show that in general the organisations have the necessary resources and technical support to fully perform the functions of HR management on the website, however, they are not used in sufficient amount.

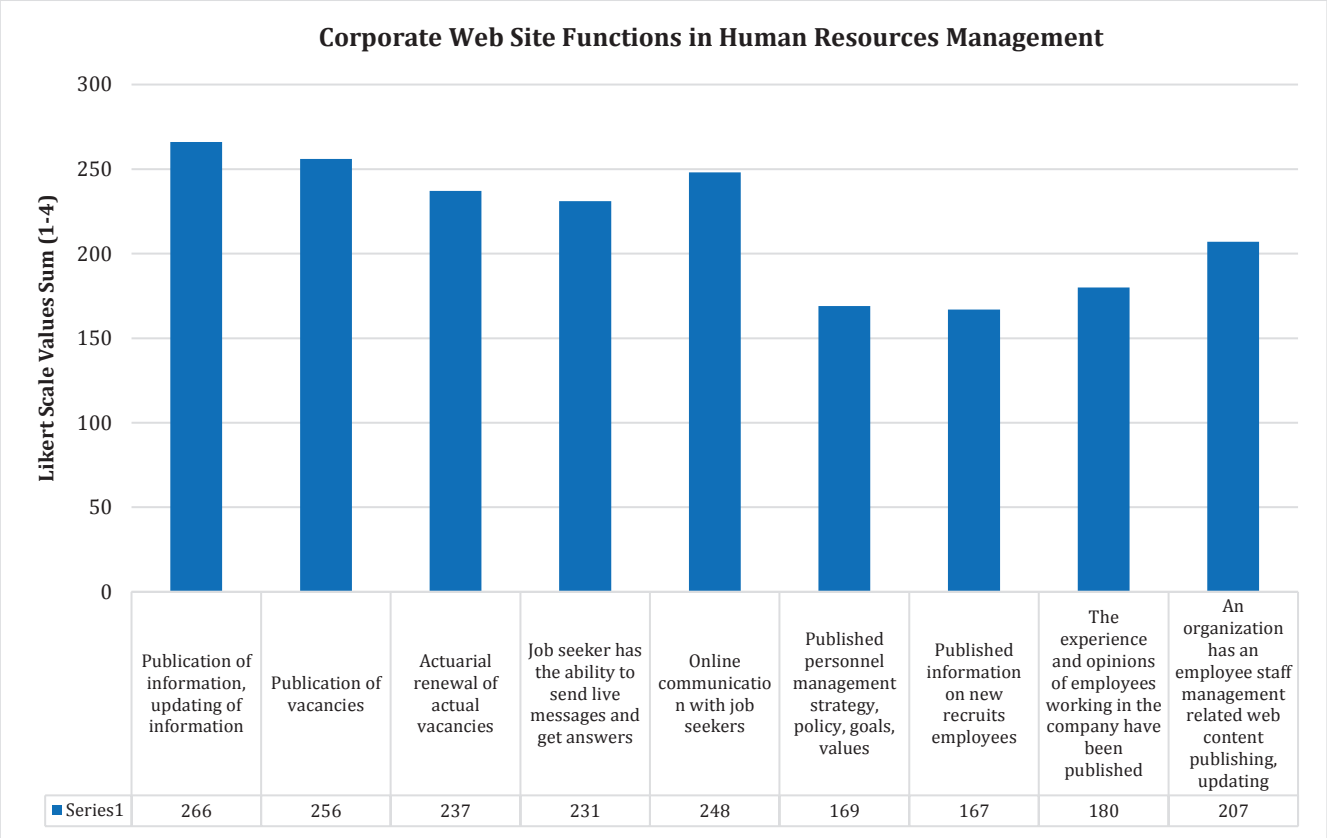

Figure 1. **Use of Corporate Web Site Functions in Human Resources Management**

4. Discussion

Integration of electronic HR management approach or E-HRM is practically feasible, but the authors by conducting researches with a sample of 5854 companies concluded that, when introducing E-HRM in different types of configurations, systems were not able to function properly and did not fully exploit their functionality. The reason was that IT professionals have a weak link and collaboration with HR management specialists, so these systems and functions are used at a more technical level, but little attention is paid to the content and online collaboration with other participants of the system (Galanaki, et al., 2019). The author of the article also identified in the practical study that digital resources of the enterprises only partially use the available capacity, although the necessary platform technically is created. From this, it can be concluded that enterprises lack internal consistency and cooperation. Therefore, to the external users of corporate websites, they often seem incomplete and lack information. Often these websites are outdated and do not reflect the essence of the enterprise, the brand and team, which does not give an insight into the internal environment of the enterprise, which is important for job seekers and clients.

There is still a lack of consistency in science on the introduction of E-HRM, as research over the long term does not confirm that this area is developing unambiguously and effectively, as opinions on the positive impact of this technological platform on the development and operation of HR management in the digital environment are different. The authors of the study highlight the factors influencing E-HRM, which are divided into three areas: the technological aspect, the organizational and human aspect, which should be in a unified system for the implementation of E-HRM be clearly seen as successful (Bondarouk, et al., 2017). The author of the article identifies in the practical part that organisations currently work at the Web 1.0 level, although the theoretical researches note that Web 2.0 technologies for HR management are being developed and implemented intensively, and there is a global movement towards Web 3.0 or the semantic network technologies, the practice does not confirm this development because enterprises use relatively little Web 2.0 or social media platforms in integration with business websites. Thus the development depends not only on the theoretical aspects, but also on other features such as geography, state, culture, demography, etc., which in each region are marked by different development trends.

Recent studies show that the use of E-HRM, especially social media, in HR management significantly increases the overall productivity level of the company's employees, which was found out by the authors of the study in the experiment. The study showed that this way enterprises could attract new employees to a much greater extent. Thus, the authors concluded that E-HRM plays an important role in HR management and its in-depth integration in the future (Iqbal, et al., 2018). The results of the author's research reflect the development of technologies in the aspect of labour attraction, which in proportion to other investigated functions makes a significant part.

Conclusions

The author of the article concludes that enterprises relatively little use the functionality of websites in the context of HR management; HR activities on company websites are mainly focused on recruitment and selection; enterprises pay little attention to activities on organizing the process of creating the image of the employer in the context of HR management. HR management specialists do not have sufficient competences and readiness for E-HRM, taking into account the existing potential and technical support.

The findings of the author of the article are that the theoretical aspects discussed in the study confirm the importance of generational and behavioural changes. It opens up the possibilities of studying the intergenerational dimension and job search habits, behaviours and information channels, about which the theoretical aspects suggest that the impact of digital technologies is very high in the context of different generations.

Enterprises need to make more use of the opportunities offered by E-HRM in order to attract employees not only with the direct methods, but also to develop long-term HR management marketing policies and strategies on how to create a job-seeker's and public's opinion on the company, based on the employer's image-building action plan. In this context, it is necessary to develop the digital competencies of HR management specialists and to promote internal cooperation among business units.

There is a need for in-depth research on how to enhance the digital competencies of small and medium-sized enterprises, thus promoting the involvement of companies in the use of Web 2.0 and Web 3.0 technology platforms for HR management.

Proposals

The conclusions of the article's practical study suggest that medium and small enterprises need to pay more attention to the full usage of their corporate website in HR management and to increase the intensity of its usage; to increase digital competence skills for HR management staff; to implement a planned digital marketing strategy for the organization of HR management processes on the internet; to increase business activities that reflect the image of the employer with the goal of attracting new talents and job seekers. The analysis of the theoretical framework shows that there is a need for in-depth research and paying significance to the developmental tendencies of HR management organization in the digital environment.

References

Azeem, F. M. (2016). HR 2.0: linking Web 2.0 and HRM functions. *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 29 Issue: 5, pp. 686–712

Belt, J., Paolillo, J. (1982). The influence of Corporate Image and Specify of Candidate Qualifications on Response to Recruitment Advertisement. *Journal of Management*, Issue 8, p. 1

Boitmane, I., Blumberga, S. (2016). The Development of the Medium-Sized Human Resource Marketing Enterprises in Latvia. *Journal of Business Management*. Issue 12, pp. 24–132

Bondarouk, T., Parry, E., Furtmueller, E. (2017). Electronic HRM: four decades of research on adoption and consequences, *International Journal of Human Resource Management*, Volume 28, Issue 1, 2, pp. 98–131

Bondarouk, T., Ruel, H., Axinia, E., Arama, R. (2013). What is the future of employer branding through social media? results of the Delphi study into the perceptions of hr professionals and academics. *Advanced Series in Management*, Volume 12, pp. 23–57

Chartered Institute of Personnel and Development (2012). Employer Brand Factsheet. September, CIPD. London, www.cipd.co.uk

Ehnert, I. (2009). Sustainability and human resource management: Reasoning and applications on corporate websites. *European Journal of International Management*, No. 3(4), p. 242

Fisher, G., J. (2014). *Strategic Brand Engagement. Using HR and Marketing to connect Your Brand, Customers, Channel Partners and Employees*. London: KoganPage

Friedman, B. (2006). Marketing in Times of Scarce Human Resources. *The CPA Journal*, Issue 76 (10), pp. 54–56

Galanaki, E., Lazazzara, A., Parry, E. (2019). A Cross-National Analysis of E-HRM Configurations: Integrating the Information Technology and HRM Perspectives. *Lecture Notes in Information Systems and Organisation*, Volume 27, pp. 261–276

Guo, Y., Barnes, S. (2009). Virtual item purchase behaviour in virtual worlds: An exploratory investigation. *Research, Volume* 9, Issue 1–2, pp. 77–96

Iqbal, N., Mansoor, A., Raziq, M. M., Borini, M. F. (2018). Linking e-hrm practices and organizational outcomes: empirical analysis of line manager's perception. *RBGN – Revista Brasileira de Gestao de Negocios,* Volume: 21, Issue: 1, pp. 48–69

Jarrahi, M. H., Sawyer, S. (2013). Social Technologies, Informal Knowledge Practices, and the Enterprise. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, Volume 23, Issue 1–2, pp. 110–137

Lepak, D. P., Snell, S. A., Steuber, D. (2001). Virtual HR Departments: Getting Out of the Middle. *CAHRS Working Paper Series*, (CAHRS Working Paper #01–08). Ithaca, NY: Cornell University, School of Industrial and Labour Relations, Canter for Advanced Human Resource Studies

Lin, L. (2011). Electronic human resource management and organizational innovation: The roles of information technology and virtual organizational structure. *International Journal of Human Resource Management*, Volume 22, Issue 2, pp. 235–257

Minchingthon, B. (2015). 76% of Companies Choose Social Media to Communicate Employer Brand. *Employer Brand International Magazine*, http://www.careerarc.com/blog/2014/06/76-companies-choose-social-media-communicate-employer-brand/

Nivlouei, B., F. (2014). Electronic Human Resource Management System: The Main Element in Capacitating Globalization Paradigm. *International Journal of Business and Social Science,* Vol. 5 No. 2

Prensky, M. (2001). *From Digital Natives to Digital Wisdom*. USA: California

Rumelt, R. (2011). *Good Strategy, Bad Strategy.* New York: Random House

Strohmeier, S. (2007). Research in e-HRM: Review and implications. *Human Resource Management Review,* Issues 17, pp. 19–37

PERSONAS DATI VISPĀRĪGĀS DATU AIZSARDZĪBAS REGULAS KONTEKSTĀ

PERSON'S DATA ACCORDING TO THE GENERAL DATA PROTECTION REGULATION

Māris Bomiņš, Mg.iur.,
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E-pasts: m.bomins@gmail.com

Abstract

Almost every organisation stores and processes personal data of one kind or another, be that emails, names and addresses, employment details, logins and passwords or health records. But some personal data is easier to define than others. Broadly speaking, personal data may be defined as "Any information relating to a living, identified or identifiable natural person". That's clear enough on the face of it, but there are some interesting contextual edge cases. Personal data means any information relating to an identified or identifiable natural person ('data subject'); an identifiable natural person is one who can be identified, directly or indirectly, in particular by reference to an identifier such as a name, an identification number, location data, an online identifier or to one or more factors specific to the physical, physiological, genetic, mental, economic, cultural or social identity of that natural person. In other words, it is any data that can lead to the identification of a specific (living) person. It can be as obviously identifiable data as name, but it can also be a combination of "innocent" data such as age, height/weight, wealth, job position, company, city, etc. which when combined can allow for the idenitifcation of a person.

Keywords: data protection law, personal data

Atslēgas vārdi: datu aizsardzību reglamentējošā likumdošana, personas dati

Ievads

Datu apmaiņas un vākšanas apjoms ir dramatiski pieaudzis. Jaunākās tehnoloģijas ļauj gan privātām sabiedrībām, gan valsts iestādēm vēl nepieredzētā apjomā savas darbības mērķiem izmantot personas datus. Minētie priekšnoteikumi radīja nepieciešamību pārvērtēt Eiropas Savienībā eksistējošos personas datu aizsardzības noteikumus un radīt vispusīgu un saskaņotu regulējumu, kas garantētu indivīdu pamattiesību uz personas datu aizsardzību ievērošanu visā Eiropas Savienībā. 2016. gada 14. aprīlī ir beidzies vairāk nekā četru gadu ilgais gaidīšanas periods, kas sākās 2012. gada janvārī, kad Eiropas Komisija nāca klajā ar iniciatīvu reorganizēt personas datu aizsardzības regulējumu, un 2018. gada 25. maijā, noslēdzoties divu gadu pārejas periodam, jaunā Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti (turpmāk – Regula) aizvietoja *Fizisko personu datu aizsardzības likumu*. Kaut gan Regulas ietvertais reglamentējums nav revolūcija datu aizsardzības jomā, tomēr attiecībā uz datu subjekta institūta attīstību būtiski paaugstināts personas datu aizsardzības līmenis indivīdam.

Personas dati ir viens no galvenajiem datu aizsardzības jēdzieniem, jo tikai personu datu apstrāde veido nepieciešamību ievērot Regulā nospraustos datu aizsardzības principus, tiesības un pienākumus

(Vispārīgā datu aizsardzības regula, 2016/676, 3.1., 4.1.), tādējādi raksta mērķis ir izanalizēt "personu datu" institūtu attiecībā uz to reglamentējošiem tiesiskajiem aktiem. Pētījuma objekts – "personu datu" pamatelementu analīze, kvalificējošās pazīmes un to nošķiršana no citas informācijas. Pētījuma priekšmets – informācijas kā "personu datu" atzīšanas nosacījumi, juridiskie aspekti un nākotnes attīstības virzieni.

Raksta uzdevumi ir izpētīt "personu datu" reglamentējošos tiesiskus aktus kopsakarā ar Regulas prasībām, Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) judikatūru attiecībā uz personu datu jēdziena iztulkošanu, obligāti ieviešamu un ieviešamu pēc dalībvalsts ieskatiem Latvijas normatīvo regulējumu ar citu ārvalstu tiesiskajiem risinājumiem personu datu jēdziena darbības paplašināšanā. Pētījuma rezultātā doti ierosinājumi tiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

Pētījuma bāze ir normatīvo aktu, tiesu nolēmumu, statistikas datu, atziņu un viedokļu analīze. Raksta izstrādē tika izmantotas analīzes un sintēzes metodes, kā arī salīdzināmā un vēsturiskā metode.

1. Personas datu reglamentējošie tiesiskie akti

Līdz spēkā stājās Regula, ES galvenais juridiskais datu aizsardzības dokuments bija Eiropas Parlamenta un Padomes 1995. gada 24. oktobra Direktīva 95/46/EK par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti (turpmāk – Direktīva), kuras galvenais mērķis bija paredzēt visās dalībvalstīs nodrošināt vienādu personu tiesību un brīvību aizsardzību saistībā ar personas datu apstrādi. Kaut gan tajā laikā vairāki citi ES tiesību akti bija pieņemti tā, lai piešķirtu svarīgumu personu datu aizsardzības jautājumam, tieši Direktīvā tika noformulēts personu datu jēdziens, kas nedaudz paplašinātā veidā pārņemts Regulā. Savukārt atbilstoši Direktīvas preambulas 8. apsvērumam, lai likvidētu šķēršļus personu datu plūsmām, personas tiesību un brīvību aizsardzības līmenim attiecībā uz šādu datu apstrādi jābūt visās dalībvalstīs vienādam, tādējādi nacionālajā tiesību aktā, tas ir, *Fizisko personu datu aizsardzības likumā* (Fizisko personu datu aizsardzības likums, 2000, 2.3.) gandrīz pilnībā tika pārņemtas Direktīvas prasības, nosakot, ka personas dati ir "jebkāda informācija, kas attiecas uz identificētu vai identificējamu fizisko personu". Atbilstoši Regulas 4. panta 1. punktam **"personas dati" ir jebkura informācija, kas attiecas uz identificētu vai identificējamu fizisku personu ("datu subjekts"); identificējama fiziska persona ir tāda, kuru var tieši vai netieši identificēt, jo īpaši atsaucoties uz identifikatoru, piemēram, minētās personas vārdu, uzvārdu, identifikācijas numuru, atrašanās vietas datiem, tiešsaistes identifikatoru vai vienu vai vairākiem minētajai fiziskajai personai raksturīgiem fiziskās, fiziioloģiskās, ģenētiskās, garīgās, ekonomiskās, kultūras vai sociālās identitātes faktoriem**. Tādējādi Regula faktiski pārņēma iepriekš jau noteikto personu datu definējumu, papildus precizējot identificējamās fiziskās personas jēdzienu. Vienlaikus ar šo svarīgi atzīmēt, ka saskaņā ar Direktīvas 29. pantu tika izveidota 29. panta darba grupa (turpmāk – Darba grupa) (Direktīva 95/46/EK, 30; Direktīva 2002/58/EK, 15). Tā ir neatkarīga Eiropas padomdevēja iestāde datu aizsardzības un privātuma jomā, kas apvieno visas valsts datu aizsardzības iestādes, tostarp Eiropas Datu aizsardzības uzraudzītāju, kura izveidota, lai veicinātu izpratni par Direktīvā noteikto datu aizsardzības prasību piemērošanu fizisko personu datu apstrādē un aizsardzībā. Darba grupas izteiktajiem viedokļiem ir liela nozīme, jo tā sniedz visaptverošākās vadlīnijas un izdod pamatnostādnes datu aizsardzības jomā, ka arī, sagatavojoties Regulas piemērošanai, izdeva vairākus dokumentus, kuros interpretēti Vispārīgās datu aizsardzības regulas noteikumi. Turklāt Darba grupas viedokli par dažādiem datu aizsardzības jautājumiem iekļāva savos spriedumos EST, kas papildus norāda uz šīs iestādes īpašo lomu attiecībā uz Eiropas tiesību aktu veidošanu un interpretāciju.

Ar Regulas stāšanos spēkā tika izveidotā jauna struktūra – Eiropas Datu aizsardzības kolēģija (Vispārīgā datu aizsardzības regula, 2016/676, 68), kas ir Darba grupas pēctece un šobrīd ir galvenā iestāde ES jaunajā datu aizsardzības sistēmā. Tās galvenais uzdevums nodrošināt, lai Regulas prasības tiek konsekventi piemērotas visā ES un novērstu iespējamību, ka vienādi gadījumi dažādās jurisdikcijās tiek risināti atšķirīgi, strādāt pie efektīvas sadarbības nodrošināšanas starp datu aizsardzības iestādēm, ka arī publicēt vadlīnijas par Regulas pamatjēdzienu interpretāciju.

Līdz šim personu datu jēdziena izvērstais skaidrojums sniegts tikai Darba grupas 2007. gada 20. jūnija atzinumā Nr. 4/2007 "Par personas datu jēdzienu" (turpmāk – Darba grupas atzinums), kas aktuāls arī šobrīd, jo, kā atzina ģenerāladvokāts Juliana Kokote 2017. gada 20. jūlija secinājumos lietā C-434/16 *Peter Nowak* pret *Data Protection Commissioner*, **lai gan Datu aizsardzības direktīva drīz tiks aizstāta ar šobrīd vēl nepiemērojamo Vispārīgo datu aizsardzības regulu, personas datu jēdziens ar to netiks mainīts** (ES Tiesa C-434/16, 2017, 3). Lai gan strauji progresējošās tehnoloģijas, it sevišķi interneta vidē, rada aizvien jaunus izaicinājumus datu aizsardzības jomā, personu datu jēdziens paliek nemainīgs jau vairākus desmitus gadus, kas likumsakarīgi rada jautājumus par šī personu datu definējuma noturību pret tehnisko difūziju.

Vienlaicīgi ar šo jāatzīmē, ka darba grupas viedoklim attiecībā uz datu aizsardzības tiesību tālāk veidošanu ir tikai rekomendējošs raksturs, un tikai EST ir tiesības lemt par to, kā personu datu jēdzienu jāinterpretē saskaņā ar Regulu un citu ES datu aizsardzības tiesību aktiem.

Darba grupas atzinumā personu datu jēdzienu veido četri kumulatīvi pamatelementi, kuriem jāizpildās vienlaicīgi. Tie ir:

1) "jebkāda informācija";
2) "kas attiecas uz";
3) "identificēta vai identificējama";
4) "fiziska persona". (29. panta datu aizsardzības darba grupas viedoklis 4/2007, 3. sadaļa)

Tādējādi šis Regulā arī ir pamatelementu kopums, kas nepieciešams un pietiekams, lai konkrētu informāciju atzītu par personas datiem.

2. "Jebkāda informācija"

Darba grupas atzinums personu datu definīcijas skaidrošanā atspoguļo Eiropas Padomes Ministru komitejas sākotnējo priekšlikumu, ka **tāpat kā par Eiropas Padomes Konvenciju par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu automātisko apstrādi (108. konvencija) ir jānosaka plašu personu datu definīcija, lai aptvertu visu informāciju, kas var būt saistīta ar indivīdu** (29. panta datu aizsardzības darba grupas viedoklis 4/2007, 2. sadaļa). Tādējādi jebkāda informācija var attiekties uz jēdzienu "personas dati" neatkarīgi no tā veida, satura un formas. Lai informāciju uzskatītu par personas datiem, informācijas būtībai nav nozīmes: tā var būt patiesa vai neprecīza, objektīva vai subjektīva, nepierādīta vai kāds atzinums vai novērtējums utt. Attiecībā uz informācijas nesēju, kādā informāciju uzglabā, skaidrojums attiecas uz jebkādā formā pieejamu informāciju, burtu, ciparu, grafiku, fotogrāfiju vai audio veidā. Definīcija attiecas uz informāciju, kas uzglabāta papīra formā, tieši tāpat kā uz informāciju, kas uzglabāta elektroniski datora atmiņā binārā koda veidā vai, piemēram, ir fiksēta videoierakstā. Lai informāciju varētu uzskatīt par personas datiem, tai nav jābūt iekļautai strukturētā datubāzē vai datnē. Tāda informācija, kas atrodas elektroniskā dokumentā brīva teksta formā, arī ir uzskatāma par personas datiem ar noteikumu, ka gan šajā gadījumā, gan iepriekš minētajos tā atbilst pārējiem personas datu definīcijas nosacījumiem (29. panta datu aizsardzības darba grupas viedoklis 4/2007, 3.1.). Tādējādi Darba grupas

atzinumā deklarēta apņemšanās panākt visaptverošu "jebkādas informācijas" interpretāciju un nav vērtēta informācija pēc tās nozīmes, kas autora ieskatā pamatoti veido viedokli, ka viss ir vai vismaz satur informāciju.

Tomēr atbilstoši Darba grupas atzinumam un Regulas preambulas 26. apsvērumam Regula nav piemērojama anonīmai informācijai, proti, informācijai, kura neattiecas uz identificētu vai identificējamu fizisku personu vai personas datiem, ko sniedz anonīmi tādā veidā, ka datu subjekts nav vai vairs nav identificējams. Tajā pašā laikā atzīts, ka, piemēram, aktuālos privātuma riskos anonimizētā informācija vienmēr ir saistīta ar zināmu atkārtotas identificēšanas risku, vienlaicīgi norādot, ka privātuma infrastruktūrā jāturpina daļēji atteikties no atklātām datubāzēm, jo pētniekiem ir iespēja atkārtoti sasaistīt gandrīz jebkuru datu daļu ar indivīdu (*Tene* & *Polonetsky*, 2013, 258). Datu aizsardzības jomā nostiprinājies viedoklis, ka datu apstrādes tehnoloģijas strauji attīstās un datu kopums, ko var apvienot, piemēram, datu bāzē, kļūst par ikdienas praksi. Piemēram, līdzās privātajam sektoram arī valsts pārvaldē notiek mēģinājumi ieviest darbā mākslīgo intelektu, argumentējot to ar faktu, ka valsts pārvaldes rīcībā ir liels datu apjoms, kurus var izmantot arvien gudrāk gan apkalpošanā, gan lēmumu pieņemšanā (Kaža, 2018, lvportals.lv). Tādējādi veidojas reālā iespēja, apvienojot vairākas informācijas, kas Regulas izpratnē katra atsevišķi ir uzskatāma par anonīmu, taču savā kopā var veidot saistību ar datu subjektu.

Tādu datu apstrādes piemēru ir daudz. Piemēram, datu turētāji bieži vāc personas specifiskus datus un pēc tam publiski vai daļēji publiski izlaiž savākto datu atvasinājumus pēc visu skaidru identifikatoru, piemēram, vārda, adreses un tālruņa numura, noņemšanas. 2000. gadā amerikāņu profesors *Latanya Sweeney* izmantoja Nacionālās veselības datu organizācijas asociācijas pilnvaras vākt datus par ambulatorās aprūpes datiem ārstniecības iestādēs, kas ietver pacienta pasta indeksu, dzimšanas datumu, dzimumu un etnisko piederību, bet informācija izpausta bez identifikatoriem (vārda, uzvārda, adreses utt.), tādējādi datu subjekta identifikāciju padarot par neiespējamo. Iegādājoties Masačūsetsa štata Kembridžā publiski pieejamo vēlētāju reģistru ar vēlētāju vārdiem, adresi, pasta indeksu, dzimšanas datumu un dzimumu, profesors veica šo informāciju analīzi pēc indikatoriem, tas ir, pasta indeksa, dzimšanas datuma un dzimuma, un nonāca pie pārsteidzoša rezultāta, ka tādā veidā iespējams identificēt līdz pat 87 % ASV iedzīvotāju (*Sweeney*, 2000, 2; *Carnegie Mellon University*). Turklāt šajā gadījumā informācija par identificējamo datu subjektu satur medicīniska rakstura informāciju, kas Regulas izpratnē ir īpašās kategorijas dati (sensitīvie), kuru apstrāde ir aizliegta, izņemot Regulā noteiktos izņēmumus (Vispārīgā datu aizsardzības regula, 2016/676, 9. p.). Kaut gan ASV datu aizsardzības jomā darbojas atšķirīgā tiesiskā laukā, un var šķist, ka vārda, uzvārda un adreses pieejamība publiskajā reģistrā, kopsakarā ar Direktīvas un FPDAL regulējuma ilgstošu pastāvēšanu, piemēram, Latvijas Republikā nav iespējama, tad līdz 2011. gada 11. jūlijam, tas ir, līdz grozījumu *Komerclikumā* stāšanās likumīgā spēkā, ziņas par komercreģistra tiesību subjektiem tika norādīta kopā ar konkrēta datu subjekta dzīvesvietu (Komerclikums, 2000, grozījumi, 16.06.2011). Turklāt, tā kā normatīvie akti neparedz šo datu pilnīgu dzēšanu, bet gan ieraksta izdarīšanu par ziņu izslēgšanu, kas faktiski nozīmē šo ziņu atzīšanu par vēsturiskām un neaktuālām ziņām, minētie dati kā vēsturiska informācija joprojām ir pieejami trešajām personām.

Cits piemērs ir, kad 2008. gadā lielākais filmu tiešsaistes pakalpojuma sniedzējs *Netflix* publiskoja anonimizētu informāciju par 500 000 abonentu filmu novērtējumu ierakstiem. Šīs sākotnēji neindetificējamās ar konkrētu datu subjektu informācijas pietika, lai ar dažādu algoritmu palīdzību identificētu tās lietotājus un iegūtu informāciju par tiem. (*Narayanan* & *Shmatikov*, 2008, 13–14)

Savukārt, izmantojot anonimizēto publisko datu bāzi par pilsētas taksometriem, kas nepieļauj pasažieru identificēšanu, veicot datu bāzes analīzi ar *Google Map* un *paparaci* publicētiem fotoattēliem,

kuros redzamas slavenības ar konkrēta taksometra borta numuru, izdevās noskaidrot informāciju par konkrētiem datu subjektiem, kas Regulas izpratnē ir viennozīmīgi aizsargājama informācija un bez datu subjekta piekrišanas neizpaužama. (*Douriez, et al*., 2015, 1–5)

Regulas izpratnē attiecībā uz jēdzienu "jebkāda informācija" faktiski konstatējams, ka anonimizētiem datiem nav nozīmes, taču, analizējot iepriekš minētos piemērus, mēs vairs nevaram to droši apgalvot, tādējādi drošāk pieņemt, ka jebkurai informācijai ir potenciāla nozīme, kas veido sekojošu pieņēmumu: viss ir dati, un visiem datiem ir nozīme. Savukārt, ja mēs pieņemam visplašāko izpratni par informāciju, tad visa daba ir milzīga informācijas procesa sistēma, kur katra fiziska situācija rodas no informācijas plūsmas, rada informāciju un sniedz informāciju videi, kas mūsdienu tehnoloģiskajā procesā neļaus šo informāciju nošķirt no datu subjekta un veidos nepieredzēti lielus datu apjomus, kas tiks pakļauti datu aizsardzības režīmam. Paplašinātā jēdziena "jebkāda informācija" tulkošanu pastiprina fakts, ka cilvēka spēja izprast un analizēt datus ir ierobežota. Piemēram, bināru kodiem nav nekādas vai ļoti ierobežota nozīme cilvēka uztverē, kas Regulas izpratnē klasificē tos par "neapstrādājamiem" datiem. Veids, kādā visi datori pievieno un apstrādā datus, atšķiras no cilvēka uztveres, lai gan ar atbilstošu apmācību un pūlēm joprojām var sekot, kā datori saprot datus, taču, piemēram, mākslīgā interneta apstrādājamās informācijas nozīmi cilvēka prāts noteikt nevar. Mūsdienu mākslīgajam intelektam ir spēja analizēt un mācīties, tāpat tam piemīt kognitīvā jeb izzinošā funkcija. Eiropas Parlamenta Pilsoņu brīvību, tieslietu un iekšlietu komitejas 2016. gada 17. novembra atzinumā atzīts, ka **mākslīgajam intelektam, jo īpaši ar iebūvētu autonomiju, tostarp spēju neatkarīgi iegūt, apkopot un izplatīt sensitīvu informāciju dažādām ieinteresētajām pusēm, kā arī ar pašmācības spējām vai pat ar iespēju attīstīt spēju mainīt sevi, būtu jāpiemēro stingri konceptuāli tiesību akti vai principi** (EP Pilsoņu brīvību, tieslietu un iekšlietu komitejas atzinums, 2015/2103(INL), 2). Jaunie algoritmi mēdz būt autonomi un intelekta paša apmācības algoritma veidu nevar paredzēt pat tās izstrādātājs. Mākslīgais intelekts kopā ar nepieredzēto datu apjomu, spēj izmantot informāciju fundamentāli jaunos veidos, kas ir ārpus cilvēka apziņas. Faktiski šajā gadījumā, tulkojot jēdzienu "jebkāda informācija" Regulas kontekstā, jāatzīst, ka esam zaudējuši datoriem monopolstāvokli pieņemt lēmumu un ir drošāk pieņemt, ka viss ir dati un visam ir nozīme.

Šajā gadījumā informācijas jēdziens ir pakārtots nenoteiktībai, jo ignorē cilvēcisko aspektu. Savukārt, vērtējot jēdzienu "jebkāda informācija" kā datu avotu, kuram ir nozīme, tad veidojas šī jēdziena šaura izpratne, kad informācija atkarīga no cilvēka vai citiem tās saņēmējiem, kas piešķir vai nepiešķir informācijai jeb datiem nozīmi. Vienā gadījumā vienai un tai pašai informācijai nav nekādas nozīmes, taču, mainoties tās uztvērējam, mainās arī informācijas ietekme. Piemēram, tekstam, kas rakstīts ķīniešu valodā, būs nozīme tikai tiem, kas to valodu saprot, vai, piemēram, dokumentam ar augstākās matemātikas saturu diez vai būs nozīme, ja datu subjektam šo zināšanu nav. Ņemot vērā iepriekš minēto, autora ieskatā nav līdzsvara starp jebkādas informācijas jēdziena izpratni plašā un šaurā nozīmē. Darba grupas atzinumā nav atrodami papildus šī jēdziena identifikatori, kas ļauj secināt, ka turpmāk jēdziena "jebkāda informācija" izpratni jātulko visaptveroši un plaši, tas ir, jēdziens paredz aptvert visu informāciju.

3. "Attiecas uz"

Šim personas datu definīcijas elementam ir izšķiroša nozīme, jo tas ir ļoti svarīgs, lai precīzi noteiktu, kādas ir attiecības/saiknes starp informāciju un datu subjektu un kā tās atšķirt. Lai datus varētu uzskatīt par tādiem, kas attiecas uz datu subjektu, nepieciešams konstatēt informācijas "satura", "nolūka" vai "rezultāta" kritērija klātbūtni. "Satura" kritērijs ir izpildīts gadījumos, kad

atbilstoši sabiedrībā valdošajai, nepārprotami vispārējai izpratnei par vārdiem "attiecas uz" informācija ir par konkrētu datu subjektu neatkarīgi no pārziņa vai kādas trešās personas mērķiem vai ietekmes, kāda šai informācijai ir uz datu subjektu. Tomēr arī informācijas "nolūks" var norādīt, ka informācija "attiecas uz" konkrētu personu. "Nolūks" pastāv tad, ja, ņemot vērā visus konkrētās lietas apstākļus, datus izmanto vai tos ir iespējams izmantot ar mērķi novērtēt, īpaši attiekties pret datu subjektu vai ietekmēt to, tā statusu vai uzvedību. Informācijas "rezultāta" kritērijs konstatējams, ja informācijas saistību ar datu subjektu nenorāda ne tās "saturs", ne "nolūks", bet informācija "attiecas uz" datu subjektu, jo, izmantojot šo informāciju, iespējams ietekmēt konkrētā datu subjekta tiesības un intereses, ņemot vērā visus ar konkrēto lietu saistītos apstākļus. Šajā gadījumā nav nepieciešams, lai iespējamais rezultāts būtu plaša mēroga ietekme. Pietiek ar to, ja šādu datu apstrādes rezultātā citas personas sāk citādi attiekties pret konkrēto datu subjektu. Jāatzīmē, ka šie trīs kritēriji (saturs, nolūks un rezultāts) ir alternatīvi, nevis kumulatīvi (29. panta datu aizsardzības darba grupas viedoklis 4/2007, 2. sadaļa).

Izvērtējot iepriekš minētos kritērijus, atsevišķi vērtējams nolūka kritērija izpildes varbūtības izteikšana Darba grupai, norādot, ka **šo "nolūka" elementu var uzskatīt par pastāvošu, ja datus izmanto vai, iespējams, izmantos** (29. panta datu aizsardzības darba grupas viedoklis 4/2007, 2. sadaļa). Piemēram, šobrīd Latvijā un pasaulē populārs viedās urbānās attīstības koncepts – viedā pilsēta, kura uzdevums ir, vienkārši runājot, padarīt pilsētu iemītnieku dzīvi labāku un ērtāku. Viedās pilsētas risinājumu realizēšanai, cieši saistot inženierzinātniskos un tehnoloģijas sasniegumus komerciālajiem mērķiem, ikviens iedzīvotājs pakļauts datu apstrādei reālajā laikā (uzņēmums *Arup* nāca klajā ar publisku datu "tīklu", kas ļauj personām reālajā laikā redzēt savu tiešo ietekmi uz pilsētas datiem) (*theconversation.com, Big data is adding a whole new dimension to public spaces – here's how*, 2017), bieži vien "slepeni" pielāgojot vidi lietotāju vēlmēm un vajadzībām. (līdzīga situācija tiešsaistes mārketinga un reklāmas nozarē). Faktiski neatkarīgi no informācijas satura un apstrādes nolūka var izmantot jebkādu informāciju, kas atrodas viedā vidē, kas nedaudz, bet ietekmētu datu subjektu. No vienas puses, iespējamās varbūtības elementa esamība "nolūka" kritērija izpildē ļoti būtiski samazina kritērija izpildes slieksni. No otras puses, lielo datu analītikas laikmetā mums ir nepieciešama izpratne par privātumu, kas spēj aizsargāt neskaidru, neuzskatāmu vai nesaderīgu informāciju par atsevišķām personām. Analizējot kritērijus, ir loģiski, ka jābūt iespējai nošķirt informāciju, kas varētu ietekmēt datu subjektu no informācijas, kas neietekmētu. Tomēr jāatzīst, ka visbiežāk datu apstrādē (it sevišķi lielu apjomu) informācijas saikne ar datu subjektu attiecībā uz ietekmi ir nejauša, nevis paredzēta. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc dažu datu aizsardzības ekspertu vidū nostiprinās viedoklis, ka, piemēram, mākslīgā intelekta lielo datu analītika ir pretrunā ar Regulā nostiprinātiem datu aizsardzības principiem (*International scientific confer*ence, 2017, 15–18). Datu apstrādes iepriekšējo mērķu specifikācijas nesaderība ar nejaušu informācijas saikni ar datu subjektu rada situāciju, ka jebkura informācija var ietekmēt indivīdu un tikt uzskatīta par personas datiem. Apkopojot iepriekš minēto, modelēšu piemēru, kurā informācija, kas pēc savas būtības nav uzskatāma par "personas datiem", tas ir, laika ziņas, par tādu ticami var kļūt. Kādā tūristu iecienītā pilsētas daļā strauji samazinājies vietējo bāru un restorānu apgrozījums. Tika konstatēts, ka iespējamais cēlonis ir pieaugošais vandālisms un cita krimināla rakstura rīcība, kas atgrūž potenciālos tūristus. Apvienojot vienkopus pašvaldības, policijas un privātā sektora resursus un līdzekļus, tika uzsākts viedās pilsētas projekts, kas ietver sevī vairākus uz datiem balstītus citus projektus, kuros cita starpā, paredzēta apgaismojuma pielāgošana, pārvietošanās novirzīšanas kontrole, operatīvās satiksmes maiņa, iespējamo problēmu modelēšana utt. Dati tiek ievākti no vairākiem ielās uzstādītajiem sensoriem, ieskaitot video novērošanu, skaņas kontroles sensorus, *WiFi* lietotāju kontrole, meteoroloģiskās stacijas dati utt. Tādējādi iespējams noteikt, cik cilvēku pārvietojās

konkrētajā vietā un laikā, maršruti, laika apstākļu (gaisa temperatūra, nokrišņi utt.) ietekme uz cilvēku pārvietošanās ieradumiem, noziedzības dinamiku utt. Darba grupas personas datu visaptverošā jēdziena ietvaros kopsakarā ar informācijas semantisko definīciju, laika ziņas, ko novēro un reģistrē meteoroloģiskā stacija, ir personas dati. Lai gan informācija nav par datu subjektu, tā tiek apkopota datu bāzē, kas apkopo, novēro un ietekmē datu subjekta uzvedību, tādējādi tā ir informācija, kas saistīta ar datu subjektu. Visbeidzot šajā gadījumā projekta mērķis, visticamāk, nav tikai paredzēt iespējamo situāciju, bet arī cīnīties ar noziedzību, kas ļauj secināt, ka noziedznieku identifikācija ir paredzēta. Lai gan šajā gadījumā laika ziņas nebūs tiešs datu subjekta identifikators, taču, atsaucoties uz iepriekš minētajiem piemēriem par anonimizēto datu izmantošanu pie noteikto datu resursu apvienošanās, daļēji par tādu var kļūt. Tādējādi, atkarībā no pieejas, vai nu laika ziņas ir informācija vai informācija par laika ziņām, kas attiecas uz identificējamiem datu subjektiem, ir "personas dati".

4. "Identificēta vai identificējama"

Iepriekš minētais piemērs satur trešo elementu, proti, ka informācijai ir jāattiecas uz datu subjektu, kurš ir "identificēts" vai "identificējams". Vispārīgi datu subjektu var uzskatīt par "identificētu", ja personu grupā tas ir atšķirams no visiem pārējiem grupas locekļiem. Tādējādi datu subjekts ir "identificējams", ja to ir iespējams identificēt, kaut arī tas vēl nav izdarīts. Identifikāciju parasti nodrošina atsevišķi dati, kurus sauc par "identifikatoriem" un kuri ir īpaši priviliģētā un ciešā veidā saistīti ar konkrēto datu subjektu (Vispārīgā datu aizsardzības regula, 2016/676, 4.1.). Lai noteiktu, vai fiziska persona ir identificējama, būtu jāņem vērā visi līdzekļi, ko pārzinis vai kāda cita persona pamatoti varētu izmantot –, piemēram, atsevišķa izdalīšana –, lai tieši vai netieši identificētu datu subjektu (Vispārīgā datu aizsardzības regula, 2016/676, 26. un 29. panta datu aizsardzības darba grupas viedoklis 4/2007, 3. sadaļa). Tādējādi, lai izpildītu kritērija "pamatoti varētu" izpildi, "tīri hipotētiskā" identificēšanas iespēja nav pietiekama. Lai novērtētu šo iespēju, jāņem vērā visi objektīvie faktori, un tie ir:

1) identificēšanai nepieciešamās izmaksas un laiks;
2) paredzētais tiešās vai netiešās apstrādes nolūks;
3) apstrādes laikā pieejamo tehnoloģiju un tehnoloģiju nākotnes attīstība;
4) tehniskie pasākumi identifikācijas novēršanai (anonimizācija, pseidonimizācija). (29. panta datu aizsardzības darba grupas viedoklis 4/2007, 3. sadaļa)

Iegūtais saprātīgās identificēšanas varbūtības standarts ir diezgan plašs un atkarīgs no konteksta, kas kopsakarā ar faktu, ka jēdziens "persona" ir dinamisks, veido situāciju, ka viens un tas pats datu kopums, ņemot vērā pārzinim pieejamos rīkus un datus, nav tieši/netieši identificējams datu apstrādes sākotnējā stadijā, bet kļūst par identificējamo ar laiku vai apstākļu maiņas gadījumā, vai raugoties no cita pārziņa esošajiem resursiem (*Koops*, 2014, 8–11). Turklāt, ja datus paredzēts uzglabāt vairākus gadus, iespējama situācija, ka, pieaugot tehniskajam progresam, identificēšana kļūst iespējama, tādējādi padarot datus par personas datiem. Savukārt attiecībā uz iepriekš minētajiem piemēriem, kad sākotnēji par anonimizēto uzskatītā informācija vēlāk kļūst identificējama ar datu subjektu papildus datu minimalizēšanas principam, ja eventuāli pastāv iespēja papildu informācijas izmantošana, pārzinim jāuzskata datu kopums par pseidonīmu (uz kuru attiecas Regulas un citu datu aizsardzības tiesiskais regulējums), nevis anonīmu.

Darba grupas atzinumā identificētas vai identificējamās informācijas izpratnes deformācijas kopsakarā ar iepriekš minēto personu datu pamatelementu "jebkāda informācija" spilgti ilustrē EST 2016. gada 19. oktobra spriedums *Breyer* lietā. Prasība tika celta par to, lai Vācijas Federatīvajai Republikai

tiktu aizliegts pēc katras Vācijas federālo dienestu interneta vietņu aplūkošanas saglabāt vai likt trešajām personām saglabāt nodotos informātikas datus. Lai novērstu uzbrukumus un darītu iespējamu krimināltiesiskas vajāšanas uzsākšanu pret "uzbrucējiem", Vācijas federālo dienestu tiešsaistes plašsaziņas līdzekļu pakalpojumu sniedzējs ierakstīja datus, kas satur "dinamisko" IP adresi (IP adresi, kas mainās līdz ar katru jaunu pievienošanos internetam), kā arī vietnes aplūkošanas datumu un laiku. Atšķirībā no statiskajām IP adresēm dinamiskās IP adreses *a priori* nedod iespēju, izmantojot sabiedrībai pieejamas datnes, noteikt saikni starp konkrētu datoru un interneta piekļuves pakalpojumu sniedzēja izmantotu fizisku pieslēgumu tīklam. Tikai ierakstītie dati paši par sevi tiešsaistes plašsaziņas līdzekļu pakalpojumu sniedzējam nedod iespēju identificēt lietotāju. Darba grupas atzinumā attiecībā uz fiksētājām IP adresēm norādīts, ka tas jāuzskata par datiem, kas attiecas uz identificējamu personu, taču dinamiskās IP adreses iepriekš minēto iemeslu dēļ par personas datiem nav uzskatāmas (29. panta datu aizsardzības darba grupas viedoklis 4/2007, 3. sadaļa). Savukārt konstatēts, ka interneta piekļuves pakalpojumu sniedzējam ir papildu informācija, kura, ja tā tiktu kombinēta ar šo IP adresi, ļautu identificēt minēto lietotāju. Šajā saistībā tika skaidrots jautājums, vai IP adrese, ko tiešsaistes plašsaziņas līdzekļu pakalpojumu sniedzējs ieraksta saistībā ar piekļuvi tā interneta vietnei, attiecībā uz to ir uzskatāma par personas datiem. EST vispirms norādīja, ka, lai datus varētu kvalificēt kā "personas datus", netiek prasīts, lai visa informācija, kas ļauj identificēt attiecīgo personu, atrastos tikai vienas personas rīcībā. Tādējādi ar to, ka papildu informācija, kas ir vajadzīga, lai identificētu interneta vietnes lietotāju, ir nevis tiešsaistes plašsaziņas līdzekļu pakalpojumu sniedzēja, bet šī lietotāja interneta piekļuves pakalpojumu sniedzēja rīcībā, nevar izslēgt, ka tiešsaistes plašsaziņas līdzekļu pakalpojumu sniedzēja ierakstītās dinamiskās IP adreses attiecībā uz to ir personas dati (Eiropas Savienības Tiesa, C-582/14, 2016, 42–44. p.) Ņemot vērā iepriekš minēto, EST konstatēja, ka dinamiskā IP adrese, ko tiešsaistes plašsaziņas līdzekļu pakalpojumu sniedzējs ieraksta saistībā ar personas piekļuvi šī pakalpojumu sniedzēja publiskai lietošanai paredzētai interneta vietnei, attiecībā uz minēto pakalpojumu sniedzēju ir uzskatāma par personas datiem, ja tā rīcībā ir tiesiski līdzekļi, kas tam ļauj likt identificēt attiecīgo personu, izmantojot šīs personas interneta piekļuves pakalpojumu sniedzēja rīcībā esošo papildu informāciju par šo personu. Tādējādi acīmredzams fakts, ka šajā gadījumā EST piemēroja gan jēdziena "jebkura informācija", gan identificēšanas kritērija daudz plašāku interpretāciju nekā Darba grupas atzinumā.

Atkārtoti EST uzsvēra, ka jēdziens "personas dati" potenciāli ietver jebkuru informāciju, ja vien tas attiecas uz datu subjektu, papildus daudz paplašinātāk par Darba grupas atzinumu interpretāciju tulkojot "satura", "nolūka" vai "rezultāta" kritērija klātbūtni, EST izteica 2017. gada 20. decembra sprieduma *Nowak* lietā Nr. C-434/16. P. Novakam (grāmatvedības praktikantam) neizdevās nokārtot Īrijas Zvērinātu grāmatvežu institūta rīkotu eksāmenu. Viņš iesniedza pieteikumu nodrošināt viņam piekļuvi visiem personas datiem, kas attiecībā uz viņu atradās Zvērinātu grāmatvežu institūta rīcībā. Institūts nosūtīja *P. Nowak* dažus dokumentus, taču atteicās izsniegt viņa pārbaudes darba kopiju, kā pamatojumu minot, ka pārbaudes darbā neesot ietverti ar viņu saistīti "personas dati" *Datu aizsardzības likuma* izpratnē. Kad nacionālā līmeņa datu aizsardzības institūcija to pašu iemeslu dēļ arī nesniedza pozitīvu atbildi, P. Novaks, pārsūdzot nacionālās tiesas spriedumu, vērsās EST ar jautājumu, vai Direktīvas 2. panta a) punkts (personas dati) ir jāinterpretē tādējādi, ka tādos apstākļos kā pamatlietā aplūkotās rakstiskās atbildes, kuras eksaminējamā persona sniedz profesionāla kvalifikācijas eksāmena laikā, un iespējamās eksaminētāju piezīmes par šo pārbaudījumu ir eksaminējamās personas dati šīs tiesību normas izpratnē. Pirmkārt, EST norādīja, ka, lai datus varētu uzskatīt par "personas datiem", netiek prasīts, lai visa informācija, kas ļauj identificēt attiecīgo personu, atrastos tikai vienas personas rīcībā. Turklāt gadījumā, ja pārbaudījuma atbilžu vērtēšanas laikā eksaminētājam nav zināma eksaminējamās personas identitāte, iestādēs, kas rīko šos

pārbaudījumus, ir visa nepieciešamā informācija, lai bez jebkādām grūtībām vai šaubām identificētu šo eksaminējamo personu pēc tās reģistrācijas numura, tādējādi attiecinātu atbildes uz šo personu. Otrkārt, EST konstatēja, ka eksaminējamās personas sniegtās rakstiskās atbildes profesionālās kvalifikācijas eksāmena laikā ir informācija, kas uz to attiecas. Proti, šo atbilžu saturs atspoguļo eksaminējamās personas zināšanu līmeni un kompetenci minētajā jomā, kā arī attiecīgā gadījumā tās domāšanas procesu, spriestspēju un kritisko domāšanu. Papildu tam šīs informācijas izmantošana, kas it īpaši atspoguļo attiecīgās eksaminējamās personas veiksmīgus vai neveiksmīgus pārbaudījuma rezultātus, var ietekmēt personas tiesības un intereses, jo tā var noteikt vai ietekmēt, piemēram, personas iespējas strādāt vēlamajā profesijā vai amatā. Konstatējumu, ka eksaminējamās personas sniegtās rakstiskās atbildes profesionālās kvalifikācijas eksāmenā ir informācija, kas attiecas uz šo personu tās satura, nolūka un ietekmes dēļ, var attiecināt arī uz pārbaudījumu, kurā ir iespēja izmantot konkrētus materiālus. Treškārt, runājot par eksaminētāja piezīmēm par eksaminējamās personas sniegtajām atbildēm, EST uzskatīja, ka tās, tāpat kā personas pārbaudījuma darbā sniegtās atbildes, ir informācija par šo eksaminējamo personu, jo tās atspoguļo eksaminētāja viedokli vai vērtējumu par šīs personas individuālu sniegumu pārbaudījuma laikā un it īpaši par tās zināšanām un kompetenci attiecīgajā jomā. Ņemot vērā šos elementus, EST secināja, ka tādos apstākļos kā pamatlietā eksaminējamās personas profesionālās kvalifikācijas eksāmenā sniegtās rakstiskās atbildes un iespējamas eksaminētāja piezīmes par šīm atbildēm ir "personas dati" (Eiropas Savienības Tiesa, C-434/16, 2017).

5. Fiziska persona (datu subjekts)

Tiesības uz personas datu aizsardzību ir universālas, tās nav ierobežoti attiecināmas tikai uz personām, kas ir kādas konkrētas valsts pilsoņi vai iedzīvotāji. Fizisku personu raksturo spēja būt par tiesisko attiecību subjektu, kas sākas ar cilvēka piedzimšanu un beidzas ar viņa nāvi. Atbilstoši Regulas 27. apsvērumam, Regulu nepiemēro mirušu personu personas datiem. Dalībvalstis var paredzēt noteikumus par mirušu personu personas datu apstrādi, taču *Fizisko personu datu apstrādes likumā* nav atrunāts šīs regulējums. Savukārt mirušās personas dati var netieši atteikties uz dzīvu cilvēku. Piemēram, gadījumā, ja cilvēks nomiris no kādas iedzimtās ģenētiskās slimības, tad atsevišķos gadījumos var pamatoti pieļaut, ka, piemēram, mirušā bērniem ir tāda pati slimība vai šīs slimības genoms. Kaut gan medicīnas personāla profesionālā noslēpuma glabāšanas pienākums nebeidzas ar pacienta nāvi (Pacientu tiesību likums, 2009, 10.3.), iepriekš minētās informācijas turētājs var būt jebkurš cilvēks, kurš gadījumā, kad nacionālajā likumdošanā nav paredzēts mirušās personas datu apstrādes regulējums, nav pakļauts pienākumam neizpaust šo informāciju. Piemēram, atbilstoši Dānijas datu aizsardzības likumam Regula attiecas uz mirušajiem līdz 10 gadiem pēc nāves brīža, Ungārijā – piešķir mirušo tuvu radiniekiem tiesības dzēst un iegūt apstrādes ierobežojumus pēc pieprasījuma, kas iesniegts piecu gadu laikā pēc nāves. Savukārt Francijā, Spānijā un Slovākijā – paredzētās tiesības, kas ļauj datu subjektiem noteikt norādījumus viņu personas datu pārvaldībai pēc nāves vai tiek piešķirts pilnvarojums to darīt mirušo mantiniekiem (*twobirds.com*, *Personal data of deceased persons*, 2018). Tādējādi, autora ieskatā, *Fizisko personu datu apstrādes likumā* jāveic grozījumi, nosakot, ka gadījumos, kad var uzskatīt, ka informācija par mirušām personām vienlaikus attiecas arī uz dzīvām personām, tās apstrādi jāveic saskaņā ar Regulas prasībām.

Vienlaikus *Fizisko personu datu apstrādes likumā* jāparedz regulējums attiecībā uz mirušo personu datu personīgās informācijas izplatību pēc nāves, it sevišķi tiešsaistes platformās. Visā pasaulē pieaugot sociālo mediju un citu platformu lietotāju skaitam, šis jautājums kļūst arvien aktuālāks ne vien tikai Latvijā, bet visā pasaulē. Saskaņā ar 2016. gada aplēsēm, kopš *Facebook* dibināšanas

brīža, sociālajā tīklā atrodami apmēram 30 miljoni mirušo cilvēku profilu. Dienā mirst ap 8 tūkstošiem *Facebook* lietotāju visā pasaulē. Viena no vispazīstamākajām digitālā mantojuma pētniecēm ir Dr. Edina Harbinja no Birmingemas Astonas Universitātes Lielbritānijā, kas atklāja, ka pagaidām pastāv "absolūta nekārtība" un likumdošanas trūkums privātuma politikā pēc personas nāves. Lielākā problēma šobrīd, pēc ekspertes teiktā, ir pieeja digitālajam mantojumam, un kā valstis regulē šo pieeju (intervija ar Harbinja, 28.02.2019.). Jāatzīst, ka arī Latvijā šis jautājums nav noregulēts, kaut gan valstī darbojas diezgan lielas nacionālās tiešsaistes platformas, piemēram, draugiem.lv. Tādējādi attiecībā uz Latvijas Republikā reģistrētajiem tiešsaistes platformu turētājiem, īpašniekiem utt. jāparedz regulējums *Fizisko personu datu apstrādes likumā*, kas pēcnāves privātumu paplašina arī uz tiešsaisti.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Personu datu definējums, ko sākotnēji veica Darba grupa savā atzinumā konceptuāli atbilst esošajai situācijai datu aizsardzības nozarē. Vienlaicīgi ar šo jāatzīmē, ka tehnoloģiskais progress, it īpaši datu subjekta identificēšanas jomā, būtiski ietekmēja personu datu institūta attīstību. Piemēram, EST savā spriedumā rezumēja, ka iepriekš Darba grupas atzinumā par neidentificējamiem datiem uzskatītā informācija par datu subjekta dinamiskajām IP adresēm kļūst par identificējamo informāciju ar laiku vai apstākļu maiņas gadījumā, vai raugoties no cita pārziņa esošajiem resursiem. Tādējādi Darba grupas atzinums, kas šobrīd ir vienīgais personu datu definējuma izvērstais skaidrojums, autora ieskatā, ir derīgs tajā izteikto personu datu jēdziena veidošanās principu, pazīmju un nosacījumu griezumā, taču tajā izteiktie praktiskie piemēri neizturēja tehnoloģisko difūziju, un ar katru nākamo EST spriedumu, izpratne par personu datu jēdziena piemērošanas praktiskajiem aspektiem turpināsies mainīties. Tas veido zināmu nenoteiktību pārziņiem, apstrādātajiem un citiem datu aizsardzības jomas subjektiem. Ņemot vērā iepriekš minēto un to, ka Darba grupas atzinums par personu datu jēdzienu izteikts pirms vairāk nekā desmit gadiem, autora ieskatā, Eiropas Datu aizsardzības kolēģijai, kas ir Darba grupas pēctece un šobrīd ir galvenā iestāde ES jaunajā datu aizsardzības sistēmā, jāsniedz visaptverošākās vadlīnijas un jāizdod jaunas pamatnostādnes personu datu jēdziena izpratnes jomā, kas ietvers esošās un plānotās izmaiņas tehnoloģijas procesā.
2. Rakstā ar vairākiem piemēriem konstatēts, ka, apvienojot vairākas informācijas, kas Regulas izpratnē katra atsevišķi ir uzskatāma par anonīmu, taču savā kopā var veidot saistību ar datu subjektu. Turklāt, raugoties no pārziņa esošajiem resursiem, vai gadījumos, kad datus paredzēts uzglabāt vairākus gadus, iespējama situācija, ka, pieaugot tehniskajam progresam, identificēšana kļūst iespējama, tādējādi padarot iepriekš anonimizētus datus par personas datiem. Rakstā secināts, ka anonimizētā informācija vienmēr ir saistīta ar zināmu atkārtotas identificēšanas risku, un šajā gadījumā neatgriezeniskā anonimitāte vairs nav iespējama. Savukārt Regulas prasības neattiecas uz anonimizēto informāciju, kas kopsakarā ar faktu, ka privātuma infrastruktūrā turpina veidoties atklātās (anonimizētās) datubāzes, autora ieskatā, veido bīstamu precedentu. Ņemot vērā iepriekš minēto un to, ka pārziņiem un datu apstrādātajiem, raugoties no viņu rīcībā esošajiem resursiem, mēdz būt atšķirīga izpratne par anonimizētajiem datiem, tad, autora ieskatā, Eiropas Datu aizsardzības kolēģijai jānosaka vadlīnijas un pamatnostādnes, kas ietvers, piemēram, anonimizētās informācijas atkārtotas identifikācijas pārbaudes slogu pēc noteiktiem kritērijiem vai identifikatoriem. Savukārt attiecībā uz atklātām datubāzēm jāievieš anonimizācijas obligāti ievērojamus kritērijus, kas samazinātu iespēju atkārtoti sasaistīt datu daļu ar datu subjektu, vai nākotnē vispār jāatsakās no atklātajām datubāzēm.

3. Cilvēka spēja izprast un analizēt datus ir ierobežota. Veids, kādā visi datori pievieno un apstrādā datus, atšķiras no cilvēka uztveres, lai gan ar atbilstošu apmācību un pūlēm joprojām var sekot, kā datori saprot datus, taču, piemēram, mākslīgā interneta apstrādājamās informācijas nozīmi cilvēka prāts noteikt nevar. Mūsdienu mākslīgajam intelektam ir spēja analizēt un mācīties, tāpat tam piemīt kognitīvā jeb izzinošā funkcija. Turklāt jaunie algoritmi mēdz būt autonomi un intelekta paša apmācības algoritma veidu nevar paredzēt pat tās izstrādātājs. Tādējādi mākslīgais intelekts kopā ar nepieredzēto datu apjomu spēj izmantot informāciju fundamentāli jaunos veidos, kas ir ārpus cilvēka apziņas. Mākslīgā intelekta piemērošana personas datiem var ierobežot indivīdu faktisko vai šķietamo brīvību, un šajā sakarā nepieciešams izstrādāt tiesību aktus un principus, taču līdz šim tas nav izdarīts (Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums 2017/C 288/01, 3.15). Ņemot vērā iepriekš minēto, autora ieskatā, jāizskata mākslīgā intelekta Eiropas sertificēšanas un etiķetēšanas sistēmas iespējas, ka arī Eiropas Datu aizsardzības kolēģijai jāizstrādā jaunas standartizācijas procedūras mākslīgā intelekta sistēmu pārbaudei un apstiprināšanai, kas būtu balstītas uz plašu standartu klāstu, lai būtu iespējams novērtēt un kontrolēt mākslīgā intelekta sistēmu drošību, pārredzamību, saprotamību un ētisko atbildību.

4. Atbilstoši Regulas, Darba grupas atzinumam un EST judikatūrai personu datu jēdzienam veidojas plaša iztulkošanas koncepcija, un jēdziena attiecināmības robežām ir tendence tikai paplašināties. Tas likumsakarīgi palielina to situāciju skaitu, kad nepieciešams piemērot datu aizsardzības pasākumus. Labi nodomi nodrošināt pēc iespējas pilnīgāku datu subjekta datu aizsardzību kopsakarā ar tehnoloģijas attīstīšanas iespējām rada bīstamu precedentu, kad visiem datiem var būt eventuāla ietekme uz datu subjektu. Analizējot iepriekš minētos piemērus, konstatēts, ka drošāk pieņemt, ka jebkurai informācijai ir potenciāla nozīme, kas veido sekojošu pieņēmumu: viss ir dati, un visiem datiem ir nozīme. Savukārt, ja mēs pieņemam visplašāko izpratni par informāciju, tad visa daba ir milzīga informācijas procesa sistēma, kur katra fiziska situācija rodas no informācijas plūsmas, rada informāciju un sniedz informāciju videi, kas mūsdienu tehnoloģiskajā procesā neļaus šo informāciju nošķirt no datu subjekta un veidos nepieredzēti lielus datu apjomus, kas tiks pakļauti datu aizsardzības režīmam. Plaša personu datu jēdziena interpretācija un fakts, ka ar katru gadu palielinās identifikācijas kapacitāte, pieaug apstrādājamo datu apjoms un mazinās atšķirības ar neidentificējamo informāciju kopsakarā ar Regulā noteiktajiem tehniski un organizatoriski datu aizsardzības pasākumiem, kas jāievieš atbilstoši iespējamajiem riskiem fizisko personu tiesībām un brīvībām, var izveidoties datu aizsardzības sistēmas pārslodze, kuru veidos divi faktori: 1) plaša datu aizsardzības tiesību piemērošanas joma un 2) augsta datu aizsardzības atbilstība Regulas prasībām. Ņemot vērā to, ka Regulā noteikta ļoti stingra atbildība par datu aizsardzības pārkāpumu, tad šajā gadījumā tehnisko un organizatorisko datu aizsardzības pasākumu ievērošanai ir absolūta prioritāte, kas šajā gadījumā var radīt nepieciešamību pēc "personu datu" jēdziena pārskatīšanas sašaurināšanas virzienā, jo izpildīt visas Regulas prasības attiecībā uz datu drošību objektīvi kļūs neiespējami. No vienas puses, autors atzīmē, ka personu datu jēdziena interpretēšanas virziena turpināšana, ka viss ir dati un visiem datiem ir nozīme, pakļauj Regulu riskam kļūt par "visu datu aizsardzības likumu", kuram būtu jānodrošina visaugstāko datu subjekta tiesisko aizsardzību jebkuros apstākļos, un praksē tāds regulējums nedarbosies un veicinās tiesisko nihilismu datu aizsardzības jomā. No otras puses, izvērtējot Regulas noteiktos mērķus, kas vērsti uz datu subjekta interešu aizsardzību, šobrīd nav indikācijas par nepieciešamību sašaurināt personu datu jēdzienu, taču, izvērtējot nākotnes tehnoloģiju progresu un progresējošo datu ietekmi uz subjektu, autors uzskata, ka personas datu jēdzienam jāmainās. Ņemot vērā iepriekš minēto, kopsakarā ar faktu, ka Regula paredz vairākus izņēmumus, kad datu aizsardzības

pasākumi nav jāveic, taču vēlāk iespējama sasaiste ar konkrētu datu subjektu, autora ieskatā, nākotnē visticamāk būs nepieciešams atteikties no personu datu jēdziena kā tāda un datu aizsardzības jomā vērtēt tikai informācijas ietekmi uz datu subjektu.

5. Rakstā konstatēts, ka mirušās personas dati var netieši attiekties uz dzīvu cilvēku. Vienlaikus konstatēta mirušo personu datu personīgās informācijas izplatība pēc nāves, it sevišķi tiešsaistes platformās. Savukārt Regulu nepiemēro mirušu personu personas datiem. Dalībvalstis var paredzēt noteikumus par mirušu personu personas datu apstrādi, taču *Fizisko personu datu apstrādes likumā* nav atrunāts šīs regulējums. Tādējādi, autora ieskatā, *Fizisko personu datu apstrādes likumā* jāveic grozījumi, nosakot, ka gadījumos, kad var uzskatīt, ka informācija par mirušām personām vienlaikus attiecas arī uz dzīvām personām, tās apstrāde jāveic saskaņā ar Regulas prasībām, vai jāparedz datu subjektam tiesības noteikt norādījumus viņu personas datu pārvaldībai pēc nāves, vai jāpiešķir pilnvarojumu to darīt mirušo mantiniekiem. Papildus nepieciešams *Fizisko personu datu apstrādes likumā* noteikt regulējumu Latvijas Republikā reģistrētajiem tiešsaistes platformu turētājiem, īpašniekiem utt. par pēcnāves privātuma paplašināšanu arī uz tiešsaisti.

References

Vispārīgā datu aizsardzības regula (ES) 2016/676. Pieņemts 4.05.2016. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 119/1

Fizisko personu datu aizsardzības likums. Pieņemts 23.03.2000. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 123/124 (2034/2035), 06.04.2000.; *Ziņotājs*, Nr. 9, 04.05.2000., zaudējis spēku 05.07.2018.

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 95/46/EK par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti. Pieņemta 24.10.1995. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 281, 23.11.1995., zaudēja spēku 24.05.2018.

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2002/58/EK par personas datu apstrādi un privātās dzīves aizsardzību elektronisko komunikāciju nozarē (direktīva par privāto dzīvi un elektronisko komunikāciju). Pieņemts 12.07.2002. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 201, 31.07.2002.

29. panta datu aizsardzības darba grupas viedoklis "Par personas datu jēdzienu" 4/2007. Pieņemts: 20.06.2007. Pieejams: https://www.clinicalstudydatarequest.com/Documents/Privacy-European-guidance.pdf. (skatīts 01.02.2019.)

Eiropas Savienības Tiesa, Ģenerāladvokātes J. Kokotes secinājumi, lietā C‑434/16 Peter Nowak pret Data Protection Commissioner, 20.07.2017. Pieejams: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A62016CC0434#t-ECR_62016CC0434_LV_01-E0003 (skatīts 7.02.2019.)

Tene, O., Polonetsky, J. (2013). Big Data for All: Privacy and User Control in theAge of Analytics, UK, Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property, vol. 11, Nr. 5

Kaža.J. (2018). Mākslīgais intelekts ienāk valsts pārvaldes ikdienā, Pieejams: https://lvportals.lv/norises/292904-maksligais-intelekts-ienak-valsts-parvaldes-ikdiena-2018 (skatīts 19.02.2018.)

Sweeney, L. (2000). Simple Demographics Often Identify People Uniquely, USA, Carnegie Mellon University. Data Privacy Working Paper 3. Pittsburgh 2000

Komerclikums. Pieņemts: 13.04.2000, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160 (2069/2071), 04.05.2000, *Ziņotājs*, Nr. 11, 01.06.2000, grozījumi 16.06.2011.

Narayanan, A., Shmatikov, V. (2008). Robust De-anonymization of Large Sparse Datasets, USA, The University of Texas at Austin. Pieejams: https://www.cs.utexas.edu/~shmat/shmat_oak08netflix.pdf (skatīts: 17.02.2019.)

Douriez, M., Doraiswamy, H., Freire, J., Silva, C. (2015). Anonymizing NYC Taxi Data: Does It Matter?, USA, New York University. Pieejams: http://www.harishd.com/home/assets/papers/taxi-privacy.pdf (skatīts 17.02.2019.)

www.theconversation.com (2017). Big data is adding a whole new dimension to public spaces – here's how. Pieejams: https://theconversation.com/big-data-is-adding-a-whole-new-dimension-to-public-spaces-heres-how-72144 (skatīts 22.02.2019.)

International scientific conference (22-23.05.2017). Big data: new challenges for law, Poland, University of Ljubljana. Pieejams: https://hobbydocbox.com/Art_and_Technology/73698734-Big-data-new-challenges-for-law-and-ethics.html (skatīts 22.02.2019.)

Koops, B. J. (2014). The Trouble with European Data Protection Law, Tilburg Law School Research Paper No. 04/2015. Pieejams: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2505692 (skatīts 27.02.2019.)

Eiropas Savienības Tiesa, spriedums lietā C-582/14 Breyer, 19.10.2016. Pieejams: http://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf;jsessionid=9ea7d0f130d59f132984cee546b8b0e1bb45384d85c8.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4PaN8Le0?doclang=LV&text=&pageIndex=0&docid=184668&cid=21112 (skatīts 17.02.2019.)

Eiropas Savienības Tiesa, spriedums lietā C-434/16 P. Nowak, 20.12.2017. Pieejams: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:62016CJ0434&from=EN (skatīts 22.02.2019.)

Pacientu tiesību likums. Pieņemts 17.12.2009. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 205 (4191)

Bird & Bird (2018), Personal data of deceased persons. Pieejams: www.twobirds.com/en/in-focus/general-data-protection-regulation/gdpr-tracker/deceased-persons (skatīts 28.02.2019.)

Kozins, I. (2019). Soctīklu aizsaule. Kas notiek ar mirušo cilvēku. Pieejams: https://www.tvnet.lv/6533314/soctiklu-aizsaule-kas-notiek-ar-miruso-cilveku-profiliem (skatīts 07.03.2019.)

Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums par tematu "Mākslīgais intelekts. Mākslīgā intelekta ietekme uz (digitālo) vienoto tirgu, ražošanu, patēriņu, nodarbinātību un sabiedrību", C 288/1, *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 31.8.2017.

LATVIJAS TŪRISMA ATTĪSTĪBA STARPKARU PERIODĀ

THE DEVELOPMENT OF LATVIAN TOURISM DURING THE INTERWAR PERIOD

Aivars Kalniņš, Mg.sc.ing.,
Biznesa augstskola *Turība, Latvija*
E-pasts: kalnins_aivars@inbox.lv
Maija Rozīte, Dr.geogr.,
Biznesa augstskola *Turība, Latvija*
E-pasts: maija.rozite@turiba.lv

Abstract

The tourism industry in Latvia has developed alongside the development of independent state and other related processes. The analysis of the development of tourism does not clearly define a certain birth date of tourism industry in Latvia. The year 1929 is being mentioned as a point of reference as it is when the Latvian Central Tourism Association was founded by the Latvian government and joined to the International Union of Official Tourism Promotion Organizations.

The goal of the paper is to analyse preconditions of tourism development in Latvia during the interwar period by identifying the factors fostering and hindering development. The most significant events influencing the process of developing state tourism management are characterized and the impact of state tourism management model is analysed.

The article is based on materials from the Latvian State History Archive and literature sources published during the interwar period. It characterizes how tourism grew into an integrated part of economy and consequently contributed to securing Latvia's leading position in the Baltics. The article points out the most significant problems and their solutions during the interwar period.

Keywords*:* tourism history, national tourism policy, tourism associations

Kopsavilkums

Latvijas tūrisma nozare ir veidojusies un augusi līdz ar valsts attīstību un tajos notiekošajiem procesiem. Tūrisma attīstību analizējot, nav skaidri definēts tūrisma nozares dzimšanas gads Latvijā. Diskusijās par tūrisma nozares dibināšanas gadu kā atskaites punkts tiek minēts 1929. gads, kad Latvijas valdības pārstāvji nodibināja Latvijas centrālo tūristu biedrību un iekļāvās starptautiskā apritē, iestājoties Starptautiskajā oficiālo tūrisma propagandas orgānu ūnijā.

Raksta mērķis ir analizēt Latvijas tūrisma attīstības priekšnosacījumus starpkaru periodā, izdalot tūrisma attīstību veicinošos un bremzējošos faktorus. Rakstā tiek īsumā analizēta tā laika sociāli-ekonomiskā situācija, minēti nozīmīgākie notikumi valsts tūrisma pārvaldes veidošanās procesā un izvērtēta valsts pārvaldes modeļa ietekme uz tūrisma attīstību.

Raksts balstīts uz Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāliem un starpkaru laika izdotās literatūras avotiem. Tas raksturo nozīmīgu vēstures periodu, kurā tūrisma nozare sekmīgi izauga par pilnvērtīgu tautsaimniecības sastāvdaļu un sekmēja valsts vadošo pozīciju Baltijas valstu vidū. Raksta noslēgumā ir iezīmētas tā laika nozīmīgākās problēmas un to risinājumi.

Atslēgas vārdi: tūrisma vēsture, valsts tūrisma politika, tūrisma biedrības

Ievads

Latvijas valsts dibināšanas simtgades atzīmēšanas laikā tiek izcelti nozīmīgākie notikumi un attīstības jomas, kurām ir būtiska loma mūsdienu Latvijas izaugsmē un veiksmes stāsta rakstīšanā. Viena no šīm jomām ir tūrisms ar tā ietekmi uz sabiedrības attīstību un valsts tautsaimniecības augšupeju. Tūrisms balstās uz senām tradīcijām, un tiek atzīts, ka mūsdienu tūrisma raksturojums bez saistības ar vēsturi ir nepilnīgs, jo vēsture palīdz izprast to ietvaru, kurā attīstās mūsdienu tūrisms (Fridgen, 1991), ļauj iepazīt kaut ko tādu, ko tikpat labi var izmantot mūsdienās (Holovejs, 1999).

Šī pētījuma mērķis ir analizēt Latvijas tūrisma attīstības priekšnosacījumus periodā starp Pirmo un Otro pasaules karu (1918.–1941. gads), izdalot galvenos tūrisma attīstību veicinošos un bremzējošos faktorus. Pētījuma uzdevumos ietilpa īss ceļošanas un tūrisma pirmsākumu raksturojums Latvijas teritorijā; pētījuma perioda nozīmīgāko, pieejamo dokumentu un publicēto avotu analīze; tā laika sociāli ekonomiskās un politiskās situācijas raksturojums, kas veicināja dažādu sabiedrisku tūrisma organizāciju rašanos. Tika veikts arī to nozīmīgāko notikumu apskats, kas ietekmēja valsts tūrisma pārvaldes veidošanās procesu; novērtēta valsts pārvaldes modeļa ietekme uz tūrisma jomas attīstību.

Kā galvenā pētījuma metode ir izmantota dokumentu analīze. Dokumentu analīze ir sistemātiska dokumentu izpēte vai izvērtēšana, izmantojot jebkurus rakstiskus materiālus, kas ietver informāciju par pētāmo parādību: paziņojumus, dokumentus, ziņojumus, protokolus, atskaites, periodiskos izdevumus (Pipere, 2016). Šajā pētījumā ir izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva 1779. fonda un 2927. fonda apraksti un lietas, kuras satur dažādu tūrisma biedrību protokolus un atskaites. Izmantoti tādi periodiskie izdevumi kā "Tūrisma Apskats", "Tūrisma Biroja Apskats" un "Ekskursants". Analizēti arī tā laika tūristu ceļveži, brošūras un citi tūrismam veltīti izdevumi.

Informācija par tūrismu mūsdienu izpratnē Latvijas teritorijā ir sastopama vēstures liecībās jau kopš viduslaikiem. Tā kā Latvijas teritorija ir bijusi tranzīta teritorija un saistīta ar apkārtējām teritorijām, to izsenis apmeklējuši un šķērsojuši dažādi ceļotāji. Viņu apkalpošanai veidojās pirmie saimnieciskie uzņēmumi. Latvijas teritorijā tie bija krogi, kuros ceļotāji atpūtināja zirgus, pārnakšņoja, paēda. Pirmās ziņas par krogiem atrodamas jau XIII gadsimta dokumentos (Teivens, 1995). XV gadsimtā Vidzemē esot darbojušies 20 krogi, bet XVI gadsimta pirmajā pusē visā Latvijas teritorijā jau 56 krogi. Tiek minēts, ka pirmā viesnīca Rīgā tikusi uzbūvēta 1435. gadā (Pāvulāns, 1971).

Nozīmīgu ieguldījumu tūrisma attīstībā deva Kurzemes hercogistes "zelta laiki" (1642.–1682.), kad hercoga Jēkaba galmā bijuši populāri izpriecu ceļojumi. Uz hercogistes kolonijām Āfrikā (Andreja salu Gambijas upes ietekā) un Dienvidamerikā (Tobāgo salu) devās arī latviešu jūrnieki, zemnieki un amatnieki (VTP, 1999).

Tā kā Rīga jau viduslaikos veidojās kā nozīmīgs amatniecības un tirdzniecības centrs, tajā koncentrējās arī viesu apkalpošana. XVII gadsimta pirmajā pusē pilsētā esot darbojušies astoņi krogi, bet XVIII gadsimta sākumā jau 33 krogi. 1864. gadā Rīgā darbojās 13 viesnīcas (Caune, 1997, 41), tika izdoti ceļveži un kartes. 1880. gadā vācu valodā izdotajā Rīgas ceļvedī bija iespiests pilsētas plāns, ievietota informācija par apskates objektiem un viesnīcām (*Klein*, 1884). Līdzīgi kā citās Eiropas

valstīs, pirmie kūrorti Latvijas teritorijā veidojās kā iekšzemes kūrorti. Veselības tūrisma aizsākumi Latvijas teritorijā saistāmi ar 1739. gadu, kad Bārbelē tikusi atvērta pirmā sērūdeņu dziedniecības iestāde (Vīksna, 1998), lai gan arī Baldones sērūdens dziedniecības vieta bijusi pazīstama kopš XV gadsimta (Ozola, 2008).

Tāpat kā citur Rietumeiropā, arī Latvijā tūrisms mūsdienu izpratnē attīstījās tikai 19. gadsimtā. Lai gan jau XVII un XVIII gadsimtā Rīgas bagātākie iedzīvotāji pilsētas tuvumā iekārtoja nelielas muižiņas izbraukumiem un vasaras dzīvei, tomēr tikai XIX gadsimtā populāri kļuva pilsētnieku izbraukumi brīvā dabā uz Pārdaugavu, Daugavas salām, piepilsētas mežiem, iecienītas kļuva arī jūras peldes. Attīstījās atpūta Kurzemes jūrmalā – Plieņciemā un vēlāk arī Engurē, un Lapmežciemā (VTP, 1999). Baldonē 1795. gadā (pēc dažiem avotiem 1797. gadā) tika dibināts balneoloģiskais un dūņu dziedniecības kūrorts (Kleinbergs, 1928; Terentejva, Frīdenberga, 2008).

Atpūtas ceļojumu pie jūras sekmēja 1824. gadā atklātā diližansu satiksme starp Rīgu un Lapmežciemu. Gadsimta vidū un beigās kā jauni piejūras kūrortu rajoni veidojās Dubulti un Ķemeri. 1834. gadā Jūrmalā atklāja pirmo viesnīcu un 1847. gadā arī pirmo sanatoriju. 1844. gada sāka kursēt pasažieru satiksmes tvaikoņi no Rīgas uz Dubultiem. Iecienītas atpūtas vietas bija arī Mežaparks un Ķīšezera apkārtne, kuras ar Rīgu saistīja tvaikoņu satiksme (VTP, 1999).

1861. gadā atklāja Rīgas–Daugavpils, bet 1877. gadā Rīgas–Tukuma dzelzceļa līnijas. 1911. gadā dzelzceļa satiksme nodrošināja nokļūšanu no Pēterburgas un Maskavas uz Ķemeriem bez pārsēšanās. Dzelzceļš lielā mērā sekmēja tūristu pieplūdumu no Krievijas vidienes, kas veicināja Rīgas jūrmalas un Ķemeru kūrorta uzplaukumu. Kopš XIX gadsimta beigām rīdzinieki sāka apmeklēt arī Vidzemes jūrmalu, taču tai bija ievērojami mazāka nozīme. Kā pretstats Rīgas jūrmalai par klusu atpūtas vietu turīgiem rīdziniekiem veidojās Ogre. K. Vanags 1862. gadu, kad sāka organizēt regulāras ekskursijas ar vilcienu un tvaikoni uz Ogri, min kā tūrisma kustības sākumu (Vanags, 1938). Šajā periodā arī Rīgā pieaug ceļotāju skaits, un 1901. gadā izdotajā Rīgas adrešu grāmatā minētas jau 25 viesnīcas (*Adresbuch*, 1901). 1886. gadā Rīgā darbu sāka Krievijā lielākā velosipēdu fabrika, tādējādi dodot iespēju pilsētniekiem izbaudīt vēl līdz tam nepieredzētu ceļošanas veidu ar velosipēdiem (VTP, 1999).

Tūristiem pieejamie dabas un kultūrvēsturiskie objekti, izveidotā transporta infrastruktūra, kūrortu, izmitināšanas un viesmīlības pakalpojumu piedāvājums līdz Pirmā pasaules kara sākumam bija labs priekšnoteikums, lai cariskajā Krievijā Latvijas teritorija kļūtu par nozīmīgu tūristu galamērķi. Neskatoties uz kara darbības radīto postu, neatkarīgās Latvijas uzņēmīgie cilvēki saskatīja tūrisma attīstībā ekonomisko potenciālu un uzņēmējdarbības izdevīgumu. Aplūkotā Latvijas tūrisma attīstības vēsture starpkaru periodā ir pamācoša un noderīga tūrisma nozares izaugsmes salīdzinošam vērtējumam ar sasniegto pēc valsts neatkarības atgūšanas 1991. gadā.

1. Latvijas tūrisma sākotne

Īstā Latvijas tūrisma vēsture sākās pēc Latvijas Valsts proklamēšanas 1918. gadā. Patriotiskais pacēlums bija tik liels, ka, neskatoties uz lieliem kara postījumiem un nabadzību, skolotāju vadībā veidojās pirmās tūristu biedrības ar mērķi organizēt ekskursijas, lai labāk iepazītu savu Dzimteni. Sākot ar 1920. gadu, radās dažādas kristīgās jaunatnes organizācijas, kurās viens no kristīgo vērtību popularizēšanas veidiem bija saistīts ar ceļošanu. 1921. gadā nodibinātai "Baltijas tautu tuvināšanās biedrībai" bija nozīmīga loma tūrisma veicināšanai ar Igauniju un Lietuvu (VTP, 1999).

Nākamais posms Latvijas tūrisma vēsturē sākās 1924. gadā, kad bija norimušas politiskās kaislības un dzīve stabilizējusies. Anglijā, Francijā, Itālijā, Šveicē un citās Eiropas valstīs tūrisms

kļuva arvien populārāks, bija pieejama informācija par tūrisma attīstību tajās. Strauji tika atjaunoti tūrisma kontakti, un sākās tūrisma organizācijas darba internacionalizācija. Ja līdz Pirmajam pasaules karam dominējošais bija atpūtas tūrisms, tad pēc tā populārāks kļuva izziņas tūrisms. 1924. gadā tūrisma entuziasti: O. Krolls, K. Vanags, T. Būcēns, J. Ķīvītis, V. Zvirgzdiņš un citi aktīvisti nodibināja "Latvijas tūristu biedrību" (VTP, 1999). Valsts tautsaimnieciskā izaugsme bija pateicīga vide dažādu biedrošanās organizāciju, t.sk. ar tūrismu saistītu biedrību, dibināšanai ne tikai Rīgā, bet arī citviet Latvijā. Darbojās "Latgales tūristu biedrība" Daugavpilī, "Tūrisma veicināšanas biedrība" Valmierā, Cēsu un Siguldas "Kūrortu komitejas" (Rozīte, 1999b).

Tūrisma biedrības var uzskatīt par tā laika ceļojumu operatoriem un aģentiem, lai gan tās bija sabiedriskas organizācijas, nevis komercuzņēmumi (Rozīte, 1999). Aktīvi darbojās "Latvijas un ārzemju apceļotāju – veicinātāju un savstarpējās palīdzības biedrība" (dibināta 1929. gadā), "Rīgas starptautiskā ekskursantu biedrība" (1929). "Pirmās Latvijas tūristu biedrības" (1929) nosaukuma līdzība ar 1924. gadā dibināto "Latvijas tūristu biedrību" rāda tūrisma entuziastu starpā pastāvošo konkurenci. Lielo tūrisma popularitāti tai laikā raksturo fakts, ka tūrismu kā savas darbības blakus mērķi norādīja arī tādas organizācijas kā "Rīgas viesnīcu darbinieku biedrība" (1924), "Mūzikas un tūrisma veicināšanas biedrība" (1929), sporta biedrība "Dzimtenes ceļinieki" (1930), "Latvijas ebreju tūristu biedrība" (1930), "Vidzemes mūzikas un tūrisma biedrība" (1932) (VTP, 1999).

No sabiedriskām organizācijām visrosīgākā bija "Latvijas tūristu biedrība", kura pirmā sāka rīkot organizētas ekskursijas un apmācīt gidus – tūristu pavadoņus. 1926. gadā biedrība organizēja pirmās ekskursijas pa Rīgu un tās muzejiem, bet 1927. gadā jau vadīja ārzemnieku ekskursijas pa Rīgu. Biedrība darbojusies ar tam laikam salīdzinoši lielu budžetu, kas 1927. gadā bija 6000 Ls, bet 1931. gadā – jau 10 000 Ls. Līdzekļu ieguvei biedrība organizēja loterijas un ceļojumu filmu izrādes operā (LVVA, e; LVVA, f). Tā dibināja arī starptautiskus kontaktus, un 1930. gadā Romā tika uzņemta par biedru "Starptautiskajā tūrisma līgā". K. Vanaga redakcijā 1930. gadāsāka izdot pirmo tūrismam veltīto žurnālu "Tūrists", kam gadā iznāca četri numuri. Ja 1930. gadā biedrība noorganizēja trīs ekskursijas Latvijā un vienu ārzemēs, tad 1932. gadā jau deviņas ekskursijas. Nākamajos gados audzis ārzemju ekskursiju skaits, piemēram, 1934. gadā desmit ekskursijās uz ārvalstīm devušies 250 tūristi. Biedrība ir darbojusies arī kā Latvijas tūrisma veicinātājs ārvalstīs, 1932. gadā izdodot tādus propagandas materiālus kā *"June, July and August on the Baltic Riviera – Latvia"* un "*Riga – the Capital of Latvia"*, bet 1934. gadā Rīgas plānus un brošūras par Latviju angļu un vācu valodā un "Tūrista kalendāru" ar ekskursiju maršrutiem (LVVA, f).

Līdzīgi darbojās arī "Rīgas starptautiskā ekskursiju biedrība", kura laika posmā no 1929. gada līdz 1933. gadam organizēja dažādas vietējās ekskursijas uz Rīgas vēsturiskiem objektiem, elektrisko staciju, mākslinieku grupas izstādi, botānisko dārzu un deviņas ekskursijas uz ārzemēm. Kopā ar biedrības palīdzību tās pastāvēšanas piecos gados pa Latviju un uz ārvalstīm devušies 1025 ceļotāji (LVVA, g; LVVA, h).

"Latvijas ekskursiju biedrība" darbojās no 1931. līdz 1935. gadam, organizējot ekskursijas pa Latviju un uz ārzemēm. Jāatzīmē, ka šīs biedrības biedri ir aktīvi piedalījušies tūrisma objektu labiekārtošanā, ierīkojot kāpnes Kokneses pilsdrupās, tūristu informācijas vitrīnas dzelzceļa stacijās un atverot tūristu mītni Turaidā. Biedrība izdeva žurnālu "Ekskursants" un K. Vanaga sastādītās brošūras ar tūristu maršrutiem ceļojumiem pa Latviju. 1934. gada biedrības budžets liecina, ka ieņēmumus biedrība ir guvusi no iestāšanās maksas, biedru naudām, ekskursiju organizēšanas, publicētiem izdevumiem, kā arī no Tūrisma veicināšanas fonda. 1935. gada februārī biedrība nolēmusi iestāties Latvijas kino rūpniecības sabiedrībā "Latvijas filma" (LVVA, b).

Starpkaru periodā darbojās arī nacionālās biedrības, piemēram, "Latvijas ebreju tūristu biedrība", kas atšķirībā no citām biedrībām ir organizējusi arī zinātniskas ekskursijas, uzņēmusi ebreju tūristu grupas no ārvalstīm, izdevusi ilustrētus ceļvežus ivritā. Piemēram, 1933. gadā ar biedrības palīdzību 17 ekskursijās un septiņās zinātniskajās ekskursijās ir devušies gandrīz 800 tūristu. (LVVA, a).

Nav precīzu statistikas datu par ceļotāju skaitu tajā laikā. Arhīva materiāli liecina, ka tūrisma organizētāji aptuveni ir novērtējuši, ka trīsdesmito gadu sākumā dažādos vietējos ceļojumos un ekskursijās devušies ap pusmiljons iedzīvotāju (LVVA, f). Šis fakts un tūrisma biedrību aktīvā un daudzpusīgā darbība apliecina vietējā tūrisma uzplaukumu Latvijas Republikā. No neatkarīgās Latvijas tūrisma pirmsākumiem konsekventi tika akcentēta valsts iekšzemes tūrisma vadošā nozīme gan no audzinošā – nacionālpatriotiskā, gan no ekonomiskā viedokļa. Šāda pieeja nodrošināja ienākošā tūrisma ieņēmumu ievērojamu pārsniegumu pār izejošā tūrisma izdevumiem jeb pozitīvu tūrisma bilanci. Pēc Iekšlietu ministrijas publicētiem datiem tūrismu raksturojušas šādas bruto summas: 1927. gadā ieņēmumi no ienākošā tūrisma – 35 milj. Ls, izejošā tūrisma izdevumi – 23 milj. Ls; 1928. gadā – 37 milj. Ls un 26 milj. Ls; 1929. gadā – 36 milj. Ls un 28 milj. Ls; 1930. gadā – 36 milj. Ls un 28 milj. Ls (VTP, 1999).

Analizējot tā laika izdevumus, var secināt, ka Latvijas sākotnē tūrisma attīstība bija tieši saistīta ar iedzīvotāju lepnumu par savu valsti. Zīmīgi ir tas, ka, neskatoties uz kara postījumiem un cilvēku nabadzību, pirmie, kuri iesaistījās tūrisma organizēšanā, bija nacionālās inteliģences pārstāvji – skolotāji. Straujā biedrību rašanās un sabiedrisko aktivitāšu, kuras galvenokārt balstījās uz patriotisma apliecināšanu, kopums bija jaunās demokrātiskās valsts sociālā iezīme. Dzimtenes apceļošana galvenokārt tika saistīta ar izziņas tūrismu. Šo periodu var uzskatīt par masu tūrisma rašanās posmu ar visām no tā izrietošām sekām un tūrisma komercuzņēmumu (ceļojumu aģentūru un operatoru) sabiedrisko formu. Galvenokārt tika izmantoti populārākie apskates objekti, kuru infrastruktūra neatbilda lielām ceļotāju plūsmām. Entuziastu darbošanās bez aktīva valsts institūciju atbalsta nespēja plānveidīgi un harmoniski attīstīt tūrismu valstī.

2. Valsts pārvalde – tūrisma attīstības veicinātāja

Nostiprinoties Latvijas valstij un tās starptautiskajiem sakariem, radās nepieciešamība iekļauties starptautiskā tūrisma kustībā un apgūt citu valstu pieredzi. Kā pirmā valstiska institūcija kopš 1925. gada 21. jūlija tūrisma veicināšanā iesaistījās "Latvijas dzelzceļš", kad tika nodibināts "Valsts dzelzceļa pilsētas staciju un transporta kantoris", kura viena no funkcijām bija arī tūrisma popularizēšana (Putiķis, 2012).

"Latvijas dzelzceļa" virsvalde atrada savu vietu starptautisko ceļotāju pārvadāšanā, 1927. gada maijā izveidoja Valsts dzelzceļu ceļojumu un transporta biroju "Ceļtrans", kas no 1936. gada augusta tika reorganizēts par Valsts dzelzceļu ceļojumu biroju "Ceļtrans" ar filiālēm Liepājā un Daugavpilī. Ārzemju ceļotāji Latvijā ieradās galvenokārt ar vilcieniem. 1928. gadā spēkā stājās konvencijas par tiešo pasažieru un bagāžas satiksmi starp Anglijas, Francijas, Holandes un Beļģijas dzelzceļiem, no vienas puses, un Lietuvas, Latvijas, Igaunijas un Polijas dzelzceļiem, no otras. Tā paša gada maijā tika atklāta Eiropas–Āzijas tiešā pasažieru un bagāžas satiksme, kurā piedalījās Lapanas, Mandžuko, Ķīnas, PSRS, Latvijas, Lietuvas, Vācijas, Polijas, Čehoslovākijas, Itālijas, Francijas un Beļģijas dzelzceļi. Sākot ar 1928. gadu, bija iespējams bez pārsēšanās ceļot no Liepājas uz Berlīni caur Priekuli (Latvijas Dzelzceļš, b.g.).

Dzelzceļa transports tika plaši izmantots arī vietējos ceļojumos, organizējot popularitāti ieguvušos tūristu vilcienus. Ar to palīdzību ceļotāji tika nogādāti uz Latvijas skaistākām vietām – Siguldu, Gaujas senleju, Gaiziņkalnu, Staburagu, Abavas senleju, Rundāles pili, Cēsu pilsdrupām, Slīteres skatu torni. Neskaitot brauciena biļeti, tūristam bija jāiegādājas atsevišķa biļete katrai aktivitātei. Īpaša piedeva tūristu vilcienos bija deju vagons, tādēļ tautā tos mēdza saukt par "ceļojošajiem *dānsingiem*" (Dzelzceļa muzejs, b.g.).

Tūristu vilcieni kursēja pārsvarā svētdienās maršrutos: Rīga–Ieriķi–Gulbene–Alūksne; Rīga– Ērgļi; Rīga–Stende–Kuldīga–Piltene–Ventspils; Rīga–Liepāja; Rīga–Sigulda; Rīga–Koknese–Pļaviņas; Rīga–Talsi. Vasarā nereti tūrisma vilcieni bija veids, kā piedalīties dažādu Latvijas lauku novadu rīkotajās kultūras aktivitātēs. 1935. gada aprīlī pie "Ceļtrans" biroja nodibināja tūrisma aģentūru, kas veica Latvijas kā tūrisma zemes propagandu. Aģentūra izsūtīja prospektus, informācijas izdevumus, maršrutus un cenu aprēķinus par ceļojumiem Latvijā. Tika rīkoti braucieni uz ārvalstīm, lai apmeklētu saimnieciska un kultūras rakstura pasākumus (VTP, 1999). 1939. gadā birojs "Ceļtrans" pavisam organizēja 32 tūristu vilcienus, kuros ceļoja 17 903 ekskursiju dalībnieki (Vanags, 1940).

1928. gadā pie Iekšlietu ministrijas tika izveidots Tūrisma veicināšanas fonds. Tā līdzekļi veidojās no maksas par izsniegtām ārzemju pasēm, iebraukušo tūristu nodevām un samaksām par citām ar ceļošanu kārtojamām formalitātēm. Piemēram, pamatmaksa par ārzemju pasi bija 10 Ls, vēl 2 Ls bija jāiemaksā tūrisma veicināšanai (VTP, 1999). Fonda līdzekļi tika izmantoti ceļojuma biroja uzturēšanai Rīgas dzelzceļa stacijā, tūrisma infrastruktūras iekārtošanai. Pabalstu no fonda varēja saņemt arī "Latvijas centrālajā tūristu biedrībā" asociētās organizācijas (LVVA, a).

1929. gada 24. aprīlī Latvijas valdības pārstāvji nodibināja "Latvijas centrālo tūristu biedrību" (LCTB), kas darbojās kā citu tūrisma biedrību oficiālā pārstāvniecība un koordinators. Tā paša gada 14. septembrī Latvijas tūrisma organizāciju pirmais delegāts, kas pārstāvēja LCTB, piedalījās Starptautiskajā oficiālo tūrisma propagandas orgānu ūnijas konferencē Varšavā. Latviju kā pirmo no Baltijas valstīm uzņēma par locekli Vispasaules oficiālo (valdības) tūrisma organizāciju padomē (Vanags, 1939). Tieši šis, 1929. gads, kad Latvija iekļāvās starptautiskajās tūrisma institūcijās, tūrisma nozares pārstāvju vidū tiek minēts kā Latvijas tūrisma dzimšanas gads. Atšķirībā no citām biedrībām, LCTB mērķis un uzdevumi bija arī propagandēt Latviju kā tūrisma zemi un veicināt tūrismu Latvijā. 1933. gadā tā apvienoja 174 biedrus. To vidū bija arī juridiskie biedri – "Latvijas automobiļu un aero klubs", "Latvijas pasta, telegrāfa un telefona darbinieku biedrība", "Latvijas jaunatnes Sarkanais Krusts", "Latvijas tūristu biedrība", "Jaunatnes Kristīgā savienība", Valsts ceļojumu un transporta birojs "Ceļtrans", Latvijas Universitātes studentu padome, Cēsu kūrorta komiteja. Tādējādi LCTB kļuva par vismasveidīgāko institūciju ar 12 tūkst. biedriem (LVVA, d; LVVA, c).

LCTB darbojās arī līdzīgi kā citas minētās biedrības: organizēja un reklamēja ceļojumus pa Latviju un ārzemēm, izdeva tūristu ceļvežus, iekārtoja tūrisma informācijas vitrīnas, atvēra tūristu mītnes, organizēja gidu kursus. Jau 20. gados tika atkārtoti izdotas tūrisma reklāmas brošūras vācu, krievu un angļu valodās, bet 30. gados šādi izdevumi bija arī etnisko tūrisma biedrību valodās. 1929. gadā biedrība atvēra pirmo ceļojumu biroju stacijā Rīga I. Ar tā*s* atbalstu 1933. gadā tika atvērts suvenīru kiosks Rīgā, ierīkotas tūristu informācijas vitrīnas Liepājā, Bulduros un Kandavā. 1932. gada LCTB pārskatā minēts, ka gadā uzturēti sakari ar 31 ārvalstu organizāciju (LVVA, d).

Lai gan ar valdības atbalstu bija radīta LCTB ar ievērojamu asociēto biedru skaitu, tomēr līdz 1931. gadam tā kopumā nespēja koordinēt daudzo tūrisma organizāciju darbu, jo katra biedrība un interešu grupējums bija nospraudis savu mērķi un to ar dažādiem līdzekļiem centās sasniegt, kūrortos bija dažāds servisa līmenis un nelīdzsvarotas cenas, informācijas biroji darbojās neregulāri. Radās pamatota nepieciešamība tūrismu attīstīt plānveidīgi, uzņemoties valstisku

atbildību, pārstāvēt tūrisma intereses dažādos līmeņos, veikt propagandas un aģitācijas darbu. 1931. gadā ar valdības lēmumu Iekšlietu ministrijas Bēgļu un emigrantu nodaļa tika pārdēvēta par Emigrācijas un tūrisma nodaļu (vadītājs K. Vanags), kuras struktūrā sāka darboties Tūrisma veicināšanas fonda finansēts "Tūrisma birojs". Tas organizēja un vadīja vietējo tūrismu, izdodot tūrismam veltītu grāmatu sēriju "Tūrista bibliotēka", noteikumus par tūristu apmetnēm un gidu darbību, rīkoja gidu kursus, uzsāka tūristu uzskaiti un apkopoja tūrisma statistiku. 1933. gada aprīlī "Tūrisma birojs" izlaida tūrisma propagandas piecu pamarku (aģitācijas un propagandas marku) sēriju. Uz pamarkām bija attēloti nozīmīgi Latvijas tūrisma objekti un aicinājums apceļot dzimto zemi. Pamarkas tika iespiestas Valsts papīru spiestuvē Rīgā un sērijas kopējā tirāža bija 500 000 eksemplāru (Vanags, 1935). 1934. gadā izdotajā K. Vanaga grāmatā "Vadonis ceļojumiem pa Latviju" norādīti 15 likumi tūristiem. Viens no tiem ir: "Neceļo uz ārzemēm, pirms nepazīsti skaistāko zemi pasaulē – Latviju!" Turpmāk citos darbos minēti tādi saukļi kā: "Neceļojiet uz ārzemēm, pirms nepazīstiet Latviju!", "Caur vietējā tūrisma iepazīšanu sagatavot ceļu rosīgam ārzemju tūristu pieplūdumam – tāds ir mūsu tūrisma politikas mērķis" (Vanags, 1934).

Tādējādi Latvijas ekonomikas straujā izaugsme un pilntiesīga valsts nokļūšana starptautiskajā apritē radīja arī objektīvus apstākļus tūrisma biedrību stihiski izveidotās ceļotgribētāju kustības sakārtošanai. Tika izveidots Valsts dzelzceļu ceļojumu un transporta birojs "Ceļtrans", nodibināts Tūrisma veicināšanas fonds un 1929. gadā izveidota plaši pārstāvētā LCTB. Tomēr šo organizāciju rosība nespēja mainīt izveidojušos daudzo tūrisma organizāciju darbību no haotiskas uz koordinētu. Šai situācijā sekoja loģisks valdības 1931. gada lēmums par tūrisma iekļaušanu valsts pārvaldes funkcijās, izveidojot "Tūrisma biroju" un uzticot tūrisma pārvaldes vadību tādam speciālistam tūrisma jomā kā K. Vanagam. Tūrisma biroja darbības būtiska iezīme bija tūrisma biedrību pozitīvo iestrāžu pārmantošana un attīstība. Tā laika ekonomiskās politikas zīmīgs raksturotājs ir finansējuma modelis. "Tūrisma birojs" tika finansēts no Tūrisma veicināšanas fonda, kura ieņēmumus veidoja ceļotāju obligātās iemaksas. Šo periodu var uzskatīt par tūrisma nozares izveidošanās posmu, kura galvenā iezīme bija vietējā un ienākošā tūrisma attīstība.

3. Tūrisms K. Ulmaņa autoritatīvās valsts pārvaldes apstākļos

Krasas izmaiņas tūrisma nozares darbībā notika pēc 1934. gada 15. maija, tā saucamajos "Kārļa Ulmaņa laikos", kad tūrisma organizēšana tika atļauta vienīgi valsts uzraudzībā. Par Latvijas tūristu kustības augstāko vadītāju kļuva Sabiedrisko attiecību ministrs A. Bērziņš, kurš deva norādījumu tūristu organizēšanu veikt pastāvošo biedrību sekcijās, bet neorganizētos tūristus apvienot atsevišķās tūristu kopās pie vietējo pašvaldību kūrortu un tūrisma komitejām. Līdz 1935. gadam tika slēgtas visas tūrisma biedrības un to funkcijas pārņēma "Tūrisma birojs". Tas organizēja ekskursijas un uzņēma ārzemju viesus, bet no 1936. gada sāka arī izdot ikmēneša žurnālu – "Tūrisma biroja apskats" (iznāca līdz pat 1940. gadam). Iekšlietu ministrijas "Tūrisma biroja" uzdevums bija pārzināt un vadīt visus nacionālā tūrisma (kustības "Apceļo dzimto zemi") jautājumus, kā arī sekot vispārējai tūrisma politikai valstī (VTP, 1999).

1933. gadā izdoto tūrisma propagandas pamarku lielais pieprasījums motivēja 1936. gadā izlaist nākošo piecu pamarku sēriju ar Rīgas un Liepājas skatiem, kā arī A. Lesiņa, E. Drujas un E. Zīļa plakātu motīviem un devīzi "Apceļo dzimto zemi". Arī šīs sērijas tirāža bija 500 000 eksemplāru. Taču drīz vien visas arī šīs pamarkas bija izpirktas un 1937. gadā sāka gatavot jaunu sēriju. Šīs sērijas izdošanā ar savu finansējumu piedalījās Rīgas un Kuldīgas pašvaldības, kas katra izdeva pa vienai pamarkai (Vanags, 1935, 1936; Jēkabsons, 2011). Sākot ar 1937. gada aprīli, "Tūrisma birojs" tika pakļauts Sabiedrisko lietu ministrijai, bet 1938. gadā kļuva par šīs ministrijas Sabiedriski kulturālā departamenta Tūrisma nodaļu.

1935. gadā "Tūrisma birojs" Rīgā sarīkoja pirmo nacionālo izstādi "Apceļo dzimto zemi!", kuru apmeklēja 13 000 viesu, bet 1936. gadā otro izstādi jau 18 000 viesu (Hronika, 1936). Tūrisma birojs (vēlāk nodaļa) pārņēma arī slēgto tūrisma biedrību ekskursiju organizēšanu. Ekskursiju un dalībnieku skaits krietni pārspēja 30. gadu sākumā tūristu biedrību rīkoto ekskursantu skaitu. 1935. gadā tika organizētas 25 ekskursijas 993 dalībniekiem, 1936. gadā – 50 ekskursijas 1637 dalībniekiem (Tūrisma biroja ekskursiju bilance, 1936), 1937. gadā – 57 ekskursijas 2661 dalībniekam (Reti rosīga tūrisma kustība, 1938). 1937. gadā tika izveidota valsts Tūrisma komiteja, kura apvienoja tūrismā iesaistīto ministriju, dienestu un uzņēmumu pārstāvjus (Jauni noteikumi tūrisma kustības pārraudzībai, 1938).

"Tūrisma biroja" vadītāja K. Vanaga vadībā 1937. gadā tika izveidoti Latvijas apceļošanas 13 paraugmaršruti pa nozīmīgākām tūrisma vietām. Piemēram: a) Rīga–Baltezers–Ādaži– Carnikava–Saulkrasti; b) Rīga–Pļaviņas–Staburags–Koknese; c) Rīga–Cēsis–Unguri–Lielstraupe–Brasla–Sigulda; d) Rīga–Sabile–Renda–Moricsala–Kuldīga–Ventspils–Talsi–Slītere–Mazirbe; e) Rīga–Valmiera–Burtnieku ezers–Skaņais kalns–Mazsalaca; f) Rīga–Krāslava–Daugavpils–Višķi–Aglona–Rušoni–Rēzekne–Ludza; g) Rīga–Madona–Gaiziņš–Vestiena–Mārciena u.c. Laika posmā no 1934. gada līdz 1940. gadam tika izdoti arī 13 tūrisma ceļveži ar dažādiem tūrisma maršrutiem, kartēm un aprakstiem par Latvijas novadu kultūru, vēsturi, ģeogrāfiju un dabu. Tajos minēti praktiski padomi apmeklētājiem un atsevišķas norādes par maršrutu veidošanu. 30. gados rīkoto ekskursiju maršruti bija daudzveidīgi un būtiski neatšķīrās no mūsdienu tūrisma uzņēmumu piedāvātajiem (Klepers, 2012). Rīgā tika organizētas ekskursijas uz Doma un Pētera baznīcām, muzejiem, mākslas izstādēm, kā arī uz Rīgas tuvāko apkārtni – Baltezeru, Daugavas salām, Baldoni, Ogri u.c.. Ārpus Latvijas tika organizēti ceļojumi uz Igauniju, Lietuvu, Padomju Savienību, Franciju, Itāliju, Poliju, Vāciju, Somiju, Zviedriju un Holandi (Rozīte, 1999b).

30. gadu otrajā pusē Rīgā bija divi tūrisma informācijas centri. Viens bija Rīgas pilsētas valdē, kurā darbojās tūrisma lietu pārzinis, bet otrais – Sabiedrisko lietu ministrijas Tūrisma nodaļā. (Rozīte, 1999a, 51). Divdesmito gadu vidū tika atjaunota Ķemeru kūrortsaimniecība, bet 1936. gadā Ķemeru viesnīca (Terentjeva un Frīdenberga, 2008), kas sekmēja ārzemju tūristu pieplūdumu. Propaganda un pārdomāta, sistemātiska organizatoriskā darbība nodrošināja starptautiskā tūrisma attīstību (skat. 1. tabulu).

1. tabula

Starptautisko ceļotāju kustība Latvijā 1928.–1940. gadā (Rozīte, 1999a, 143)

Gads	Iebraukuši ārzemnieki	Izceļojuši Latvijas iedzīvotāji
1928	68 472	43 778
1929	74 929	43 533
1930	83 233	45 147
1931	85 719	50 545
1932	60 441	37 703
1933	50 423	n/d
1934	49 157	32 210
1935	58 113	31 292
1936	67 657	37 830
1937	77 662	38 275
1938	84 168	n/d
1939	81 892	n/d

Kā liecina tā laika uzskaite par starptautisko ceļotāju skaitu Latvijā, ik gadus valstī ir iebraukuši vairāk nekā 80 tūkstoši un pat ekonomiskās krīzes gados (1933., 1934. gadā) ap 50 tūkstošiem ārzemnieku. Ieceļojošo viesu skaits pārsniedza Latvijas iedzīvotāju skaitu, kas devās uz ārvalstīm, maksimumu sasniedzot 1931. gadā (50545). Kā jau tika minēts, starptautiskā tūrisma maksājumu bilance šajā periodā bija pozitīva. Viesi ieradās galvenokārt no kaimiņu valstīm Lietuvas, Igaunijas un Krievijas (skat. 2. tabulu), kā arī no Vācijas un Polijas – valstīm, ar kurām bija izveidoti labi ekonomiskie sakari.

2. tabula

Pārvadāto dominējošo ārzemju ceļotāju skaits starptautiskajā satiksmē no 1920. gada 1. aprīļa līdz 1939. gada 31. martam (Putiķis, 2012)

Gads / Valsts	1920/1921	1924/1925	1929/1930	1934/1935	1938/1939
Krievija	36 308	43 758	18 000	9 742	3 853
Lietuva	36 143	95 593	101 000	87 666	126 928
Igaunija	n/d	42 786	72 000	43 977	71 605
Polija	n/d	26 000	19 000	33 858	65 791
Vācija	n/d	26 349	14 000	n/d	n/d

Ārvalstu tūristi ieradās Latvijā, izmantojot galvenokārt vilcienus, piemēram, 1936. gadā tā ieradās 88,9 % viesu, tikai 5,1 % ieradās ar motorizētiem satiksmes līdzekļiem, 4,2 % ar kuģiem un 1,8 %, izmantojot avio transportu (Rozīte, 1999b).

Ceļotāju skaitam pieaugot, veidojās naktsmītņu tīkls, kas aptvēra visus Latvijas novadus. 30. gadu beigās Latvijā darbojās vairāk nekā simts viesnīcu. Visā valstī tika organizētas tūristu mītnes, lai tūristi, it īpaši jaunatne, varētu izmantot lētākas apmešanās vietas. Par tūristu mītņu nozīmi un izmantošanu Latvijā liecina 1939. gadā darbojušās 528 tūristu mītnes, kurās reģistrēti 89 418 nakšņojumu (Rozīte, 1999b).

Tūrisma pakalpojumu sniegšanā bija iesaistīti 185 tūkstoši cilvēku. Mājas, kas specializējās tūristu izmitināšanā, no 1936. gada tika reģistrētas "Tūrisma birojā", un māju saimnieki bija ieinteresēti reģistrēties, jo līdz ar to viņi ieguva tiesības izmitināt ikvienu ceļotāju, ieskaitot ārzemniekus. Tūrisma birojs noteica vienotas cenas par tūrisma pakalpojumiem:

1) par pārnakšņošanu gultā (ar gultas veļu) – 0,25 Ls līdz 1,20 Ls;
2) par pārnakšņošanu sienā – 0,05 līdz 0,40 Ls;
3) par pusdienām – 0,25 līdz 1,50 Ls (VTP, 1999).

1936. gadā pagastos tika ieviests jauns amats – tūrisma aģents. Par tūrisma aģentiem tika apstiprināti viscienījamākie cilvēki, un tas bija goda amats. Tūrisma aģenta pienākumos ietilpa informācijas sniegšana, ceļojuma maršruta norādīšana, naktsmītņu un apmešanās vietu uzkopšana, ceļa rādītāju ierīkošana u.c. pienākumi. 1936. gadā bija 165 šādi tūrisma aģenti. Tūrisma aģentu vārdi, adreses un telefona numuri tika publicēti presē un darīti zināmi tūrisma biedrībā. Regulāri notika tūrisma aģentu darbības vērtējums un stimulēšana. 1938. gadā tika pieņemts likums par tūrisma pavadoņiem – gidiem, vienlaicīgi nosakot to zināšanu pārbaudes kārtību un atalgojuma normas (VTP, 1999).

"Tūrisma birojs" 1939. gadā izveidoja "Rīgas tūristu biedrību". 1939. gadā, atzīmējot Latvijas tūrisma desmitgadi, aktīvākie tūrisma darbinieki (arī sabiedriskie) saņēma valdības apbalvojumu – "Atzinības krustu". Tika pasludināts uzsaukums: "Uz 1940. gada olimpiādi Helsinkos ceļojiet caur Latviju!" (VTP, 1999). Valsts dzelzceļa ceļojumu birojs "Ceļtrans" atvēra ceļojumu biroju Londonā, bet Latvijas propagandu ārzemēs kārtoja Ārlietu ministrijas preses nodaļa. 1939. gadā Rīgā notika

Baltijas valstu tūrisma darbinieku konference, tika noslēgta Baltijas valstu tūrisma antante, kuras uzdevums bija atvieglot ceļošanu Latvijā, Lietuvā, Igaunijā un koordinēt tūrisma darbību (Noslēgta Baltijas valstu tūrisma antante, 1939). Par likteņa ironiju var uzskatīt faktu, ka 1940. gads Latvijas tūrismā bija pasludināts par "viesmīlības un laipnības" propagandas gadu, un tieši šajā gadā Latvija tika varmācīgi inkorporēta Padomju Savienības sastāvā. Okupācijas laiks arī tūrismā iezīmēja jaunu periodu, kuram bija maz kopīgu ar tūrismu neatkarīgajā Latvijas Republikā.

Pagājušā gadsimta trīsdesmito gadu beigās bija pārvarētas pasaules ekonomiskās krīzes sekas un tūrisma nozare varēja turpināt sekmīgu attīstību. Būtisks pavērsiens demokrātiskās valsts sociāli–ekonomiskā sistēmā bija K. Ulmaņa autoritatīvā valsts pārvaldes forma. Sākumā ierobežoja sabiedrības demokrātijas pamatus – biedrošanās tiesības, bet pēc kāda laika arī pašas biedrības tika slēgtas. Tādējādi līdz 1935. gadam tika slēgtas visas tūrisma biedrības, un to iestrādes pārņēma "Tūrisma birojs", kurš pārzināja un vadīja visus nacionālā tūrisma jautājumus. Nepārvērtējama loma bija K. Vanagam, kurš ar zinoša cilvēka autoritāti mērķtiecīgi turpināja vadīt valsts tūrisma attīstību arī jaunajos valsts pārvaldes apstākļos. Tūrisms kļuva par autoritatīvā režīma politikas instrumentu un propagandas ruporu. Neskatoties uz demokrātisko procesu ierobežošanu, tūrisma attīstība turpinājās, jo tika pārņemtas vairums tūrisma veicinošu darbību, kuras vēl tika papildinātas ar jaunām: organizētas tūrisma izstādes, izveidota tūrisma aģentu institūcija, izveidota Tūrisma komiteja, organizēta masīva vietējā tūrisma propaganda ar devīzi – "Apceļo dzimto zemi" u.c. Lai veicinātu vietējā tūrisma pieejamību jebkuram ceļotājam un sasniegtu pēc iespējas lielāku masveidību, tika pieņemts populistisks lēmums par fiksētām lauku tūrisma izmitināšanas un ēdināšanas cenām. Šo periodu var uzskatīt par tūrisma nozares brieduma pārbaudes laiku, kurā ceļošanas demokrātiskais raksturs ir spējis piemēroties autoritatīviem valsts pārvaldes apstākļiem.

4. Nozīmīgākās problēmas un to risinājumi Latvijas tūrisma attīstībā

Pētījuma rezultātā ir iegūts vispusīgs pārskats par tūrisma attīstību ietekmējošiem apstākļiem periodā starp Pirmo un Otro pasaules karu Latvijā, par nozīmīgākajiem sasniegumiem nozarē, kā arī identificēta valsts institūciju un atsevišķu personību loma. Latvijas valsts pēc neatkarības iegūšanas savu finansiālo resursu un valsts pārvaldes ierobežotās kapacitātes dēļ nespēja pilnvērtīgi pārvaldīt visas saimnieciskās jomas, t.sk. tūrismu. Tūrisma entuziasti jaundibinātā valstī prasmīgi izmantoja vēsturisko situāciju un nacionālpatriotisko iedzīvotāju noskaņojumu, organizējot ceļotāju kustību. Tūrisms attīstījās haotiski, jo daudzās tūrisma un citas biedrības, kuras savā darbībā tūrismu izmantoja biedru piesaistei, galvenokārt darbojās savu biedru interesēs. Šajā situācijā 1929. gadā nodibinātā un plaši pārstāvētā LCTB tikai daļēji spēja risināt tūrisma pārvaldes funkcijas. Lai risinātu šo problēmu, pēc diviem gadiem ar valdības lēmumu Iekšlietu ministrijas Bēgļu un emigrantu nodaļa tika pārdēvēta par Emigrācijas un tūrisma nodaļu, kuras struktūrā sāka darboties Tūrisma veicināšanas fonda finansēts "Tūrisma birojs".

No vietējo tūrisma uzņēmēju spējas sniegt pakalpojumu kvalitāti atbilstoši ceļotāju gaidām un vēlmēm lielā mērā ir atkarīgs veiksmīgs ceļojums, kā arī ārzemju ceļotāju apmierinātība. Šo problēmu pirmā sāka risināt Latvijas tūrisma biedrība, izdodot pirmo tūrismam veltīto žurnālu "Tūrists" un apmācot gidus – tūristu pavadoņus. Lielu ieguldījumu tūristu izglītošanai un "laba ceļotāja" audzināšanā veica "Tūrisma birojs", kurš izdeva grāmatu sēriju "Tūrista bibliotēka", un, protams, Kārlis Vanags, kurš bija visražīgākais tūrisma popularizētājs, gan izdodot grāmatas, gan vadot tūrisma grāmatu un žurnālu redakcijas. Viņa grāmatā "Vadonis ceļojumiem pa Latviju" norādīti 15 likumi tūristiem. Viens no tiem: "Neceļo uz ārzemēm, pirms nepazīsti skaistāko zemi pasaulē – Latviju!", kā arī popularizēts sauklis: "Caur vietējā tūrisma iepazīšanu sagatavot ceļu

rosīgam ārzemju tūristu pieplūdumam – tāds ir mūsu tūrisma politikas mērķis" (Vanags, 1934). Ceļotāju izglītošanas padomi tūrisma pakalpojumu sniedzējiem un ceļotājiem tika izdoti līdz pat Latvijas varmācīgai inkorporācijai Padomju Savienības sastāvā.

Secinājumi

Latvijas tūrisma nozare starpkaru periodā ir izgājusi tās attīstības pilnu ciklu. Tūrisma nozares aizsākumus raksturo sabiedrības uzticēšanās jaundibinātai valsts demokrātiskai varai, izveidojot biedrības un radot pozitīvus apstākļus tūrisma attīstībai. Augšanas periodu raksturo valsts pārvaldes mērķtiecīga darbība tūrisma kustības pārveidošanā par tūrisma nozari. Brieduma periodā notika tūrisma nozares pielāgošanās un attīstība autoritatīvas varas apstākļos. Šī perioda tūrisma nozares sasniegumus, iestrādes, institūcijas un tradīcijas pilnīgi iznīcināja Latvijas okupācija.

Latvijas tūrisma ievadīšanai starptautiskajā apritē ir nenovērtējams tādu tūrisma personību kā Kārlis Vanags (1907–2002), Otto Krolls (1888–1969) un citu tūrisma aktīvistu prasmīgās darbības ieguldījums.

Minētais pētījums sniedz detalizētu analīzi par vienu no Latvijas tūrisma nozares attīstības cikliem, skaidrojot tūrisma valsts pārvaldes veidošanās apstākļus, raksturīgākās iezīmes, izvērtējot saistību ar nozīmīgākajiem sociāli ekonomiskiem un politiskiem notikumiem. Tūrisma nozares attīstītāji var izmantot vēsturisko pieredzi, piemēram, "Tūrisma fonda" nodibināšanu, sabiedrisko organizāciju iesaisti, vietējā tūrisma popularizēšanu un atbalstīšanu. Atsevišķi tā laika tūrisma saukļi, plakāti, maršruti var tikt mūsdienās izmantoti kā atraktīvi tūrisma produktu un pakalpojumu mārketinga un komunikācijas instrumenti.

References

Adresbuch (1901). R.: Hrsgb. A. Rihter

Caune, C. (1997). *Rīgas celtniecības un tēlniecības pieminekļi: No gotikas līdz jūgendstilam (13. gs.–1914. g.)*: bibliogrāfiskais rādītājs. R: Latvijas Nacionālā bibliotēka

Dzelzceļa muzejs (b.g.). Vēstures fakti. Pieejams: https://www.railwaymuseum.lv/lv/node (skatīts 15.01.2019.)

Fridgen, J. D. (1991). *Dimensions of Tourism*. Michigan, USA: Educational Institute of the American Hotel & Motel Association

Holovejs, D. K. (1999). *Tūrisma bizness*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds

Hronika (1936). *Ekskursants*, 1936(17), 414

Jauni noteikumi tūrisma kustības pārraudzībai un darbības apvienošanai (1938). *Tūrisma Apskats*, 1937/1938(12/1), 1

Jākobsons, Ē. (2011). Pamarkas, 16.05.2011. Laikmeta zīmes. Pieejams: http://www.laikmetazimes.lv/2011/05/16/pamarkas/ (skatīts 25.01.2019.)

Klein, S. (1884). *Orientierender Plan der Inner-Stadt Riga*. R: Rigasches

Kleinbergs, A. (1928). Baldones sēravoti. *Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados* (A. Bīlmanis, red.). R: Golts un Jurjans

Klepers, A. (2012). *Tūrisma telpiskās struktūras Latvijā, to veidošanās, izpausmes un galamērķu virzība tirgū.* Latvijas Universitāte, promocijas darbs, 58

Latvijas Dzelzceļš (b.g.). Dzelzceļa saimniecības attīstības tendences 1925.–1940. gadā. Valsts pārvadājumu politika. Pieejams: https://www.ldz.lv/en/content/dzelzce%C4%BCa-saimniec%C4%ABbas-att%C4%ABst%C4%ABbas-tendences-1925-1940g-valsts-p%C4%81rvad%C4%81jumu-politika (skatīts 15.01.2019.)

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (a). 1799. f., 1. apr., 231. l., 7., 8.lp; 234. l., 15., 21., 34., 41., 117. lp.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (b). 1799. f., 1. apr., 236. l., 12., 13., 14. lp.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (c). 1799. f., 1. apr. 305. l., 21. lp; 306. l., 203. lp.; 308. l., 247. lp.; 309. l., 11. lp.; 310. l., 28., 256. lp.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (d). 1799. f., 1. apr., 309. l., 11., 69., 172., 224. lp.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (e) 1799. f., 1. apr., 313.l., 1. lp.; 4., 9., 10., 16., 18., 24., 26., 34., 37. lp.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (f). 1799. f., 1. apr., 316.l., 23., 45., 64., 120. lp.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (g). 1799. f., 1. apr., 419. l., 6. lp.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (h). 1799. f., 1. apr., 421. l., 30., 33., 49. lp.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (i). 2927.f., 3. apr., 145. l., 17., 26. lp.

Noslēgta Baltijas valstu tūrisma antante. (1939). *Tūrisma Apskats*, 1939(2), 6.

Ozola, S. (2008). Kūrortu arhitektūra un plānojums Baltijā 19. gadsimtā – 20. gadsimta pirmajā pusē. *Arhitektūra un pilsētplānošana*. Nr. 2, 84.–97. lpp. iegūts 04.02.2018. no https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/15635-The+Architecture+and+Planning+of+the+Health+Resorts+in+the+Baltic+Region+in+the+19th+Century+and+the+1st+Half+of+the

Pāvulāns, V. (1971). *Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVII gs*. R: Zinātne

Pipere, A. (2016). Primāro datu ieguves metodes. K. Mārtinsone, A. Pipere, D. Kamerāde (Red.). *Pētniecības: teorija un prakse*. Rīga: Raka, 212–283. lpp.

Putiķis, G. (2012). Dzelzceļa transporta attīstība Latvijā 1918.–1940.: problēmas un risinājumi. Latvijas Universitāte, Promocijas darbs. 166., 201. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4704/22783-Gints_Putikis_2012.pdf?sequence=1 (skatīts 12.01.2019.)

Reti rosīga tūrisma kustība Latvijā 1937. gadā (1938). *Tūrisma Apskats*, 1937/1938(12/1), 6. lpp.

Rozīte, M. (1999a). Pilsētas tūrisms, tā attīstība un telpiskās izpausmes Rīgā. Latvijas Universitāte, Promocijas darbs.

Rozīte, M. (1999b). Tūrisma attīstība Latvijā. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1., 96–111. lpp.

Teivens, A. (1995). *Latvijas krogi un ceļi*. R: Māksla

Terentjeva, L., Frīdenberga, L. (2008). *Latvijas kūrortu dabiskie dziedniecības līdzekļi*. R: LR Veselības ministrija, Radošā grupa Multicentrs

Tūrisma biroja ekskursiju bilance (1936). *Tūrisma Biroja Apskats*, 1936(11), 6.

Valsts Tūrisma Pārvalde (turpmāk VTP). (1999). Latvijas tūrisma vēstures apskats. Nepublicēts

Vanags, K. (1939). Aizvadītais gads tūrisma darbā un nākotnes uzdevumi. *Tūrisma Apskats,* Nr. 1(37). 2. lpp.

Vanags, K. L. (1935). *Pazīsti Rīgu! Īss vadonis tūristiem.* Tūristu bibliotēka Nr.1. R: Iekšlietu ministrijas tūrisma birojs

Vanags, K. L. (1934). *Vadonis ceļojumiem pa Latviju*. R: Latvijas ekskursiju biedrība

Vanags, K. L. (1936). *Vadonis tūristiem. Rokasgrāmata dzimtenes apceļotājiem. Nacionālā tūrisma ideoloģija un prakse.* Tūristu bibliotēka Nr. 3. R: Latvijas ekskursiju biedrība

Vanags, K. L. (1938). *Kas katram jāzin par tūrismu?* 2., papild, izd. R: Dzīve un kultūra

Vanags, K. L. (1940). Pārskats par tūrisma kustību 1939. gadā. *Tūrisma Apskats*, 1940, Nr. 1/2 (50), 10. lpp.

Vīksna, A. (1998). Kā tapa Latvijas kūrorti. *Sveiks un vesels*, Nr. 8, 20–22. lpp.

LATVIEŠU VALODAS KĀ SVEŠVALODAS EFEKTĪVA UN INOVATĪVA APGUVE AUGSTSKOLĀ DIGITALIZĀCIJAS LAIKMETĀ

EFFECTIVE AND INNOVATIVE LEARNING OF LATVIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE ERA OF DIGITALIZATION

Līga Kļaviņa, Mag. philol.,
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E-pasts: liga.klavina@turiba.lv

Abstract

While studying abroad, knowledge of foreign languages helps to integrate better in the society. Knowing a foreign language, which is the main language in the country, there are not misunderstandings and clumsy situations in everyday communication and study and work environments. While studying in Latvia, English flow students have the opportunity to learn Latvian as an optional addition to other study subjects. Many students choose to learn Latvian to have better opportunities in the labor market, while others are more likely to enter the community. The grammar of the Latvian language is not easy, so when teaching Latvian as a foreign language, the lecturer should try to find answers to questions about how to interest students to learn the Latvian language and what innovative methods to use in the digital age, so that learning Latvian grammar is not that complicated. This work focuses on personal growth in the educational process. The aim of the work is to study how to master the Latvian language effectively and innovatively as a foreign language in the digital age. The tasks of the work: 1) to describe the concept of digitalization and digital learning tools; 2) to look at the foreign language learning process in the digital age; 3) to study the acquisition of the Latvian language as a foreign language at Turiba University. In the course of the research, scientific literature in German, English and Latvian was analyzed and a student survey was carried out, which resulted in the conclusion that the choice of appropriate digital teaching aids for students can effectively and innovatively acquire the Latvian language as a foreign language in the digital age.

Keywords: digitization, foreign language, Latvian, digital teaching materials

Kopsavilkums

Studējot ārzemēs, svešvalodu zināšanas palīdz sekmīgāk iekļauties apkārtējā sabiedrībā. Pārvaldot svešvalodu, kura ir galvenā valoda valstī, neveidojas pārpratumi un neveiklas situācijas ikdienas komunikācijā un studiju un darba vidē. Studējot Latvijā, angļu plūsmas studentiem ir iespēja papildus citiem studiju priekšmetiem kā fakultatīvu apgūt latviešu valodu. Daudzi studenti izvēlas apgūt latviešu valodu, lai būtu labākas iespējas darba tirgū, bet citi – lai vieglāk iekļautos apkārtējā sabiedrībā. Latviešu valodas gramatika nav viegla, tāpēc, mācot latviešu valodu kā svešvalodu, lektoram ir jācenšas atrast atbildes uz jautājumiem, kā ieinteresēt studentus apgūt latviešu valodu un kādas inovatīvas metodes pielietot digitalizācijas laikmetā, lai latviešu valodas gramatikas apguve nebūtu tik sarežģīta. Dotajā darbā tiek apskatīta personības izaugsme izglītības

procesā. Darba mērķis ir izpētīt, kā efektīvi un inovatīvi apgūt latviešu valodu kā svešvalodu augstskolā digitalizācijas laikmetā. Darba uzdevumi: 1) raksturot digitalizācijas jēdzienu un digitālos mācību līdzekļus; 2) apskatīt svešvalodas apguves procesu digitalizācijas laikmetā; 3) apskatīt latviešu valodas kā svešvalodas apguvi Biznesa augstskolā Turība. *Darba izpētes gaitā tika analizēta zinātniskā literatūra vācu, angļu un latviešu valodā un tika veikta studentu aptauja, kuras rezultātā tika secināts, ka, izvēloties studentiem atbilstošus digitālos mācību līdzekļus, var efektīvi un inovatīvi apgūt latviešu valodu kā svešvalodu augstskolā digitalizācijas laikmetā.*

Atslēgas vārdi: digitalizācija, svešvaloda, latviešu valoda, digitālie mācību līdzekļi

Ievads

Globalizācijas ietekmes rezultātā augstāko izglītības iestāžu uzdevumi pēdējo divdesmit gadu laikā ir dramatiski mainījušies (*Vaira*, 2004, 489), un universitātēm ir jātiek galā ar jauno kulturālo, sociālo, politisko un ekonomisko vidi, kuru ir atnesusi globalizācija (*Kwick*, 2001, 31). Universitātes lūkojas pāri nacionālajām robežām, un universitāšu padomes izvirza mērķus un stratēģijas starptautiskai sadarbībai (*Kerklaan, et al*., 2008). Vietējie studenti vairs nav vienīgā mērķauditorija, tagad ir iespējams piesaistīt studentus pat no cita kontinenta. Lai konkurētu izglītības piedāvājuma tirgū, studiju programmām ir jābūt mūsdienīgām un interesantām. Digitalizācijas un tehnoloģiju laikmetā tas ir īpašs izaicinājums, jo tehnoloģijas attīstās ātri. Tas, kas vēl vakar bija moderns un aktuāls, rīt jau var būt pagātne. Studiju vidē līdz ar globalizāciju ienāk angļu valoda, tāpēc mazajām Eiropas valstīm, piemēram, Latvijai, ir svarīgi saglabāt konkurētspēju un nepazaudēt savu identitāti.

Latviešu valodai kā svešvalodai ir jākļūst par interesantu studiju priekšmetu angliski studējošajiem studentiem, sekmīgai integrācijai Latvijas sabiedrībā. Dotā darba mērķis ir izpētīt, kā efektīvi un inovatīvi apgūt latviešu valodu kā svešvalodu augstskolā digitalizācijas laikmetā. Darba uzdevumi:

1) raksturot digitalizācijas jēdzienu un digitālos mācību līdzekļus;
2) apskatīt svešvalodas apguves procesu digitalizācijas laikmetā;
3) apskatīt latviešu valodas kā svešvalodas apguvi Biznesa augstskolā *Turība*.

Pētījumā izmantota teorētiskā metode (teorētiskās literatūras un avotu analīze) un veikta aptauja (aptaujāti 50 Biznesa augstskolas *Turība* Starptautiskā tūrisma, Uzņēmējdarbības un Komunikācijas fakultātes dienas nodaļas, angļu plūsmas, bakalaura un maģistra studiju programmas studenti). Datu apstrādes procesā izmantota kontentanalīze.

1. Digitalizācija un digitālie mācību līdzekļi

Digitalizācija ir process, kas skar katru no mums gan ikdienas dzīvē, piemēram, apmaksājot sadzīves pakalpojumu rēķinus, gan profesionālajā jomā. Lai iegūtu labāk apmaksātu darbu vai augstāku ieņemamo amatu, bieži vien kā galvenais nosacījums tiek izvirzītas digitālās prasmes. Digitalizācija ir ietekmējusi arī izglītības procesu. Rakstības attīstība, pielietojot dažādas tehnoloģijas – papīru, rakstāmrīkus un pašu rakstību, – ir svarīgs brīdis modernās izglītības vēsturē (*Lewin*, 2016). Notiek pāreja no rakstības ar rakstāmpiederumiem uz rakstību, pielietojot dažādas elektroniskās tehnoloģijas. Rakstītais materiāls vairs netiek pārrakstīts ar roku, bet gan drukāts elektroniski, ieskenēts un saglabāts virtuālajā vidē. Tas ir brīvi pieejams visiem. Līdz ar to katram ir iespējams apgūt zināšanas par interesējošu tēmu, izteikt savu viedokli vai dalīties pieredzē. Arī Latvijā mācību un studiju vidē ienāk digitālie mācību līdzekļi. Digitālie mācību līdzekļi Latvijā ir definēti *Izglītības likuma* 1. panta 12.4f apakšpunktā, kas nosaka, ka digitālie mācību līdzekļi un resursi ir

elektroniskie izdevumi un resursi, kuros iekļauts izglītības programmas īstenošanai nepieciešamais saturs (Izglītības un zinātnes ministrija, 2018). Digitālie mācību līdzekļi atšķirībā no tradicionālajām mācību grāmatām var būt multimodāli – tā var būt digitalizēta mācību literatūra, simulācijas, video un audio materiāli. Tie var kombinēties, izmantojot reālo, virtuālo un argumentēto (virtuālās un reālās vides kombinācija), mācību vidi. Tehnoloģijas un digitāli risinājumi var būt spēcīgs instruments, lai pārveidotu mācīšanos un pilnveidotu mācību vidi (Izglītības un zinātnes ministrija, 2018).

Digitālo mācību līdzekļu ieviešana un aktualizācija Latvijā ir saistīta ar Valsts izglītības satura centra projektu – Kompetenču pieeja mācību saturā. Projekts tika uzsākts 2016. gada beigās, un tā mērķa grupas ir pedagogi – vispārējās izglītības pedagogi visās izglītības pakāpēs un mācību priekšmetos, kā arī augstskolu akadēmiskais personāls un izglītojamie visās izglītības pakāpēs (Izglītības un zinētnes ministrija, 2018). Kompetenču pieeja izglītībā kā svarīgāko izglītības procesa uzdevumu definē cilvēka personīgo izaugsmi un pašpilnveidi. Mācību un studiju materiāliem ir jānodrošina cilvēka zināšanu attīstība un pilnveide, izmantojot modernās mūsdienu tehnoloģijas. Svarīga nozīme ir arī cilvēka digitālo prasmju atīstīšanai, lai mācību procesā ērtā laikā un vietā varētu apgūt izvēlēto mācību materiālu e-mācību vidē. Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas (IKT) nodrošina mācību procesa pielāgošanu audzēkņu vajadzībām un digitālo kompetenču attīstīšanai mūsdienu zināšanu sabiedrībā (Eiropas Komisija, 2011, 3).

Lai digitālie mācību līdzekļi radītu interesi un vēlmi iesaistīties mācību procesā, tiem ir jābūt interaktīvā formātā. Tādējādi lietotājs nav pasīvs informācijas (t.sk. arī multimediālā satura) uztvērējs, kas nespēj ietekmēt satura virzību (Izglītības un zinātnes ministrija, 2018, 44). Digitālajiem mācību iztrādes līdzekļiem ir noteikti četri nosacījumi: kvalitāte, īstenošanas kapacitāte, ilgtspēja un pieejamība. Jēdzienu – kvalitāte – raksturo materiālu saturs, kas ir balstīts uz jauno kompetenču pieeju un ir atbilstošs plānotajai mērķauditorijai, ir interaktīvs un rada interesi izzināt padziļināti apgūstamo mācību vielu. Īstenošanas kapacitāte ir saistīta ar īstenošanas personāla kvalifikāciju un pieredzi. Lai veidotu interaktīvus, digitalizētus mācību materiālus, skolotājam vai lektoram ir jābūt atbilstošām digitālām prasmēm, kuras tiek regulāri pilnveidotas. Dotajā punktā svarīga nozīme ir arī ekspertu atzinumam, tādējādi pielāgojot precīzāk digitalizēto mācību materiālu konkrētajai mērķauditorijai. Jēdzienu – ilgtspēja – raksturo digitalizētā mācību materiāla izplatīšana un atjaunošana, lai laika gaitā materiāls nezaudētu savu aktualitāti. Ceturto svarīgo nosacījumu – pieejamību – raksturo iespēja materiālu apgūt, izmantojot dažādas ierīces vai programmatūras. Tomēr bieži vien kā svarīgākais šī nosacījuma punkts tiek minēts bezmaksas vai maksas saturs. Nosakot maksu par materiālu izmantošanu, tie neradīs tik lielu interesi kā gadījumā, ja materiāli būs brīvi piejami jebkuram interesentam. Veidojot un izplatot digitālos mācību līdzekļus, nedrīkst aizmirst autortiesību jautājumu. Izglītības procesā ir būtiskas kā autortiesības, tā arī blakustiesības. Autortiesības ir darba autora, šajā gadījumā digitalizēto mācību līdzekļu autora tiesības uz savu intelektuāli paveikto darbu. Blakustiesības savukārt ir izpildītāju, digitālo mācību materiālu lietotāja tiesības (Latvijas Republikas likums, 2000). Izmantojot cita autora veidotos mācību materiālus, ir jānorāda autora vārds, uzvārds un darba nosaukums un jāpamato, ka darbs netiks izmantots komerciālos nolūkos, bet gan konkrētai mērķauditorijai mācību procesā.

Veidojot digitālos mācību materiālus ir jāatceras, ka digitalizācija arvien vairāk iekļausies ikdienā. Pedagogi joprojām ir svarīgi, taču viņu loma mainās. Ir jāiemācās izmantot digitalizācijas priekšrocības un mācību procesā vairāk jāiekļauj digitālā vide. Nav jācenšas studentus atslēgt no digitālas vides, bet ar tās palīdzību ir jāmotivē apgūt interesējošo mācību vielu padziļinātāk.

2. Svešvalodu apguves process digitalizācijas laikmetā

Digitalizācijas laikmetā, attīstoties tehnoloģijām, rodas jautājumi, vai svešvalodu apguves process radikāli mainīsies un vai skolotājs nekļūs lieks, jo visi mācību materiāli būs pieejami internetā. Dr. Nikola Virfele uzskata, ka digitālo mediju izmantošana nerada fundamentālas pārmaiņas svešvalodu apguvē, jo katrs skolotājs izvēlas sev tīkamāko mācību metodi. To nemainīs arī svešvalodu apmācības digitalizācija, jo digitalizācija nav (jauna) metodiskā pieeja – tā var tikai sekmēt didaktiskās makro un mikro metodes un eventuāli pavērt iespējas jaunām vai citāda veida aktivitātēm, ar kuru palīdzību savādāk un varbūt labāk īstenojami noteikti kādas metodes principi (*Würffel*, 2018). Doktore uzskata, ka, tikai mainot tradicionālos uzvedības modeļus, var notikt pārmaiņas svešvalodu apguves procesā mācīšanas un mācīšanās jomā. Dotajā procesā ir jāpiedalās visām iesaistītajām pusēm, ir jānotiek sadarbībai starp lektoru un studentu, starp skolotāju un skolēnu.

Digitālie mācību līdzekļi attīsta un atvieglo mācīšanās organizāciju, rada ērtāku piekļuvi mācību materiāliem un vienkāršo komunikāciju mērķvalodā. Apmācība tiek vērsta uz izglītojamo. Skolotāju loma mainās – viņi nekādā gadījumā nekļūst lieki tikai tādēļ, ka izglītojamie plašāk izmanto digitālās komunikācijas iespējas ar mērķvalodas runātājiem un lieto internetā pieejamos mērķvalodas materiālus un vingrinājumus. Gluži pretēji – skolotāji kā valodas apguves konsultanti un atbalsta sniedzēji kļūst vēl nozīmīgāki, jo tikai skolotāji var veicināt izglītojamo pašvadību, tādējādi ļaujot viņiem saprātīgi izmantot iepriekš minētās iespējas, kā arī sniedzot konkrētu palīdzību visa veida saturisko un jo īpaši ar formu saistīto problēmu risināšanā (*Rösler*, 2013, 162). Svešvalodu apguve notiek dažādās mācību vidēs, tā vairs nav saistīta tikai ar darbu klasē. Svešvalodu apmācības un apguves ikdienu nosaka jaukta tipa mācību jeb blended learning scenāriji, kur dažādos līmeņos tiek sasaistītas dažādas metodiskās pieejas un didaktiskie lēmumi (*Würffel*, 2018).

Svarīga nozīme svešvalodu apguves procesā ir arī komunikācijas procesu stimulēšanai. Galvenais mērķis ir autentiska komunikācijas vide – dabiskas situācijas un sarunas ikdienas dzīvē un profesionālajā jomā. Līdz ar to rodas jautājums, kas tad ir autentisks autentiskā komunikācijā? Aksels Krommers – Frīdriha-Aleksandra universitātes vācu valodas didaktikas un literatūras katedras lektors uzskata, ka komunikācijai lekcijā ir tikai maza saistība ar autentisku komunikāciju, jo tā kalpo galvenokārt iepriekš noteiktam didaktiskam mērķim, piemēram, apgūt darbības vārdus tagadnes formā. Komunikācija ir lingvistiski un kulturāli autentiska, ja tā orientējas nevis pēc mācību grāmatas ideāliem un stereotipiem, bet gan pēc valodas un kultūras realitātes. Tā ir funkcionāli autentiska, ja ir patiess mērķis kontaktēties ar cilvēkiem un ja tas nenotiek tikai mācību programmas ietvaros, bet gan tā ir arī personīgi svarīga sarunā iesaistītajām personām (*Krommer*, 2018). Dažādās interneta vietnēs, kā, piemēram, *YouTube*, var atrast dažādus autentiskus video, kurus var pārveidot par mācību materiālu. Lektoram tie ir jāpārveido tā, lai izglītojamais komunikāciju piedzīvo kā autentisku, nevis mākslīgu piespiedu sarunu (*Krommer*, 2018). Internets piedāvā plašas iespējas jebkuras svešvalodas apguvei, tomēr galvenais šajā procesā ir lektors un viņa izvēlētās mācību metodes un didaktiskie uzdevumi.

3. Latviešu valodas kā svešvalodas apguve Biznesa augstskolā *Turība*

Kopš 2011. gada ārzemju studentiem ir iespēja apgūt latviešu valodu. Pirmos četrus gadus tā bija vasaras skola – visu augusta mēnesi studenti no citām Eiropas un Āzijas valstīm apguva latviešu valodu un iepazina Latvijas kultūru un tradīcijas, apmeklējot Brīvdabas muzeju, Siguldu, Vecrīgu,

Ķemeru dabas takas un citas skaistas un vēsturiskas vietas Latvijā. Biznesa augstskola *Turība* bija pirmā augstskola Latvijā, kura uzsāka šāda veida vasaras skolas. Tāpēc pirmajos gados vasaras skolās piedalījās arī studenti no citām Latvijas augstskolām un universitātēm – RSU, RTU, Liepājas Universitātes un Kultūras akadēmijas. Vasaras skola darbojās četrus gadus, pēc tam katru rudens semestri Biznesa augstskolas *Turība* studentiem bija iespēja vienu semestri apgūt latviešu valodu. Sekmīgi absolvējot – nokārtojot četrus testus un gala eksāmenu – students ieguva A1 valodas līmeņa sertifikātu. Dotā iespēja studentiem pastāv joprojām, un katru gadu vidēji trīsdesmit studenti apgūst latviešu valodu. Latviešu valodas studijas ir kā fakultatīvs, tomēr apmeklējumam ir jābūt 70 %. Tas ir tāpēc, lai students varētu vieglāk un produktīvāk apgūt latviešu valodu. Lekciju grafiks ir intensīvs, tāpēc kavējot ir grūti sekot līdzi.

Latviešu valodas apguvē tiek apvienoti gan dažādi latviešu valodas kursu autores izstrādātie didaktiskie mācību materiāli, gan mācību materiāli no latviešu valodas mācību grāmatām. Ļoti laba grāmata latviešu valodas apguvei caur angļu valodu ir Asjas Svarinskas grāmata – "*Latvian in 25 lessons*. Latviešu valoda". Mācību kurss 25 nodarbībām. Grāmatā ir apvienotas gan biežāk sastopamās ikdienas un sadzīves situācijas, gan precīzs un konkrēts gramatikas skaidrojums. Mācību darbā tiek izmantoti arī digitalizēti mācību materiāli no dažādām interneta vietnēm, kā, piemēram, www.pasakas.lv un https://www.pedagogiem.lv/lv/noderigi/latviesu-valoda .

Lai mācību teksti, dialogi vai prezentācijas būtu autentiski, mācības bieži notiek ārpus auditorijām, piemēram, muzejos, universitātes kafejnīcā, aptiekā. Studenti cenšas apgūt vārdu krājumu, kurš ir nepieciešams ikdienas situācijās, dzīvojot Latvijā, jo ļoti bieži apkalpojošo jomu personālam ir problēmas ar angļu valodas lietojumu – daudzi lieto krievu valodu, kura studentiem ir sveša. Katru gadu studenti tiek iepazīstināti ar latviešiem, kuriem ir tradicionāli, bet varbūt mūsdienās vairs ne tik populāri un moderni hobiji. Šogad studentus apciemoja bijusī Biznesa augstskolas *Turība* absolvente Līva Zaļakmene, kura cilo jostas. Studenti ar aizrautību un interesi piedalījās cilošanas meistarklasē, katrs tika pie tautiskas jostas. Vēl viens jauns pasākums šogad bija Ziemassvētku priekšnesumu pēcpusdiena, kas notika 6.12.2018. Katrs students, kurš apguva latviešu valodu, bija sagatavojis dziesmu vai dzejoli latviešu valodā par ziemu vai Ziemassvētkiem. Liels bija pasākuma apmeklētāju pārsteigums, kad viena no studentēm latviski deklamēja Šekspīra sonetu "Būt vai nebūt". Studente sagādāja skatītājiem pārsteigumu, deklamējot Šekspīru viduslaiku tērpā.

Gadu gaitā latviešu valodu ir apguvuši studenti no dažādām valstīm – Vācijas, Francijas, Spānijas, Indijas, Šrilankas, Uzbekistānas, Azerbaidžānas, Krievijas, Baltkrievijas, Ukrainas, Čehijas, Slovākijas un citām valstīm. Daudzi no studentiem turpina tālāk apgūt latviešu valodu gan patstāvīgi, gan aktīvi darbojoties Biznesa augstskolas *Turība* studentu pašpārvaldē. Ir patīkami dzirdēt, ka ārzemju studenti komunikācijai Latvijā arvien vairāk lieto latviešu valodu, nevis angļu valodu.

Metodoloģija

Dotā darba mērķis ir izpētīt, kā efektīvi un inovatīvi apgūt latviešu valodu augstskolā digitalizācijas laikmetā pēc izglītības procesā iesaistīto domām. Tika veikta aptauja Biznesa augstskolas *Turība* angļu studiju plūsmas studentu vidū, kuri 2018. gada oktobrī–decembrī apguva latviešu valodu. Studenti klātienē rakstiski atbildēja uz trīs aptaujas jautājumiem:

1) Vai latviešu valodas lekcijās tiek pietiekami iesaistīti digitālie mācību līdzekļi?
2) Vai Jūs izmantojiet digitālos mācību līdzekļus, lai apgūtu latviešu valodu papildus?
3) Vai digitālo mācību līdzekļu lietojums palīdz labāk veikt savu valodas pašvērtējumu?

2018. gada decembrī tika aptaujāti 50 Biznesa augstskolas *Turība* Starptautiskā tūrisma, Uzņēmējdarbības un Komunikācijas fakultātes dienas nodaļas, angļu plūsmas, bakalaura un maģistra studiju programmas studenti (18 studenti un 32 studentes). Aptaujāto studentu iedalījums sīkāk: Starptautiskā tūrisma fakultāte: 20 bakalaura studiju programmas studenti (13 studentes un seši studenti). Komunikācijas fakultāte: 11 bakalaura studiju programmas studenti (deviņas studentes un divi studenti). Uzņēmējdarbības fakultāte: 10 maģistra studiju programmas studenti (10 studenti) un 9 bakalaura studiju programmas studenti (10 studentes) .

Rezultāti un diskusija

Studenti aptaujā rakstiski atbildēja uz visiem trīs jautājumiem. Atbildot uz pirmo jautājumu – Vai latviešu valodas lekcijās tiek pietiekami iesaistīti digitālie mācību līdzekļi? – visi studenti atbildēja vienprātīgi, atzīmējot atbildi "jā". Līdz ar to var secināt, ka mācību procesā digitālie mācību līdzekļi tiek pielietoti pietiekami, jo studenti tiek iesaistīti mācību procesā. Kopīgi pārrrunājam pēc nodarbībām, kuras tēmas viņi gribētu vairāk apgūt, pielietojot digitālos mācību līdzekļus, un tieši kāda veida autentiski teksti vai video palīdzētu. Jau vairākus gadus šāda veida pieredze ir Dānijas augstskolās, kur lektori un studenti sadarbojas mācību un studiju procesā, kopīgi diskutējot un izvēloties mērķauditorijai labāko risinājumu, lai sekmētu studenta valodas prasmju attīstību. Jēdziens attīstība attiecas uz nepārtrauktu, neatlaidīgu, centīgu mācīšanos un identitātes veidošanu (*Andresen*, 2015).

Atbildot uz otro jautājumu – Vai Jūs izmantojiet digitālos mācību līdzekļus, lai apgūtu latviešu valodu papildus? – studentu viedoklis dalījās. 70 % aptaujāto studentu atbildēja apstiprinoši, bet 30 % izvēlējās noliedzošu atbildi. Sīkāk paskaidrojot noliedzošo atbildi, studenti kā iemeslu minēja gan laika trūkumu, gan to, ka digitālie mācību līdzekļi, kuri ir pieejami internetā, nav piemēroti viņu zināšanu līmenim vai mācību tempam, ka ir grūti sekot līdzi instrukcijām un vienlaicīgi veikt uzdevumus. Skolotāji tiecas uzskatīt, ka tas ir tāpēc, ka studenti neiegulda pietiekamas pūles studiju darbā slinkuma vai laika trūkuma dēļ. Valda uzskats, ka šiem studentiem nav talants svešvalodās, lai gan bieži vien vainīgas ir studentu uztveres problēmas vai skolotāja neprecīzi un nepilnvērtīgi paskaidrojumi (Veselovska, 2015).

Arī atbildot uz trešo jautājumu – Vai digitālo mācību līdzekļu lietojums palīdz labāk veikt savu valodas pašvērtējumu? – studentiem bija dažāds viedoklis. 65 % studentu atbildēja apstiprinoši, bet 35 % noliedzoši. Līdz ar to varam secināt, ka digitālie mācību līdzekļi ne tikai attīsta valodas zināšanas, bet arī sekmē patstāvīgu darbu, veicot pašvērtējumu. Atbildot uz jautājumiem un novērtējot sevi – Kā man veicas? Vai tas ir pieteikami? Vai tā ir pareizi? Kā es varu pateikt? Vai es varu doties tālāk? – izglītojamie mācās paškontroli un pakāpeniski uzņemas atbildību par savu mācīšanās procesu (*Huang*, 2016).

Apkopojot dotos datus, var secināt, ka digitālajiem mācību līdzekļiem ir svarīga nozīme latviešu valodas kā svešvalodas apguves procesā un ka, atbilstoši un prasmīgi pielietojot dotos materiālus, ir iespējams efektīvi un inovatīvi sekmēt latviešu valodas kā svešvalodas apguvi augstskolā.

Secinājumi

Šobrīd viens no galvenajiem lektora uzdevumiem ir digitālo prasmju pilnveidošana. Atttīstoties tehnoloģijām, pilnveidojas arī mācību līdzekļi. Prasmīgi pielietojot digitalizētos mācību līdzekļus, var radīt studentos interesi patstāvīgi papildus apgūt interesējošās tēmas. Latviešu valodu kā svešvalodu var apgūt interesanti un efektīvi:

1) lekcijās ieviešot vairāk digitalizētus, autentiskus un didaktiskus mācību materiālus, kuri ir piemēroti studentu svešvalodu apguves līmenim un interesēm;
2) iesaistot studentus mācību darbā, kopīgi veidojot digitalizētus mācību materiālus, piemēram, dialogs kafejnīcā. Tādējādi studentiem radīsies interese darboties papildus un patstāvīgi, jo darba process būs interesants;
3) pielietojot mācību procesā dažādas mācību metodes, kombinējot tās ar digitalizētiem mācību līdzekļiem.

Pētījuma rezultāti var būt atšķirīgi, ja aptauja tiktu veikta ar studentiem, kuri latviešu valodu apguva citā studiju gadā. Studenti, kuri mācījās latviešu valodu 2018. gada rudenī, bija ļoti centīgi, ieinteresēti un aktīvi. Mēdz būt studiju gadi, kad studenti nav tik motivēti un ieinteresēti darboties patstāvīgi. Analizējot pētījuma gaitā apkopotos rezultātus, var secināt, ka digitalizētie mācību materiāli tiek lietoti pietiekami mācību procesa gaitā. Tomēr arī digitalizācijas laikmetā nedrīkst aizmirst, ka tehnoloģijas nekad neaizstās labu pasniedzēju un ka pasniedzēja ieinteresētība un darbs mācību procesā ir viens no svarīgākajiem noteikumiem sekmīgai un efektīvai studentu zināšanu attīstībai.

References

Anderse, B. (2015). Development of analytical competences and professional identities through school-based learning in Denmark. *Intrnational Review of Education/ Internationale Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, Dec. 2015, Vol. 61 issue 6, pp. 761–778. 18p. DOI: 10.1007/s11159-015-9525-6

Eiropas komisija (2011). Pamatdati par IKT izmantošanu mācībās un inovācijā Eiropas skolās, Eurydice ziņojums, 2011, 3. lpp. Pieejams: https://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents (skatīts 12.12.2018.)

Huang, S. (2016). Understandig learners' self-assessment and self-feedback on their foreign language speaking performance. *Assessment& Evaluation in Higher Education*, Sept. 2016, Vol. 41 issue 6, pp. 803–820. 18p. DOI: 10.1080/02602938.2015.1042426

Izglītības un zinātnes ministrija (2018). Sākotnējais novērtējums. 8.3.1. specifiskā atbalsta mērķa "Attīstīt kompetenču pieejā balstītu vispērējās izglītības saturu" 8.3.1.2. pasākums "Digitālo mācību un metodisko līdzekļu izstrāde" Eiropa Savienības struktūrfondi 2014.–2020. gadam. Pieejams: https://m.likumi.lv/doc.php (skatīts 12.12.2018.)

Kerklaan, V., Moreira, G., Boersma, K. (2008). The role of language in the internationalisation of higher education: an example from Portugal. *European Journal of Education*, Jun. 2008, Vol. 43 issue 2, pp. 241–255. 15p. DOI: 10.1111/j.1465-3435.2008.00349.x

Krommer, A. (2018). Authentische Kommunikation in digitalen Medien. Pieejams: https://www.goethe.de/ins/de (skatīts 10.01.2019.)

Kwiek, M. (2001). *Globalization and higher education, Higher Education in Europe*, No. 26, pp. 27–38

Lewin, D. (2016). The pharmakon of educational technology: the disruptive power of attention in education. *Studies in Philosopy & Education*, May 2016, Vol. 35 issue 3, pp. 251–265. 15p. DOI: 10.1007/s11217-016-9518-3

LR likums (2000). Autortiesību likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.148/150, 27.04.2000. Pieejams: https://likumi.lv/doc.php (skatīts 20.12.2018.)

Rösler, D. (2013). Sprachnotstandsgebiet A – Herausforderungen an die Fremdsprachenforschung. Pieejams: https://www.goethe.de/ins/de (skatīts 12.12.2018.)

Vaira, M. (2004). Globalization and higher education organizational change: a framework for analysis, Higher Education, *Journal of Teacher Education*, No. 48, pp. 483–510

Veselovska, G. (2015). Auditory processing disorder and foreign language acquisition. *Clearing House*, Mar/Apr 2015, Vol. 88 issue 2, pp. 50–53. 4p. DOI: 10.1080/00098655.2014.997657

Würffel, N. (2018). Svešvalodu apguve nākotnē: Viss digitāli? Goethe-Institut. Pieejams: https://www.goethe.de/ins/lv (skatīts 10.01.2019.)

Würffel, N. (2018). Hausaufgaben im DaF/DaZ-Unterricht. Ein altes Thema (digital) neu denken. Pieejams: https://www.goethe.de/ins/de (skatīts: 10.01.2019.)

INFORMĀCIJAS SISTĒMAS NEPIECIEŠAMĪBA JAUTĀJUMOS, KAS SKAR AIZGĀDĪBAS UN SASKARSMES TIESĪBU IEROBEŽOŠANU

THE NEED FOR AN INFORMATION SYSTEM IN ISSUES CONCERNING CUSTODY AND ACCESS RIGHTS

Ginta Krikščūne, Mg. iur.,
Rīgas Stradiņa universitāte, *Latvija*
E-pasts: ginta.krikscune@gmail.com

Abstract

Goal. *To strengthen the institute of custody and access rights as well as encourage interinstitutional cooperation in cases where the protection of children's interests and rights needs to be ensured primarily.*

Main information*. According to Civil Procedural law, civil cases are tried openly in the courts, except for cases that are about: determination of a child's origin; establishment of temporary custody; an illegal relocation of a child over the border to a foreign country or an illegal detention of a child abroad and an illegal relocation of a child over the border to Latvia or detention in Latvia; custody and access rights; temporary protection against violence.*

Although a court ruling that has come into force has the force of law, court rulings are not publicly available for the cases mentioned thereby law protection institutions do not have information about the scope of rights child's parents or legal representatives have regarding the child, including: court-established contact with either parent, prohibition on either parent meeting the child, prohibition on either parent taking the child out of the country and other issues that impact or could impact a restriction of custody and access rights.

In the author's opinion, the introductions and operative parts of the approved court rulings in cases mentioned should be put as a report (information/warning) in a newly developed digitalized information system or in one of the already existing systems so the law protection institutions (incl. state and municipal institutions) could react in time, execute this kind of court rulings and protect and ensure a child's rights and interests as a priority.

Conclusions*. Although a person's rights to privacy are guaranteed in the Satversme, these rights should be limited as far as it is necessary so the state and municipal institutions could carry out this kind of court ruling and could protect and ensure a child's rights and interests as a priority.*

Moreover, if responsible institutions gain access to this information, it could be beneficial to not only children and parents (legal representatives) but also to the state and society as a whole.

Research methods*. These methods have been used in the research: analytical method to analyse the documents and regulations for development planning of Latvia; data gathering method to carry out situation analysis; statistical data processing method to analyse,*

evaluate and interpret a set of numerical data. These methods have been used so it would be possible to justly and reasonably highlight the benefits of these changes.

Keywords: capital, rule of law, information, interinstitutional cooperation

Kopsavilkums

***Mērķis**. Stiprināt aizgādības un saskarsmes tiesību institūtu, kā arī veicināt starpinstitūciju sadarbību lietās, kurās primāri jānodrošina bērnu interešu un tiesību aizsardzība.*

***Pamatinformācija.** Atbilstoši* Civilprocesa likumam *civillietas tiesās izskata atklāti, izņemot lietas par: bērna izcelšanās noteikšanu; pagaidu aizgādnības nodibināšanu; bērna prettiesisku pārvietošanu pāri robežai uz ārvalsti vai aizturēšanu ārvalstī un bērna prettiesisku pārvietošanu pāri robežai uz Latviju vai aizturēšanu Latvijā; aizgādības un saskarsmes tiesībām; pagaidu aizsardzību pret vardarbību.*

Lai arī spēkā stājušos tiesas nolēmumam ir likuma spēks, tomēr minētajās lietās tiesas nolēmumi savā lielākajā vairākumā nav publiski pieejami, līdz ar to, tiesību aizsardzības iestādēm nav operatīvi pieejama informācija par bērna vecāku vai likumisko pārstāvju tiesību apjomu attiecībā pret bērnu, tajā skaitā: tiesas noteikto saskarsmi kādam no vecākiem; liegumu kādam no vecākiem tikties ar bērnu; liegumu kādam no vecākiem izvest bērnu no valsts un citiem jautājumiem, kas skar vai var skart aizgādības un saskarsmes tiesību ierobežošanu.

Autoresprāt, minētajās lietās pieņemto tiesas nolēmumu ievaddaļa un rezolutīvā daļa kā ziņojums (informācija/brīdinājums) būtu ievietojama jaunā izveidotā digitalizētā informācijas sistēmā vai kādā no jau esošajām informācijas sistēmām, lai tiesību aizsardzības iestādes (t.sk. valsts un pašvaldību institūcijas) spētu laikus reaģēt, izpildīt šādus tiesas nolēmumus un lai spētu aizsargāt un prioritāri nodrošināt bērna tiesības un intereses.

***Secinājumi.** Lai arī* Satversmē *ir garantētas cilvēka (personas) tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, tomēr šīs tiesības būtu ierobežojamas tiktāl, cik tas ir nepieciešams, lai valsts un pašvaldību institūcijas izpildītu šādu tiesas nolēmumu un lai spētu aizsargāt un prioritāri nodrošināt bērna tiesības un intereses.*

Turklāt, iegūstot atbildīgajām institūcijām šādu informāciju, ieguvēji būtu ne tikai bērni un vecāki (to likumiskie pārstāvji), bet arī valsts un sabiedrība kopumā.

***Izmantotās pētījuma metodes.** Pētījumā izmantotas šādas metodes: analītiskā metode, lai analizētu Latvijas attīstības plānošanas dokumentus un normatīvos aktus; datu vākšanas metode, lai veiktu situācijas analīzi; statistiskā datu apstrādes metode, lai analizētu, vērtētu un interpretētu skaitlisku datu kopumu. Metodes izmantotas, lai pamatoti un argumentēti spētu izvirzīt šādām izmaiņām ieguvumus.*

Atslēgas vārdi*:* kapitāls, tiesiskums, informācija, starpinstitūciju sadarbība

Ievads

Ģimene ir dabiska bērna attīstības un augšanas vide, un katram bērnam ir neatņemamas tiesības uzaugt ģimenē (Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998, 26). Minētās bērna tiesības paredzētas arī Konvencijā par bērna tiesībām (Bērnu tiesību konvencija, 1992, Preambula) , proti, jebkuram bērnam kopš dzimšanas brīža ir tiesības būt savu vecāku aizgādībā. Vecāki ir galvenās personas,

kas atbildīgas par bērna audzināšanu un attīstību, un tiem ir pienākums nodrošināt, lai vislabāk tiktu aizsargātas viņu bērna intereses, jo bērns ir svarīgākais viņu rūpju objekts. Vienlaikus Latvijas Republikas *Civillikuma* normas nosaka, ka līdz pilngadības sasniegšanai bērns ir vecāku aizgādībā (Civillikums, 1937, 177).

Bērna tiesību aizsardzība ir valsts politikas sastāvdaļa. Valsts un pašvaldības organizē un kontrolē bērna tiesību aizsardzību visā valsts teritorijā (Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998, 6). Un tieši valsts un pašvaldību institūcijas ir viens no svarīgākajiem ķēdes posmiem, kas palīdz bērnu vecākiem vai to likumiskajiem pārstāvjiem nodrošināt efektīvu bērnu tiesību un interešu aizsardzību (Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998, 5).

1. Pamatdaļa

Atbilstoši Latvijas Nacionālajam attīstības plānam (Saeimas 20.12.2012. paziņojums "Par Latvijas Nacionālo attīstības plānu 2014.–2020. gadam", 2010, 41. p.) (NAP2020), kas ir hierarhiski augstākais nacionāla līmeņa vidēja termiņa plānošanas dokuments, kā viena no valsts prioritātēm tiek izvirzīta – stabilas un laimīgas ģimenes. Valsts sadarbībā ar pašvaldībām ir apņēmusies radīt atbalstu ģimenēm arī krīzes situācijās, lai bērni augtu stabilā un emocionāli drošā vidē.

Tāpat, viens no rīcības virzieniem ir – "stabili pamati tautas ataudzei" jeb stipras un stabilas ģimenes ir nacionālas valsts un tautas pamats (Saeimas 20.12.2012. paziņojums "Par Latvijas Nacionālo attīstības plānu 2014.–2020. gadam", 2010, 252.–253. p.). Tās var pastāvēt, ja tiek nodrošināti labvēlīgi apstākļi dzimstības palielināšanai, vecāku atbalstam, otrā un trešā bērna radīšanai vai adoptēšanai un bērnu drošības sajūtas stiprināšanai.

Psiholoģiskā stabilitāte bērnībā veido pārliecību par sevi, spēju uzticēties un sadarboties ar citiem. Būtiski panākt, lai vecākiem tiktu dotas iespējas iegūt zināšanas par bērnu audzināšanu, attiecību veidošanu, konfliktu risināšanu, kas mazinātu arī vardarbības, atkarību un citus neatbilstošas uzvedības riskus.

Jāatzīmē, ka, lai sasniegtu šo rīcības virzienu, **valsts ir uzlikusi skaidru un definētu mērķi – panākt, ka bērni dzīvo labvēlīgā ģimeniskā vai ģimenei pietuvinātā vidē un vardarbība ģimenēs samazinās** (Saeimas 20.12.2012. paziņojums "Par Latvijas Nacionālo attīstības plānu 2014.–2020. gadam", 2010, 259. p.).

Skaidrs ir viens – lai šo mērķi sasniegtu un lai katram bērnam jau no bērnības nodrošinātu stabilus pamatus attīstībai, svarīgi ir novērst vardarbību ģimenē.

Un tieši emocionālā vardarbība ir tas veids, kas ir cieši saistīts ar šī raksta būtību, jo tad, kad viens no bērna vecākiem vai radiniekiem īsteno bērna prettiesisku aizvešanu vai prettiesisku bērna aizturēšanu, – bērns izjūt vairākus emocionālas vardarbības veidus, kā, piemēram: ignorēšanu; apvainošanu; terorizēšanu, turēšanu emocionālās spriedzes apstākļos; draudēšanu bērnam ar fizisku pāridarījumu, kā arī kliegšanu un lamāšanos.

Būtiski ir minēt, ka 2018. gada februārī Ministru kabinetā tika izskatīts esošā Nacionālā attīstības plāna 2014.–2020. gadam (NAP2020) vidusposma izvērtējums. Vērtējot NAP2020 vidusposma izvērtējumu un Latvijas brīvprātīgo ziņojumu par Apvienoto Nāciju Organizācijas Ilgtspējīgas attīstības mērķu īstenošanu Latvijā kopskatā ar Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģiju, iezīmējas sekojoši turpmākās attīstības plānošanas iespējamo prioritāšu virzieni – cilvēkkapitāla attīstība kā labāka sabiedrības veselība un labākas zināšanas, iespēju un ienākumu nevienlīdzības mazināšana, kā arī inovatīva, digitāla un ekoefektīva ekonomika kā pamats produktivitātes un

konkurētspējas pieaugumam. Papildus tam, kultūra un sabiedrības saliedētība, informācijas telpa, **drošība**, **tiesiskums** ir tie faktori, kas pašreizējā ģeopolitiskajā situācijā ir ļoti svarīgi valsts piederības sajūtas saglabāšanai un stiprināšanai (Informatīvais ziņojums "Par priekšlikumu par Nacionālā attīstības plāna 2021.–2027. gadam mērķiem, prioritātēm un rīcības virzieniem, kā arī tā turpmāko izstrādes un sabiedriskās apspriešanas procesu", 2018, 4). Tāpat, izvērtējot prioritātes un paveikto, tika secināts, ka "joprojām ir nepieciešams – **popularizēt ģimenes institūciju kā vērtību, stiprināt tās nozīmīgumu un lomu sabiedrībā, veidot izpratni par ģimenes sociālajām funkcijām"**.

Arī "Latvija 2030" (Saeimas 2010. gada 10. jūnija paziņojums "Paziņojums par Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam apstiprināšanu"), kas ir cieši saistīts ar "NAP2020", jo ir hierarhiski augstākais ilgtermiņa attīstības plānošanas dokuments Latvijā, ir minēti stratēģiskie principi, kas ļautu veiksmīgi sasniegt stratēģijā izvirzītos mērķus. Šie stratēģiskie principi ir: jaunrade, tolerance, sadarbība un līdzdalība. Un ir viens princips, kas jāizceļ vairāk no šiem četriem, proti, tas ir **sadarbības princips**.

Tā kā ilgtspējas modelis prasa integrēti risināt ekonomikas, vides un sociālos jautājumus, tad sadarbība ir īpaši svarīgs princips. Sadarbību var iedalīt divos veidos – horizontālā un vertikālā. Horizontāla sadarbība, piemēram, starp pilsētām, tādu nozaru institūcijām vai tādu sfēru sabiedriskām organizācijām ļauj jaunos veidos kombinēt katram pieejamos resursus un kopīgi risināt problēmas, kas sniedzas pāri atsevišķu spēlētāju ietekmes robežām. Vertikāla sadarbība, piemēram, starp valsts, reģionālā un vietējā līmeņa institūcijām, pašvaldībām un iedzīvotāju kopienām, dod iespēju pieņemt efektīvākus lēmumus un atrast optimālākos risinājumus (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija, 2010, 7, 19).

Un iepriekš minētā sadarbība starp dažādām valstīm un to institūcijām ir svarīga un jāskata kontekstā arī ar ģimenes tiesību jomu. **Ģimene un bērni joprojām ir viena no centrālajām vērtībām Latvijā**, tomēr ģimeņu un mājsaimniecību struktūras un dzīvesveida izmaiņas rada jaunu demogrāfisko situāciju arī mikro līmenī.

Latvijā tiek šķirta gandrīz katra otrā laulība, vidējais laulības ilgums līdz tās šķiršanai ir 11 gadu, neizbēgami palielinās otro un trešo partnerību skaits. Veidojas jaunas radnieciskas attiecības – uz mazāku bērnu skaitu būs lielāks vecvecāku skaits un arī lielāks paaudžu skaits radnieciskajās vienībās, kuras gan, visticamāk, nedzīvos vienuviet (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija, 2010, 18, 68). **Šajā kontekstā īpaši jādomā par bērnu drošību un viņu interesēm atbilstošu psiholoģisko klimatu ģimenē**.

Ne mazāk svarīga vērība ir jāpievērš arī jautājumam, kas skar starpnacionālās ģimenes, jo vienlaikus pieaug arī no šīm attiecībām izrietošo strīdu skaits par bērna aizgādības un saskarsmes tiesībām. Nereti to rezultātā kāds no vecākiem redz tikai vienu risinājumu un pieņem vienpersonisku lēmumu – doties ar bērnu uz dzīvi citā valstī, parasti – savā izcelsmes valstī. Tādā veidā otram bērna vecākam tiek liegta iespēja īstenot viņa aizgādības un saskarsmes tiesības ar bērnu. Vienlaikus negatīvas sekas skar arī bērnu, kuram liegta iespēja saglabāt patiesas attiecības ar abiem vecākiem. Proti, tādā veidā tiek pārkāptas gan nacionālās valsts, gan arī starptautiskās tiesību normas. (Krikščūne, 2016, 69)

Bērns ir neaizsargāts situācijā, kad bērna tiesības tiek pārkāptas un kad pārkāpj tās neviens cits kā persona jeb viens no vecākiem, kuram būtu jāīsteno šo tiesību aizsardzība. Bērna tiesību pārkāpumi ir iespējami gan situācijā, kad viens no vecākiem aizved bērnu pāri robežai bez otra vecāka piekrišanas vai atļaujas, gan arī situācijā, kad viens no vecākiem, īstenojot savas saskarsmes tiesības, aizved bērnu pāri robežai un noteiktā laikā otram vecākam bērnu neatgriež (Kucina,

2011, 3). Šo fenomenu pasaulē plašāk apzīmē ar jēdzienu "vecāku īstenota bērnu nolaupīšana" (*parental child abduction*), taču starptautiskajās privāttiesībās jēdziena būtību precīzāk raksturo formulējums "bērna nelikumīga aizvešana vai aizturēšana" (Papāne, 2009), kas nozīmē gadījumus, kad viens no bērna vecākiem pārvieto bērnu uz citu valsti vai aiztur viņu šajā valstī bez otra vecāka atļaujas.

Piemēram, var minēt gadījumu, kas notika 2013. gada nogalē: kāda māte ar savu gadu veco dēlu pameta Itāliju un ieradās Latvijā, lai patvertos un meklētu sev aizstāvību. Tiesību aizsardzības institūcijām māte stāstījusi, ka vairākkārt cietusi no bērna tēva, kas ir Itālijas pilsonis, agresijas, arī fiziskas vardarbības. Bērna mātei šajā situācijā būs jāstājas tiesas priekšā par bērna aizvešanu no Itālijas, jo Hāgas konvencijas izpratnē viņa bērnu ir nolaupījusi. Turklāt bērna tēvs ne tikai prasa bērna atgriešanu, bet vēlas arī iegūt vienpersonisku aizgādību par bērnu, atņemot bērna mātei aprūpes tiesības (Dzērve, 2013). Kopš 2013. gada bērna māte ar bērnu bēguļo. Līdzi paņēmusi bērnu, viņa sākumā aizbrauca pie sava tēva Vācijā. Vēlāk, kā pati saka, vienojoties ar vīru, atgriezusies Šveicē. Bet savstarpējās attiecības pārim neuzlabojās. Tāpēc pērn bērna māte ar bērnu atgriezās Latvijā. 2018. gada vasarā Latvijas tiesa saskaņā ar Hāgas konvencijas tiesību normām lēma atgriezt bērnu Šveicē. Tas bija jāizdara līdz oktobrim. Uz šo brīdi tiesas spriedums no bērna mātes puses nav izpildīts, un bērna māte šobrīd ar bērnu atrodas Ukrainā. (Semjonova, 2018)

Atkal citā gadījumā, kas risinājās pavisam nesen, proti, 2018. gadā, Smārdē, Engures novadā, kur bērnu no bērnudārza nolaupīja paša vecāki bez aizgādības tiesībām un aizveda uz ārvalstīm (Barisa-Sermule, 2018). Intensīvas starptautiskās sadarbības rezultātā izdevies panākt, ka bērnu ievietoja Vācijas aprūpes iestādē un nošķīra no vecākiem. Taču rodas jautājums – vai šāda situācija būtu bijusi, ja tiesību aizsardzības iestādēm būtu bijusi informācija par šo vecāku tiesību apjomu pret bērnu?

Tāpat kā Latvija, arī Eiropas Savienība bērnu tiesību aizsardzības veicināšanu ir izvirzījusi par vienu no saviem prioritārajiem mērķiem (Līgums par Eiropas Savienību un līgums par Eiropas Savienības darbību, 2012, 3). Pasākumi bērnu aizsardzībai pret nelikumīgu aizvešanu vai aizturēšanu ir minētās politikas būtiska sastāvdaļa.

Eiropas Padome tiesību sistēmā Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir uzsvērusi, ka Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pantā, pirmkārt, ir noteikts valsts pienākums nejaukties ģimenes dzīvē (Eiropas Cilvēktiesību tiesa, 28775/12, 2013). Taču valstīm ir arī pozitīvs pienākums veikt nepieciešamos pasākumus, lai atbalstītu vecākus un ģimenes un aizsargātu bērnus pret iespējamu vardarbību (Eiropas Cilvēktiesību tiesa, 28775/12, 2013).

Valsts aizsargā un atbalsta laulību – savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības. Valsts īpaši palīdz bērniem invalīdiem, bērniem, kas palikuši bez vecāku gādības vai cietuši no varmācības (Latvijas Republikas Satversme, 1993, 110).

Bērni būtu jāšķir no vecākiem tikai ārkārtas apstākļos. Šajos gadījumos jādara viss iespējamais, lai saglabātu personīgās attiecības un attiecīgos gadījumos atkal apvienotu ģimeni. Pieņemot sākotnējo lēmumu par bērnu šķiršanu no vecākiem, valstīm ir plaša rīcības brīvība (Eiropas Cilvēktiesību tiesa, 4547/10, 2012). Tomēr stingrākas pārbaudes ir jāveic attiecībā uz turpmākiem ierobežojumiem, piemēram, ierobežojumiem, ko uzliek vecāku saskarsmes tiesībām, un tiesiskajām garantijām, kuras paredzētas, lai nodrošinātu bērnu un vecāku tiesību uz ģimenes dzīves neaizskaramību efektīvu aizsardzību. Šādi turpmāki ierobežojumi rada risku, ka tiktu faktiski pārtrauktas ģimenes attiecības starp mazu bērnu un vienu vai abiem vecākiem.

Autore, balstoties uz Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas sniegtajiem datiem (https://www.tm.gov.lv/lv/cits/statistika), ir apkopojusi statistiku par laika periodu no 2008. gada līdz 2018. gadam, kurā ir redzama informācija par ministrijas kā Konvencijas Centrālo iestādi Latvijā koordinētajām lietām.

1. tabula

Tieslietu ministrijas koordinētās lietas no 2008. līdz 2018. gadam Hāgas 1980. gada 25. oktobra konvencijas par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem ietvaros

Gads	Atgriešana uz Latviju	Saskarsme ar ārvalstī esošu bērnu	Atgriešana no Latvijas	Saskarsme ar Latvijā esošu bērnu
2008	14 lietas par 14 bērniem	3 lietas par 5 bērniem	8 lietas par 8 bērniem	-
2009	25 lietas par 31 bērnu	-	3 lietas par 3 bērniem	-
2010	37 lietas par 40 bērniem	2 lietas par 3 bērniem	3 lietas par 4 bērniem	2 lietas par 2 bērniem
2011	36 lietas par 46 bērniem	5 lietas par 9 bērniem	4 lietas par 6 bērniem	-
2012	33 lietas par 36 bērniem	4 lietas par 4 bērniem	11 lietas par 15 bērniem	-
2013	27 lietas par 30 bērniem	3 lietas par 3 bērniem	13 lietas par 16 bērniem	1 lieta par 1 bērnu
2014	28 lietas par 32 bērniem	2 lietas par 5 bērniem	13 lietas par 15 bērniem	2 lietas par 2 bērniem
2015	23 lietas par 32 bērniem	3 lietas par 4 bērniem	14 lietas par 15 bērniem	2 lietas par 2 bērniem
2016	22 lietas par 32 bērniem	3 lietas par 3 bērniem	12 lietas par 16 bērniem	1 lieta par 1 bērnu
2017	20 lietas par 23 bērniem	8 lietas par 9 bērniem	13 lietas par 16 bērniem	5 lietas par 6 bērniem
2018	27 lietas par 29 bērniem	6 lietas par 6 bērniem	15 lietas par 19 bērniem	1 lieta par 1 bērnu

Autores apkopotā statistika (tabula) liecina, ka Latvijā lietas par vecāku īstenoto bērnu prettiesisku aizvešanu vai aizturēšanu pieaug samērā maz. Pēdējos 10 gados par nelikumīgi aizvestiem bērniem un to atgūšanu ierosinātas gandrīz 400 lietas, taču šie statistikas dati nav pilnīgi, jo tie attēlo informāciju tikai par lietām, kuras Tieslietu ministrija koordinē Hāgas 1980. gada 25. oktobra konvencijas par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem ietvaros. Tas nozīmē, ka šie dati attēlo tikai informāciju, kad ir iesniegts pieteikums/pieprasījums attiecīgajai institūcijai par bērna atgriešanu uz/no Latvijas un saskarsmes tiesībām, taču tie neattēlo informāciju, kad vecāks vai bērna likumiskais pārstāvis kaut kādu iemeslu dēļ nav iesniedzis šādu dokumentu kompetentajai institūcijai par bērna prettiesisku pārvietošanu no Latvijas/uz Latviju vai aizturēšanu ārvalstīs, kā arī pieteikumu par saskarsmes tiesībām.

To, ka šāds lietu skaits strauji pieaug visā Eropā, liecina arī Eiropas Parlamenta Pilsoņu brīvību, tieslietu un iekšlietu komitejas (LIBE) pasūtītais pētījums "*Cross-border parental child abduction in the European Union*" 2015. gadā, kurā ir analizēti cēloņi un normatīvie akti, lai saprastu un rastu risinājumu vecāku īstenotajai bērna prettiesiskajai pārvietošanai vai aizturēšanai uz/no savas dzimtās vai uzturēšanās valsts. Tāpat pētījumā ir analizēti praktiskie šķēršļi, kas neļauj īstenot šobrīd spēkā esošos starptautiskos tiesību aktus dalībvalstīs, kā arī ko būtu nepieciešams mainīt esošajā praksē un/vai tiesību aktos, lai atrisinātu jebkuru identificētu praktisku vai juridisku problēmu (Pētījums *"Cross-border parental child abduction in the European Union"*, 2015, 5).

Latvija ir pievienojusies vairākiem starptautiskiem dokumentiem, kas paredz īpašu procedūru, kas nodrošina drošu bērna atgriešanos viņa pastāvīgās dzīvesvietas valstī, kurā tad arī jārisina strīds starp vecākiem attiecībā uz bērna dzīvesvietu un aizgādības tiesībām. Šie starptautiskie dokumenti ir: Konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem[7]; Padomes 2003. gada 27. novembra Regula (EK) Nr. 2201/2003 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību (*Briseles IIbis Regula*)[9]; Apvienoto Nāciju Organizācijas konvencija par bērna tiesībām, kas ir vispilnīgākais bērnu tiesību aizsardzības veicināšanas instruments.

Latvijā starptautisko civilprocesu (sadarbību) regulē *Civilprocesa likums*. Šis likums ir to Latvijas tiesību normu kodifikāciju vidū, kas pēdējo gadu laikā visai bieži un regulāri piedzīvo dažādus grozījumus (Rasnačs, 2017). Vieni no pēdējiem grozījumiem likumā bija ar mērķi, lai nodrošinātu ātrākas procedūras situācijās, kad ir saņemts pieteikums par: ārvalstu tiesas nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu (77. nodaļa); lietās par atzinuma sniegšanu ārvalsts tiesai par bērna pārvietošanas pāri robežai uz ārvalsti vai aizturēšanas ārvalstī tiesiskumu (77.[1] nodaļa); lietās par bērna prettiesisku pārvietošanu pāri robežai uz Latviju vai aizturēšanu Latvijā (77.[2] nodaļa). Galvenie grozījumu mērķi bija, lai bērni pēc iespējas ātrāk atgrieztos ierastajā vidē.

Kā norādīja bijušais Tieslietu ministrijas Tiesiskās sadarbības departamenta Bērnu lietu sadarbības nodaļas vadītājs Agris Skudra, tad augstākminēto lietu izskatīšanas termiņš no vairākiem mēnešiem ir samazinājies līdz pat 8–12 nedēļām (Briede, 2016). Taču saprātīgs lietas izskatīšanas termiņš zūd gadījumos, kad pieteikums ar lietas materiāliem jāizskata (jānosūta) vai jāizpilda ārvalsts kompetentās iestādes nolēmums ar tādas ārvalsts kompetentās iestādes starpniecību, kur nav piemērojamas Eiropas Savienības tiesību normas vai Latvijas Republikai saistoši starptautiskie līgumi, – kā piemēru var minēt Krievijas Federāciju. Lai aizsūtītu pieteikuma dokumentus uz Krievijas Federāciju, nepieciešami vairāki mēneši (līdz pat deviņiem mēnešiem, kamēr saņemta informācija (atbilde)).

Atbilstoši civilprocesam civillietas tiesās izskata atklāti, izņemot lietas par: bērna izcelšanās noteikšanu; pagaidu aizgādnības nodibināšanu; bērna prettiesisku pārvietošanu pāri robežai uz ārvalsti vai aizturēšanu ārvalstī un bērna prettiesisku pārvietošanu pāri robežai uz Latviju vai aizturēšanu Latvijā; aizgādības un saskarsmes tiesībām; pagaidu aizsardzību pret vardarbību (Civilprocesa likums, 1998, 11).

Augstākminētajās lietās tiesas nolēmumu ievaddaļa un rezolutīvā daļa nav publiskojama (Civilprocesa likums, 1998, 28.[2]), taču spriedums, kas stājies likumīgā spēkā, ir izpildāms un tam ir likuma spēks. Visiem tas ir obligāts un pret to jāizturas ar tādu pašu cieņu kā pret likumu (Likums Par tiesu varu, 1993, 16).

Lai arī *Satversmē* ir garantētas cilvēka (personas) tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību (Latvijas Republikas Satversme, 1993, 96) , tomēr šīs tiesības būtu ierobežojamas tiktāl, cik tas ir nepieciešams, lai valsts un pašvaldību institūcijas izpildītu šādu tiesas nolēmumu un lai spētu aizsargāt un prioritāri nodrošināt bērna tiesības un intereses (Latvijas Republikas Satversme, 1993, 116).

Arī *Bērnu tiesību aizsardzības likuma* 10. panta pirmajā daļā normatīvā līmenī ir nostiprināts vispārējs secinājums, ka bērnam ir tiesības uz tādiem dzīves apstākļiem un labvēlīgu sociālo vidi, kas nodrošina pilnvērtīgu fizisko un intelektuālo attīstību; katram bērnam ir jāsaņem atbilstošs uzturs, apģērbs un pajumte. Līdz ar to bērna interesēs ir saņemt tādu aprūpi, kas nodrošina ne tikai labus dzīves apstākļus, bet arī labvēlīgu sociālo vidi, kas nodrošinātu pilnvērtīgu bērna attīstību.

Tāpēc iepriekš minētajās lietās pieņemto tiesas nolēmumu ievaddaļa un rezolutīvā daļa būtu ievietojama informācijas sistēmā kā ziņojums (Šengenas informācijas sistēmas darbības likums, 2007, 1) **(brīdinājums), lai situācijā, kad kāds no bērna vecākiem vai tā likumiskais pārstāvis mēģinātu pārvest pāri robežai bērnu, tad tiesību aizsardzības iestādēm, kā, piemēram: Valsts policijai**; Valsts drošības dienestam; **Valsts robežsardzei**; **pašvaldības policijai**; Militārajai policijai; Ieslodzījuma vietu pārvaldei; prokuratūras iestādēm; tiesām un citām institūcijām (Šengenas informācijas sistēmas darbības likums, 2007, 14) – **būtu pieejama informācija par vecāku tiesību apjomu attiecībā pret bērnu, un tās spētu laikus reaģēt**.

Ieraksts varētu saturēt šādu informāciju: tiesa, kas ir pieņēmusi konkrēto nolēmumu (datums, lietas numurs); pieteicēja, atbildētāja un bērna vārds, uzvārds un personas kods; lietas būtība (informācija par pieteikumu) un tiesas nospriestais jeb sprieduma rezolutīvās daļas informācija. Lai uzskatāmāk attēlotu ieraksta saturu, *autore* vēlas sniegt piemēru, ņemot par paraugu Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas spriedumu (https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/136933.pdf):

> "Tiesa: Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģija. Tiesas sastāvs: priekšsēdētāja I. Bērziņa, tiesneši L. Volberga un L. Gavare ar tiesas sēdes sekretāri K. Šumeiko.
> Lietas numurs: Lietas Nr. C/Nr./; Lietas arhīva Nr. CA-/Nr./.
> Lietas dalībnieki: prasītāja (vārds, uzvārds, pers.kods); atbildētājs (vārds, uzvārds, pers.kods); Rīgas domes Rīgas bāriņtiesas pārstāve /pers. I/.
> Prasība: par laulības šķiršanu, atsevišķas aizgādības noteikšanu un uzturlīdzekļu piedziņu un pretprasībā par ikdienas aizgādības noteikšanu, uzturlīdzekļu piedziņu saskarsmes tiesību noteikšanu un aizliegumu izvest bērnu no valsts sakarā ar iesniegto apelācijas sūdzību par Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2013. gada 25. februāra spriedumu.
> Tiesas nospriestais (publicējama rezolutīvā daļa, kas attiecas tikai uz bērnu!): Pretprasību apmierināt daļēji. Noteikt, ka /pers. G/ pers.kods/pers.kods/ ir tiesības izmantot saskarsmes tiesības ar nepilngadīgo bērnu /pers. K/ pers.kods/pers.kods/ no katra kalendārā gada 24. augusta līdz 31. maijam katras kalendārās nedēļas otrdienās un ceturtdienās no plkst. 17.00 līdz 20.00 un katras otrās kalendārās nedēļas trešdienās no plkst. 17.00 līdz 20.00. Personai G/pers.kods/pers.kods/ ir aizliegts izvest nepilngadīgo bērnu /pers.kods/ pers.kods/pers.kods/ no Latvijas Republikas. Pierādījumus par sprieduma labprātīgu izpildi izsniedzot /pers. A/ apgabaltiesā.
> Atzīme par sprieduma pieņemšanas dienu un sprieduma spēkā stāšanos."

Lai arī tiesas spriedums ir pārsūdzams, tas tāpat ir ievietojams sistēmā no sprieduma pieņemšanas dienas, nevis no spēkā stāšanās dienas, jo situācijā, kad spriedums ir pieņemts, bet vēl nav stājies spēkā, ir iespējama situācija, ka tiesā zaudējušā puse var aizvest bērnu no valsts (nolaupīt).

Autore vēlas akcentēt, ka **ziņojumā būtu jāpublicē tikai tā informācija, kas attiecas uz vecāku tiesību apjomu attiecībā pret bērnu**.

Informācija būtu ievietojama – jaunā izveidotā digitalizētā informācijas sistēmā vai kādā no jau esošajām informācijas sistēmām, piemēram, **Šengenas informācijas sistēmā**.

Būtiski minēt, ka Eiropas Parlaments 2018. gada nogalē ir būtiski modernizējis Šengenas informācijas sistēmu*, kas palīdzēs Eiropas Savienībai cīņā pret terorismu, pārrobežu noziegumiem un nelegālu migrāciju. Viens no sistēmas jaunievedumiem ir – preventīvi paziņojumi par bērniem ar nolaupīšanas risku un papildu paziņojumi par neaizsargātiem cilvēkiem, kas ir riska zonā (Znotiņa-Znota, 2018).

Protams, izvērtējot iespējas izveidot jaunu sistēmu vai papildināt (modernizēt) esošu sistēmu, ir jāņem vērā vairāki faktori, t.sk. iespējamie riski, ieguvumi un zaudējumi. Jebkurai informācijas sistēmai ir savi riski un zaudējumi, taču šādas informācijas sistēmas izveidei vai jau esošas sistēmas papildināšanai, autoresprāt, būtu vairāk ieguvumu nekā zaudējumu:

---

* Šengenas informācijas sistēma ir informācijas sistēma, kas izveidota saskaņā ar Eiropas Savienības tiesību aktiem, lai stiprinātu sabiedrisko kārtību un drošību dalībvalstu teritorijā, nodrošinot ziņojumu pieejamību dalībvalstu kompetentajām institūcijām un iestādēm. Šīs informācijas sistēmas dalībnieces ir: 22 Eiropas Savienības valstis, kas ietilpst Šengenas zonā; 4 valstis, kas nav Eiropas Savienības dalībvalstis, bet ietilpst Šengenas zonā; 4 valstis (kas neietilpst Šengenas zonā) ar īpašiem nosacījumiem. Sistēmas dalībnieces nav – Kipra un Īrija. Patlaban pieeja Šengenas informācijas sistēmai ir robežkontrolei, policijai, muitai, tiesai un migrācijas iestādēm. Līdz ar šo reformu paziņojumiem piekļūs arī Eiropols, kā arī paziņojumiem saistībā ar tās uzdevumiem – Eiropas Robežu un krasta apsardzes aģentūra)

1) tiktu ievērotas bērnu intereses un nodrošināta to tiesību aizsardzība, jo gan no *Bērnu tiesību aizsardzības likuma*, gan ANO Bērnu tiesību konvencijas izriet, ka visās darbībās, kas saistītas ar bērniem, prioritāri nodrošināmas bērna tiesības un vislabākās intereses;
2) ātrāka un veiksmīgāka informācijas apmaiņa starp institūcijām, kurām ir jānodrošina bērnu tiesību aizsardzība un to interešu ievērošana, jo tām ir ne tikai tiesības zināt, bet arī pienākums novērst iespējamos aizskārumus trešajām personām;
3) tiktu ievērojami ietaupīti administratīvie, saimnieciskie un cilvēku (speciālistu) resursi (kapitāls);
4) iespēja izvairīties no ievērojamām izmaksām, kas nereti saistītas ar procedūrām, kad nepieciešams bērnu atgriezt/aizvest no/uz valsti. Jo, ja kāds vecāks ir nolaupījis bērnu, tad tiesvedības izmaksas atpakaļ atdošanas/atpakaļ atgriešanas gadījumos vidēji ir 2200 eiro. Vecākam, lai realizētu savas tiesības uz bērnu šajā situācijā (tiesvedības procesā), visefektīvāk ir algot advokātu. Advokāts, kurš ir specializējies šajā jomā, atkarībā no dalībvalsts par savu ieguldīto darbu saņem atalgojumu no 1000 līdz 4000 eiro par katrām 10 darba stundām;
5) tiktu novērsti (samazināti) tiesas izdevumi, kas saistīti ar iespējamo personas vēršanos pret valsti gadījumā, ja tiesas nolēmums valsts pārvaldes rīcības dēļ (t.sk. kļūdas dēļ) netiek pildīts lietās, kas saistītas ar aizgādību, saskarsmi, bērna nelikumīgu aizvešanu vai prettiesisku bērna aizturēšanu;
6) tiktu novērsti ne tikai nacionālo, bet arī starptautisko normatīvo aktu pārkāpumi no tiesas procesos zaudējušās puses;
7) preventīvi darbotos arī situācijās, kad vēl nav pieņemts tiesas nolēmums par labu vienai vai otrai pusei, proti, pasargātu potenciālos prāvniekus no neapdomīgiem soļiem.

Protams, ieviešot jaunu vai papildinot kādu no esošajām sistēmām, valstij ir jāatvēl pietiekami daudz gan administratīvo, gan saimniecisko resursu, lai: pirmkārt, ieviestu un uzturētu šādu sistēmu, kā arī aizsargātu sistēmu no iespējamiem uzbrukumiem; otrkārt, apmācītu speciālistus, kas ievieto informācijas sistēmā ziņojumus, kā arī apmācītu speciālistus, kas, izmantojot informācijas sistēmu, iegūst informāciju un personas sensitīvos datus; treškārt, rīkotu un organizētu informatīvas kampaņas, kas ļautu iegūt cilvēkiem (bērnu vecākiem vai bērnu likumiskajiem pārstāvjiem) informāciju un izpratni par sistēmas nepieciešamību, tajā esošo saturu, tās izmantošanas priekšrocībām un ieguvumiem, kā arī drošību. Šādas sistēmas esībai būtu pozitīva ietekme uz tiesību attīstību, aizsardzību un valsts noteikto – ģimenes politiku.

Turklāt, ja vērtē iespējamos ieguvumus kontekstā ar valsts politiku, ko valsts ir noteikusi Nacionālās attīstības plāna 2021.–2027. gadam projektā, tad tie ir vērsti uz vienu mērķi, proti, **iedzīvotājiem ir jāgūst pārliecība par savu tiesību un interešu aizsardzību, kā arī pārliecība par tiesību aizsardzības iestāžu pakalpojumu pieejamību un uzticēšanos tām**.

Iepriekš minēto apliecina Nacionālās attīstības plāna 2021.–2027. gadam (NAP2027) projekta IV nodaļā "Prioritāšu, rīcības virzienu un indikatoru izvēles pamatojums" minētais, proti, – kā viena no prioritātēm ir valstiskums un pilsoniskā apziņa – demokrātisko un sociālo vērtību kopums, kas ietver sevī pilsoniskās identitātes apzināšanos, iedzīvotāju savstarpējo uzticēšanos, piederības sajūtu sabiedrībai un valstij, līdzdalību sabiedriskajos procesos un **uzticēšanos valsts pārvaldei un tiesību aizsardzības iestādēm, kā arī pārliecību par savu drošību un savu tiesību efektīvu aizsardzību** (Informatīvais ziņojums "Par priekšlikumu par Nacionālā attīstības plāna 2021.–2027. gadam mērķiem, prioritātēm un rīcības virzieniem, kā arī tā turpmāko izstrādes un sabiedriskās apspriešanas procesu", 2018, 31).

Valsts drošības un iekšējās stabilitātes garantēšana ir nozīmīga nacionālo interešu prioritāte, līdz ar to ir nepieciešams attīstīt visaptverošu pieeju valsts aizsardzībai, **stiprinot sabiedrības un valsts institūciju sadarbību**.

Latvijas ziņojumā par IAM īstenošanu konstatētie izaicinājumi un rekomendācijas – **nepieciešams ieviest sistēmu, kas ļauj nekavējoties reaģēt uz vardarbību ģimenē**.

Līdztekus drošībai un pilsoniskai apziņai NAP2027 projektā ir izvirzīta arī prioritāte – **tiesiskums**. Tiesiskums sevī ietver – uzticību mūsdienīgai, ērti pieejamai, drošai un nekorumpētai valsts pārvaldei un tiesībaizsardzības sistēmai, **tostarp efektīvi un cilvēktiesībām atbilstoši tiesas procesi saprātīgā termiņā**. Jāvairo sabiedrības uzticība tiesībaizsardzības un vienlīdzības mērķiem, tostarp uzlabojot pieņemto normatīvo aktu kvalitāti, novēršot to pastāvīgu grozīšanu un pārāk detalizētu un pretrunīgu tiesisko regulējumu.

Raksta beigās autore vēlas akcentēt pašu svarīgāko, proti, Latvijas prioritātei ir jābūt tiesiskumam un labai pārvaldībai, jo tikai efektīva valsts pārvalde un tiesu vara ir veiksmes atslēga cilvēku motivācijai dzīvot, strādāt un veidot ģimenes Latvijā.

Secinājumi

1. Lai arī *Satversmē* ir garantētas cilvēka (personas) tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, tomēr šīs tiesības būtu ierobežojamas tiktāl, cik tas ir nepieciešams, lai valsts un pašvaldību institūcijas izpildītu tiesas nolēmumu ģimenes tiesību jomā un lai spētu aizsargāt un prioritāri nodrošināt bērna tiesību un interešu aizsardzību.
2. Izvērtējot iespējas izveidot jaunu sistēmu vai papildināt (modernizēt) esošo sistēmu, ir jāņem vērā vairāki faktori, t.sk. iespējamie ieguvumi, riski un zaudējumi.
3. Ja vērtē iespējamos ieguvumus, ko piedāvā autore kontekstā ar valsts politiku, ko valsts ir noteikusi Nacionālās attīstības plāna 2021.–2027. gadam projektā, tad tie ir vērsti uz vienu mērķi, proti, – iedzīvotājiem ir jāgūst pārliecība par savu tiesību un interešu aizsardzību, kā arī pārliecība par tiesību aizsardzības iestāžu pakalpojumu pieejamību un uzticēšanos tām.
4. Valsts drošības un iekšējās stabilitātes garantēšana ir nozīmīga nacionālo interešu prioritāte, līdz ar to ir nepieciešams attīstīt visaptverošu pieeju valsts aizsardzībai, stiprinot sabiedrības un valsts institūciju sadarbību.

References

Normatīvie akti

Bērnu tiesību aizsardzības likums. Pieņemts 19.06.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200 (1260/1261), 08.07.1998.; *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 15, 04.08.1998. Pēdējie grozījumi 18.05.2018.

Bērnu tiesību konvencija. Pieņemta un pieejama parakstīšanas, ratificēšanas un pievienošanās procedūrai ar Ģenerālās asamblejas 1989. gada 20. novembra Rezolūciju 44/25, stājusies spēkā 1990. gada 2. septembrī saskaņā ar 49. pantu. *Latvijas* Vēstnesis, 2 Nr.237 (5297), 8.11.2014.

Civillikums. Pieņemts 28.01.1937. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41, 20.02.1937. Pēdējie grozījumi 19.11.2015.

Civilprocesa likums. Pieņemts 14.10.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 03.11.1998. Pēdējie grozījumi 14.03.2019.

Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 16.10.2018.

Likums "Par tiesu varu". Pieņemts 15.12.1992. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 1/2, 14.01.1993. Pēdējie grozījumi 14.11.2018.

Likums "Par Hāgas konvenciju par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem". Pieņemts 04.10.2001. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.151 (2538), 23.10.2001. Pēdējie grozījumi 26.06.2009.

Līgums par Eiropas Savienību un līgums par Eiropas Savienības darbību. Pieejams: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT (skatīts 04.01.2019.)

Padomes 2003. gada 27. novembra Regula (EK) Nr. 2201/2003 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību. Pieejams: https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/1341/1342/html/index.lv.html (skatīts 04.01.2019.)

Šengenas informācijas sistēmas darbības likums. Pieņemts 14.06.2007. *Latvijas Vēstnesis*, 27.06.2007, Nr. 102 (3678). Pēdējie grozījumi 14.11.2018.

Avoti

Informatīvais ziņojums "Par priekšlikumu par Nacionālā attīstības plāna 2021.–2027. gadam mērķiem, prioritātēm un rīcības virzieniem, kā arī tā turpmāko izstrādes un sabiedriskās apspriešanas procesu". Pieejams: http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40467269 (skatīts 28.01.2019.)

Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija. Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/lv/valsts-attistibas-planosana/latvijas-ilgtspejigas-attistibas-strategija (skatīts 18.01.2019.)

Pētījums "*Cross-border parental child abduction in the European Union*". Brussels, 2015. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/studies (skatīts 27.01.2019.)

Saeimas 2010. gada 10. jūnija paziņojums "Paziņojums par Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam apstiprināšanu". Pieņemts 10.06.2010. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 101 (4293), 29.06.2010. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/212467-pazinojums-par-latvijas-ilgtspejigas-attistibas-strategijas-lidz-2030-gadam-apstiprinasanu (skatīts 18.01.2019.)

Saeimas 2012. gada 20. decembra paziņojums "Par Latvijas Nacionālo attīstības plānu 2014.–2020. gadam". Pieņemts 20.12.2012. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6 (4812), 09.01.2013. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/253919-par-latvijas-nacionalo-attistibas-planu-2014-2020-gadam (skatīts 18.01.2019.)

Literatūra

Krikščūne G. (2016). *Aizgādības un saskarsmes tiesību realizācijas aktuālās problēmas*. Maģistra darbs. Rīga, 69 lpp.

Kucina I. (2011). *Bērnu pārrobežu prettiesiskās pārvietošanas vai aizturēšanas civiltiesiskie aspekti: starptautisko, Eiropas un Latvijas nacionālo tiesību dimensijā*. Probācijas darbs. Rīga, 3. lpp.

Interneta resursi

Barisa-Sermule L. (2018). Nolaupa bērnu no bērnudārza. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/smardes-bernudarza-nolaupitais-berns-drosiba-vacija-bet-par-atgriesanos-latvija-vel-neskaidribas.a275741/ (skatīts 19.12.2018.)

Briede M. (2016). Jauna tendence – bērnus biežāk nolaupa mammas. Bet atgūt būs vieglāk. Pieejams: http://www.la.lv/atgut-bernu-bus-vieglak (skatīts 08.02.2019.)

Dzērve L. (2013). Mātei jāatbild par sava bērna nolaupīšanu. Pieejams: https://www.diena.lv/raksts/sodien-laikraksta/matei-jaatbild-par-sava-berna-nolaupisanu-13991234 (skatīts 19.12.2018.)

Emocionālā vardarbība. Pieejams: http://www.bernskacietusais.lv/lv/vardarbiba_pret_bernu_teorija/definesana/emocionala-vardarbiba-84/ (skatīts 17.01.2019.)

Papāne I. (2009). Latvijas Tiesu prakse vecāku īstenotas bērnu pārrobežu nolaupīšanas lietās Pieejams: http://www.juristavards.lv/doc.php?id=187400&show=true (skatīts 04.01.2019.)

Rasnačs L. (2017). Pārdomas par civilprocesuālo jurisdikciju un tās regulējuma pilnveidošanas iespējām. Pieejams: https://www.juristavards.lv/doc/270349-pardomas-par-civilprocesualo-jurisdikciju-un-tas-regulejuma-pilnveidosanas-iespejam/ (skatīts 07.02.2019.)

Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2013. gada 14. oktobra spriedums. Pieejams: https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/136933.pdf (17.03.2019.)

Semjonova E. (2018). Kad bērnu dala vecāki un valstis: Danas stāsts par sava bērna nolaupīšanu. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/kad-bernu-dala-vecaki-un-valstis-danas-stasts-par-sava-berna-nolaupisanu.a301910 (skatīts 11.02.2019.)

Tieslietu ministrija. Pieejams: https://www.tm.gov.lv/lv/cits/statistika (skatīts 28.01.2019.)

Znotiņa-Znota S. (2018). Modernizēta Šengenas informācijas sistēma. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/latvia/lv/jaunumi/2018/oktobra_jaunumi_2018/moderniz-ta.html%C2%A0 (skatīts 31.01.2019.)

Tiesas spriedumi

ECT 2012. gada 13. marta spriedums lietā Y.C. pret Apvienoto Karalisti, Nr. 4547/10

ECT 2013. gada 18. jūnija spriedums lietā R.M.S. pret Spāniju, Nr. 28775/12

DOMU UN JĒDZIENU KARŠU PIELIETOŠANAS IESPĒJAS AKADĒMISKĀS RAKSTĪŠANAS PRASMJU ATTĪSTĪŠANĀ

THE USE OF MIND AND CONCEPT MAPPING TECHNIQUES FOR ENHANCING ACADEMIC WRITING SKILLS

Kristīne Liepiņa, Mg.paed.,
Biznesa augstskola *Turība, Latvija*
E-pasts: KristineL@turiba.lv
Inese Ate, Mg.paed.,
Biznesa augstskola *Turība, Latvija*
E-pasts: IneseA@turiba.lv

Abstract

The topicality of this article is connected with the necessity to improve students' academic writing skills during the pre-writing stage. The purpose of the article is to determine whether the use of mind maps and concept maps in the study process can improve students' ability to generate, select and structure the information in the context of academic writing.

Various different scientific sources have been studied to collect and analyse the information concerning information mapping techniques, their aims and basic principles, advantages and disadvantages, as well as their impact on the ability of critical thinking and writing skills.

The authors have described the quantitative research (survey) results about Turiba University ESP students' academic writing difficulties, their experience and opinion about pre-writing and outlining strategies. The findings of the quantitative research show that during the academic writing process most students have problems with information structuring and the coherence of the written work, and that the use of mind mapping and concept mapping techniques could enhance the pre-writing stage.

Keywords: information mapping, mind maps, concept maps, academic writing skills, information structuring

Kopsavilkums

Raksta aktualitāte ir saistīta ar nepieciešamību uzlabot studējošo akadēmiskās rakstīšanas prasmes rakstu darbu plānošanas procesā. Raksta mērķis ir noteikt, vai domu karšu un jēdzienu karšu pielietošana studiju procesā varētu uzlabot studentu prasmi ģenerēt, atlasīt un strukturēt informāciju akadēmiskās rakstīšanas kontekstā. Balstoties uz dažādiem zinātniskajiem avotiem, autores ir apkopojušas un sniedz teorētiskā pētījuma rezultātus par informācijas kartēšanas tehnikām, to veidošanas pamatprincipiem, pielietošanas mērķiem, priekšrocībām un trūkumiem, kā arī to ietekmi uz kritiskās domāšanas un rakstīšanas prasmju attīstīšanu. Autores apraksta arī sava kvantitatīvā pētījuma (aptaujas) rezultātus par studentu akadēmiskās rakstīšanas grūtībām, viņu pieredzi un viedokli par rakstu darbu plānošanas un strukturēšanas stratēģijām. Kvantitatīvā pētījuma rezultāti parāda, ka akadēmiskajā rakstīšanā informācijas strukturēšana un teksta daļu loģiska sasaistīšana grūtības sagādā lielai daļai studentu un ka domu karšu un jēdzienu karšu pielietošana

var palīdzēt rakstu darbu plānošanas procesā. Pētījuma rezultāti iegūti, anketējot Biznesa augstskolas Turība studentus, kuri apgūst profesionālās angļu valodas kursu.

Atslēgas vārdi: informācijas kartēšana, domu kartes, jēdzienu kartes, akadēmiskās rakstīšanas prasmes, informācijas strukturēšana

Ievads

Šodien laba rakstiskā komunikācija studējošiem ir ne vien svarīga kompetence, lai sekmīgi nokārtotu pārbaudījumus un eksāmenus augstskolās, tā ir arī viena no svarīgākajiem darbinieku atlases kritērijiem darba tirgū pēc augstskolas beigšanas. Pazīstamā amerikāņu uzņēmuma "Basecamp" dibinātājs un grāmatas "Rework" autors Džeisons Frīds (*Jason Fried*) vienā no savām intervijām uz jautājumu "Kā jūs atlasāt darbiniekus?" ir atbildējis, ka tūlīt aiz profesionālajām prasmēm viņu galvenais kritērijs ir laba rakstītprasme, jo tā ir skaidras un loģiskas domāšanas pazīme. (*Bryant*, 2017)

Arī Amerikas Koledžu un Universitāšu Asociācijas (*the Association of American Colleges and Universities*) 2018. gadā veiktā darba devēju aptauja parāda, ka 76 % darba devēju un 78 % darbinieku atlases speciālistu rakstiskās komunikācijas prasmes ierindo darbinieku atlases kritēriju saraksta pašā augšgalā, tūlīt aiz mutiskās komunikācijas un sadarbošanās prasmēm (*Key Findings from 2018 Employer Research*).

Latvijas Darba devēju konfederācijas 2016. gadā veiktā Latvijas darba devēju aptauja par kvalificētu darbaspēka pieprasījumu apstiprina, ka arī Latvijas darba tirgū labas komunikācijas prasmes ir pieprasītas, jo gandrīz puse – 48 % no respondentiem atbildēja, ka tās darbiniekiem ir ļoti svarīgas. (Līce, 2016)

Tā kā raksta autoru empīriskie novērojumi, pasniedzot profesionālo angļu valodu studentiem augstskolā, rāda, ka eseju, kopsavilkumu, referātu un studiju darbu koherenta jeb loģiska un secīga struktūra, kā arī sākotnējā ideju ģenerēšana un informācijas atlase lielai daļai studentu rakstīšanas procesā sagādā grūtības, par šī pētījuma priekšmetu tika izvēlētas domu un jēdzienu kartes un to veidošana. Pētījumā sīkāk gan apskatīti tikai divi – zināmākie un vienkāršākie no informācijas kartēšanas veidiem – domu kartes (*mind mapping*) un jēdzienu kartes (*concept mapping*). Literatūrā atrodama informācija arī par daudz sarežģītākiem informācijas kartēšanas veidiem, piemēram, argumentu kartēm (*argument mapping*) (Davies, 2011), vizuālajām metaforām (*visual metaphors*) un konceptuālajām diagrammām (*conceptual diagrams*) (*Eppler*, 2006). Raksta mērķis ir noskaidrot, vai domu un jēdzienu karšu pielietošana studiju procesā varētu uzlabot studentu prasmi ģenerēt, atlasīt un strukturēt informāciju akadēmiskās rakstīšanas kontekstā. Mērķa sasniegšanai izmantotas šādas pētnieciskās metodes:

1) teorētiskās literatūras analīze;
2) datu ieguve – aptauja;
3) datu analīze – aprakstošā (deskriptīvā).

1. Teorētiskais pamatojums

Domu un jēdzienu kartes

Veidojot domu un jēdzienu kartes, pirmais posms parasti ir ideju ievākšana, kam seko saistību veidošana. Ideju saistīšana tiek skaidri parādīta vai nu ar diskusiju palīdzību, vai rakstiski pie līnijām, kuras savieno jēdzienu vārdus. Tieši šis otrais posms – saistību izveidošana atšķir domu un jēdzienu kartes no vienkāršas ideju ievākšanas. (Fišers, 2005, 91)

Vienkāršākais un pazīstamākais informācijas kartēšanas veids ir domu kartes. Par šī rīka teorētisko vadlīniju pamatlicēju un jēdziena autoru uzskatāms angļu filosofs Tonijs Bazens (*Tony Buzan*). Domu karšu izveidošanai viņš izstrādājis precīzas un saprotamas vadlīnijas. Karti, kam piemīt radiāla struktūra, sāk veidot no centra, vispirms lapas vidū ierakstot galveno tēmu, domu vai ideju. Centrālā tēma var būt attēlota arī grafiski kā zīmējums, attēls vai simbols. Tālāk tiek pievienoti atslēgvārdi/asociācijas, kas tiek sagrupēti virzienā no centra uz lapas malām. Atslēgvārdi tiek savienoti ar plūstošām līnijām, kas ir krāsainas un dažāda biezuma. Karte atgādina tīklu vai koku, kur līnijas, kas atrodas tālāk no centra, līdzīgi kā koka zari pamazām sašaurinās. Katrs vārds vai attēls novietots atsevišķi uz savas līnijas. Svarīga ir izmantoto krāsu dažādība (vismaz trīs) un brīva radoša pieeja. Vēlams izmantot gan lielos, gan mazos burtus. Var izmantot arī numurēšanas sistēmu. Balstoties uz šīm vadlīnijām, katrs kartes veidotājs var izstrādāt arī savu personīgo stilu, kas piemērots katra individuālajam mācīšanās stilam un pieredzei. Kartes var veidot gan ar roku, gan datorā (*Buzan* & *Buzan*, 2000) (skatīt 1. attēlu).

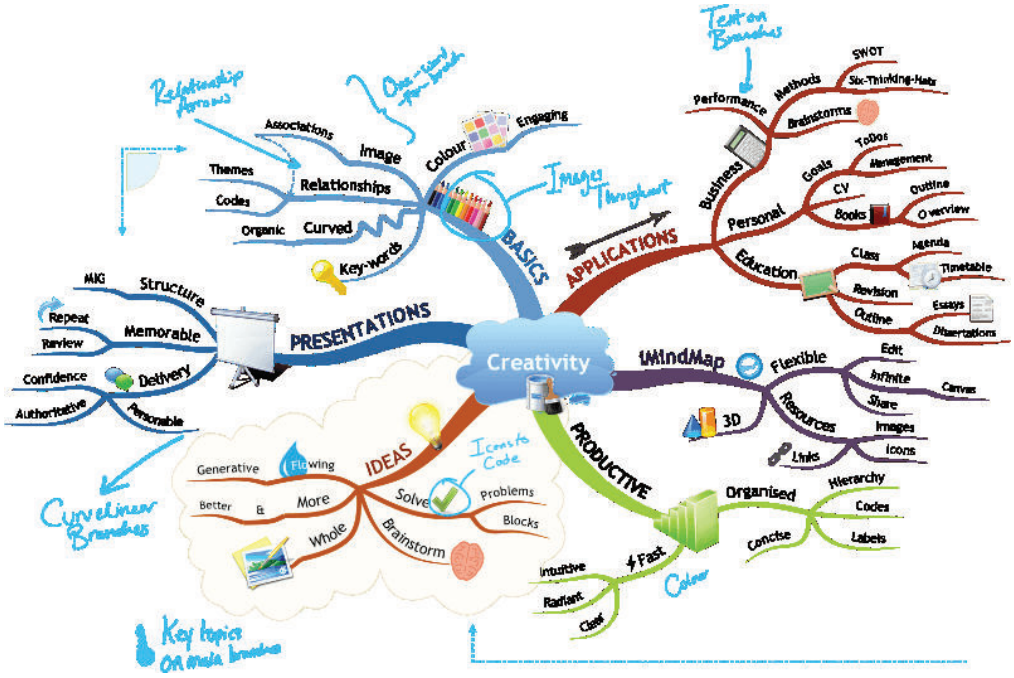

1. attēls. **Domu kartes** (avots: https://imindmap.com/how-to-mind-map/1)

Saskaņā ar Fišeru: "domu kartēm, kas izveidotas, centrā novietojot galveno ideju, ir šādas priekšrocības:

1) centrālā jeb galvenā ideja ir precīzi formulēta;
2) ideju relatīvo nozīmīgumu iespējams skaidri parādīt, svarīgākās pasvītrojot vai novietojot tuvāk centram;
3) skaidri var parādīt ideju saistības;
4) vizuālā forma ļauj viegli pārskatīt shēmu;
5) struktūra ir provizoriska un dabiska, tā pieļauj papildinājumus un pielāgojumus;
6) procesa atvērtais raksturs veicina ideju saistīšanu;
7) katra shēma ir individuāla un unikāla, tāpēc to vieglāk iegaumēt, atsaukt atmiņā un atkārtot". (Fišers, 2005, 91)

Arī Eplers uzsvēris domu karšu veidošanas priekšrocības: tā kā procesa laikā nav nepieciešams pieturēties pie ideālas struktūras vai formas, tas veicina radošo domāšanu un ideju ģenerēšanu (*Eppler*, 2006).

Domu karšu veidošanas procesā tiek aktivizētas abas smadzeņu puslodes – kreisā, kas saistīta ar loģisko domāšanu un labā, kas saistīta ar radošo iztēli. "Domu karšu veidošana sasaista labo un kreiso smadzeņu puslodi, jo izmanto vizuālo elementu, modelēšanu un pamatvārdus" (*Smits*, 2000, 82).

Par jēdzienu karšu veidošanas aizsācēju pagājušā gadsimta septiņdesmitajos gados uzskatāms Džozefs D. Novaks (*Joseph D. Novak*) no ASV, kas sākotnēji balstījās uz Ausubela Asimilācijas teoriju (*Ausubel's Assimilation Theory*). Ausubels savā mācību psiholoģijas teorijā uzsvēra jēgpilnu mācīšanos (*meaningful learning*) pretstatā faktu iekalšanai (*rote learning*). Viens no viņa jēgpilnas mācīšanās teorijas elementiem bija arī jēdzienu karšu veidošana. (*Ausubel*, 2010)

No domu kartēm jēdzienu kartes atšķiras ar to, ka tām ir hierarhiska struktūra, ko sāk veidot nevis no centra uz malām, bet no augšas uz leju, sākot no vispārīgākā, visietilpīgākā jēdziena hierarhijas augšgalā līdz visspecifiskākajiem jēdzieniem hierarhijas apakšā. Visi jēdzieni tiek ietverti taisnstūrveida diagrammās, kas savienotas ar saitēm. Uz katras saites tiek uzrakstīts apgalvojums – vārds vai frāze, piemēram "ir", "nosaka", "sastāv no", "ietver", "izraisa", kas atspoguļo saistību starp jēdzieniem. (*Novak* & *Cañas*, 2006)

Jēdzienu kartēšanā parasti neizmanto attēlus un grafiskā dizaina iespējas (*Davies*, 2011) (skatīt 2. attēlu).

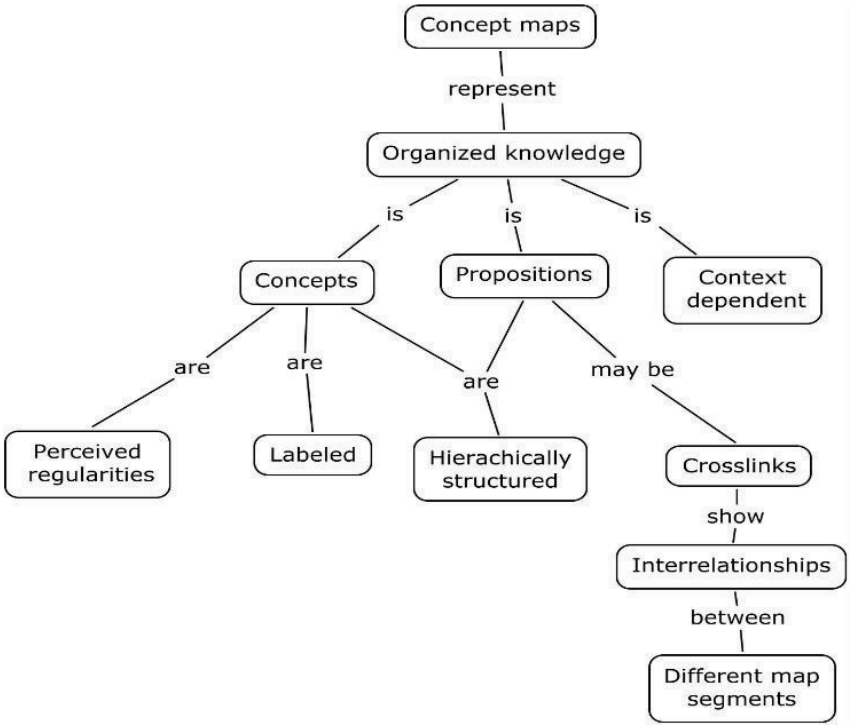

2. attēls. **Jēdzienu kartes piemērs** (Avots: *Novak* & *Cañas*, 2008)

Vairāki autori ir vienisprātis, ka jēdzienu karšu izmantošanai mācību procesā ir daudz pozitīvu aspektu un pielietojumu veidu. Tā ir jēgpilna mācīšanās metode, un, kā tāda, tā ir daudz efektīvāka par zināšanu iekalšanu (*Novak*, 2010). Jēdzienu karšu veidošana ir savietojama ar kognitīvajiem procesiem smadzenēs (*Materna*, 2007), kā arī tā padara studentu domāšanas procesu redzamu (*Kandiko, et al.*, 2013). Kartes ir labi pārskatāmas – vizuālie simboli ir ātri un viegli atpazīstami, un tā kā teksta ir maz, ir viegli atrast vajadzīgo vārdu vai frāzi (*Plotnick*, 1997). Jēdzienu karšu veidošana var kalpot kā veidne/matrica vai vienots karkass zināšanu strukturēšanai (*Novak & Cañas,* 2008), kā arī veicināt sadarbīgo mācīšanos (*collaborative learning*) un radīt jaunas zināšanas (*Watkins, et al.*, 2007). Šī metode arī palīdz paturēt prātā zināšanas uz ilgāku laiku; izmantojot attiecīgas datorprogrammas, to var izmantot arī e-studiju vidē (*Novak* & *Cañas*, 2008). Jēdzienu kartēšanu

var izmantot, lai noskaidrotu studentu priekšzināšanas vai arī lai prezentētu jauno lekcijas materiālu, izmantojot "ekspertu" veidotas kartes (Hay & *Kinchin*, 2008). Tā ir laba metode, lai kopā ar studentiem noskaidrotu un izdiskutētu jēdzienu nozīmi vai sniegtu shematisku pārskatu par apgūtajām tēmām (*Novak* & *Gowin*, 2002). Ja jēdzienu kartēšana ir izmantota, apgūstot vielu, to var izmantot arī vērtēšanas procesā (*Novak* & *Cañas*, 2008). Jēdzienu kartes var pielietot, mācot kritisko domāšanu (*Cañas*, 2003; *Harris* & *Zha*, 2015). Jēdzienu kartēšana var palīdzēt veikt vai pat pavisam aizstāt tradicionālos rakstveida uzdevumus (*Cañas*, 2003). Dažiem studentiem jaunu ideju izstrādāšana rakstīšanas procesa laikā var sagādāt grūtības, kā arī šādu rakstu darbu novērtēšana var būt laikietilpīga, tādēļ jēdzienu karšu izmantošana var nodrošināt kodolīgāku/lakoniskāku veidu, kā noformulēt argumentus un strukturēt idejas, tādējādi atvieglojot arī refleksijas un atgriezeniskās saites nodrošināšanas procesu (*Kandiko*, *et al.,* 2013). Jēdzienu karšu zīmēšana var tikt izmantota ideju ģenerēšanai (*brainstorming*). Kad mēs uzliekam idejas uz papīra, tās nekritizējot, šīs idejas kļūst skaidrākas un prātā atbrīvojas vieta jaunām domām. Jaunās domas un idejas var tikt sasaistītas ar tām idejām, kas jau pierakstītas uz papīra. Šis process var izraisīt jaunu asociāciju veidošanos, kas atkal noved pie jaunām idejām (*Plotnick*, 1997).

Eplers ir apkopojis galvenos jēdzienu kartēšanas trūkumus un uzskata, ka:

1) šī metode pieprasa zināmas karšu veidošanas iemaņas un pieredzi;
2) informācija, kas ietverta jēdzienu kartēs, ne vienmēr ir prātā paliekoša karšu sarežģītības dēļ;
3) kartes dizaina ziņā mēdz būt atšķirīgas katra savā īpatnējā veidā;
4) citiem tās lasīt, salīdzināt un novērtēt var būt grūti;
5) studentiem, kas pieraduši zināšanas iekalt, karšu veidošana var būt pārāk sarežģīts kognitīvs process. (*Eppler*, 2006)

Domu un jēdzienu karšu izvērtējums

Galvenā atšķirība starp domu karšu un jēdzienu karšu pielietošanu mācību procesā ir tā, ka "domu karšu veidošana ļauj studentiem iztēloties un izpētīt asociācijas starp jēdzieniem, turpretī jēdzienu karšu veidošana ļauj studentiem saprast attiecības starp jēdzieniem un tādējādi izprast pašus jēdzienus un jomu, kurai tie pieder" (*Davies*, 2011).

Trīs galvenie mērķi jeb nolūki, kādēļ ir lietderīgi domāšanas procesu padarīt uzskatāmu ar domu un jēdzienu karšu palīdzību, ir šādi:

1) izpētīt to, kas ir zināms – identificēt galvenos jēdzienus, parādīt saites starp idejām un izveidot jēgpilnu shēmu no tā, ko zinām un saprotam;
2) palīdzēt plānošanai – kartes noder, plānojot kādu aktivitāti vai projektu, jo tajās tiek izkārtotas un sagrupētas idejas un parādītas to savstarpējās saistības;
3) veicināt izvērtēšanu – tās palīdz izvērtēt pieredzi vai zināšanas, pārdomājot galvenos elementus mūsu apgūtajās zināšanās vai veiktajās darbībās. (Fišers, 2005, 91–92)

Pētnieks Fišers arī uzskata, ka domu un jēdzienu karšu veidošana var veicināt kognitīvo attīstību, jo "domu un jēdzienu kartes stimulē aktīvu domāšanu, attīsta analīzes, klasificēšanas un sintēzes kognitīvās prasmes un sagādā vizuālas komunikācijas un vērtēšanas iespēju. Karšu veidošana nevis veicina pasīvu mācīšanos un mācīšanās vidi, bet mudina studentus aktīvi iesaistīties domāšanas procesā. Studenti ne vien saņem informāciju, bet arī pārdomā, interpretē un sasaista to ar savām izpratnes shēmām. Karšu veidošana veicina informācijas plūsmu no skolēniem uz skolotāju, no skolotāja uz skolēnu un skolēnu starpā. Pats svarīgākais ir tas, ka studenti mācās pētīt, vizualizēt un organizēt informāciju. Mācīšanās organizēt jeb izkārtot idejas ir nozīmīga

metode stadijā pirms rakstīšanas. Šī mācīšanās prasme ir svarīga, lai saprastu jebkura lasītā teksta struktūru" (Fišers, 2005, 92).

Informācijas karšu veidošanas process var ietekmēt arī mūsu radošo domāšanu, jo, "veidojot saistības, mēs radām pasaules izpratni, un tas ir visas radošās domāšanas pamatprocess" (Fišers, 2005, 86).

Akadēmiskā rakstīšana

Lai precizētu akadēmiskās rakstīšanas jēdzienu, autores citē Diānu Laivenieci: "Arī pats nosaukums vēl nav īsti nostiprinājies: zinātniskā rakstīšana, akadēmiskā rakstīšana, rakstīšana zinātnes valodā vai zinātniskajā stilā, vai zinātniskās valodas stilā" (Laiveniece, 2015, 7).

"Zinātnisko rakstīšanu un ar to neatraujami saistīto pētniecības procesu parasti nosaka kāda konkrēta mērķa noteikta vajadzība, nevis brīva griba vai iekšēja nepieciešamība. Vajadzība izpildīt izglītības programmas prasības, pabeigt studiju kursu vai akadēmisko gadu, iegūt kvalifikāciju vai grādu ir parastākie iemesli, kāpēc mēs uzsākam (mums ir jāuzsāk) pētījums un attiecīgi – zinātniskā rakstīšana" (Laiveniece, 2015, 13).

Pētnieki Kriss Taiss un Terijs Zavackis ir izdalījuši trīs galvenās akadēmiskās rakstīšanas "standarta" iezīmes jebkurā nozarē:

1) ir skaidri redzams, ka rakstītājs pētījuma procesā ir bijis neatlaidīgs, atvērts jaunām idejām un disciplinēts;
2) ir novērojama spriestspējas dominance pār emocijām vai sajūtu uztveri;
3) akadēmiskajam rakstam ir iedomāts lasītajs, kas ir vēsi racionāls, lasa, lai iegūtu informāciju, un ir sagatavojies formulēt izsvērtu atbildi; raksta nepilnību gadījumā pat izteikt iebildumus. (*Thaiss* & *Zawacki*, 2006, 5–7)

Labas rakstīšanas prasmes studentiem ir nepieciešamas ne tikai, lai demonstrētu sapratni par mācību kursa saturu, bet šīs prasmes pašas par sevi ir svarīga daļa no mācību procesa sagaidāmajiem rezultātiem. (*Torrance, et al.,* 2000)

Rakstīšanas process sastāv no trim savstarpēji saistītām komponentēm: rakstīšanas procesa plānošanas, izplānoto domu pārvēršanas rakstītajā materiālā un uzrakstītā materiāla pārskatīšanas. (*Hayes* & *Flower*, 1980)

Rakstīšanas procesa plānošana var ietvert dažādas stratēģijas – tēmas izpēti, domāšanu, tēmas pārrunāšanu, brīvrakstu (*freewriting*), sarakstu veidošanu (*listing*), prāta vētru (*brainstorming*) vai informācijas kartēšanu (*mapping*). Tēmas izpēte ietver informācijas savākšanu un piefiksēšanu. Pēc tam, kad veltīts mazliet laika tēmas pārdomāšanai, ir ieteicams savas domas pārrunāt ar kādu citu, kas savukārt var novest pie jaunām idejām. Brīvraksta laikā studenti par savu izvēlēto tēmu neapstājoties raksta noteiktu laika sprīdi, neuztraucoties par pareizrakstību, gramatiku vai pieturzīmēm. To var darīt arī mutiski, savu runu ierakstot. Kad prāta vētras vai sarakstu veidošanas rezultātā iegūts daudz dažādu ideju, informācijas kartēšana var palīdzēt tēmu sašaurināt vai noprecizēt. (*Gaetz* & *Phadke*, 2009)

Rakstīšana ir ļoti sarežģīts uzdevums, kas prasa vairāku kognitīvo procesu pārvaldīšanu. (*Paz de La* & *Graham*, 2002)

Īpaši grūts rakstīšanas processs var izvērsties studentiem, kam rakstu darbs jāveic svešvalodā. Šajos gadījumos, lai pārvarētu grūtības un sastrukturētu idejas loģiskā secībā, vairāk laika būtu jāparedz rakstīšanas plānošanas procesam (*Pishghadam* & *Ghanizadeh*, 2006). Tādēļ docētājiem

būtu jāpiedāvā rīki, kas šo plānošanas procesu padara efektīvāku, kā arī, ja klātienes pārbaudes darbā paredzēta, piemēram, eseja, ļaut studentiem esejas plānu sastādīt mājās.

2. Pētījuma raksturojums un rezultātu analīze

Lai iegūtu nepieciešamos aptaujas datus, raksta autores veica studentu anketēšanu ar mērķi noskaidrot, vai domu karšu un jēdzienu karšu pielietošana studiju procesā varētu uzlabot studentu akadēmiskās rakstīšanas prasmi.

Aptaujas anketā iekļautie jautājumi tika sagrupēti četrās daļās.

Pirmajā sadaļā ietvertie jautājumi saistījās ar vispārējas informācijas iegūšanu par studentiem – viņu vecumu, dzimumu, izcelsmes valsti un studiju programmu.

Otrā sadaļā studentiem bija jāsniedz atbildes par grūtībām, ar kādām viņi saskaras, sākot plānot ar studijām saistītos rakstu darbus, kādas stratēģijas viņi izmanto plānošanas procesā, kā arī par savu pieredzi akadēmiskajā rakstīšanā.

Nākamās sadaļas jautājumi bija par studentu zināšanām un pieredzi domu karšu un jēdzienu karšu veidošanā un pielietošanā, plānojot ar studijām saistītos rakstu darbus.

Pēdējās sadaļas jautājumi ietvēra informāciju par izvēlēto kartēšanas rīku ietekmi uz ideju ģenerēšanu un atlasīšanu un ar studijām saistīto rakstu darba strukturēšanu.

Aptaujā tika iesaistīti Biznesa augstskolas *Turība* latviešu un angļu plūsmas visu fakultāšu 1. kursa studenti. Tā kā no izsūtītajām vairāk nekā 100 anketām tika saņemtas tikai 41, tad varam secināt, ka labāka atgriezeniskā saite iegūstama, ja studenti aizpilda anketas klātienē.

Šī raksta autores ir apkopojušas aptaujas rezultātus. Mazliet mazāk par pusi no respondentiem – 48 % bija studenti no Latvijas, 24 % no Uzbekistānas, 18 % no Indijas, pa diviem studentiem no Šrilankas un pa vienam studentam no Krievijas un Turcijas. No visiem aptaujātajiem studentiem nedaudz vairāk kā 40 % studēja Tūrisma un viesmīlības nozares uzņēmumu vadības programmā, nedaudz mazāk kā 30 % – Sabiedrisko attiecību un Starptautiskās komunikācijas vadības studiju programmā, gandrīz 24 % Uzņēmējdarbības vadības studiju programmā, tuvāk 6 % apguva Tiesību zinātnes studiju programmu.

Lielākā daļa – 89 % studentu bija vecuma grupā 18–22, un tikai četri studenti bija vecumā no 24 līdz 27 gadiem.

Gandrīz vienlīdzīgi bija pārstāvēti abi dzimumi. Studentu vairākums dalījās ar savu pieredzi, sākot plānot ar studijām saistītos rakstu darbus. Aptaujā noskaidrojās, ka 95 % respondentu ir diezgan sarežģīti izvēlēties idejas, atrast sakarību starp tām un sasaistīt idejas. Aptaujas rezultāti arī parāda, ka gandrīz puse studentu – 49 % par grūtāko uzskatīja plāna izveidošanu. Vairāk nekā trešdaļa – 37 % atzīmēja, ka lielākās grūtības ir izdomāt, par ko rakstīt. Un tikai ļoti maza daļa respondentu – 5 % atzina, ka viņiem vispār nav nekādu grūtību, kas būtu saistītas ar akadēmiskās rakstīšanas uzdevumu veikšanu.

Tāpat vairākums studentu piekrita, ka izmanto kādu no šīm stratēģijām – ideju vākšanu vai izpētes veikšanu, sākot plānot rakstu darbus.

Attiecīgi – 76 % no studentiem atzina, ka izmanto prāta vētru (*brainstorming*) vai saraksta veidošanu (*listing*), 66 % plāna izveidošanu (*outlining*) un 68 % studentu veic izpēti. Daudz mazāka daļa, tikai 24 % studentu apspriežas ar kādu vai vispār izlaiž plānošanas daļu un uzreiz ķeras pie rakstīšanas.

Ļoti maza daļa studentu, tikai 8 % studentu atzina, ka viņi izmanto domu vai jēdzienu kartes vai brīvrakstīšanu (*free writing*) plānošanas procesā.

Aptaujā arī noskaidrojās, ka studenti nepietiekoši izmanto plānošanas stratēģijas. Aptaujājot studentus, noskaidrojās, ka gandrīz pusei no studentiem nav pieredzes domu jeb prāta vai jēdzienu karšu veidošanā, tikpat liela daļa studentu bija veidojuši kartes vidusskolā, un pavisam nelielai daļai bija lielāka pieredze – veidojot domu kartes gan pamatskolā, gan vidusskolā. Tādējādi ir acīmredzams, kāpēc studentiem rodas grūtības karšu veidošanā. 35 % studentu atzīmēja, ka visgrūtāk viņiem padodas izveidot kartes loģisku struktūru un atrast/izvēlēties vārdus, kas sasaista jēdzienus, 22 % studentu ir grūtības izvēlēties vissvarīgākos terminus un sagrupēt tos, bet 14 % – kā grafiski izveidot karti.

Studentiem bija jāizsaka viedoklis par to, cik nozīmīga ir kartēšanas rīku izmantošana, plānojot rakstīšanas procesu. Aptaujas rezultāti rāda, ka 66 % respondentu piekrīt, ka kartēšanas rīki palīdzēja viņiem ģenerēt un izvēlēties idejas plānošanas procesā.

Tomēr, ņemot vērā, cik nozīmīgs un izšķirīgs ir rakstīšanas plānošanas process un ka tas sagādā grūtības studentiem, pasniedzējiem/skolotājiem vajadzētu ļoti precīzi un skaidri noformulēt rakstīšanas uzdevumu norādījumus, lai palīdzētu studentiem ar idejām šajā procesā.

Bez tam tika noskaidrots, ka studentiem ir nepieciešamas stratēģijas, kuras palīdz reflektēt par jau zināmo tēmas ietvaros, kā arī plānojot rakstu. Ir acīmredzami, ka laba plānošana pozitīvi ietekmē gan pašu rakstīšanas procesu, gan arī uzrakstītā materiāla pārskatīšanu.

Secinājumi

Informācijas karšu pielietošana studiju procesā veicina radošo un kritisko domāšanu, kā arī var uzlabot studentu prasmi ģenerēt, vizualizēt, atlasīt un strukturēt informāciju akadēmiskās rakstīšanas plānošanas procesā.

Informācijas kartes var veicināt kognitīvo attīstību, stimulējot domāšanas, analīzes, klasificēšanas un sintezēšanas kognitīvās prasmes.

Studiju procesā docētājiem vairāk laika būtu jāparedz akadēmiskās rakstīšanas plānošanas procesam, piedāvājot studentiem arī efektīvas informācijas ģenerēšanas un strukturēšanas metodes/rīkus.

Domu kartes ir asociāciju kartēšanas rīks; jēdzienu kartes parāda jēdzienu savstarpējās saiknes.

Aptaujas rezultāti arī apstiprina, ka domu kartes stimulē domāšanu un palīdz studentiem attīstīt akadēmiskās rakstīšanas prasmes.

Kartēšanas un domāšanas procesa līdzība, kā arī studentu viedoklis liecina par to, ka, apgūstot kartēšanu, uzlabojas studentu rakstīšanas prasmes.

References

Ausubel, D. P. (2010). *The Acquisition and Retention of Knowledge: A Cognitive View*. Norwell, USA: Kluwer Academic Publishers

Buzan, T., & Buzan, B. (2000). *The Mind Map Book*. London: BBC Worldwide

Cañas, A. J. (2003). *A Summary of Literature Pertaining to the Use of Concept Mapping Techniques and Technologies for education and Performance Support*. The Institute for Human and Machine Cognition

Davies, M. (2011). Concept mapping, mind mapping and argument mapping: what are the differences and do they matter? High Educ 62, pp. 279–301

Eppler, M.J. (2006). A Comparison between Concept Maps, Mind Maps, Conceptual Diagrams, and Visual Metaphors as Complementary Tools for Knowledge Construction and Sharing. Pieejams: http://ivi.sagepub.com/content/5/3/202 (skatīts 01.09.2006.)

Fišers, R. (2005). *Mācīsim bērniem mācīties*. Rīga: Raka

Gaetz, L., & Phadke, S. (2009*). The Writer's World*. Upper saddle River, NH; Pearson Education, Inc.

Harris C. M., & Zha, S. (2015). *Concept mapping: a critical thinking technique.* Education Vol. 134 No 2, pp. 207–211

Hay, D., & Kinchin, I. (2008). Using concept mapping to measure learning quality. Education + Training, Vol. 50 Issue: 2, pp. 167–182. Pieejams: https://doi.org/10.1108/00400910810862146

Hayes, J. R., & Flower, L. S. (1980). *Identifying the Organisation of Writing processes*. In L. Gregg and E. Steinberg (Eds.), Cognitive processes in writing: An interdisciplinary approach. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Kandiko, C., Hay, D., & Weller, S. (2013). Concept mapping in the humanities to facilitate reflection: Externalizing the relationship between public and personal learning. Pieejams: http://ahh.sagepub.com/content/12/1/70 (skatīts 24.01.13.).

Laiveniece, D. (2015). *Zinātniskās rakstīšanas skola*. Liepāja: Liepājas Universitāte

Materna, L. (2007*). Jump-Start the Adult Learner: How to Engage and Motivate Adults Using Brain*. New York: Corwin Press

Novak, J. D., (2010). *Learning, Creating, and Using Knowledge*. Concept Maps as Facilitative Tools in School and Corporations. New York: Routlege

Novak, J. D., & Cañas, A. J. (2008). The Theory of Underlying Concept Maps and How to Construct and Use Them. Pieejams: http://cmap.ihmc.us/Publications/ResearchPapers/TheoryCmaps/ TheoryUnderlyingConceptMaps.htm

Novak, J. D., & Gowin, D. B. (2002). *Learning How to Learn*. New York and Cambridge, UK: Cambridge University Press

Paz de La, S., & Graham S. (2002). Explicitly teaching strategies, skills, and knowledge: writing instruction in middle school classrooms. *Journal of Educational Psychology,* No. 94 (4), pp. 687–698. Pieejams: http://dx.doi.org/10.1037/0022-0663.94.4.687.

Pishghadam, R., & Ghanizadeh, A. (2006). On the impact of concept mapping as a prewriting activity on EFL learners' writing ability. *Iranian Journal of applied linguistics* (IJAL), No. 9 (2), pp. 101–126

Plotnick, E. (1997). Concept Mapping: A Graphical System for Understanding the Relationship between Concepts. Eric clearinghouse on information and technology Syracuse NY. Pieejams: http://www.ericdigests.org/1998-1/concept.htm

Smits, E. (2000). *Paātrināta macīšanās klasē*. Rīga: Pētergailis

Thaiss, C., & Zawacki, T. M (2006). *Engaged Writers and Dynamic Disciplines: Research on Academic Writing Life*. Boynton/Cook, Heinemann Portsmouth, NH

Torrance, M., Thomas, G. V., & Robinson, E. J. (2000). Higher Education 39, pp. 181–200, Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands. Pieejams: http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer?vid

Watkins, C., Carnell, E., & Lodge, C. (2007). *Effective Learning in Classrooms*. London: Paul Chapman Publishing, A SAGE Publications Company

Bryant, A. (2017.09.01.). Jason Fried of Basecamp on the Importance of Writing Skills. Pieejams: www.nytimes.com/2017/09/01/jobs/corner-office -jason-fried-basecamp.html (skatīts 20.02.2019.)

Key Findings from 2018 Employer Research (2018). Pieejams: https://www.aacu.org/sites/default/files/files/LEAP/1_KeyFindings.pdf (skatīts 16.02.2019.)

Līce, A. (2016.09.04.). Darba devēju aptaujas par kvalificēta darbaspēka pieprasījumu rezultāti. Pieejams: http://www.lddk.lv/wp-content/uploads/2016/10/zinojums_aptaujas_rezultati.pdf (skatīts 16.02.2019.)

TŪRISMA KONTEKSTS RĪGAS RESTORĀNU DARBĪBĀ

TOURISM CONTEXT IN RIGA RESTAURANT OPERATIONS

Ēriks Lingebērziņš, Dr.oec., assoc.prof.
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
e-pasts: Eriks.Lingeberzins@turiba.lv

Abstract

The goal of this article is to show the results of a quantitative research, in which the operations of Riga restaurants are analysed and explained. The current situation is evaluated in the research, giving an idea about current business trends and the restaurants vision and evaluation of foreign tourists as their business segment.

The context of the research is the development of tourism and hospitality in Riga city and the need to evaluate the understanding of separate service providers about ensuring quality services and each individual entrepreneur's involvement in the process of destination image formation. The research has been carried out in cooperation with Riga Tourism Development Bureau "Live Riga".

To achieve the goal of the research, a quantitative research method – questionnaire – has been used. The questionnaire is addressed to the owners or managers of Riga restaurants who are informed about their company's operations and goals.

The results reflect the current situation of tourism industry in Riga. A moderate growth rate of companies can be observed, which is mainly secured by loyal, local individual and corporate clients. Considering the seasonality of tourism in the city, foreign tourists currently are not an important client segment for restaurants, although a positive dynamic of the number of foreign visitors can be observed.

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir atspoguļot kvantitatīvā pētījuma rezultātus, kurā analizēta un skaidrota Rīgas restorānu darbība. Pētījumā ir izvērtēta esošā situācija, sniedzot priekšstatu par aktuālajām uzņēmējdarbības tendencēm un pašu restorānu redzējumu un vērtējumu par iesaisti ārvalstu tūristiem kā to uzņēmējdarbības segmentu.

Pētījuma konteksts ir tūrisma un viesmīlības attīstība Rīgas pilsētā un nepieciešamība izvērtēt atsevišķu pakalpojumu sniedzēju izpratni par kvalitatīvu pakalpojumu nodrošināšanu un katra individuālā uzņēmēja iesaisti galamērķa tēla veidošanas procesā. Pētījums īstenots sadarbībā ar Rīgas Tūrisma attīstības biroju "Live Riga".

Pētījuma mērķa sasniegšanai izmantota kvantitatīvā pētījumu metode – anketēšana. Anketa adresēta Rīgas restorānu īpašniekiem vai vadītājiem, kuri pārzina uzņēmuma darbību, ir informēti par uzņēmuma mērķiem.

Rezultāti atspoguļo esošo situāciju tūrisma nozarē Rīgā. Ir vērojams mērens uzņēmumu izaugsmes temps, kuru galvenokārt nodrošina lojālie, vietējie individuālie un korporatīvie

klienti. Ņemot vērā tūrisma sezonalitāti pilsētā, ārvalstu tūristi šobrīd nav būtisks restorānu klientu segments, lai gan ir novērojama pozitīva ārvalstu viesu skaitu dinamika.

Atslēgas vārdi: restorāni, ārvalstu tūristi, mārketings

Ievads

Jau vairāk nekā 20 gadus Rīga veiksmīgi attīstās kā tūrisma galamērķis, un pēdējā desmitgadē, līdz ar strauju starptautiskā tūrisma attīstību pasaulē, zemo izmaksu aviokompāniju piedāvājumiem uz Eiropas lielākajām pilsētām, lidostas "Rīga" attīstību un citiem faktoriem, tūristu skaits Rīgā katru gadu pieaug. Tūrisma attīstības pozitīvo ietekmi sajūt visi nozares uzņēmumi – tūrisma operatori, viesnīcas, muzeji, restorāni un citu pakalpojumu sniedzēji. Rīgas kā tūrisma galamērķa attīstība nes uzdevumu nodrošināt visu iesaistīto pušu izpratni par piedāvāto pakalpojumu kvalitāti un ilgtspējīgu uzņēmējdarbību.

Restorāniem un citiem ēdināšanas nozares uzņēmumiem ir ievērojama nozīme jebkura galamērķa produkta piedāvājuma attīstībā. To darbības sekmīgums lielā mērā veido tūrisma galamērķa tēlu un var veicināt tūristu piesaisti galamērķim. Pastāv pieņēmums, ka tieši apmierinātība ar katra atsevišķā pakalpojuma sniedzēja pakalpojumiem veido galamērķa viesa – tūrista galamērķa pieredzi un apmierinātību. Vienlaikus jebkuras vietas restorāni (krogi, bāri, kafejnīcas) ir pakalpojumu produkts, ko izmanto arī vietējie iedzīvotāji. Lai gan restorānu attīstība Rīgā, īpaši pēdējā desmitgadē, ir notikusi strauji, priekšstats par restorānu darbību Rīgā nav pilnīgs. Līdzšinējos, lielākoties lietišķos pētījumos ir aplūkotas atsevišķas restorānu darbību ietekmējošas tendences. Atsevišķi restorānu diskurss ir pētīts galamērķa attīstības kontekstā. Šī pētījuma mērķis ir izzināt esošās Rīgas restorānu darbības tendences, prioritātes un tūrisma nozīmīgumu to ikdienas darbā.

Pētījuma mērķis ir izpētīt un izvērtēt Rīgas restorānu uzņēmējdarbības vidi un esošos biznesa modeļus, biznesa attīstības stratēģijas un veikt to salīdzinošu analīzi. Lai sasniegtu pētījuma mērķi, tika veikta aptauja, kurā piedalījās Rīgas restorānu uzņēmumu vadītāji un īpašnieki, līdz ar to pētījums ir kvantitatīvs pētījums.

1. Restorāni galamērķa kontekstā

Restorāni, bāri, kafejnīcas un krogi ir neatņemama pilsētas sastāvdaļa. Tie pilda gan sabiedriskās ēdināšanas funkciju, gan rada iespaidus par vietu, piedāvā izklaides iespējas un veicina socializēšanos. Mūsdienu pilsētas bez šādiem pakalpojumiem un iespējām ir grūti iedomājamas. Patērētāju vēlme baudīt ēdienu ārpus mājas nosaka restorānu un ēdināšanas uzņēmumu mārketinga prakses. Mārketinga aktivitātes ļoti lielā mērā ir vērstas uz klientu atgriešanās nodrošināšanu (Poltavska, 2017) – virkne aktivitāšu ir organizētas ar mērķi radīt interesi par restorānu kā vietu, panākot, ka, pieņemot lēmumu par atkārtotu gastronomiskās pieredzes gūšanu, tiks pieņemts pozitīvs lēmums atgriezties tajā vietā, kur vienreiz jau ir gūta pozitīva pieredze (*Wuet, al.*, 2012, 12–18). Savukārt jaunu klientu piesaistei restorāniem nepieciešams izmantot dažādas un atraktīvas pārdošanas formas, kuras ļauj tiem izcelties uz citu piedāvājumu fona. Sociālie tīkli, slavenības, aktivitātes, kuras tiek organizētas ar sociālo tīklu palīdzību, vizuālās prezentācijas, ļaujot gūt priekšstatu par sagaidāmo pakalpojumu, ir tikai neliela daļa no aktivitāšu klāsta, kādas restorāni izmanto, radot interesi par savu piedāvājumu (*Kaufin*, 2016a; *Kaufin*, 2016b). Ne mazāk svarīga ir lojālo klientu loka veidošana un uzturēšana, un šī mērķa sasniegšanai var tikt izmantotas dažādas pieejas. R. Brūks kā visbiežak izmantotās norāda vietējo iedzīvotāju iesaisti un saiknes radīšanu ar konkrēto vietu, īpašo piedāvājumu piedāvāšanu lojāliem klientiem,

īpašo sajūtu radīšanu, kas var izpausties gan kā piedāvājums restorānā, gan papildu balvas jau atrodoties restorānā vai vēl kādā citādā veidā, kura mērķis ir radīt īpašo sajūtu patērētājam. (*Brooks*, 2013)

Tomēr kulinārās un gastronomiskās pieredzes ir paredzētas ne tikai vietējiem iedzīvotājiem, bet arī ārvalstu viesiem. Lai gan zinātniskajā literatūrā nav plaši veiktu pētījumu par optimālo ārvalstu tūristu īpatsvaru ēdināšanas uzņēmumos, jo ir vērā ņemamas galamērķu atšķirības un īpatnības, K. Bučkovska norāda, ka šobrīd pavisam droši var uzskatīt, ka ēdieni un dzērieni ir daļa no galamērķa suvenīriem, kurus nemateriālā veidā ārvalstu viesi ved sev līdzi, tādējādi daloties ar saviem iespaidiem. Ļoti bieži gastronomiskā pieredze tiek uzskatīta pat par kaut ko vēl būtiskāku – ēdiens ir tikpat svarīga galamērķa kultūras komponente kā artefakti vai monumentālas celtnes. (*Kulturowa*, 2014)

Iespaidi, ko galamērķī viesi gūst restorānos un citos ēdināšanas uzņēmumos, ir svarīgi galamērķa pieredzes veidotāji, un šobrīd arvien biežāk ēdināšanas uzņēmumi maina veidu, kā tie pozicionē sevi tirgū (*Dhora & Dionizi*, 2014). Var uzskatīt, ka restorāni un citi ēdināšanas uzņēmumi ir ļoti būtisks priekšnoteikums, veidojot atraktīvu galamērķa piedāvājumu un pozitīvu tūrisma vietas tēlu (*Sparks, et al*., 2001). Šobrīd arvien biežāk restorāni maina veidu, kā tie sevi pozicionē. Tas notiek ne tikai pievēršot lielāku uzmanību apkalpošanas un ēdiena kvalitātei un klientu apmierinātībai, bet arī veidam, kā ēdiens tiek pasniegts, kā tas papildina galamērķi, tā tēlu un veido attiecības ar citiem pakalpojumu sniedzējiem (*Dhora & Dionizi*, 2014). Klientu prasības un vēlme ceļojumu iespaidus papildināt ar gastronomiskiem iespaidiem ir sekmējusi restorānu piedāvājumu un produktu attīstību, notiekot šo piedāvājumu aktīvai integrācijai galamērķa piedāvājumos.

D. Lončariča, L. Bašana un M. Markoviča, analizējot informāciju, kāda tiek meklēta galamērķa pārvaldības organizāciju mājas lapās, secina, ka informācija par restorāniem un gastronomiskajām iespējām galamērķī ir biežāk meklēta nekā tādas lietas kā galamērķa tradīcijas, kultūra vai nokļūšana galamērķī (*Lončarič, et al*., 2013). Šādi novērojumi ļauj secināt, ka gastronomisko un kulināro piedāvājumu saturs var stimulēt tūrista izvēli par labu vienam vai otram galamērķim.

Var pamatoti secināt, ka restorānu un citu ēdināšanas uzņēmumu darbība ir vērsta gan uz vietējo klientu lojalitātes nodrošināšanu, gan ārvalstu tūristu apkalpošanu tā, lai tie līdzdarbotos pozitīva iespaida radīšanā par galamērķi. Šāda kompleksa uzdevuma nodrošināšanai darbinieku sastāvs ir ļoti būtisks un ir uzskatāms par vienu no sarežģītākajiem izaicinājumiem konkrētajā uzņēmējdarbības segmentā. (*Medal*, 2017)

2. Pētījuma metodoloģija

Saskaņā ar "Tūrisma un viesmīlības skaidrojošo terminu vārdnīcu" (2008) restorāns ir "viens no ēdināšanas iestāžu tipiem, kur klientiem tiek piedāvāts plašs ēdienu un dzērienu klāsts, kā arī dažādi izklaides pakalpojumi, piemēram, deju mūzika, varietē programma utt. Apmeklētājus restorānā apkalpo viesmīļi. Restorāns var būt atsevišķa saimnieciska vienība vai arī kāda cita uzņēmuma, piemēram, viesnīcas, azartspēļu uzņēmuma, lidostas, dzelzceļa stacijas u. tml. daļa.". Šādiem kritērijiem atbilst ~250 uzņēmumu Rīgas pilsētā, pētījuma kontekstā definētajās robežās. Ar ticamības līmeni 90 % un 8 % kļūdu šādai ģenerālkopai atbilst 75 respondentu liela izlase. Pētījuma mērķis ir izpētīt un izvērtēt Rīgas restorānu uzņēmējdarbības vidi un esošos biznesa modeļus, biznesa attīstības stratēģijas, un veikt to salīdzinošu analīzi. Pētījuma jautājums – kāda ir Rīgas restorānu uzņēmējdarbības vide klientu segmentu un restorānu produktu kontekstā?

Ņemot vērā lielo uzņēmumu skaitu, nepieciešams apzināt pēc iespējas atšķirīgus uzņēmumus. Šāda mērķa sasniegšanai aptaujas anketa ir vispiemērotākā metode. Datu ieguves metode ir aptauja, kura sastāv no 37 dažāda tipa jautājumiem. Pētījumā izmantotas 82 derīgas aptaujas anketas. Aptauja tika organizēta laika posmā no 2018. gada 15. marta līdz 2018. gada 31. maijam. Pētījuma **ģenerālkopa** un **izlase** ir Rīgas pilsētas daļas – Vecrīga un Rīgas centra restorāni. Savukārt, ņemot vērā specifisko jautājumu klātbūtni un nepieciešamību izzināt atsevišķus, nozares uzņēmēju noskaņojumu raksturojošus jautājumus, fokusgrupas diskusija ļautu iegūt padziļinātas atbildes uz neviennozīmīgi interpretējamiem rezultātiem kvantitatīvā pētījumā. Pētījuma plāns paredzēja zinātniskās metodes (*scientific method*) izmantošanu pētījuma plāna sastādīšanā (*Hair, et al.*, 2003). Šajā posmā tika identificēta kvantitatīvas pētījumu metodes izmantošanas nepieciešamība, lai iegūtu datus, kurus analizējot, tiktu sasniegts pētījuma mērķis. Izlases sadalījums atbilst reālam respondentu sadalījumam, un tika iegūtas pietiekami lielas izlases ($n \geq 50$) (Kristapsone un Kamerāde, 2011). Pētījuma izlases veidošanā ir izmantota nevarbūtīgā izlases veidošanas metode, ņemot vērā pētījuma mērķi izzināt kopējo uzņēmējdarbības vidi, aktuālās tendences. Anketas mērķis ir izzināt Rīgas restorānu esošos biznesa modeļus un plānotos attīstības scenārijus. Aptaujas anketā iekļaujami vairāki jautājumu bloki ar piedāvātiem atbilžu variantiem. Jautājumi lielākoties veidoti kā slēgti jautājumi ar piedāvātiem atbilžu variantiem gan kā daudzpusīgas izvēles atbildes, gan skalas veida atbildes. Lai izmērītu attieksmes, izmantota Likerta skala (Kristapsone un Kamerāde, 2011). Atsevišķos jautājumos atbildēs izmantoti apgrieztie jautājumi, kur zemāks vērtējums liecina par lielāku nozīmīgumu.

3. Klientu segmenti Rīgas restorānu darbībā

Lai raksturotu pētījumā ietvertos restorānus, tiem tika uzdoti jautājumi par kopējo darbinieku skaitu, uzņēmuma apgrozījumu, piederību restorānu grupai, to piedāvātajiem pakalpojumiem (izbraukuma banketu apkalpošanu, ēdiena piegādes pakalpojumiem, tiešsaistes rezervēšanas iespējām). No kopējā aptaujāto skaita (81 aptaujātais) 62 ir sevi identificējuši kā restorānu, četri kā kafejnīcu un 15 kā krogu vai bāru. Ņemot vērā izlases lielumu pētījuma ietvaros, visi aptaujātie uzņēmumi ir analizēti kā viena izlase, atsevišķi nenodalot tikai restorānus vai krogus un bārus. Vidējais aritmētiskais norādītais darbinieku skaits aptaujātajos restorānos ir 19,30 (skat. 1. attēlu). Turklāt ir ļoti neliels to restorānu skaits, kuros darbinieku skaits ir ievērojami lielāks vai ievērojami mazāks.

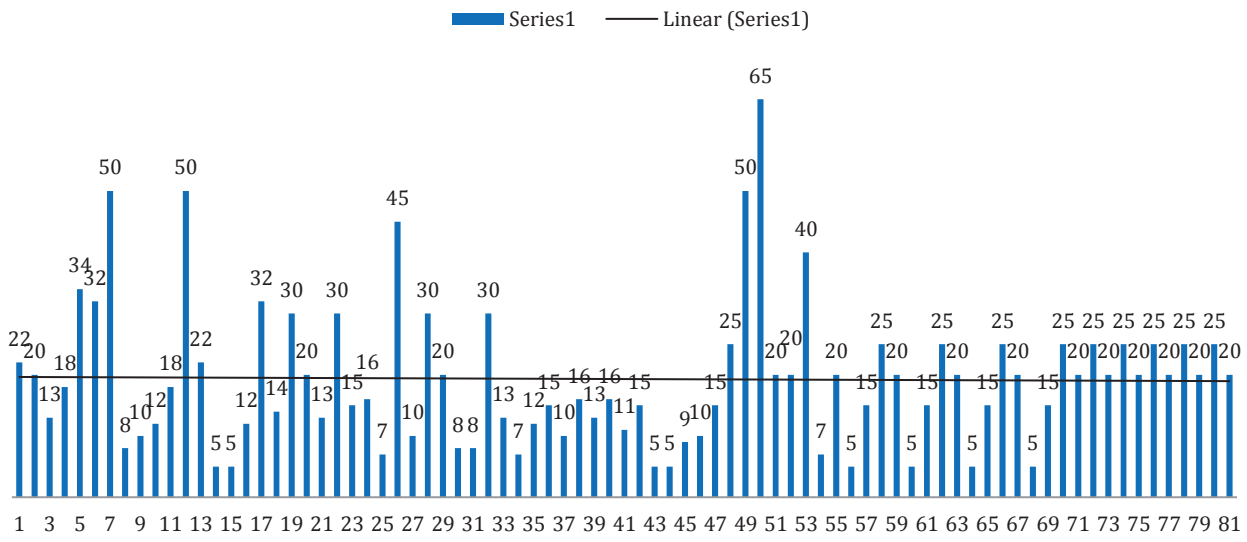

1. attēls. **Darbinieku skaits Rīgas restorānos**

Tomēr, salīdzinot restorāna darbinieku skaitu ar tā apgrozījumu, nav novērojama cieša vai vidēji cieša korelācija starp datiem. Korelācijas koeficients r=0,54, kas nozīmē, ka, balstoties uz pētījumā aptaujātajiem datiem, nav iespējams apgalvot, ka restorānos, kuros ir norādīts lielāks darbinieku skaits, ir izvēlēts lielāks apgrozījuma diapazons. Kopumā 12 no aptaujātajiem norādījuši, ka to gada apgrozījums ir robežās līdz 99 000 €, 41 restorāns ir norādījis diapazonu no 100 000 līdz 499 000 €, 23 norādījuši 500 000–999 000 € un tikai četri norādījuši, ka to apgrozījums gada laikā pārsniedz 1 000 000 €. Tieši šiem restorāniem ir arī norādīts vislielākais darbinieku skaits (30–45 darbinieki, izņemot vienu, kurš norādījis, ka to darbinieku skaits ir 16).

Kā vēl viens vispārīgā raksturojuma mērījums, bija restorāna statuss, lai noskaidrotu, cik daudz restorānu ir saistīti ar citiem radniecīgas nozares vai neradniecīgiem citu nozaru uzņēmumiem. 60 no 81 aptaujātā, kas attiecīgi sastāda 74 % aptaujāto, ir norādījuši, ka aptaujātais restorāns ir neatkarīgs uzņēmums un nav saistīts ar citiem uzņēmumiem. Tika aptaujāti arī seši uzņēmumi, kuri norādījuši, ka restorāns ietilpst uzņēmumu grupā, kurā darbojas arī citi ar ēdināšanas pakalpojumu sniegšanu saistīti uzņēmumi, trīs tādi uzņēmumi, kuri norādījuši, ka restorāns ietilpst uzņēmumu grupā, darbojas citi, ar ēdināšanas pakalpojumu sniegšanu nesaistīti uzņēmumi, un 12, kuri norādījuši, ka restorāns ir viesnīcas restorāns.

59 % aptaujāto restorānu norāda, ka tie apkalpo izbraukuma pasākumus, pretēji 41 %, kuri to nedara. Tikai 28 % aptaujāto piedāvā ēdiena piegādes pakalpojumus un 43 % ir norādījuši, ka tie piedāvā tiešsaistes rezervēšanas iespējas. Restorāni, kuri neapkalpo izbraukuma banketus, visbiežāk ir norādījuši, ka to gada vidējais apgrozījums ir robežās no 100 000 līdz 499 000 €, savukārt vidējais darbinieku skaits ir nedaudz augstāks par kopējo norādīto vidējo darbinieku skaitu visos aptaujātajos restorānos – 19,78, visbiežāk tas ir neatkarīgs uzņēmums, kurš nav saistīts ar citiem uzņēmumiem un atrodas Rīgas centrā. Savukārt ēdienu piegādes pakalpojumus visbiežāk piedāvā restorāni, kuri ir viesnīcas restorāni, vai restorāni, kuri ietilpst uzņēmumu grupā.

Vaicāti par ēdieniem ar dažādiem ierobežojumiem, visbiežāk minēts, ka restorānos tiek piedāvāti veģetārie ēdieni. Uz šo jautājumu apstiprinoši ir atbildējuši 79 no 81 aptaujātajiem restorāniem, turpretim, piemēram, *Kašruta* vai *Halal* ēdienus piedāvā attiecīgi tikai divi restorāni (skat. 2. attēlu).

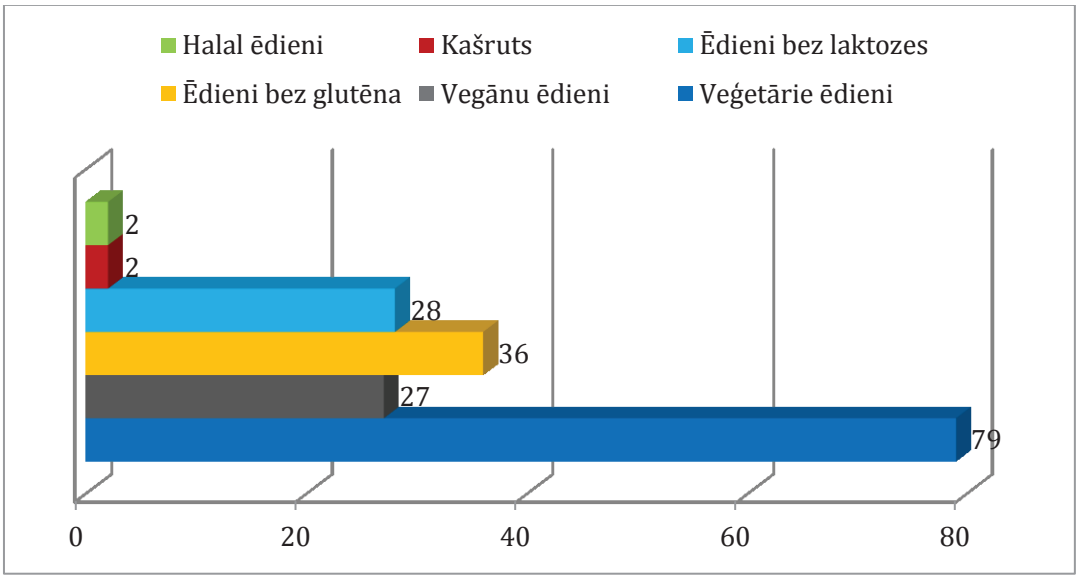

2. attēls. **Īpašo ēdienkaršu piedāvājums**

Tāpat var apstiprinoši apgalvot, ka, neskatoties uz restorānā nodarbināto darbinieku skaitu un gada vidējo apgrozījumu, Rīgas restorānu pamatdarbību ietekmē sezonalitāte, kas novērojama kā lielāks tūristu skaits pavasara–rudens mēnešos un zemāks – ziemas mēnešos. 70 % aptaujāto restorānu ir apstiprinoši atbildējuši uz šo jautājumu. Tie restorāni, kuri ir noraidoši atbildējuši uz šo jautājumu, visbiežāk ir restorāni ar mazu apgrozījumu (līdz 99 000 € gadā) un mazu darbinieku skaitu.

Lai gan tikai 54 % aptaujāto restorānu ir norādījuši, ka kopumā ārvalstu tūristu apkalpošanu uzskata par vienu no restorāna pamatdarbības veidiem, lūgti sakārtot klientu segmentus secīgi, pēc to nozīmīguma restorāna darbībai, var novērot, ka kopumā aptaujātie restorāni ārvalstu tūristus dažādās kategorijās neuzskata par vissvarīgāko restorāna darbības segmentu. Valsts iestādes, nevalstiskās organizācijas, biedrības līdzās ārvalstu korporatīvajiem klientiem, ārvalstu tūristu grupām, kuras piesaka tūrisma uzņēmumi, kā arī ārvalstu tūristi ar iepriekš neveiktu rezervāciju (*walk-in*), ir visretāk minēti kā nozīmīgi darbības segmenti. Savukārt šajā pašā jautājumā summāri aplūkojot iegūtās vērtības, viszemākā (457 no maksimāli iespējamiem 810 punktiem) ir ārvalstu korporatīvajiem klientiem, kam seko vienreizējie, iepriekš nerezervētie ārvalstu tūristi (*walk-in*) (438 punkti), valsts iestādes, nevalstiskās organizācijas, biedrības (437 punkti) un ārvalstu tūristu grupas, kuras piesaka tūrisma aģentūras un/vai tūrisma operatori (431 punkts). Augstākais vērtējums (305 punkti) – vietējie, pastāvīgie, individuālie klienti un vietējie, pastāvīgie, korporatīvie klienti, grupas (322 punkti) (skat. 3. attēlu). Jautājuma vērtējuma skalā 1 – visnozīmīgākais, savukārt 10 – visnenozīmīgākais segments.

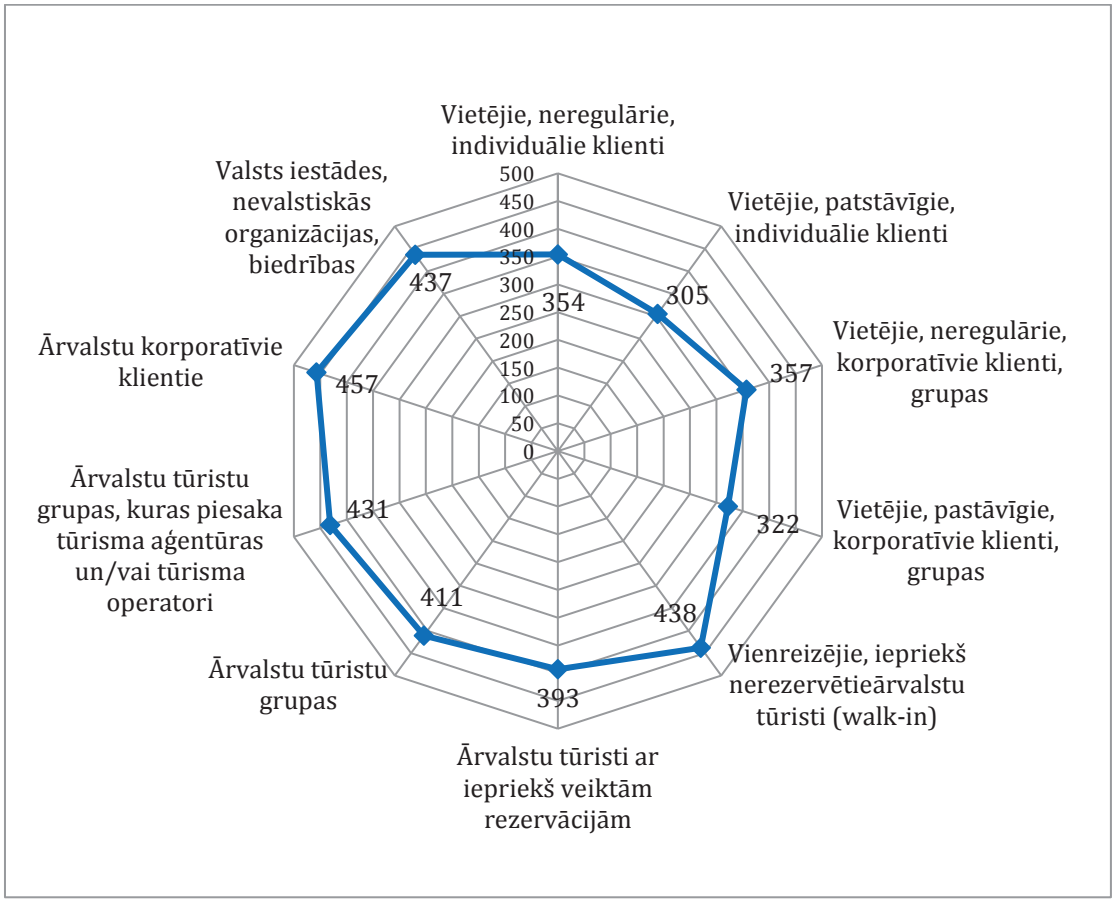

3. attēls. **Klientu segmentu summārās vērtības punktos (0 vērtība – visnozīmīgākā)**

Līdz ar to var uzskatīt, ka aptaujāto restorānu primāri nozīmīgākie darbības segmenti ir saistīti ar vietējiem klientiem, tai skaitā vietējiem korporatīvajiem klientiem. Aplūkojot atsevišķi tikai tos restorānus, kuri ir norādījuši, ka ārvalstu tūristi tiem ir svarīgs darbības segments, ir novērojama līdzīga situācija. Šo restorānu visnozīmīgākais segments ir vietējie, pastāvīgie, korporatīvie klienti, grupas (179 punkti), kam seko ārvalstu tūristi ar iepriekš veiktu rezervāciju (193 punkti), vietējie, patstāvīgie, individuālie klienti (198 punkti) un vietējie, neregulārie, korporatīvie klienti, grupas (213 punkti).

Jautājumā par atsevišķu pakalpojumu nozīmīgumu secināms, ka tematiskās ēdienkartes, izbraukuma banketi un bāra piedāvājums tiek uzskatīti par vismazāk svarīgajiem pakalpojumu segmentiem, attiecīgi tos novērtējot ar lielāko punktu skaitu (anketas jautājumā 1 – visnozīmīgākais pakalpojums, 8 – visnenozīmīgākais pakalpojums), savukārt restorāna ēdienkarte ir arī visbiežāk minēta kā visnozīmīgākais restorāna pakalpojums, kam ar lielu atrāvienu seko biznesa pusdienu piedāvājums.

Aptaujātajiem restorāniem tika adresēts jautājums, vai ārvalstu tūristu apkalpošanu tie uzskata par vienu no restorāna pamatdarbības veidiem. Restorānos, kuri kā savu atrašanās vietu ir norādījuši Vecrīgu, likumsakarīgi, ārvalstu tūristu apkalpošana daudz biežāk tiek uzskatīta par pamatdarbības veidu. Šajā jautājumā apstiprinoši ir atbildējuši 88 % respondentu. 44 aptaujātajiem, kuri atbildējuši apstiprinoši, šim jautājumam seko papildjautājumi. Starp šiem 37 ir norādījuši, ka restorānā apkalpoto ārvalstu tūristu skaitam ir tendence palielināties, savukārt tikai 16 ir apstiprinājuši, ka restorānā apkalpoto ārvalstu tūristu čeka vidējai vērtībai ir tendence palielināties. Puse vai 23 no respondentiem ir norādījuši, ka restorāns ārvalstu tūristiem piedāvā tradicionālos ēdienus un/vai ēdienus, kuri pagatavoti no vietējiem produktiem. Valstis, kuru tūristi kā individuālie klienti minēti visbiežāk, ir Krievija, Zviedrija, Norvēģija. Neskatoties uz to, ka tūristi no Lietuvas un Igaunijas statistiski ir uzskatāmi starp biežākajiem pilsētas apmeklētājiem, aptaujātie restorāni tos nemin kā nozīmīgu apmeklētāju segmentu (skat. 4. attēlu).

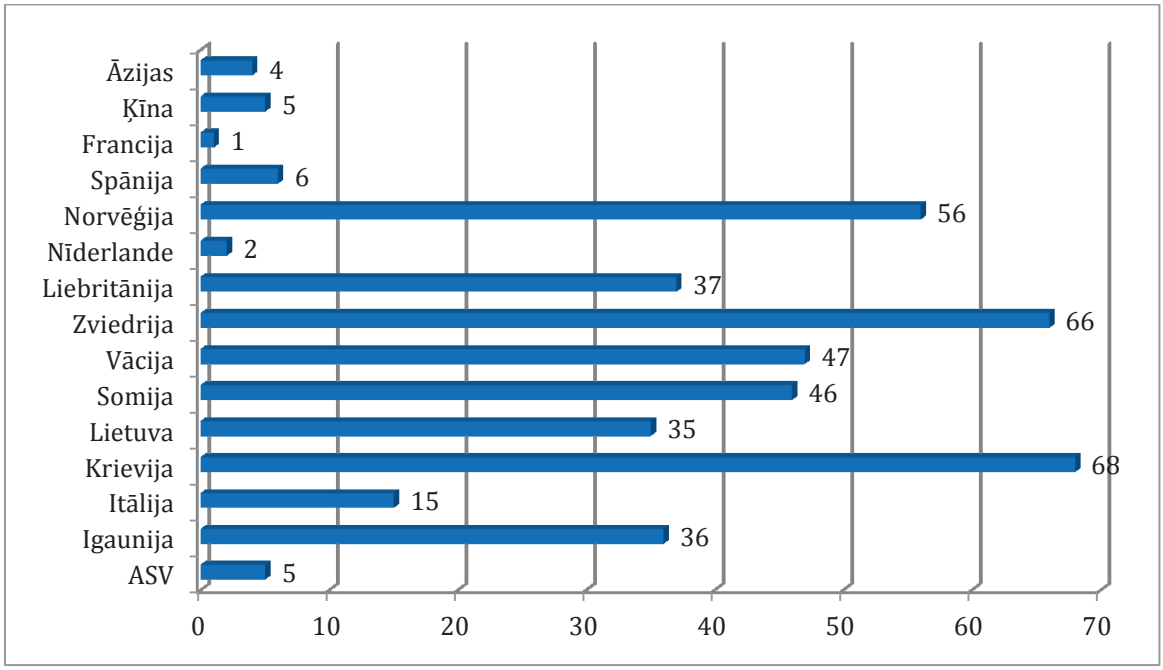

4. attēls. **Individuālo ceļotāju izcelsmes vietas**

Savukārt valstis, kuru klienti visbiežāk ir minēti kā grupu klienti, ir vērojamas nelielas atšķirības, un salīdzinoši biežāk ir minēta Vācija, ievērojami retāk Krievija (skat. 5. attēlu).

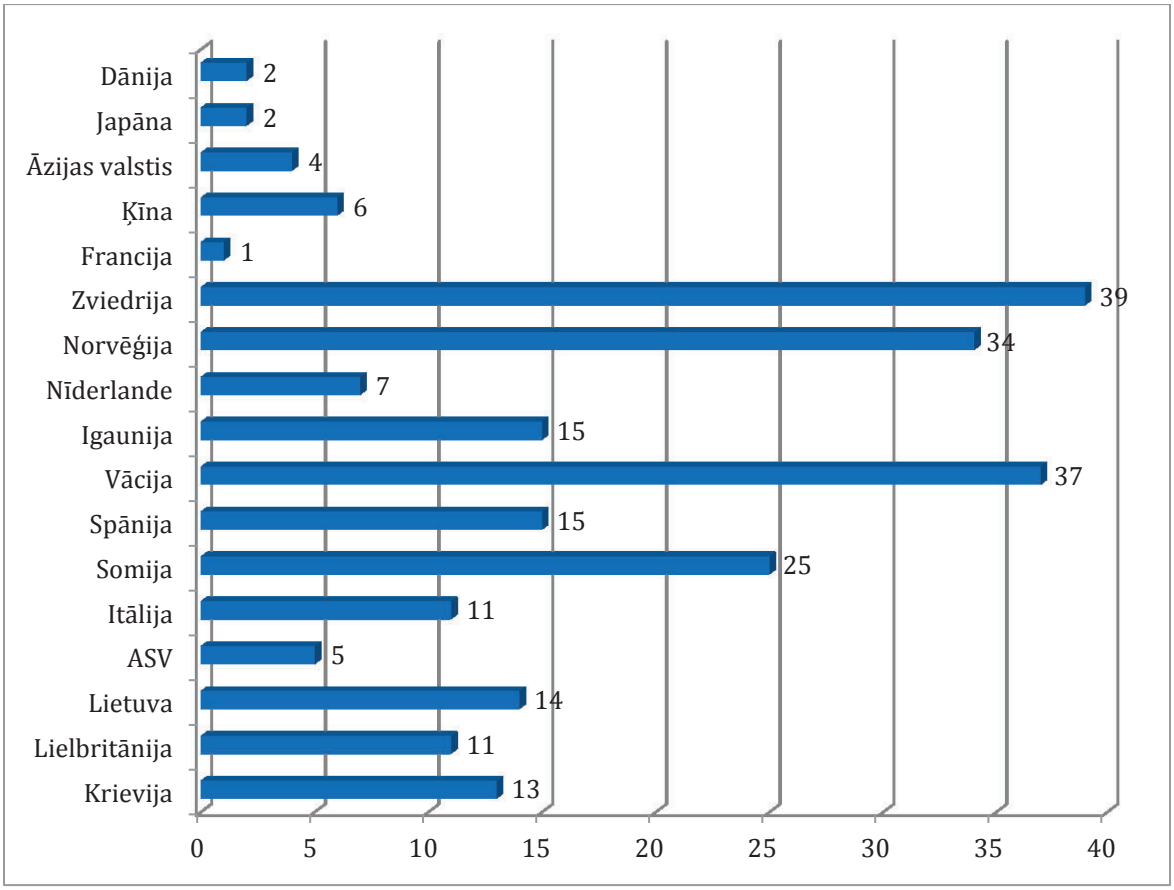

5. attēls. **Grupu ceļotāju izcelsmes vietas**

Mārketings, vadība un izaicinājumi

Respondenti, restorānu īpašnieki un vadītāji tika aicināti novērtēt, cik efektīvs ir katrs no piedāvātajiem mārketinga instrumentiem klientu piesaistei un restorāna atpazīstamības veicināšanai (vērtējumi skalā no 1 līdz 10, kur 1 – minimālais vērtējums un 10 – maksimālais vērtējums) (skat. 6. attēlu). Kā nozīmīgākie mārketinga instrumenti (*Liu*, *et al*., 2018) aptaujāto restorānu darbā ir minētas esošo klientu atsauksmes (augstāks punktu summārais vērtējums), *TripAdvisor* komentāri un sociālie mediji, savukārt viszemāk – drukātā prese (mediji) un vides reklāma pilsētā. Atsevišķi izdalot tos restorānus, kuri ir norādījuši, ka ārvalstu tūristu apkalpošanu tie uzskata par vienu no restorāna pamatdarbības veidiem, saglabājas līdzīgs prioritāšu sadalījums. Turklāt, esošo klientu atsauksmes, *TripAdvisor* atsauksmes un sociālie mediji (*Facebook*, *Twitter*, *Pintrest*, *Instagram*) ir ar mediānu 5, sava mājas lapa ar mediānu 4, tūrisma galamērķa ceļveži, reklāma publiskajos pasākumos un reklāma interneta ziņu portālos (medijos) ar mediānu 3, bet drukātā prese (mediji), sadarbība ar TIC un vides reklāma pilsētā ar mediānu 2. Atbilžu īpatsvars ar vērtējumu *ļoti nozīmīgs* (vērtība 5) ir daudzkārt biežāk sastopama, nekā visas pārējās vērtības.

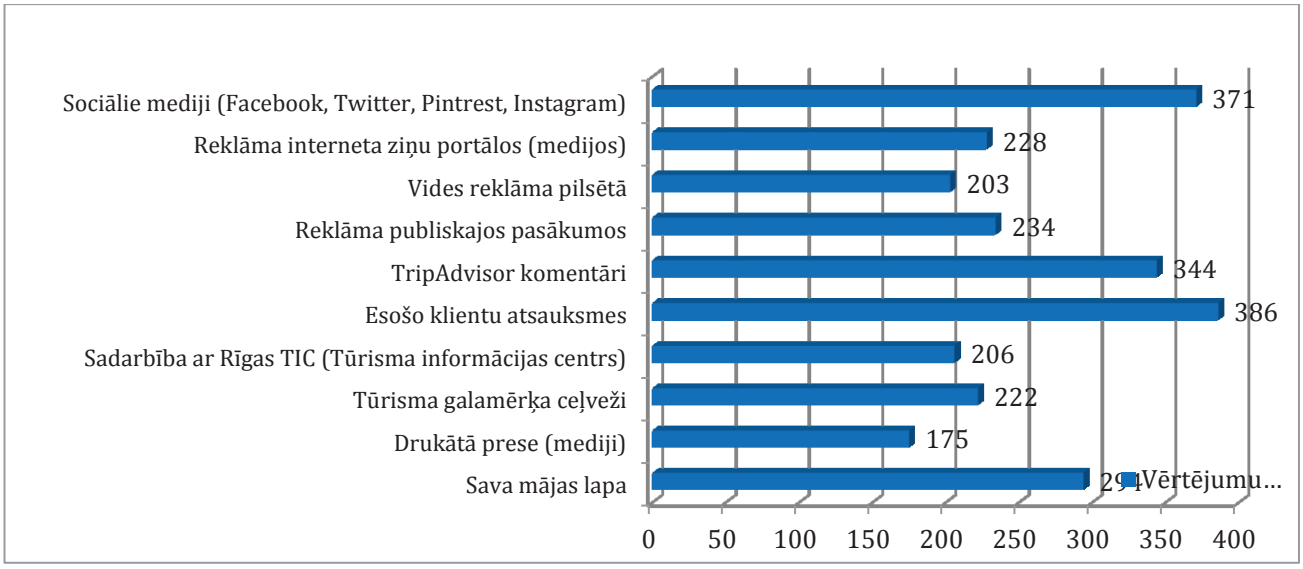

6. attēls. **Mārketinga instrumentu vērtējums (punktos)**

48 % no aptaujātajiem restorāniem, izmantojot sociālos medijus, veido īpašas, apmaksātas kampaņas, 17 %, izmantojot sociālos medijus veido īpašus piedāvājumus, kuri citviet nav pieejami (piemēram, atlaides kods), un 77 % izmanto sociālos medijus, lai informētu klientus par jaunumiem restorānā. No tiem, kuri sociālos medijus uzskata par vissvarīgāko mārketinga instrumentu, tikai 46 % tos izmanto, veidojot īpašas, apmaksātas kampaņas, 13 % veido īpašus piedāvājumus, kuri citviet nav pieejami, un 76 % izmanto sociālos medijus, lai informētu klientus par jaunumiem restorānā. Turpretim tie, kuri sociālos medijus ir novērtējuši kā vidēji svarīgus vai svarīgu mārketinga instrumentu, attiecīgais dalījums ir 56 %, 26 % un 75 %.

Zīmola atpazīstamību aptaujātie restorāni uzskata par vismazsvarīgāko mārketinga akcentu vērtību, un tās summa ir 937 punkti, savukārt ēdienkarte kā mārketinga akcents ir novērtēts viszemāk, tikai ar 306 punktiem, kas attiecīgi to padara par vissvarīgāko marketinga akcentu (jautājuma atbildēs respondenti tika lūgti novērtēt mārketinga akcentu prioritātes (1 – augstākā prioritāte un 8 – zemākā prioritāte). Cena, interjers un atrašanās vieta ir novērtēti salīdzinoši līdzīgi. Lai gan atsevišķi nodalot to restorānu atbildes, kuri ir norādījuši, ka ārvalstu tūristu apkalpošanu tie uzskata par vienu no restorāna pamatdarbības veidiem, saglabājas līdzīgs prioritāšu sadalījums, izņemot atrašanās vietu, kas tiek uzskatīta par trešo svarīgāko elementu aiz ēdienkartes un cenas, atšķirībā no interjera, kā tas ir, visus restorānus aplūkojot kopā (skat. 7. attēlu).

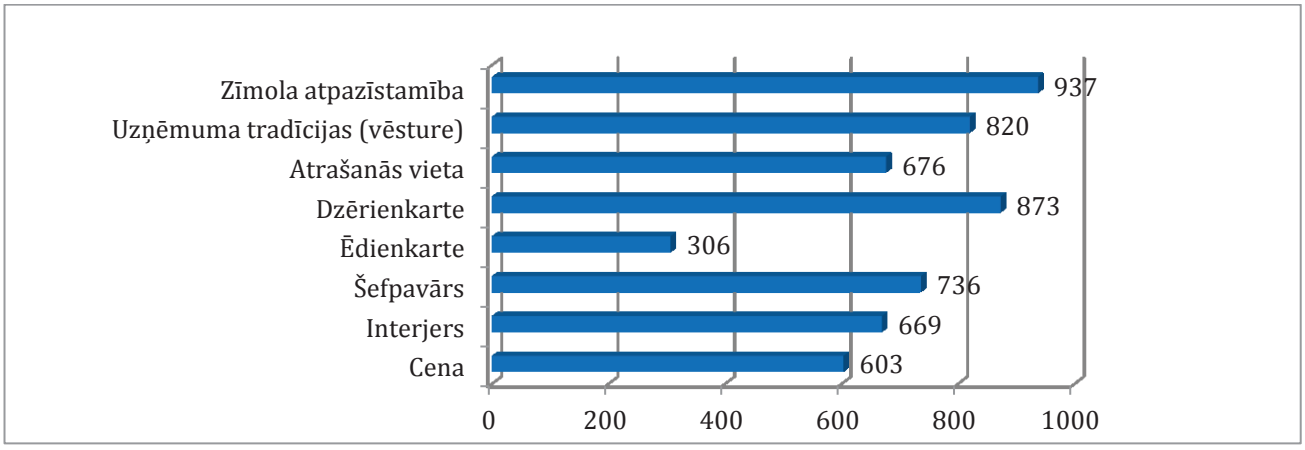

7. attēls. **Mārketinga akcentu prioritātes (augstākā prioritāte ir vērtējums 1)**

Vadība un lēmumu pieņemšana

Pētījuma ietvaros aptaujātie restorāni tika lūgti novērtēt atsevišķu personu lomu ar uzņēmuma darbību saistītu lēmumu pieņemšanā. Piedāvātās personas: restorāna īpašnieks, restorāna vadītājs vai pārzinis, šefpavārs, vecākais viesmīlis vai zāles pārzinis un citi uzņēmuma darbinieki. Vērtējums 1 nozīmēja vissvarīgāko lomu, savukārt vērtējums 5 – vismazsvarīgāko. Apkopojot atbilžu summārās vērtības, viennozīmīgi skaidri ir redzams, ka aptaujātajos restorānos galvenā loma lēmumu pieņemšanā ir restorāna īpašniekam, kas ļauj secināt, ka tie vienlaikus ir arī ikdienā iesaistīti restorāna darba organizēšanā.

Aplūkojot atsevišķi tikai tos uzņēmumus, kas sevi ir identificējuši kā "restorānus" (aprēķinā neiekļaujot kafejnīcas, krogus un bārus), joprojām restorāna īpašnieks(-i) ir ar vislielāko summāro lomas vērtējumu lēmumu pieņemšanā, savukārt otra nozīmīgākā loma ir šefpavāram, kas ir vienīgā atšķirība, ja iegūtos datus aplūko, atsevišķi nodalot tikai tos uzņēmumus, kuri sevi identificējuši kā restorānus.

Lielā vienprātībā respondenti norāda, ka uzņēmums šobrīd saskaras ar darbinieku trūkumu – uz jautājumu apstiprinoši ir atbildējuši 80 % aptaujāto. Visbiežāk (73 % gadījumu) respondenti ir norādījuši, ka saskaras ar darbinieku trūkumu viesmīļu un viesmīļu palīgu segmentā, 66 % gadījumu pavāru un pavāru palīgu segmentā, kam seko trauku mazgātāji un apkopēji – 44 %.

49 % norāda, ka pēdējo trīs gadu laikā uzņēmuma finanšu rādītāji ir uzlabojušies, 36 % atzīst, ka tie ir palikuši nemainīgi, bet 15 % norādījuši, ka tie ir pasliktinājušies. To uzņēmumu vidū, kuri norāda, ka finanšu rādītāji ir pasliktinājušies, lielākoties ir mazi uzņēmumi, kuru darbinieku skaits ir mazāks par 10 un apgrozījums, visbiežāk, robežās līdz 99 000 € gadā. Interesanti, ka starp tiem, kas norādījuši, ka finanšu rādītāji ir pasliktinājušies, ir arī vairāki uzņēmumi, kuri norāda, ka tie ietilpst uzņēmumu grupā ar citiem, ar tūrismu un viesmīlību saistītiem uzņēmumiem.

Uzņēmējdarbības vides vērtējums

Lūgti novērtēt dažādus apstākļus un to, cik ļoti tie ietekmē ikdienas restorāna ikdienas darbību, aptaujātie respondenti ir norādījuši, ka tā ir darbinieku pieejamība, kam seko pamatdarbības nodrošināšanas izmaksu izmaiņas un likumdošanas izmaiņas. Turpretim vismazākā ietekme uz ikdienas darbu ir tehnoloģiju attīstībai, kā arī zināšanu trūkums netiek uzskatīts par pietiekami nozīmīgu faktoru, kas ietekmētu ikdienas restorāna darbību.

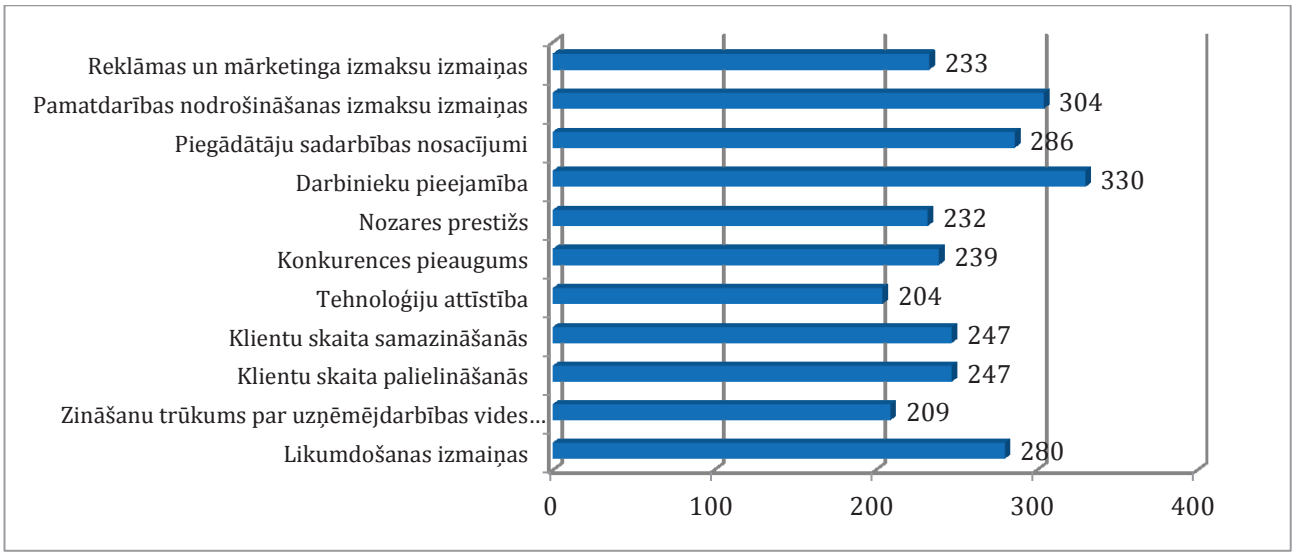

8. attēls. **Ietekmju vērtējums**

Ir jāuzsver, ka kopumā visos no piedāvātajiem atbilžu variantiem visbiežāk respondenti ir norādījuši, ka tiem ir liela vai vidēja ietekme uz restorāna ikdienas darbu. Kā liela tā ir norādīta atbildēm: likumdošanas izmaiņas, klientu skaita samazināšanās, konkurences pieaugums, darbinieku pieejamība, piegādātāju sadarbības nosacījumu izmaiņas un pamatdarbības nodrošināšanas izmaksu izmaiņas, savukārt kā vidēji liela tā ir norādīta atbildēm: zināšanu trūkums par uzņēmējdarbības vides jaunumiem, klientu skaita palielināšanās, tehnoloģiju attīstība, nozares prestižs un reklāmas un mārketinga izmaksas.

Vaicāti par vispārējām attīstības tendencēm, tai skaitā Rīgas restorānu kultūru (restorānu apmeklēšana, apkalpošanas kvalitāte un standarti) un tās attīstības dinamiku, ir vērtējams mēreni piesardzīgs optimisms, kā to norāda 38 % respondenti, savukārt tādu, kas daļēji nepiekrīt apgalvojumam vai pilnībā nepiekrīt, tomēr ir vairāk (skat. 9. attēlu).

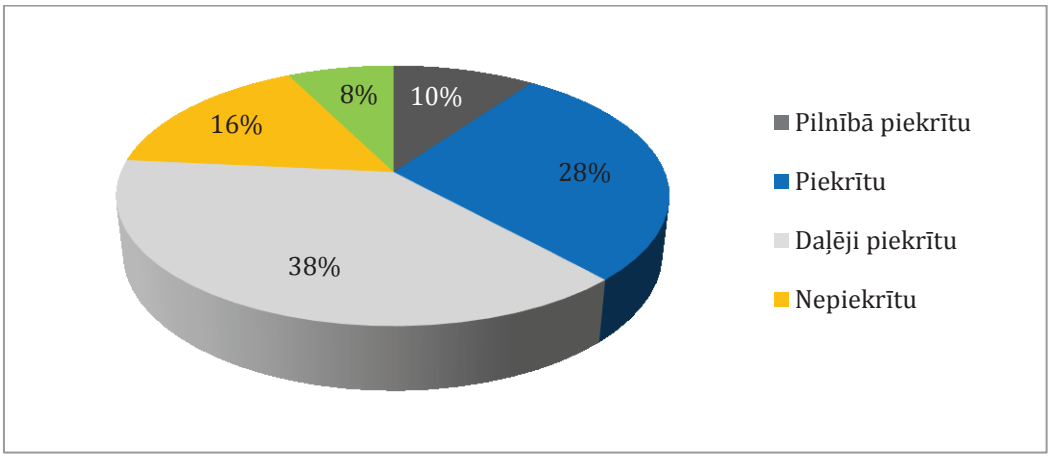

9. attēls. **Attieksme pret apgalvojumu "Rīgas restorānu kultūra mainās pozitīvā virzienā"**

Savukārt piesardzīgi kritiskāks tas ir jautājumā par Rīgas restorānu klientu izpratni par dzeramnaudu (skat. 10. attēlu) – tādu, kuri apgalvojumam piekrīt pilnībā vai piekrīt, ir tikai 16 %, turpretim to, kuri nepiekrīt daļēji vai pilnībā – 84 %! Šo var uzskatīt par vienu no secinājumiem, kur padziļinātāka izpēte, iespējams, organizējot fokusgrupas diskusiju, ietverot gan klientus, gan darbiniekus, varētu sniegt padziļinātāku izpratni par dzeramnaudu tradīciju Rīgā, to, ko sagaida restorānu darbinieki, un kā dzeramnaudu tradīciju redz klienti.

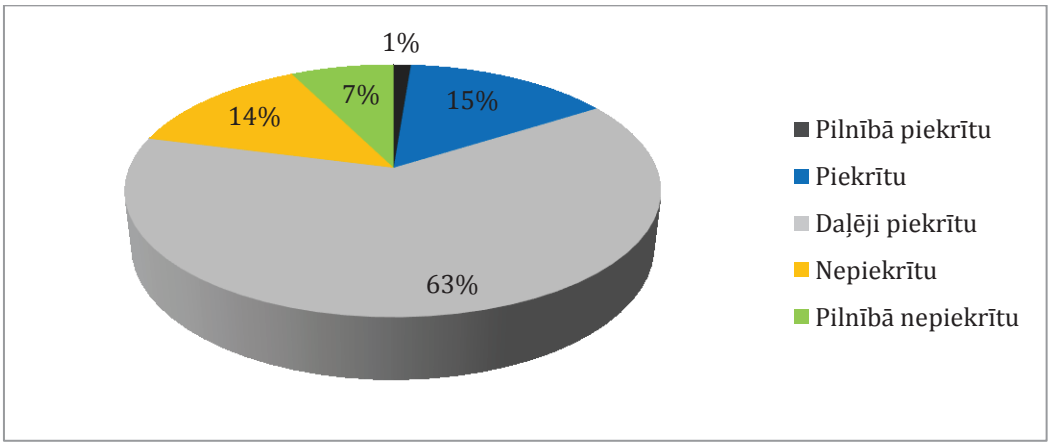

10. attēls. **Rīgas restorānu klientiem ir laba izpratne par dzeramnaudu nerakstītajām, vietējām tradīcijām**

Izceļams, ka to restorānu atbildēs, kuri ir norādījuši, ka ārvalstu tūristu apkalpošanu uzskata par vienu no pamatdarbības veidiem, ir vērojams pozitīvāks noskaņojums par klientu izpratni par dzeramnaudu un tās nerakstītajām, vietējām tradīcijām, un tikai 13 % (pretstatā 20 %) nepiekrīt šim apgalvojumam.

Respondenti atzīst, ka kopumā starp Rīgas restorāniem ir vērojama spēcīga konkurence. Apgalvojumam pilnībā piekrīt vai piekrīt 59 % respondentu, turpretim tikai 5 % nepiekrīt (skat. 11. attēlu) vai pilnībā nepiekrīt un klientu lojalitāti uzskata par pietiekami nopietnu izaicinājumu ikdienas darbā (skat. 12. attēlu).

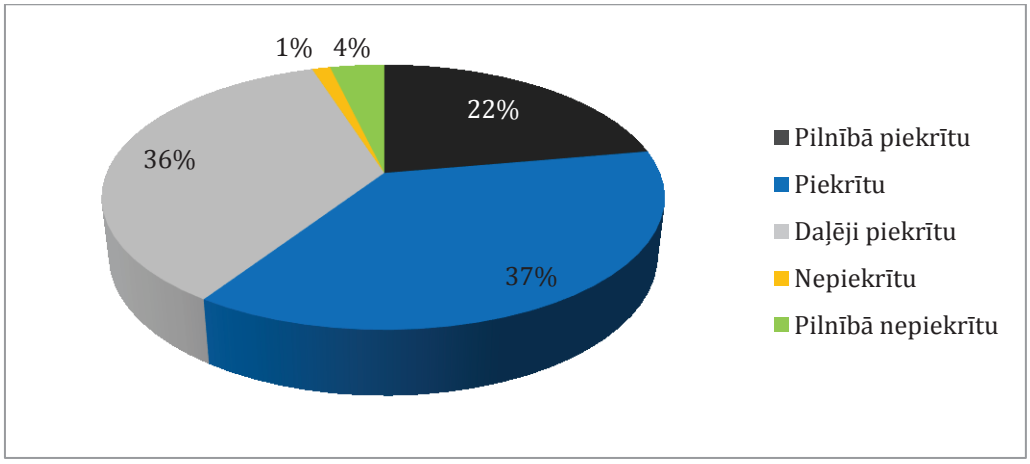

11. attēls. **Konkurence starp restorāniem Rīgā ir spēcīga**

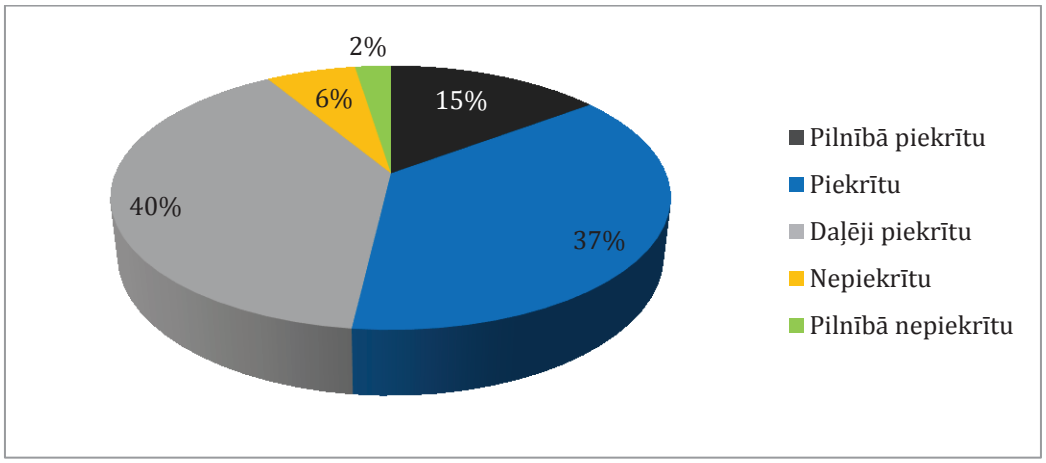

12. attēls. **Klientu lojalitāte kā izaicinājums**

Izceļams, ka jautājumā par ilgtermiņa attīstības šķēršļu esamību 20 % norāda, ka nepiekrīt apgalvojumam, ka Rīgas restorānu veiksmīgai ilgtermiņa attīstībai pastāv būtiski šķēršļi, kas var liecināt par zināmu uzņēmējdarbības vides stabilitāti.

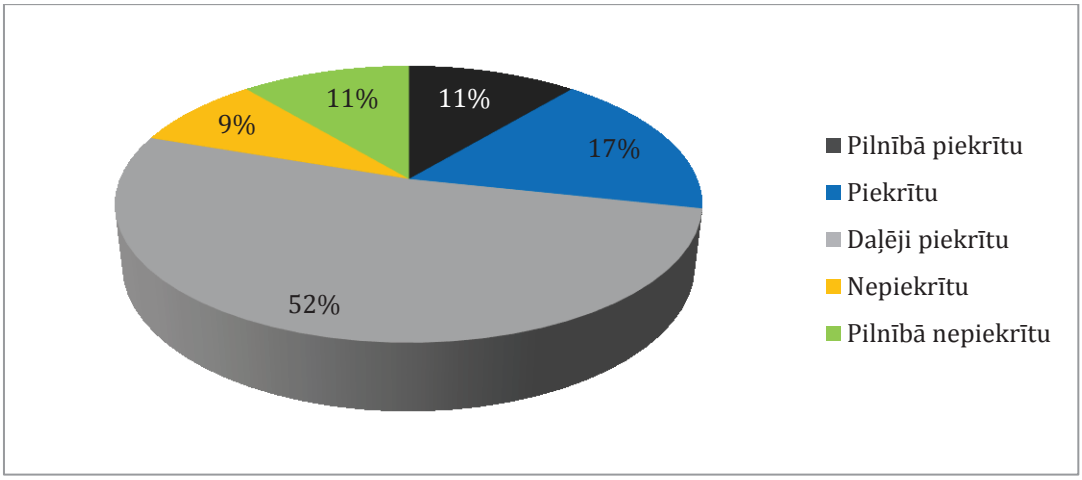

13. attēls. **Rīgas restorānu veiksmīgai ilgtermiņa attīstībai pastāv būtiski šķēršļi**

Atbildē uz šo jautājumu, tāpat jautājumos par restorānu vides un restorānu kultūras attīstību, ir redzams piesardzīgs optimisms, kas var liecināt par nozares stabilizēšanos un tirgus sakārtošanos, tādējādi stiprinot Rīgas gan kā tūrisma galamērķa piedāvājumu ārvalstu viesiem, gan patīkamas vides veidošanos vietējiem iedzīvotājiem.

Secinājumi un diskusija

Lai gan Rīgas restorānus, visbiežāk, var raksturot kā nelielus uzņēmumus, tie veiksmīgi īsteno dažādas produktu stratēģijas un darbojas, piesaistot dažādu klientu segmentus. Ņemot vērā datu apjomu, nav iespējams analizēt atsevišķās korelācijās restorānu produktu piedāvājumu un mārketinga stratēģijas, piemēram, ņemot vērā darbinieku skaitu vai apgrozījumu.

Kopējā aptaujāto restorānu norādītā darbinieku skaita un gada apgrozījuma attiecība rāda, ka restorānos ir salīdzinoši liels nodarbināto skaits attiecībā pret norādīto restorāna apgrozījumu. Tālāko pētījumu veikšanai var tikt īstenots pētījums, analizējot restorānu vidējo sociālo iemaksu apjomu attiecībā uz darbinieku skaitu.

Restorāni ar lielāku gada vidējo apgrozījumu daudz biežāk ārvalstu tūristu apkalpošanu uzskata par vienu no restorāna pamatdarbības veidiem, un tie kopumā augstāk vērtē dažādu ārvalstu tūristu segmentu apkalpošanas nozīmīgumu.

Individuālie tūristi daudz biežāk tiek minēti kā restorānu apmeklētāji, turklāt ir vērojamas atšķirības valstu sadalījumā. Rezultāti rāda, ka grupu tūristu segments nav ļoti būtisks klientu segments kopumā, izņemot atsevišķus restorānus, kuru specializācija, acīmredzot ir tieši tūristu grupu apkalpošana.

Pētījuma rezultāti rāda, ka aptaujāto restorānu biznesa modelis balstās uzņēmuma īpašnieka aktīvā ikdienas līdzdalībā uzņēmuma darbības nodrošināšanai. Vienlaikus, uzņēmumu darbība ir vairāk vērsta uz ikdienas operacionālo darbību, mazāk attīstību un ilgtermiņa stratēģisko redzējumu. Lai gan vairums respondentu ir atzinuši, ka finanšu rādītāji ir uzlabojušies pēdējo trīs gadu laikā, nav pamata uzskatīt, ka tas ir noticis, pateicoties lielākiem ieņēmumiem tieši no ārvalstu tūristiem.

Vērtējot uzņēmējdarbības vidi, respondenti kopumā savās atbildēs pauž mēreni piesardzīgu optimismu par esošo situāciju un nākotnes attīstību. Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka vismaz daļa aptaujāto restorānu savu uzņēmējdarbību uzskata par pietiekami stabilu, kas ļauj raudzīties nākotnē ar piesardzīgu optimismu.

Iegūtie rezultāti sniedz priekšstatu par Rīgas restorānu uzņēmējdarbības vidi, esošajām tendencēm restorānu produktu piedāvājumā un klientu segmentu struktūru. Rezultāti norāda uz vairākām iespējām, kuras ļautu sekmēt uzņēmumu attīstību. Ir skaidri redzama tendence, kuru apstiprina tūrisma nozares sezonalitāte Latvijā – ārvalstu tūristi netiek uzskatīti par ļoti nozīmīgu segmentu Rīgas restorāniem. Rezultātu aprobācijai var tikt organizēta, piemēram, fokusgrupas diskusija, kas ļautu pārbaudīt atsevišķus pētījuma gaitā iegūtus secinājumus. Vairākos jautājumos iegūtie secinājumi ir indikatīvi un to padziļināta izpēte ar papildu metodēm ļautu iegūtu vēl plašāku priekšstatu par restorānu uzņēmējdarbības vidi un ārvalstu tūristu piesaistes iespējām. Pētījuma rezultātiem ir praktiska nozīme, un tie ir izmantojami restorānu un citu ēdināšanas uzņēmumu ikdienas darbā, izzinot to darbību ietekmējošus procesus. Pētījuma rezultāti ir izmantojami arī, uzlabojot uzņēmumu piedāvājumu, piedāvājot konkurētspējīgus pakalpojumus.

References

Brooks, D. (2003). *The power of loyalty The Power of Loyalty: 10 Essential Steps to Build a Successful Customer Loyalty Strategy* (StartUp Series). Entrepreneur Press, p. 218

Dhora, R., Dionzi, B. (2014). The Role of the Restaurant Sector in Promoting the Local Cuisine. The Case of Shkodra City. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, E-ISSN 2281-4612 ISSN 2281-3993 MCSER Publishing, Rome-Italy, Vol. 3, No. 2

Hair, J. F., Babin, B., Money, A. H., et al. (2003). *Essentials of Business Research Methods*. Leyh Publishing, p. 54

Kaufin, J. (2016a). How a New York Restaurant Uses Instagram Influences to Drive Sales. Pieejams: https://www.forbes.com/sites/jeffkauflin/2016/09/28/how-a-new-york-restaurant-uses-instagram-influencers-to-drive-sales/#427f569f43d1 (skatīts 11.01.2019.)

Kaufin, J. (2016b). Using Facebook Ads to Get a Restaurant off the Ground. Pieejams: https://www.forbes.com/sites/jeffkauflin/2016/08/24/digital-marketing-diary-how-a-famous-toastery-franchisee-used-facebook-to-launch-a-new-restaurant/#2bab91502e2d (skatīts 11.01.19.)

Kristapsone, S., Kamerāde, D. u.c. (2011). *Ievads pētniecībā: stratēģijas, dizaini, metodes*. Rīga: RaKa

Kulturowa, T. (2014). *Local Food and Beverage Products As Important Tourist Souvenirs*. Nr 1/2014 (styczeń 2014) Karolina Buczkowska, AWF Poznań

Liu, A., Steenkamp, J., Zhang, J. (2018). Agglomeration as a Driver of the Volume of ElectronicWord of Mouth in the Restaurant Industry. *Journal of Marketing Research,* Vol. LV (August 2018), pp. 507–523

Lončarić, D., Bašan, L., Marković, M. (2013). Importance of DMO websites in toruist destination selection. 23rd CROMAR Congress, Congress Proceedings Marketing in a Dynamic Envinronment – Academic and Practical Insights.

Medal, A. (2017). 4 Keys to Opening a Successful Restaurant. Pieejams: https://www.entrepreneur.com/article/288885 (skatīts 11.01.19.)

Poltavska, O. (2017). Development of enterprises of restaurant industry based on marketing principles. *Socio-Economic Problems and the State*, No. 17 (2), pp. 144–153

Sparks, B. A., Wildman, Karen L., Bowen, John T. (2001). Restaurants as a Contributor to Tourist Destination Attractiveness. Australian Journal of Hospitality Management, Spring 2001. pp.

Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca (2008). Latvijas Republikas Ekonomikas Ministrija, 460 lpp.

Wu, J., Kimes, S., Dholakia, U. (2012). Restaurant Dily Deals: The Operator Exprience. *Cornell Hospitality Report,* No. 12 (16), pp. 6–18

SAGATAVOŠANAS TIESAS SĒDES NOZĪME CIVILPROCESA EFEKTIVITĀTEI

THE SIGNIFICANCE OF PRELIMINARY HEARING FOR EFFICIENCY OF CIVIL PROCEDURE

Kristīne Neimane, Mg.iur.
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E-pasts: kneimane@gmail.com

Abstract

The article is devoted to the instruments useful for the efficiency of civil procedure and in this scope the author analyses the important role of the preliminary case hearing proceedings, as well as describe the importance of this procedural stage to achieve the main purposes of the civil procedure. The preliminary case hearing is important to find out the main object of discussion of litigants, clarify and decide other procedural issues of the case, as well as to offer for litigants to solve the case with the settlement agreement. The preliminary procedure is under the conduct of judges own vision and there are no possibilities for litigants to change it. The author has identified the problems existing in Latvian civil procedure law regulation relating to preliminary proceeding stage and the judge's role in this stage and clarifies that in Latvia's civil procedure, the preliminary case hearing and preparatory stage is not in use and judges do not obey this rule excusing oneself with the base principle of competition of litigants. According to the author's point of view, these are some negative aspects which have a direct influence on the possibility of finding the truth and making the correct judgment. For research reasons, the author analyses the historical development of civil procedure and general ideas important for the judge's role during the preparatory stage of the case and experience and law regulation of foreign states such as Lithuania, Slovakia, Czech Republic, Italy and Russian Federation. For research purposes, the author has used analysis and comparative methods and gives the author's own assumptions.

Keywords: civil process, efficiency of process, preliminary hearing, role of judge

Atslēgas vārdi: civilprocess, civilprocesa efektivitāte, sagatavošanas sēde, tiesneša loma

Ievads

Procesuālā ekonomija un procesa ātrums ir tie mērķi, uz kuriem atsaucoties, tiek izdarītas izmaiņas (grozījumi) Latvijas Republikas *Civilprocesa likumā*. Šī tendence nepārtraukti un ar pieaugošu intensitāti (pēc autores novērojumiem) norisinās apmēram pēdējos desmit gadus. Likumdevēja jaunievedumiem civilprocesā raksturīgs, ka tie – saīsina termiņus, neņemot vērā pasta sūtījumu piegādes termiņus, skatīt, piemēram, *Civilprocesa likuma* 15. nodaļa, 93. panta 3. daļa, 20. nodaļa 148. pants, $30.^{4}$ nodaļa, $250.^{32}$ pants, izslēdz procesuālo lēmumu pārsūdzības iespējas (Civilprocesa likums, 1999., 11. nodaļa, 81. pants un 83. pants, 15. nodaļa, 93. pants, $3.^{3}$ daļa, 56. nodaļa, 455. pants), paredz lietu izskatīt rakstveida procesā (Civilprocesa likums, 1999., $30.^{3}$ nodaļa, $46.^{1}$ nodaļa, $363.^{15}$ pants, 55. nodaļa, 447. pants, 73. nodaļa, 613. pants), pie šī piemēra jāatzīmē, ka rakstveida process netiek uzskatīts par atbilstošu civilprocesa norises veidu, tā, piemēram, zvērināts advokāts G. Zemribo rakstā "Par notiekošo tiesas zālē: tiesu runa lietas

dalībnieku un tiesneša izpildījumā" norāda: "(..) diemžēl šobrīd tiesu runas nozīme samazinās. Uzskatu, ka mēs mācāmies ne no tiem labākajiem piemēriem, tiecoties pēc "ātrāk, ātrāk", izskatot lietas rakstveida procesā. Es ļoti negatīvi uztveru tendenci, ka mūsu procesi aizvien vairāk paliek piesārņoti ar rakstveida procesiem. Pirmkārt, jau pašā terminā ir pretruna. Kā var būt process bez procesa ? Rakstveida process notiek, nerīkojot tiesas sēdi. Kā var būt tiesa bez tiesas sēdes? Visa tiesu vēsture kopš antīkās pasaules liecina par pretējo. Vienmēr ir bijis tiesnesis, kurš aiz galda, un darbojies princips *audiatur et altera pas* (uzklausiet arī otru pusi) (..)" (Jurista Vārds, 21.06.2016., Nr. 25 (928), 18), tāpat ieviestie grozījumi, sākot no 2019. gada, būtiski ierobežo personas tiesības izvēlēties pārstāvi civillietu vešanai tiesā (Civilprocesa likums, 1999, 82.[1] pants), paredz lietu izskatīt pēc būtības tikai vienā tiesas instancē (Civilprocesa likums, 1999, 30.[4] nodaļa), ļauj tiesai atteikties skatīt apelāciju, neuzsākot apelācijas tiesvedību (Civilprocesa likums, 1999, 30.[3] nodaļa), būtiski apgrūtina personas tiesības iesniegt kasācijas sūdzību, cita starpā sakarā ar nekorektu, pretrunīgu regulējumu likumā, proti, *Civilprocesa likuma* 56. nodaļas, 458. panta 1. daļa un 4. daļa kopsakarībā ar 453. panta 6. daļā teikto. Tāpat likumā izdarītie grozījumi palielina procesuālo sodu sankciju apmērus, kam raksturīgs nesamērīgums (Civilprocesa likums, 1999, 9. nodaļa, 73.[1] 1. daļa un 15. nodaļa, 93. pants 3.[3] daļa), pie šī piemēra jāakcentē, ka *Civilprocesa likumā* nav noteikts – kā tieši un kad piemērotais procesuālais sods tiks iekasēts, tāpēc nav skaidrs – vai soda piemērošanas gadījumā, piemēram, par nesavlaicīgu dokumentālo pierādījumu iesniegšanu (Civilprocesa likuma 15. nodaļa, 93. pants 3.[3] daļa) tiesas sēde turpināsies, bet tiesa protokollēmuma veidā noteikts sodu, kas jāsamaksā vēlāk, un pierādījums tiks pieņemts, vai arī lietas izskatīšana tiks atlikta soda samaksai, bet novēlotais pierādījums tiks pievienots lietai tikai pēc soda samaksas.

Līdz ar to, kopējā novērojamā tendence ir personu, kuras vēršas tiesā (šeit un turpmāk domāts vispārējās jurisdikcijas tiesa) vai arī tiek izsauktas par procesa dalībniekiem atbildētāju, trešo personu, procesuālo tiesību samazinājums un/vai ierobežojums, kā arī atbildības par procesa norisi *pārnešana* tikai uz personu, ar vispārzināmo mērķi – procesa ātrums un tiesas atslogošana; kā uzskatāmu piemēru tam var minēt *Civilprocesa likuma* 32.[1]pantu, ko, piemērojot lietu, var nosūtīt izskatīšanai tiesā, kas ģeogrāfiski atrodas tālu no prāvnieku dzīvesvietas vai īpašuma atrašanās vietas, līdz ar to visi ceļa izdevumi nokļūšana līdz tiesai, kā arī tam patērētais laiks būtiski palielinās, bet prāvnieku iepazīšanās ar lietas materiāliem, kas ir *Civilprocesa likuma* 74. pantā noteiktā prāvnieku tiesība, tiek jūtami apgrūtināta, piemēram, ja lieta no Rīgas tiek nosūtīta izskatīšanai Liepājā, Daugavpilī vai Rēzeknē. Vēl jāatzīmē, ka pret šo lēmumu prāvnieki nevar iebilst un nevar lūgt atgriezt lietu atpakaļ tiesā, kura sākotnēji pieņēma prasību.

Procesa ātrums, kuru orientē tikai uz procesuālo tiesību ierobežošanu vai atņemšanu, vai procesuālo sankciju pastiprināšanu, autores ieskatā, var novest pie lietu izskatīšanas formālisma un personu neticības taisnīgas tiesas institūtam kā tādam. Kā liecina *Dr.habil.iur.* Kalvja Torgāna raksts "Civilprocess: attīstībā ar nebeidzamiem papildinājumiem" (Jurista Vārds, 07.11.2017., Nr. 46(1000), 100–101) un tur atrodamie skaidrojumi par laika gaitā veiktajām daudzajām izmaiņām civilprocesā, tad tieši procesa ātrums, tiesu atslodze bija lielākā daļā to grozījumu pamatā, kurus piedzīvojis civilprocess. Tāpat no minētā raksta izriet, ka likumdevēja mērķis bijis ar grozījumiem vērsties pret prāvniekiem, kuri *a priori* pieņemti kā "vairākumā negodprātīgi". Protams, ka daudzu civilprocesa izmaiņu pamatā ir arī Eiropas Savienības normu ieviešanas nepieciešamība Latvijas normatīvajos aktos, t.sk. *Civilprocesa likumā*, bet tā ir atsevišķa sadaļa, kurai autore šeit nepievērsīsies. Autores ilggadēji novērojumi praksē (vairāk nekā desmit gadu ilgā periodā) liecina, ka Latvijā izpratne par civilprocesa norisi attīstās, pieņemot pēc savas būtības kaitīgu ievirzi, proti, ka atbildības nasta par civilprocesa norisi pilnībā "jānoveļ" uz prāvnieku pleciem,

praktiski izslēdzot no procesa tiesnesi, īpaši no lietas sagatavošanas procesa, jo bez tiesneša aktīvas līdzdalības lietas pienācīga sagatavošana praktiski nav iespējama. Autore pieļauj, ka šādas tendences parādīšanās saistīta ar pārprastu sacīkstes principa uztveri, kas loģiski izsauc secinājumu, ka tiesnesim piekrīt tikai pasīvā vērotāja loma. Šeit autore vēlas paskaidrot, ka nenoliedz sacīkstes principa būtisko nozīmi civilprocesā un šādā ietvarā arī pašu prāvnieku atbildību, ciktāl to prasa sacīkstes būtība, bet civilprocesa ietvaros tiesā izpildāmie uzdevumi neattiecas tikai uz strīdus pusēm vien, jo, ja pieņemtu, ka tas atkarīgs tikai no pašām strīdus pusēm, tad vēršanās tiesā būtu bez nozīmes, jo strīdus puses strīdus risinātu bez tiesas iesaistes, t.i., ar metodēm, kādas tām ikreiz liktos piemērotākas. Tā kā demokrātiskas valsts pamatā ir likums un kārtība, tad neatkarīgas tiesas iesaiste strīdu izskatīšanā ir vērsta uz likumības un radušos strīdu taisnīgu atrisināšanu, kur tiesnesis nevar palikt tikai vērotāja lomā. Autores ieskatā, civilprocess neparedz tiesnesim tikai vērotāja lomu, ko cita starpā nosaka likuma *Par tiesu varu* 17. pants un tur noteiktais tiesas pienākums noskaidrot objektīvo patiesību, kā arī konstatēt faktus un pārbaudīt pierādījumus.

Civilprocesa likums nosaka zināmus pienākumus tiesnesim, un tie ir ļoti konkrēti, kā arī to izpildes periods nepārprotami noteikts likumā (Civilprocesa likums, 1999, 149. un 149.[1] pants), līdz ar to par procesa sadaļu, kas attiecas uz lietas sagatavošanu, atbild tiesnesis, un atkarībā no tā, cik rūpīgi tiesnesis būs pievērsies lietas sagatavošanas procesam, palielinās iespēja ātri un efektīvi izskatīt konkrēto strīdus lietu, pie tam nodrošinot, ka tiek sasniegts mērķis – objektīvās patiesības noskaidrošana un taisnīgums, kas, kā zināms, ir procesa mērķis un uzdevums, jo ne tikai procesa ātrumam ir noteicošā loma. Tādējādi, procesa ātrums un lietas pareizāka izskatīšana ir savstarpēji cieši saistīti procesuālie elementi, kuri mijiedarbojas, bet vienlaikus tiem ir pilnīgi pretējs iekšējais saturs.

Autores ieskatā, likumdevējam, pārspīlējot ar aizliegumiem, sodiem un tiesību ierobežošanu civilprocesā, bez efektīvas piemērošanas palicis tāds būtisks procesuāls instruments – sagatavošanas tiesas sēde, kuras rīkošana vai nerīkošana ir tieši tiesneša, nevis prāvnieku kompetencē. Sagatavošanas tiesas sēde *Civilprocesa likumā* tiek ieviesta 2003. gadā, lai gan arī pirms tam *Civilprocesa likums* paredz tiesneša tiesības veikt sagatavošanas darbības un aicināt lietas dalībniekus ierasties izjautāšanai par lietas būtību un izlīguma noslēgšanai (Civilprocesa likums, 1999, 148. pants red. 07.01.2001.). Līdz ar to par procesa sagatavošanu periodā, kas seko aiz prasības pieteikuma pieņemšanas izskatīšanai un pēc atbildētāja paskaidrojumu saņemšanas (vai termiņa notecējuma to sniegšanai), – atbild tiesnesis. Salīdzināšanai jāatzīmē, ka, piemēram, Slovākijas Republikas civilprocesu regulējošajos normatīvajos aktos būtiskas izmaiņas, kas saistītas ar lietas sagatavošanas procesu tika pieņemtas 2015. gada 21. maijā ar Aktu Nr. 160/2015 "*Civil proceedings code for Adversarial proceedings*" (slovāku val. – *Civilný sporový poriadok*), un tikai ar šīm izmaiņām, sākot no 2016. gada 1. jūlija Slovākijas civilprocesu regulējošais akts paredz rīkot sagatavošanas tiesas sēdes, kur tiek aicinātas puses un citas iesaistītās personas, un kuras ietvaros tiesa cenšas noskaidrot lietas noregulējumu ar mierizlīgumu, kā arī atrisināt lietu sagatavošanas stadijā, ja vien tas iespējams. Tāpat paredzēts, ka šajā procesuālajā stadijā tiesnesis norāda prāvniekiem attiecībā uz tiem pierādījumiem, kādus konkrētajā strīdā tiesa uzskata par ņemamiem vērā un kādus par neatbilstošiem. Savukārt prāvnieks, kurš pienācīgā kārtībā aicināts uz sagatavošanas sēdi, bet nav ieradies aiz neattaisnojošiem iemesliem, var zaudēt prāvu. Ar izmaiņām ieviests, ka tiesnesis nosaka prāvniekiem konkrētus termiņus pierādījumu iesniegšanai, kā arī pēc termiņa beigām jaunus pierādījumus tiesa vairāk nepieņem, tādējādi regulējot, ka lietas iztiesāšanas gaitā pēc būtības vairāk neparādās jauni pierādījumi, kurus kāds prāvnieks vēlētos pievienot lietai, lai uz to atsauktos savas pozīcijas pamatošanai. Autore minētā sakarā vēlas akcentēt, ka Latvijā

Civilprocesa likums jau ilgu laiku (no 2003. gada) satur regulējumu, kas dod tiesnesim plašas pilnvaras un iespējas sagatavot lietu izskatīšanai, kā arī tā ir iespēja noteikt un rīkot sagatavošanas tiesas sēdi, kā arī pieprasīt pusēm papildu paskaidrojumus un pierādījumus (Civilprocesa likums, 1999, 149. un 149.[1] pants).

Nešaubīgi, ka prasības pieteikuma iesniegšana un pieņemšana tiesā, kā arī paskaidrojumu no atbildētāja saņemšana vēl nenozīmē, ka lieta ir pietiekami sagatavota izskatīšanai pēc būtības un nepastāv procesuālie jautājumi, lūgumi, kas jāizlemj, tāpat tas nenozīmē, ka lietā ir iesniegti pietiekoši vai atbilstoši pierādījumi. Savukārt par to – vai ir pierādīts tas, uz ko atsaucās puses un ir atbildēti nepieciešamie un būtiskie jautājumi, lemj tiesnesis, tā kā tiesnesim piekrīt vērtēšanas funkcija, un šī funkcija izriet no *Civilprocesa likuma* 97. panta pirmās daļas, 94. panta un 95. panta pirmās daļas. Vadoties no iepriekš teiktā, autore ar šo darbu vēlas akcentēt, ka ilgākā laika posmā veiktie grozījumi civilprocesā procesa ātruma un efektivitātes nodrošināšanai pēc savas būtības to nepanāk, tā kā lietas sagatavošanas posms izpaliek un tiesnesis to neizpilda (sīkāk par to apskatīts darba nākamajā nodaļā), tāpēc prāvnieku disciplinēšanai ar procesuālām sankcijām ir virspusēja un formāla nozīme, kas negarantē lietas sagatavošanu izskatīšanai, kā arī nepalīdz tiesnesim noskaidrot objektīvo patiesību. Autore vēlas piešķirt citu skatījumu un nozīmi tiesneša uzdevumiem civilprocesa ietvaros tieši procesa ātruma un efektivitātes nodrošināšanas aspektā. *Civilprocesa likums* pēc savas konstrukcijas un attiecīgo procesa stadiju iedalījuma uzrāda to, ka procesa stadijā, kas likumā paredzēts lietas sagatavošanai, izskatīšanai nozīmīga loma ir tiesnesim, nevis prāvniekiem. Prāvniekiem šajā gadījumā ir jāizpilda tiesneša uzdevumi, kādi tiek noteikti. Savukārt ārvalstu pētnieki, kuri pievērsušies *post-Soviet* valstīm un to civilprocesu regulējošo normatīvo aktu analīzei, t.sk. to, kas šobrīd spēkā Baltijas valstīs norāda, ka Igaunijas un Latvijas procesos nav skaidri nodalīts, kad tieši iesākas sagatavošanas process civillietas izskatīšanai, un faktiski ir pamats domāt, ka tas ilgst visu laiku līdz pat lietas izskatīšanai pēc būtības (angļu val. – *main hearing*) (*Ervo & Nylund*, 2016, 144–145, 157). Un vēl tiek norādīts, ka Baltijas valstu civilprocesos lietas sagatavošanas stadijas process (angļu val. – *pre-action stage*) Baltijas valstīs nav vienāds, tomēr Baltijas valstu civilprocesu regulējošie likumi neparedz tādas sagatavošanas darbības kā, piemēram, pienākumu pusēm uzreiz uzrādīt tiesai visus pierādījumus (t.s. *sua sponte* princips), obligātas mediācijas procedūras, pirms prasības iesniegšanas tiesā (*Ervo & Nylund*, 2016, 145). Autore šī raksta nākamajās nodaļās atgriezīsies pie minēto ārvalstu autoru darba citātiem, tomēr, kas attiecas uz minēto autoru secinājumiem, proti, ka sagatavošanas procesa iesākumu Latvijas *Civilprocesa likums* neregulē, autore vēlas iebilst, norādot, ka sagatavošanas procesa iesākumu *Civilprocesa likums* regulē un tas norādīts likuma 149. panta pirmajā daļā. Tajā pat laikā autore piekrīt tam, ka lietas sagatavošanas procesa beigas *Civilprocesa likumā* konkrēti nav apzīmētas, lai gan no kopējās likuma struktūras, kas regulē sagatavošanas darbības izriet, ka tām būtu jānoslēdzas ar dienu, kad tiesnesis nozīmē lietas izskatīšanas pēc būtības datumu (Civilprocesa likums, 1999, 149. pants, 7. daļa), savukārt, apskatot *Civilprocesa likuma* 93. panta trešās daļas noteikumus, jāsecina, ka faktiski šis process turpinās arī vēl pēc tam, kad tiesnesis ir nozīmējis lietas izskatīšanas pēc būtības datumu.

Noslēdzot darba ievaddaļu, autore atzīmē, ka darbā izmantoti normatīvie akti, skaidrojumi juridiskajā literatūrā un viedokļi par procesa efektivitāti un personas tiesībām, un tiesneša lomu procesā, lai gan sagatavošanas sēdes nozīme civilprocesa efektivitātes sekmēšanai Latvijas juridiskajā literatūrā nav īpaši apskatīta, autores ieskatā, dotais jautājums ir nozīmīgs, lai veicinātu izpratni par civilprocesa struktūru tā norises veicināšanai, kā arī esoša, bet maz izmantota procesuālā instrumenta iedzīvināšanai praksē. Darbā izmantotas vēsturiskā, analīzes, sintēzes un salīdzinošā metode.

1. Sagatavošanas tiesas sēde – procesa efektivitātes nodrošināšanas līdzeklis

Ieskatoties vēsturē, redzam, ka par tiesneša lomu un nozīmi civilprocesā, kā arī par tiesneša iesaistes apmēru tika diskutēts arī pirms Otrā pasaules kara un jau tajā laikā tiek atzīts, ka ar sacīkstes principu un dispozivitātes principu taisnīguma nodrošināšanai var būt nepietiekami, un sasniegtais rezultāts apšaubāms vai pat pretējs. Tā, piemēram, prof. V. Bukovskis norāda, ka sacīkstes princips ir derīgs tur, kur abi prāvnieki ir vienādi spēcīgi, vienādi sagatavoti (Bukovskis, 2015, 236), un vēl svarīgāk tas, ka jau t.s. Pirmās Latvijas laikā Saeima piešķīra civiltiesai lielākas pašdarbības iespējas, par ko prof. V. Bukovskis norāda: "(..) Latvijas Saeima, sekojot pa daļai minētās komisijas tēzēm, bet pa daļai Vācijas un Austrijas procesu likumiem, piešķīrusi civilltiesai ievērojami plašākas pašdarbības un iniciatīvas tiesības: a) uzliekot tiesai pienākumu pieprasīt no pusēm noteiktus paskaidrojumus par visiem apstākļiem, kas tiesai nav skaidri (..); b) dodot tiesai iespēju katrā laikā pieprasīt prāvnieku personīgu ierašanos neskaidro apstākļu noskaidrošanai (..); c) piešķirot tiesai tiesību atzīt, ka puse, kas uz tiesas aicinājumu nav ieradusies un nav devusi vajadzīgos paskaidrojumus, neapstrīd otras puses apgalvojumus (..); d) uzliekot tiesai pienākumu dot iespēju pusēm izteikties pat par tiem jautājumiem, kurus tiesai jānoskaidro *ex officio*, nenogaidot puses norādījumus (..)" (Bukovskis, 1933/2015, 239). Lietas sagatavošanas institūts civilprocesā vēsturiski attīstās, ar domu par tiesneša lielāku iesaisti strīdus būtības un apstākļu noskaidrošanā. Šobrīd civilprocesa ietvaros esošais sagatavošanas tiesas process un tajā paredzētie tiesneša uzdevumi un pienākumi ir instruments, ar kura palīdzību sekmīgi virzīt procesu, vienlaikus sasniedzot divus nozīmīgus mērķus – procesa ātrumu un pareizu izspriešanu. Apskatot *Civilprocesa likuma* 1939. gada izdevumu, redzams, ka lietas sagatavošanas stadija kā tāda nepastāv un tiesnesis var prasīt rakstiskos paskaidrojumus (Civilprocesa likums, 1939, 417. p.), kā arī pēc to iesniegšanas termiņa notecējuma noteikt tiesas sēdi lietas izskatīšanai (Civilprocesa likums, 1939, 422. p.), uzsvars ir uz mutvārdu procesā tiesai sniegto informāciju, kuru tiesa pieņem izvērtēšanai. Jāatzīmē, ka sarežģītās lietās civilprocess paredzēja tiesnesim iespēju pieprasīt vēl papildu paskaidrojumus rakstveidā neatkarīgi no tā, ka tādi jau iesniegti, kā arī neatkarīgi no mutvārdos dotajiem paskaidrojumiem, bet neskaidros vai nenoteiktos paskaidrojumus var pieprasīt precizēt (Civilprocesa likums, 1939, 438. un 440. p.). No minētā var secināt, ka izziņas un noskaidrošanas funkcija pastāvēja, lai gan neizpaudās kā atsevišķa lietas sagatavošanas stadija visu apstākļu noskaidrošanai pirms iztiesāšanas procesa, bet likums noteica, ka tiesnesis šādas darbības var realizēt lietas izskatīšanas laikā.

Autore vēlas norādīt, ka izpratne par tiesneša sagatavošanas darbību nepieciešamību un nozīmi lietas pareizā un savlaicīgā izskatīšanā juridiskā literatūrā norādīta jau pasen. Piemēram, *Civilprocesa likuma* komentāros, kas izdoti 2001. gadā, t.i., pirms to civilprocesa likuma grozījumu likumā stāšanās spēkā, kas ieviesa sagatavošanas sēdi, prof. K. Torgāna un M. Dudeļa sagatavotajos komentāros attiecībā uz *Civilprocesa likuma* 148. pantu norādīts: "(..) lietas sagatavošana iztiesāšanai ir patstāvīga procesa stadija, kuras galvenais mērķis ir nodrošināt lietas pareizu un savlaicīgu izskatīšanu, kā arī iespēju pusēm realizēt savas procesuālās tiesības, savlaicīgi sagatavoties lietas iztiesāšanai. Nodaļa reglamentē procesuālās darbības, kas ir pietiekami skaidras un saprotamas un jāveic tiesnesim, sagatavojot lietu iztiesāšanai.(..)" (Torgāns, Dudelis, 2001, 162). Iepriekš citētā sakarā jāuzsver, ka lietas sagatavošana tiek skaidrota kā atsevišķa procesuālā stadija, un autore pilnībā pievienojas šādam skaidrojumam, tā kā tas nešaubīgi izriet no civilprocesa uzbūves un noteiktās kārtības procesa virzībai. Vienlaikus autore akcentē, ka šodienas realitātē tiesneši un prāvnieki ir attālinājušies no šī tik būtiskā tiesneša uzdevuma – lietas sagatavošanas procesa. Piemēram, prakse rāda, ka sagatavošanas tiesas sēdes tiek rīkotas

reti, autores pašas pieredze, ka piecu gadu laikā tika rīkota tikai viena sagatavošanas tiesas sēde, t.i., 2014. gadā (civillietas Nr. C04128314), lai lemtu jautājumu par lietas piekritību tiesai, bet šis lēmums tika pārsūdzēts un atcelts. Šeit jāatzīmē, ka jautājums par piekritību īsti nebūtu skatāms sagatavošanas tiesas sēdē, jo šī jautājuma izskatīšana neietilpst *Civilprocesa likuma* 148. panta tvērumā kā darbība, kas jāizpilda civillietas sagatavošanas izskatīšanai procesuālā stadijā. Autore gada laikā pārstāvja statusā piedalās aptuveni simts tiesas sēdēs, savukārt citu aktīvi praktizējošu juristu ikdienas pieredzes izzināšanai saistībā ar lietas sagatavošanu un sagatavošanas sēdēm autore uzdeva jautājumus vairākiem juristiem, t.sk. zvērinātiem advokātiem, saņemot atbildes, ka sagatavošanas sēdes procesā ir retums, vairākumā gadījumos tiek noteiktas lietās par darba strīdiem, kā arī lietās, kur tiek izskatīti strīdi, kas izriet no ģimenes tiesiskajām attiecībām. Vēl jāatzīmē, ka sagatavošanas tiesas sēdes un tiesneša noteiktie pienākumi attiecībā uz pierādījumu un/vai paskaidrojumu iesniegšanu, kā arī tam noteiktie termiņi ir noderīgi procesa ātruma un efektivitātes veicināšanai, jo tos kontrolē tiesnesis, kā arī šo termiņu neievērošanas gadījumā zūd tiesība izpildīt procesuālo darbību (Civilprocesa likums, 1999, 49. p.). Pienākumu neizpilde, ko tiesnesis noteicis lietas sagatavošanai izskatīšanai procesā, t.sk. sagatavošanas tiesas sēdes ietvaros, dod pamatu uzskatīt, ka procesa dalībnieks atteicies to izpildīt, apzinoties ar to saistītas procesuālās sekas, ko uzskatāmi iezīmē publiski pieejams un anonimizēts spriedums 2013. gadā izskatītai civillietai Nr. C10045112, kurā rīkota sagatavošanas sēde un atbildētājam izskaidrots pienākums pierādīt savus iebildumus, kā arī noteikti procesuālie termiņi, kuri nav tikuši ievēroti. Sagatavošanas procesa stadijā skaidroto, kā arī noteikto pienākumu neizpildi tiesa var pieņemt kā atteikšanos no šo darbību izpildes un attiecīgi izmantot kā argumentu tālākā procesā lietas izskatīšanai pēc būtības. Otrs aspekts, kurš iepriekš teiktā sakarā ir svarīgs, proti, ka likumā ir noteiktas darbības, kuras lietas sagatavošanai jāveic tiesnesim, līdz ar to nevarētu atbalstīt uzskatu, ka tiesnesis procesā ir tikai vērotājs, jo procesa sākuma stadijā tiesnesis ir šī procesa aktīvs sagatavotājs. Tiesnesis, sagatavojot lietu un izlemjot ar to saistītos procesuālos jautājumus, izpilda funkciju, kura absolūti nepieciešama lietas pareizai izspriešanai, kā arī pušu vienādu procesuālo tiesību izlietošanas nodrošināšanai, tādēļ šīs tiesības tiesnesim nevar ierobežot, atsaucoties uz pušu sacīkstes vai dispozīcijas principu, jo pretējā gadījumā tiesnesim būs grūti noskaidrot objektīvo patiesību, secīgi izspriest strīdu taisnīgi un saskaņā ar likumu. **Autore vēlas akcentēt, ka vēlākajos gados izdotajos *Civillikuma* komentāros, komentējot *Civilprocesa likuma* 149.[1] pantu par sagatavošanas sēdi, vērojama sacīkstes principa prevalēšana un tiesas *nostāšanās* vērotāja lomā, ko uzskatāmi demonstrē pie panta sniegtais komentārs**, t.i.: "(..) Tiesneša pozīciju sarežģī tas, ka lietas būtības izskatīšanai jānotiek pušu sacīkstes veidā, kur tiesa galvenokārt ir vērotāja un vērtētāja. Tāpēc tiesnešiem ir zināmas bažas, ka norādījumus vienai pusei varētu iztulkot kā atkāpšanos no sacīkstes principa vai, pat sliktāk, iztulkot kā iepriekšēju nosliekšanos par labu vienai pusei. (..)" (Torgāns, 2006, 241). Autores ieskatā, minētais citāts un skaidrojums pie konkrētā *Civilproces likuma* panta norāda uz to, ka tieši nepareiza sacīkstes procesa izpratne un pat sacīkstes *vieta* civilprocesā izsaukusi situāciju, ka tiesneši praktiski nenodarbojas ar lietas sagatavošanas darbībām, vismaz ne *Civilprocesa likuma* 149. un 149.[1] pantā noteiktajā kārtībā, t.sk. un jo īpaši – nerīko sagatavošanas sēdes, neprecizē neskaidros jautājumus un neizlemj procesuālos jautājumus, līdz ar to faktiski lietas sagatavošanas stadija izpaliek, bet, tā kā procesuālie jautājumi ir jāizlemj un pierādījumi jāizprasa, tad šis process praksē norisinās tiesas sēdē, kas tiek nozīmētas lietas izskatīšanai pēc būtības, līdz ar to procesa ātrums būtiski palēlinās. Autores skatījumā, uz sagatavošanas procesa stadiju un tā ietvaros uz sagatavošanas tiesas sēdi nevar attiecināt pušu sacīkstes principu, jo šajā stadijā notiek tiesneša izpēte par izskatāmo strīdu, proti, iztaujājot puses vai arī izskaidrojot pusēm tos procesuālos aspektus, kurus tiesa uzskata par svarīgiem konkrētās lietas ietvaros. Šim nolūkam tiesa var brīvi

izmantot tās tiesības, kādas tai piešķir *Civilprocesa likuma* 149. pants. Prāvnieki nevar prasīt, lai tiesa, tēlaini sakot, "taustās pa tumsu", bet tomēr nonāk pie taisnīgas lietas izspriešanas. Vēl jāatzīmē, ka tiesas funkcijā ietilpst centieni puses samierināt, kā arī piedāvāt mediāciju. Kā viens, tā otrs tiesneša uzdevums ir būtisks un nozīmīgs, jo abos gadījumos prāvnieki var atrast saprātīgu, abpusēji pieņemamu risinājumu un izbeigt tiesas procesu. Tas, ka šāds risinājums tiek panākts ar tiesneša skaidrojumu palīdzību, nebūt nav uzskatāms par tiesneša nekompetenci vai nosliekšanos kāda no prāvniekiem pusē, bet gan pierāda to, ka tiesnesis, būdams augsti kvalificēts profesionālis, spējis pārliecināt strīdū iesaistītās puses par mierīga lietas atrisinājuma nozīmīgumu un šāda risinājuma efektivitāti. Publiski pieejamā Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas ziņojumā par ikgadējo konferenci "Aktuālie Civilprocesa problēmjautājumi", kas norisinājās 2018. gada 19. oktobrī, cita starpā, tiek norādīts: "(..) Modernizējot *Civilprocesa likumu*, tajā iestrādāja normas, kas veicināja ātrāku lietas izskatīšanu. (..) Liels akcents *Civilprocesa likuma* modernizācijas gaitā tika likts uz tiesneša darbībām lietas sagatavošanā.(..)."

Kā būtisks procesuāls instruments lietu ātrākai un efektīvākai, kā arī taisnīgākai izspriešanai ir **sagatavošanas sēde** (Civilprocesa likums, 1999, 149.[1] p.). Minētā panta pirmajā daļā likums uzskaita tos procesuālos jautājumu kurus var un kuri būtu izlemjami sagatavošanas sēdes laikā, nevis jārisina tiesas sēdes laikā, ko tiesa nozīmē lietas izskatīšanai pēc būtības. Tomēr izvēle par to – vai rīkot šādu sēdi, piekrīt tiesnesim, un prāvnieki to nevar ietekmēt. Jāatzīmē, ka civilprocess pat neparedz, ka kāda no iesaistītajām pusēm varētu šādu lūgumu pieteikt. Līdz ar to procesa stadijā, par kuru runā *Civilprocesa likuma* 149. pants, paši prāvnieki nevar ietekmēt procesa gaitu, un tiem atliek gaidīt uz tiesneša rīcību, tāpēc šeit nevarētu runāt par pušu sacīksti.

Šobrīd praksē ieviesusies kārtība, ka procesuālos jautājumus tiesnesis skata pirmās tiesas sēdes laikā, ko tiesa nozīmējusi lietas izskatīšanai pēc būtības. Minētais ir vispārzināms fakts ikvienam ikdienā praktizējošam nozares profesionālim. Autores ieskatā, ieviesusies prakse *Civilprocesa likuma* piemērošanā faktiski neatbilst tam, kādu paredz *Civilprocesa likums*. **Iedziļinoties *Civilprocesa likuma* struktūrā un 149. panta un 149.[1] pantā teiktajā, autore secina, ka visi būtiskie procesuālie jautājumi ir izlemjami procesa stadijā, kas norisinās pirms tiesas sēdes lietas izskatīšanai pēc būtības nozīmēšanas**, proti, prāvniekiem tie ir jāpiesaka un tiesai tie ir jāpieprasa, neskaidrie vai nepietiekami pierādītie aspekti jānoskaidro, lai nerastos pārpratumi vēlāk. Sagatavošanas process nozīmīgs arī ar to, ka katras atsevišķas personas domāšanas veids un uztvere ir ļoti individuāla, tāpēc var izsaukt savstarpēju neizpratni, ko var novērst ar papildu skaidrojumiem vai dialogu. Instruments, lai izlemtu procesuālos jautājumus, kā arī noskaidrotu visus neskaidros jautājumus un visu par pierādījumu pietiekamību, likumā ir paredzēts, bet praksē tomēr netiek pielietots vai pielietots ļoti maz. Tāpēc šajā gadījumā nevarētu teikt, ka likums nav pietiekami kvalitatīvs, bet jāpievēršas tam – vai un kā likums tiek saprasts vai ievērots, un kas konkrētajā procesa stadijā ir atbildīgs par likuma ievērošanu un pareizu piemērošanu. Autores ieskatā, sagatavošanas procesa stadijā atbildība par procesa pareizu norisi ir pilnībā tiesneša kompetence un atbildība, kurš sagatavo lietu izskatīšanai, un iepriekš citētie viedokļi un skaidrojumi teikto apstiprina.

Tātad, stadijā, kad būtu jālemj par lietas sagatavošanu iztiesāšanai un tiem jautājumiem, ko uzskaita *Civilprocesa likuma* 149. panta trešā daļa, lieta jau ir pieņemta tiesā izskatīšanai, kas nozīmē, ka tā ir izgājusi procesa sākuma stadiju un ir izlemti tādi jautājumi kā – piekritība, atbrīvošana no valsts nodevām, kā arī izvērtēts – vai, ceļot prasību, ievērotas visas prasības, ko prasa *Civilprocesa likuma* 127.–129. pants, bet nepieciešamības gadījumā izlemti jautājumi par prasības nodrošināšanu saskaņā ar *Civilprocesa likuma* 137.–138. pantu. ***Civilprocesa likuma* 149. panta pirmā daļa konkrēti identificē nākamo procesa stadiju, t.i., pēc paskaidrojumu**

saņemšanas vai tā iesniegšanai noteiktā termiņa izbeigšanās, **tiesnesis uzsāk lietas sagatavošanas darbības**, **lai to varētu izskatīt**. Autores ieskatā, šajā stadijā tiesnesim kopumā jābūt skaidram priekšstatam par lietas būtību, par prasības priekšmetu un pamatu, kā arī pierādījumiem vai to neesamību un/vai nepietiekamību, tāpat par atbildētāja iebildēm un tās pamatojošiem rakstveida pierādījumiem, ja vien atbildētājs ir iesniedzis paskaidrojumus un pievienojis pierādījumus. Ja tiesnesim rodas jautājumi pie strīdus pusēm, tad šādam gadījumam ***Civilprocesa likuma* 149. panta ceturtā daļa paredz pieprasīt no pusēm ne vien papildu paskaidrojumus, bet arī pierādījumus**. Autores ieskatā, šī tiesneša tiesība ir īpaši svarīga ne tikai no lietas pareizākas izspriešanas viedokļa, jo tiesnesim kā profesionālim jābūt skaidram viedoklim par to, kādi pierādījumi un ko konkrētajā lietā pierāda (tieši tiesneša izpratnē par doto strīdu), kā arī to – kas vispār ir jāpierāda šajā lietā un kas jau ir uzskatāms par pierādītu, vadoties no piemērojamā likumā noteiktā regulējuma un/vai pušu iesniegtajiem paskaidrojumiem, bet arī no pušu samierināšanas funkcijas izpildes aspekta. Tiesnesim, esot augsti kvalificētam un godīgam juristam, nešaubīgi ne vien jāspēj pareizi identificēt strīdus priekšmetu, bet arī pamatoti un argumentēti izsvērt – vai un kādi pierādījumi pierāda vienas vai otras puses apgalvojumus vai vispār izslēdz tos. Nešaubīgi, ka pušu samierināšana tiesnesim vienmēr ir vistaisnīgākais risinājums, jo tas nozīmē, ka tiesnesis ir ne vien spējis novērst strīdu tālāku eskalāciju, profesionāli izvērtējot prāvnieku argumentus un iebildes, kopsakarībā ar likuma normām un prāvnieku iesniegtajiem pierādījumiem, bet arī sekmīgi izskaidrojis pusēm ne vien likuma normas, bet arī to – vai un ko katrs no viņiem spēj vai nespēj pierādīt šajā lietā. Tajā pat laikā, samierinot puses, tiesnesis ir panācis kompromisu un var būt pārliecināts, ka prāvnieki būs savstarpēji apmierināti ar lietas ātru risinājumu, ko abi pieņem arī par taisnīgu risinājumu. Jāatzīmē, ka *Civilprocesa likuma* 149. panta otrā daļa norāda, ka tieši pirms tiesas sēdes, t.i., sagatavojot to iztiesāšanai – tiesnesis cenšas puses samierināt, kā arī piedāvā strīdu atrisināt, izmantojot mediāciju. Minētais uzskatāmi iezīmē to, ka pušu samierināšanas funkciju tiesnesim jāsāk pildīt jau lietas sagatavošanas stadijā. Pušu samierināšana un izlīguma noslēgšana nozīmē arī katra konkrētā tiesneša un kopumā visas tiesas atslodzi, kas autores ieskatā rada pozitīvu efektu procesuālās ekonomijas nodrošināšanai civilprocesā. Šo efektu var sekmīgi nodrošināt un panākt pats tiesnesis, kvalificēti un ar atbildības sajūtu pieejot to pienākumu izpildei, kurus tam nosaka likums, kas būtu atzīstams kā daudz samērīgāks līdzeklis tiesu atslogošanai, nekā ekonomiska un/vai procesuāla rakstura ierobežojumi prāvniekiem, bet kas pēc savas būtības nepaātrina procesu un neuzlabo tā kvalitāti. Protams, iepriekš aprakstītā procesa gaita un noteiktā lietu kārtība pieprasa rūpīgu iedziļināšanos konkrētās lietas būtībā.

Atgriežoties pie *Civilprocesa likuma* 149. pantā noteikto tiesneša tiesību apskatīšanas un izvērtēšanas no procesuālās ekonomijas viedokļa, autores ieskatā (kas ir apstiprināts ar novērojumiem ikdienas darbā), pašreiz praksē iedibinātā kārtība neatbilst likumam. Jāatzīmē, ka attiecībā uz sagatavošanas procesa stadiju nav pieejama tiesu prakse rakstisku procesuālo lēmumu veidā, tāpēc nav apkopojama vai pieejama analizēšanai, tā kā *Civilprocesa likums* neparedz tiesnesim rakstiski, t.i., atsevišķa procesuāla dokumenta veidā noformēt lēmumu par sagatavošanas sēdes rīkošanu. Tāpat likums neparedz, ka tienesis kaut kādā veidā paziņo pusēm par sagatavošanas darbību uzsākšanu lietas izskatīšanai, jo arī šādu darbību nepieciešamību *Civilprocesa likums* neparedz. **Vadoties no *Civilprocesa likuma* 149. pantā nosauktajiem tiesas pienākumiem lietas sagatavošanai izskatīšanai, ja tiesnesis nozīmē tiesas sēdi un laiku lietas skatīšanai pēc būtības**, tad atbilstoši *Civilprocesa likuma* 149. panta septītajai daļai **tiesnesis ir atzinis, ka sagatavošanas sēde lietā nav nepieciešama**, jo *Civilprocesa likuma* 149. panta septītajā daļā teikts: "Ja sagatavošanas sēde nav nepieciešama, tiesnesis nosaka tiesas sēdes dienu un laiku, uz tiesu aicināmās un izsaucamās personas. (..)." **No minētā varam secināt, ja tiesnesis nosaka**

tiesas sēdes dienu un laiku, tiesnesis atzīst, ka sagatavošanas sēde nav nepieciešama, tātad – nav nepieciešams veikt nevienu darbību, kuru lietas sagatavošanai nosauc *Civilprocesa likuma* 149. panta otrā–piektā daļa. Vienlaikus var secināt, ka, ja par šiem jautājumiem tiek lemts tiesas sēdē, kura ir noteikta lietas izskatīšanai pēc būtības, tad tiesnesis, nozīmējot lietas izskatīšanas datumu saskaņā ar *Civilprocesa likuma* 149. panta septīto daļu, nav izpildījis *Civilprocesa likuma* 149. panta no pirmās līdz piektajai daļai minētos pienākumus. Pie šādiem apstākļiem pārmest prāvniekiem procesa kavēšanu un to, ka viņi savus lūgumus par pierādījumu izprasīšanu, liecinieku aicināšanu, ekspertīzes noteikšanu u.c. tamlīdzīgus procesuālos lūgumus piesaka tiesas sēdē, kas noteikta lietas izskatīšanai pēc būtības, nebūtu pamata, **jo pats tiesnesis ir uzskatījis, ka lietas sagatavošanas procesa stadijā nevienu no sagatavošanas darbībām nav bijis nepieciešams veikt**.

Protams, šo jautājumu nevar apskatīt tikai no vienas puses, jo *Civilprocesa likuma* 149. pants un tajā noteiktā kārtība lietas sagatavošanai praksē nav "iedzīvināta", un pastāvošā lietu gaita faktiski ir pilnīgi pretrunā ar *Civilprocesa likuma* 149. pantā noteikto, tāpēc rezultāts ir nesagatavoti un gausi procesi, jo lietas izskatīšanas laikā pēc būtības tiek lemti procesuālie jautājumi, lietu atlikšana pierādījumu izprasīšanai, sagatavošanai, u.tml. Prāvniekiem netiek skaidrots tas, ka pirms lietas izskatīšanas pēc būtības vispirms ir lietas sagatavošanas stadija, kurā ir jāizlemj visi procesuālie jautājumi, arī neskaidrie vai nepierādītie apgalvojumi/paskaidrojumi utt., bet arī tiesneši nepieliek pūles, lai izpildītu lietas sagatavošanas stadijā paredzētos uzdevumus – neuzdod pusēm jautājumus, nenorāda uz nepierādītajiem apgalvojumiem, pierādījumu nepietiekamību u.c., ko faktiski paredz sagatavošanas procesa stadija. Nākamais loģiskais rezultāts ir procesa samērā ilgstoša virzība vai arī lieta netiek pienācīgi sagatavota un izskatīta formāli, virspusēji, kas šādā gadījumā jau izsauc pavisam citu rezultātu, t.i., personu neuzticēšanos tiesu varai un tās spējai likumīgi, pamatoti un, galvenais, kvalitatīvi izspriest personu civiltiesiskos strīdus. Autore jau norādīja, ka šādas pieejas pamatā ir uzskats, kas ieviesies civilprocesā, proti, ka tiesai ir "vērotāja loma", bet, pat ja tiesai tā būtu procesa stadijā, kas lietu izskata pēc būtības, tad lietas sagatavošanas izskatīšanas stadijā nevar prasīt, lai tiesa būtu vērotāja, jo tad nevar atzīt, ka būtu izpildītas likuma prasības lietas sagatavošanai**.** Ir loģiski izspriežams, ka tiesnesis nepildīs lietas sagatavošanas darbus, kādus paredz *Civilprocesa likuma* 149. pants, un neizrādīs aktivitāti par lietas sagatavošanu izskatīšanai, ja tiesnesim ir vērotāja loma. Vērotājam nepiemīt atbildība par procesa virzību, vērotājs stāv malā, nomaļus, tāpēc nav saprātīgi gaidīt, ka vērotājs aktīvi piedalīsies procesā vai ka tam vispār ir interese par procesa norisi. To, ka apgalvojums vai pieņēmums par tiesneša "vērotāja lomu" nav īsti pareizs, apliecina pats *Civilprocesa likuma* 149. pants, kur norādīts, ka tiesnesis ir tas, kurš sagatavo lietu izskatīšanai, un nevis prāvnieki. Tiesnesis ir tas, kurš, iepazinies ar lietu, izlemj – kādi pierādījumi ir, kādi nav un kas lietā vēl noskaidrojams, par ko ir tiesīgs pieprasīt no pusēm papildu paskaidrojumus un iesniegt pierādījumus. Tiesnesis ir tas, kurš nosaka termiņus noteikto procesuālo darbību izpildei, un tādā veidā ir paredzams aptuvenais procesa ilgums. Savukārt, ja tiesnesim ir "vērotāja loma", tad viņu paredzami neinteresē nekas no iepriekš teiktā. Jāatzīmē, ka "vērotāja loma" nav savienojama ar tiesneša pienākumu noteiktu likuma *Par tiesu varu* 17. pantā – noskaidrot objektīvo patiesību. Objektīvās patiesības noskaidrošana nozīmē darbību kopumu, vērstu uz skaidrības ieviešanu. Savukārt neatkarīgam vērotājam nav nekāds pienākums kaut ko darīt, lai ieviestu skaidrību. Šīs ir būtiskās atšķirības, kuras autore īpaši vēlas iezīmēt un kuras pastāv starp pasīvu vērotāju un personu, kurai ir noteiktas funkcijas noteikta procesa ietvaros, ar zināmu atbildību un pienākumiem. Saskaņā ar G. Sniedzītes darbā "Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā" norādīto: "(..) Katras tiesas uzdevums modernā demokrātijā ir spriest tiesu, ņemot vērā šādus trīs principus: 1) izšķirt katru lietu, kas nonāk tās jurisdikcijā; 2) izšķirt lietu, pamatojoties uz likumu

(tiesībām); 3) sasniegt taisnīgu lietas risinājumu; (..)." (Sniedzīte, 2013, 266). Ievērojot minēto, kopsakarībā ar *Civilprocesa likuma* 149. pantu jāsecina, ka tiesnesis nav neatkarīgs vērotājs, bet gan persona, kura, profesionāli pieejot lietai, strīdam, veic darbību kopumu, lai lietu sagatavotu, turklāt – veic arī darbības, lai strīdus puses samierinātu vēl līdz lietas izskatīšanai pēc būtības. Minētais izriet arī no principiem, kurus iesaka un rekomendē piemērošanai un ieviešanai Eiropas Padome ar tās Rekomendāciju Nr. R (84) 5 (angļu val. – *Recommendation No. R (84) 5 of the Committee of Ministers to Member States*), un kur Princips Nr. 1 nosaka, ka lietas izskatīšanas procesam jānorisinās ne vairāk kā divās tiesas sēdēs, no kurām viena ir sagatavošanas sēde, bet nākamā veltāma pierādījumu izvērtēšanai, argumentu uzklausīšanai un, ja iespējams, spriedumam lietā. Savukārt Princips Nr. 3 nosaka, ka tiesnesim jāizrāda aktīva loma vismaz sagatavošanas tiesas sēdē, bet vislabāk viscaur procesam, lai veicinātu ātru lietas gaitu, ievērojot pušu tiesības, t.sk. tiesības uz vienādu attieksmi, cita starpā tiesnesim jābūt tiesībām *propriu motu*, lai noteiktu pusēm pienākumus nepieciešamo skaidrojumu iesniegšanai un pieprasīt pierādījumus, noteikt pusēm personīgi ierasties u.tml. Tajā pat laikā šie principi noformulēti, ņemot vērā minētajā Rekomendācijā pausto atziņu, ka civilprocesam jābūt vienkāršākam, elastīgākam un ātrākam. Principu par efektīvu savu aizskarto tiesību aizsardzību tiesā satur arī Eiropas Savienības Pamattiesību Harta, kur 47. pantā, teikts: "(..) Ikvienai personai, kuras tiesības un brīvības, kas garantētas Savienības tiesībās, tikušas pārkāptas, ir tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību, ievērojot nosacījumus, kuri paredzēti šajā pantā. Ikvienai personai ir tiesības uz taisnīgu, atklātu un laikus veiktu lietas izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā, tiesību aktos noteiktā tiesā. Ikvienai personai ir iespējas saņemt konsultāciju, aizstāvību un pārstāvību. (..)."

Autores ieskatā, *Civilprocesa likuma* 149. panta t.s. "iedzīvināšana" praksē ir ļoti būtiska un nepieciešama, jo tā ne tikai būtiski atvieglos tiesnešu un tiesu darbu kopumā, bet arī palīdzēs prāvniekiem noteikt sacīkstes realizācijas robežas un izvērtēt savu iespēju cīkstēties, kā arī izprast – vai un kādi pierādījumi ir katra prāvnieka rīcībā savu argumentu un apgalvojumu pierādīšanai, un kāda ir tiesas attieksme pret tiem. Autore vēlas uzsvērt, ka tiesneša attieksme pret prasību un atbildētāja kontra argumentiem ir ļoti būtiska, jo prāvniekiem procesā nebūtu jānodarbojas ar minēšanu – vai viņi ir iesnieguši visus pierādījumus un atbildējuši uz visiem iespējamiem jautājumiem, kādi tiesnesim varētu rasties, jo tas nav procesa mērķis, ņemot vērā, ka tiesneša pienākums ir noskaidrot objektīvo patiesību, līdz ar to tiesnesim kā personai, kura izspriedīs šo lietu, ir jāuzrāda tās robežas un tie jautājumi – kuri tiesneša ieskatā jāatbild un/vai jāpierāda šajā lietā, citiem vārdiem – sacīkstes robežas. Autore vēlas īpaši uzsvērt, ka sacīkstes izpratne un pats process kā tāds var būt bezgalīgs, ja nenosaka tā robežas. Tiesnesim būtu jāuzrāda, kas tieši viņa ieskatā ir būtisks šajā lietā kopsakarībā ar likuma prasībām. Tāda tiesneša rīcība nekādā veidā nekompromitētu tiesnesi, nebūtu pretrunā ar *Civilprocesa likumu* un tajā piemērojamiem principiem, kā arī nemazinātu ticamību tiesneša neatkarībai, godīgumam un pakļautībai likumam, jo rūpīgu un profesionālu attieksmi pret lietas izskatīšanu, ko demonstrētu tiesneša sagatavotie un parakstītie pieprasījumi un norādījumi pusēm, saskaņā ar *Civilprocesa likuma* 149. panta ceturto daļu nevarētu saistīt ar tiesneša neatkarības zudumu, bet gan uzrādītu tiesnesi kā augstas klases profesionāli un zinātāju. To, ka tiesnesim likumā ir paredzētas tiesības vērst prāvnieku uzmanību uz pierādījumu neesamību, kā arī tādus pieprasīt no pusēm, pierāda ne vien *Civilprocesa likuma* 149. panta ceturtā daļa, bet arī *Civilprocesa likuma* 93. panta ceturtā daļa. Pie tam, lietas sagatavošanas procesuālā stadija un sagatavošanas tiesas sēdes nozīme ir jāapskata arī tādā aspektā, ka tiesnesis vērtē pušu iesniegtos pierādījumus, kā arī rakstveida un mutvārdu paskaidrojumus, vadoties no *Civilprocesa likuma* 97. panta pirmajā daļā ietvertajiem kritērijiem, t.sk. savas iekšējās pārliecības, kuru balsta uz tiesas sēdē vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem

pierādījumiem, līdz ar to, lai iegūtu iekšējo pārliecību un izpratni par strīda būtību, tiesnesis nevar palikt tikai vērotāja lomā.

2. Sagatavošanas tiesas sēde ārvalstu civilprocesos

Saskaņā ar ārvalstu juridiskajā literatūrā atrodamiem skaidrojumiem par lietas sagatavošanas izskatīšanai un tiesneša darbībām šīs procesuālās stadijas ietvaros, tad, piemēram, skaidrojumos pie Krievijas Federācijas *Civilprocesa kodeksa* tiek norādīts, ka lietas sagatavošanas stadija izskatīšanai ir atsevišķa procesuālā stadija, kura seko pēc lietas pieņemšanas izskatīšanai, un šīs darbības realizē tiesnesis vienpersoniski, lai sagatavotu lietu savlaicīgai izskatīšanai. Tāpat tiek norādīts, ka šīs darbības veicamas arī nolūkā, lai būtu iespējams lietu izskatīt pareizi, kā arī šajā procesuālajā stadijā kopdarbojas lietā iesaistītās puses un tiesa, lai noskaidrotu strīda priekšmetu, t.i., faktu kopumu, kam ir juridiska nozīme un kurus jāvar pierādīt lietas dalībniekiem, bet gadījumā, ja strīdus puses maldās attiecībā uz to, kādi fakti ir nozīmīgi un ir jāpierāda, tad tiesai ir pienākums šajā procesa stadijā izskaidrot pusēm, kas ir pierādāms, kā arī norādīt uz materiālo tiesību normu prasībām (Treušņikovs, Civilprocess, trešais izdevums – labots un papildināts, 2001, 269–271). Savukārt saskaņā ar komentāriem pie Krievijas Federācijas *Civilprocesa kodeksa* 150. panta, kas paredz tiesneša darbības lietas sagatavošanai, tiek uzsvērts, ka šajā stadijā tiesnesis izlemj par iespējamo trešo personu, bez pastāvīgiem prasījumiem iestāšanos lietā, lemj jautājumus par līdzprasītāju iestāšanos lietā, kā arī par neīstā atbildētāja lietā aizstāšanu (autores piebilde: Latvijā civilprocess neparedz neīstā atbildētāja aizstāšanu, bet Lietuvas Republikas *Civilprocesa kodekss* tādu paredz), tāpat jautājumus par civillietas apvienošanu un/vai sadalīšanu. Īpaši tiek uzsvērts, ka šajā stadijā tiesnesis sper soļus pušu samierināšanai. Krievijas Federācijas *Civilprocesa kodekss* paredz iespēju izmantot mediāciju (autores piebilde: mediācija Krievijas Federācijas civilprocesā ieviesta agrāk nekā Latvijā), kā arī skaidrojošais komentārs satur atsauces uz Krievijas Federācijas Augstākās tiesas Prezidija 2015. gada pārskatu "Par alternatīvo procedūru (mediācijas) piemērošanu", kas konstatējis, ka tieši sagatavošanas procesa stadijā samierināšanas procedūru piemērošana ir visefektīvākā. Saskaņā ar Krievijas Federācijas *Civilprocesa kodeksa* 152. pantu (Krievijas Federācijas Civilprocesa kodekss, 2002), kas regulē sagatavošanas sēdes nozīmēšanu, norisi un tajā izskatāmos jautājumus, neizriet, ka tiesnesim būtu obligāts pienākums rīkot sagatavošanas sēdi, lai gan Krievijas Federācijas *Civilprocesa kodeksa* 153. panta komentārs norāda uz to, ka tiesnesis tikai pēc tam, kad izlemti visi *Civilprocesa kodeksa* 152. pantā minētie jautājumi, nozīmē lietas izskatīšanu pēc būtības. Līdz ar to jāsecina, ka likuma struktūra neļauj bez sagatavošanas procesa un tajā izlemjamo jautājumu., t.sk. to, kas skar procesuāli–organizatoriskos jautājumus, nozīmēt lietas izskatīšanu pēc būtības. Autore akcentē, ka identiski ir Latvijas Republikas *Civilprocesa likumā*, kur arī tiesai nav noteikts obligāts pienākums rīkot sagatavošanas sēdi, lai sagatavotu lietu izskatīšanai. Jautājumi, kurus likumā paredz izskatīt sagatavošanas tiesas sēdē ir identiski, izņemot dažas īpatnības, uz kurām autore vēlas vērst uzmanību, proti, Krievijas Federācijas *Civilprocesa kodekss* sagatavošanas tiesas sēdē (procesā) paredz atbildētājam tiesības celt iebildes par to, ka prasība noilgusi, savukārt tiesa, konstatējot šādus apstākļus, izbeidz lietu jau sagatavošanas procesa stadijā, neturpinot citu faktisko apstākļu noskaidrošanu. Autores ieskatā, šāda procesuālā iespēja ir veids, kā tiek atslogota tiesa un ekonomēts procesuālais laiks, lai neturpinātu lietas sagatavošanu un izskatīšanu tiesas sēdē, kā arī sprieduma taisīšanu, ja prasība acīmredzami noilgusi, ja noilgums ir visai viegli konstatējams.

Kā tiek norādīts, sagatavošanas tiesas sēdes procesuālā norise ir mazāk formāla, nekā lietas izskatīšana pēc būtības, uzsākot tiesas sēdi, tiesnesis atreferē jautājumus, kādi izskatāmi sagatavošanas tiesas sēdē. Tāpat sagatavošanas tiesas sēdē tiesnesis var izbeigt lietu, ja prasītājs atteicies no

prasības vai puses noslēgušas mierizlīgumu, kā arī var apturēt tiesvedību, ja iestājušies likumā paredzētie apstākļi, piemēram, – miris kāds no lietas dalībniekiem vai zaudējis rīcībspēju, beigusi pastāvēt juridiskā persona, kā arī jau sagatavošanas procesa stadijā tiesa var atstāt prasību bez izskatīšanas, ja konstatē, ka nav ievērota ārpustiesas procedūra kādā noteiktā likumā vai līgumā vai arī ir pušu vienošanās par strīda skatīšanu šķīrējtiesā un citos gadījumos.

Apskatot sagatavošanas procesa stadijas un svarīgākās tendences, kā arī atziņas par eksistējošām problēmām, autore pētīja autoru *Ervo Laura* un *Nylund Anna* secinājumus un aprakstus darbā "*Current Trends in Preparatory Proceedings. A comperative Study of Nordic and Former Communist Countries*" par t.s. *post-Soviet* valstu civilprocesiem un to attīstību. Saistībā ar sagatavošanas procesa stadiju un tās nozīmi minēto autoru darbā norādīts, ka viens no civilprocesa mērķiem ir pēc būtības korekta lietas izspriešana un nolēmums, bet par korektiem nolēmumiem tiek uzskatīti tādi, kas balstīti uz patiesiem faktiem un pareizu likuma piemērošanu. Šim nolūkam nepieciešams, lai tiesai tiktu iesniegtas pareizi noformētas prasības un attiecīgie pierādījumi. Savukārt tiesai ir jāvar nodrošināt prāvniekus ar atbilstošu vadību (angļu val. – *guidance*), lai novērstu iespējamās kļūdas un padarītu puses spējīgas aizstāvēt savas intereses tiesā, kā arī tiesa var veicināt strīdus jautājuma būtības izkristalizēšanu, t.sk. faktiskos un juridiskos lietas aspektus, prāvā iesaistīto pušu nostājas un viedokļu noskaidrošanu. Šo sagatavošanas darbību nozīme ir tajā, ka lietas galvenā izskatīšanas stadijā jāakcentējas uz lietu attiecināmiem, bet diskutabliem jautājumiem par faktiem un juridiskiem apsvērumiem lietā. Tāpat tiek akcentēts, ka tiesas realizēta atbilstoša procesa vadība nebūt nenozīmē, ka tiesa dod padomus prāvniekiem attiecībā uz to – kādus procesuālus soļus tām spert vai kādu pozīciju ieņemt procesa ietvaros (*Ervo*, *Nylund*, 2016, 63). Bet lietas izskatīšana sagatavošanas stadijā ir viens no "atslēgas rīkiem" procesa efektivitātei. Aktīva tiesneša pozīcija un lietas vadīšana/sagatavošana pieprasa, lai tiesnesis būtu lietas kursā par visiem paziņojumiem, kas iesniegti no pusēm, kā arī reaģētu uz visām kļūdām, neskaidrībām pušu rīcībā u.c. tamlīdzīgiem jautājumiem (*Ervo*, *Nylund*, 2016, 65).

Apskatot Čehijas Republikas *Civilprocesa kodeksu* un tajā ietverto regulējumu civillietu sagatavošanai, kā arī izpratni par to, jāatzīst, ka šis process īsti nesatur speciāli izdalītu sagatavošanas procedūru pat ne tādā konkretizācijas līmenī, kā tas ir Latvijas *Civilprocesa likumā*. Čehijas Republikas *Civilprocesa kodekss* paredz sagatavošanas stadiju, kas tiek saprasta nedaudz savādāk, tā, piemēram, sagatavošanas stadijā (angļu val. – *preliminary proceedings*) paredzētas mierizlīguma procedūras (Čehijas Republikas Civilprocesa Kodekss, 1963, §67), kā arī sagatavošanas pasākumi (angļu val. – *preliminary measures*), kurus var identificēt līdzīgus tiem, kādus paredz Latvijas *Civilprocesa likuma* 137.–140. pants. Čehijas Republikas *Civilprocesa kodekss* nosaka pusēm pienākumu iesniegt tiesā informāciju par faktiem un pierādījumiem, kas svarīgi lietas izspriešanā, kā arī nosaka, ka pusēm jāpilda citi pienākumi, ko uzliek tiesa. Tāpat nosaka, ka tiesai jāturpina process pat tad, ja strīdus puses ir neaktīvas, un tiek pieļauts izskatīt lietu pat tad, ja puses nav ieradušās uz procesu, bet tām paziņots atbilstoši likumam un savlaicīgi (Čehijas Republikas Civilprocesa Kodekss, 1963, §101). Juridiskā literatūrā norādīts, ka ar 2000. gadu reformu tika ieviesti daži ļoti pieticīgi instrumenti rakstveida sagatavošanās procedūras iedzīvināšanai lietu sagatavošanā iztiesāšanai, tā, piemēram, ja kāda prāvnieka procesuālā uzvedība un darbības ir gausas un novēlotas, tiesai ir tiesības noteikt attiecīgus laika limitus noteiktu procesuālo darbību izpildei, t.i., apgalvojumu par faktiem iesniegšanu un attiecīgo pierādījumu iesniegšanu. Ja tiesas noteiktajā laikā uzdotais nav izpildīts, tas aizsargā otru prāvnieku no jaunu pierādījumu un/vai argumentu parādīšanās procesa vēlākās stadijās. Tomēr, 2000. gada reforma nenesa cerētos rezultātus, un paredzētais efekts netika sasniegts, tāpēc 2009. gada reforma vairs neparedzēja nekādus jauninājumus vai uzlabojumus saistībā ar sagatavošanas procesa stadijas ieviešanu

sakarā ar tās neefektīvu un retu piemērošanu praksē. Tiek atzīmēts, ka praksē Čehijas *Civilprocesa kodeksā* noteiktā pirmā tiesas sēde lietas skatīšanai pēc būtības faktiski ir sagatavošanas sēde (*Ervo*, *Nylund*, 2016, 120).

Savukārt, apskatot Lietuvas Republikas *Civilprocesa kodeksa* regulējumu, redzams, ka sagatavošanas process un tiesneša uzdevumi vērsti uz lietas sagatavošanu un pareizu izskatīšanu, bet arī pašiem prāvniekiem ir noteikti pienākumi sagatavošanas procesa stadijā, t.i. iesniegt tiesā visus pieejamos pierādījumus un paskaidrojumus, kā arī uzrādīt tos pierādījumus, kuri pusēm nav pieejami (Lietuvas Civilprocesa Kodekss, 2002, 226. p.). Sagatavošanas tiesas sēde nosakāma četrpadsmit dienu laikā, skaitot no dienas, kad iesniegti atbildētāja un trešo personu paskaidrojumi vai arī notecējis termiņš to iesniegšanai (Lietuvas Civilprocesa Kodekss, 2002., 228. p), kā arī paredzēts, ka gadījumos, ja tiesa uzskata, ka iespējams mierizlīgums, var noteikt vēl vienu sagatavošanas sēdi, kuru nosaka ne vēlāk kā trīsdesmit dienu laikā (Lietuvas Civilprocesa Kodekss, 2002, 229. p.). Jāatzīmē, ka pretprasības iesniegšana ir iespējama lietas sagatavošanas stadijā, nevis līdz lietas izskatīšanas pabeigšanai pēc būtības 1. instances tiesā, kā tas ir Latvijas *Civilprocesa likumā* (skat. 136. p.). Autore secina, ka lietas sagatavošanas procesa stadija ārvalstu civilprocesos izpilda tos pašus uzdevumus, kādus paredz *Civilprocesa likums*, tomēr tiesneša pienākumi ir noteikti tā, ka izvairīšanās no lietas sagatavošanas stadijas praktiski tiek izslēgta, līdz ar to tiesnesis nevar pāriet pie lietas nozīmēšanas, ja nav izpildīti sagatavošanas procesa uzdevumi. Autores ieskatā, ļoti detalizēti šie procesi reglamentēti Lietuvas Republikas *Civilprocesa kodeksā,* vienlaikus konkrēti nosakot prāvnieku pienākumus. Autore vēlas akcentēt, ka Lietuvas *Civilprocesa kodekss* satur tādu svarīgu principu kā kooperācijas princips (*principle of cooperation)* (Lietuvas Civilprocesa Kodekss, 2002, 8. p.), un šis princips paredz, ka tiesa sadarbojas ar pusēm likumā noteiktajos ietvaros, lai pienācīgi izskatītu lietu. Lietas sagatavošanas process un tiesneša uzdevumi tajā uzskatāmi norāda uz šo tiesas sadarbošanos (kooperāciju) ar prāvniekiem, lai pareizāk izspriestu lietu. Autores ieskatā, kooperācijas principa definēšana Latvijas *Civilprocesa likumā* būtu nozīmīga tādā aspektā, ka noteiktu tiesneša lomu un nozīmi procesa pareizā virzībā un lietas izspriešanā, līdz ar to nodalot to no sacīkstes principa būtības deformēšanas, kas autores skatījumā novedusi pie tiesneša "atturēšanās" no aktīvām darbībām lietas sagatavošanas procesa stadijā.

Darba noslēgumā autore apskatīs lietu sagatavošanas un virzības regulējumu Itālijas *Civilprocesa kodeksa* ietvaros. Jāatzīmē, ka Itālijas *Civilprocesa kodekss* paredz t.s. "ierašanos pie tiesneša" (angļu val. – *appearance before judge*), kas attiecas atsevišķi kā uz prasītāju, tā arī atbildētāju, kā arī šo pienākumu izpildei likumā noteikti laika limiti (*Commentary on the Italian Code of Civil Procedure*, 2010, Article 165–166). Pēc lietas reģistrācijas galvenajā reģistrā lieta tiek sagatavota, iekļaujot sākotnējos dokumentus, t.i., par lietas reģistrāciju, prasības kopiju, atbildētāja atbildes kopiju. Lietai tiek iecelts izmeklējošais tiesnesis (angļu val. – *investigation judge*) (*Commentary on the Italian Code of Civil Procedure*, 2010, Article 168bis). Saskaņā ar skaidrojumiem par Itālijas *Civilprocesa kodeksa* struktūras pamatiezīmēm tiek norādīts, ka Itālijas *Civilprocesa kodekss* neizdala īpaši atsevišķi tādas stadijas kā "sagatavošanas stadiju" un "lietas izskatīšanas stadiju" (angļu val. – *pre-trial and trial phase*), jo visas procesuālās darbības notiek tiesneša klātbūtnē. Tāpat jaunu pierādījumu un faktu iesniegšana pēc noteiktu procesuālo termiņu iestāšanās nav iespējama, ja vien nav pastāvējuši kādi izņēmuma apstākļi, kas ir bijuši ārpus prāvnieku ietekmes un kontroles. Likumdevējs procesuālo regulējumu virzījis tādējādi, lai līdz lietas sākotnējai izskatīšanai tā būtu nokomplektēta pēc iespējas pilnīgāk, tomēr praksē vērojams, ka juristu ieturētā tendence ir neizpaust pārāk daudz informācijas, lai tā pāragri nenonāktu otrās puses rīcībā, ja vien tas iespējams, pienācīgi ievērojot procesuālos termiņus un izvairoties no sekām, kas

procesuālo bezdarbību tulko kā atteikšanos no tiesībām (*Commentary on the Italian Code of Civil Procedure*, 2010, 9–10). Lietas pirmajā izskatīšanā nozīmētais izmeklēšanas tiesnesis veic darbības, kas faktiski ir lietas sagatavošana, t.sk. arī esošo pierādījumu pietiekamības izvērtēšana, kā arī izmeklēšanas tiesnesis pēc abu prāvnieku lūguma var nozīmēt atsevišķu sēdi, lai brīvā veidā uzklausītu prāvniekus un veicinātu to samierināšanu. Izmeklēšanas tiesnesis lemj par esošo un savākto pierādījumu pietiekamību un lietas pietiekamu sagatavošanu iztiesāšanai, t.i., novirzot to tiesas sastāvam. Tāpat izmeklēšanas tiesnesis izlemj jautājumus par prasības nodrošināšanu un summu, par kurām nav strīdu, izmaksu tiesīgajai personai (*Commentary on the Italian Code of Civil Procedure*, 2010, Article 183–188).

Izvērtējot visu iepriekš minēto, autore secina, ka sagatavošanas stadijas civillietu izskatīšanai ir atšķirīgi regulētas, kā arī izpratne par sagatavošanas procesā veicamajām darbībām var būt dažāda, tomēr to mērķis ir lietas pareizas izspriešanas nodrošināšana, kā arī pušu samierināšana un tiesneša darbībām šajā procesā ir būtiska (noteicoša) loma.

Secinājumi

1. Attiecībā uz lietas sagatavošanas procesa nepieciešamību un tā efektivitāti civillietu izskatīšanā juridiskajā literatūrā tiek atzīts, ka tam ir būtiska nozīme lietu pareizā izspriešanā, kā arī procesam patērētā laika un resursu ekonomijā.
2. Autore secina, ka Latvijā civilprocesa ietvaros pārprasta sacīkstes principa tulkojuma rezultātā lietas sagatavošanas stadija, t.sk. sagatavošanas sēde, ir faktiski "nedzīvi" procesuālie instrumenti, un tiesnesis nepilda lietas sagatavošanas procesā paredzētās darbības.
3. Sagatavošanas sēdes "atdzīvināšana" Latvijas civilprocesā ir nepieciešama, lai atjaunotu likumā noteikto procesa virzību un struktūru, uzlabotu lietas iztiesāšanas procesa efektivitāti un kvalitāti, kā arī atjaunotu tiesneša būtisko lomu lietas sagatavošanas ietvaros, lai to pareizi izspriestu.
4. Autore secina, ka sagatavošanas tiesas sēdes būtu nosakāmas kā obligātas, lai panāktu gan tiesneša ieinteresētību lietas sagatavošanas procesa uzdevumu izpildē, gan arī organizētu pašus prāvniekus savlaicīgi sagatavoties procesam.
5. Lietu sagatavošanas sēdes rīkošana liegtu negodprātīgiem prāvniekiem atsaukties uz neiespējamību izpildīt paredzētās vai noteiktās procesuālās darbības.

References

Bukovskis, V. (1933). *Civīlprocesa mācības grāmata.* Autora izdevums. Rīga, E. Pīpiņa un J. Upmaņa grāmatu un nošu spiestuve, 792. lpp.

Devinsky, P. *Slovakia: New Civil Procedure Regulation Entering into Force in 2016. Pieejams: http://roadmap2016.schoenherr.eu/slovakia-new-civil-procedure-regulation-entering-into-force-in-2016/* (skatīts 09.03.2019.)

Ervo, L., Nylund, A. (2016). *Current Trends in Preparatory Proceedings. A comperative Study of Nordic and Former Communist Countries.* Springer International Publishing AG Switzerland

Grossi, S., Pagni, M. A. (2010). *Commentary on the Italian Code of Civil Procedure.* Oxford University Press, Inc. 198 Madison Avenue, New York, 10016 556

Konradi, F., Zvejnieks, T. u.c. (1939). *Civilprocesa likums ar paskaidrojumiem*. Rīga: Valsts tipografijas izdevums

Sniedzīte, G. (2013). *Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā.* Rīga: Latvijas Vēstnesis, 368. lpp.

Torgāns, K., Dudelis, M. un autoru kolektīvs (2001). *Civilprocesa likuma komentāri.* Papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 646. lpp.

Torgāns, K. un autoru kolektīvs (2006). *Civilprocesa likuma komentāri.* Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 976. lpp.

Torgāns, K. Civilprocess: attīstība ar nebeidzamiem papildinājumiem. *Jurista Vārds*, Nr. 46 (1000), 07.11.2017.

Zemribo G. Par notiekošo tiesas zālē: tiesu runa lietas dalībnieku un tiesnešu izpildījumā. *Jurista Vārds*, Nr. 25 (928), 21.06.2016.

Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas ziņojums par ikgadējo konferenci "Aktuālie Civilprocesa problēmjautājumi". Pieejams: https://www.tm.gov.lv/lv/aktualitates/tm-informacija-presei/pieejami-konferences-aktualie-civilprocesa-problemjautajumi-materiali (skatīts16.03.2019.)

Eiropas Savienības Pamattiesību Harta. Pieejams: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2016.202.01.0389.01.LAV&toc=OJ:C:2016:202:TOC (skatīts 17.03.2019.)

Likums "Civilprocesa likums". Pieņemts 14.10.1998. *Latvijas Vēstnesis,* Nr. 326/330 (1387/1391), 03.11.1998.; *Ziņotājs,* Nr. 23, 03.12.1998. Pēdējie grozījumi 25.10.2018.

Likums "Par tiesu varu". Pieņemts 15.12.1992. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs,* Nr. 1/2, 14.01.1993. Pēdējie grozījumi 25.10.2018.

Recommendation No. R (84) 5 of the Committee of Ministers to Member States "On the principles of civil procedure designed to improve the functioning of justice". Pieejams: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804e19b1 (skatīts 16.03.2019.)

The Cezch Respublic Act No.99/1963 Sb, Civil procedure code, Adopted on: 1963, (last amended: November 12, 2010, by Act No. 347/2010). Pieejams: https://is.muni.cz/el/1422/jaro2008/SOC026/um/99-1963_EN.pdf (skatīts 09.03.2019.)

Code of Civil procedure of the Republic of Lithuania, Enacted: February 28, 2002, Law No. IX-743, (last amended: September 23, 2010, by law No. XI-1032). Pieejams: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=202108#LinkTarget_6314 file:///C:/Users/User/Downloads/Code%20of%20Civil%20Procedure%20of%20the%20Republic%20of%20Lithuania%20(3).pdf (skatīts 10.02.2019.)

Zemgales apgabaltiesas 2013. gada 30. oktobra spriedums lietā Nr. C10045112. Pieejams: file:///C:/Users/User/Downloads/Anonimizets_nolemums_137736.pdf (skatīts 16.03.2019.)

Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14.11.2002 N 138-ФЗ (ред. от 27.12.2018); Pieejams: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/ (skatīts 10.02.2019.)

Туманова, Л.В., Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации. Постатейный комментарий 2-е издание. *Проспект,* Москва, 2016, 800 с.

Треушников, М. К., Гражданский процесс. Издание третие, исправленное и дополненное. *Городец-издат,* 2001, 672 с.

THE BANK GUARANTEE CONCEPT IN LITHUANIAN LAW: SOME ISSUES

Giedrius Nemeikšis, Dr.iur.,
Turiba University, *Latvia*
Panevėžys University of Applied Sciences, *Lithuania*
E-mail: g.nemeiksis@inbox.lt

Abstract

Efficient legislative processes are a top priority for every advanced and open country, so the Latvian legislator should focus on less developed areas of national legal regulation, one of which is no specific legal regulation of bank guarantees in Latvian law as it is in international commerce practice as well as other neighbouring countries like Lithuania, Russia, Hungry and Czech Republic. Since there are many discussions on issues related with the enforcement of law in the context of digital environment, effective enforcement of obligations should be discussed too and this article seeks to evaluate the peculiarities of each national regulation as well as to show innovative regulation practice on the issues discussed to Latvian law specialists. The purpose of the research is to reveal and to analyse legal regulation scope of issuers of the bank guarantee as well as the distinction between the bank guarantee and the conditional guarantee in Lithuanian law, comparing these issues with other national legal systems as well as international commerce practice. The research was carried out by employing the logical, the comparative legal methods, the system analysis, the linguistic, the synthesising methods and the analysis of legal documents. Results of the research showed the unreasonably narrow scope of issuers of the bank guarantee in the national legal systems analysed as well as complicated and unnecessary legal regulation of the conditional guarantee in Lithuania law in comparison with international commerce practice.

Keywords: bank guarantee, conditional guarantee, guarantor, enforcement of obligations, Lithuanian civil law

Introduction

Efficient legislative processes are a top priority for every advanced and open country and one of the aspects should be focusing on less developed areas of national legal regulation and one of them is no specific legal regulation of bank guarantee in Latvian law as it is in other neighbouring countries as well as international commerce practice. Since there are many discussions on issues related with the enforcement of law in the context of digital environment, effective enforcement of obligations should be more discussed too (especially in Latvian law) in order to protect confidential business interests, considering harmful effects of World's Economic Crisis experienced until now as well as to meet the constant threat of other worldwide economic crisis. So, bank guarantee is an important international financial instrument, that can help effectively in this case and it is provided for by three non-binding international documents of various international organisations (the Convention On Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit, the Uniform Rules for Demand Guarantees and European Private Law on Independent personal security). Apart from these efforts, this inovative financial instrument for the enforcement of obligations is reflected in civil laws of some neighbouring countries of Latvia, i.e. Lithuania, Russia, Hungry and Czech

Republic. Such a situation requires evaluating the peculiarities of each national regulation and their possible deviations from the international standards as well as to show Latvian law specialists innovative regulation practice of neighbouring countries on the issues discussed. But, since legal regulation of bank guarantee have a vast variety of issues, analysis of this article is going to be based on legal regulation of few areas, i.e. scope of issuers of the bank guarantee and distinction between the bank guarantee and the conditional guarantee in Lithuanian law and other above-mentioned national legal systems as well as in international commerce practice.

The object of the research is legal regulation of scope of issuers of the bank guarantee and distinction between the bank guarantee and the conditional guarantee in Lithuanian law and other national legal systems as well as in international commerce practice.

The purpose of the research is to reveal and analyse legal regulation of the scope of issuers of the bank guarantee and distinction between the bank guarantee and the conditional guarantee in Lithuanian law, comparing these issues with other national legal systems as well as international commerce practice.

The tasks of the researches:

1) to reveal the peculiarities of legal regulation of the scope of issuers of the bank guarantee in Lithuania law and to compare this issue with other national legal systems as well as international commerce practice.
2) to reveal the peculiarities of legal regulation of bank guarantee and the conditional guarantee in Lithuania law and to compare this issue with other national legal systems as well as international commerce practice.
3) to draw some solutions for issues identified related to these analysed questions for Lithuanian legislator in order to improve national legal regulation.

The research question: the research seeks to answer if legal regulation of above-mentioned issues in Lithuanian law is appropriate enough and consistent with common view of international practice set by international documents and other national legal systems.

The methods of the research: The research was carried out by employing the logical, the comparative legal methods, the system analysis, the linguistic, the synthesising methods and the analysis of legal documents.

Abbreviations: URDG rules – ICC Uniform Rules for Demand Guarantees; UNCITRAL Convention – United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit, PECL project – Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law on Independent personal security. Draft Common Frame of Reference.

1. The scope of issuers of bank guarantee

The application of the term "bank guarantee" to this specific type of guarantee is related to the fact that in most cases this instrument is issued by banks for the enforcement of obligation. Such commerce practice has developed since the first formation stages of this financial instrument because creditors were not willing to take a greater risk in their business, so they demanded from the debtors the specific guarantee issued only by banks as more reliable and reputable institutions (Bertrams, 2004, 145; Horowitz, 2010, 58). However, the stance to select such terminology in the existing legal regulation creates a kind of uncertainty and lack of clarity in legal practice regarding the requirements set to the guarantor status.

First of all, it is necessary to note that none of the international documents that regulate the relations of bank guarantee defines a specific circle of subjects that can issue such guarantee. The UNICITRAL convention in Paragraph 1 of Article 2 regulates this issue in the same manner as the above-mentioned Paragraph A of Article 2 of the URDG rules and sets the same rule that the guarantor as well as an issuer of standby letters of credit can be a bank as well as the other institution or even a person for the purposes of this Convention. Meanwhile, because of the abstract and non-comprehensive regulation of Articles 3:104–3:109 of the PECL project, it provides any specific norm that would define the concept of guarantor (as one of the issuers of personal security measure according to the regulation of this document) or even would set the basic requirements for this subjects. Therefore, it is clear from such international regulation of relations of bank guarantee that the dominant approach towards the concept of guarantor in these legal relations is quite liberal, while more attention is paid in particular to the protection of proper functioning of this type of guarantee in practice.

Despite such international regulations standards, Paragraph 1 of Article 6.93 of the Lithuanian Civil Code, which provides the definition of bank guarantee, provides banks as well as to other credit institutions the right to issue the bank guarantee. According to Point 24 of Article 2 of the Law on Financial Institutions of the Republic of Lithuania, a credit institution is defined as a company that holds a license to engage in acceptance of deposits or other repayable funds from nonprofessional market players and to lend them, so the bank guarantee can be issued by commercial banks as well as representative offices or branches of foreign banks and credit unions too. Despite the narrow definition of scope of possible subjects that is entitled to issue the bank guarantee in the Lithuanian Civil Code, this subject's scope is broadened significantly by case law that extensively analyses this issue, i.e. the Lithuanian Supreme Court noted in 4th February 2004 ruling in civil case No. 3K-3-99/2004 and 20th April 2007 ruling in civil case No. 3K-3-172/2007 that "the guarantee issued by the insurer cannot be considered the bank guarantee, but if the insurance company issues the guarantee in which it takes the same responsibility as in the case of a bank guarantee, such insurance company cannot refuse to carry out their obligations". Thus, according to the Lithuanian Court of Cassation, the bank guarantees may be issued by the insurance company, i.e. subjects other than banks or credit institutions, despite the fact that such guarantee cannot be listed formally as a bank guarantee, according to the Lithuanian Civil Code regulation. However, it shall be noted that case law highlights an important aspect, namely according to both legal acts, i.e. according to the Court of Appeal of Lithuania in 5th October 2004 ruling in civil case No. 2A-340/2004 Articles 6.93–6.97 of the Lithuanian Civil Code and the Law on Financial Institutions of the Republic of Lithuania, the bank guarantee is regulated as a superior type of guarantee because it is more reliable than other guarantees, including the guarantee issued by insurance companies. Therefore, as we can see, Lithuanian case law and its selected stance shows clearly a wide range of possibilities to recognise a much broader scope of subjects that can seek to issue exactly this type of guarantee, namely bank guarantee, for the security of the debtor's obligations, than it is set in the normative regulation; however, there is a need to preserve the reliability of such measure for the enforcement of obligations. Therefore, although some means for the enforcement of obligations cannot be considered a bank guarantee according to the Lithuanian Civil Code, it meets the essence of such measure.

Meanwhile, the Article 368 of the Russian Civil Code, which regulates the conception of bank guarantee, provides a little more advanced legal provision in this case than Paragraph 1 of Article 6.93 of the Lithuanian Civil Code, since it defines directly a wider circle of subjects that can issue such guarantee, i.e. apart from banks and credit institutions, bank guarantees can be issued also

by insurance companies. Nevertheless, even though the Russian legal doctrine states that the main source for the establishment of bank guarantee legal regulation in the Russian Civil Code has been the URDG rules (Батлер, Ерпылева, 2004, 35). Article 368 of the Russian Civil Code contains a legal provision that does not correspond with this international document because Paragraph A of Article 2 of the URDG rules does not limit a specific circle of possible subjects that can issue the demand guarantee, providing only a non-exhaustive list of such subjects in this article. Furthermore, the scientists in the Russian legal doctrine make an apprehension that the broad interpretation of the above-mentioned legal provisions set in Article 368 of the Russian Civil Code is not possible comparing with situation in the Lithuanian legal system in this question. Russian scientists like Л. А. Бирюкова (2004) and Л. Михеева (2010) highlight the general rule set in Paragraph 3 of Article 329 of the Russian Civil Code that is applicable to the performance of the obligations which provides that "the invalidity of the principal obligation shall entail the invalidity of the obligation, providing for it, unless otherwise established by the law" and this legal provision means that all measures for the enforcement of obligations is an accessorial type obligation and only possible exceptions to this rule are provided directly in the law. Therefore, despite the freedom of contract principle set in Article 421 of the Russian Civil Code and a possibility to use other measures for the enforcement of obligation than it is provided directly by the law (Article 329 of the Russian Civil Code), all guarantees issued by other subject (expect those that are set in Article 368 of the Russian Civil Code) shall not be considered independent from the principal contract as in the case of bank guarantee according to the Russian Civil Code regulation (Сойко, 2003, 15). The guarantees issued by such "other subjects" are considered conditional guarantees (simple guarantees) by their essence that are recognised as a possible measure for the enforcement of obligations in the Lithuanian legal system. In fact, the legal provision set in Article 368 of the Russian Civil Code (as in the abovementioned case of legal regulation of the Lithuanian Civil Code) restricts unreasonably the circle of subjects that can issue this special type of guarantee (bank guarantee) because it does not match completely the international documents such as URDG rules, UNICITRAL convention and PECL project. Meanwhile, provisions of regulation of Civil code of the Czech Republic shall be considered as being ambiguous, because its legal provision of Paragraph 1 of Section 2029 of this civil code provides a much more modern view on this question by setting in no specific requirements and restrictions to subjects that can issue the financial guarantee, that is similar to the bank guarantee according to the international documents, but while on the other hand – it requires that the strong financial institutions (a bank, a foreign bank or a savings and loan co-operative), that want to issue the financial guarantee, shall follow the international document and issue the bank guarantee. While regulation of Hungarian civil code provides the most liberal approach on this question, because legal provision in Paragraph 1 of Section 6:431 of this legal act sets any restrictions on a circle of subjects that can issue the guarantee and this is a good example of application of liberal approach of the examined international documents by letting to issue a guarantee, that is similar to the bank guarantee provided by the international documents, to all subjects in civil law.

So, taking into account the international regulation of these legal relations, such regulation of the above-mentioned national legislators of Lithuania and Russia does not meet the international documents analysed and it restricts unreasonably the access for all civil law subjects to take and use this type of guarantee in commerce practice in both of these two countries. It is therefore appropriate to consider the question of reformulation of some legal provisions of Russian and Lithuanian civil laws based on international regulation provided by Paragraph A of Article 2 of the URDG rules and Paragraph 1 of Article 2 of the UNICITRAL convention, i.e. it is necessary to reformulate the normative provisions of Paragraph 1 of Article 6.93 of the Lithuanian Civil Code

and Article 368 of the Russian Civil Code in a way that an infinite list of subjects that can issue the bank guarantee shall be established only as the definitive one and this measure would enable a wider range of subjects that can participate in this civil legal relations and would stop the unjustified violations of individuals' interests in this aspect.

2. The bank guarantee and the conditional guarantee in Lithuanian law

The following analysis shall be continued in order to reveal the peculiarities of the main object of this subchapter, namely the distinction between the bank guarantee and other kind of guarantee, i.e. conditional (simple) guarantee. This classification of guarantee legal relations is based on the dependence of the guarantor's obligation on its secured debtor's obligation. In case of bank guarantee, the guarantor shall fulfil his obligation to pay or refuse to do so, referring only to concrete terms set in the guarantee text and leaving aside the detailed evaluation of circumstances related with the performance of the principal obligation, i.e. without the intervention in internal relations of the creditor and the debtor (Juodka, 2006, 76). Especially, the case law of the Lithuanian Court of Cassation has developed widely a concept that defines the guarantee institute as a system of two different kinds of guarantee, i.e. according to its 5th January 2006 ruling in civil case No. 3K-7-2/2006 one of them is a simple or conditional guarantee, when the guarantor's liability depends on the principal obligation and it is a subsidiary type civil liability (Paragraph 1 of Article 6.90 of the Lithuanian Civil Code). Meanwhile, the other is an independent guarantee (bank guarantee), when the guarantor's obligations is independent from the principal creditor's obligation, even in a case where such underlying creditor's obligation is set in the guarantee text (Paragraph 2 of Article 6.90 of the Lithuanian Civil Code). The case law of Lithuanian Court of Cassation seeks to justify and explain the basic delimitation criteria of these two kinds of guarantee and reveal their essence by noting that "in case of a simple (conditional) guarantee, the failure to fulfil the principal obligation secured by this kind of guarantee is a condition of the guarantor's obligation. Therefore, according to the Lithuanian Court of Cassation 5th July 2016 ruling in civil case No. 3K-3-352-219/2016 the guarantor shall be liable to the creditor only if the debtor fails to fulfil his obligation or to do it properly, while the guarantor's obligation depends on the concrete conditions, default volume and other circumstances related directly with the content of the principal obligation (Paragraph 1 of Article 6.90 of the Lithuanian Civil Code). This case law is based essentially on several provisions of the Lithuanian Civil Code that regulates a guarantee legal institute. A detailed analysis of Articles 6.93–6.97 of the Lithuanian Civil Code shows clearly the intention of the Lithuanian legislator to create a modern regulation of this civil law institute based on the latest achievements of international commerce practice, but the Lithuanian legislator has not set properly a legal regulation for bank guarantee and conditional guarantee in the Lithuanian Civil Code, so it remains unclear which exact provisions of this law are set to regulate the conditional guarantee.

In this context, it is necessary to pay a special attention to the Russian legal regulation experience on the issue, i.e. the main feature of Russian legal regulation is that Articles 368–379 of the Russian Civil Code are provided to regulate exclusively legal relations of bank guarantee. On the one hand, legal regulation in this way shows that the Russian Civil Code provides much more detailed legal regulation of bank guarantee than Articles 6.93–6.97 of the Lithuanian Civil Code in the Lithuanian legal system. Meanwhile, on the other hand, it does not recognise the second possible kind of guarantee – the conditional guarantee, in the national legal regulation, which is not basically much different from the guarantee legal institute by having the essential features of both of these civil law institutes. The same situation is in legal systems of the Czech Republic and

Hungary, because Sections 2029–2039 of Czech Civil code provides only special legal regulation of the financial guarantee to some range of subjects and excepting the bank guarantee according to the international documents in national law without recognition of other possible kind of guarantee as it is in Lithuanian law, while Sections 6:431–6:438 of Hungarian Civil code provides only special legal regulation of guarantee in accordance to the international documents in national law without recognition of other possible kind of guarantee.

The above-mentioned Lithuanian legislator's position allowing a parallel existence of bank guarantees and conditional guarantee in the Lithuanian Civil Code is not necessary and such legal regulation is redundant, low-motivated and it makes legal practice much more complicated with applications of legal provisions of the Lithuanian Civil Code. It shall be noted that international commerce practice is quite categorical on this issue and it expresses a clear position that only classification of measures for the enforcement of obligations between abstract and dependent ones in the context of the principal obligation secured by such special measures has a legal significance in practice. Therefore, the PECL project, which sums up the EU national legal regulations and draws the common guidelines for the European Civil Code, provides the special provisions to regulate a dependent personal security in its Chapter 2 of 4th book, while later in Chapter 3 of 4th book of the PECL project there are special provisions for independent personal security. Also, the different regulations provided by other international documents are based on this position too, i.e. the UNICITRAL convention provides a special regulation to the first demand guarantee (bank guarantee) and standby letters of credit as well as the URDG rules that regulate legal relations of demand guarantee. Therefore, the legal regulation of the Lithuanian Civil Code when a special legal regulation is set to conditional guarantees does not comply with a common policy of international regulation of guarantee legal institute.

In fact, in this case the Lithuanian legislator should not seek to regulate all the possible existing modifications of legal relations of guarantee because, as it has been already mentioned, civil law is of dispositive type and especially, in contract law there is a principle of contractual freedom (Article 6.156 of the Lithuanian Civil Code). Therefore, referring to this situation, it is appropriate to leave this issue to civil law subjects that could develop various types of guarantee by applying them in commerce practice. Therefore, in this aspect, it will be an appropriate and progressive step if the Lithuanian legislator defines clearly the limits of guarantee legal institute in the Lithuanian Civil Code by considering the possibility to remove the general normative provisions of guarantee set in Articles 6.90–6.92 of the Lithuanian Civil Code considering the practice of legal regulation of the Russian Civil Code, the Czech civil code or Hungarian civil code. This would purify the legal relations of bank guarantee, their essence and purpose as well as it would help to maintain the individuality of guarantee legal institute.

Conclusions

1. Since the PECL project, the UNICITRAL convention and the URDG rules in international commerce practice provide liberal attitude and no specific requirements towards the guarantor who could provide bank guarantee, Lithuanian law system unreasonably limits the circle of individuals, who could provide bank guarantee in order to ensure the stability and reliability of bank guarantee, but it unnecessarily limits the possibilities for subjects of civil law other than bank or credit institutions to aim at introducing bank guarantee for enforcing fulfilment of obligations. The similar situations are in other analysed national legal systems by setting slightly wider scope of such subjects.

2. Conditional guarantee, which in its nature does not conform to the definition of a bank guarantee, is a quite distinctive measure of enforcing the fulfilment of obligations, provided by Lithuanian Civil code. Such regulations are excess and create a lot of confusions in legal practice, and it does not conform regulations of the PECL project, the UNICITRAL convention and the URDG rules, which differentiates the means of enforcing the fulfilment of obligations only by their abstractness.

3. Considering the results of analysis of this article there are some solutions for Lithuanian legislators in order to develop legal regulation of bank guarantee in Lithuania law:
   - it is important that Lithuanian legislator consider the possibility to change their national regulations by setting a non-final list of subjects, who could provide bank guarantee as it is in international commerce practice of the PECL project, the UNICITRAL convention and the URDG rules;
   - considering legal regulation practice of international documents as well as other analysed national legal systems that do not have unique separate regulation of conditional guarantee, this could be a great example for Lithuanian legislator to amend the Lithuanian Civil Code by eliminating legal regulation of conditional guarantee set in general provisions of articles 6.90–6.92 of this legal act in order to seek optimal regulation, to purify bank guarantee regulation and to make legal practice more clear.

References

Legal documents

United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit. http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/payments/guarantees/guarantees.pdf (retrieved 01.11.2017)

ICC Uniform Rules for Demand Guarantees Including Model Forms. International Chamber of Commerce Publication No. 758, 2010

Independent personal security. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf (retrieved 01.11.2017)

The Civil Code of the Republic of Lithuania of 18th July 2000, Law No. VIII-1864 (Last amended on April 12, 2011, No XI-1312). *Valstybės žinios*, No. 74-2262, 2000

The Law on financial institutions of the Republic of Lithuania of 10th September 2002, Law No. IX-1068 (Last amended on 22 December 2011 – No XI-1872), *Valstybės žinios*, No. 91-3891, 2002

Civil Code of Russian Federation (Гражданский кодекс Российской Федерации). Российская газета, 24.02.1996, No. 38

Civil Code of Hungary, No. V of 2013 (A Polgári Törvénykönyvrõ). Magyar Közlöny, 26.02.2013, No. 31. https://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_code.pdf (retrieved 16.12.2016)

Civil Code of the Czech Republic (Zákon občanský zákoník). Občanské právo, 3.02.2012, No. 89/2012. http://www.czechlegislation.com/en/89-2012-sb (retrieved 16.12.2016)

Legal doctrine

Bertrams R. (2004). *Bank guarantees in International Trade: the law and practice of independent (first demand) guarantees and standby letters of credit in civil law and common law jurisdictions*. 3rd revised ed. Paris, New York: ICC Publishing

Horowitz D. (2010). *Letters of Credit and Demand Guarantees: Defences to Payment*. Oxford: OUP Oxford, p. 272

Juodka R. (2006). *Teisinės kredito rizikos mažinimo priemonės*, monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 67

Батлер У. Э., Ерпылева Н. Ю. (2004). Банковские гарантии в российском и белорусском праве. *Законодательство и экономика*, No. 2, 45 с.

Бирюкова J. А. (2004). *Банковские гарантии: теория и практика*. Москва: Спарк, 87 с.

Рузакова О., Михеева Л. (2010). *Залог, банковская гарантия и другие способы обеспечения исполнения обязательств. Постатейный комментарий главы 23 Гражданского кодекса Российской Федерации*. Москва: Статут, 98 с.

Сойко Р. П. (2003). Способы обеспечения регрессного требования при предоставлении банковской гарантии и порядок прекращения гарантийных обязательств. *Банковское право*, No. 3, 14–20 с.

Case Law

The Supreme Court of Lithuania, Civil division 4th February 2004 ruling in civil case UAB "NCC Statyba" v. *UAB DK "Lindra"*, No. 3K-3-99/2004

The Court of Appeal of Lithuania, Civil division, 5th October 2004 ruling in civil case *UAB "*Šiaulių dujotiekio statyba" *v. Joniškio rajono savivaldybės administracija,* No. 2A-340/2004

The Supreme Court of Lithuania, Civil division, 5th January 2006 ruling in civil case UAB "ERGO Lietuva" *v. UAB "PZU Lietuva"*, No. 3K-7-2/2006

The Supreme Court of Lithuania, Civil division 20th April 2007 ruling in civil case VĮ "Centrinė projektų valdymo agentūra" *v. UADB "Industrijos garantas"*, No. 3K-3-172/2007

The Supreme Court of Lithuania, Civil division, 5th July 2016 ruling in civil case UAB "GNBLIT Kaunas Logistics" *v. AB SEB bankas*, No. 3K-3-352-219/2016

AZARTSPĒĻU UN IZLOŽU REKLĀMAS IEROBEŽOJUMI UN TO IETEKME UZ SPĒLĒTĀJU/KLIENTU

GAMBLING AND LOTTERY ADVERTISING RESTRICTIONS AND THEIR IMPACT ON THE PLAYER/CLIENT

Andris Pētersons, MBA,
E-pasts: andris.petersons87@gmail.com
Rosita Zvirgzdiņa, Dr.oec.,
E-pasts: rosita@turiba.lv
Zane Driņķe, MBA,
E-pasts: zane.drinke@turiba.lv
Biznesa augstskola *Turība, Latvija*

Abstract

The authors of the research deem the theme of this research as very topical in the Republic of Latvia (LR), since there is a contentious opinion in the society on gambling and lottery industry.

The goal of the research is an assessment of the current situation of gambling and lottery industry advertising regulations.

To achieve this goal, the authors have set the following tasks:
1) Summarise and evaluate current restrictions for gambling and lottery advertisements;
2) Summarise and research the theoretical sources of the regulations and legislation of gambling and lottery advertising.
3) Make conclusions and suggestions about the impact of gambling and lottery advertisements on the society.

Document analysis, qualitative data analysis, monographic or descriptive method and graphical research methods were used. The information about the current situation in gambling and lottery industry has been given in the article, explaining the issues that should be resolved in gambling and lottery advertising.

The legislation and control of gambling and lottery advertising field has been described. The situation of gambling advertising restrictions in other EU countries has been described. An opinion on the necessary changes in this industry has been given.

Information about the control of the gambling advertising regulations and the ways how to successfully improve them has been summarised and assessed. Based on the results of the research, suggestions for gambling industry advertising regulations have been offered that would allow to further develop this field while reducing the negative impact on the society.

Keywords: lotteries, gambling, advertising, restrictions

Kopsavilkums

Pētījuma autori uzskata, ka šī pētījuma tēma ir ļoti aktuāla Latvijas Republikā, jo sabiedrībā pastāv strīdīgs viedoklis par azartspēļu un izložu (turpmāk – AI) nozari.

Pētījuma mērķis ir esošās situācijas izvērtējums AI industrijas reklāmas regulējumiem.

Lai sasniegtu mērķi, autori izvirzīja sekojošus uzdevumus:
1) apkopot un izvērtēt esošos AI reklāmu ierobežojumus;
2) apkopot un pētīt teorētiskos materiālus par AI reklāmu regulām un likumdošanu;
3) izdarīt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus par AI reklāmu ietekmi uz sabiedrību.

Tika izmantotas dokumentu analīzes, kvalitatīvo datu analīzes, monogrāfiskā jeb aprakstošā un grafiskā pētījuma metode. Rakstā sniegta informācija par esošo situāciju AI nozarē, skaidrojot problēmas, kas būtu risināmas AI reklāmās. Tiek raksturots AI reklamēšanas nozares tiesiskais regulējums un to uzraudzība. Ir apkopots situācijas apraksts par AI reklāmas ierobežojumiem citās ES dalībvalstīs. Izteikts viedoklis par nepieciešamajām izmaiņām šajā nozarē. Pētījumā tiek apkopota, izvērtēta informācija par AI reklāmas regulējumu kontroli un veidiem, kādos to sekmīgi pilnveidot. Balstoties uz pētījuma rezultātiem, tiek piedāvāti ieteikumi AI industrijas reklāmas regulējumiem, kas ļautu attīstīt šo jomu tālāk, vienlaikus samazinot negatīvo ietekmi uz sabiedrību.

Atslēgas vārdi: izlozes, azartspēles, reklāma, ierobežojumi

JEL code: M10

Ievads

Šī brīža sabiedrības attieksme pret AI ir ļoti dažāda. Daži to uzskata par naivu un psiholoģiski atkarīgu cilvēku prerogatīvu, bet citiem tā ir iespēja iegūt lielus naudas līdzekļus ar laimes un izzinātu prasmju palīdzību. Daži cilvēki izmanto AI, lai atbrīvotos no ikdienas rūpēm, sajustu enerģijas un entuziasma pieplūdumus. Visnotaļ liela loma ir arī azartam – spēcīgai emocijai, ko lielākā vai mazākā pakāpē var sajust ikviens no mums. Pieprasījums pēc izklaides un spilgtu emociju avota – šis kopums radījis AI biznesu, kas laika gaitā kļuvis par svarīgu nozari lielākajā daļā pasaules valstu. Latvijā kazino vai spēļu zāles ir praktiski uz katras ielas. AI bizness maz ar ko atšķiras no daudzām citām komerciālām darbībām. Vienmēr ir eksistējuši sabiedrības strīdi par AI morālo pusi. Mūsdienās atkarība no AI pielīdzināta alkoholismam un narkomānijai. Ar globālā tīkla rašanos AI kļuvis iespējams spēlēt, neizejot no telpas, kas vēl vairāk piesaista cilvēkus spēlēt iecienītās spēles. Pēc autoru domām, pārsvarā tas apdraud jauniešus un problemātiskus spēlētājus. Neskatoties uz nosodošajiem viedokļiem, AI ir legalizētas lielākoties visās pasaulēs valstīs. AI ir vieglāk kontrolēt, kā legalizētu darbību, jo AI vienmēr ir bijušas daudzu cilvēku vājība. Legalizējot AI, valdība ierobežo nelegāli organizētas AI organizācijas, korupciju, gūstot no tā finansiālu labumu. Pastāv valstis, kurām AI kalpo kā ekonomikas glābšanas veids. Ieņēmumus no AI novirza sabiedrībai svarīgo sfēru finansēšanai, autori uzskata, kā ļoti labu prakses piemēru LR var minēt "Simtgades loteriju", no kuras daļa iegūto finanšu līdzekļu tiek novirzīta vidusskolu labāko absolventu stipendijām. Valstis, kuras izvēlas atļaut un legalizēt AI organizēšanu, galvenokārt dara to, lai iegūtu papildu līdzekļus, nodrošinātu ekonomikas stabilizāciju un izaugsmes iespējas, tādējādi nodrošinot arī iedzīvotāju labklājību.

Visbiežāk var dzirdēt un lasīt tikai par AI negatīvo pusi. Līdz šim nav bijis izskaidrots, kādu vietu ekonomikā ieņem AI nozare, kādēļ un kādos veidos šo nozari būtu jāattīsta vai jāierobežo, kas ietekmē tās sekmīgu attīstību. Nav literatūras, kas apkopotu faktus, kuri attiecināmi uz šo nozari. Šī nozare ir valsts ekonomikas sastāvdaļa, tās svarīgumu ir jāņem vērā tieši šī iemesla dēļ. Pētījumā tiek apkopota, izvērtēta informācija par AI reklāmas regulējumu kontroli. Pētījuma mērķis ir esošās situācijas izvērtējums AI industrijas reklāmas regulējumiem. Personas, kuras

spēlē AI, ir pakļautas riskam, pārmērīgas aizraušanās ar šo darbību. Atkarība vai patoloģiska tieksme no azartspēlēm saskaņā ar Starptautisko slimību klasifikāciju (Slimību profilakses un kontroles centrs, n.d., paragr. F63.0) raksturojas ar biežām un atkārtotām azartspēļu epizodēm, kas ieņem galveno vietu personas dzīvē, atstājot kaitīgu ietekmi uz viņa sociālās, profesionālās un ģimenes dzīves vērtībām, kā arī viņa finansiālo stāvokli (Slimību profilakses un kontroles centrs, n.d.). Līdz šim Latvijas Republikā nekad nav veikts neviens pētījums, ar kura palīdzību varētu novērtēt azartspēļu atkarības un tās izplatību sabiedrībā, radītās sekas un analizētu ietekmējošos riska un aizsargājošos faktorus, kā arī neviens pētījums attiecībā uz valsts mēroga izložu organizēšanas sociālo ietekmi Latvijā. Eiropas Sociālā fonda projekta ietvaros 2017. gadā tika uzsākta pētījuma "Par procesu atkarību izplatību Latvijas Republikas iedzīvotāju vidū un to ietekmējošiem riska faktoriem" realizācija. Pētījumu plānots publicēt 2019. gada otrajā ceturksnī. Jāatzīmē, ka nevienā no Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) dalībvalstīm normatīvais regulējums izložu jomā attiecībā uz reklāmu neparedz valsts mēroga izložu produktu reklāmas aizliegumu, daudzās valstīs nacionālie loteriju uzņēmumi ir starp lielākajiem reklāmdevējiem. ES mērogā šajā nozarē nenotiek tirgus harmonizācija un ES Tiesa ir atzinusi, ka katra dalībvalsts ir tiesīga veidot savu nozares politiku, tai skaitā spēlētāju virzību uz mazāk bīstamām spēlēm tā, kā to uzskata par vajadzīgu, ņemot vērā morālus, kulturālus vai reliģiskus faktorus, kas svarīgi, lai nodrošinātu patērētāju aizsardzību un sabiedriskās kārtības saglabāšanu (*Barnard* & *Peers*, 2017, 431). Reklāma tieši ietekmē spēlētāju nepieciešamību spēlēt un pašiem spēlētājiem rada kaitīgas sekas. Zinot to, ka Latvijas Republikā nedarbojas visaptveroši reklāmu izplatīšanas ētikas principi, to pārskatīšana un ieviešana Latvijas Republikā ir būtiska. Pēc autoru domām, jāatzīmē, ka reklāmas ierobežojums attiecas uz Latvijas Republikas licencētajiem azartspēļu organizatoriem. Vienlaikus, ņemot vērā pastāvošo aizliegumu licencētajiem azartspēļu organizatoriem izmantot reklāmas pakalpojumus, nelicencētais tirgus tiek nostādīts priviliģētā stāvoklī, piesaistot atkarību izraisošajā vidē azartspēļu spēlētājus. Latvijā nelicencētie azartspēļu organizatori veido 54 % no interaktīvo azartspēļu tirgus – 33 milj. eiro (2017. gada H2 GC pētījuma dati). LR rādītājs ir augstākais Baltijas valstīs: Igaunijā nelicenzētie azartspēļu organizatori veido 30 % tirgus – 11 milj. eiro, Lietuvā 38 % – 13 milj. eiro. Izstrādājot konkrētus priekšlikumus šīs nozares sekmīgai attīstībai, jāņem vērā kaimiņvalstu pieredze. Neskatoties uz to, ka izlozēm un loterijām ir mazāka negatīvā, kaitīgā ietekme uz sabiedrību nekā šī ietekme no azartspēlēm, tomēr situācijā, kad netiek ievēroti vispārpieņemti atbildīgās spēles principi, tās negatīvi ietekmē sabiedrību.

Metodes

Pētījumā ir izmantotas sekojošas pētījuma metodes:

1) lai apkopoto kopējo informāciju par reālo situāciju AI nozares reklāmas ierobežojumiem Latvijā un citās ES dalībvalstīs, tika izmantota dokumentu analīzes metode;
2) analizējot datus, tekstus, informāciju, tika izmantota kvalitatīvo datu analīzes metode;
3) monogrāfiskā jeb aprakstošā un grafiskā pētījuma metode tika pielietota, lai autori spētu apkopot un atainot citu ES dalībvalstu nostāju pret AI nozares reklāmu ierobežojumiem.

1. Azartspēļu un izložu reklāmas likumu normatīvais regulējums

ES sociāli atbildīgas reklāmas ietvaru izložu jomā nosaka starptautiskais Eiropas Loteriju Asociācijas Atbildīgas spēles standarts, kurš ir nacionālo loteriju uzņēmumu augstākais kvalitātes standarts sociālās atbildības jomā. Eiropas Loteriju Asociācijas sertifikāts par atbilstību iepriekš minētajam standartam apliecina sertificēto ES valstu nacionālo loteriju uzņēmumu, atbildīgas reklāmas principu

ievērošanu izložu jomā. Nacionālo loteriju uzņēmumu atbildīgas reklāmas principi nodrošina, ka izložu reklāma:

1) netiek mērķēta uz nepilngadīgām personām;
2) ietver norādi par vecuma ierobežojumiem;
3) atbilst reklāmas ētikas kodeksam, kurš saistošs visām iesaistītajām pusēm, un nodrošina to, ka reklāmas un pārdošanas veicināšanas pasākumi nesniedz spēlētājam maldinošu informāciju;
4) nepiedāvā labumus attiecībā uz lojalitāti, kas ir piesaistīti laimestu lielumam, ja spēlē vairāk;
5) fokusējas tikai un vienīgi uz izklaidi, neapgalvojot to, ka spēlēšana ir alternatīva darbam un iespēja atrisināt radušās finansiālā stāvokļa problēmas;
6) visnotaļ skaidri un korekti atklāj veicināšanas aktivitāšu noteikumus;
7) nemudina spēlētājus atgūt/atspēlēt savus jau zaudētos finanšu līdzekļus;
8) nemudina uz diskrimināciju attiecībā pret nacionalitāti, reliģiju, vecumu vai dzimumu;
9) izslēdz jebkāda veida saturu, kas ietver un varētu mudināt uz vardarbību, seksuālās izmantošanas tēmām vai nelikumīgu uzvedību;
10) neatbalsta komerciālas organizācijas, kas piedāvā ātros kredītus, ko var izmantot spēlēšanai;
11) e-pastu un sms komunikācijā nodrošina atteikšanās un izrakstīšanās iespējas. (Eiropas Loteriju Asociācija, n.d., *European Gaming Standards*)

Atbilstību Eiropas Loteriju Asociācijas Atbildīgas spēles standarta prasībām atbildīgas izložu reklāmas jomā regulāro auditu ietvaros novērtē Eiropas Loteriju Asociācijas Standartizācijas komisijas apstiprināti neatkarīgi auditori. Pēc audita atzinuma izvērtēšanas Eiropas Loteriju Asociācija izsniedz nacionālajiem loteriju uzņēmumiem sertifikātu par atbilstību Eiropas Loteriju Asociācijas Atbildīgas spēles standartam, kas ir dokumentāli pārbaudāms apliecinājums atbildīgas reklāmas principu ievērošanai izložu jomā ES mērogā.

LR pagājušā gadsimta beigās tika veikti uzlabojumi AI industrijas regulējumā, novēršot agrāko haosu AI nozarē. Laika gaitā likumā tika veikti dažādi grozījumi, lai censtos panākt stingrāku un efektīvāku kontroli. Šā likuma mērķis ir nodrošināt gan sabiedrības interešu, gan spēlētāju tiesību aizsardzību. *Azartspēļu un izložu likuma* (turpmāk – *AIL*) ievērošanas kontroli Latvijā veic Izložu un azartspēļu inspekcija (turpmāk – IAUI) Ministru kabineta (turpmāk – MK) noteiktajā kārtībā, Valsts ieņēmumu dienests (turpmāk – VID) un Valsts policija (turpmāk – VP). Atbilstoši *Reklāmas likumam* azartspēļu reklāmas uzraudzība jāveic Patērētāju tiesību aizsardzības centram (turpmāk – PTAC) (Reklāmas likums, 1999, 13. pants). Ja nepieciešams, tad PTAC viedokli par azartspēļu reklāmu izvietošanas atbilstību normatīvajiem aktiem lūdz sniegt IAUI kā azartspēļu nozari uzraugošai iestādei. Normatīvajos aktos noteikts, ka PTAC ir atbildīgs par reklāmas un negodīgas komercdarbības prakses uzraudzību absolūti visās tautsaimniecības nozarēs. Pastāv jomas, kurās papildus noteikts arī speciālais regulējums nozares normatīvajos aktos, piemēram alkoholiskajiem dzērieniem un tabakai. Šajās jomās uzraudzība notiek atbilstoši noteiktajām prioritātēm. Līdz šim azartspēļu reklāmas uzraudzībai atsevišķs finansējums nav piešķirts. Nosakot *AIL* reklāmas uzraudzības tiesības IAUI, kas ir AI un loteriju jomas kompetenta iestāde. Šobrīd Latvijā darbības ar preču zīmēm regulē likums *Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm*, tas nosaka tiesiskās attiecības preču zīmju reģistrācijas, kā arī ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu lietošanas un aizsardzības jomā (Par preču zīmēm, 1999, 2. panta 1. daļa). Šī likuma izpratnē preču zīme ir apzīmējums, kuru lieto, lai uzņēmuma preces atšķirtu no citu uzņēmumu precēm.

1883. gada 20. marta Parīzes Konvencijas par rūpnieciskā īpašuma aizsardzību 7. pants (Parīzes Konvencija, 1883, 7. pants) nosaka, ka preču raksturs, uz kurām preču zīmi paredzēts lietot, nekādā gadījumā nevar būt par šķērsli zīmes reģistrācijai. Pants ļoti tieši nosaka aizliegumu atteikt preču zīmes reģistrāciju vienīgi tāda pamatojuma dēļ, ja attiecīgā komercdarbība varētu būt dalībvalstī

aizliegta vai ierobežota. Šis noteikums ir attiecināms uz pakalpojumu jomu arī tad, ja pakalpojumi ir ierobežoti, tas nedrīkst būt pamats, lai atteiktu šādiem pakalpojumiem pieteiktas preču zīmes reģistrāciju. Likuma *Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm* 2. panta trešā daļa akcentē, ka preču zīmju lietošanas noteikumus reglamentē arī citi normatīvi akti. Normas, kas paredz preču zīmju lietošanai noteiktu kārtību vai ierobežojumus, satur daudzi normatīvie akti, to skaitā *Reklāmas likums*, *Valsts valodas likums*, *Konkurences likums*, *Negodīgas komercprakses aizlieguma likums*, *Pārtikas aprites uzraudzības likums*, *Alkoholisko dzērienu aprites likums*, *Enerģijas dzērienu aprites likums* un *Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likums*. Iepriekš minētajos normatīvajos aktos ir paredzētas arī institūcijas, kuras veic attiecīgo normu ievērošanas uzraudzību. Attiecīgi tiesību normas, kas nosaka specifiskus ierobežojumus attiecībā uz preču zīmju lietošanu AI jomā, būtu nosakāmas *AIL*. Šajā likumā kopš 2006. gada ir noteikts, ka azartspēļu reklāma ir aizliegta ārpus azartspēļu organizēšanas vietām un azartspēļu organizēšanas vietās atļauts norādīt tikai azartspēļu vietas nosaukumu un azartspēļu organizētāja reģistrētu preču zīmi (Azartspēļu un izložu likums, 2005, 41. panta 5. daļa) Vienlaikus *AIL* neaizliedz reklamēt izlozes, kā arī izložu un loteriju reklāmām šobrīd nav noteikti ierobežojumi.

2. Rezultāti un diskusija

Kopumā citu valstu pētījumos ir atzīts, ka valsts mēroga izlozēm ir mazāka negatīvā ietekme uz sabiedrību nekā azartspēlēm, tās ir ar zemāku atkarību risku (*Stevens, et al*., 2012). Kā iepriekš autori minējuši – attiecībā uz valsts mēroga izložu organizēšanas sociālo ietekmi Latvijā nav neviena valsts mēroga pētījuma, kas liecinātu par atkarību no dalības valsts mēroga izlozēs. Analizējot šīs nozares tirgus struktūru, autori secina, ka Latvijas mēroga izlozes jeb tirgus ar zemāku atkarību risku aizņem vien 7 % no kopējā šīs nozares tirgus. Līdz ar to var teikt, ka nozares tiesiskais regulējums Latvijas Republikā, kas nosaka atšķirīgus AI organizēšanas nosacījumus, t.sk. attiecībā uz reklāmas atļaušanu produktiem ar zemāku atkarību risku, ir loģisks un saskaņā ar ES Tiesas atzinumiem. Latvijas mēroga izložu monopola īstenotājs apgalvo, ka nodrošina savas darbības atbilstību nozares augstākajiem sociālās atbildības standartiem, kā arī Pasaules Loteriju Asociācijas Atbildīgas spēles ietvara augstākajam līmenim, kurš ietver atsevišķu sadaļu ar ierobežojošām prasībām attiecībā uz reklāmu un mārketingu. Uzņēmums ir pievienojies Eiropas Loteriju Asociācijas sociālās atbildības un ētikas augstākajiem standartiem izložu reklamēšanai (Eiropas Loteriju Asociācija, n.d., *European Gaming Standards*). Reklāmas veidošanas ētikas prasības ir ietvertas tā *Reklāmas ētikas kodeksā*, kas ir saistošs arī sadarbības partneriem reklāmas un mārketinga jomā. Latvijas mērogā izložu preču zīmes ir visu momentloteriju un skaitļu izložu nosaukumi. To plaša lietošana izriet no normatīvā regulējuma – valsts mēroga izložu laimestu publiskošana ir noteikta ar likumu (Azartspēļu un izložu likums, 2005, 60. pants) – katrs valsts mēroga izlozes kupons vai papīra formāta momentloterijas biļete, pati par sevi jau ir reklāmas materiāls, kas saskaņā ar likuma pantu (Azartspēļu un izložu likums, 2005, 72. pants) noteikto satur konkrētu publisku informāciju – katrā tirdzniecības vietā jābūt pieejamiem IAUI apstiprinātiem izložu noteikumiem (Azartspēļu un izložu likums, 2005, 69. pants). Valsts mēroga izložu preču zīmju lietošana kalpo patērētāju tiesību ievērošanas nodrošināšanai, informēšanai par izložu pieejamību tirdzniecības vietās, kā arī izlozes norises kontrolei, nodokļu un nodevu iekasēšanai, pēc būtības valsts mēroga izložu preču zīmju lietošana ir reklāma. Šāds azartspēļu reklāmas regulējums joprojām ir dažādi interpretējams, īpaši attiecībā uz jēdzienu "azartspēļu organizēšanas vieta" un preču zīmes izmantošanu reklāmās. Vērojams, ka atsevišķi azartspēļu organizētāji nodod savas reģistrētās preču zīmes saistītiem komersantiem, kas tās izmanto, lai pastarpināti radītu atpazīstamību azartspēļu organizētāja sniegtajiem

pakalpojumiem – azartspēlēm. Reklāmas izplatīšanā tiek izmantoti arī citi veidi, kas pārkāpj esošo reklāmas aizliegumu – reklāmas izvieto ārvalstu TV kanālos, kuru saturs un kvalitāte nepakļaujas Nacionālā elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes uzraudzībai.

Autori ir apkopojuši reklāmas ierobežojumus citās ES dalībvalstīs (skat. 1. tabulu).

1. tabula

Reklāmas ierobežojumi citās ES dalībvalstīs (*The Law Reviews*, 2017)

Valsts	Reklāmas ierobežojumi	Reklāmas ierobežojumu apraksts
Beļģija	Atļauta	Ir atsevišķi ierobežojumi saskaņā ar *Reklāmas ētikas kodeksu* un Beļģijas *Ekonomikas Kodeksu* (piemēram, nemaldināt spēlētājus). Reklāmas plāns ir jāsaskaņo.
Dānija	Atļauta	1) Nedrīkst sūtīt tiem, kas ir sevi pašizslēguši 2) Nevar būt mērķēta uz bērniem un cilvēkiem līdz 18 gadu vecumam 3) Jānodrošina pakalpojums, ka var atteikties no reklāmas 4) Slavenības nesasiet ar veiksmi azartspēlēs 5) Patiesa informācija par spēli
Zviedrija	Atļauta	1) Jābūt mērenai – nedrīkst būt uzmācīga vai sociāli pievilcīga, saturs aktuāls un uzticams 2) Nevar būt mērķēta uz bērniem un cilvēkiem līdz 18 gadu vecumam.
Portugāle	Atļauta (līdz 2015. gadam tikai valsts piedāvāto produktu reklāma bija atļauta)	1) Sociāli atbildīgā veidā 2) Respektē mazgadīgo aizsardzību 3) Uzsvars uz izklaidi 4) Neiesaka veiksmi, sociālos sasniegumus vai speciālas prasmes kā spēlēšanas rezultātu 5) Nevar izmantot mazgadīgus reklāmā 6) Nedrīkst 250 m no skolām vai citām vietām, kur uzturas nepilngadīgie
Polija	Atļauta	Nav ierobežojumu.
Vācija	Atļauta	Stipri ierobežota. On-line reklāma un TV aizliegta, taču regulators var atļaut licencētiem operatoriem.
Čehija	Atļauts	RG ierobežojumi + paziņojums FM brīdina, ka azartspēles var novest pie atkarības.
Lielbritānija	Atļauts	Nedrīkst uzrunāt jaunākus par 18 gadiem.
Itālija	Atļauts tikai valsts izlozēm	Nav zināms par ierobežojumiem.
Igaunija	Atļauts	Ierobežojumi, kuri saistīti ar izglītības iestādēm.

Autori, apkopojot datus, kuri redzami 1. tabulā, secina, ka lielākā daļa, no apkopotajām ES dalībvalstīm piemēro reklamēšanas ierobežojumus AI produktiem. Izņēmumi ir Polija un Itālija, lai gan ir arī citas valstis, kuru ierobežojumi neapgrūtina AI reklamēšanas iespējas. Piemēram, Lielbritānijā uzstādītais ierobežojums objektīvi neietekmē industrijas darbību, jo AI produktu mērķauditorijā tipiski netiek iekļauti cilvēki, kuri nav sasnieguši 18 gadu vecumu. Šī iedzīvotāju grupa vienkārši nav pietiekami finansiāli nodrošināta, lai AI uzņēmumi būtu ieinteresēti ieguldīt līdzekļus reklāmās, kas sasniedz nepilngadīgos. Tā vietā AI uzņēmumi bieži izvēlas izveidot korporatīvās sociālās atbildības kampaņas, vēstot sabiedrībai, ka tie nepārdod produktus nepilngadīgajiem. Ierobežojumu spektra otrā pusē ir tādas valstis kā Beļģija, Dānija un Portugāle, kur ierobežojumi ir daudz stingrāki. Beļģijas gadījumā reklāmas ir jāsaskaņo. Šis princips dod valstij iespēju precīzi kontrolēt AI reklāmu un izstrādāt šo ierobežojumu atbalstošus noteikumus, kurus var pielāgot, vadoties no situācijas.

Autori ir izsecinājuši un atainojuši tabulas veidā, ka reklāmas ierobežojumus pēc to grūtības pakāpes var novērtēt skalā no 1 līdz 10, kur 1 ir niecīgi ierobežojumi, bet 10 stingri un industriju ietekmējoši (skat. 2. tabulu).

2. tabula

Reklāmas ierobežojumu novērtējums

Valsts	Ierobežojumu vērtējums
Beļģija	9
Dānija	8
Zviedrija	6
Portugāle	9
Polija	1
Vācija	10
Čehija	7
Lielbritānija	4
Itālija	1
Igaunija	3

Autori secina, ka visstingrāk pret reklāmas ierobežojumiem attiecas Beļģijā, Dānijā un Vācijā, savukārt Itālijā un Polijā ierobežojumi ir ļoti zemā līmenī. Tas saistīts ar ekonomisko attīstību valstī, ES dalībvalstu salīdzinājumā augsti attīstītām valstīm ierobežojumi ir stingrāki, un šīm valstīm ekonomiskie ieguvumi ir mazāk svarīgi par sabiedrības labklājību.

Secinājumi

1. Neskatoties uz to, ka izlozēm un loterijām ir mazāka negatīvā, kaitīgā ietekme uz sabiedrību nekā šī ietekme ir no azartspēlēm, tomēr negatīvā ietekme pastāv.
2. Veidojot reklāmas saturu, AI organizētāji vadās pēc vispārīga reklāmas regulējuma.
3. Šobrīd atbilstoši *Reklāmas likumam*, izložu un loteriju jomas reklāmas uzraudzību ir tiesīgs veikt PTAC. Vienlaikus, ņemot vērā AI jomas specifiku, gatavojot lēmumus par reklāmas iespējamiem pārkāpumiem, PTAC aktīvi iesaista IAUI, kā nozares kompetento iestādi. Šāds darbības modelis nenodrošina kvalitatīvu azartspēļu reklāmas aizlieguma ievērošanas uzraudzību.
4. LR nekad nav veikts neviens pētījums, ar kura palīdzību varētu novērtēt azartspēļu atkarības un tās izplatību sabiedrībā, radītās sekas un analizētu ietekmējošos riska un aizsargājošos faktorus.
5. Nav neviena valsts mēroga pētījuma par valsts mēroga izložu organizēšanas sociālo ietekmi uz sabiedrību, kas liecinātu par atkarību no dalības valsts mēroga izlozēs.

Priekšlikumi

1. Izstrādāt jaunu metodiku sociālās ietekmes novērtēšanai.
2. Nepieciešami grozījumi normatīvajos aktos, nosakot atbildīgās reklāmas principus. Jāpanāk *AIL* noteiktā reklāmas aizlieguma izpildes efektīvāka nodrošināšana.
3. Lai tiktu samazināts administratīvais slogs valsts pārvaldē un veicinātu reklāmas uzraudzības efektivitāti, nepieciešams pilnveidot normatīvo regulējumu, nosakot tiesības lēmumus par reklāmas pārkāpumiem AI jomā, pieņemt IAUI, attiecīgi veicot grozījumus arī *Reklāmas likumā*.

4. Izstrādāt pētījumu par azartspēļu izplatību sabiedrībā un to atkarību radītajām sekām; analizēt ietekmējošos riska un aizsargājošos faktorus.
5. Izstrādāt pētījumu par valsts mēroga izložu organizēšanas sociālo ietekmi uz sabiedrību.

References

Azartspēļu un izložu likums. (2005). Pieejams: https://likumi.lv/doc.php?id=122941

Barnard, C., Peers, S. (2017). *European Union Law*. Oxford: Oxford University Press

Eiropas Loteriju Asociācija (n.d.). European Gaming Standards. Pieejams: https://www.european-lotteries.org/european-gaming-standards

Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm: LR likums (1999). Pieejams: https://likumi.lv/doc.php?id=18863

Parīzes Konvencija par rūpnieciskā īpašuma aizsardzību (1883). Pieejams: https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/6

Reklāmas likums: LR likums (1999). Pieejams: https://likumi.lv/doc.php?id=163

Slimību profilakses un kontroles centrs (n.d.). SSK-10 klasifikācija – Kodu tabulsaraksts un skaidrojumi. Pieejams: http://www.spkc.gov.lv/ssk10/index4cdd.html?p=%23121

The Law Reviews (2017). Pieejams: https://thelawreviews.co.uk/edition/the-gambling-law-review-edition-2/1144045/gambling-and-european-law

Williams, R. J., Volberg, R. A. & Stevens, R. M. G. (2012). *The Population Prevalence of Problem Gambling*. Lethbridge: Ontario Problem Gambling Research Centre

SUBROGĀCIJA UN REGRESA TIESĪBAS APDROŠINĀŠANĀ

SUBROGATION AND REGRESS RIGHTS IN INSURANCE

Dana Rone, Mag. iur.,
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E–pasts: dana.rone@latnet.lv

Abstract

The aim of the article is to reveal the normative boundaries between the right of subrogation and regress actions, taking into account the substantive changes in these concepts after the adoption of the new Insurance Contract Law on 3 May 2018, repealing the Law on Insurance Contract. The author uses a historical research method, discovering developments of regulatory enactments at that time. A linguistic method has also been used to clarify linguistic origin of concepts. By applying a comparative method, the author compares the laws and regulations of Latvia with similar provisions in the laws and regulations of EU Member States and in the Principles of European Insurance Contract Law. As a result of the study the author expresses conclusions on legal risks of application of the case law elaborated before 1 June 2018.

Keywords: Insurance rights, compensation, regressive rights, subrogation

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir atklāt normatīvās robežas starp subrogācijas tiesībām un regresa tiesībām, ņemot vērā šo jēdzienu saturiskās izmaiņas pēc jaunā Apdrošināšanas līguma likuma pieņemšanas 2018. gada 3. maijā, atceļot likumu Par apdrošināšanas līgumu. *Autore izmanto vēsturisko izpētes metodi, atklājot normatīvā regulējuma izmaiņas laikā. Piemērojot lingvistisko metodi, autore pēta jēdzienu lingvistisko izcelsmi. Izmantojot salīdzinošo metodi, autore salīdzina Latvijas normatīvo regulējumu ar līdzīgu regulējumu ES dalībvalstīs un Eiropas Apdrošināšanas līgumtiesību principiem. Raksta noslēgumā autore izsaka secinājumus par juridiskajiem riskiem, piemērojot tiesu praksi, kas izstrādāta pirms 2018. gada 1. jūnija.*

Atslēgas vārdi: apdrošināšanas tiesības, kompensācija, regresa tiesības, subrogācija

Ievads

2018. gada 1. jūnijā Latvijā stājās spēkā *Apdrošināšanas līguma likums*, ieviešot Latvijas normatīvajā regulējumā jaunu jēdzienu "subrogācija". Tas, ko līdz 2018. gada 31. maijam spēkā esošā likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. pantā definēja kā regresa prasību, šobrīd ir sadalīts divos jēdzienos, no kuriem viens ir subrogācija, bet otrs – regresa tiesības. Turklāt agrākā jēdziena "regresa tiesības" saturs šobrīd vairāk atbilst "subrogācijas" jēdziena saturam. Tiesību normu piemērotājiem ir jāzina gan par abu jēdzienu saturu un atšķirībām, gan par to, ka līdz 2018. gada 1. jūnijam taisītā tiesu prakse regresa tiesību jomā apdrošināšanā šobrīd daļēji attiecas arī uz subrogācijas tiesībām. Tādējādi, izmantojot agrāko tiesu praksi jautājumā par regresa tiesībām, ir jāsaprot, ka no 2018. gada 1. jūnija regresa tiesībām ir noteikts cits saturs. Šāda definitīva rokāde

normatīvajā regulējumā rada kļūdu risku, piemērojot līdz 2018. gada 1. jūnijam izveidoto tiesu praksi. Turklāt 2018. gada 1. jūnijā subrogācijas jēdziens tika ieviests tikai vienā normatīvajā aktā – *Apdrošināšanas līguma likumā*. Savukārt *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* saturs palika negrozīts. Tāpēc raksta autore uzdod pētījuma jautājumu: **Ar ko regresa tiesību tvērums pēc *Apdrošināšanas līguma likuma* pieņemšanas atšķiras no iepriekšējā tvēruma?**

1. Kompensācijas princips apdrošināšanā

Apdrošināšanas tiesībās vispāratzīts ir kompensācijas princips un subrogācijas princips. Lai gan juridiskajā doktrīnā ir arī izteikti priekšlikumi par pilnīgi cita veida apdrošināšanas organizēšanu, kas neatbilstu kompensācijas principam (*Cooter*, 2002, 203–232), tomēr Latvijā apdrošināšanas atlīdzība izmaksājama atbilstoši kompensācijas principam, atbilstoši kuram, iestājoties apdrošināšanas gadījumam, apdrošinātājs izmaksā apdrošinātajam zaudējuma vērtībai atbilstošu naudas summu vai sniedz kādu citu atbilstošu labumu (*Chitty*, 1994, 885).

Latvijas *Apdrošināšanas līguma likumā* kompensācijas princips ir vienīgais princips, kas normatīvajā aktā tieši nosaukts, *expresis verbis* lietojot vārdu "princips". Saskaņā ar šo principu apdrošinātais nedrīkst gūt peļņu no apdrošināšanas gadījuma. Vēsturiski pirmo reizi tā tika noteikts Lielbritānijas tiesas spriedumā lietā *Castellain v Preston*, no šī brīža iedibinot kompensācijas principu apdrošināšanā. Lielbritānijas tiesību zinātnieki norāda, ka attiecībā uz aizliegumu gūt peļņu no apdrošināšanas gadījuma ir noteikti trīs ierobežojumi. Pirmkārt, apdrošinātajam šis pienākums ir saistošs tikai tad, ja apdrošinātājs ir pilnībā samaksājis apdrošināšanas atlīdzību. Otrkārt, ja apdrošinātais pēc apdrošināšanas gadījuma saņem dāvanu no personas, kas atbildīga par apdrošināšanas gadījuma iestāšanos, tā nav uzskatāma par peļņu un nav atdodama apdrošinātājam. Treškārt, ja apdrošinātais gūst papildu labumu pēc tam, kad apdrošinātājs pilnībā atguvis izmaksāto atlīdzību, apdrošinātajam ir tiesības paturēt ieguvumu (*Birds*, 2004, 300). Salīdzinājumā ar Latvijas regulējumu *Apdrošināšanas līguma likums* šādus ierobežojumus tieši nenosaka, tomēr apdrošinātājam ir regresa tiesības celt prasību pret apdrošināto, atprasot pārmērīgi saņemtās naudas summas.

Kompensācijas princips nozīmē arī to, ka ar apdrošināšanas atlīdzību ir jāsedz patiesie apdrošinājuma ņēmēja zaudējumi un ka ar atlīdzību apdrošinājuma ņēmējs nedrīkst iedzīvoties (Vītiņš, 1939, 262). Apdrošinātais nedrīkst pelnīt uz zaudējuma atlīdzības rēķina, bet tam ir jāatjauno aptuveni līdzīgs finansiālais stāvoklis, kāds bija pirms zaudējuma iestāšanās. Šī principa mērķis ir nepieļaut apdrošinātā iedzīvošanos uz apdrošinātāja rēķina, bet drīzāk gan palielināt paša apdrošinātā ieinteresētību apdrošināšanas objekta saglabāšanā. Ja apdrošinātais varētu saņemt par faktiskajiem zaudējumiem lielāku apdrošināšanas atlīdzību, tas būtu ieinteresēts apdrošinātajā riskā. Civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas gadījumā, ja apdrošinātājs, izmaksājot apdrošināšanas atlīdzību, tomēr nav kompensējis visus zaudējumus, kas cietušajam ir radušies, cietušajam saglabājas tiesības celt prasību pret zaudējumu nodarītāju (Augstākās, SKC–745).

Kopā ar kompensācijas principu šim mērķim kalpo arī apdrošinātā paša risks – zaudējumu daļa, kuru apdrošinātājs neatlīdzina, bet par kuru atbildību uzņemas pats apdrošinātais.

Nosakot apdrošināšanas atlīdzību, jāņem apdrošināšanas līguma normas par to, kādu kompensāciju paredzēts izmaksāt, jo apdrošinātajam objektam var būt dažāda vērtība. Vienos apdrošināšanas noteikumos ir noteikts, ka atlīdzība izmaksājama par objekta tirgus vērtību, citos – par bilances

vērtību, vēl citos minētas tādas vērtības kā jaunvērtība, pašreizējā vērtība, atjaunošanas vērtība, kadastrālā vērtība u.c.

Kriminālllietas gadījumā apdrošinātais var būt cietušā statusā, tomēr bez kompensācijas prasības pret vainīgo, jo zaudējumu atlīdzību par nodarītajiem miesas bojājumiem jau būs apmaksājis apdrošinātājs. Tomēr gadījumā, ja:

1) apdrošinātājs izmaksā apdrošināšanas atlīdzību tikai daļēji, piemēram, tāpēc, ka arī apdrošinātais uzbrukuma brīdī bijis alkohola reibumā, un tāpēc saskaņā ar apdrošināšanas līgumu atlīdzība ir samazināma, vai arī
2) apdrošinātājs izmaksā nesamērīgi mazu apdrošināšanas atlīdzību, tā kā apdrošināšanas līgumā noteiktā apdrošinājuma summa bija maza, vai arī
3) apdrošinātājs izmaksā apdrošināšanas atlīdzību tikai par nodarītajiem miesas bojājumiem, bet nevis morālo kompensāciju,

tad apdrošinātajam cietušajam ir tiesības turpināt prasīt no vainīgās personas zaudējumu atlīdzību tādā apmērā, kādu to nesedz apdrošinātājs. Ja apdrošinātājs cietušajam apdrošinātajam ir izmaksājis apdrošināšanas atlīdzību tikai par nodarītajiem miesas bojājumiem, tad apdrošinātais, pamatojoties uz *Civillikuma* 1635. pantu var celt civilprasību pret uzbrucēju par morālā kaitējuma nodarīšanu, ko apdrošinātājs nebija apmaksājis.

2. Subrogācijas princips apdrošināšanā

Atbilstoši subrogācijas principam apdrošinātā tiesības pāriet uz apdrošinātāju pēc tam, kad pēdējais ir izmaksājis apdrošināšanas atlīdzību. Uz apdrošinātāju prasījuma tiesības pāriet tādā apjomā, kādā apdrošinājuma ņēmējs pats būtu varējis izlietot pret personu, kas ir atbildīga par nodarītajiem zaudējumiem (Latgales, C33229715). Apdrošinātājs pēc apdrošināšanas atlīdzības izmaksas iegūst tiesības vērsties pret faktisko zaudējumu nodarītāju, lai atgūtu naudas summu izmaksātās apdrošināšanas atlīdzības apmērā.

Līdz 2018. gada 1. jūnijam, kad Latvijā spēkā bija likums *Par apdrošināšanas līgumu*, tā 40. pantā bija regulētas tikai regresa tiesības, ar tām saprotot apdrošinātāja tiesības pārņemt apdrošinātā prasības tiesības pret personu, kas ir atbildīga par zaudējumiem visos apdrošināšanas veidos, izņemot personu apdrošināšanas gadījumā. Tomēr arī personu apdrošināšanā regresa tiesības bija atļauts izmantot, ja vien apdrošināšanas līgumā *expresis verbis* bija noteikts, ka līdzēji piemēros kompensācijas principu. Šādi kompensācijas principa izmantošanas piemēri līdz 2018. gada 1. jūnijam ir konstatējami vairāku apdrošināšanas sabiedrību personu apdrošināšanas noteikumos, piemēram, "ERGO" Veselības apdrošināšanas noteikumu Nr. VA 01–2014 6.1. punktā, "ERGO" noteikumu nelaimes gadījumu apdrošināšanai Nr. NGD 01–2013 13.7. punktā, "Seesam" Veselības apdrošināšanas noteikumu Nr. VA 13/1 13. punktā, "Seesam" Nelaimes gadījumu apdrošināšanas noteikumu Nr. NGA14 11. punktā, "Balta" Veselības apdrošināšanas noteikumu juridiskām personām Nr. 4201.01 2.6. punktā, "Balta" Nelaimes gadījumu apdrošināšanas noteikumu Nr. 4305.01 6.2.3. punktā un citur. Tāpēc apdrošinātāji, ierakstot personu apdrošināšanas noteikumos klauzulu, ka tiek piemērots kompensācijas princips, ieguva tiesības atprasīt no zaudējumu nodarītāja naudas summu, kas atbilda izmaksātajai apdrošināšanas atlīdzībai. Šādu darbības sistēmu apliecināja iepriekš minēto noteikumu sekojošās klauzulas: "ERGO" Veselības apdrošināšanas noteikumu Nr. VA 01–2014 6.1. punkts, "ERGO" noteikumu nelaimes gadījumu apdrošināšanai Nr. NGD 01–2013 13.7. punkts, "Seesam" Veselības apdrošināšanas noteikumi Nr. VA 13/1 13. punkts, "Seesam" Nelaimes gadījumu apdrošināšanas noteikumu Nr. NGA14

11. punkts, "Balta" Veselības apdrošināšanas noteikumu juridiskām personām Nr. 4201.01 2.6. punkts un "Balta" Nelaimes gadījumu apdrošināšanas noteikumu Nr. 4305.01 6.2.3. punkts.

Līdz 2018. gada 1. jūnijam subrogācijas jēdziens likumā *Par apdrošināšanas līgumu* nebija lietots, un jebkāda apdrošinātāja izmaksāto apdrošināšanas atlīdzību atprasīšana no personām, kas bija atbildīgas par zaudējumiem, tika pamatota tikai ar regresa prasību.

2018. gada 1. jūnijā, spēkā stājoties *Apdrošināšanas līguma likumam*, regresa tiesību jēdziens un saturs apdrošināšanas tiesībās tika pilnīgi mainīts, un faktiski regresa tiesības tika pārsauktas par subrogācijas tiesībām. Apdrošināšanas līguma likumprojekta anotācijā nav sniegts doktrinālais pamatojums ne šādai juridiskās terminoloģija maiņai, ne vajadzībai vienu terminu "regresa tiesības" sadalīt divos terminos "regresa tiesības" un "subrogācijas tiesības". Nav arī sniegts skaidrojums par to, kāpēc atbilstoši *Apdrošināšanas līguma likuma* 45. panta pirmajai daļai subrogācijas tiesības apdrošinātāji vairāk nedrīkst izmantot personu apdrošināšanas veidos, kas līdz 2018. gada 1. jūnijam bija ierasts izmaksāto naudas summu atgūšanas veids no personām, kas atbildīgas par zaudējumu nodarīšanu, piemēram, huligāniska uzbrukuma vai miesas bojājumu nodarīšanas gadījumā, esot nelaimes gadījumu apdrošināšanas līgumam.

Apdrošināšanas līguma likumā šobrīd ir regulētas kā regresa tiesības, tā subrogācijas tiesības, un to saturs ir atšķirīgs no līdzšinējā regulējuma. Tāpēc no 2018. gada 1. jūnija ar piesardzību ir izmantojama līdzšinējā tiesu prakse regresa tiesību jautājumā terminu un to satura maiņas dēļ.

Lai apdrošinātājs atgūtu izmaksāto apdrošināšanas atlīdzību subrogācijas kārtībā, tam jāpierāda visus četrus civiltiesiskās atbildības pamatus: prettiesisku darbību, vainu, zaudējumus un cēloņsakarību starp personas prettiesiskām darbībām un nodarītajiem zaudējumiem. Latvijas civiltiesību doktrīnā joprojām valda uzskats, ka vaina ir viens no četriem civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumiem (Torgāns, 2006, 184). Lai gan vainas elementa nepieciešamība, lai iestātos civiltiesiskā atbildība, tiek kritizēta, tomēr *Civillikuma* 1635. pantā nemainīgi teikts: "Katrs tiesību aizskārums, tas ir, katra pati par sevi neatļauta darbība, dod tam, kam tā kaitējusi, tiesību prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot."

3. Regresa tiesību un subrogācijas tiesību salīdzinošais tvērums apdrošināšanas tiesībās

Šobrīd Latvijā regresa tiesības noteiktas *Apdrošināšanas līguma likuma* 1. panta pirmās daļas 22. punktā un 54. pantā un *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* 41., 44., 51. un 54. pantā. Apdrošināšanas līgums ir viens no retajiem līgumiem Latvijas saistību tiesībās, kura gadījumā ir paredzēta regresa prasība (Rīgas, C30528416). Līdz 2018. gada 1. jūnijam regresa prasības radās subrogācijas rezultātā, apdrošinātajam pārņemot (iegūstot) apdrošinātā prasījumu pēc apdrošināšanas atlīdzības izmaksas pret personu, kura ir atbildīga civiltiesiskās atbildības ietvaros par nodarīto kaitējumu, kas bija pamats apdrošināšanas atlīdzības izmaksai, respektīvi, iestājoties apdrošinātā vietā prasījumā pret atbildīgo personu par nodarīto kaitējumu (Torgāns, 2014, 590). Šī K. Torgāna atziņa izmantota vairākos tiesu prakses materiālos, piemēram, Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2016. gada 6. februāra aizmuguriskajā spriedumā civillietā Nr. C30528416 un Rēzeknes tiesas 2016. gada 25. oktobra spriedumā civillietā Nr. C30400316.

Pēc 2018. gada 1. jūnija regresa prasības jēdziens ir nošķirts no subrogācijas jēdziena, un regresa prasībai ir noteiktas ievērojami šaurākas juridiskās robežas, nekā tās bija līdz 2018. gada 1. jūnijam. Proti:

1) regresa prasība saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likuma* 1. panta pirmās daļas 22. punktu un 54. panta pirmo daļu ir iespējama tikai vienā apdrošināšanas veidā – civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā;
2) regresa prasību saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likuma* 54. panta pirmo daļu apdrošinātājs var celt tikai pret vienu personu – apdrošināto;
3) regresa prasību saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likuma* 54. panta pirmo daļu var celt tikai divos gadījumos – ja tas paredzēts normatīvajos aktos vai apdrošināšanas līgumā;
4) regresa prasību saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likuma* 54. panta pirmo daļu var celt termiņā, kas ir īsāks nekā *Civillikumā* noteiktais vispārīgā noilguma termiņš, bet vienāds ar *Komerclikumā* paredzēto noilguma termiņu – triju gadu laikā no apdrošināšanas atlīdzības izmaksas dienas;
5) regresa prasību saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likuma* 54. panta otro daļu apdrošinātājs var cedēt citām personām.

Savukārt subrogācijas tiesības atbilstoši *Apdrošināšanas līguma likuma* 1. panta pirmās daļas 23. punktam un 45. pantam ir saturiski tuvākas tam regresa tiesību regulējumam, kāds bija likumā *Par apdrošināšanas līgumu* līdz 2018. gada 1. jūnijam. Proti:

1) saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likuma* 1. panta pirmās daļas 23. punktu subrogācijas tiesība apdrošinātājam ir pret personu, kura ir atbildīga par zaudējumiem. *Apdrošināšanas līguma likumā* nav noteiktas nekādas īpašas darbības šādas prasības pārņemšanai, un prezumējams, ka pārņemšana notiek automātiski un pārņemšanas brīdis sakrīt ar apdrošināšanas atlīdzības izmaksas brīdi;
2) saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likuma* 45. panta pirmo daļu subrogācijas tiesība nav izmantojama personu apdrošināšanas veidos. Atšķirībā no iepriekšējā likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta pirmās daļas normas šobrīd saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likumu* līdzējiem nav tiesību vienoties par subrogācijas izmantošanu, līgumā iekļaujot klauzulu par kompensācijas principa piemērošanu;
3) saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likuma* 45. panta ceturto daļu subrogācijas tiesība nav izmantojama pret apdrošinātā bērniem, vecākiem vai laulāto, atskaitot šo personu ļauna nolūka vai rupjas neuzmanības gadījumā;
4) saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likuma* 45. panta piekto daļu civiltiesisko seku ziņu subrogācijas tiesība ir pielīdzināma cesijai;
5) saskaņā ar *Apdrošināšanas līguma likuma* 45. panta piekto daļu subrogācijas tiesību var izmantot termiņā, kāds būtu apdrošinātā prasības pret zaudējumu nodarījušo personu noilgumam. Tas var būt kā *Civillikumā* noteiktais vispārīgais 10 gadu noilguma termiņš, gan Komerclikumā noteiktais saīsinātais trīs gadu noilguma termiņš atkarībā no konkrētajiem apstākļiem un iesaistītajām personām.

Regresa tiesību un subrogācijas tiesību divas kopīgās pazīmes saskaņā ar pašreizējo *Apdrošināšanas līguma likumu* ir tās, ka abu tiesību subjekts ir apdrošinātājs, un apdrošinātājs iegūst tiesību atprasīt naudas summu tādā apmērā, kādu tas ir izmaksājis apdrošinātajam apdrošināšanas atlīdzības veidā. Ir iespējami gadījumi, kad apdrošinātājs atprasa naudas summu, kas mazāka par izmaksāto apdrošināšanas atlīdzību, ja atbilstīgā situācija attiecas uz mazāku izmaksātās summas daļu. Pārējās regresa tiesību un subrogācijas tiesību pazīmes *Apdrošināšanas līguma likumā* nesakrīt.

Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātas apdrošināšanas likumā regresa tiesību tvērums pēc 2018. gada 1. jūnija nav grozīts. Attiecīgi regresa tiesību jēdziens sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas gadījumā ir saglabājies nemainīgs, kamēr attiecībā uz pārējiem apdrošināšanas veidiem tas ir mainīts.

Tādējādi tiesu prakse par regresa tiesībām sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas gadījumā ir izmantojama tādā pat apjomā kā līdz šim.

4. Subrogācijas tiesību ienākšana Latvijas apdrošināšanas tiesībās

Atšķirībā no citām romāņu–ģermāņu un anglosakšu valstīm Latvijā līdz 2018. gada 1. jūnijam normatīvajos aktos nebija lietots subrogācijas jēdziens. K. Torgāns norādīja, ka ar subrogāciju kreditors kādu citu personu nostāda pilnīgi savā vietā, un ka subrogācija Latvijas *Civillikumā* nav paredzēta (Torgāns, 1994, 101). Vienlaikus K. Torgāns savos pētījumos nav noliedzis subrogācijas saderību ar *Civillikuma* būtību. Tiesu praksē līdz 2018. gada 1. jūnijam lietās, kur apdrošinātājs cēla prasību pret zaudējumu nodarītāju, nolēmumi tika pamatoti gan ar apdrošinātāja regresa tiesībām, gan, īpaši laikā no 2016. gada, ar subrogāciju, dažkārt liekot vienlīdzības zīmi starp regresa tiesību un subrogācijas jēdzienu. Tā, piemēram, Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2016. gada 8. marta spriedumā civillietā Nr. C04413711, PAC–0073/2016 tiesa norādīja: "Ja saskaņā ar cesijas līgumu pāriet tikai prasījuma tiesība (Civillikums, 1800. pants), tad subrogācijas gadījumā pāriet ne tikai prasījuma tiesība, bet arī līgumiskā attiecība, no kuras šī tiesība izriet." Savukārt divos citos spriedumos tiesa regresa tiesības uzskatīja par identiskām ar subrogāciju, norādot: "Likums piešķir apdrošinātājam tiesības celt regresa prasību un prasīt izmaksātās atlīdzības samaksu. Respektīvi, likums nosaka zaudējuma atlīdzības prasības tiesību pāreju no apdrošinājuma ņēmēja uz apdrošinātāju jeb subrogāciju. Proti, apdrošinātājam izmaksātās summas robežās pāriet apdrošinājuma ņēmēja (labuma guvēja) prasījuma tiesības pret personu, kura ir atbildīga par nodarītajiem zaudējumiem." Šī atziņa pausta Latgales apgabaltiesas 2016. gada 14. novembra spriedumā civillietā Nr. C12251515 un Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2018. gada 19. jūlija spriedumā civillietā C33657317.

Lai precizētu subrogācijas jēdzienu un robežas, J. Alfejeva jau 2015. gadā norādīja, ka subrogācija būtu definējama tolaik spēkā esošajā likumā *Par apdrošināšanas līgumu*. Termini "subrogācija" un "regress" doktrīnā atšķiras ar to, ka subrogācija ir kreditora tiesību pāreja attiecībā pret parādnieku, bet regresa tiesības ir īpašas, ar likumu vai līgumu pielīgtas tiesības (Alfejeva). Kā norādīja J. Alfejeva, tad, kaut arī regresa tiesības pēc būtības var atveidot kādas saistības, kuras tiesīgā persona ir izpildījusi, un saturiski par pilnībā atbilst šīm saistībām, tomēr regresa tiesības ir jaunas tiesības, nevis kādu iepriekšējo tiesību pārņemšana.

Lingvistiski pētot regresa tiesību un subrogācijas saistību, konstatējams, ka Latvijas Republikas Valsts valodas centra veiktajā likuma *Par apdrošināšanas līgumu* un *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* tulkojumā jēdziens "regresa tiesības" tulkotas kā "*subrogation*".

A. Grūtups uzskatīja, ka subrogācijas gadījumā pāriet ne tikai prasījuma tiesība, bet arī tā līgumiskā attiecība, no kuras šī tiesība izriet (Grūtups, 1997, 180). Tomēr šis viedoklis nebalstās uz tiesību doktrīnu un neatspoguļojas normatīvajā regulējumā.

Latvijas civiltiesību doktrīnā savulaik ir ticis norādīts, ka subrogācijas pilnīga legalizēšana lielā mērā kaitētu saistību personiskajam raksturam un runātu pretī *Civillikuma* normām (Latvijas, 1998, 282). Tomēr, ievērojot ES regulu tiešo piemērojamību, ar Eiropas Parlamenta un Padomes 11.07.2007. Regulas (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām ("Roma II") spēkā stāšanos arī Latvijas ārpuslīgumiskām saistībām, tai skaitā tām, kas kauzāli saistītas ar apdrošināšanas tiesībām, tieši piemērojama subrogācija. Proti, "Roma II" regulas 19. pantā ar nosaukumu "Subrogācija" regulēts jautājums, kuras valsts tiesību akti nosaka,

"vai un ciktāl attiecīgā trešā persona ir tiesīga izmantot pret parādnieku tās tiesības, kas kreditoram bija attiecībā pret parādnieku saskaņā ar tiesību aktiem, kuri reglamentē viņu attiecības". "Roma II" regulā nav noteikta subrogācijas piemērošana, bet ir tikai noteiktas piemērojamās tiesības subrogācijas attiecībām.

Arī Eiropas tiesību zinātnieku izstrādātājā normatīvā akta paraugmodelī – Eiropas Apdrošināšanas līgumtiesību principos 10:101 panta 1. punktā ir regulēta subrogācija līdzīgā saturiskā tvērumā kā Latvijas *Apdrošināšanas līguma likumā*, nosakot, ka "apdrošinātājs ir tiesīgs īstenot subrogācijas tiesības pret trešo personu, kas atbildīga par nodarītajiem zaudējumiem, tādā apmērā, kādā apdrošinātajam sniegta apdrošināšanas atlīdzība".

Tāpat arī citās romāņu–ģermāņu un anglosakšu valstīs apdrošinātāji vēršas pret personām, kuras ir atbildīgas par zaudējumu nodarīšanu, saskaņā ar subrogāciju. Kā atzīts Lielbritānijas tiesas spriedumā lietā *John Edwards and Co v Motor Union Insurance Co Ltd*, tad subrogācijas princips ir latenta un raksturīga atlīdzības līgumu sastāvdaļa, bet [..] tas nestājas spēkā un nav izpildāms līdz brīdim, kamēr apdrošinātājs patiešām nav izmaksājis atlīdzību.

Secinājumi

Latvijas tiesu prakse lietās par regresa prasībām apdrošināšanas tiesībās, kas taisīta par tiesisko regulējumu līdz 2018. gada 1. jūnijam, pēc minētā datuma ir izmantojama piesardzīgi. Ir ņemams vērā normatīvās terminoloģijas izmaiņu fakts, atbilstoši kuram līdzšinējās regresa tiesības ir reformētas divos citos jēdzienos – subrogācijas tiesībās un regresa tiesībās. Jauno jēdzienu pazīmes nesakrīt ar agrāko jēdzienu pazīmēm. Šīs izmaiņas attiecas uz *Apdrošināšanas līguma likuma* regulējumu, bet neattiecas uz *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likumu*. Šādos apstākļos, izmantojot agrāko tiesu praksi, ir jāveic papildu analīze tam, vai salīdzināmie terminoloģijas elementi ir vienādi vai atšķirīgi, un kāds normatīvais regulējums ir piemērojams konkrētajai attiecībai. *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* piemērošanas gadījumā regresa tiesību jēdziens ir saglabājies nemainīgs, un attiecīgi tiesu prakse var tikt turpināta piemērot bez izmaiņām. Savukārt *Apdrošināšanas līguma likuma* piemērošanas gadījumā ir vērā ņemamas regresa tiesību jēdziena saturiskās izmaiņas un jaunā juridiskā jēdziena – subrogācijas tiesību – tvērums.

References

Apdrošināšanas līguma likums. Pieņemts 03.05.2018. *Latvijas Vēstnesis,* Nr. 97 (6183), 18.05.2018. Spēkā no 01.06.2018.

Par apdrošināšanas līgumu. Pieņemts 10.06.1998. *Latvijas Vēstnesis,* Nr. 188/189 (1249/1250), 30.06.1998. Spēkā no 01.09.1998. līdz 01.06.2018. Nav spēkā

Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums. Pieņemts 07.04.2004. *Latvijas Vēstnesis,* Nr. 65 (3013), 27.04.2004. Spēkā no 01.05.2004.

Eiropas Parlamenta un Padomes 11.07.2007. Regula (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām ("Roma II"). *OV* L 199, 31.07.2007., 40. lpp.

Afonso, O., & Vasconcelos, P. B. (2016). *Computational economics: A concise introduction*. London: Routledge

Alfejeva, J. Subrogācijas jēdziens Latvijas civiltiesībās. *RSU zinātniskā konference.* Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Zin%C4%81tnes%20departaments/zinatniskas_konferences/2015/8sekcija/subrogacija.pdf (skatīts 29.01.2019.)

Arnold, R. A. (2019). *Economics*. Australia: Cengage

Birds, J. Hird, J. N. (2004). *Birds' Modern Insurance Law.* London: Sweet & Maxwell. 6th edition, p. 425.

Chitty on Contracts. The Common Law Library, No. 1. 27th ed. Volume I and II. London: Sweet and Maxwell, 1994, p. 885

Cooter, R. Porat, A. Anti–Insurance. *The Journal of Legal Studies*. Vol. XXXI (2) No. PT.1, 2002, pp. 203–232

Grūtups, A. (1997). *Tiesu prakse un komentāri*. 2. grāmata. Rīga: Mans Īpašums, 208 lpp.

Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. (1998). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 688 lpp.

Torgāns, K. (1994). *Komentāri Saistību tiesībām Civillikumā*. 2. papildinātais izdevums. Rīga, 227 lpp.

Torgāns, K. (2008). *Saistību tiesības. II daļa*. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 359 lpp.

Torgāns, K. (2014). *Saistību tiesības.* Mācību grāmata*.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 590 lpp.

Vītiņš, V. (1939). *Vispārējs tiesību pārskats*. 2. izdevums, Rīga: Verdikts, 336 lpp.

Augstākās tiesas Senāta 2005. gada 29. augusta spriedums lietā Nr. SKC–745

Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2016. gada 8. marta spriedumā civillietā Nr. C04413711, PAC–0073/2016

Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2015. gada 1. decembra spriedums civillietā Nr. C33229715, CA –0357–15

Rēzeknes tiesas 2016. gada 25. oktobra spriedums civillietā Nr. C30400316

Latgales apgabaltiesas 2016. gada 14. novembra spriedums civillietā Nr. C12251515, Nr. CA–0332–16

Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2018. gada 19. jūlija spriedums civillietā Nr. CA–0261–18, ECLI:LV:LAAT:2018:0719.C33657317.8.S

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2016. gada 6. februāra aizmuguriskais spriedums civillietā Nr. C30528416

Castellain v Preston (1883). 11 QBD 380

John Edwards and Co v Motor Union Insurance Co Ltd (1922). 2 KB 249, 254

"Balta" Veselības apdrošināšanas noteikumi juridiskām personām Nr. 4201.01

"Balta" Nelaimes gadījumu apdrošināšanas noteikumi Nr. 4305.01

"ERGO" Veselības apdrošināšanas noteikumi Nr. VA 01–2014

"ERGO" noteikumi nelaimes gadījumu apdrošināšanai Nr. NGD 01-2013

"Seesam" Veselības apdrošināšanas noteikumi Nr. VA 13/1

"Seesam" Nelaimes gadījumu apdrošināšanas noteikumi Nr. NGA14

REĢIONU TŪRISMA PIEDĀVĀJUMS ĀRVALSTU PILSĒTTŪRISTIEM: RĪGAS PIEMĒRS

REGIONAL TOURISM OFFER FOR CITY TOURISTS: THE CASE OF RIGA

Maija Rozīte,
Biznesa augstskola *Turība, Latvija*
E-pasts: maija.rozite@turiba.lv
Aija van der Steina,
Latvijas Universitāte, *Latvija*
E-pasts: aija.vdsteina@lu.lv

Abstract

Cities nowadays are a popular travel destination. Despite tourism resources of Latvia's regions and business development, the hegemony of Riga as a tourist destination continues to grow. Over the past decade, active discussions have been going on in Latvia regarding the possibility of directing the foreign tourist flow out of Riga reducing the risk of overtourism and providing a more attractive product offer for tourists.

In order to ascertain the foreign tourists' desire to travel outside Riga, questions on factors and activities that would motivate tourists to travel outside the capital were included in the foreign tourists' survey.

The article analyses the data obtained from the survey highlighting the main reasons why visitors to Riga choose not to visit other regions and describes the most significant activities and places they would like to visit. The results of the study have been analysed for different tourist segments.

Recommendations have been proposed for the development and promotion of tourism products of Latvian regions in foreign markets based on the most significant activities and channels of information acquisition.

Keywords: urban tourism, tourism dispersal, tourist behaviour, overtourism

Ievads

Pilsētu iedzīvotāju īpatsvars pasaulē jau ir sasniedzis 55 % no visiem planētas iedzīvotājiem, un tas turpina pieaugt (UN, 2018), tādējādi veicinot arī tūrisma attīstību. Pilsētas kļūst ne tikai par vietām, no kurienes tūristi dodas ceļojumos, bet mūsdienās tās ir arī lielākie tūrisma galamērķi (UNWTO, 2012). Pilsētas tūrisms ir vitāla cilvēku pieaugošās mobilitātes sastāvdaļa (*Maitland* & *Newman*, 2009). Tā straujo attīstību ir veicinājušas tādas pasaules tendences kā lielāka iedzīvotāju mobilitāte un augošs sabiedrības vidus slānis, pieejamāks transports un plašākas nakšņošanas iespējas (UNWTO, 2018), pieaugošs darījuma tūristu un radu un draugu apmeklējumu skaits (Koens, et al., 2018).

Pilsētas tūrisms kļuva populārs pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados, bet interese par to ievērojami pieauga līdz ar zemo izmaksu aviosabiedrību parādīšanos, kad pilsētas Eiropā īstenoja īpašas mārketinga aktivitātes, veidojot jaunu tipa tūrisma produktu – brīvdienu, nedēļas nogales vai tikai vienas dienas pavadīšana lielpilsētā (*city breaks*) (UNWTO, 2012; *Eurostat*, 2016). Šīs

aktivitātes veicināja tūrisma nozares straujāku attīstību pilsētās, piemēram, Eiropas Savienībā laika posmā no 2012. līdz 2014. gadam lielpilsētās gultas vietu skaits pieauga par 10 %, mazpilsētās par 3,2 %, bet laukos tikai par 1,3 % (*Eurostat*, 2016). Lielāko pilsētu tūrisma institūcijas ir definējušas vairākas prioritārās pētījuma jomas, starp kurām viena ir viesu pieredze un tās izpēte, kā arī telpiskais ietvars, tas ir – kā tūristi nokļūst pilsētā un ceļo ap pilsētu. Pilsētās, pieaugot tūristu skaitam, rodas arī dažādas problēmas, un būtisks kļūst jautājums "Kā pārvaldīt pieaugošo tūristu skaitu pilsētās atbilstoši atbildīga un ilgtspējīga tūrisma principiem?" (UNWTO, 2012).

Rīga nemainīgi ir Latvijas tūrisma nozīmīgākais galamērķis, tūrisma centrs un vārti, pa kuriem Latvijā ierodas tūristi. Relatīvi īsā laikā tā transformējusies par atpazīstamu un konkurētspējīgu Eiropas tūrisma galamērķi (Van der Steina un Rozīte, 2018). 2017. gadā Rīgā nakšņoja 78 % no visiem ārvalstu tūristiem Latvijā (CSP, 2018). Neskatoties uz Latvijas reģionu daudzveidīgajiem tūrisma resursiem, atbalsta mehānismiem uzņēmējdarbības attīstībai tūrisma jomā, dažādu pašvaldības un Eiropas projektu īstenošanai, atsevišķos tūrisma attīstības rādītājos Rīgas kā tūrisma galamērķa hegemonija pieaug, it sevišķi ārvalstu tūristu piesaistē. Latvija un Rumānija ir vienīgās ES valstis, kur tūristu naktsmītņu gultas vietu skaits attiecībā uz iedzīvotāju skaitu ir lielāks pilsētās nekā lauku rajonos. Statistikas dati liecina, ka ES valstīs lielpilsētas koncentrē vidēji 33,8 % no visiem tūristu pārnakšņojumiem. Protams, ka gandrīz visās valstīs galvaspilsētās ir augstāks pārnakšņojumu īpatsvars, bet Rīgā tas ir īpaši augsts, jo 2017. gadā pilsētā tika reģistrēti 59,9 % no visiem tūristu nakšņojumiem valstī (*Eurostat*, 2016; CSP, 2018).

Pēdējā desmitgadē tūrisma attīstības plānotāji Latvijā aktīvi diskutē par iespēju ārvalstu tūristu plūsmu virzīt ārpus Rīgas, no vienas puses, mazinot tūrisma pārslodzes (*overtourism)* draudus tūrisma sezonā, bet, no otras puses, veicinot tūrisma attīstību reģionos un nodrošinot atraktīvāku un plašāku piedāvājumu tūristiem. Tūrisma klasteru veidošana, Rīgas un ārpus Rīgas apvienotā tūrisma piedāvājuma iniciatīvas un intensīvāks reģionu tūrisma piedāvājuma mārketings ir iniciatīvas, ar kuru palīdzību tiek mēģināts ārvalstu tūristus "izvest" ārpus Rīgas.

Tā kā pasaulē ir novērojama tendence, ka tūristi ceļo uz attālākiem galamērķiem vairāk nekā jebkad agrāk (UNWTO, 2012), tad arī Rīgā un Latvijā var prognozēt lielāku tūristu skaitu, tai skaitā no attālākām valstīm. Tūrisma piedāvājuma attīstība gan Rīgā, gan ārpus Rīgas ir viens no lielākajiem nozares izaicinājumiem, jo reģionālā tūrisma piedāvājums līdz šim galvenokārt balstās uz Latvijas un kaimiņvalstu iedzīvotāju pieprasījumu (Domnīca Certus, 2016).

Līdz šim tūristu patērētājuzvedības pētījumi Rīgā ir fokusējušies uz ceļošanas lēmuma pieņemšanas motīvu un ceļošanas uzvedības izzināšanu, apzinot tikai ar Rīgas apmeklējumu saistītos aspektus. Šī pētījuma mērķis bija noskaidrot ārvalstu tūristu vēlmi un motīvus Rīgas apmeklējuma laikā izbraukt ārpus pilsētas (Rīgas). Pētījumam tika izvirzīti šādi uzdevumi:

1) uzzināt, kāda daļa Rīgas ārvalstu viesu savas vizītes laikā apmeklē arī citus Latvijas reģionus;
2) noskaidrot iemeslus, kāpēc lielākā daļa Rīgas viesu uzturas tikai Rīgā;
3) identificēt tās aktivitātes un vietas, kuras tūristus interesē reģionos;
4) analizēt iegūto rezultātu atšķirības dažādos tūristu segmentos.

1. Teorētiskais ietvars

1.1. Pilsētas tūrisms

Pilsētas tūrisms tiek definēts kā apzināti, plānveidīgi attīstīta, vadīta un kontrolēta pilsētas funkcija, kura balstīta uz pilsētvidi, speciāli izveidotiem tūrisma objektiem, atrakcijām un pakalpojumiem

(Rozīte, 1999). ANO Pasaules tūrisma organizācija (UNWTO, 2012) pilsētas tūrismu definē kā īsus (parasti 1–3 dienu garus) ceļojumus uz pilsētām un blīvi apdzīvotām teritorijām.

Pētījumi liecina, ka, tūristu skaitam pilsētās pieaugot, aug arī pilsētu sociālā un ekonomiskā ietekme, jo tiek radītas darba vietas ne tikai pilsētā, bet arī ārpus tās. Tā kā tūristu vajadzības un vēlmes mainās, pilsētas investē infrastruktūrā, pakalpojumu attīstībā un veicināšanā, kultūrvēsturiskā mantojuma restaurēšanā, kas dod labumu gan tūristiem, gan pilsētas iedzīvotājiem. Pilsētas tūrisms diversificē ekonomiku un nodarbinātības iespējas, veicina pilsētas attīstību, paaugstina pilsētu iedzīvotāju dzīves līmeni, veicina pilsētu ilgtspēju (*Page* & *Hall*, 2003; *Daskalopoulou* & *Petrou*, 2009; *Rogerson*, 2012). Arī Latvijas pilsētas ir novērtējušas tūrisma nozīmi un investējušas līdzekļus tūrisma attīstībā, un līdztekus Rīgai kā populāri tūrisma galamērķi ir kļuvušas arī tādas agrāk rūpnieciskās pilsētas kā Liepāja, Ventspils un Valmiera.

Pilsētas vēsturiski ir bijušas tilts starp kultūrām un inovācijas veicinātāji (UNWTO, 2012). Mūsdienās tām ir ne vien jāpielāgojas viesu un savu iedzīvotāju vajadzībām, bet jāpaliek arī pievilcīgiem galamērķiem nākotnes tūristiem. Tūrisma attīstība pilsētās var radīt arī negatīvu ietekmi uz vietējo iedzīvotāju dzīves telpu, pazemināt dzīves līmeni, jo veidojas lielāks piesārņojuma līmenis un sastrēgumi; attīstās specializētas uz tūristiem orientētas tirdzniecības iestādes, kas aizstāj tradicionālo tirdzniecību; novērojama preču un pakalpojumu cenu augšana, lielāks trokšņu līmenis (*Eurostat*, 2016). Kā tūrisma galamērķi galvaspilsētas saskaras ar tādām problēmām kā cilvēku drūzma, pūļi, vēsturiskās vides bojājumi, komercializācija un komodifikācija (*Maitland*, 2010). Pēdējos gados atsevišķās pilsētās tūrisma vide ir mainījusies dramatiski, jo sabiedriskais transports, infrastruktūra, ceļi, muzeji, objekti un pakalpojumi primāri tika veidoti vietējiem iedzīvotājiem, un neiztur pieaugošo pilsētas viesu slodzi. To veicina arī lielo tiešsaistes naktsmītņu (*AirBNB*, *HomeAway*) augošā popularitāte, vēlme pieredzēt autentisku pilsētas ikdienas dzīvi, tādējādi vairāk ietekmējot vietējos iedzīvotājus ne tikai pilsētas tūrisma zonās un centros, bet arī dzīvojamos rajonos (*Postma* & *Schmuecker*, 2017; *Koen*, *et al*, 2018). Latvijā šādu izpausmju atsevišķas pazīmes vērojamas tikai Rīgā un turklāt pilsētas centrā, kur koncentrējas lielākā daļa AirBNB piedāvāto dzīvokļu.

Pilsētas tūrisma nozīmi raksturo pilsētas viesu nakšņojumu skaita pieaugums. Eiropas pilsētās laika posmā no 2001. līdz 2015. gadam tas ir pieaudzis: Berlīnē par 153 %, Hamburgā par 150 %, Venēcijā par 120 %, Barselonā par 112 %, Amsterdamā par 54 % (*Postma* & *Schmuecker*, 2017). Rīgā šajā pat laika periodā nakšņojumu skaits ir pieaudzis daudz straujāk – par 318 % (CSP, 2018).

Tūrisma ietekmi, spiedienu/slodzi uz pilsētvidi var mērīt ar tūrisma intensitāti, rādītāju, kas raksturo nakšņojumu skaitu attiecībā pret vietējo iedzīvotāju skaitu. *Eirostat* dati liecina, ka ES valstīs šis rādītājs 2014. gadā bija 2,1 (attiecinot vietējo tūristu nakšņojumus pret iedzīvotāju skaitu) vai 2,2 (attiecinot ārvalstu tūristu nakšņojumus pret iedzīvotāju skaitu) (*Eurostat*, 2016). Tūrisma slodze ir atkarīga arī no vietējo un ārvalstu tūristu proporcijas, jo vietējos tūristus un to izturēšanos grūtāk atšķirt no vietējiem iedzīvotājiem. ES valstīs ārvalstu tūristu īpatsvars nakšņojumos vidēji ir 52,2 % (*Eurostat*, 2016). Latvijā ārvalstu tūristu īpatsvars nakšņojumos ir augstāks – 2017. gadā tas bija 68,8 % no visiem pārnakšņojumiem, bet Rīgā pat 86,9 %. Tūrisma intensitāte (tūristu nakšņojumu skaits/iedzīvotāju skaitu) Rīgā jau ir 4,6 (CSP, 2018). Šis rādītājs Rīgā sevišķi strauji ir audzis pēdējās desmitgades laikā, jo 1995. gadā tas bija 0,5, 2005. gadā – 2,1, 2010. gadā – 2,5, 2015. gadā – 3,9. Pēc šī rādītāja Rīgā ir pārsniegta Berlīnes tūrisma intensitāte (3,6), bet nav sasniegts tādu pilsētu tūrisma intensitātes līmenis kā Venēcija (38,9) vai Barselona (5,6), kur tūrisma pārslodze jau ir radījusi pret tūrismu vērstas vietējo iedzīvotāju aktivitātes (*Milano*, 2017). Lai mūsu galvaspilsētā nenonāktu līdz šādai situācijai, atbildīgajām institūcijām ir jāseko līdz tūrisma ietekmes indikatoriem, neļaujot tiem pārsniegt kritisko līmeni.

1.2. Tūrisma pārslodze

Tūrisma pārslodze jeb "pārtūrisms" (*overtourism*), "anti tūrisms" un "tūrisma fobija" ir jēdzieni, kas pēdējā laikā bieži parādās plašsaziņas līdzekļu virsrakstos, un par to tiek aktīvi diskutēts akadēmiķu vidū. Jāatzīmē, ka tūrisma negatīvā ietekme akadēmiskajā literatūrā tiek analizēta kopš 60. gadiem. Sākotnēji (2000. gadu sākumā) šo jēdzienu lietoja attiecībā uz dabas resursu pārizmantošanu (*overusing*), bet 2012. gadā šo pašu jēdzienu pārņēma plašsaziņas līdzekļi, raksturojot arī tūrisma pārslodzi. 2016. gadā pārtūrisma terminu sāka lietot kā sinonīmu spāņu vārdam *Turismofobia*, lai aprakstītu vietējo iedzīvotāju skaļos protestus tūrisma neierobežotai augšanai (*Koens*, *et al.,* 2018).

Tūrisma pārslodzes cēlonis ir tūrisma plūsmas pieaugums pilsētās, tūrisma ietekme uz pilsētām un tās iedzīvotājiem. Tūristi arvien vairāk izmanto dabas resursus, atstāj ietekmi uz sabiedrību, kultūru, rada lielāku spiedienu uz infrastruktūru un mobilitāti. Pastāv zinātnisks jēdziens "tūrisma ietilpība, nestspēja" (*carrying capacity*), kas tiek definēts kā maksimālais cilvēku skaits, kas var apmeklēt tūrisma galamērķi, neradot draudus dabas, sociālai, kultūras un ekonomiskai videi, kā arī nerada nepieļaujamu tūristu apmierinātības samazināšanos. To akadēmiskajā literatūrā lieto kopš 80. gadiem (*Koens, et el*., 2018). Līdzekļi tās mazināšanai ir dažādi, tai skaitā arī rūpīga plānošana, pieļaujamās ietilpības definēšana, produktu diversificēšana (UNWTO, 2018). ANO PTO "pārtūrisms" tiek definēts kā tūrisma vieta, kur viesi vai saimnieki, vietējie iedzīvotāji vai apmeklētāji jūt, ka šajā vietā ir par daudz viesu, un dzīves kvalitāte vai pieredzes kvalitāte ir nepieļaujami samazinājusies (UNWTO, 2018). Pētījumi atsevišķās Eiropas pilsētās liecina, ka vietējie iedzīvotāji kā negatīvākās atzīmē šādas ietekmes izpausmes: mājokļu, taksometru pakalpojumu, restorānu un kafejnīcu, sabiedriskā transporta pakalpojumu cenas pieaugums (turpat, 2018); publiskās telpas privatizēšana; vietējo iedzīvotāju pirktspējas krišanās, it sevišķi mājokļu tirgū (*Milano*, 2017). Konfliktus veicina arī tūristu skaita attiecības pieaugums attiecībā pret vietējo iedzīvotāju skaitu, tūristu koncentrācija laikā un telpā, kā arī viesu izturēšanās un uzvedība (*Postma* & *Schmuecker*, 2017).

Tūristu koncentrācija pilsētās atkarīga no tūrisma resursu un produktu izvietojuma, piemēram, Vidusjūras valstīs, kur ir attīstīti kūrorti, Alpu valstīs ar kalnu tūrisma rajoniem un valstīs, kur ir nozīmīgas kultūrvēsturiskas pilsētas, ir zemāks galvaspilsētas īpatsvars un to nozīme tūrismā. Piemēram, Parīzē 2012. gadā bija koncentrēti tikai 13,1 % visu Francijas tūristu pārnakšņojumu (*Eurostat*, 2016). Rīgas nozīmi tūrismā nosaka ne tikai tās tūrisma resursu vērtība, bet arī galvaspilsētas statuss, ka vienlaikus simbolizē ne tikai pilsētas, bet arī nacionālo identitāti, nacionālos simbolus – vēsturiskās vietas, pieminekļus, celtnes un kultūras institūcijas (*Maitland*, 2010). Tādējādi Rīga ir ne tikai ārvalstu tūristu galvenais ceļojuma mērķis, bet arī Latvijas citu reģionu iedzīvotāju iecienītākais galamērķis.

ANO PTO projekta (2018) ietvaros izstrādātas 11 stratēģijas un rīcības tūrisma augšanas pārvaldībai. Tai skaitā tiek minētas tādas rīcības kā: veicināt viesu izkliedi pilsētā un tās apkārtnē; radīt un reklamēt jaunas tūristu piesaistes un infrastruktūru; veidot pilsētas un tās apkārtnes vienotu identitāti; radīt un veicināt slēpto vērtību produktus; radīt dinamiskus maršrutus un piedzīvojumus nišas tūristiem; veicināt apkārtējo teritoriju attīstību, izmantojot tūrismu. Tiek ieteikts arī veidot inovatīvus produktus, kas atļauj diversificēt pieprasījumu laikā un telpā; veidot ilgtspējīgu, ilgtermiņa pilsētas tūrisma attīstības plānu, iekļaujot tajā pieļaujamās ietilpības slodzes definēšanu pilsētai, tās daļai vai objektiem. Rīgai ir lielas iespējas aktivizēt tūristu plūsmu ārpus centra, radot un attīstot tūrisma produktus citās Rīgas apkaimēs un priekšpilsētās, piemēram, Ķīpsalā, Āgenskalnā, Daugavas salās, bet Latvijas reģionālās attīstības interesēs tomēr labāk būtu daļu Rīgas viesu piesaistīt tūrisma vietām ārpus Rīgas un Pierīgas.

1.3. Tūrisma reģioni, plūsmas, to izvietojums

Tūrisma plūsmu izvietojumu telpā nosaka tūrisma vietu pievilcība, iedzīvotāju skaits tūrisma cilmvietās (mērķa tirgos), attālums starp tūristu dzīves vietu un galamērķi (*Šauer* & *Bobkova*, 2018), kā arī valsts, vietas ģeogrāfiskās iezīmes (*Hwang* & *Fasenmaier*, 2003). Tūrisma produktu reģionā veido gan tūrisma piedāvājums (reģiona resursi, novietojums, attīstības līmenis, pieejamība), gan pieprasījums (tūristu pieredze, lēmumu pieņemšana un izturēšanās ceļojuma laikā) (*Lew*, 2017). Tūristu izturēšanās ir atkarīga no viņu motivācijas un ceļošanas faktoriem. Pētījumi dažādos galamērķos ir apstiprinājuši jau atzīto grūdiena un pievilkšanas faktoru nozīmi. Grūdiena faktori attiecas uz indivīda iekšējiem spēkiem, kas liek apmierināt tādas vajadzības kā zinātkāre, jaunumu meklēšana, bēgšana no stresa, pārslodzes, relaksēšanās, socializēšanās, sevis izpausme, sasniegumi. Pievilkšanas faktori ir atkarīgi no tūrisma galamērķa raksturiezīmēm, kas apmierina indivīda vajadzības, tas ir – tūrisma piesaistes un objekti, iepirkšanās iespējas, gastronomiskais piedāvājums, aktivitātes dabā, unikāls kultūras piedāvājums (*Wong, et al*., 2017). Šajā pētījumā tiek analizēti abi faktori, vairāk tomēr noskaidrojot pievilkšanas faktorus reģionam.

Senākajos pētījumos tūrisma izvietojums tiek raksturots kā maršruts no vārtiem/ieejas uz galveno centru un pēc tam uz ārpusi, koncentrētu viļņu veidā, samazinoties tūrisma intensitātei (*Cooper*, 1981; citēts *Koo, et al.*, 2012). Vēlāk Bekens, Vilsons, Forers, Simons 2008. gadā (*Koo, et al.*, 2012) klasificē tūristu plūsmas kā stacionārās (tradicionālie maršruti) un ne-stacionārās plūsmas – ārpus tradicionāliem maršrutiem uz citiem, zemāka līmeņa galamērķiem. Ir viena un vairāku galamērķu ceļojumi. Tidesvels un Folkners (*Tideswell* & *Faulkner*, 1999) kā galvenos faktorus, kas veicina vairākmērķu ceļojumus, min šādus: ceļotāju mobilitāte, ceļojuma motīvs, ceļotāju grupas raksturojums, ceļojuma organizēšanas īpatnības un galamērķa atpazīstamība, papildinošu tūrisma piesaistu un galamērķu attālums no galvenā centra.

Tūristu ģeogrāfiskais izvietojums bieži tiek uzskatīts kā nozīmīga daļa no līdzsvarotas, ilgtspējīgas tūrisma attīstības aktivitātēm reģionos. Austrālijā, piemēram, jau 2011. gadā lielāka tūristu reģionālā izkliede tika definēta kā Austrālijas valdības ilgtermiņa mērķis, jo lielāka izkliede veicina tādus sociālos un ekonomiskos ieguvumus kā ienākumus, investīcijas, nodarbinātību, uzņēmējdarbības diversifikāciju reģionos, vienlaikus samazinot tūristu spiedienu pilsētās, nodrošinot lielāku vienlīdzību (*Koo, et al.*, 2017). Specializēti reģionālie tūrisma maršruti veicina reģionālās ekonomikas attīstību. Tūrisma izkliedi var raksturot kā pārnakšņojumu īpatsvaru, kas pavadīts ārpus lielākajiem tūrisma centriem. Tūrisma centri ir vietas, no kurām ierodas tūristi un vietas, kur koncentrējas tūristu piesaistes (*Koo, et al.*, 2012). Šādai teorijai atbilst arī Latvijas situācija, jo Rīga ir vārti ārvalstu tūristiem, no kurienes tie veic īsākus vai garākus radiālus maršrutus.

Ir atzīts fakts, ka oficiālā tūrisma statistika neatspoguļo vienas dienas ceļojumus, lai gan vietējā tūrismā tieši tie veido lielāko daļu tūristu tēriņu. Jo vecāki ir ceļotāji, jo tuvāki ir vienas dienas ceļojumi (pastāv negatīva korelācija starp vecumu un ceļojuma attālumu). Attālums ietekmē arī citu, papildinošo galamērķu izvēli. Liela nozīme ir sniegtajai, pieejamajai informācijai par to, vai ir vērts apmeklēt citu, papildinošo galamērķi, vai ieguvums segs papildu ceļojuma izmaksas (*Wynen*, 2013). Tā kā lielākā daļa ārvalstu tūristu, kas ierodas Rīgā, ir vecākās paaudzes cilvēki, tad viņiem pievilcīgākas būs tās tūrisma vietas, kas atrodas tuvāk Rīgai.

2. Metodes

Lai noskaidrotu ārvalstu tūristu vēlmi patērēt tūrisma produktus ārpus Rīgas, 2018. gada Rīgas ārvalstu tūristu aptaujā, kurā tika aptaujāti 996 ārvalstu tūristi, tika iekļauti jautājumi par faktoriem

un aktivitātēm, kas veicinātu tūristu ceļojumus ārpus Rīgas, kā arī tika apzināti ceļotāji, kuri, apmeklējot Rīgu, devās vienas dienas ekskursijās ārpus tās. Kvantitatīvais pētījums tika veikts vasaras tūrisma sezonā tiešo interviju veidā. Respondenti tika atlasīti Rīgas galvenajā tūrisma zonā ar nejaušās izlases metodi.

78,5 % respondentu pārstāvēja Rīgas augsti prioritāros un prioritāros mērķa tirgus – Vāciju, Krieviju, Lietuvu, Igauniju, Somiju, Zviedriju, Norvēģiju, Franciju, Nīderlandi un Ukrainu, bet 214 tūristi pārstāvēja citas valstis.

Aptaujas anketā, kura kopumā sastāvēja no 31 strukturēta un atvērtā tipa jautājumiem un sociāli demogrāfiskās informācijas daļas, četri jautājumi bija saistīti ar ārpus Rīgas ceļošanas aspektiem.

Datu analīze tika veikta, izmantojot datu grafisko analīzi un aprakstošo statistiku. Statistiskās neatkarības starp pazīmēm noteikšanai tika izmantots Hī kvadrātā tests, kas tika aprēķināts, izmantojot SPSS aprakstošās statistikas rīku.

3. Rezultāti

3.1. Rīga kā ceļojumu galamērķis un tā izvēles faktori

Ārvalstu tūristu aptaujas rezultāti atklāj, ka vasaras tūrisma sezonā 35,8 % respondentiem Rīga bija vienīgais ceļojuma galamērķis, bet pārējiem Rīga bija Baltijas (36,3 %), Latvijas (21,1 %) vai Eiropas (4,8 %) ceļojuma sastāvdaļa. Tātad tikai piektā daļa no aptaujātajiem ārvalstu tūristiem apmeklēja arī citus Latvijas reģionus. Izmantojot Hī kvadrātā testu, tika noskaidrots, vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp dažādiem respondentu segmentiem Rīgas kā ceļojuma galamērķa izvēlē. Statistiski nozīmīgas atšķirības ir novērojamas dažādos tūristu segmentos sadalījumā pēc ceļojuma motīva (p-vērtība=0,000<0,05). Rīga bija vienīgais ceļojumu galamērķis 70,6 % ceļotāju, kuru ceļojuma pamatmotīvs bija nedēļas nogales pavadīšana. Rīga biežāk bija Latvijas ceļojuma sastāvdaļa tūristiem, kuri Rīgā pavadīja vairāk nekā četras dienas (46,3 %), un radu un draugu apmeklētājiem (53,7 %).

Statistiski nozīmīgas atšķirības ir novērojamas arī tūristu cilmes valstu griezumā (p-vērtība=0,009). Lielāks somu (80 %) ceļotāju īpatsvars norādīja, ka Rīga ir galvenais ceļojumu galamērķis. Arī lielākajai daļai (67 %) tūristu, kuri pilsētā ieradās pirmo reizi, Rīga bija galvenais ceļojumu galamērķis. Ceļotājiem, kuri ieradās atkārtoti, biežāk (45,6 %) Rīga ir Latvijas ceļojuma sastāvdaļa (p-vērtība = 0,006). Rīga bija Latvijas ceļojuma sastāvdaļā vairāk Lietuvas (55,6 %) un Krievijas (47,2%) tūristu vidū. Statistiski nozīmīgas atšķirības tika novērotas arī starp ceļotājiem, kuri ceļoja vieni (p-vērtība=0,019). Lielākajai daļai (73,1 %) "solo" ceļotāju Rīga bija vienīgais galamērķis, bet ģimenēm ar bērniem, kas vecāki par septiņiem gadiem, biežāk (53,3 %) Rīga bija Latvijas ceļojuma sastāvdaļā (p-vērtība = 0,006). Statistiski nozīmīgas atšķirības netika novērotas ne respondentiem, kas ceļoja kopā ar radiem, draugiem vai kolēģiem, ne ģimenēm ar bērniem līdz septiņu gadu vecumam, ne ceļotājiem organizētās grupās (p-vērtība=>,05).

3.2. Ārpus Rīgas ceļošanas motīvi

Ceļotājiem, kuriem Rīga bija galvenais ceļojumu galamērķis (n=357), tika uzdots jautājums – "Kāpēc neizvēlējāties apmeklēt Latvijas reģionus vai pilsētas?". Kā galvenos iemeslus respondenti minēja laika trūkumu (69,3 %), nevēlēšanos apmeklēt citas vietas (18,1 %) un nepietiekamo informāciju par piesaistēm un atpūtas iespējām reģionos (8,3 %). Analizējot reģionu neapmeklēšanas iemeslus, statistiski nozīmīgas atšķirības nav novērojamas tūristiem sadalījumā pēc ceļojuma motīva (īsās

nedēļas nogales pavadīšana, atvaļinājums garāks par četrām dienām vai radu un draugu apmeklēšana) (p-vērtība=0,478>0,05) un tūristiem sadalījumā pa vecuma grupām (p-vērtība=0,257). Atšķirības ir novērojamas tūristu cilmes valstu griezumā (p-vērtība=0,032<0,05). Ceļotājiem no Nīderlandes reģionu neapmeklēšanas iemesli ir daudzveidīgāki: 27,3 % norādīja, ka viņus neinteresē ekskursijas reģionos; 27,3 % norādīja, ka viņiem nebija informācijas par atpūtas iespējām reģionos, un mazāks īpatsvars (45,5 %) kā citos mērķtirgos norādīja, ka nebija laika doties izbraukumā uz reģioniem. Tūristi, kas Rīgā ieradās pirmo reizi, biežāk (11 %) kā kopumā norādīja, ka viņiem nebija pietiekama informācija par tūrisma piedāvājumu ārpus Rīgas, bet tūristi, kas Rīgā bijuši jau iepriekš, biežāk (76 %) minēja, ka laika trūkums bija galvenais iemesls, kāpēc netika ceļots uz reģioniem (p-vērtība=0,049).

1. attēlā ir atspoguļotas aktivitātes, kuras respondenti, kuri apmeklēja Rīgu kā galveno ceļojuma galamērķi, atzīmēja kā tādas, kuras motivētu viņus izvēlēties apmeklēt arī reģionus vai citas Latvijas pilsētas.

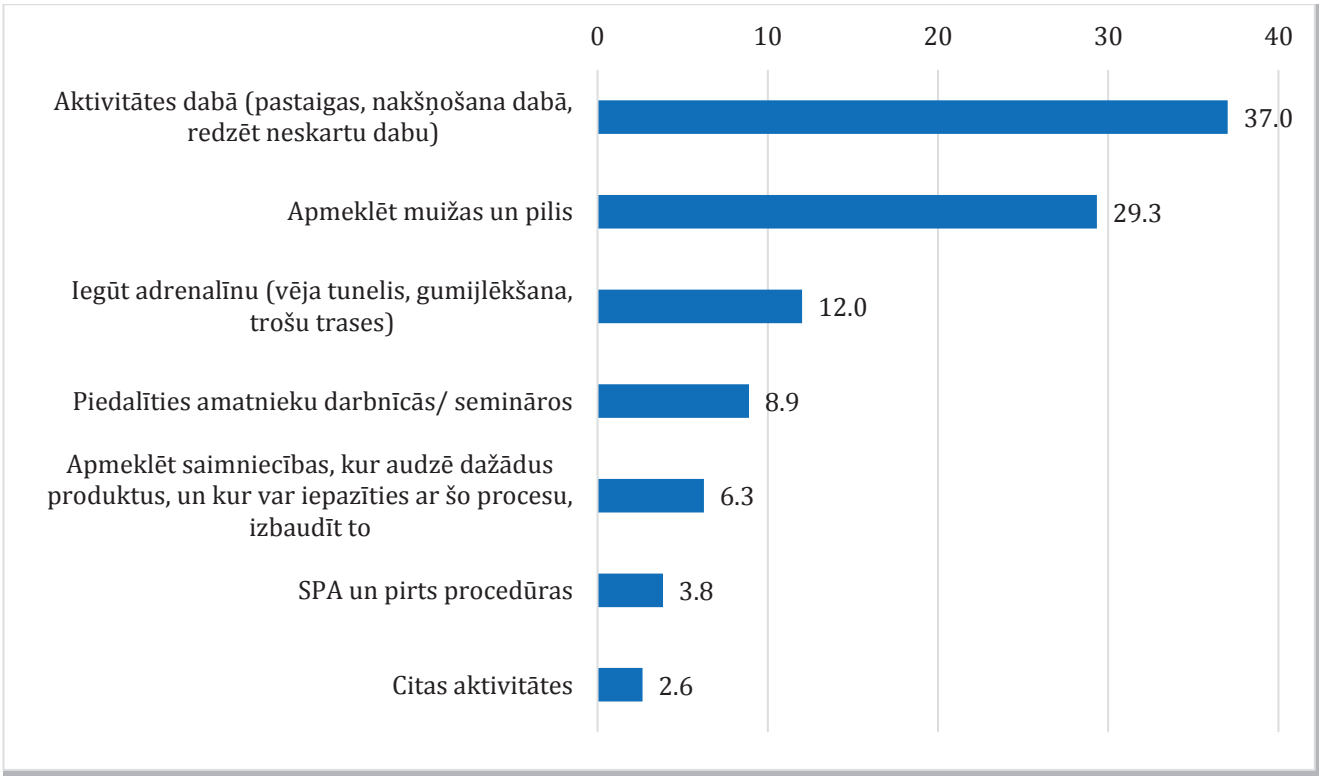

1. attēls. **Aktivitātes, kas motivētu ārvalstu tūristus, kuri Rīgu apmeklē kā vienīgo ceļojuma galamērķi, apmeklēt lauku reģionus (%) (n=416)**

Respondenti, kuri Rīgu bija izvēlējušies kā galveno ceļojumu galamērķi, norādīja, ka apmeklēt Latvijas reģionus viņus galvenokārt motivētu dažādas aktivitātes dabā (37 %), piļu un muižu apmeklējums (29,3 %) un adrenalīnu rosinošas aktivitātes, piemēram, gumijlēkšana, vēja tunelis, trošu trases u.c. (12 %). Kopumā respondentu grupā dominē aktivitātes dabā kā motivējošs faktors potenciālam reģionu apmeklējumam, bet iezīmējas arī statistiski nozīmīgas atšķirības atsevišķos tūristu segmentos. Ģimenes ar bērniem, kas vecāki par septiņiem gadiem, biežāk (64,3 %) kā citi respondentu segmenti norādījuši laika pavadīšanu dabā (p-vērtība=0,018). Krievijas respondentu vidū nozīmīgāks motivējošais faktors (57,4 %) doties uz Latvijas reģioniem ir piļu un muižu piedāvājums (p-vērtība=0,014), savukārt ģimenēm ar bērniem līdz septiņiem gadiem šis piedāvājums ir mazāk motivējošs (6,7 %) kā citām tūristu grupām (p-vērtība=0,022). Spa un saunas apmeklējums ir izteikts motivators tūristiem no Igaunijas (30,4 %), Norvēģijas (25,9 %) un Ukrainas (30,8 %) (p-vērtība=0,003), kā arī ģimenēm ar bērniem, kas vecāki par septiņiem

gadiem (25 %) (p-vērtība=0,008). Statistiski nozīmīgas atšķirības (p-vērtība=0,037) ir novērojamas arī radu un draugu apmeklētāju grupā, kuri biežāk (12 %) atzīmē citus reģionu apmeklēšanas iemeslus. Atsevišķas atšķirības ir novērojamas arī atkarībā no tā, ar ko tūristi ceļo kopā. Ceļotāji, kuri ceļo vieni, biežāk (23,7 %) atzīmējuši adrenalīnu izraisošas aktivitātes (p-vērtība=0,006), bet kopā ar partneri ceļojošie šo aktivitāti min retāk (7,4 %) (p-vērtība=0,005). Atšķirības reģionu apmeklējumu motivējošās aktivitātēs nav novērojamas starp pirmās reizes un atkārtoto ceļojumu respondentiem.

3.3. Uzvedības atšķirības ceļotājiem, kuri izvēlas un kuri neizvēlas vienas dienas izbraukumus ārpus Rīgas

Tikai 14,4 % no visiem respondentiem Rīgas apmeklējuma laikā devās ekskursijā ārpus Rīgas. Lai novērtētu, vai pastāv būtiskas atšķirības starp pilsētceļotājiem, kuri izvēlas ekskursijas ārpus pilsētas (n=174), un tiem, kuri izvēlējās aktivitātes tikai pilsētā (n=822), tika salīdzināti abu šo grupu sociāldemogrāfiskie, tūristu uzvedības un apmierinātības rādītāji.

Statistiski nozīmīgas atšķirības novērojamas (p-vērtība=0,005) atsevišķās tūristu cilmes valstu grupās. Viesi no Ukrainas biežāk (43,3 %) dodas vienas dienas ekskursijās ārpus Rīgas, bet retāk to dara itāļi (8,2%) un ceļotāji no tālajiem tirgiem (Austrālijas un Dienvidamerikas valstīm) (3,3 %).

Nozīmīgas atšķirības vienas dienas ekskursiju izvēlē iezīmējas atkarībā no ceļojuma motīva (p-vērtība=0,000). Nedēļas nogales ceļotāji biežāk (88,6 %) neizbrauc ārpus Rīgas, savukārt četru un vairāku dienu ceļotāji (21,4 %) un radu un draugu apmeklētāji (35,7 %) biežāk izbrauc vienas dienas ekskursijās ārpus Rīgas. Lai arī kopumā ārpus Rīgas ekskursijas nav ļoti populāras, katrs ceturtais (25 %) respondents, kurš Rīgā bija atkārtoti, izvēlējās doties ārpus pilsētas (p-vērtība=0,001).

Dažādās vecuma grupās nav novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības vienas dienas ekskursiju ārpus Rīgas izvēlē.

2. attēlā vārdu mākonī ir atspoguļotas 19 vietas, kas visbiežāk tika pieminētas kā vienas dienas izbraucienu galamērķi. Ārvalstu ceļotāji devās ne tikai uz tuvākajiem tūristu iecienītiem galamērķiem, kā Jūrmalu (86 reizes), Siguldu (20), Rundāli (12), bet arī uz tālākiem, piemēram, Ventspili (8), Liepāju (8), Daugavpili (4) un Tallinu (3).

2. attēls. **Vārdu mākonis ar visbiežāk pieminētajiem vienas dienas ekskursiju galamērķiem ārpus Rīgas**

71,8 % no visiem vienas dienas ekskursantiem ārpus Rīgas norādīja, ka došanos ārpus Rīgas ir plānojuši pirms ierašanās Rīgā. Statistiski nozīmīgas atšķirības dažādos tūristu segmentos (pēc ceļošanas nolūka, vecuma, cilmes valsts, pirmās reizes vai atkārtotajiem ceļotājiem) netika novērotas šo izbraukumu plānošanā.

Kopumā Rīgā 77 % respondentu ieradās pirmo reizi, bet atkārtoti tikai 23 % respondentu. Lielāks atkārtoto tūristu īpatsvars (32,2 %) bija grupā, kas devās vienas dienas ekskursijās ārpus Rīgas (p-vērtība=0,001).

3. attēlā ir atspoguļoti informācijas kanāli, kuros visbiežāk respondenti ieguva informāciju par Rīgu.

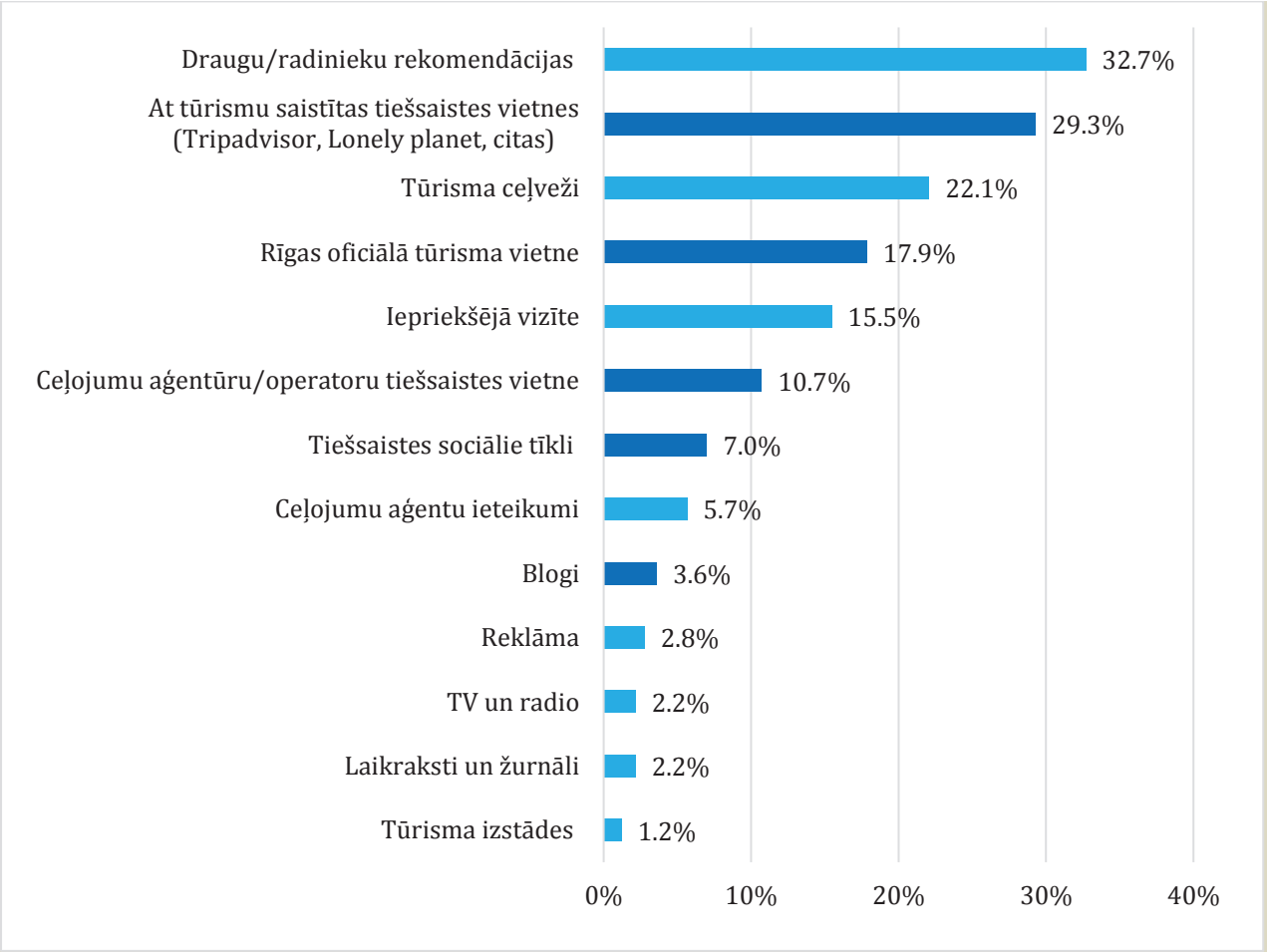

3. attēls. **Izmantotie tūrisma informācijas kanāli (n=1481)**

Salīdzinot izmantotos informācijas avotus, statistiski nozīmīgas saistības ir novērojamas atsevišķu kanālu izmantošanā. Ceļotāji, kas devās vienas dienas izbraucienos, biežāk (24 %) nekā tie, kas palika tikai Rīgā, izmantoja iepriekšējā vizītē gūto pieredzi (p-vērtība = 0,000), radu un draugu rekomendācijas (41,4 %) (p-vērtība=0,003), kā arī biežāk (36,2 %) informāciju meklēja tādās ar tūrismu saistītās tiešsaistes vietnēs kā *Tripadvisor, Lonely Planet* u.c. (p-vērtība=0,013) vai ieguva sociālo tīklu platformās (11,5 %) (p-vērtība=0,007). Retāk (14,9 %) respondenti izmantoja tradicionālos ceļojumu ceļvežus, piemēram, *Lonely Planet*, *Dorling Kindersley* u.c. (p-vērtība=0,021), un tikai 2,3 % izmantoja ceļojumu aģentu ieteikumus (p-vērtība=0,040).

Statistiski nozīmīgas atšķirības starp abām grupām nav novērojamas arī vidējos tēriņos uz vienu ceļotāju dienā, kas visā respondentu kopā sasniedza 54 eiro.

Kopumā ceļotāji ir ļoti apmierināti ar Rīgas tūrisma piedāvājumu, taču, vērtējot Rīgas piedāvājuma elementus, visaugstāko vidējo novērtējumu (6,32 skalā no 1 līdz 7) ieguva tieši ekskursijas ārpus Rīgas (skat. 1. tabulu).

1. tabula

Tūrisma piedāvājuma novērtējums

Tūrisma piedāvājuma elementi Rīgā	Vidējais aritmētiskais vērtējums skalā no "1 – ļoti neapmierināts" līdz "7 – ļoti apmierināts"
Ekskursija ārpus Rīgas	6,32
Operas/koncerta apmeklējums	6,20
Pilsētas apskate	6,19
Restorāni, kafejnīcas (ēdināšana)	5,92
Ekskursija gida pavadībā	5,86
Naktsdzīve un izklaide	5,85
Muzeju apmeklējums	5,83
Iepirkšanās	5,70

Statistiski nozīmīgas atšķirības starp tikai Rīgas apmeklētājiem un ceļotājiem, kas devās vienas dienas ekskursijās ārpus pilsētas, Rīgas tūrisma piedāvājuma vērtējumos netika novērotas. Atšķirības netika novērotas arī kopējā Rīgas pieredzējuma vērtējumā (vidējais aritmētiskais vērtējums = 6,18; skalā no 1 "ļoti neapmierināts" līdz 7 "ļoti apmierināts") un Rīgas kā ceļojuma galamērķa ieteikšanas intensitātē (vidējais aritmētiskais = 8,44 skalā no 1 "noteikti neieteikšu" līdz 10 "noteikti ieteikšu").

4. Diskusija

Tā kā pētījuma rezultāti ir balstīti uz tūristu aptaujas rezultātiem, kuras galvenais mērķis bija noskaidrot ārvalstu tūristu rīcību Rīgā, tad problēmjautājumi, kas saistīti ar došanos ārpus pilsētas, tika iekļauti kā papildu jautājumi. Tādēļ rezultātu analīzi ierobežoja atsevišķu jautājumu respondentu kopas nepietiekamais apjoms.

Pētījums ir vērtējams kā atsevišķas situācijas analīze, kas atspoguļo konkrēta ceļojuma galamērķa – Rīgas situāciju, tāpēc pētījumu rezultāti tieši nav pārnesami uz citas pilsētas situāciju, bet rezultāti ir salīdzināmi un izmantojami Rīgas kā tūrisma galamērķa plānošanas, pārvaldības un mārketinga lēmumu pieņemšanā.

Lai arī pastāv mēģinājumi ārvalstu tūristus mudināt ceļot arī ārpus Rīgas, tādā veidā padarot tūrisma piedāvājumu daudzveidīgāku, mazinot tūrisma spiedienu un attīstot tūrismu reģionos, tomēr Rīgas gadījumā piedāvājums ārpus pilsētas vēl joprojām ir salīdzinoši maz pieprasīts.

Rīga kā galamērķis iekļaujas vairākos stacionārās tūristu plūsmas maršrutos. Vairāk kā trešdaļa ārvalstu viesu Rīgā ieradās Baltijas ceļojuma ietvaros, kurš ir raksturojams kā vairāku galamērķu ceļojums. Apmēram tikpat liela tūristu daļa ieradās Rīgā ar mērķi pavadīt nedēļas nogali, un šajā gadījumā Rīga ir raksturojama kā viena ceļojuma galvenais galamērķis – centrs. Tikai 1/5 respondentu Rīga bija Latvijas ceļojuma sastāvdaļa, kas lielā mērā norāda uz Latvijas reģionu salīdzinoši nelielo pievilcīgumu pretstatā Rīgas atraktivitātei un noteicošai lomai ārvalstu tūristu pieprasījumā.

Līdz šim pilsētas tūrisma pētījumos nav plaši pētītas aktivitātes, kas motivētu ceļotājus doties izbraucienos ārpus pilsētām, jo galvenais uzsvars tiek likts uz pilsētas aktivitāšu izmantošanas un pieredzējuma/apmierinātības novērtējumu. Ja ir mērķis virzīt tūrisma plūsmas ārpus pilsētas, tad ir nepieciešams saprast, kas interesē tūristus un kādu piedāvājumu ārpus pilsētām būtu nepieciešams popularizēt kopā ar pilsētas tūrisma piedāvājumu. Jāņem vērā, ka aktivitāšu pieprasījumu noteiks ne tikai tūristu vajadzības un intereses, bet arī asociācijas, ar ko tūristiem saistās valsts un reģioni,

pieredze, ceļojumu motīvi un citi faktori. Šī pētījuma ietvaros aptaujas anketā tika iekļauts jautājums ar jau gataviem atbilžu variantiem par reģionos piedāvātajām produktu grupām.

Ārvalstu tūrisma plūsma no Rīgas kā centra uz reģioniem (ārpus Rīgas) patlaban ir pavisam nenozīmīga, taču ir potenciāls to attīstīt nākotnē. Līdzīgi kā citos pētījumos, analizējot vienas dienas ceļojumu galamērķus ārpus pilsētas, iezīmējās tas, ka, jo tālāk no centra, jo tūrisma plūsmas intensitāte samazinās.

Lai arī respondenti visaugstāk Rīgas tūrisma piedāvājumā ir novērtējuši vienas dienas ekskursijas ārpus Rīgas, kopējā tūristu apmierinātībā un atsevišķu piedāvājuma elementu novērtējumā nav novērojamas atšķirības starp ceļotājiem, kuri devās ārpus pilsētas, un ceļotājiem, kuri uzturējās tikai pilsētā. Ņemot vērā iepriekšminēto, secināms, ka patlaban Rīgas piedāvājums pilsētas tūristiem ir atraktīvs arī bez papildu piedāvājuma ārpus pilsētas.

Autoru veiktie pētījumi Rīgā liecina, ka pēdējā desmitgadē iedzīvotāji ir kļuvuši kritiskāki attiecībā pret tūrismu, īpaši uzsverot tūrisma radītās problēmas vasaras sezonā (Rozīte u.c., 2016), kas saskan ar līdzšinējiem pētījumiem par tūrisma pārslodzes izpausmēm laikā un telpā.

Secinājumi

Pētījums liecina, ka tūrisma piedāvājums ārpus pilsētas vēl joprojām ir salīdzinoši maz pieprasīts, ka patlaban Rīgas piedāvājums pilsētas tūristiem ir atraktīvs arī bez papildu piedāvājuma reģionos. Tikai 21,1 % respondentu bez Rīgas apmeklēja arī citus valsts reģionus.

Latvijas reģionu atraktivitāte ir lielāka tiem ceļotājiem, kuri Rīgā uzturas ilgāk par nedēļas nogali, kas ir ieradušies ar nolūku apmeklēt radus un draugus, atkārtotiem viesiem un ceļotājiem no Lietuvas un Krievijas. Rīgas viesus reģionos piesaista aktivitātes dabā, piļu un muižu piedāvājums, adrenalīnu rosinošas aktivitātes. Tāpēc nepieciešams Rīgas viesus vairāk informēt par iespēju apmeklēt tādas tuvāk esošas pilsētas kā Cēsis, Siguldu, kur jau ir šādas piesaistes un aktivitātes, izmantojot to iecienītākos informācijas kanālus.

Rīgas tūristu apmierinātība ir aktivitātēm ārpus pilsētas ir augsta, kas liecina par potenciālu ārpus Rīgas tūrisma piedāvājuma veidošanā un tā integrēšanu pilsētas tūrisma piedāvājumā. Nepieciešams īstenot mērķtiecīgas vienas dienas ekskursiju piedāvājuma popularizēšanas aktivitātes, it sevišķi piedāvājot ekskursijas, kurās ietvertas dažādas aktivitātes dabā, muižu un piļu, neskartas dabas apmeklējums.

Lai tūrisma produktu piedāvājums un infrastruktūra varētu attīstīties reģionos, lai tie kļūtu atraktīvi ārvalstu ceļotājiem, ir nepieciešama arī stabila vietējo ceļotāju plūsma. Reģioniem ir jāizvērtē, kurus no vietējo tūristu iecienītiem produktiem varētu pozicionēt ārvalstu mērķa tirgos.

Veidojot un virzot Latvijas piedāvājumu, tūrisma attīstītājiem arī Rīgā tūrisms ir jāvērtē, jāanalizē plašāk, ne tikai pilsētas, bet arī reģionālās attīstības kontekstā. Lai izvairītos no tūrisma pārslodzes Rīgā, ir jāveic atkārtoti vietējo attieksmes pētījumi ne tikai pilsētas centrā, bet arī dzīvojamos rajonos.

Teritoriālu klasteru un mikroklasteru veidošana tūrisma piedāvājumā varētu būt piemērotas iniciatīvas reģionos, piemēram, Ventspils–Kuldīga–Abavas senleja, Bauska–Rundāle–Mežotne u.c. Ir nepieciešams veidot skaidrāku reģionālā un vietējā tūrisma atbalsta struktūru, kā arī aktivizēt un pilnveidot reģionālo tūrisma produktu un galamērķu zīmolvedību un mārketingu.

References

ANO (2015). Ilgtspējīgas attīstības mērķi. Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/lv/valsts-attistibas-planosana/ano-ilgtspejigas-attistibas-merki (skatīts 12.01.2019.)

CSP (2018). Transports un tūrisms. Pieejams: http://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/transp_tur/transp_tur__turisms__izm__ikgad/?tablelist=true&rxid=a39c3f49-e95e-43e7-b4f0-dce111b48ba1 (skatīts 12.01.2019.)

Daskalopolou, D., Petrou, A. (2009). Urban Tourism Competitiveness: Networks and the Regional Asset Base. *Urban Studies*, No. 46(4). pp. 779–801, doi: 10.1177/0042098009102129

Domnīca certus (2016). *Latvijas Konkurētspējas Ziņojums 2016*. Tūrisma konkurētspēja, 58.–63. lpp.

Eurostat (2016). Urban Europe – statistics on cities, towns and suburbs – tourism and culture in cities, Statistics Explained. Pieejams: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Urban_Europe_%E2%80%94_statistics_on_cities,_towns_and_suburbs_%E2%80%94_tourism_and_culture_in_cities#Tourism_and_culture_in_cities (skatīts 11.01.2019.)

Hwang, Y., Fesenmaier, D. R. (2003). Multidestination pleasure travel patterns: empirical evidence from the American Travel Survey. *Journal of Travel Research,* No. 422, pp. 166–171, doi: 10.1177/0047287503253936

Koo, T. T. R., Wu, C. L., Dwyer, L. (2012). Dispersal of visitors within destinations: Descriptive measures and underlying drivers. *Tourism Management*, No. 33(5), pp. 1209–1219, doi: 10.1016/j.tourman.2011.11.010

Koo, T. T. R., Lau, P., Dwyer, L. (2017). The Geographic Dispersal of Visitors: Insights from Power law. *Journal of Travel Research,* No. 56(1), pp. 108–121, doi: 10.1177/0047287515625131

Koens, K., Postma, A., Papp, B. (2018). Is Overtourism Overused? Understanding the Impact of Tourism in a City Context. *Sustainability 2018*, No. 10, pp. 1–15, doi: 10.3390/su10124384

Latvijas Republikas Saeima (2018). *Tūrisma attīstības veicināšana Latvijas reģionos*, 2018. gada augusts. Sintēzes ziņojums. Rīga

Lew, A. (2017). Geography and the marketing of tourism destinations. In J. Wilson (Ed.). *The Routledge Handbook of Tourism Geographies*, pp. 81–186. Oxon. NY: Routledge

Maitland, R. (2010). Tourism and Changing Representation in Europe's Historical Capitals. *Rivista di Scienze del Turismo,* No. 2/2010, pp. 103–120. Pieejams: http:/www.ledonline.it/Rivista-Scienze-Turismo (skatīts 01.09.2010.)

Maitland, R., Newman, P. (2009). Developing world tourism cities. In R. Maitland & P. Newman (Eds.), *World Tourism Cities: Developing tourism off the beaten track,* pp. 1–21. London and New York: Routledge

Milano, C. (2017). *Overtourism and Tourismphobia: Globals trends and local contexts. Barcelona: Ostelea School of Tourism and Hospitality*. Piejams: https://www.academia.edu/35911428/Overtourism_and_Tourismphobia_Global_trends_and_local_contexts (skatīts 13.01.2019.)

Page, S. J., Hall, C. M. (2003). *Managing Urban Tourism*. Essex: Person Education Ltd

Postma, A., Schmuecker, D. (2017). Understanding and overcoming negative impacts of tourism in city destinations: conceptual model and strategic framework. *Journal of Tourism Futures*, No. 3 (2), pp. 144–156, doi: 10.1108/JTF-04-2017-0022

Rogerson, C. M. (2012). Urban tourism, economic regeneration and inclusion: Evidences from South Africa. *Local Economy*, No. 28(2), pp. 188–202, doi: 10.1177/0269094212463789

Rozīte, M. (1999). *Pilsētas tūrisms, tā attīstība un telpiskās izpausmes Rīgā*. *Promocijas darba kopsavilkums.* Rīga, Latvijas Universitāte

Rozīte, M., van der Steina, A., Postma, A. (2016). Rīgas pilsētvide tūrisma attīstības kontekstā: vietējo iedzīvotāju attieksme. *Ģeogrāfiski raksti Folia Geographica*, XV, 173.–177. lpp.

Šauer, M., Bobkova, M. (2018). Tourist flows between central European Metropolises (in the context of metropolisation processes). *Geographia Technica*, No. 13(2), pp. 125–137, doi: 10.21163/GT_2018.132.10

Tideswell, C., Faulkner, B. (1999). Multidestination travel patterns of international visitors to Queensland. *Journal of Travel Research*, No. 37(4), pp. 364–374, doi: 10.1177/004728759903700406

United Nations (2018). *World Urbanization prospects 2018*. Pieejams: https://population.un.org/wup/Download/ (skatīts 10.01.2019.)

Van der Steina, A., Rozite, M. (2018). Tourism Development in Riga: Resident Attitudes Toward Tourism. In D.K. Müller 7 M. Wiecekowski (Eds.), *Tourism in Transitions*, *Geographies of Tourism and Global Change,* pp. 137–155, Springer, doi: 10.1007/978-3-319-64325-0_8

Wong, I. K., Law, R, Zhao, X. (2017). Time-Variant Pleasure Travel Motivations and Behaviors. *Journal of Travel Research*, pp. 1–6, doi: 10.1177/0047287517705226

World Tourism Organization (UNWTO) (2012). *Global Report on City Tourism – Cities 2012 Project*, UNWTO, Madrid, 53 p.

World Tourism Organization (UNWTO); Centre of Expertise Leisure, Tourism & Hospitality; NHTV Breda University of Applied Sciences; and NHL Stenden University of Applied Sciences. (2018). '*Overtourism'? – Understanding and managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions, Executive Summary*. UNWTO, Madrid, doi: 10.18111/9789284420070

Wynen, J. (2013). Explaining travel distance during same-day visits. *Tourism Management*, No. 36, pp. 133–140, doi: 10.1016/j.tourman.2012.11.007

PASŪTĪTĀJU SAVSTARPĒJI IEPIRKUMA LĪGUMI

PROCUREMENT CONTRACTS AMONG CONTRACTING AUTHORITIES

Una Skrastiņa, Dr.iur.,
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E-pasts: Una.Skrastina@gmail.com
Juris Radzevičs, Mag.iur.,
Rīgas Stradiņa universitāte, *Latvija*
E-pasts: Juris.Radzevics@inbox.lv

Abstract

The Public Procurement Law introduces significant changes to the contracting authorities' procurement contracts, which in practice are called in-house procurement. This justifies the topicality of the chosen theme. The new legal framework has expanded the ability of contracting authorities to procure from other contracting authorities, also allowing for "horizontal" action that was not explicitly permitted so far. The law also contains a number of explanations describing the applicable conditions, as well as the methods by which it can be demonstrated that there is an in-house relationship between the contracting authorities. However, as practice shows, the regulatory framework has proved to be quite complex, difficult to understand and interpretable in various ways. Therefore, the aim of the research is to provide insight into the content of the in-house concept, explaining its essence, problems of practical application, analysing the requirements of the implementation of the features, conditions and methods included in the law, as well as to make proposals for solving the researched issues. The research will use theoretical, historical, empirical, comparative and analytical methods. The study will provide a better understanding of the correct application of this provision.

Keywords: public procurement, In-house, contracting authority

Ievads

Ja līgumslēdzējai iestādei ir vajadzīgas piegādes, pakalpojumi vai būvdarbi, tai ir divas izvēles: tā var pirkt tos tirgū (ārpakalpojumi) vai nodrošināt to savā iekšienē, izmantojot savus resursus. *In-house* jēdziens attiecas uz tām situācijām, kad līgumslēdzēja iestāde veic noteiktas darbības iekšēji, neizmantojot ārējus resursus (OECD, 2016).

2017. gada 1. martā ir stājies spēkā *Publisko iepirkumu likums* (turpmāk – *PIL*) jaunā redakcijā, ieviešot būtiskas izmaiņas iepirkumu regulējumā – arī attiecībā un *in-house* iepirkumiem, ko reglamentē *PIL* 4. pants "Pasūtītāju savstarpēji iepirkuma līgumi". Ar to ir paplašinātas pasūtītāju iespējas slēgt šādus (iekšējos) līgumus ne tikai "vertikāli", bet arī "horizontāli", kā arī paplašinātas pazīmes un nosacījumi, kuriem atbilstot *PIL* nepiemēro. Tomēr, tā kā pasūtītājiem nav pilnībā skaidrs, kādos gadījumos šis izņēmums būtu piemērojams, tad šaubu gadījumā tiek veikti publiski iepirkumi, arī tajos gadījumos, kad tas nebūtu jādara. Normatīvais regulējums attiecībā uz *in-house* iepirkumiem ir izrādījies ne vien sarežģīts pēc savas konstrukcijas, bet, ņemot vērā tajā ietvertās vispārīgās frāzes, praktiski grūti izprotams un piemērojams.

Kā norādīts 2015. gada 12. februāra Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) lietā C-48/14, saskaņā ar pastāvīgo judikatūru, tiesiskās noteiktības princips prasa, lai tiesību normas būtu skaidras un precīzas un to iedarbība būtu paredzama, lai tādejādi ieinteresētās personas varētu novērtēt savu juridisko situāciju un attiecības, ko regulē Savienības tiesības (EST Lieta C-48/14, 2015, 45. punkts). Lai gan Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK (turpmāk – Direktīva 2014/24/ES) ieviešanas viens no mērķiem bija vienkāršot iepirkumu veikšanu, mūsu valsts likumdevējam šajā gadījumā tas noteikti nav izdevies.

Pētījumā tiks analizētas *in-house* iepirkuma daudzās pazīmes un nosacījumi, kā arī tas, kādos gadījumos un vai vispār pasūtītājam ir izvēles iespējas piemērot *in-house* vai veikt publisku iepirkumu saskaņā ar *PIL*, tā palīdzot pasūtītājiem labāk izprast un vairāk spēt argumentēt savu izvēli par labu *in-house* iepirkumam vai gluži pretēji – tā nepiemērošanai.

1. *In-house* tiesiskais regulējums

In-house iepirkumu tiesiskais regulējums *PIL* ir pārņemts, ieviešot Direktīvas 2014/24/ES prasības. Minētās direktīvas 12. pants "Publiskie līgumi starp publiskā sektora subjektiem" cita starpā noteic, ka Publisks līgums, kura slēgšanas tiesības līgumslēdzēja iestāde piešķīrusi kādai juridiskai personai, kas ir privāto vai publisko tiesību subjekts, neietilpst šīs direktīvas darbības jomā, ja ir izpildīti visi šādi nosacījumi: a) līgumslēdzēja iestāde pār attiecīgo juridisko personu īsteno līdzīgu kontroli, kādu tā īsteno pār savām struktūrvienībām; b) vairāk nekā 80 % no kontrolētās juridiskās personas darbībām tiek veiktas, izpildot uzdevumus, ko tai uzticējusi kontrolējošā līgumslēdzēja iestāde vai citas juridiskas personas, ko kontrolē minētā līgumslēdzēja iestāde; un c) kontrolētajai juridiskajai personai nav tiešas privāta kapitāla līdzdalības, izņemot tādus privātā kapitāla līdzdalības veidus, kas neietver kontroli un bloķēšanu, kā noteikts valsts tiesību aktos, saskaņā ar Līgumiem, un kam nav izšķirošas ietekmes uz kontrolēto juridisko personu (Direktīva 24/14/ES, 2014, 12. pants).

Saskaņā ar *PIL* 4. panta pirmo daļu šo likumu nepiemēro tādas personas veiktajiem būvdarbiem, piegādēm vai sniegtajiem pakalpojumiem, kura atbilst visām šādām pazīmēm, un seko pazīmju uzskaitījums (PIL, 2016, 4. pants). Autori secina, ka normatīvais regulējums, kas noteic, ka "šo likumu nepiemēro" ir imperatīvs, tātad pavēlošs, un nekādas atkāpes no tā nav pieļaujamas. Saskaņā ar "Svešvārdu vārdnīcu" (2005) – "imperatīvs" (lat. *imperatīvus*) – pavēlošs, kategorisks; tāds, kas noteikti jāievēro; nepieciešams (Baldunčiks un Pokrotniece, 2005, 230). Par imperatīvajām tiesību normām 2007. gada 28. februāra Satversmes tiesas lēmumā Senāts norāda, ka no *Satversmes* 1. panta izriet arī varas dalīšanas princips, atbilstoši kuram likumdevēja izdotie normatīvie akti tiesai ir saistoši. Ne iestāde, ne tiesa nevarot ignorēt likumdevēja noteiktās imperatīvās tiesību normas, kas paredz konkrēta satura lēmuma pieņemšanu, ja ir iestājušies tiesību normā paredzētie priekšnoteikumi. Ja reiz likumdevējs *expressis verbis* izteicis savu gribu, iestādei un tiesai tā esot jārespektē un tās nevarot rīkoties pretēji likumā noteiktajam (Satversmes tiesas lēmums, 2007). No augstāk minētā autori secina, ka, ja izpildās *PIL* 4. panta nosacījumi, pasūtītājam rodas pienākums šo likumu nepiemērot, un pasūtītājs nevar rīkoties pretēji likumā noteiktajam.

Ņemot vērā to, ka Direktīva 2014/24/ES dod rīcības brīvību, nevis ierobežo, tomēr *PIL* formulējums kategoriski izslēdz tā piemērošanu, autoru priekšlikums ir grozīt *PIL* 4. panta pirmo daļu, dodot pasūtītājiem izvēles iespējas, kā tas ir Direktīvā 2014/24/ES, un vārdus "Šo likumu nepiemēro tādas personas veiktajiem būvdarbiem, piegādēm vai sniegtajiem pakalpojumiem, kura atbilst visām šādām pazīmēm" aizstāt ar vārdiem "Pasūtītājs ir tiesīgs šo likumu nepiemērot

tādas personas veiktajiem būvdarbiem, piegādēm vai sniegtajiem pakalpojumiem, kura atbilst visām šādām pazīmēm".

Turpinot analizēt tiesību normas saturu, tiks noskaidroti trīs galvenie aspekti, kas *PIL* 4. pantā ir norādīti kā nosacījums atbilstībai "visām šādām pazīmēm": 1) tā atrodas tādā pasūtītāja kontrolē, kas izpaužas kā tiesības ietekmēt kontrolētās personas darbības stratēģiskos mērķus un lēmumus, vai tādas personas kontrolē, kuru minētajā veidā kontrolē pasūtītājs; 2) vairāk nekā 80 procentus no tās darbībām veido konkrētu uzdevumu izpilde kontrolējošā pasūtītāja vai citu minētā pasūtītāja kontrolēto personu interesēs; 3) tajā nav tiešas privātā kapitāla līdzdalības, izņemot tādu privātā kapitāla līdzdalības veidu, kas atbilstoši komerctiesības regulējošiem normatīvajiem aktiem un Līgumam par ES darbību neietver tiesības ietekmēt un kontrolēt tās lēmumus un kam nav izšķirošas ietekmes uz to.

Tātad, apkopojot šīs pazīmes jeb kritērijus, tie ir: kontroles kritērijs, darbības kritērijs un privātā kapitāla līdzdalība. Šo pazīmju izpratne ir ļoti būtiska, jo faktiski tas ir pamats, uz kā balstās minētais *in-house* tiesiskais regulējums. Autori vērš uzmanību uz kumulatīvo nosacījumu, kas nozīmē, ka visām pazīmēm jāizpildās vienlaicīgi. Tā kā EST pienākums ir sniegt ES tiesību aktu galīgo saistošo interpretāciju, pamatā tiks analizēti EST spriedumi, kuros šīs pazīmes tika skatītas.

2. Kontroles un darbības kritērijs

Sākotnēji kontroles un darbības kritēriji tika pieminēti strīdā, ko skatīja EST 1999. gada 18. novembrī lietā C-107/98 *Teckal*, un līdz ar to juridiskajā literatūrā tā tiek dēvēta kā *Teckal* doktrīna. Plašāk šī doktrīna tika analizēta daudzos pētījumos, piemēram, "*Commission V Germny: A New Approach on In-House Providing*" pētījumā, kur autori analizēja 2009. gada 9. jūnijā Eiropas Kopienu Tiesas (turpmāk – EST) pieņemto spriedumu lietā C-480/06 "Komisijā pret Vāciju", kurā tika saskatīta jauna pieeja *in-house* iepirkumiem. Viņu pētījuma mērķis bija mēģināt noskaidrot, kāpēc spriedums faktiski nav pretrunā iepriekšējai judikatūrai, bet drīzāk, ka EST piemēro iepriekšējās judikatūras pamatprincipus jaunā situācijā (*Pedersen* & *Olsson*, 2010). Viņu pētījumā tiek analizēts, piemēram, strīds par īstenoto kontroli, kur pamatodamās uz 2007. gada 19. aprīļa spriedumu lietā C-295/05 *Asemfo*, Nīderlandes Karaliste uzskata, ka nosacījums par īstenotās kontroles intensitāti var tikt izpildīts pat tad, ja attiecīgās iestādes īstenotā kontrole ir vairāk ierobežota nekā kontrole, ko tā īsteno pār saviem dienestiem. Tā neuzskata, ka šis nosacījums paredz identisku kontroli. Tiekot prasīta tikai līdzīga kontrole. Tomēr, pēc Komisijas domām, šis spriedums nemīkstina no iepriekš minētā sprieduma lietā *Teckal* izrietošo judikatūru. Tas tikai precizē, ka kritērijs par īstenotās kontroles intensitāti var tikt izpildīts arī, ja specifisks tiesiskais ietvars iedibina atkarības un pakļautības attiecības, kas ļauj analoģiskas kontroles īstenošanu no vairāku līgumslēdzēju iestāžu puses, kas tā nav šajā gadījumā (EST spriedums lietā C-480/06, 2007).

In-house kontroles un darbības kritērijus padziļināti analizējusi arī Veisbīka (*Weisbeek E. L.*) pētījumā "*Teckal Revisited*", "*An examination of the intended codification of the exceptions of quasi in-house procurement and inter-municipal cooperation*", norādot, ka abi šie kritēriji, šķiet, ir precīzi un praktiski, bet šķietamība var būt maldinoša, jo EST savā spriedumā lietā *Teckal* atstāja vairākus būtiskus jautājumus bez atbildes un neizskaidrojot definīcijas, piemēram, kad līgumslēdzēja iestāde īsteno "līdzīgu kontroli" pār kontrolēto iestādi, kas tai pieder attiecībā uz tās struktūrvienībām, vai kā jānosaka būtiska tās darbība. Tas ne tikai radīja neviennozīmīgu kontroles kritērija izpratni starp praktizējošiem iepirkumu speciālistiem, bet arī ievērojami atšķirīgu interpretāciju starp dalībvalstīm attiecībā uz izņēmuma apjomu. Kā norāda Veisbīks, tad kontroles kritērijs ir strīdīgākais no abiem *Teckal* kritērijiem, galu galā EST paziņoja, ka kontrolei jābūt līdzīgai, bet ne

tā, ka tai būtu jābūt tādai pašai kā kontrolei, ko veic līgumslēdzējas iestādes struktūrvienības. Šī definīcija neatklāja daudzus interpretācijas jautājumus, galvenais no tiem, vai EST ir paredzējusi izveidot jaunu "kontroles" definīciju, kas ir unikāla publiskā iepirkuma tiesību aktos. (*Weisbeek*, 2013, 24)

Savukārt attiecībā uz nosacījumu par personas, ar kuru tiek slēgts līgums, atrašanos viena vai vairāku pasūtītāju pilnīgā kontrolē EST ir devusi plašāku skaidrojumu spriedumā lietā C-458/03. Minētā sprieduma 65. punktā ir norādīts, ka šāda kontrole ir tad, ja līgumslēdzēja iestāde var ietekmēt kontrolētā subjekta lēmumus, un ir jāpastāv noteicošai ietekmei gan attiecībā uz tā stratēģiskajiem mērķiem, gan svarīgiem lēmumiem. Tātad līgumslēdzējai iestādei ir jābūt iespējai veikt pār subjektu strukturālu un funkcionālu kontroli (EST sprieduma lietās C-182/11 un C-183/11, 2012, 27. punkts). EST ir arī atzinusi, ka vairākas līgumslēdzējas iestādes var īstenot kopīgu kontroli pār vienu subjektu. Savukārt EST sprieduma lietā C-324/07 46. punktā noteikts, ka nepieciešams, lai "īstenotā kontrole būtu faktiska, bet nav obligāti, lai tā būtu individuāla". No šā sprieduma 45. un 47. punkta izriet, ka gadījumā, kad līguma izpildītāja pamatkapitāla daļas pieder vairākām līgumslēdzējām iestādēm, "parasti ir izslēgts, ka kāda no šīm iestādēm, ja vien tai nepieder kapitāldaļu kontrolpakete, viena pati īsteno izšķirošu kontroli" pār šo subjektu, tāpēc sprieduma 50. punktā EST atzīst, ka "kontroli, ko šīs iestādes īsteno pār šo sabiedrību, tās var veikt kopā" (EST spriedums lietā C-324/07, 2008).

EST spriedumā apvienotajās lietās C-182/11 un C-183/11 ir norādījusi, ka kontrole, kas pār kontrolēto sabiedrību tiek īstenota, nevar būt atkarīga tikai no vienas iestādes kontroles pilnvarām, kurai attiecīgajā sabiedrībā pieder kapitāldaļas, pretējā gadījumā tiktu atņemta jēga pašam kopējas kontroles jēdzienam. Minētā sprieduma 31. punktā EST ir norādījusi, ka tādas līgumslēdzējas iestādes funkcijas saistībā ar līguma slēgšanas tiesību saņēmēju, kurš pieder vairākām līgumslēdzēja iestādēm kopā, kas tai nesniedz nekādu iespēju piedalīties šī saņēmēja kontrolē, faktiski atvērtu iespēju ES tiesību normu publisko iepirkumu jomā vai pakalpojumu koncesiju jomā piemērošanas apiešanai, jo pilnībā formāla dalība šādā saņēmējā vai kopīgā iestādē, ar kuru tiek nodrošināta tās pārvalde, atbrīvotu šo līgumslēdzējas iestādi no pienākuma uzsākt konkursa procedūru atbilstoši Savienības noteikumiem, jo šī pēdējā minētā iestāde nekādi nepiedalītos šī saņēmēja "tādā pašā kontrolē". Minētā sprieduma 33. punktā EST ir norādījusi, ka nosacījums, ka līgumslēdzējām iestādēm "ir kopīgi jāveic kontrole pār saņēmēju, kas ir tāda pati kā kontrole, kuru tās īsteno pār saviem dienestiem, ir izpildīts tad, ja katrai no šīm iestādēm ir gan kapitāldaļas, gan pārstāvība minētā saņēmēja vadības institūcijās" (EST spriedums lietās C-182/11 un C-183/11, 2012).

EST sprieduma lietā C-324/07 *Coditel Brabant* ir norādījusi aspektus, kas ir jāizvērtē, lai secinātu, vai pasūtītājs īsteno pilnīgu kontroli pār attiecīgo institūciju (tādu, kā par savām struktūrvienībām), un tie ir: pirmkārt, ir jāatzīmē koncesionāres sabiedrības daļu turējums; otrkārt, tās lēmumu pieņemšanas struktūru uzbūve un, treškārt, tās valdei piešķirto pilnvaru apjoms (EST C-324/07, 2008, 29. punkts). Savukārt EST sprieduma lietā C-340/04 *Carbotermo* 37. punktā norāda, ka tāds apstāklis – kurš gan nav noteicošais – ka līgumslēdzējai iestādei vienai vai kopā ar citiem publisko tiesību subjektiem pieder visas līgumslēdzējas sabiedrības kapitāla daļas, norāda, ka šī līgumslēdzēja iestāde kontrolē līgumslēdzēju sabiedrību gluži tāpat kā savus dienestus iepriekš minētā sprieduma lietā *Teckal* 50. punkta izpratnē (EST spriedums lietā C-340/04, 2006, 37. punkts).

Līdzīgs viedoklis izteikts arī 2014. gada 29. decembrī Latvijas Republikas (turpmāk – LR) Augstākās tiesas (turpmāk – AT) spriedumā SKA 79/2014, kur tiesa secināja, ka publiskā iepirkuma procedūras izņēmums atbilstoši *PIL* 3. panta pirmās daļas 7. punktam (likuma redakcija, kas bija

spēkā līdz 2017. gada 28. februārim – *autoru piezīme*) ir attaisnots, ja pasūtītājs attiecīgo personu kontrolē tāpat kā savus dienestus. Tāda pati kontrole ir tad, ja iestāde var ietekmēt šīs personas lēmumus, tostarp gan attiecībā uz tās stratēģiskiem mērķiem, gan svarīgiem lēmumiem, tātad, iestādei ir jābūt iespējai veikt personas strukturālu un funkcionālu kontroli, turklāt tai jābūt faktiskai. Ja persona pieder vairākām iestādēm, tās var kopīgi veikt tādu pašu kontroli, nav nepieciešams, lai katra no iestādēm to veiktu atsevišķi. Kontrole, kas tiek veikta pār sabiedrību, nevar būt atkarīga tikai no vienas iestādes kontroles pilnvarām, kurai attiecīgajā sabiedrībā pieder vairākums kapitāldaļu. Apstāklis, ka iestādei vienai vai kopā ar citiem publisko tiesību subjektiem pieder visas kapitāla daļas, principā norāda, ka tā kontrolē šo sabiedrību gluži tāpat kā savus dienestus. Tas, protams, neizslēdz nepieciešamību pārbaudīt, kādā veidā konkrētajā gadījumā noteikta lēmumu pieņemšanas kārtība un kāda ir katras publiskās personas ietekme. Konkrētajā gadījumā, pārbaudot *in-house* principa piemērošanu, secināms, ka pašvaldībām pieder trešās personas kapitāla daļas, bet netiek nodrošināta šo pašvaldību pārstāvība sabiedrības vadības institūcijās. Uzņēmums, kas pilnībā pieder vairākām pašvaldībām, bet kuru attiecīgā pašvaldība nekontrolē, t.i., nevar iecelt tās vadībā savu pārstāvi, nekvalificējas *in-house* principa piemērošanai (LR AT spriedums SKA-79/2014, 2014, 5. punkts).

Kā atsevišķa problēma jānorāda privāta kapitāla līdzdalība uzņēmumā. Nosacījuma, ka personas, ar kuru tiek slēgts līgums, kapitāla daļām vai akcijām pilnībā jāpieder pasūtītājiem, kas to kontrolē, skaidrojums izriet no EST sprieduma lietā C-107/98 50. punkta, kurā norādīts, ka līguma slēgšanas tiesību tieša piešķiršana attiecībā uz juridiski no līgumslēdzējas iestādes nošķirtu personu ir attaisnota gadījumā, ja iestāde attiecīgo personu kontrolē tāpat, kā tā kontrolē savus dienestus, un vienlaicīgi šī persona lielāko daļu savas darbības veic kopā ar šo iestādi vai iestādēm, kas ir tās turētājas (EST spriedums lietā C-107/98,1999, 50. punkts).

No EST sprieduma lietās C-231/03 un C-26/03 izriet, ja personas, ar kuru līgumslēdzēja iestāde plāno slēgt līgumu, pamatkapitāla daļas pieder ne tikai līgumslēdzējai iestādei, bet arī privātam uzņēmumam (kas nav līgumslēdzēja iestāde), pat ja šī dalība ir mazākumā, līguma slēgšanā ir piemērojams publisko iepirkumu normatīvais regulējums, jo šāda privāta uzņēmuma dalība izslēdz līgumslēdzējas iestādes iespēju kontrolēt šo uzņēmējsabiedrību tādā veidā, kādā tā kontrolē pašas dienestus (EST spriedums lietā C-231/03 un C-26/03, 2005). Tātad gadījumā, kad kapitāla daļas pieder ne tikai pasūtītājam, bet arī personai, kas nav pasūtītājs likuma izpratnē, neatkarīgi no tā, kāds ir šo kapitāla daļu īpatsvars, neizpildās pirmais no EST minētajiem pārbaudāmajiem kritērijiem, lai varētu uzskatīt, ka institūcija (piegādātājs) atrodas pilnīgā pasūtītāja kontrolē, un attiecīgi pasūtītājs varētu slēgt iepirkuma *in-house* līgumu ar šo institūciju. Šajā sakarā ir jāatzīmē, ka attiecības starp valsts iestādi, kas ir līgumslēdzēja iestāde, un tās dienestiem reglamentē apsvērumi un vajadzības, kas saistīti ar nepieciešamību sasniegt vispārējas nozīmes mērķus. Turpretim jebkāda privāta kapitāla piesaiste uzņēmumam notiek privātu interešu vārdā, un tai ir pavisam atšķirīgi mērķi (EST spriedums lietā C-26/03, 2005, 49.–52. punkts).

Kā norāda Iepirkumu uzraudzības birojs (turpmāk – IUB), 2015. gada 2. jūnija "Skaidrojums par *Publisko iepirkumu likuma* 3. panta pirmās daļas 7. punkta piemērošanu", nav nozīmes tam, cik daudz pamatkapitāla daļu pieder katram pasūtītājam attiecīgajā subjektā, ar kuru plānots noslēgt līgumu, bet ir būtiski, ka attiecīgā pasūtītāja, kas plāno slēgt līgumu, dalība subjekta pamatkapitālā nav tikai formāla un ka tam noteiktās tiesības attiecībā uz minētā subjekta pārvaldību ļauj faktiski piedalīties šā subjekta kontrolē. (IUB, 2015)

Attiecībā uz stratēģiskiem mērķiem vērā ņemams ir *Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums*. Šā likuma mērķis ir veicināt publiskai personai piederošu kapitāla daļu un publiskas personas kapitālsabiedrību efektīvu pārvaldību, publiskas personas kapitālsabiedrību

racionālu un ekonomiski pamatotu resursu izmantošanu, labas korporatīvās pārvaldības principu ievērošanu, kā arī nodrošināt publiskas personas līdzdalības nosacījumu ievērošanu. Saskaņā ar šo likumu vispārējie stratēģiskie mērķi ir publiskas personas augstākās lēmējinstitūcijas noteikti kapitālsabiedrības mērķi, kurus publiska persona vēlas sasniegt ar līdzdalību kapitālsabiedrībā un kuri izriet no tiesību aktiem un politikas plānošanas dokumentiem (Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums, 2014, 1. panta 18. punkts).

Publiska persona drīkst iegūt līdzdalību kapitālsabiedrībā *Valsts pārvaldes iekārtas likuma* (turpmāk – *VPIL*) 88. panta pirmajā daļā minētajos gadījumos saskaņā ar 88. pantu "Publiskas personas līdzdalība kapitālsabiedrībā", kas noteic, ka (1) ciktāl likumā nav noteikts citādi, publiska persona savu funkciju efektīvai izpildei var dibināt kapitālsabiedrību vai iegūt līdzdalību esošā kapitālsabiedrībā, ja īstenojas viens no šādiem nosacījumiem: 1) tiek novērsta tirgus nepilnība – situācija, kad tirgus nav spējīgs nodrošināt sabiedrības interešu īstenošanu attiecīgajā jomā; 2) publiskas personas kapitālsabiedrības vai publisku personu kontrolētas kapitālsabiedrības darbības rezultātā tiek radītas preces vai pakalpojumi, kas ir stratēģiski svarīgi valsts vai pašvaldības administratīvās teritorijas attīstībai vai valsts drošībai; 3) tiek pārvaldīti tādi īpašumi, kas ir stratēģiski svarīgi valsts vai pašvaldības administratīvās teritorijas attīstībai vai valsts drošībai (VPIL, 2002, 88. pants). Savukārt saskaņā ar *Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likuma* 14. pantu pašvaldība kā kapitāla daļu turētāja vārdā šajā likumā paredzētos kapitāla daļu turētāja lēmumus pieņem pašvaldības domes priekšsēdētājs (turpmāk arī – kapitāla daļu turētāja pārstāvis). Pašvaldības dome var nodot pašvaldības kapitāla daļu turētāja lēmumu pieņemšanas tiesības pašvaldības domes priekšsēdētāja vietniekam, pašvaldības izpilddirektoram vai tās pilsētas (novada) pašvaldības struktūrvienības vadītājam, kurai ir uzticēta attiecīgu pašvaldības kapitāla daļu pārvaldīšana (Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums, 2014, 14. pants). Savukārt saskaņā ar *Komerclikumu* valde ir sabiedrības izpildinstitūcija, kura vada un pārstāv sabiedrību, un valdes locekļi vada sabiedrību tikai kopīgi (Komerclikums, 2000, 221. un 222. pants).

Autori secina, ka EST judikatūrā ir dots plašs skaidrojums, tomēr visu apstākļu kopumu, kas raksturo kontroles un darbības kritēriju, kas liecinātu par pilnīgu kontroli, spēj izvērtēt tikai pats kapitāla daļu turētājs, kuram būs zināmas visas nianses attiecībā uz uzņēmumu, jo ir jāpastāv noteicošai ietekmei gan attiecībā uz tā stratēģiskajiem mērķiem, gan svarīgiem lēmumiem, un līgumslēdzējai iestādei ir jābūt iespējai veikt pār subjektu strukturālu un funkcionālu kontroli. Stratēģiskie mērķi ir publiskas personas augstākās lēmējinstitūcijas noteikti kapitālsabiedrības mērķi, kurus publiska persona vēlas sasniegt ar līdzdalību kapitālsabiedrībā un kuri izriet no tiesību aktiem un politikas plānošanas dokumentiem, bet, ja pašvaldības kapitāla daļu turētājs ir pašvaldība, tad lēmumus pieņem pašvaldības domes priekšsēdētājs.

Kā nākamais strīdīgais kritērijs *PIL* 4. pantā ir nosacījums, ka "vairāk nekā 80 procentu no tās darbībām veido konkrētu uzdevumu izpilde kontrolējošā pasūtītāja vai citu minētā pasūtītāja kontrolēto personu interesēs", ietverot norādes, kādā veidā šīs darbības jāvērtē, bet neietver nekādas norādes attiecībā uz daļas aprēķināšanas metodi. Autori norāda, ka šis nosacījums attiecas uz kontrolējamā subjekta darbību. Pirmo reizi šis jautājums plašāk tika skatīts 2005. gada 11. janvārī EST lietā C-26/03 *Stadt Halle*, kur EST norāda, ka valsts iestāde, kas ir līgumslēdzēja iestāde, var veikt vispārējas nozīmes uzdevumus, kas tai ir jāveic, liekot lietā arī pati savus administratīvos, tehniskos un citus līdzekļus, un tai nav pienākuma pieaicināt ārējas struktūras, kas darbojas ārpus tās dienestiem. Šādā gadījumā nevar rasties jautājums par līgumu ar finansiālām sekām, kas noslēgts ar struktūru, kura ir juridiski neatkarīga no līgumslēdzējas iestādes (EST spriedums lietā C-26/03, 2005, 48. punkts). Autori vērš uzmanību arī uz 2004. gada

23. septembra ģenerāladvokātes Kristīnes Štiksas-Haklas viedokli un secinājumiem lietā C-26/03 attiecībā uz otro kritēriju: darbība, kuras būtiska daļa tiek veikta par labu akciju turētājam. Kā norāda ģenerāladvokāte, turpmāk ir jāprecizē, ka runa ir par faktiskām darbībām, nevis par darbībām, kas ir iespējamas saskaņā ar likumu vai uzņēmuma statūtiem, vai pat par darbībām, kuras kontrolētajam subjektam ir pienākums veikt (83. punkts). Rodas jautājums, vai lietas *Teckal* izņēmuma pamatā ir tikai kvantitatīvā pieeja, vai arī drīzāk jāievēro arī kvalitatīvi apstākļi. Par labu pēdējai pieejai liecina izņēmuma formulējums un jēga, kas gan neietver nekādas norādes, kādā veidā darbības jāvērtē. Tāpat arī autentiskā attiecīgās sprieduma lietā *Teckal* rindkopas redakcija, kas ir itāļu valodā, neizslēdz papildu vai alternatīvu kvalitatīvo pieeju (*la parte più importante della propria attività*) (87. punkts). Lietas *Teckal* izņēmums arī citādā ziņā neietver nekādas norādes attiecībā uz daļas aprēķināšanas metodi. Tādēļ nav pats par sevi saprotams, ka ir jāņem vērā tikai apgrozījums (88. punkts). Tātad valsts tiesai ir jāveic "darbības būtiska rakstura" vērtējums, balstoties uz kvantitatīviem un kvalitatīviem kritērijiem. Nozīme var būt arī kontrolējamā subjekta stāvoklim tirgū, tas ir, jo īpaši konkurences stāvoklim saistībā ar iespējamiem konkurentiem (EST spriedums lietā C-26/03, 2005, 89. punkts). No iepriekš minētā autori secina, ka darbības kritērijs ir jānosaka, drīzāk pamatojoties uz faktisko darbību un turklāt ievērojot gan kvantitatīvus, gan arī kvalitatīvus kritērijus.

3. Komercdarbības prognozēšanas metodes

Saskaņā ar *PIL* 4. panta sesto daļu, lai noteiktu šā panta pirmās daļas 2. punktā, trešās daļas 2. punktā un piektās daļas 3. punktā minēto darbību procentuālo apjomu, ņem vērā vidējo finanšu apgrozījumu vai kādu citu ar attiecīgo darbību saistītu rādītāju (piemēram, kontrolētās personas vai pasūtītāja pakalpojumu, piegāžu un būvdarbu izmaksas) par pēdējiem trim gadiem pirms iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanas. Ja kontrolētā persona vai pasūtītājs ir izveidots vai uzsācis darbību pēc minētā termiņa vai tā reorganizācijas dēļ dati par finanšu apgrozījumu vai ar tā darbību saistītie rādītāji nav pieejami vai arī vairs nav aktuāli, darbības procentuālo apjomu var pierādīt, izmantojot komercdarbības prognozēšanas metodes.

IUB uz jautājumu par to, kas ir saprotams ar vārdiem "vai kādu citu" un "komercdarbības prognozēšanas metodes" *PIL* 4. panta sestās daļas izpratnē sniedza atbildi, ka: 1) ietvertais formulējums "vai kādu citu" paskaidro jēdziena vidējais finanšu apgrozījums iespējamo līdzvērtīgo rādītāju, jau norādot konkrētus piemērus "[..] piemēram, kontrolētās personas vai pasūtītāja pakalpojumu, piegāžu vai būvdarbu izmaksas"; 2) attiecībā uz jēdzienu "komercdarbības prognozēšanas metodes" *PIL* nav definēts, taču Direktīvas 2014/24/ES 12. panta ceturtās daļas 5. punkts cita starpā noteic formulējumu "[..] izmantojot uzņēmējdarbības prognozes". Līdz ar to konkrētās normas ietvaros ar jēdzienu "komercdarbības prognozēšanas metode" ir saprotama jebkura komercdarbības nozarē pieņemtā prognozēšanas metode. Konkrētu metodi, ar kuru pierādīt minētajā normā noteikto darbības procentuālo apjomu, varētu noteikt attiecīgās nozares eksperti vai profesionālis (IUB, 2017).

Prognoze ir ar faktiem, novērojumiem pamatots pareģojums (Guļevska u.c., 1987, 650).

Metode ir dabas un sabiedriskās dzīves parādību izzināšanas un pētīšanas paņēmieni, veids (Guļevska u.c., 1987, 478). **Metode** (fr. *méthode*, gr. *methodos* – pētīšanas ceļš) – veids, paņēmiens (kāda mērķa sasniegšanai); paņēmienu kopums (Baldunčiks un Pokrotniece, 2005, 353).

Visa biznesa metodoloģija pamatojas uz aksiomu "nauda rīt nenozīmē nauda šodien". Teorija par naudas vērtības mainību pamatojas uz pieņēmumu, ka naudai, kas ir specifiska prece, ar laiku mainās vērtība, turklāt lielākoties šī vērtība mazinās. Naudas vērtība mainās dažādu faktoru iespaidā, svarīgākie

no tiem ir inflācija un naudas spēja nodrošināt ienākumus, ja tā tiek saprātīgi ieguldīta alternatīvos projektos. Atšķirīgā laikā radušos naudas summu reducēšana attiecībā pret salīdzināmo veidu ir naudas plūsmu vērtēšana atkarībā no laika faktora (Kurjanovičs, 2012, 26). Autori gan secina, ka, skaidrojot jēdzienu "vērtība", nākas saskarties ar ļoti lielu daudzveidību, piemēram, saskaņā ar Latviešu valodas vārdnīcu vērtība ir noderīgums, nozīmīgums; vērtīgums, cena (Guļevska u.c., 1987, 850).

Pasaules vērtēšanas praksē neeksistē vienota universāla formula, kas ļautu jebkuros apstākļos noteikt jebkuras uzņēmējdarbības vērtību. Tādēļ izstrādātas atšķirīgas pieejas un metodes sabiedrības turpmāko ienākumu (labumu) novērtēšanai un tās vērtības noteikšanai. Izplatītākās ir šādas pieejas: a) ieņēmumu; b) tirgus; c) izmaksu (tīro aktīvu). Ideālā tirgus variantā visām trim pieejām vajadzētu nodrošināt identiskus rezultātus. Tomēr tirgi parasti nemēdz būt ideāli, lielākoties tiem raksturīgas dažādas īpatnības, tirgi ir atšķirīgi, tādēļ potenciālo lietotāju saņemtā informācija var būt neprecīza, bet ražošanas vadība – neefektīva. Šo un citu iemeslu dēļ minēto pieeju izmantošanas rezultātā var iegūt atšķirīgas vērtības. Katrai pieejai raksturīgas savas atbilstošas novērtēšanas metodes: ieņēmumu pieejai ir naudas plūsmas diskontēšanas un kapitalizācijas metode; 2) tirgus pieejai: kapitāla tirgus (analogās sabiedrības), darījumu (pārdošanas) un nozaru koeficientu metode; 3) izmaksu pieejai: tīro aktīvu un likvidācijas vērtības metode (Kurjanovičs, 2012, 32, 33).

Pastāv trīs galvenās starptautiski atzītas biznesa vērtības noteikšanas metodes: ieņēmumu metode, salīdzināmo uzņēmumu un darījumu metode un aktīvu aizvietošanas metode.

Ieņēmumu metode. Novērtējot uzņēmumu saskaņā ar ieņēmumu metodi, sāk ar produkta vai pakalpojuma realizācijas apjomu prognozēšanu. Lai to izdarītu, ir jāveic detalizēta nozares, konkurences un uzņēmuma analīze. Nākamais solis ir izdevumu prognozēšana, kuru veic, pamatojoties uz vēsturiskiem rādītājiem un uz vadības plānotiem soļiem rentabilitātes paaugstināšanai. Apvienojot ieņēmumu un izdevumu prognozi ar aprēķiniem par nepieciešamiem kapitālieguldījumiem un apgrozāmā kapitāla ieguldījumiem, iegūst sagaidāmo naudas plūsmu no biznesa turpmākajos darbības gados. Tā kā viens eiro pēc gada ir mazāk vērtīgs, nekā šodien, ir nepieciešams noteikt nākotnes naudas plūsmu tagadnes (diskontēto) vērtību, kas arī ir uzņēmuma vērtība. Kaut arī nākotnes ienākumu, izdevumu un ieguldījumu prognozēšana ir sarežģīts uzdevums, tieši ieņēmumu metode ļauj vislabāk ņemt vērā uzņēmuma unikālo situāciju un tā attīstības ieceres.

Salīdzināmo uzņēmumu un darījumu metode. Izmantojot salīdzināmo uzņēmumu un darījumu metodi, lai noteiktu, cik vērts ir uzņēmums, analizē tirgus cenu līdzīgiem uzņēmumiem. Visbiežāk tie ir tās pašas nozares uzņēmumi. Izmantojot datus par darījumiem ar salīdzināmajiem uzņēmumiem un publisku kompāniju tirgus cenu biržās, aprēķina vidējos salīdzinošos rādītājus, kuri raksturo uzņēmumu vērtību atkarībā no tā peļņas, apgrozījuma un citiem datiem. Tā kā parasti nav iespējams atrast pilnīgi identiskus uzņēmumus, ir svarīgas zināšanas par korektu salīdzināmo uzņēmumu piemeklēšanu un pareizu pielāgojuma koeficientu izmantošanu.

Aktīvu aizvietošanas metode. Šīs metodes pamatā ir aplēses par uzņēmumā īpašuma esošo aktīvu vērtību, ja tie būtu jārealizē šodien. Izmantojot šo metodi, nosaka, cik daudz naudas varētu iegūt par kompānijas bilancē esošiem aktīviem (tai skaitā pamatlīdzekļiem, debitoriem, krājumiem). No šīs summas atņem visas uzņēmuma saistības (banku kredītus, parādus piegādātajiem un citus), lai iegūtu uzņēmuma vērtību. Šī metode neņem vērā uzņēmuma nemateriālās vērtības, kas netiek atspoguļotas bilancē (piemēram, preču zīmes, kvalificēts personāls, unikālie produkti vai tehnoloģijas, klientu bāze). Tāpēc aktīvu aizvietošanas metode galvenokārt tiek izmantota, novērtējot uzņēmumus likvidācijas gadījumā vai finanšu grūtībās, kad izdevīgāk ir pārdot uzņēmuma aktīvus, nekā turpināt

saimniecisku darbību. Gan pareiza metožu izvēle, gan katras metodes pielietošanas nianses prasa gan zināšanas, gan ilgstošu pieredzi finanšu jomā (BiznesaVertiba.lv, 2017).

Katru šeit aplūkoto pieeju un metodi var droši lietot kopā ar citām, tās nevis izslēdz, bet papildina cita citu. Vērtējot biznesu, lielākoties izmanto (atkarībā no vērtēšanas mērķa, noskaidrojamās vērtības, noteiktajiem uzdevumiem, paša objekta stāvokļa un ekonomiskās vides situācijas) divu vai trīs metožu kombināciju – parasti konkrētajā situācijā visatbilstošākās (Kurjanovičs, 2012, 34). Piemēram, naudas plūsmas diskontēšanas metode ir pietiekami universāla metode uzņēmuma vērtības aprēķināšanai. Metodes būtība ir šāda – nosaka konkrētā biznesa prognozējamās naudas plūsmas, kuras pēc tam diskontē atbilstoši diskonta likmei, lai noteiktu nākamo ienākumu esošo vērtību. Metode paredzēta tāda uzņēmuma vērtēšanai, kurš funkcionē un funkcionēs arī turpmāk. Tā vairāk piemērota tādu jaunu uzņēmumu novērtēšanai, kuri vēl nav paguvuši iegūt pietiekami lielu peļņu, lai kapitalizētu papildu aktīvos, bet tomēr ražo perspektīvu produkciju un tādēļ ieguvuši neapstrīdamas priekšrocības, konkurējot ar esošajiem un potenciālajiem sāncenšiem. Pasaules praksē šo metodi izmanto biežāk par citām, tā ļauj precīzāk noteikt uzņēmuma tirgus cenu, tādēļ visvairāk interesē investoru, jo šī metode ļauj vērtētājam noteikt summu, kuru būtu gatavs samaksāt investors, ņemot vērā nākotnē sagaidāmo ieņēmumu likmi, ko investori prasa no ieguldījumiem šajā biznesā. Prognozes periodā nosakot biznesa vērtību ar nauda plūsmas diskontēšanas metodi, izmanto diskonta likmi. No matemātiskā viedokļa diskonta likme ir procentu likme, ko izmanto, lai aprēķinātu nākamās ienākumu plūsmas, iegūstot vienotu esošo (šodienas) vērtību, kas ir bāze biznesa tirgus vērtības noteikšanai.

Eksistē atšķirīgas metodikas naudas plūsmas diskonta likmes noteikšanai, izplatītākās no tām ir metodika pašu kapitālam – kapitāla aktīvu novērtēšanas modelis (CAPM – *Capital Asset Princing Model*) un Kumulatīvās uzbūves metode – metodika visam ieguldījumu kapitālam (WACC – *Weighted Average Cost Capital*).

Autori secina, ka ne *PIL*, ne Direktīvas 2014/24/ES nav definējuma, kas ir komercdarbības prognozēšanas metodes, tāpēc ar jēdzienu "komercdarbības prognozēšanas metode" ir saprotama jebkura komercdarbības nozarē pieņemtā prognozēšanas metode. Pastāv trīs galvenās starptautiski atzītas biznesa vērtības noteikšanas metodes, un tās ir ieņēmumu metode, salīdzināmo uzņēmumu un darījumu metode un aktīvu aizvietošanas metode. Konkrētu metodi, ar kuru pierādīt minētajā normā noteikto darbības procentuālo apjomu, varētu noteikt attiecīgās nozares eksperti vai profesionāļi.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Saskaņā ar *PIL* 4. panta pirmo daļu, šo likumu nepiemēro tādas personas veiktajiem būvdarbiem, piegādēm vai sniegtajiem pakalpojumiem, kura atbilst visām *PIL* uzskaitītajām šādām pazīmēm. Autoru priekšlikums grozīt *PIL* 4. panta pirmo daļu un vārdus "šo likumu nepiemēro" aizstāt ar vārdiem "pasūtītājs ir tiesīgs šo likumu nepiemērot".

2. Konkrētu apstākļu atbilstība *in-house* nosacījumiem katrā konkrētajā gadījumā jāizvērtē pašam pasūtītājam. Kontroles un darbības kritērijus spēj izvērtēt tikai pats kapitāla daļu turētājs, jo tikai viņam būs zināmas visas nianses attiecībā uz savu uzņēmumu. Jāpastāv noteicošai ietekmei gan attiecībā uz tā stratēģiskajiem mērķiem, gan svarīgiem lēmumiem, kā arī tas, ka līgumslēdzējas iestādes var īstenot kopīgu kontroli. Līgumslēdzējai iestādei ir jābūt iespējai veikt pār subjektu strukturālu un funkcionālu kontroli, bet darbības kritērijs ir jānosaka, pamatojoties uz faktisko darbību un ievērojot gan kvantitatīvus, gan arī kvalitatīvus kritērijus.

3. Stratēģiskie mērķi ir publiskas personas augstākās lēmējinstitūcijas noteikti kapitālsabiedrības mērķi, kurus publiska persona vēlas sasniegt ar līdzdalību kapitālsabiedrībā un kuri izriet no tiesību aktiem un politikas plānošanas dokumentiem. Savukārt, ja pašvaldības kapitāla daļu turētājs ir pašvaldība, tad lēmumus pieņem pašvaldības domes priekšsēdētājs.

4. Ne *PIL*, ne Direktīvā 2014/24/ES nav definējuma, kas ir komercdarbības prognozēšanas metodes. Tādēļ ar jēdzienu "komercdarbības prognozēšanas metode" ir saprotama jebkura komercdarbības nozarē pieņemtā prognozēšanas metode. Pastāv trīs galvenās starptautiski atzītas biznesa vērtības noteikšanas metodes, un tās ir ieņēmumu metode, salīdzināmo uzņēmumu un darījumu metode un aktīvu aizvietošanas metode.

References

Baldunčiks, J. Pokrotniece K. (2005). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava

Biznesa Vērtība.lv. Pieejams: http://www.biznesavertiba.lv/ (skatīts 12.06.2017.)

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 94, 28.03.2014., 65.–242. lpp.

EST spriedums lietā C-107/98 *Teckal Srl*, 1999. gada 18. novembris

EST spriedums lietā C-26/03 *Stadt Halle*, 2005. gada 11. janvāris

EST spriedums lietā C-231/03 *Coname*, 2005. gada 21. jūlijs

EST spriedums lietā C-458/03 *Parking Brixen*, 2005. gada 13. oktobris

EST spriedums lietā C-340/04 *Carbotermo*, 2006. gada 11. maijs

EST spriedums lietā C-295/05 *Asemfo*, 2007. gada 19. aprīlis

EST spriedums lietā C-324/07 *Coditel Brabant*, 2008. gada 13. novembris

EST spriedums lietā C-480/06 *Commission*, 2009. gada 9. jūnijs

EST spriedums lietā C-182/11 un C-183/11 *Econord SpA*, 2012. gada 29. novembris

EST spriedums lietā C-48/14, *European Parliament*, 2015. gada 12. februāris

Guļevska, D., Rozensštrauha, I., Šnē, D. (1987). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots

IUB (2015). *Skaidrojums par Publisko iepirkumu likuma 3. panta pirmās daļas 7. punkta piemērošanu*. 2015. gada 2. jūnijs

IUB (2017). *IUB atbildes vēstule*, 13.06.2017. (nav publicēta)

Komerclikums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 13.04.2000. Stājas spēkā 01.01.2002. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160, 04.05.2000. Pēdējie grozījumi 23.03.2017. Stājas spēkā 29.03.2017.

Kurjanovičš, V. (2012). *Biznesa novērtējums. Metodika un organizācija*. Rīga: Merkūrijs Info, 189. lpp.

LR AT spriedums lietā SKA–79/2014. 2014. gada 29. decembris

OECD (2016). In-house Procurement and Public/Public Co-operation. Pieejams: http://www.sigmaweb.org/publications/Public-Procurement-Policy-Brief-39-200117.pdf (skatīts 07.02.2019.)

Pedersen, K., & Olsson, E. (2010). Commission vs. Germany – A new approach to in-house providing. *Public Procurement Law Review*, No. 19(1), pp. 33–45

Publisko iepirkumu likums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 15.12.2016. Stājas spēkā 01.03.2017. *Latvijas Vēstnesis,* Nr. 254, 29.12.2016. Pēdējie grozījumi 20.09.2018.

Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums. Pieņemts 16.10.2014. Stājas spēkā 01.01.2015. *Latvijas Vēstnesis,* Nr. 216(5276), 31.10.2014. Pēdējie grozījumi 15.03.2018.

Satversmes tiesas lēmums. Pieņemts un stājas spēkā 28.02.2007. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 38(3614), 06.03.2007.

Valsts pārvaldes iekārtas likums. Pieņemts 06.06.2002. Stājas spēkā 01.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94(2669), 21.06.2002. Pēdējie grozījumi 16.11.2017.

Weisbeek, E. L. (2013).Teckal Revisited. *An examination of the intended codification of the exceptions of quasi in-house procurement and inter-municipal cooperation*, 26.04.2013.

PAŠVALDĪBAS DOMES PRIEKŠSĒDĒTĀJA ATBRĪVOŠANAS TIESISKIE ASPEKTI

LEGAL ASPECT OF DISMISSAL OF THE CHAIRMAN OF THE MUNICIPALITY COUNCIL

Una Skrastiņa, Dr.iur.,
Biznesa augstskola *Turība*,
Ekonomikas un kultūras augstskola, *Latvija*
E-pasts: Una.Skrastina@gmail.com
Juris Radzevičs, Mag.iur.,
Rīgas Stradiņa universitāte, *Latvija*
E-pasts: Juris.Radzevics@inbox.lv

Abstract

A democratic state is based on a law-based decision making ensuring the guarantees of officials against unjustified and unlawful action against them. It allows municipalities to maintain autonomy, which is one of the purposes of establishment of a derived public person. The topicality of the study is the discussion at the end of 2018 on the possibilities for dismissal of the chairman of the municipality or the entire council. The aim of the study is to assess the legal nature of the position of the chairperson of a municipal council, identify the grounds and procedure of a dismissal, assess the compliance of a dismissal with the principles of administrative process, detect problems and prepare proposals to address them. Tasks of the study by assessing legislative and judicial opinions are: 1) clarify the influence of the appointment of a council chairman, appointed rights, duties and responsibility on the legal nature of the post; 2) analyse the legitimate purpose of a dismissal; 3) identify administrative principles that could be violated; 4) identify the current problems, drawbacks detected in practice and make proposals to address the problems. Hypothesis of the study – Section 93 of the Law on Local Governments contradicts with the principles of the rule of law, democratic system and procedural justice. Descriptive, comparative and analytical methods are used in the study. The fact that no in depth studies on the subject are publicly available reflects the novelty of the work.

Keywords: chairman of the municipality council, dismissal, principles of administrative procedure

Ievads

Demokrātiskas valsts pamatā ir lēmumu pieņemšana uz likuma pamata, nodrošinot amatpersonu garantijas pret nepamatotu un prettiesisku vēršanos pret tām. Pašvaldības ir atvasinātas publiskas personas un tās veido pastarpinātu pārvaldi, taču tās augstāko lēmējinstitūciju – domi – veido tiešas leģitimācijas rezultātā. Pašvaldības domes priekšēdētāju (turpmāk – domes priekšsēdētāju) var atstādināt no amata, ja netiek pildīti likumos noteiktie pienākumi, saskaņā ar ministra rīkojumu, ko iespējams pārsūdzēt tiesā administratīvā procesa ietvaros. Pētījuma mērķis ir izvērtēt domes priekšsēdētāja amata atbrīvošanas procedūras atbilstību tiesību normām, noskaidrot problēmas un izstrādāt priekšlikumus to risināšanai. Pētījuma uzdevumi ir, analizējot tiesību aktus, tiesībzinātnieku

viedokļus, piemērošanas praksi un judikatūru: 1) izvērtēt atstādināšanas jēdziena saturu Latvijas tiesību sistēmas ietvaros; 2) noskaidrot likuma *Par pašvaldībām* 93. un 94. panta atbilstību *Valsts pārvaldes iekārtas likumam* (turpmāk – *VPIL*), tiesību principiem un cilvēka pamattiesībām; 3) identificēt praksē konstatētos trūkumus un izteikt priekšlikumus pētāmās problēmas risināšanai. Pētījumā tiks izmantota deskriptīvā, salīdzinošā un analītiskā metode, kā arī pielietota vēsturiskā, sistēmiskā un teleoloģiskās normatīvo aktu iztulkošanas metodes. Pētījuma aktualitāti veido 2018. gada beigās uzsāktā diskusija par atbildīgā ministra tiesībām atstādināt domes priekšsēdētāju. Pētījumā netiek apskatīta domes priekšsēdātāja atbrīvošana (atstādināšana) saistībā ar kriminālprocesa norisi, deputāta statusa zaudēšanas gadījumā vai pēc citu pilnvaroto institūciju pieprasījuma.

1. Domes priekšsēdētāja atstādināšana

Pieņemot likumu *Par pašvaldībām*, tajā tika iestrādāts 93. pants, kas nosaka, ja domes (padomes) priekšsēdētājs nepilda vai pārkāpj *Satversmi*, likumus, Ministru kabineta noteikumus vai nepilda tiesas spriedumus, valsts reformu ministrs pēc tam, kad ir saņemts attiecīgā domes (padomes) priekšsēdētāja paskaidrojums, ar motivētu rīkojumu var atstādināt viņu no amata pienākumu pildīšanas. Rīkojums triju dienu laikā pēc tā pieņemšanas publicējams oficiālā laikrakstā. Domes (padomes) priekšsēdētājam divu nedēļu laikā pēc valsts reformu ministra rīkojuma publicēšanas ir tiesības griezties tiesā ar iesniegumu par valsts reformu ministra rīkojuma atcelšanu. Ja domes (padomes) priekšsēdētājs nav izmantojis šīs tiesības, viņš pēc divu nedēļu termiņa izbeigšanās uzskatāms par atlaistu. Ja tiesa noraida domes (padomes) priekšsēdētāja iesniegumu, domes (padomes) priekšsēdētājs uzskatāms par atlaistu ar dienu, kad stājas spēkā tiesas spriedums. Šī likuma 94. pants nosaka aizliegumu iepriekš minētajā kārtībā atlaisto domes priekšsēdētāju atkārtoti ievēlēt sasaukumā, kura laikā tas tika atstādināts. Šis likums stājās spēkā 09.06.1994., un tas ir spēkā joprojām bez būtiskām izmaiņām.

Diskutējot par šo likumprojektu 2. lasījumā 21.04.1994., ziņotājs J. Lagzdiņš uzsvēra, ka ministrs ar motivētu lēmumu vispirms atstādina no ieņemamā amata, nevis atceļ, par ko var sūdzību iesniegt tiesā, šāda kartība esot demokrātiska, "jo pēdējo vārdu saka tiesa attiecībā uz vienu amatpersonu", vērtējot iespējamību ievēlēt citā sasaukumā, viņš pasvītroja: "Uz visu mūžu nevar sodīt cilvēku, ja viņš ir kļūdījies." (Saeima, 1994). Apspriežot to 05.05.94. 3. lasījumā, diskusija izvērsās par to, kura institūcija būtu pilnvarojama atstādināšanas rīkojuma izdošanai – valsts reformu ministrs vai Ministru kabinets, norādot uz domes priekšsēdētāja vēlētas amatpersonas statusu un tiesvedību ilguma problemātiku (Saeima, 1994). Valsts prezidents šo likumu nodeva otrreizējai caurlūkošanai tieši saistībā ar 93. pantu, un 19.05.1994. tas tomēr tika pieņemts bez izmaiņām.

Vācu tiesību zinātnieks Cipeliuss uzsver, lai ievērotu "tiesību vienotību", iztulkošanas rezultātam "atbilstoši sistēmai" jāiekļaujas visas tiesiskās kārtības kontekstā (Cipeliuss, 2001, 76). Tāpēc autori uzskata, ka, vērtējot atstādināšanas būtību, nepieciešams noskaidrot, vai šāds regulējums pastāv citās nodarbinātības jomās, un novērtēt tā atbilstību kopumā tiesību sistēmai.

Kā norāda Satversmes tiesa (turpmāk tekstā – ST), jēdzienu "darbinieks" var attiecināt arī uz tādiem amatiem un profesijām, kurās nodarbinātības tiesiskās attiecības netiek dibinātas ar darba līgumu, bet balstās uz cita tiesiskā pamata (ST spriedums lietā Nr. 2012-24-03, 16.2.1.). Autori uzskata, ka nodarbinātos varētu iedalīt trijās galvenajās grupās: darba tiesiskajās attiecībās uz darba līguma pamata, dienesta attiecībās esošie, pašnodarbinātie.

Darba likums nosaka, ka atstādināšana no darba ir ar darba devēja rakstveida rīkojumu noteikts pagaidu aizliegums darbiniekam atrasties darba vietā un veikt darbu, par atstādināšanas laiku viņam neizmaksājot darba samaksu uz termiņu ne ilgāku kā uz trīs mēnešiem (Darba likums, 2001, 58). *Darba likuma* izpratnē atstādināšana no darba nav pašmērķis, bet instruments iespējamo kaitīgo seku novēršanai (Augstākās tiesas (turpmāk tekstā – AT) spriedums lietā Nr. SKC-766/2012, 2012, 14). Savukārt valsts civildienesta izpratnē atstādināšana ir preventīvs līdzeklis, lai novērstu varbūtēju pārkāpuma turpināšanu un novērstu risku, ka ierēdnis izmeklēšanas laikā varētu traucēt lietas apstākļu noskaidrošanu vai, izmantojot dienesta stāvokli, varētu jebkādā veidā slēpt pārkāpumu un tā radītās sekas, atrašanās darba vietā atstādināšanas laikā var radīt amata pienākumu pildīšanas risku (AT spriedums lietā Nr. SKA-432-14, 2014, 17).

Izpētot *Valsts civildienesta likuma* 39. pantu, likuma *Par Valsts ieņēmumu dienestu* 28. pantu, *Valsts civildienesta ierēdņu disciplināratbildības likuma* 21. un 39. pantu, *Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm disciplināratbildības likuma* 16. un 20. pantu, *Militārā dienesta likuma* 29. pantu, *Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likuma* 9. pantu, autori secina, ka atstādināšanai Latvijas tiesību sistēmā ir būtiskas iezīmes: aizliegums veikt amata pienākumus un atrasties darba vietā; tiek veikta disciplinārlietas izmeklēšanas ietvaros un termiņā; noilgums disciplinārsoda uzlikšanai, kas ierobežo disciplinārlietas ierosināšanas iespēju; darba samaksas un sociālo garantiju saglabāšana; nolūks novērst lietas apstākļu noskaidrošanas traucēšanu vai pārkāpumu un tā radīto seku slēpšanu, amata pienākumu pildīšanas risku, kaitējumu darba devēja vai trešo personu interesēm.

Tiesību normas saturs nav sastindzis, jo ikviena sabiedrība turpina attīstīties un līdz ar to atbilstoši evolucionē arī tās tiesību sistēma. Tādējādi tiesību normas saturu nosaka tie procesi, kas notikuši pēc normas pieņemšanas (ST spriedums lietā Nr. 2017-25-01, 2018, 4.3). Kā norāda prof. Dr.iur. E. Meļķisis, katrs likums un tiesību norma ir pieņemta konkrētos vēsturiskos apstākļos, kuros meklējama normas pieņemšanas nepieciešamība (Meļķisis, 2003, 121).

Atjaunojot 1990. gadā Latvijas neatkarību, 24.04.1991. tika pieņemti likumi *Par pilsētas pašvaldību* un *Par pagasta pašvaldību*. 21.08.1991. tika pieņemts konstitucionālais likums *Par Latvijas Republikas valstisko statusu*. Lai nostiprinātu valsts suverenitāti un valsts varas īstenošanu visā valsts teritorijā, īpaši uzsverot pašvaldību nozīmi un atbildību šajā procesā, 10.09.1991. tika pieņemti grozījumi likumos *Par pilsētas pašvaldību*, *Par pagasta pašvaldību*, kas paredzēja Latvijas Republikas Augstākajai Padomei (turpmāk – AP) tiesības pēc ģenerālprokurora ierosinājuma atcelt pašvaldības institūcijas, ja tās pēc ievēlēšanas nav pildījušas vai ir atkārtoti pārkāpušas likumus, AP lēmumus (likums Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas likumā Par pilsētas pašvaldību, Saeima, 1991, 1; likums Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas likumā Par pagasta pašvaldību, Saeima 1991, 1).

Autori secina, ka iespēja atcelt pašvaldības institūcijas ar augstākās lēmējvaras lēmumu tika rosināta un ieviesta ārkārtējos apstākļos nolūkā nostiprināt Latvijas Republikas varas suverenitāti, vienlaicīgi uzsverot ierosinātāja politisko neitrālitāti.

Autori uzsver, ka kopš 1994. gada, kad tika pieņemts likums *Par pašvaldībām,* publisko tiesību jomā ir notikušas būtiskas pārmaiņas, kas ietekmējušas tiesību aktu tulkošanu un piemērošanu, piemēram, 1998. gadā *Satversme* tika papildināta ar jaunu nodaļu "Cilvēka pamattiesības", 2003. gadā stājās spēkā *VPIL* un 2004. gadā stājās spēkā *Administratīvā procesa likums* (turpmāk – *APL*), ieviešot administratīvā akta jēdzienu. Šajā laikā tika pilnveidota arī tiesu varas institūcijas –

izveidotas Satversmes tiesa un Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments. Neskatoties uz minētajām izmaiņām, likuma *Par pašvaldībām* 93. un 94. panta regulējums nav mainījies.

Autori pasvītro, ka domes priekšsēdētāja atstādināšanas nesakrīt ar citās nodarbinātības jomās esošo regulējumu, jo likuma *Par pašvaldībām* gadījumā mērķis ir atbrīvošana no amata un atstādināšana, kas ir šīs procedūras sastāvdaļa, turpretī citās nodarbinātības jomās tas ir tikai pagaidu aizliegums atrasties darbā un pildīt pienākumus nolūkā novērst kaitējumu darba devēja un trešo personu interesēm ierobežotā laika periodā, kad notiek iespējamā pārkāpuma izmeklēšana.

2. Atstādināšanas atbilstība *VPIL*

VPIL, kas tika pieņemts vēlāk nekā likums *Par pašvaldībām*, nosaka valsts pārvaldes organizētību vienotā hierarhiskā sistēmā, kur neviena iestāde vai pārvaldes amatpersona nevar atrasties ārpus šīs sistēmas (VPIL, 2002, 6). Pašvaldība ir definēta kā atvasināta publiska persona, kurai ar likumu piešķirta sava autonoma kompetence (VPIL, 2002, 1). Pārraudzība nozīmē augstākas iestādes vai amatpersonas tiesības pārbaudīt zemākas iestādes vai amatpersonas lēmuma tiesiskumu un atcelt prettiesisku lēmumu, kā arī prettiesiskas bezdarbības gadījumā dot rīkojumu pieņemt lēmumu (VPIL, 2002, 7). Prof. Dr.iur. J. Načisčionis norāda uz atbildīgās ministrijas diagonālajām administratīvi tiesiskajām attiecībām, kas no vertikālajām un no horizontālajām atšķiras ar to, ka tās ir starp hierarhiski nepakļautiem tiesību subjektiem, kā arī nav vienas valsts pārvaldes iestādes ietvaros (Načisčionis, 2018, 187–188).

Judikatūrā ir pasvītrota nepieciešamība ņemt vērā *VPIL* stāšanos spēkā, jo tieši ar šā likuma pieņemšanu tiesiskajā sistēmā tika nostiprināta šobrīd esošā izpratne par padotības formām – pakļautību un pārraudzību (AT 22.03.2018. spriedums lietā Nr. SKA-234/2018, 7). Raksturojot atšķirības starp abām padotības formām, tiek uzsvērts, ka pārraudzība tikai raksturo padotības minimālo formu (*post factum* tiesiskuma kontroli) (Levits, 2003, 16). Savukārt ST pie pašvaldības pēckontroles veidiem ir arī pieskaitījusi atbildīgā ministra tiesības atstādināt domes priekšsēdētāju (ST 29.06.2018., spriedums lietā Nr. 2017-32-05, 14).

Pieņemot *VPIL*, tika ieviests jēdziens politiska amatpersona un tas tika nošķirts no pārvaldes amatpersonas (VPIL, 2002, 1). Autori uzskata, ka, vērtējot domes priekšsēdētāja statusu atbilstoši *VPIL* 1. pantam, tas būtu atzīstams par politisku amatpersonu, jo tas tiek ievēlēts, pamatojoties uz politiskiem kritērijiem, proti, spēju nodrošināt vairākuma balsojumu jeb gūt politisko uzticību, un atšķirībā no pārvaldes amatpersonas tai netiek izvirzīti profesionālie kritēriji. Tas nenozīmē, ka, apspriežot politisko amatpersonu kandidātus netiek vērtēta to piemērotība amatam, taču normatīvie akti neizvirza domes priekšsēdētājam prasības ievēlēšanai amatā, kas balstītos uz viņa zināšanām, izglītību, kompetenci, tātad noteicošais ir iepriekš pieminētā spēja gūt lēmējinstitūcijas vairākuma atbalstu.

VPIL nosaka, ka politiskām amatpersonām nav piemērojama disciplināratbildība (VPIL, 2002, 71). Disciplinārās atbildības mērķis ir ne tikai sodīt konkrēto amatpersonu par pieļautajiem pārkāpumiem un preventīvi novērst citus iespējamos pārkāpumus, bet arī aizsargāt sabiedrību un vairot tās uzticēšanos valsts pārvaldei un valstij kopumā (Valsts kanceleja, 2016, 5). Kā norāda tiesību zinātnieki, disciplinārās atbildības sekas – disciplinārsods – ir no dienesta attiecībām izrietošo tiesību samazināšana, neizslēdzot iespēju piemērot krimināltiesisko, administratīvo vai civiltiesisko atbildību (Briede u.c., 2016, 194–195). Disciplinārsods ir valsts noteikts piespiedu ietekmēšanas līdzeklis, kura mērķis ir panākt, lai ierēdnis ievērotu normatīvos aktus un turpmāk atturētos no disciplinārpārkāpumu izdarīšanas (Valsts civildienesta ierēdņu disciplināratbildības

likums, 2006, 10). Kā norāda prof. Dr.iur. K. Dišlers, disciplinārā vara, t.i., vara (tiesība un pienākums) uzlikt disciplinārsodus ir no sākta gala piederējusi dienestpersonu priekšniecībai (Dišlers, 2002, 171).

Izpētot atstādināšanas rīkojumus, var secināt, ka par atstādināšnas mērķi tiek norādīta nepieciešamība nodrošināt turpmāku tiesisku darbību, sabiedrības interešu un tiesību ievērošanu, radīt apziņu sabiedrībā, ka valsts aizsargā indivīdu intereses un tiesības, veicina politiskās un tiesiskās kultūras izaugsmi, personu atbildības un tiesiskās kārtības noturību, kā arī tiek reaģēts uz pieļautiem būtiskiem normatīvo aktu pārkāpumiem (Reģionālās attīstības un pašvaldību ministra rīkojumi no Nr. 2-02/05 līdz 2–02/14, 2009; Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministra 23.02.2011. rīkojums Nr. 119 un 22.10.2012. rīkojums Nr. 343).

Autori pasvītro, ka atstādināšanas pamatojumā jābūt tiesību aktu pārkāpumiem, tā rezultātā domes priekšsēdētājam ir aizliegts pildīt savus amata pienākumus, līdz galējā tiesas nolēmuma par atstādināšanas rīkojuma tiesiskumu spēkā stāšanās brīdim viņam netiek maksāts atalgojums. Atstādināšanai ir piespiedu raksturs. Liegums pildīt amata pienākumus uz nenoteiktu termiņu, nesaņemot atalgojumu, ieskaitot liegumu tikt atkārtoti attiecīgā sasaukuma laikā ievēlētam šajā amatā, saglabājot amatpersonai noteiktos ierobežojumus veikt citu darbu, autoru ieskatā būtu uzskatāms par tiesību samazinājumu un būtu tādējādi vērtējams salīdzinājumā ar civildienesta ierēdņiem piemērojamo disciplinārsodu, jo sakrīt šo jēdzienu pazīmes – pamatojums tiesību aktu pārkāpuma veidā, piespiedu raksturs ar sekām attiecīgu tiesību samazinājumu veidā. Vienlaicīgi autori atzīmē, ka nav veidojusies stabila vērā ņemama judikatūra, jo ir pieejams tikai viens AT 16.09.2010. spriedums lietā Nr. SKA-580/2010, kas atcēla atstādinātajai personai labvēlīgo spriedumu.

Autori secina, ka likuma *Par pašvaldībām* 93. un 94. pants ir pretrunā ar *VPIL* 71. panta otro daļu, kas liedz politiskas amatpersonas saukt pie disciplināratbildības, jo tiesību samazinājums domes priekšsēdētāja atstādināšanas gadījumā ir analoģisks vissmagākajam discplinārsodam – atbrīvošanai no amata ar liegumu ieņemt amatu noteiktu laika periodu.

3. Atstādināšana administratīvā procesa principu aspektā

Administratīvā procesa tiesā būtība ir tiesas kontrole pār iestādes izdota administratīvā akta vai iestādes faktiskās rīcības tiesiskumu vai lietderības apsvērumiem rīcības brīvības ietvaros (APL, 2003, 103). Ja tiek pieņemts, ka rīkojums par atstādināšanu veido tiesiskas sekas, tad pēc tiesas nolēmuma, konstatējot tā tiesiskumu, tās nevar mainīties, jo *APL* 251. panta sestā daļa, 253. panta pirmā daļa paredz, ja pieteikumu par administratīvā akta atcelšanu vai atzīšanu par spēkā neesošu tiesa atzīst par pamatotu, tā attiecīgo administratīvo aktu atceļ pilnībā vai kādā tā daļā vai atzīst to par spēkā neesošu. Autori secina, ka pretējā gadījumā administratīvais akts bez izmaiņām paliek spēkā.

Autori uzsver, ka saskaņā ar likuma *Par pašvaldībām* 93. panta trešās daļas pēdējo teikumu, ja tiesa noraida domes priekšsēdētāja iesniegumu, domes priekšsēdētājs uzskatāms par atlaistu ar dienu, kad stājas spēkā tiesas spriedums. Tas nozīmē, ka tiesiskās sekas tiesas procesa ietvaros mainās no aizlieguma pildīt amata pienākumus uz tiesisko attiecību izbeigšanu. Tiesa kļūst par izpildvaras turpinājumu, kas pieņem gala lēmumu par tiesisko attiecību izbeigšanu.

Autori norāda, ka 10.09.1991. AP tiesības atcelt pašvaldības institūcijas pārņēma pati, atzīstot to kā pagaidu risinājumu, raugoties uz jaunu tiesu varu institūciju izveidi (AP lēmums "Par Latvijas

Republikas likuma Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas likumā Par pilsētas pašvaldību spēkā stāšanās kārtību", 1991, 3).

Administratīvajam procesam vienlaikus jānodrošina gan personas aizsardzība pret izpildvaras prettiesisku rīcību, gan jāīsteno varas dalīšanas princips attiecībās starp izpildvaru un tiesu varu (ST 22.12.2018. spriedums lietā Nr. 2017-08-01, 13.1). Tiesas funkcija ir kontrolēt valsts pārvaldes darbības tiesiskumu, nevis valsts pārvaldes vietā pieņemt lēmumu par lietderību. Citādi tiesa funkcionāli iekļautos valsts pārvaldē, kļūtu par augstāku valsts pārvaldes iestādi. Tādēļ tiesa var pārbaudīt tikai to, vai valsts pārvalde, izmantojot rīcības brīvību, ir rīkojusies tiesiski. Izņēmums ir vienīgi gadījums, kad pārvaldes rīcības brīvība ir samazināta līdz nullei (Levits, 2003, 114; Briede u.c, 2016, 34).

Autori uzsver, ka rīkojums par atstādināšanu nav obligātais administratīvais akts un rīcības brīvība nav samazināta līdz nullei, tāpēc autori, vadoties no likuma *Par tiesu varu* 7. panta pirmās daļas, secina, ka likuma *Par pašvaldībām* 93. pants neatbilst tiesiskas valsts principam, jo tiesa pieņem lēmumu par tiesisko attiecību izbeigšanu, un tādējādi tā kļūst par valsts pārvaldes augstāku iestādi.

Iepriekšējā nodaļā autori norādīja uz atstādināšanas un disciplinārsoda analoģiju, balstoties uz jēdzienu kopējām pazīmēm, tāpēc arī sekojošā analīzē autori izmantos šo analoģiju.

APL 9. pants nosaka patvaļas aizlieguma principu, kas nozīmē, ka administratīvo aktu un tiesas nolēmumu var pamatot ar faktiem, kuri ir nepieciešami lēmuma pieņemšanai, un no tiem izrietošiem objektīviem un racionāliem juridiskiem apsvērumiem. Dr.iur. h.c. E. Levits norāda, ka rīcības brīvība nedrīkst tikt izmantota patvaļīgi (Levits, 2003, 90). Patvaļas aizlieguma princips aizliedz tādu valsts rīcību, kurai nav attaisnojuma, vienlaikus tas pieprasa, lai valsts rīcības attaisnojums būtu saprātīgs, šo noteikumu mērķis ir nodrošināt, lai ikviens varētu izsekot līdzi, kā tiesību piemērotājs nonācis līdz lietas risinājumam (Briede, 2013, 159, 161).

Atbilstoši *VPIL* visas valsts tiešās pārvaldes iestādes pārstāv vienu personu – Latvijas Republiku – un valsts pārvaldei, atsevišķai iestādei un amatpersonai, īstenojot valsts pārvaldes funkcijas, nav savu interešu (AT 27.03.2012. spriedums lietā Nr. SKA-173/2012, 14). *VPIL* 10. panta ceturtajā daļā uzsvērts, ka iestādei, īstenojot valsts pārvaldes funkcijas, nav savu interešu. *Valsts civildienesta ierēdņu disciplināratbildības likuma* 1. pantā, definējot likuma mērķi, norādīts – nodrošināt savlaicīgu, pilnīgu, vispusīgu un objektīvu valsts civildienesta ierēdņu disciplinārpārkāpumu izdarīšanas apstākļu noskaidrošanu, taisnīga lēmuma pieņemšanu, kā arī disciplinārpārkāpuma cēloņu un seku noskaidrošanu un novēršanu.

AT 04.07.2013. spriedumā lietā Nr. SKA-168/2013 norāda, ka *Valsts civildienesta ierēdņu disciplināratbildības likuma* 19. panta otrajā daļā ir noteikts termiņš konkrētas darbības veikšanai, lēmuma pieņemšanai par disciplinārlietas ierosināšanu, šis termiņš nav atjaunojams vai pagarināms. Šāda termiņa noteikšana ir nepieciešama, lai veicinātu tiesiskās noteiktības principa stiprināšanu (ar disciplinārlietas ierosināšanu uzsāk disciplinārpārkāpuma izmeklēšanu). Turklāt ne mazāk nozīmīgs ir arī apstāklis, ka termiņš neļauj iestādei ļaunprātīgi izmantot varu, neierobežotā laika posmā paturot savā rīcībā faktus par disciplinārpārkāpuma izdarīšanu kā iespējamo ietekmēšanas līdzekli pret ierēdni, kas varētu apdraudēt ierēdņa patstāvīgu un likumīgu darbību un lēmumu pieņemšanu. Iestādes rīcības savlaicīguma pārbaudei jābūt vērstai uz to, lai pārbaudītu, vai iestāde nav nepamatoti vilcinājusies, nevis, lai noskaidrotu agrāko momentu, kurā iestādei bija iespējams pieņemt lēmumu par disciplinārlietas ierosināšanu. Šajā sakarā, kā uzsver AT iepriekš pieminētājā spriedumā, būtiski novērtēt, vai iestāde ir vilcinājusies ar noteikto darbību veikšanu, proti, vai iestāde ir veikusi darbības, lai savlaicīgi iegūtu un apstrādātu datus,

kas būtu nepieciešami lēmuma pieņemšanai par disciplinārlietas ierosināšanu (AT 04.07.2013. spriedums lietā Nr. SKA-168/2013, 10).

Valsts orgānu kompetencei jābūt proporcionālai viņu atbildībai un tam var piešķirt patstāvīgas rīcības tiesību tikai tad, ja viņš par savu rīcību nes arī atbildību (Dišlers, 1931, 148).

Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra (turpmāk – RAPLM) 14.01.2009. rīkojums Nr. 2-02/06 par atstādināšanu tika izdots deviņus mēnešus pēc paskaidrojuma saņemšanas. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministra (turpmā – VARAM) rīkojums Nr. 343 tika izdots 22.10.2012. par posmu 1998.–2006. gads.

Autori uzskata, ka iestādei būtu pienākums savlaicīgi reaģēt uz saņemto informāciju, pretējā gadījumā, zaudējot iespēju ierosināt disciplinārlietu, jo tas veidotu līdzsvaru starp tiesībām atstādināt un pienākumu savlaicīgi reaģēt. Autoru ieskatā rīcības attaisnojuma jēdziens ietver sevī ne tikai tā saturu, bet arī tā pieņemšanas laiku, jo tam jābūt pamatotam, piemēram, lai rēķinātu noilguma termiņus vai novērstu aizdomas par nepamatotu lēmuma pieņemšanas novilcināšanu, kas var ietekmēt tiesisko seku raksturu. Ņemot vērā, ka atstādināšanai nav atrunāts noilgums un piemērošanas termiņš no pārkāpuma atklāšanas vai lietas ierosināšanas brīža atšķirībā no civildienesta, rīkojuma izdošanas laiks kļūst par īpaši būstisku tiesiskās procedūras sastāvdaļu, kas veido tiesisko noteiktību un stabilitāti. Autori, izvērtējot domes priekšsēdētāju atstādināšanas praksi, secina, ka nav iespējams izsekot, kā tiesību piemērotājs nonācis konkrētajos apstākļos un kāpēc konkrētajā brīdī ir izdots rīkojums. Autori uzsver, ka neesot noteiktai atstādināšanas procedūrai, laiks, kad tiek izdots rīkojums par atstādināšanu, tiek patvaļīgi traktēti no izdevēja puses. Autori minēto apsvērumu dēļ secina, ka likuma *Par pašvaldībām* 93. panta piemērošana neatbilst patvaļas aizlieguma principam.

Iepriekš minētais princips ir cieši saistīts ar *APL* 14[1]. pantā nostiprināto procesuālā taisnīguma principu, kas paredz, ka, pieņemot lēmumus, jāievēro objektivitāte un ka amatpersona, par kuras objektivitāti var pastāvēt pamatotas šaubas, nepiedalās lēmuma pieņemšanā.

Objektivitātes princips ietver sevī to, ka lēmuma pieņēmējs nedrīkst būt personīgi ieinteresēta tā pieņemšanā vai nepieņemšanā (Briede, 2013, 216). Ierēdnis vai darbinieks nevar būt iesaistīts tādu administratīvo aktu izdošanā, kas skar viņa paša, viņa ģimenes, draugu vai ienaidnieku (*opponents*) intereses (*Council of Europe*, 1996, 17).

No pašvaldības principa izriet tas, ka pašvaldības dome institucionālajā aspektā ir tieši demokrātiski leģitimēts valsts varas orgāns. Tā kā ministrs arī īsteno noteiktu politiku, pašvaldības domes un ministra politiskie mērķi var atšķirties (ST spriedums lietā Nr. 2017-32-05, 2018, 16, 21). Pašvaldību autonomija ir vērsta uz pilsoņu demokrātisku līdzdalību savas pašvaldības pārvaldībā, kas nozīmē arī dažādu politisku ideju un to pārstāvošo pilsoņu un organizāciju brīvu konkurenci (AT 27.07.2016. lēmums lietā Nr. SKA-1251/2016, 10). ST tiesnesis J. Neimanis uzsver, ka deputāta tiesības var ierobežot, ja tam ir leģitīms mērķis, un šim ierobežojumam ir jābūt piemērotam mērķa sasniegšanai (Neimanis, 2018). Autori norāda, ka domes priekšsēdētājs tiek ievēlēts no domes deputātu vidus, un tas nozīmē, ka uz to ir attiecināmas arī deputāta statusam piemītošās tiesības.

Autori uzskata, ka likuma *Par pašvaldībām* 93. pantā ietvertās tiesības ministram atstādināt domes priekšsēdētāju neatbilst objektivitātes principam, jo gan gadījumā, kad abas amatpersonas ir viena politiskā spēka pārstāvji, gan arī pretējā gadījumā rodas pamatotas šaubas par rīkojuma izdevēja objektivitāti, kas izpaužas iespējā radīt privilēģijas un neizdot atstādināšanas rīkojumu

jeb, izmantojot iepriekš minētās tiesības, izdot rīkojumu, patvaļīgi izvēloties laiku tā izdošanai atkarībā no savām subjektīvajām interesēm.

4. Cilvēka pamattiesību aspekts

Darbs ir neatņemama cilvēciskās pašcieņas un apliecināšanās avots demokrātiskā sabiedrībā, kura balstās uz tirgus ekonomikas pamatprincipiem. Ieguldot savas zināšanas, kompetenci un spējas darbā, persona gūst iespēju pilnvērtīgi dzīvot mūsdienu sabiedrībā. Strādājot algotu darbu, persona gūst savu fizioloģisko, sociālo un kultūras vajadzību apmierināšanai nepieciešamos finanšu līdzekļus (ST spriedums lietā Nr. 2006-31-01, 2007, 14.2.) . Tiesību zinātnē ir atzīts, ka *Satversmes* 107. pantā garantētās tiesības saņemt veiktajam darbam atbilstošu samaksu sākotnēji un pamatā ir saistītas ar personas tiesībām nodrošināt sev un savai ģimenei iztiku un cilvēka cienīgus dzīves apstākļus jeb citiem vārdiem – ar tiesībām saņemt samaksu par darbu (Bite, 2011, 481).

Satversmes 106. pants paredz ikvienam tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai. Jau iepriekš autori izvērtējuši judikatūru, kur atzīts, ka, atstādinot uz iepriekš neprognozējamu termiņu personu, kurai ierobežojumi veikt citu darbu ir saistīti ar valsts amatpersonām statusu saskaņā ar likumu *Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā*, arī atstādināšanas periodā saglabā šo ierobežojumu, un tas apstākļos, kad netiek šajā periodā saņemta darba samaksa, ir nesamērīgs tiesību ierobežojums.

Satversme tieši negarantē tiesības uz darbu, bet gan tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu, tostarp arī tiesības saglabāt esošo nodarbošanos un darbavietu. Tātad tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos ietver tādu būtisku elementu kā tiesības saglabāt esošo nodarbošanos, kas savukārt ietver tiesības turpināt šo nodarbošanos nākotnē. Tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos, tostarp tiesības saglabāt esošo nodarbošanos, var ierobežot, taču attiecīgajam ierobežojumam jāatbilst kādam no *Satversmes* 116. pantā noteiktajiem leģitīmajiem mērķiem un jābūt samērīgam (ST 10.02.2017. spriedums lietā Nr. 2016-06-01, Nr. 20.1).

Prof. Dr.iur. K. Dišlers, vērtējot valsts dienestu, norāda, ka materiālā nozīmē tas sastāv valsts uzdevumu veikšanā, formālā nozīmē tas ir tiesiskais stāvoklis, kas raksturojas ar šinī stāvoklī nostādīto personu īpatnējiem pienākumiem un tiesībām (Dišlers, 2002, 153).

Vadoties no minētā, autori uzskata par pamatotu salīdzināt domes priekšsēdētāja ar zvērināta notāra statusu, jo abos gadījumos to nodarbinātības pamatā nav darba līgums, tie veic valsts uzdevumus un ir atzīti par valsts amatpersonām likuma *Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā* izpratnē.

AT lietā Nr. SKA-1253-14, izskatot lietu zvērināta notāra pieteikumā par atstādināšanas lēmuma atcelšanu, norādīja, ka *Notariāta likums* neparedz zvērinātam notāram izmaksāt kompensāciju, šajā laikā viņš nevar iegūt bezdarbnieka un trūcīgas personas statusu un no tiem izrietošās sociālās garantijas, jo nav atbrīvots no amata. Arī atstādināšanas laikā zvērinātam notāram ir valsts amatpersonas statuss un uz to attiecas likumā *Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā* noteiktie amatu savienošanas ierobežojumi. AT secina, ka tādējādi zvērinātam notāram atstādināšanas laikā tiek nesamērīgi ierobežotas tiesības gūt ienākumus. Šādus ierobežojumus pieteicēja varētu novērst, tikai atbrīvojoties no amata, jo tādā gadījumā uz pieteicēju vairs neattiektos likumā noteiktie ierobežojumi valsts amatpersonu darbībā, taču pieteicēja zaudētu tiesības turpināt pildīt iepriekš ieņemto amatu gadījumā, ja nolēmums krimināllietā būtu attaisnojošs (AT 14.11.2014. spriedums lietā Nr. SKA-1253-14, 8–9).

Autori atzīmē, ka šādu AT pozīciju atbalstīja Tieslietu ministrija, iesniedzot attiecīgus grozījumus *Notariāta likumā* un *Tiesu izpildītāju likumā*, kā arī Saeima, pieņemot attiecīgajos likumos jaunu regulējumu, kas noteica iespēju savienot amatu ar citu amatu (darbu), ja šī savienošana nerada interešu konfliktu, nav pretrunā ar profesionālās ētikas normām, nekaitē amata stāvoklim un cieņai, netraucē pienākumu pildīšanai un ja ir saņemta tieslietu ministra rakstveida atļauja (Grozījumi Notariāta likumā 2015, 7.; Grozījumi Tiesu izpildītāju likumā 2015, 9).

Autori uzskata, ka likuma *Par pašvaldībām* 93. un 94. pants ierobežo *Satversmes* 106. panta pirmajā teikumā noteiktās cilvēka pamattiesības un tam nav definēts leģitīms mērķis atbilstoši *Satversmes* 116. pantam, tāpēc tie neatbilst *Satversmei* un ir atceļami. Par virkni pārkāpumu ir paredzēts administratīvais sods – tiesību ieņemt noteiktus amatus, tajā skaitā, valsts amatpersonas amatu atņemšana uz noteiktu laiku (Administratīvo pārkāpumu kodekss, 1984, 23, 29.[1]). Atzīstot personu par vainīgu noziedzīgā nodarījumā *Kriminällikumā* noteiktajos gadījumos var tikt noteikts papildsods – tiesību ierobežošana ieņemt noteiktu amatu (Kriminällikums, 1998, 44). Autoru ieskatā domes priekšsēdētāju kriminālās vai administratīvās atbildības ietvaros noteikts sods, nosakot tai ierobežojumu ieņemt amatu, darbojas salīdzinoši efektīvāk, jo procedūra ir noteikta normatīvajos aktos un tās piemērošanas tiesiskums ir pārbaudāms tiesā, tiek ievērots varas dalīšanas princips.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Domes priekšsēdētāja atstādināšanas mērķis ir nevis pagaidu aizliegums pildīt amata pienākumus nolūkā novērst kaitējumu darba devēja un trešo personu interesēm laika periodā, kad notiek iespējamā pārkāpuma izmeklēšana, bet rīkojuma izdevējiestādes griba atbrīvot to no amata un atstādināšana ir šīs procedūras neatņemama sastāvdaļa.
2. Likuma *Par pašvaldībām* 93. un 94. pantā paredzētais tiesību samazinājums ir līdzvērtīgs disciplinārsodam un ir pretrunā ar *VPIL* 71. panta otro daļu, kas liedz politiskas amatpersonas saukt pie disciplināratbildības.
3. Izskatot atstādināšanas apstrīdēšanu tiesā, mainās tiesiskās sekas, un tiesa kļūst par valsts pārvaldes turpinājumu, kā rezultātā tiek pārkāpts varas dalīšanas princips. Atstādināšana, neesot skaidri noteiktai procedūrai, pārkāpj objektivitātes principu, jo rīkojuma izdevējs un adresāts atrodas politiskās konkurences apstākļos, kas rada subjektīvo ieinteresētību.
4. Latvijas tiesību sistēmā pastāv efektīvāki līdzekļi domes priekšsēdētāja saukšanai pie atbildības, liedzot ieņemt noteiktu amatu, ievērojot samērīgumu ar tās tiesībām uz iztikas līdzekļu gūšanu.
5. Izslēgt likuma *Par pašvaldībām* 93. un 94. pantu.

References

Administratīvā procesa likums. Pieņemts: 25.10.2001. Stājas spēkā: 01.02.2004. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (2551), 14.11.2001.

Balodis, R., Briede, J., Endziņš, A., Jundzis, T., Kūtris, G., Levits, E., ... Rozenfelds, J. (2011). Latvijas Republikas Satversmes komentāri. *VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*

Briede, J. (2013). *Administratīvā procesa likuma komentāri*, A un B daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra

Briede, J., Danovskis, E. un Kovaļevska, A. (2016). *Administratīvās tiesības*. Mācību grāmata. Tiesu namu aģentūra

Cipeliuss, R. (2001). *Tiesību būtība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 152 lpp.

Darba likums. Pieņemts: 20.06.2001. Stājas spēkā: 01.06.2002. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105 (2492), 06.07.2001.

Dišlers, K. (1931). *Demokrātiskas valsts iekārtas pamati.* Rīga: A. Gulbis

Dišlers, K. (2002). *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 246 lpp.

Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm disciplināratbildības likums. Pieņemts: 15.06.2006. Stājas spēkā: 01.10.2006. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 101 (3469), 30.06.2006.

Krimināllikums. Pieņemts: 17.06.1998. Stājās spēkā: 01.04.1999. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 04.08.1998.

Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Pieņemts: 07.12.1984. Stājās spēkā: 01.07.1985. *LPSR AP un Valdības ziņotājs*, Nr. 51, 20.12.1984. Pēdējie grozījumi stājās spēkā 05.07.2018.

Levits, E. (2003). Ģenerālklauzulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība (I). *Likums un tiesības*, Nr. 5, 18 lpp.

Levits, E. (2003). Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. *Latvijas Vēstnesis,* Nr. 95 (2670), 26.06.2002.

Likums "Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas likumā "Par pagasta pašvaldību". Pieņemts: 10.09.1991. Stājas spēkā: 10.09.1991. Zaudēja spēku: 09.06.1994. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 39, 03.10.1991.

Likums "Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas likumā "Par pilsētas pašvaldību". Pieņemts: 10.09.1991. Stājas spēkā: 10.09.1991. Zaudēja spēku: 09.06.1994. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 39, 03.10.1991.

Likums "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē". Pieņemts: 15.10.1998. Stājas spēkā: 06.11.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312 (1369/1373), 23.10.1998.

Likums "Grozījumi Notariāta likumā". Pieņemts: 26.11.2015. Stājas spēkā: 29.12.2015. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 245 (5563), 15.12.2015.

Likums "Grozījumi Tiesu izpildītāju likumā" Pieņemts: 26.11.2015. Stājas spēkā: 29.12.2015. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 245 (5563), 15.12.2015.

Likums "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā". Pieņemts: 25.04.2002.Stājas spēkā: 10.05.2002. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69 (2644), 09.05.2002.

Likums "Par pagasta pašvaldību". Pieņemts: 24.04.1991.Stājas spēkā: 24.04.1991. Zaudēja spēku: 09.06.1994. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 25/26, 04.07.1991.

Likums "Par pašvaldībām". Pieņemts: 19.05.1994. Stājas spēkā: 09.06.1994. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61 (192), 24.05.1994.

Likums "Par pilsētas pašvaldību". Pieņemts: 24.04.1991. Stājas spēkā: 24.04.1991. Zaudēja spēku: 09.06.1994. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 25/26, 04.07.1991.

Likums "Par tiesu varu". Pieņemts: 15.12.1992. Stājas spēkā: 01.01.1993. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 1/2, 14.01.1993.

Likums "Par Valsts ieņēmumu dienestu". Pieņemts: 28.10.1993. Stājas spēkā: 25.11.1993. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105, 11.11.1993.

LR AP lēmums "Par Latvijas Republikas likuma "Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas likumā "Par pilsētas pašvaldību " spēkā stāšanās kārtību". Pieņemts: 10.09.1991. Stājas spēkā: 25.09.1991. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 39, 03.10.1991.

LR AP 10.01.1991. rīta sēdes stenogramma. http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910910.htm

LR AP 10.01.1991. vakara sēdes stenogramma. http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910910v.htm

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 16.09.2010. spriedums lietā Nr. SKA- 580/2010

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 27.03.2012. spriedums lietā Nr. SKA- 173/2012

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.07.2013. spriedums lietā Nr. SKA-168/2013

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 22.10.2014. spriedums lietā Nr. SKA- 432-14

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 14.11.2014. lēmums lietā Nr. SKA-1253-14

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 27.07.2016. lēmums lietā Nr. SKA-1251/2016

LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 22.03. 2018. spriedums lietā Nr. SKA-234/2018

LR AT Senāta Civillietu departamenta 23.05.2012. spriedums lietā Nr. SKC-766/2012

LR konstitucionālais likums "Par Latvijas Republikas valstisko statusu" . Pieņemts: 21.08.1991. Stājas spēkā: 21.08.1991. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 42, 24.10.1991.

LR Saeimas 21.04.1994. sēdes stenogramma. http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2104.html

LR Saeimas 05.05.1994. sēdes stenogramma. http://www.saeima.lv/steno/st_94/st0505.html

LR Saeimas 19.05.1994. sēdes stenogramma. http://www.saeima.lv/steno/st_94/st1905.html

LR ST 14.06.2007. spriedums lietā Nr. 2006-31-01

LR ST 07.11.2013. spriedums lietā Nr. 2012-24-03

LR ST 10.02.2017. spriedums lietā Nr. 2016-06-01

LR ST 29.06.2018. spriedums lietā Nr. 2017-25-01

LR ST 29.06.2018. spriedums.lietā Nr. 2017-32-05

LR ST 22.12.2018. spriedums lietā Nr. 2017-08-01

LR Tieslietu ministrijas 10.10.2014. vēstule Nr. 1-11/3912

LR VARAM 23.02.2011. rīkojums Nr. 119, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 31 (4429), 24.02.2011.

LR VARAM 22.10.2012 rīkojums Nr. 343, Latvijas Vēstnesis, Nr.167 (4770), 23.10.2012.

Meļķisis, E. (2003). Tiesību normu iztulkošana. *Juridiskās Metodes Pamati. 11 Soļi Tiesību Normu Piemērošanā*

Militārā dienesta likums. Pieņemts: 30.05.2002. Stājas spēkā: 01.07.2002. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 91 (2666), 18.06.2002.

Načisčionis, J. (2018). *Administratīvās tiesības*. Rīga: Biznesa augstskola Turība

Neimanis, J. (2018). Jānis Neimanis: Pašvaldības domes deputāta runas un jautājumu tiesības. PIeejams: https://www.delfi.lv/news/versijas/janis-neimanis-pasvaldibas-domes-deputata-runas-un-jautajumu-tiesibas.d?id=50182213

Pūķis, M. (2010). *Pašu valdība*. Latvijas Pašvaldību savienība, 512

RAPLM 14.01.2009. rīkojumi no Nr. 2-02/05 līdz Nr. 2-02/14. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10 (3996), 20.01.2009.

The administration and you: Principles of administrative law concerning the relations between administrative authorities and private persons: A handbook. (1996). Strasbourg: Council of Europe Publ.

Valsts kanceleja (2016). Vadlīnijas par valsts pārvaldē nodarbināto atbildības izvērtēšanu. Pieejams: https://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/vadlinijas_140916.pdf

Valsts civildienesta ierēdņu disciplināratbildības likums. Pieņemts: 11.05.2006. Stājas spēkā: 01.01.2007. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 83(3451), 30.05.2006.

Valsts civildienesta likums. Pieņemts: 07.09.2000. Stājas spēkā: 01.01.2001. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/333 (2242/2244), 22.09.2000.

Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums. Pieņemts: 01.12.2009. Stājas spēkā: 01.01.2010. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199 (4185), 18.12.2009.

Valsts pārvaldes iekārtas likums. Pieņemts: 06.06.2002. Stājas spēkā: 01.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94 (2669), 21.06.2002.

IETEKMĒTĀJU MĀRKETINGA KOMUNIKĀCIJA SOCIĀLAJOS MEDIJOS

INFLUENCER MARKETING COMMUNICATION IN SOCIAL MEDIA

Annemari Sperlina, Mg.soc.,
Biznesa augstskola *Turība, Latvija*
E-pasts: annemari.sperlina@gmail.com
Aija Legzdiņa, Mg.soc.,
Latvijas Universitāte, *Latvija*
E-pasts: Aija.legzdina1@gmail.com

Abstract

In past ten years social media and social media user base have grown tremendously. Companies are looking for new and effective ways how to reach, engage and build trust with their customers and future clients. Influencers marketing in social media – communication thought influencers – opinion leaders that have large followers base in social media is one of the latest trends.

The research concludes that micro influencers have larger engagement from followers than macro influencers in comparison with the overall follower base. Micro influencer followers are more active in communication with the influencers and tend to leave comments more often than macro influencer followers. Based on research data the authors suggest to use micro influencers for influencer marketing on Instagram in Latvia as a more effective strategy for cost and reach.

The authors used content analysis for 100 Latvian Instagram influencer content from 2018. Influencers have been selected in different categories to show overall tendencies in engagement for micro, middle and macro influencers.

Keywords: social media, influencer marketing, opinion leader, online marketing

Ievads

Uzņēmumi meklē jaunus veidus, kā reklamēt savus produktus un pakalpojumus patērētājiem sociālajos medijos, kuros ir ļoti daudz lietotāju un iespēju, bet tajā pašā laikā arī konkurence, jo vieta ir ierobežota. Pēdējos divos gados popularitāti Latvijā iemanto ietekmētāju mārketings, kas ļauj izmantot ietekmētāju jeb viedokļu līderus dažādās nozarēs, lai radītu uzticību no patērētāju puses un auditorijas aptveri, kuru bieži vien grūti sasniegt ar tradicionālajām sociālo mediju reklāmas iespējām. Līdz ar to aktualizējas jautājums, kādus viedokļu līderus izvēlēties, un vai galvenais izvēles faktors ir sekotāju skaits, kas nodrošinās lielāku auditorijas aptveri un iesaisti.

Empīriskā pētījuma mērkis ir pierādīt, ka mikro ietekmētāji (līdz 5000 sekotājiem) Latvijā saņem lielāku iesaisti no lietotāju puses komunikācijas ziņojumos *Instagram* platformā nekā makro ietekmētāji, tā nosakot mikro ietekmētājus kā efektīvākus sadarbības partnerus zīmola komunikācijas realizācijā attiecībā uz iesaisti un izmaksām.

Pētījuma objekts ir ietekmētāju mārketings, un **pētījuma priekšmets** ir sociālo tīklu ietekmētāju komunikācijas ziņu atdeve jeb sekotāju iesaiste ietekmētāju saturā.

Pētījuma jautājums ir – vai lielāks sekotāju skaits sniedz lielāku iesaisti no auditorijas puses.

Pētījuma uzdevumi:

1) veikt ietekmētāju grupēšanu mikro, vidējos un makro ietekmētājos;
2) noskaidrot sekotāju iesaisti dažāda lieluma (pēc sekotāju skaita) ietekmētāju profilos 2018. gadā Latvijā;
3) salīdzināt ietekmētāju atdevi dažādās ietekmētāju kategorijās pēc sekotāju skaita.

Pētījumā noskaidrots, ka mikro ietekmētājiem ir lielāka proporcionālā iesaiste pret sekotāju skaitu nekā makro ietekmētājiem, turklāt mikro ietekmētāju satura ziņojumos lietotāji izvēlas veidot aktīvāku komunikāciju ar ietekmētāju ierakstos.

1. Teorētiskais pamatojums

1.1. Ietekmētāju jeb viedokļu līderu mārketings

Mēs dzīvojam laikmetā, kad ierastā savstarpējā komunikācija vienam ar otru ir krasi mainījusies sociālo mediju rezultātā. Sociālo mediju plašais lietotāju pārklājums, viedokļu apmaiņas tīmekļa vietnēs, blogi un mikroblogi, kur cilvēki viegli un brīvi mijiedarbojas un izsaka savu personīgo pieredzi, viedokļus, emocijas, jūtas attiecībā uz konkrētu produktu, pakalpojumu vai pat politiskiem un ekonomiskiem jautājumiem. Turklāt, ikviena izteiktais viedoklis ir brīvi pieejams apskatei plašai sabiedrībai. Ņemot vērā šo tendenci, arvien populārākas kļūst ietekmētāju mārketinga komunikācijas stratēģijas izmantošanas dažādu produktu, pakalpojumu popularizēšanai, kā arī sabiedrības viedokļa veidošanai. (*Arrami, et al*., 2017, *Kostkova, et al*., 2017) Tiek uzsvērts, ka mūsdienu tehnoloģiju piesātinātajā vidē ietekmētāju mārketings sociālo mediju platformās ar atlasītu interesējošo mērķa auditoriju ir īpaši efektīvs jaunu produktu un tehnoloģiju pieprasījuma palielināšanai. Uzņēmumiem tikai ir jāspēj identificēt, kādu stratēģiju labāk izvēlēties, kādus ietekmētājus izmantot savām mārketinga kampaņām, jāizprot ietekmes lauks, lai spētu paredzēt, vai gaidītā sekotāju iesaiste būs pieteikami liela un vai investētais laiks un nauda atmaksāsies un atsauksies uz zīmola atpazīstamību un pārdošanas apjomiem. (*Chen, et al*., 2019)

Tādi autori kā M. Palmers, G. Simmons un K. Masons (*Palmer M., Simmons G., Mason K.*) apgalvo, ka mārketings sociālajos medijos ir mainījies no stabila spēka iesaistīšanas attiecībā uz produktiem un pakalpojumiem uzņēmuma integrētas lēmumu pieņemšanas modeļa kontekstā uz destabilizējošu spēku. Tas liecina, ka uzņēmumi vairs tik viegli nekontrolē mārketinga stratēģijas, jo arvien vairāk ir iesaistīti neparedzami apstākļi, un viedokļu līderi uzņemas mārketinga stratēģiju funkciju. Sakarā ar tik ievērojamām pārmaiņām attiecības starp uzņēmumiem un patērētājiem iziet citā līmenī, un to mijiedarbība vairs nenotiek tradicionāli definēto attiecību kontekstā. (*Palmer, et al*., 2014). Aplūkojot šo likumsakarību, rodas loģisks kopsaucējs, kur sociālo mediju ietekmētāji ir kā starpnieki jeb atrodas pelēkajā zonā starp uzņēmumu un patērētāju, izpildot īpašu lomu viedokļu ietekmēšanā (*Ge & Gretzel*, 2018). Ietekmētāji ne tikai saprot patērētāju vēlmes un vajadzības, viņi spēj arī rezonēt ar patērētājiem, runājot viņu valodā, iesaistoties, reaģējot, piedāvājot pievilcīgas tēmas un interesantu saturu. Viens no būtiskākajiem faktoriem, kādēļ ietekmētāju mārketings darbojas, ir spēja radīt pievilcīgu tēlu, kādu sekotāji sagaida un vēlas redzēt. (*Council*, 2016, *Tettegah*, 2016, 188). Darba autores uzsver, ka, piemēram, sekojot sociālajos medijos izskatīgiem sportistiem, sekotāji cenšas ieviest arī savā ēdienkartē viņu piedāvātos ēdienus un izmantotos produktus, cerot, ka panāks tādu pašu fiziskās formas sagatavotības rezultātu kā viņu izvēlētais ietekmētājs, nemaz nenojaušot, ka, iespējams, aiz viņu izmantotā produkta stāv uzņēmums, kurš ir vienojies ar konkrēto ietekmētāju par produkta popularizēšanu un patiesībā tas ir abpusējs biznesa darījums. Tāpat tas darbojas jebkurā jomā, kur ietekmētāji piekrīt popularizēt kādu no produktiem vai pakalpojumiem vai arī izteikt viedokli par kādu no tēmām.

1.2. Sociālie mediji, ietekme un iesaistīšanās

Ir zināms, ka ietekmētājiem jeb viedokļu līderiem mūsdienās dažādu nozaru speciālisti pievērš arvien lieāku uzmanību. Ietekmētāju identificēšana ir izaicinošs uzdevums. Īpaši tas attiecas uz sociālo mediju platformām, kur ietekmētāji tiek pielīdzināti tiešsaistes no mutes mutē mārketingam. Šādas kampaņas ne tikai paaugstina atpazīstamību, bet arī palīdz veicināt pārdošanas apjomus. (*Chen, et al*., 2019). Sociālo mediju struktūra ir viena no noderīgākajām konceptuālajām sistēmām, ar kuras palīdzību noteikt viedokļu līderu ietekmi. Viena no teorijām nosaka, ka ietekmētāju jeb viedokļu līderi iezīmē kā grupas vadītāju, kuram piemīt ievērojama spēja ietekmēt grupas viedokļus par dažādiem jautājumiem, kuros šis līderis orientējas. Tāpat tiek uzskatīts, ka laika gaitā ietekmētāju un ietekmējamo lomas var mainīties. Tādēļ ir jāspēj izsekot līdzi šai mainīgajai dinamikai un analizēt to. Tradicionāli sociālo mediju analīze sevī ietver sociālo mediju platformas analīzes dinamiku, taču informācijas tehnoloģiju attīstība nodrošina jaunas iespējas, skatot visu pieejamo informācijas apjomu kompleksi, piemēram, nosakot iesaisti un skatot to mijiedarbībā ar citiem rādītājiem. Jāatzīst, ka raksturot un identificēt ietekmētājus nav viegls process, to var censties panākt, pamatojoties uz dažādiem strukturāliem rādītājiem, kā, piemēram, sekotāju skaitu, sekotāju iesaisti, komentāru skaitu u.c. būtiskiem komponentiem. (*Wang, et al.,* 2013)

Tāpat arī iesaistīšanos sociālo mediju platormās rada nozīmīgs dialogs starp sociālo mediju ietekmētājiem un viņu sekotājiem. Tā ir divvirzienu komunikācija, kur svarīga ir abu pušu iesaiste un atgriezeniskā saikne. (*Jiang, et al*., 2016) Tiek uzskatīts arī, ka sociālo mediju lietotājiem var novērot pozitīvu uzvedību un savstarpēji pozitīvu mijiedarbošanos pret ietekmētāju jeb viedokļu līderi, ja viņi saņem labumu no šīm attiecībām. (*Hollebeek*, 2011) Protams, var apgalvot, ka tādējādi sociālo mediju iesaistīšanās var tikt uzskatīta par vienu no uzvedības izpausmju veidiem, bet iesaistīšanās teorija paredz, ka saņemtā vērtība ir kā motivējošs spēks, kurš atbild uz pievelkošu piedzīvojumu. (*Higgins* & *Scholer*, 2009) Pastāv dažādas teorijas par iesaistīšanās nozīmi, taču zinātnieki pārsvarā ir vienisprātis, ka iesaistīšanās ir uztverama kā uzvedības komponente. (*Jiang, et al.*, 2016; *Smith* & *Gallicano*, 2015, *Men* & *Tsai*, 2013)

1.3. Iesaistīšanās līmenis

Lai izprastu lietotāju iesaistīšanās līmeni (*engagement rate*), ir jāsaprot, kā to var izmērīt un noteikt. No auditorijas viedokļa iesaistīšanās ir emocionāls savienojums starp auditoriju un ziņu. Autors L. Goods (*L. Goode*) definē iesaistīšanos kā jebkāda veida aktivitāti – komentēšanu, blogošanu, dalīšanos, ieteikšanu, iezīmēšanu, atzīmēšanu, novērtēšanu un citas iespējamās darbības, kuras tiek piedāvātas sociālajos medijos. Iessaistīšanās pēc savas būtības ir sarežģīts un daudzslāņains reprezentācijas kopums, interpretācija un sanācija (*Goode*, 2009). Tāpat arī iesaistīšanās rādītāju var izmērīt, tā ir metrika, ko izmanto sociālo mediju analīzē, mērot dalīšanās iesaisti, reakciju uz ziņu ar tādiem atribūtiem kā, piemēram, atzīmi "Patīk", kā arī komentāru frekvenci. Tas nepieciešams, lai novērtētu efektivitāti, kas ir īpaši svarīga, lai novērtētu mārketinga stratēģijas efektivitāti vai arī izprastu, kurš no viedokļu līderiem ir vispiemērotākais, kuram ir vislielākais iesaistes līmenis. Iesaistes līmeņa aprēķināšanā var ņemt vairākus faktorus vērā, bet nemainīgi ir tas, ka iesaistes līmenis tiek aprēķināts no sekotāju skaita, kuri ir uzņēmuma biznesa lapai vai, piemēram, viedokļu līderiem. Iesaistes līmeņa aprēķināšanas formula ir šāda:

Iesaistes līmenis = iesaistīšanās apjoms / bāzes lauku

Standarta analīzē var izšķirt trīs bāzes lauka parametrus sociālajos medijos:

1) sekotāji (*followers*) – reprezentē auditoriju, kuru, iespējams, tieši var sasniegt publicētais saturs;
2) sasniedzamība (*reach*) – norāda to sekotāju skaitu, kurus publicētais saturs ir sasniedzis;

3) seansi (*impressions*) – publicētā satura vai lapas skatījumu kopskaits.

Tādēļ ir saprotams, ka pamata metrikas izvēle maina iegūto piesaistes koeficienta nozīmi, tāpat arī iesaistīšanās apjoma izvēle ietekmēs gala rezultātu atkarībā no tā, ko nepieciešams analizēt, piemēram, tā var būt komentāru iesaistes analīze vai kompleksa kopējās atgriezeniskās iesaistes mijiedabības analīze. (*Kohki Yamaguchi*, 2017)

Protams, iesaistes līmenis ir atkarīgs ne tikai no pašiem sekotājiem, bet arī radītajām mediju platormas iespējām un piesaistes. Tā, piemēram, *Instagram* ģenerē sekotāju iesaistes līmeņa atdevi vidēji ar rādītāju 4,21 %, kas ir visvairāk no visiem sociālajiem tīkliem – 58 reizes vairāk nekā *Facebook* un 120 reizes vairāk nekā *Twitter.* (*Robertson*, 2018, 70)

1.4. Ietekmētāji jeb viedokļu līderi

Izpētot ziņu izplatīšanās mijiedarbību grupās, var identificēt personu grupu, ko sauc par ietekmētājiem jeb viedokļu līderiem, kuri uzskata sevi par spējīgiem pārliecināt citus par kādu no aktuālajiem jautājumiem, balstoties uz savu personīgo vai vēlamo viedokli. Saskaņā ar divvirzienu komunikācijas informācijas modeli viedokļu līderi ar sociālo mediju palīdzību spēj nodot informāciju plašam sekotāju un sociālo mediju lietotāju skaitam. (*Katz & Lazarsfeld*, 2017, 434) Par ietekmētājiem tiek uzskatītas personas, kuras spēcīgi ietekmē līdzcilvēkus vai sekotājus, ietekmējot vai pat mainot viņu attieksmi vai uzvedību. (*Nair, et al*., 2010) Turpretim, autors D. Huffakers (*Huffaker* D.) uzskata, ka viedokļu līderi ir tie, kas izplata inormāciju un pat veido sabiedrības kopējo viedokli par dažādām tēmām, pievienojoties diskusijām dažādos tiešsaistes forumos, kur rosina atgriezenisko saiti, piedalās sarunās vai pat veido vadlīnijas, kā citi grupas dalībnieki runā par konkrēto tēmu. (*Huffaker*, 2010)

Pēc savas būtības viedokļu līderi ir definējami dažādi, bet teorijas min kopīgas iezīmes, visi šie ietekmētāji spēj radīt izmaiņas sekotāju uzvedībā. Autors E. M. Rodžers (*Rogers E. M.*) uzskata, ka ietekmētājs ir dalībnieks ar augstāku sociālekonomisko statusu, salīdzinot ar saviem sekotājiem, jo tas lielā mērā, esot kādā no grupām, saskaras ar masu medijiem un uztur spēcīgu kontaktu ar uzņēmumiem, kas vēlas realizēt savas mārketinga stratēģijas, izmantojot ietekmētāju mārketingu. (*Roger*, 2010, 576)

Vairums ietekmētāju var iedalīt šādās kategorijās: slavenības, nozares eksperti, domu līderi, blogeri vai satura veidotāji un mikro ietekmētāji. Žurnālisti, kuri ir pieskaitāmi pie nozares ekspertiem vai domu līderiem, ieņem nozīmīgu lomu zīmolu kontekstā. Blogeriem un ietekmētājiem, kuri ir aktīvi sociālajos medijos, ir visautentiskākās un aktīvākās attiecības ar saviem faniem vai sekotājiem. (*What is an Inluencer?* 2017)

Autore L. Rusnakova (*Rusnakova L.*), apgalvo, ka visbiežāk sastopamās ietekmētāju kategorijas ir iedalāmas šādās grupās:

1) blogeri (*blogger*): bloga (mājas lapas) īpašnieki ar mērķi dalīties ar savām domām, aizraušanos un kaislībām. Blogeris rada autentisku un unikālu saturu – tekstus, attēlus, fotogrāfijas, komentārus. Ar šādiem ziņojumiem bieži vien dalās sociālajos tīklos;
2) vlogeri (*YoutTuber/vlogger*): mijiedarbojas ar auditoriju, izmantojot savus videoklipus vietnē *YouTube*, izsakot savas jūtas, pieredzi un risinot, apspriežot visdažādākās tēmas, kādas vien spēj iedomāties;
3) slavenība – visbiežāk aktieris, dziedātājs, vadītājs, sportists, kā arī atpazīstama personība, kura var būt kļuvusi atpazīstama kāda šova vai neparastas darbības dēļ. Slavenība ir persona, kura kļuvusi atpazīstama, pateicoties medijiem. *Facebook*, *Instagram* vai *YouTube*

šīm slavenībām ir pietiekami liels sekotāju skaits, ar kuriem dalīties savos ikdienas profesionālajos sasniegumos un privātajos noslēpumos.

4) Instagrama ietekmētāji (*Instagrammer*): persona, kura, pateicoties kvalitatīvam fotogrāfiju saturam ir spējusi pievērst auditorijas uzmanību un iegūt sekotājus. (*Communicationtoday*, 2018)

Turpretim E. F. Makerijs, J. Millers un J. B. Filips (*McQuarrie E.F., Miller J., Phillips B.J.*, 2013) uzsver, ka ietekmētāji iedalās divās kategorijās:

1) tautas ietekmētāji (t.i., ietekmētāji, kuriem trūkst profesionālas pieredzes un kuriem nav institucionāla stāvokļa);
2) ietekmētāji slavenības (t.i., profesionāļi, kuri jau ir piesaistīti uzņēmumiem).

Ņemot vērā sekotāju skaitu, pasaulē viedokļu līderiem pastāv šāds iedalījums:

1) klasificēti kā mikro ietekmētāji (līdz 10 000 sekotājiem);
2) klasificēti kā makro ietekmētāji (līdz pat 250 000 sekotājiem) (*eMarketer*, 2017).

Latvijā, ņemot vērā tirgus lielumu un ietekmētāju vidējo sekotāju skaitu, iedalījums ir citādāks:

1) mikro ietekmētāji (sekotāju skaits no 0–5000)
2) vidējie ietekmētāji (sekotāju skaits no 5001–50 000);
3) makro ietekmētāji (sekotāju skaits virs 50 001).

Taču ir arī tādi autori, kuri uzskata, ka viedokļu līderi ir šaurs un dziļš termins, kuru bieži aplūko pētniecības lauku kontekstā. Piemēram, ietekmētāju mārketings ir definēts kā mārketings, kurā mārketinga aktivitātes dominē ap šo konkrēto ietekmētāju, nevis uz mērķa tirgu kopumā. Tātad tas nozīmē, ka svarīgāks ir ietekmētāja profils, kas atbilstu nosacījumiem, nevis mērķa tirgus, pieņemot, ka atbilstošs ietekmētājs piesaistīs nepieciešamo mērķa auditoriju. Ietekmētājs var iegūt savu ietekmētāja vērtību sekotāju uztverē no dažādiem avotiem, kā, piemēram, sociālās sasniedzamības, oriģināla satura un pat patērētāju uzticības. Mārketinga pētījumos ietekmētāja vērtību mēra vairākos veidos – nopelnīto multimediju vērtību (*Earned Media Value*), maksu par darbību (*Cost per Action*) un pat iegūto impresiju skaitu. Līdz ar to ietekmētājus, balstoties uz to raksturlielumiem un sociālā tīkla struktūru (skatīt 1. attēlu), var klasificēt vairākās kategorijās. (*Bamakan*, *et al.*, 2019)

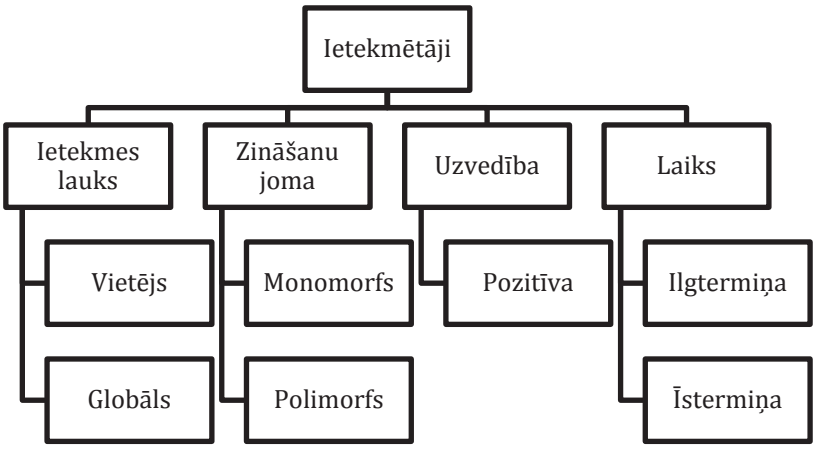

1. attēls. **Ietekmētāju kategorizācija** (*Bamakan, et al.*, 2019)

1. attēla redzamās klasifikācijas ir skaidrojamas arī sīkāk, kur katrs no ietekmētājiem var ietilpt kādā no kategorijām vai pat vairākās vienlaicīgi.

1. Vietējs vai globāls ietekmētājs. Balstoties uz viedokļu līderu iedarbības lauku, ietekmētājus var iedalīt kā vietēja vai globāla mēroga ietekmētājus. No mārketinga perspektīvas pasaules mēroga

ietekmētājiem ir lielāka spēja ietekmēt vairākus tirgus vienlaicīgi, kamēr vietējā mēroga ietekmētājiem tikai vietējo tirgu.

2. Monomorfs vai polimorfs viedokļu līderis; šāda veida klasifikācija galvenokārt tiek ņemta vērā mārketinga un reklāmas kontekstā. Šeit monomorfiskie viedokļu līderi ir tie, kuriem ir specializācija un ievērojamas zināšanas vienas tēmas jomās, savukārt polimorfiskie viedokļu līderi tiek aplūkoti vairākās tēmās. Rogers un Shoemaker uzskata, ka tradicionālajā sabiedrībā viedokļu līderi mēdz būt vairāk polimorfiski (*Rogers* & *Shoemaker*, 1971, 476).
3. Pozitīvi un destruktīvi ietekmētāji. Skaidrs, ka galvenokārt uzmanība ir pievērsta pozitīviem ietekmētājiem un to pozitīvajai ietekmes pusei. Tomēr viedokļu līderiem mēdz būt arī destruktīva puse, jo tie var rīkoties, manipulējot un pārliecinot arī destruktīvā veidā. Autori *Padilla*, *Hogan* un *Kaiser* veica visaptverošu pētījumu par destruktīvo līderu definēšanu. No viņu viedokļa, destruktīvs līderis ir savtīga personība, mēdz izmantot kontroli un piespiešanu. (*Padilla, et al*., 2007).
4. Ilgtermiņa un īstermiņa ietekmētāji. Tiek uzskatīts, ka viedokļu līderi savus sekotājus var ietekmēt gan ilgākā laika posmā, gan īsākā, tas ir atkarīgs no dažādiem faktoriem. Indivīdu viedokļi, uzskati un spriedumi tiek veidoti, balstoties uz informācijas pieejamību un līdzīgu ietekmēto sekotāju viedokļiem. Principā ietekmes termiņu nosaka, cik lielā mērā sekotāji uzticas ietekmētājam un cik pārliecināti viņi ir par viedokļa līdera autentiskumu. (*Das, et al*., 2014)

Apskatot šo iedalījumu, var secināt, ka viedokļu līderis var mainīt savas pozīcijas klasifikācijā, un atkarībā no ziņas un viedokļa, ko tas sniedz, to laika ietekmes lauks var atšķirties, tāpat arī pats viedokļu līderis vienlaikus var būt gan pozitīvs, gan destruktīvs.

2. Metodoloģija

Empīriskajā pētījumā autores izmantojušas kontentanalīzi, lai noskaidrotu ietekmētāju sekotāju skaitu, sekotāju iesaisti 2018. gada griezumā ierakstos komentāru un "patīk" formā, lai noteiktu sekotāju procentuālo iesaisti (*engagement rate*) *Instagram* platformā. Kontentanalīzei izvēlēti 100 Latvijas ietekmētāji dažādās kategorijās: sports, mode, mammas, kosmētika, tehnoloģijas, aktieri, ēdiens, dzīvesveids un ar dažādu sekotāju skaitu, lai pārklātu mikro, vidējos un makro ietekmētājus tirgū. Makro ietekmētāji, kas koncentrējas tikai uz Latvijas tirgu, ņemot vērā Latvijas iedzīvotāju skaitu, ir vismazākā kategorija. 100 ietekmētāju atlasei par pamatu izmantots reklāmas aģentūras DDB Latvijas ietekmētāju tops, kam pievienoti vidējie un mikro ietekmētāji, lai noteiktu atšķirības sekotāju iesaistē. Ietekmētāju vidū ir gan sievietes, gan vīrieši, pārstāvot abus dzimumus. Kontentanalīzē izmantoti dati par sekotāju skaitu 2018. gada 30. decembrī, un iesaistes dati apkopoti par periodu no janvāra līdz decembrim, norādot absolūto iesaisti ierakstos katrā ietekmētāju kontā (1. pielikums) un aprēķinot vidējo iesaisti pret sekotāju skaitu.

Iegūtie dati analizēti kategorijas ietvaros un kategoriju starpā, lai noskaidrotu vidējo iesaisti katrā kategorijā un pierādītu, ka kopumā mikro ietekmētājiem ir lielāka atdeve sekotāju iesaistē savos komunikācijas ziņojumos, un līdz ar to rekomendējam tos izmantot uzņēmumu ietekmētāju kampaņās, lai sasniegtu lielāku atpazīstamību.

Ietekmētāji sagrupēti trīs kategorijās:

1) Mikro ietekmētāji – ar sekotāju skaitu līdz 5000;
2) Vidējie ietekmētāji – ar sekotāju skaitu no 5001 – 50 000;
3) Makro ietekmētāji – ar sekotāju skaitu virs 50 001.

3. Pētījuma rezultāti

Pētījumā iekļautajiem 16 makro ietekmētājiem vidējais sekotāju skaits ir 83 075, bet tikai 6,26 % no sekotājiem gada griezumā kopumā kategorijā iesaistījušies ietekmētāju saturā. Sekotāji labprātāk iesaistās, atzīmējot, ka viņiem ieraksts "Patīk", nevis komentējot – "Patīk" atzīmēts 49 reizes biežāk nekā atstāts komentārs ierakstā. Makro ietekmētāju sekotāji komentējuši ierakstus. Tas, protams, saistīts arī ar saturu un to, vai iesaiste ierakstos ir prasīta no sekotāju puses, kategorijā biežāk izmantoti ieraksti bez jautājumiem vai viedokļa vaicāšanas, kas vairāk raksturīga mikro ietekmētājiem, kuri vēlas noskaidrot savu sekotāju viedokli un atbildēt uz to komentāriem.

Pētījumā iekļautajiem 48 vidējiem ietekmētājiem (lielākā kategorija) vidējais sekotāju skaits ir 23 909 un vidēji 8,29 % no sekotājiem gada griezumā kopumā kategorijā iesaistījušies ietekmētāju saturā. Tāpat kā makro ietekmētāju kategorijā sekotāji labāk iesaistās, atzīmējot "Patīk", tomēr komentāru skaits, salīdzinot ar iesaisti "Patīk" veidā, ir tikai 34 reizes mazāks. Attiecīgi iesaiste komentāros ir 15 reizes lielāka nekā makro ietekmētājiem un paver lielākas komunikācijas iespējas ar saviem sekotājiem, sekotāji ir gatavi iesaistīties un izteikt savu viedokli.

Pētījumā iekļautajiem 36 mikro ietekmētājiem, kur mazākajam ir tikai 731 sekotājs, vidējais sekotāju skaits ir 4139, un vidēji 9,22 % no sekotājiem gada griezumā kopumā kategorijā iesaistījušies ietekmētāju saturā. Šajā kategorijā komentāru un "Patīk" attiecība ir līdzīga kā vidējo ietekmētāju sakarā, jo komentārs tiek atstāts 33 reizes retāk nekā "Patīk" ierakstā.

1. tabula

Ietekmētāju kategoriju raksturojošie rādītāji

Ietekmētāju kategorija	Sekotāju skaits	Vidējais sekotāju skaits kategorijā	Vidējais "Patīk" skaits pie ieraksta	Vidējais komentāru skaits pie ieraksta	Vidējais iesaistes procents
Makro ietekmētāji	50 001+	83 075	4766,37	97,31	6,26
Vidējie ietekmētāji	10 001–50 000	23 909	1847,79	54,97	8,29
Mikro ietekmētāji	1–10 000	4139	364,75	11,25	9,22

Veicot katras kategorijas analīzi atsevišķi, autores secina, ka vidējo un mikro ietekmētāju saturā komentāru un "Patīk" attiecība ir vienā līmenī, un šo kategoriju sekotāji labprātāk iesaistās saturā, izsakot savu viedokli, nekā makro ietekmētāju, kur šī saikne, iespējams, nav tik personiska, un tas kavē lietotāju iesaisti. Lielākā iesaiste proporcionālā attiecībā pret sekotāju skaitu ir mikro ietekmētājiem. Autores secina, ka, palielinoties sekotāju skaitam, iesaiste no sekotājiem samazinās. Absolūtos skaitļos iesaiste ir lielāka, bet, analizējot atdevi pret sekotāju skaitu un uzņēmuma ieguldījumos ietekmētājos ar lielāku sekotāju skaitu, kas maksā dārgāk nekā vidējie vai mikro ietekmētāji, efektīvāk būtu izmantot mazo un vidējo ietekmētāju kopumu.

Analizējot atsevišķi iesaisti kategorijas ietvaros, makro ietekmētājiem ir vislielākās atšķirības dažādu ietekmētāju starpā. Iepazīstoties tuvāk ar ietekmētāju un to profiliem, kas saņēmuši lielāku iesaisti no sekotāju puses, var secināt, ka tā ir kategorija, kas uzrunā jauniešus – Laurulācis, Movieevelina, kas sociālajos medijos ir aktīvāki nekā citas paaudzes, kā arī sports saņem lielāku iesaisti kā citas kategorijas. Mikro ietekmētāju starpā lielāka iesaiste ir nišas kategorijā kā vegāni un "*zerowaste*", kas šobrīd ir aktuāla un augoša tēma sabiedrībā.

2. tabula

Ietekmētāju kategoriju rādītāju salīdzinājums

Iesaistes procentuālā atšķirība	Makro ietekmētāji	Vidējie ietekmētāji	Mikro ietekmētāji
Makro ietekmētāji	-	2,03	2,96
Vidējie ietekmētāji	2,03	-	0,93
Mikro ietekmētāji	2,96	0,93	-

Makro ietekmētājiem ir mazākā iesaiste pret sekotāju skaitu, vidējiem ietekmētājiem iesaiste ir par 2,03 % un mikro ietekmētājiem par 2,96 % lielāka, savukārt starpība starp vidējiem un mikro ietekmētājiem ir neliela – 0,93 %. Aplūkojot iesaisti kontekstā ar sekotāju skaita atšķirību, tad jāsecina, ka sekotāju skaits nenosaka iesaisti un ir tieši proporcionāls, jo makro ietekmētājiem ir par 347 % vairāk sekotāju nekā vidējiem ietekmētājiem un par 2007 % lielāks nekā mikro ietekmētājiem. Sekotāju skaits nav tieši proporcionāls iesaistes rādītājiem. Autores rekomendē analizēt katra ietekmētāja iesaisti, jo izmaksas tiek noteiktas uzņēmumiem, balstoties uz sekotāju skaitu, bet skaidri redzams, ka sekotāju skaitam nav noteicošas ietekmes, lai saturu sekotāju redzētu, atzīmētu savu interesi vai atstātu savu komentāru.

Secinājumi un diskusija

Izpētot ziņu izplatīšanās mijiedarbību grupās, var identificēt personu grupu, ko sauc par ietekmētājiem jeb viedokļu līderiem, kuri uzskata sevi par spējīgiem pārliecināt citus par kādu no aktuālajiem jautājumiem, balstoties uz savu personīgo vai vēlamo viedokli. Saskaņā ar divvirzienu komunikācijas informācijas modeli viedokļu līderi ar sociālo mediju palīdzību spēj nodot informāciju plašam sekotāju un sociālo mediju lietotāju skaitam. (*Katz & Lazarsfeld*, 2017, 434). Par ietekmētājiem tiek uzskatītas personas, kuras spēcīgi ietekmē līdzcilvēkus vai sekotājus, ietekmējot vai pat mainot viņu attieksmi vai uzvedību. (*Nair, et al*., 2010) Ietekmētāju identificēšana ir izaicinošs uzdevums.

Pētījumā secināts, ka sekotāju skaits ietekmētājiem *Instagram* platformā neveido lielāku iesaisti no sekotāju puses – makro ietekmētājiem ir daudz lielāks sekotāju skaits kā vidējiem un mikro ietekmētājiem, bet, salīdzinot sekotāju skaita atšķirības un iesaistes atšķirības, iesaistes atšķirība kategoriju starpā ir daudz mazāka nekā sekotāju skaits. Analizējot iesaistes atšķirības, secināts, ka lielākā iesaiste ir mikro ietekmētājiem no sekotāju puses, turklāt procentuāli mikro ietekmētāju sekotāji biežāk atstāj komentāru, nevis tikai izsaka patiku ietekmētāju bildei. Autores norāda, ka tas, iespējams, ir saistīts ar sekotāju sajūtām, ka viņi jūtas tuvāki mikro ietekmētājiem nekā makro, turklāt mikro ietekmētāji biežāk uzdod jautājumus, kas veicina sekotāju iesaisti. Autores rekomendē kampaņās izmantot vidējos un mikro ietekmētājus, kas izmaksu ziņā ir pievilcīgāki un ļaus labāk sasniegt auditoriju un to iesaistīt.

Jauniešu ietekmētājiem ir lielāka atdeve visās kategorijās, bet citu kategoriju starpā nepastāv būtiskas atšķirības iesaistes rādītājos. Tas paver iespēju diskusijai, vai jaunieši ir aktīvāki *Instagram* platformā un atvērtāki izteikt savu viedokli nekā citas paaudzes un vai viņus iespējams vairāk ietekmēt ar ietekmētāju mārketinga komunikāciju? Lai apstiprinātu šo apgalvojumu, ir nepieciešami papildu pētījumi paaudžu starpā – kāda vecuma cilvēki biežāk seko ietekmētājiem, kādā saturā un cik bieži šīs vecuma grupas iesaistās.

References

Arrami, S., Oueslati, W., & Akaichi, J. (2017). Detection of Opinion Leaders in Social Networks: A Survey. *Intelligent Interactive Multimedia Systems and Services 2017 Smart Innovation, Systems and Technologies,* pp. 362–370, doi:10.1007/978-3-319-59480-4_36

Bamakan, S. M., Nurgaliev, I., & Qu, Q. (2019). Opinion leader detection: A methodological review. *Expert Systems with Applications,* No. 115, pp. 200–222, doi:10.1016/j.eswa.2018.07.069

Chen, Z., Fan, Z., & Sun, M. (2019). Individual-level social influence identification in social media: A learning-simulation coordinated method. *European Journal of Operational Research,* No. 273(3), pp. 1005–1015, doi:10.1016/j.ejor.2018.09.025

Council, F. A. (08.11.2016). Influencer Marketing Is A Content And Distribution Two-For-One. Pieejams: https://www.forbes.com/sites/forbesagencycouncil/2016/11/07/influencer-marketing-is-a-content-and-distribution-two-for-one/#24ad4b9c3f5f

Das, A., Gollapudi, S., & Munagala, K. (2014). Modeling opinion dynamics in social networks. In *Proceedings of the 7th acm international conference on web search and data mining* ACM, pp. 403–412

Ge, J., Gretzel, U. (2018). A taxonomy of value co-creation on Weibo – a communication perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management,* No. 30(4), pp. 2075–2092, doi:10.1108/ijchm-09-2016-0557

Goode, L. (2009). Social news, citizen journalism and democracy. *New Media & Society,* No. 11(8), pp. 1287–1305, doi:10.1177/1461444809341393

Higgins, E. T., Scholer, A. A. (2009). Engaging the consumer: The science and art of the value creation process. *Journal of Consumer Psychology,* No. 19(2), pp. 100–114, doi:10.1016/j.jcps.2009.02.002

Hollebeek, L. (2011). Exploring customer brand engagement: Definition and themes. *Journal of Strategic Marketing,* No. 19(7), pp. 555–573, doi:10.1080/0965254x.2011.599493

Huffaker, D. (2010). Dimensions of Leadership and Social Influence in Online Communities. *Human Communication Research,* No. 36(4), pp. 593–617, doi:10.1111/j.1468-2958.2010.01390.x

Influencer Marketing as a Modern Phenomenon Creating a New Frontier of Virtual Opportunities (01.11.2018). Pieejams: https://www.communicationtoday.sk/influencer-marketing-as-a-modern-phenomenon-creating-a-new-frontier-of-virtual-opportunities/

Jiang, H., Luo, Y., & Kulemeka, O. (2016). Social media engagement as an evaluation barometer: Insights from communication executives. *Public Relations Review,* No. 42(4), pp. 679–691, doi:10.1016/j.pubrev.2015.12.004

Katz, E., Lazarsfeld, P. F. (2017). *Personal influence: The part played by people in the flow of mass communications*. Abingdon, Oxon: Routledge, 434 p.

Kostkova, P., Mano, V., Larson, H. J., & Schulz, W. S. (2017). Who is Spreading Rumours about Vaccines? Influential user impact modelling in social networks. *Proceedings of the 2017 International Conference on Digital Health – DH 17*, doi:10.1145/3079452.3079505

Mcquarrie, E. F., Miller, J., & Phillips, B. J. (2013). The Megaphone Effect: Taste and Audience in Fashion Blogging. *Journal of Consumer Research,* No. 40(1), pp. 136–158, doi:10.1086/669042

Men, L. R., Tsai, W. S. (2013). Toward an Integrated Model of Public Engagement on Corporate Social Networking Sites: Antecedents, the Process, and Relational Outcomes. *International Journal of Strategic Communication,* No. 7(4), pp. 257–273, doi:10.1080/1553118x.2013.822373

Nair, H., Manchanda, P., & Bhatia, T. (2008). Asymmetric Social Interactions in Physician Prescription Behavior: The Role of Opinion Leaders, *SSRN Electronic Journal,* No. 47 (5), pp. 883–895, doi:10.2139/ssrn.937021

Padilla, A., Hogan, R., & Kaiser, R. B. (2007). The toxic triangle: Destructive leaders, susceptible followers, and conducive environments. *The Leadership Quarterly,* No. 18(3), pp. 176–194, doi:10.1016/j.leaqua.2007.03.001

Palmer, M., Simmons, G., & Mason, K. (2013). Web-based social movements contesting marketing strategy: The mobilisation of multiple actors and rhetorical strategies. *Journal of Marketing Management,* No. 30(3–4), pp. 383–408, doi:10.1080/0267257x.2013.818574

Robertson, M. (2018). *Instagram marketing: How to grow your Instagram page and gain millions of followers quickly with step-by-step social media marketing strategies*. Place of publication not identified: Publisher not identified. CreateSpace Independent Publishing Platform, 70 p.

Rogers, E. M., Shoemaker, F. F. (1971). *Communication of innovations: A cross-cultural approach*. New York: The Free Press, p. 476

Rogers, E. M. (2010). *Diffusion of Innovation*. New York: The Free Press, 576 p.

Smith, B. G., Gallicano, T. D. (2015). Terms of engagement: Analyzing public engagement with organizations through social media. *Computers in Human Behavior, 53*, 82–90. doi:10.1016/j.chb.2015.05.060

Tettegah, S. Y. (2016). *Emotions, technology, and social media*. Amsterdam: Elsevier Academic Press, 188 p.

Wang, G. A., Jiao, J., Abrahams, A. S., Fan, W., & Zhang, Z. (2013). ExpertRank: A topic-aware expert finding algorithm for online knowledge communities. *Decision Support Systems,* No. 54(3), pp. 1442–1451. doi:10.1016/j.dss.2012.12.020

What is an Influencer? – Factors that define a Social Media Influencer. (15.10.2018). Pieejams: https://influencermarketinghub.com/what-is-an-influencer/

www.emarketer.com. (01.12.2018). Pieejams: https://www.emarketer.com/public_media/docs/eMarketer_Influencer_Marketing_Roundup_2018.pdf

Yamaguchi, K. How to Calculate Engagement Rate for Social Media Marketing. (01.12.2017). Pieejams: https://www.origamilogic.com/blog/calculate-engagement-rate-social-media-marketing/

1. pielikums

Ietekmētāju kontentanalīze *Instagram* platformā 1.01.2018.–30.12.2018.

Vārds	Links	Sekotāju skaits	Ierakstu vidējas "Patīk" skaits	Vidējais komentāru skaits	Iesaistes procents
Jelena Ostapenko	https://www.instagram.com/jelena.ostapenko/	174503	8463	88	4,90 %
Markus Riva	https://www.instagram.com/markusriva/	146646	2229	27	1,54 %
Renārs Zeltiņš	https://www.instagram.com/renarszeltins/	104718	6122	12	5,86 %
Līga Zemture	https://www.instagram.com/ligazemture/	101797	1825	786	2,56 %
Evelīna Pārkere	https://www.instagram.com/movieevelina/	95314	11129	138	11,82 %
Beāte Muska	https://www.instagram.com/beatemuska/	84449	2550	40	3,07 %
Madars Apse	https://www.instagram.com/madarsapse/	72958	5151	85	7,18 %
Mairis Briedis	https://www.instagram.com/mairisbriedis/	72653	8424	68	11,69 %
Gints Valdmanis	https://www.instagram.com/gintsvaldmanis/	70232	4747	26	6,80 %
Reiks	https://www.instagram.com/reiksirvisur/	62467	4106	136	6,79 %
Māris Štrombergs	https://www.instagram.com/marisstrombergs/	62431	4134	44	6,00 %
Lauris Reiniks	https://www.instagram.com/laurisreiniks/	61029	1916	10	3,16 %
Žanis Pavlovskis	https://www.instagram.com/zpavlovskis/	58155	2336	8	4,03 %
Alīna Kellere	https://www.instagram.com/alinakellerofficial/	55822	2277	13	4,10 %
Laura	https://www.instagram.com/laurlaacis/	53308	7119	52	13,45 %
Intars Busulis	https://www.instagram.com/intarsofficial/	52721	3734	24	7,13 %
Sindija Lozgočova	https://www.instagram.com/sindsindija/	48902	4789	18	9,83 %
Diāna Kubasova	https://www.instagram.com/dianakubasova/	44319	1997	38	4,60 %
Katrīna Karele	https://www.instagram.com/katrinakarele/	37617	3987	11	10,63 %
Anna Turanova	https://www.instagram.com/annaturanova/	37348	1046	21	2,88 %
Ieva Florence	https://www.instagram.com/ieva_florence/	37285	3712	10	9,98 %
Laura Ikauniece	https://www.instagram.com/laura_ikauniece/	34988	2209	16	6,36 %
Karlīne Caune	https://www.instagram.com/karlinacaune/	33988	1541	10	4,56 %

Armands Simpsons	https://www.instagram.com/armandssimsons/	33363	1513	4	4,55 %
Dārta Danēviča	https://www.instagram.com/darta_avant/	32680	2931	9	9,00 %
Anna Panna	https://www.instagram.com/annapannalv/	30928	1134	68	3,89 %
Maija Silova	https://www.instagram.com/silovamaija/	29870	4470	82	15,24 %
Kristīne Garklāva	https://www.instagram.com/kristine.garklava/	29869	2081	20	7,03 %
Maija Armaneva	https://www.instagram.com/maija_armaneva/	29854	2679	13	9,02 %
Adriana Milāne	https://www.instagram.com/adrianamiglane/	29578	2854	21	9,72 %
Inārs Birmanis	https://www.instagram.com/inarsbirmanis/	29270	2347	42	8,16 %
Anna Rozīte	https://www.instagram.com/rozite/	28239	1163	21	4,19 %
Ralfs Eilands	https://www.instagram.com/ralfseilands/	27655	1133	3	4,11 %
Maria Larionova	https://www.instagram.com/occtop/	27102	2078	20	7,74 %
Paula Birzniece	https://www.instagram.com/paula.birzniece/	26188	3700	18	14,02 %
Lelde Ceriņa	https://www.instagram.com/leldecerina/	26010	2138	119	8,68 %
Samanta Tīna	https://www.instagram.com/samantatina/	25745	1394	6	5,44 %
Signe Meirāne	https://www.instagram.com/signemeirane/	25075	569	8	2,30 %
Ieva Laguna	https://www.instagram.com/ieva_laguna/	24295	661	28	2,83 %
Kaspars Blūms	https://www.instagram.com/kasher_bb/	24248	1057	12	4,41 %
Andris Bulis	https://www.instagram.com/bulis23/	23881	1224	10	5,17 %
Emīls Balceris	https://www.instagram.com/ebalceris/	23452	977	2	4,17 %
Toms Petrusevičs	https://www.instagram.com/tomspetrusevics/	23163	1735	5	7,51 %
Unika Annika	https://www.instagram.com/unikaannika/	20979	365	6	1,77 %
Gatis Kondrāts	https://www.instagram.com/gatiskondrats/	20643	1871	116	9,63 %
Madara Palameika	https://www.instagram.com/palameika/	20412	1360	5	6,69 %
Leikarts Lauris	https://www.instagram.com/leikarts/	19221	5962	136	31,72 %
Emīlija Sama	https://www.instagram.com/sudrabakaija/	18855	2068	8	11,00 %
Luīze Šlihta	https://www.instagram.com/luizeslihta/	17655	2297	111	13,64 %
Indra Salveciča	https://www.instagram.com/indrasalcevica/	16298	825	23	5,20 %
Alla Petro-pavlovska	https://www.instagram.com/allapetropavlovska/	15580	1701	73	11,38 %

Anete Krasovska	https://www.instagram.com/anetekrasovska/	15315	2877	10	18,85 %
Kristīne Dzenīte	https://www.instagram.com/kristine.dzen/	15136	2229	1307	23,36 %
Denis Stepanovs	https://www.instagram.com/dstepanovs/	14986	1423	55	9,86 %
Marta Grigale	https://www.instagram.com/martagrigale/	14741	1171	8	7,99 %
Agnese Kleina	https://www.instagram.com/agnesiga/	14680	447	4	3,07 %
Karlīna Hedviga	https://www.instagram.com/karlinahedviga/	13652	1166	7	8,59 %
Dita Grauda	https://www.instagram.com/ditagrauda/	13216	524	4	3,99 %
Dagmāra Legante	https://www.instagram.com/dadalove/	13110	350	5	2,71 %
Signe Mengote	https://www.instagram.com/signemengote/	13107	1148	94	9,48 %
Anna Patrīcija	https://www.instagram.com/annapatricija/	12566	1905	13	15,20 %
Intars Rešetins	https://www.instagram.com/intars.resetins/	11606	608	5	5,28 %
Linda Vilmansone	https://www.instagram.com/wilmalinda/	10957	344	6	3,19 %
Ģirts Rozentāls	https://www.instagram.com/ozmuzika/	10009	934	8	9,41 %
Ieva Ekmane	https://www.instagram.com/ieva_ekmane/	9579	817	21	8,75 %
Katrīna Mame	https://www.instagram.com/katrinamame/	9315	501	13	5,52 %
Alise Mičule	https://www.instagram.com/alisewild/	8216	1386	14	17,03 %
Līga	https://www.instagram.com/happy_whispers/	7581	150	5	2,05 %
Aivis Ceriņš	https://www.instagram.com/aiviscerins/	7252	648	3	8,97 %
Marta Seržante	https://www.instagram.com/marta_serzante/	6698	645	86	10,91 %
Kaspars Breidaks	https://www.instagram.com/kbreidaks/	6539	249	3	3,84 %
Agnese Zeltiņa	https://www.instagram.com/actressagnesezeltina/	6224	731	3	11,79 %
Rebeka Liepiņa	https://www.instagram.com/rebeka.liepina/	6172	645	58	11,39 %
Santa Kola	https://www.instagram.com/santa_kola/	5903	204	6	3,55 %
Ieva Brante	https://www.instagram.com/ieva_brante/	5587	308	7	5,63 %
Edgars Bāliņš	https://www.instagram.com/mrbalins/	4804	550	3	11,51 %
Alise Ķīnasta	https://www.instagram.com/alisekinasta/	4617	168	3	3,70 %
Valdis Melderis	https://www.instagram.com/valdismelderis/	4605	103	2	2,28 %
Aleksandra Kurusova	https://www.instagram.com/aleksandrakurusova/	4250	288	8	6,95 %

Kārlis Sabulis	https://www.instagram.com/karlis_sabulis/	4166	418	3	10,09 %
Nikolajs Puzikovs	https://www.instagram.com/nikolajspuzikovs/	4146	296	1	7,18 %
Zane Milzarāja	https://www.instagram.com/zane.milzaraja/	4086	472	3	11,64 %
Monta Dišlere	https://www.instagram.com/monta25/	3989	493	5	12,47 %
Katrīna Krūze	https://www.instagram.com/katrinakruze/	3871	184	11	5,05 %
Diāna Veinberga	https://www.instagram.com/diana.veinberga/	3798	429	3	11,37 %
Dita Lūriņa	https://www.instagram.com/ditalurina/	3423	232	0	6,78 %
Liene Skulme	https://www.instagram.com/lieneskulme/	3047	91	3	3,08 %
Patrīcija Vavilova	https://www.instagram.com/patricijavav/	2625	512	7	19,74 %
Ilze Līkuma	https://www.instagram.com/sieviskiba_makeup_angel/	2516	228	96	12,87 %
Rūdolfs Kugrēns	https://www.instagram.com/rudolfskugrens/	2067	284	3	12,89 %
Baiba Prindule	https://www.instagram.com/baibaprindule/	1827	749	7	3,81 %
Dace Buša	https://www.instagram.com/dace.busa/	1820	158	5	8,97 %
Marta Kalēja	https://www.instagram.com/martakalejairbe/	1775	222	2	12,59 %
Maija Rozīte	https://www.instagram.com/maijarozite/	1649	205	6	12,80 %
Zane Vaļicka	https://www.instagram.com/zanevalicka/	1599	183	4	11,65 %
Lāsma Pelse	https://www.instagram.com/lasmapelse/	1359	156	2	11,61 %
Sandra	https://www.instagram.com/sandrabembi/	1094	128	3	11,98 %
Kārlis Miksons	https://www.instagram.com/karlismiksons/	1076	127	2	11,98 %
Agnese Ivanova	https://www.instagram.com/agneseivanova/	1021	109	2	10,95 %
Ilze Nagla	https://www.instagram.com/ilze.nagla/	731	62	2	8,70 %

CIVILPROCESUĀLIE ASPEKTI PĀRROBEŽU MAKSĀTNESPĒJAS PROCESĀ

THE CIVIL PROCEDURAL ASPECTS OF CROSS-BORDER INSOLVENCY PROCEEDINGS

Daiga Sproģe, Dr.iur.cand.,
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E-pasts: sproge@latlaw.lv

Abstract

The title of the article is "The Civil procedural aspects of cross-border insolvency proceedings". The aim of the article is to give a view of the civil procedural aspects of cross-border insolvency by analysing its weaknesses.

The tasks of the article are to examine and analyse the existing legal framework of the insolvency process in the national and cross-border legal system, by identifying the problems of civil procedural regulation in the Republic of Latvia and accordingly making possible proposals for its elimination.

Achieving the objectives set out in the article is based on the appropriate selection and application of scientific research methods. The following basic scientific research methods have been used in the research: analytical method, comparative method, sociological method and descriptive method.

Looking at the regulatory framework for cross-border insolvency proceedings in the Civil Procedure Law, the Insolvency Act and other related normative acts, the author concludes that there are still several shortcomings, for example, the jurisdiction of natural persons (as consumers) under Article 363.[22] of the Civil Procedure Law is inconsistent to Regulation No 2015/848 of the Parliament and Council (EU) of 20 May 2015 on the Procedure for Insolvency Proceedings. Similarly, the shortcomings have been identified regarding the right of foreign creditors to lodge an ancillary complaint about a court decision on the establishment of a centre of interest and to apply a creditor's claim. In order to overcome these shortcomings, the author proposes to amend the Civil Procedure Law, the Insolvency Law and the Cabinet of Ministers Regulations No 837 of 18 December 2018 "Procedures for Arranging the List of Applicants for the Insolvency Administrator and choosing the candidate for administrator of the insolvency process".

Keywords: law, cross-border insolvency proceedings, civil procedure, court

Atslēgvārdi: tiesības, pārrobežu maksātnespējas procedūras, civilprocess, tiesa

Ievads

Attīstoties starptautiskajam tirgum, komersantu pārrobežu darbības arvien vairāk regulē Kopienas tiesību akti. Šādu komersantu maksātnespēja ietekmē arī iekšējā tirgus darbību, un ir nepieciešama vienota sistēma Eiropas Savienības ietvaros, lai varētu saskaņot efektīvus pasākumus attiecībā uz maksātnespējīgo parādnieku un tā aktīviem.

Pēdējo gadu garumā ir veikta virkne pasākumu, lai pilnveidotu maksātnespējas tiesību jomu. Latvijā tiek aktīvi īstenota un pakāpeniski ieviesta maksātnespējas reforma, piemērojot ar Ministru kabineta 2016. gada 21. septembra rīkojumu Nr. 527 apstiprināto "Maksātnespējas politikas attīstības pamatnostādnes 2016.–2020. gadam". Pēdējo gadu garumā šī tiesību joma ir bijusi viena no likumdevēja prioritātēm, jo maksātnespējas process ir komercdarbības tiesiskās vides būtisks elements, kura uzdevums ir nodrošināt efektīvus tiesiskus risinājumus juridiskajām un fiziskajām personām, kuras nonākušas finansiālās grūtībās. Maksātnespējas jomai ir svarīga loma pievilcīgas biznesa vides veidošanai, lai sekmētu komercdarbību un investīciju piesaisti (MK 21.09.2016. rīkojums Nr. 527).

Eiropas Savienības ietvaros ir īstenoti vairāki pasākumi un, ņemot vērā Eiropas Komisijas iniciatīvu, 2015. gadā tika izstrādāta jauna maksātnespējas regula. Kopš 2017. gada 26. jūnija gan Latvijā, gan citās Eiropas Savienības dalībvalstīs tiek daļēji piemērota jauna maksātnespējas regula – Eiropas Parlamenta un Padomes (ES) 2015. gada 20. maija Regula Nr. 2015/848 par maksātnespējas procedūrām, turpmāk tekstā – Jaunā Regula (Regula Nr. 2015/848). Jaunās Regulas izstrādes mērķis ir pilnveidot pārrobežu maksātnespējas procedūru norisi, attiecīgi novēršot līdz šim konstatētās nepilnības pārrobežu maksātnespējas normatīvajā regulējumā.

Uz visām pārrobežu maksātnespējas procedūrām, kas ir uzsāktas līdz 2017. gada 26. jūnijam, joprojām tiek piemērota 2000. gada 29. maija Padomes Regula (EK) Nr. 1346/2000 par maksātnespējas procedūrām, turpmāk tekstā – Vecā Regula (Regula Nr. 1346/2000, 2002), nodrošinot šo pārrobežu maksātnespējas procedūru regulējumu.

Jaunajā Regulā ir paredzēti vairāki izņēmumi, kas paredz, ka, piemēram, Jaunās Regulas 86. pants ir piemērojams jau no 2016. gada 26. jūnija, proti, dalībvalstīm Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkla civillietās un komerclietās ietvaros regulāri jāiesniedz savu valsts maksātnespējas tiesību aktu un procedūru īss apraksts, lai informācija būtu publiski pieejama. Jaunās Regulas 24. panta pirmā daļa ir piemērojama no 2018. gada 26. jūnija, un tas nozīmē, ka dalībvalstīm, kurās līdz šim nebija izveidots maksātnespējas reģistrs, ne vēlāk kā līdz 2018. gada 26. jūnijam jāizveido un jāuztur savā teritorijā viens vai vairāki reģistri, kuros tiek publicēta informācija saistībā ar maksātnespējas procedūrām. Savukārt Jaunās regulas 25. pants tiks piemērots no 2019. gada 26. jūnija, kas paredz decentralizētas sistēmas izveidošanu un piemērošanu maksātnespējas reģistru savstarpējai savienojamībai (Regula Nr. 2015/848, 2015, 92).

Autores redzējumā tieši augstāk minētie jauninājumi ir vieni no nozīmīgākajiem grozījumiem pārrobežu maksātnespējas procedūru normatīvajā regulējumā. Minēto reģistru izveidošana un uzturēšana dalībvalstīs, kā arī to savienošana ir cieši saistīta ar tiesu darbību.

Pilnveidojoties maksātnespējas procesa normatīvajam regulējumam, tiek meklēti jauni risinājumi civilprocesuālā rakstura problēmām, ar kurām ikdienā saskaras maksātnespējas procedūrās iesaistītās personas. Tomēr ir jāatzīst, ka neskatoties uz likumdevēja aktivitātēm saistībā ar maksātnespējas tiesību jomas nacionālā normatīvā regulējuma izmaiņām un sakārtošanu, Latvijā lēni tiek īstenotas izmaiņas attiecībā uz pārrobežu maksātnespējas jomas sakārtošanu, kā arī daļa ierosinājumu nemaz neatrisina esošā normatīvā regulējuma nepilnības.

Referāta pirmajā daļā autore sniedz priekšstatu par pārrobežu maksātnespējas procedūrām, aprakstot galvenās un sekundārās procedūras īpatnības, referāta otrajā daļā tiek aprakstītas civilprocesuālā rakstura problēmjautājumi attiecībā uz lietu piekritību, blakus sūdzības iesniegšanu par tiesas spriedumā noteikto interešu centru, kā arī ārvalsts kreditora prasījuma iesniegšanas termiņu.

1. Ieskats pārrobežu maksātnespējas procedūrās

Lai izprastu pārrobežu maksātnespējas procesu, būtu jāsāk ar maksātnespējas procesa jēdzienu. Parasti šis process tiek dalīts uz labprātīgu un piespiedu maksātnespējas procesu, kur ar labprātīgu procesu tiek uzskatīta situācija, kad parādnieks pats iesniedz maksātnespējas procesa pieteikumu, savukārt ar piespiedu procesu tiek uzskatīta situācija, kad juridiskās personas maksātnespējas pieteikumu iesniedz parādnieka kreditors (*Garner*, 2001, 60).

Latvijā ar maksātnespējas procesu būtu jāsaprot tiesiska rakstura pasākumu kopums, lai atjaunotu maksātnespējas subjekta maksātspēju un aizsargātu kreditoru kopuma intereses. Latvijā spēkā esošā *Maksātnespējas likuma* 1. pantā ir noteikts, ka *Maksātnespējas likuma* mērķis ir veicināt finansiālās grūtībās nonākuša parādnieka saistību izpildi un, ja iespējams, maksātspējas atjaunošanu, piemērojot likumā noteiktos principus un tiesiskos risinājumus (Maksātnespējas likums, 2010, 1).

Jāatzīst, ka pasaules globalizācija ir ietekmējusi jaunu tiesisko modeļu un virzienu izveidošanu, kas savā ziņā darbojas paralēli nacionālajām tiesībām, veicinot nacionālo tiesību pielāgošanos starptautiskajam modelim (*Kiirshner*, 2018).

Ar Jauno Regulu ir noteikts Eiropas Savienības regulējums pārrobežu maksātnespējas procedūrām. Minētā Regula ir piemērojama gadījumos, kad parādniekam ir aktīvi vai kreditori vairāk nekā vienā dalībvalstī, neatkarīgi no tā, vai parādnieks ir fiziskā vai juridiskā persona.

Sākt "galveno maksātnespējas procedūru" ir tās dalībvalsts tiesas piekritībā, kuras teritorijā atrodas parādnieka galveno interešu centrs. Galveno interešu centrs ir vieta, kur parādnieks regulāri pārvalda savas intereses un ko trešās personas var noskaidrot. Galvenās maksātnespējas procedūras mērķis ir aptvert visus parādnieka aktīvus, neskatoties uz to, kurā dalībvalstī tie atrodas (Regula Nr. 1346/2000, 2002, 12; Saleniece un Upenieks, 2007, 6).

Ja parādnieka galveno interešu centrs atrodas kādas dalībvalsts teritorijā, citas dalībvalsts tiesu piekritībā ir sākt maksātnespējas procedūras pret parādnieku tikai tad, ja šīs citas dalībvalsts teritorijā parādniekam ir uzņēmējdarbības vieta. Ar uzņēmējdarbības vietu šajā gadījumā būtu jāsaprot jebkura darbības vieta, kur parādnieks veic vai ir veicis trīs mēnešu laikposmā pirms pieteikuma sākt galveno maksātnespējas procedūru pastāvīgu saimniecisko darbību, izmantojot personālu un aktīvus (Regula Nr. 2015/848, 2015, 3). Šīs procedūras sekas attiecas tikai uz tiem parādnieka aktīviem, kas atrodas pēdējā minētā dalībvalstī. Un tas nozīmē, ka var tikt sākta "sekundārā maksātnespējas procedūra".

Kā redzams, tad parādnieka galvenā interešu centra noteikšanai ir liela loma, nosakot starptautisko piekritību pārrobežu maksātnespējas procesa ietvaros. Jāatzīst, ka Latvijā galvenā interešu centra definīcija attiecībā uz fiziskajām personām ir sastopama *Civillikuma* 7. pantā, kur noteikts, ka dzīves vieta (domicils) ir tā vieta, kur persona ir labprātīgi apmetusies ar tieši vai klusējot izteiktu nodomu tur pastāvīgi dzīvot vai darboties. Vienai personai var būt arī vairākas dzīves vietas (Civillikums, 1937:7). Minētā tiesību norma neapšaubāmi ir vispārēja, tādējādi piemērojama tiktāl, kamēr speciālajā normatīvajā aktā nav noteikts savādāk.

Ar Jaunas Regulas pieņemšanu tiek atrisināts viens no lielākajiem līdz šim problēmjautājumiem attiecībā uz galvenā interešu centra noteikšanu parādniekam. Jaunās Regulas 3. panta 1. punktā ir noteikts, ka sabiedrības vai juridiskas personas gadījumā galvenais interešu centrs ir šī komersanta juridiskā adrese, ja nav pierādījumu par pretējo. Minēto prezumpciju piemēro tikai tad, ja juridiskā adrese nav pārcelta uz citu dalībvalsti trīs mēnešu laikā pirms pieteikuma sākt maksātnespējas procedūru. Turpat attiecībā uz fiziskajām personām ir noteikts, ka gadījumā, ja

fiziskā persona veic komercdarbību vai profesionālo darbību, galvenais interešu centrs ir šīs fiziskās personas komercdarbības vai profesionālās darbības vieta, ja nav pierādījumu par pretējo. Minēto prezumpciju piemēro tikai tad, ja fiziskās personas galvenā darījumdarbības vieta nav pārcelta uz citu dalībvalsti trīs mēnešu laikā pirms pieteikuma sākt maksātnespējas procedūru. Jebkuras citas fiziskās personas (kā patērētāja) gadījumā par galveno interešu centru uzskata minētās fiziskās personas pastāvīgo dzīvesvietu, ja nav pierādījumu par pretējo. Šo prezumpciju piemēro tikai tad, ja pastāvīgā dzīvesvieta nav pārcelta uz citu dalībvalsti sešu mēnešu laikā pirms pieteikuma sākt maksātnespējas procedūru (Regula Nr. 2015/848, 2015, 3).

Šāds nosacījums skaidri pasaka, ka tiesai būtu jāuzsāk galvenā maksātnespējas procedūra saskaņā ar nacionālajiem normatīvajiem aktiem (*Jakubecki*, 2013, 241).

Jaunās Regulas preambulas 24. punktā ir noteikts, ka gadījumos, kad galvenā maksātnespējas procedūra attiecībā uz juridisku personu vai sabiedrību ir sākta dalībvalstī, kurā nav to juridiskā adrese, vajadzētu būt iespējai sākt sekundāro maksātnespējas procedūru juridiskās adreses dalībvalstī ar noteikumu, ka parādnieks šajā valstī veic saimniecisko darbību, izmantojot personālu un aktīvus, saskaņā ar Eiropas Savienības Tiesas judikatūru (Regula Nr. 2015/848, 2015).

Attiecībā uz aktīvu pārpalikumu sekundārajā maksātnespējas procedūrā parasti šīs procedūras likvidatoram pēc saņemto kreditoru prasījumu segšanas pārpalikušie aktīvi nekavējoties ir jāatdod galvenās maksātnespējas procedūras administratoram. Tomēr, līdzsvarojot kreditoru līdztiesību, ieņēmumu sadalei jābūt koordinētai. Šajā gadījumā katrs kreditors var paturēt to, ko maksātnespējas procedūras laikā saņēmis, taču šis kreditors ir tiesīgs piedalīties visu parādnieka līdzekļu sadalē citās maksātnespējas procedūrās, ja citi kreditori ar līdzīgu statusu ir saņēmuši proporcionālu savu prasību apmierinājumu (*Wessels*, 2012, 490).

Visbiežāk praksē tiek piemērota galvenā procedūra, kad parādnieka aktīvi atrodas ārpus tā interešu centra, uz ko neattiecas sekundārās procedūrai pakļautie aktīvi (*Dirix* & *Sagaert*, 2006, 59). Sekundārā procedūra pārrobežu maksātnespējas procesos joprojām izsauc daudz jautājumu un neskaidrību, tādējādi radot diskusijas par šāda veida procedūras nozīmi un lomu. No Jaunās Regulas 3. panta 3. un 4. punkta izriet, ka sekundārās maksātnespējas procedūras var būt tikai likvidācijas procedūras. No minētā izriet, ka sekundārās procedūras mērķis ir realizēt parādnieka aktīvus. Savukārt profesors Bobs Vesels (*Bob Wessels*) uzskata, ka tiesai nevajadzētu atvērt sekundāro maksātnespējas procedūru ar mērķi reorganizēt parādnieka aktīvus vai komercdarbību vai finansiālo situāciju (*Wessels*, 2004).

Galvenās maksātnespējas procedūras un sekundārās maksātnespējas procedūras tiek vadītas nošķirti, un parasti tās veic divi dažādi administratori. Viņi var efektīvi realizēt visus parādnieka aktīvus, ja visas procedūras tiek koordinētas. Galvenais nosacījums ir dažādu likvidatoru ciešā sadarbība, it īpaši, pietiekama informācijas apjoma apmaiņas ziņā.

2. Civilprocesuālā rakstura problemātika pārrobežu maksātnespējas procedūrās

Neapšaubāmi liela daļa jautājumu par maksātnespējas procedūru un tās virzību ir tieši tiesas kompetencē. Civilprocesuālais regulējums ir neatņemama pārrobežu maksātnespējas procedūru regulējuma sastāvdaļa, jo pirms maksātnespējas procedūras sākšanas kompetentajai tiesai pēc savas iniciatīvas būtu jāpārbauda, vai parādnieka galveno interešu centrs vai parādnieka uzņēmējdarbības vieta faktiski atrodas tās piekritībā.

Tiesas kompetencē ir lemt arī par sekundārās maksātnespējas procedūras uzsākšanu, kā arī izvērtēt galvenās procedūras administratora vai kreditora lūgumu par tās apturēšanu vai izbeigšanu u.c. jautājumi. Stājoties spēkā Jaunajai Regulai, autore konstatē vairākas civilprocesuālā regulējuma nepilnības, dažas no kurām autore izvērtēs šajā referātā.

Maksātnespējas lietu piekritība

Ar Jaunās Regulas ieviešanu ir atrisināts jautājums par juridiskās personas galvenā interešu centra noteikšanu, paredzot Jaunās Regulas 3. panta 1. punktā, ka pieteikumu par juridiskās personas maksātnespējas procedūras var iesniegt tiesā, ja parādnieka juridiskā adrese nav pārcelta no citas dalībvalstis trīs mēnešu laikā pirms pieteikuma sākt maksātnespējas procedūru.

Atbilstoši minētajam Jaunās Regulas nosacījumam *Civilprocesa likuma* 363.[1] panta pirmajā daļā ir noteikts, ka "Juridiskās personas maksātnespējas procesa lietu atbilstoši parādnieka, kreditora (…) tiesa izskata pēc parādnieka juridiskās adreses, kas parādniekam bija reģistrēta trīs mēnešus pirms pieteikuma iesniegšanas tiesā" (Civilprocesa likums, 1999, 363.[1]).

Savādāk ir ar fiziskās personas (kā patērētāja) maksātnespējas procedūras uzsākšanu un galvenā interešu centra noteikšanu. Kā referātā iepriekš tika norādīts, tad Jaunās Regulas 3. pantā ir noteikts, ka jebkuras citas fiziskās personas (kā patērētāja) gadījumā par galveno interešu centru uzskata minētās fiziskās personas pastāvīgo dzīvesvietu, ja nav pierādījumu par pretējo. Šo prezumpciju piemēro tikai tad, ja pastāvīgā dzīvesvieta nav pārcelta uz citu dalībvalsti sešu mēnešu laikā pirms pieteikuma sākt maksātnespējas procedūru.

Savukārt saskaņā ar *Civilprocesa likuma* 363.[22] panta pirmo daļu "fiziskās personas maksātnespējas procesa lietu atbilstoši parādnieka pieteikumam tiesa izskata pēc parādnieka deklarētās dzīvesvietas, kas parādniekam bija reģistrēta trīs mēnešus pirms pieteikuma iesniegšanas tiesā, bet, ja tādas nav, – pēc dzīvesvietas" (Civilprocesa likums, 1999, 363.[22]).

Autore šajā *Civilprocesa likuma* pantā saskata vairākas nepilnības, kuras būtu nepieciešams novērst, grozot *Civilprocesa likuma* 363.[22] panta pirmo daļu. Pirmkārt, lai nodrošinātu parādnieka (fiziskās personas) interešu centra noteikšanu atbilstoši Jaunās Regulas prasībām un novērstu jebkādas iespējas parādniekam īstenot negodprātīgas darbības pret kreditoriem, būtu obligāti jāparedz parādnieka deklarētās dzīvesvietas reģistrēšanu – pretējā gadījumā tiesa nevarēs pārliecināties, ka parādnieks ir tiesīgs sniegt savu pieteikumu konkrētajā tiesā pēc piekritības. Otrkārt, *Civilprocesa likuma* 363.[22] panta pirmā daļa ir pretrunā ar Jaunās Regulas 3. pantu, paredzot īsāku termiņu pirmspieteikuma iesniegšanas noteiktajam laikam, proti, *Civilprocesa likums* paredz, ka noteiktajai deklarētajai dzīvesvietai jābūt vismaz trīs mēneši pirms maksātnespējas pieteikuma iesniegšanas, savukārt Jaunā Regula paredz, ka fiziskās personas pastāvīgai dzīvesvietai nedrīkst būt pārceltai uz citu valsti vismaz sešus mēnešus pirms pieteikuma sākt maksātnespējas procedūru.

Ņemot vērā minētos apsvērumus un konstatētās nepilnības, autore piedāvā grozīt *Civilprocesa likuma* 363.[22] panta pirmā daļu un izteikt to šādā redakcijā:

> "363.[22] pants. Fiziskās personas maksātnespējas procesa lietu piekritība
>
> Fiziskās personas maksātnespējas procesa lietu atbilstoši parādnieka pieteikumam tiesa izskata pēc parādnieka deklarētās dzīvesvietas, kas parādniekam bija reģistrēta vismaz sešus mēnešus pirms pieteikuma iesniegšanas tiesā."

Tiesas lēmums sākt galveno maksātnespējas procedūru

Jaunās Regulas preambulas 12. punktā ir noteikts, ka šī regula būtu jāpiemēro tādām procedūrām, kuru sākšanai jābūt publiskai, lai ļautu kreditoriem saņemt informāciju par procedūrām un tie varētu iesniegt prasījumus, tādējādi nodrošinot procedūru kolektīvo būtību, un lai kreditoriem dotu iespēju apstrīdēt tās tiesas piekritību, kura ir sākusi procedūras (Regula Nr. 2015/848, preambulas 12. punkts).

Turklāt jebkuram parādnieka kreditoram vajadzētu būt efektīvam tiesību aizsardzības līdzeklim pret lēmumu sākt maksātnespējas procedūru. Lēmuma sākt maksātnespējas procedūru apstrīdēšanu sekas būtu jāreglamentē valsts tiesībām. Savukārt Jaunās Regulas 5. panta 1. punktā ir paredzēts, ka parādnieks vai jebkurš kreditors var apstrīdēt tiesā lēmumu sākt galveno maksātnespējas procedūru, pamatojoties uz starptautisko piekritību (Regula Nr. 2015/848, 2015, 5). Piekritības noteikšana ir paskaidrota Jaunās Regulas 6. panta 1. punktā, saskaņā ar kuru dalībvalsts, kuras teritorijā ir sāktas maksātnespējas procedūras, tiesu piekritībā ir izskatīt prasības, kas tieši izriet no maksātnespējas procedūrām un ir cieši saistītas ar tām, piemēram, apstrīdēšanas prasībām.

Kopš brīža, kad 2018. gada 1. jūlijā stājās spēkā *Civilprocesa likuma* 2018. gada 31. maijā pieņemtie grozījumi, 363.[13] piektā daļa paredz, ka par tiesas lēmumu, ar kuru konstatēts, ka parādnieka galveno interešu centrs atrodas Latvijā un Latvijai ir piekritība uzsākt Jaunās Regulas 3. panta 1. punktā noteikto maksātnespējas procedūru, parādnieks vai jebkurš kreditors saskaņā ar minētās regulas 5. pantu var iesniegt blakus sūdzību 30 dienu laikā no lēmuma pasludināšanas dienas. Blakus sūdzības iesniegšana gan neaptur maksātnespējas procedūras uzsākšanu.

Ar augstāk minētajiem *Civilprocesa likuma* grozījumiem par iespēju iesniegt blakus sūdzību par tiesas lēmumu ir ņemti vērā Jaunās Regulas noteikumi, tomēr, kontekstā ar 2019. gada 1. janvārī ieviesto administratoru noslepenoto ieteikšanas kārtību, kas noteikta Ministru kabineta 2018. gada 18. decembrī pieņemtajos noteikumos Nr. 837 "Kārtība, kādā kārto maksātnespējas procesa administratora amata pretendentu sarakstu un izvēlas maksātnespējas procesa administratora amata kandidātu", praksē komersanti saskaras ar tādu problēmu, ka kreditoriem vairs nav publiski pieejama informācija par uzsāktajiem maksātnespējas procesiem. No minētā izriet, ka kreditoriem vairāk nav iespējas laicīgi konstatēt kāda no saviem sadarbības partneriem uzsākto maksātnespējas procesa lietu, bet uzreiz pastāv iespēja konstatēt, ka ar tiesas lēmumu ir pasludināta parādnieka maksātnespējas procedūra.

Problēma attiecībā uz pārrobežu maksātnespējas procedūrām ir blakus sūdzības iesniegšanas termiņš, kas, no vienas puses, ir salīdzinoši garš – 30 dienas no tiesas sprieduma, no otras puses, ārvalsts kreditoram var paiet zināms laiks, kamēr vispār tiek konstatēts parādnieka maksātnespējas pasludināšanas fakts, no kā izriet, ka šis termiņš var tikt nokavēts.

Iepriekš autore norādīja, ka saskaņā ar Jaunās Regulas 24. pantu ne vēlāk kā līdz 2018. gada 26. jūnijam katrai dalībvalstij bija jāizveido un jāuztur savā teritorijā vienu vai vairākus reģistrus, kuros tiek publicēta informācija saistībā ar maksātnespējas procedūrām. Tomēr, kā ir redzams no Eiropas e-tiesiskuma portāla – https://e-justice.europa.eu, neskatoties uz portālā esošo norādi, ka visās ES dalībvalstīs ir izveidots maksātnespējas vai bankrota reģistri, meklējot konkrētu valstu reģistrus, uzrādās informācija, ka šāds reģistrs nav izveidots, piemēram, Beļģijā, Grieķijā, Francijā, Luksemburgā, Maltā, Kiprā u.c. Savukārt, piemēram, Bulgārijā ir daļēji ieviests Maksātnespējas reģistrs, tomēr tas pašlaik netiek uzturēts kā centralizēta datubāze, jo starp tiesām nav ieviesta attiecīga informācijas apmaiņa.

Kārtībai, kādā Latvijā kārto maksātnespējas procesa administratora amata pretendentu sarakstu un izvēlas maksātnespējas procesa administratora amata kandidātu, ir daudz dziļāka problemātika, jo autores redzējumā kopš 2019. gada 1. janvāra ar spēkā esošo administratoru rindas noslepenošanu nav sasniegts mērķis, lai informācija par maksātnespējas procedūrām būtu caurskatāma un publiski pieejama sabiedrībai. Tieši otrādi, ir sasniegts mērķis, kad minētā informācija ir pieejama tikai noteiktam valsts pārvaldes iestāžu darbinieku lokam, kuriem saistībā ar minēto faktu palielinās riska faktors attiecībā uz iespējamo korupcijas gadījumu.

Kā risinājumu autore piedāvā grozīt Ministru kabineta 2018. gada 18. decembra noteikumu Nr. 837 "Kārtība, kādā kārto maksātnespējas procesa administratora amata pretendentu sarakstu un izvēlas maksātnespējas procesa administratora amata kandidātu" 2. punktu, izsakot to šādā redakcijā:

> "2. Pretendentu saraksts ir sistēmā izveidots elektroniski apkopotu ziņu kopums, kas tiek atspoguļots Maksātnespējas kontroles dienesta interneta vietnē, par administratoriem, kuri pauduši vēlmi tikt iekļautiem pretendentu sarakstā un uz kuriem neattiecas šādi ierobežojumi administratora amata pienākumu pildīšanai (...)."

Papildus autores redzējumā būtu jāpalielina *Civilprocesa likuma* 363.[13] piektajā daļā noteikto termiņu blakus sūdzības iesniegšanai par tiesas lēmumu no 30 dienām uz 60 dienām, ar kuru konstatēts, ka parādnieka galveno interešu centrs atrodas Latvijā un Latvijai ir piekritība uzsākt Jaunās Regulas 3. panta 1. punktā noteikto maksātnespējas procedūru, izsakot *Civilprocesa likuma* 363.[13] piektās daļas pēdējo teikumu šādā redakcijā:

> "(5) Par tiesas lēmumu, ar kuru konstatēts, ka parādnieka galveno interešu centrs atrodas Latvijā un Latvijai ir piekritība uzsākt Eiropas Parlamenta un Padomes regulas Nr. 2015/848 3. panta 1. punktā noteikto maksātnespējas procedūru, parādnieks vai jebkurš kreditors saskaņā ar Eiropas Parlamenta un Padomes regulas Nr. 2015/848 5. pantu var iesniegt blakus sūdzību 60 dienu laikā no lēmuma pasludināšanas dienas. Blakus sūdzības iesniegšana neaptur maksātnespējas procedūras uzsākšanu."

Ārvalsts kreditora prasījuma iesniegšana

Jaunā Regula ir nākusi ar ievērojamām izmaiņām kreditoru prasījumu iesniegšanas procedūrā, nosakot konkrētu termiņu kreditora prasījuma iesniegšanai un paredzot 55. panta 6. punktā, ka prasījumus iesniedz termiņā, kas paredzēts tās valsts tiesiskajā regulējumā, kurā sāktas procedūras. Attiecībā uz ārvalstu kreditoru šis termiņš nav mazāks par 30 dienām pēc maksātnespējas procedūras sākšanas, par ko tiek veikts ieraksts procedūras sākšanas valsts maksātnespējas reģistrā (Regula Nr. 2015/848, 2015, 55).

Autores redzējumā šāds jauninājums ir lietderīgs tiem kreditoriem, kuriem parādnieks atrodas tādā dalībvalstī, kur ir paredzēts kreditora prasījuma iesniegšanas termiņš īsāks par 30 dienām. Tomēr minētais jauninājums nekādā veidā neatrisina problēmjautājumu, ja parādnieka maksātnespējas pasludināšanas brīdī tiesas rīcībā nebija informācijas par ārvalsts kreditoriem vai ja administratora rīcībā šāda informācija ir nonākusi pēc termiņa, kad kreditors bija tiesīgs iesniegt savu prasījumu. Šajā gadījumā joprojām tiek pieļauta situācija, ka kreditors, kas regulāri nesazinās ar parādnieku vai nepārbauda parādnieka valsts Maksātnespējas reģistra datus, var zaudēt savu kreditora statusu.

Autore vēlas uzsvērt, ka Jaunās Regulas 54. panta 1. punktā ir noteikts, ka, tiklīdz kādā dalībvalstī ir sākta maksātnespējas procedūra, šīs valsts tiesa, kurai ir piekritība, vai minētās tiesas ieceltais maksātnespējas procesa administrators nekavējoties informē zināmos ārvalstu kreditorus (Regula Nr. 2015/848, 2015, 54).

Latvijas normatīvais regulējums, proti, *Maksātnespējas likuma* 66. panta ceturtā daļa paredz, ka "Ja pret parādnieku Latvijā uzsākta Eiropas Parlamenta un Padomes regulas Nr. 2015/848 3. panta 1. vai 2. punktā noteiktā maksātnespējas procedūra, administrators piecu dienu laikā pēc parādnieka maksātnespējas pasludināšanas nosūta kreditoriem, kuru dzīvesvieta vai juridiskā adrese ir citā dalībvalstī, paziņojumu par parādnieka maksātnespēju un kreditoru prasījumu iesniegšanu saskaņā ar minētajā regulā noteikto kārtību" (Maksātnespējas likums, 2010, 66).

Autore konstatē, ka praksē praktiski nav iespējams izpildīt šo darbību noteiktajā termiņā, jo parasti maksātnespējas procesa administratora rīcībā nav informācijas par ārvalsts kreditoriem nedz uz parādnieka maksātnespējas pasludināšanas brīdi, nedz arī piecu dienu laikā pēc sprieduma pasludināšanas; bieži vien informācija par ārvalsts kreditoriem administratora rīcībā nonāk vairākus mēnešus pēc parādnieka maksātnespējas pasludināšanas.

Informācijas trūkums par iespējamo ārvalsts kreditoru esamību ir saistīta ar to, ka administrators netiek aicināts piedalīties tiesas sēdēs, kur tiek izskatīts maksātnespējas pieteikums, tādējādi nav zināms pieteikuma saturs, īpaši tas svarīgi, ja pieteikumu ir iesniedzis pats parādnieks, kurā parādnieks var nepilnīgi atspoguļot savu finansiālo stāvokli. Tāpat nav vienkāršāka procedūra, ja kreditors iesniedz maksātnespējas pieteikumu, jo šajā gadījumā pieteikumā tiek atspoguļotas tikai un vienīgi saistības starp šo kreditoru un parādnieku.

Sprieduma norakstu par parādnieka maksātnespējas pasludināšanu maksātnespējas procesa administrators saņem pa pastu parasti ne ātrāk kā pēc nedēļas, ir gadījumi, kad tiesa spriedumu nosūta gan uz maksātnespējas procesa administratora prakses vietu, gan Maksātnespējas reģistram pēc vairākām nedēļām. Piemēram, SIA Veterinārās farmācijas centrs "EIROFARM" maksātnespējas process (civillieta Nr. C31260115) tika pasludināts 2015. gada 24. aprīlī, savukārt ieraksts Maksātnespējas reģistrā tika izdarīts tikai 2015. gada 6. maijā, bet administrators minēto spriedumu saņēma tikai 2015. gada 16. maijā (Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 24.04.2015. spriedums civillietā Nr. C31260115).

Autore apraksta minēto situāciju, jo *Maksātnespējas likumā* noteikto prasību administratoram par paziņojuma nosūtīšanu ārvalsts kreditoram, kā arī kreditoram, iesniedzot savu prasījumu viena mēneša laikā no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, mijiedarbība nonāk strupceļā. Tas nozīmē, ka īso termiņu dēļ ārvalsts kreditors visticamāk nevarēs paspēt laicīgi iesniegt kreditora prasījumu, kas draud kreditoram ne tikai ar balsojuma tiesībām zaudēšanu, bet ar tiesību zaudēšanu pieteikt savu prasījuma parādnieka maksātnespējas procesa administratoram, kā arī samazinās iespēja saņemt sava kreditora prasījuma segšanu.

Autores redzējumā būtu lietderīgi grozīt *Maksātnespējas likumu*, lai novērstu augstāk minētos trūkumus saistībā ar informācijas par parādnieka maksātnespējas pasludināšanu nonākšanu ārvalsts kreditora rīcībā. Pirmkārt, autore piedāvā grozīt *Maksātnespējas likuma* 66. panta ceturto daļu, mainot paziņojuma ārvalsts kreditoram nosūtīšanas kārtību un izteikt minēto tiesību normu šādā redakcijā:

> "(4) Ja pret parādnieku Latvijā uzsākta Eiropas Parlamenta un Padomes regulas Nr. 2015/848 3. panta 1. vai 2. punktā noteiktā maksātnespējas procedūra, administrators nekavējoties, bet ne vēlāk kā piecu dienu laikā no dienas, kad viņa rīcībā nonāk informācija par ārvalsts kreditoru, nosūta kreditoriem, kuru dzīvesvieta vai juridiskā adrese ir citā dalībvalstī, paziņojumu par parādnieka maksātnespēju un kreditoru prasījumu iesniegšanu saskaņā ar minētajā regulā noteikto kārtību: (...)".

Otrkārt, autore piedāvā papildināt *Maksātnespējas likuma* 73. panta septīto daļu, paredzot īpašu kārtību ārvalsts kreditora prasījuma iesniegšanas procedūrai, un izteikt minēto *Maksātnespējas likuma* 73. panta septīto daļu šādā redakcijā:

> "(7) Ja pret parādnieku Latvijā uzsākta Eiropas Parlamenta un Padomes regulas Nr. 2015/848 3. panta 1. vai 2. punktā noteiktā maksātnespējas procedūra, parādnieka kreditors, kura dzīvesvieta vai juridiskā adrese ir citā dalībvalstī, iesniedz kreditora prasījumu trīs mēnešu laikā no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, bet ne vēlāk kā tiek sastādīts kreditoru prasījumu apmierināšanas plāns. Prasījumā norāda minētās regulas 41. un 42. pantā noteiktās ziņas. Kreditora prasījumu ārvalsts valūtā administrators pārrēķina eiro saskaņā ar grāmatvedībā izmantojamo ārvalstu valūtas kursu juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienā."

Secinājumi un priekšlikumi

1. 2018. gada 31. maijā tika pieņemti *Civilprocesa likuma* grozījumi, ieviešot Eiropas Parlamenta un Padomes (ES) 2015. gada 20. maija Regulai Nr. 2015/848 par maksātnespējas procedūrām pretrunīgu nosacījumu 363.[22] panta pirmajā daļā, proti, ka "fiziskās personas maksātnespējas procesa lietu atbilstoši parādnieka pieteikumam tiesa izskata pēc parādnieka deklarētās dzīvesvietas, kas parādniekam bija reģistrēta trīs mēnešus pirms pieteikuma iesniegšanas tiesā, bet, ja tādas nav, – pēc dzīvesvietas". Savukārt minētās regulas 3. punktā ir noteikts, ka jebkuras citas fiziskas personas gadījumā par galveno interešu centru uzskata minētās fiziskās personas pastāvīgo dzīvesvietu, ja nav pierādījumu par pretējo. Šo prezumpciju piemēro tikai tad, ja pastāvīgā dzīvesvieta nav pārcelta uz citu dalībvalsti sešu mēnešu laikā pirms pieteikuma sākt maksātnespējas procedūru.

   Autore šajā *Civilprocesa likuma* pantā saskata vairākas nepilnības, kuras būtu nepieciešams novērst, grozot *Civilprocesa likuma* 363.[22] panta pirmo daļu, izsakot to šādā redakcijā:
   "*363.[22] pants. Fiziskās personas maksātnespējas procesa lietu piekritība*
   Fiziskās personas maksātnespējas procesa lietu atbilstoši parādnieka pieteikumam tiesa izskata pēc parādnieka deklarētās dzīvesvietas, kas parādniekam bija reģistrēta vismaz sešus mēnešus pirms pieteikuma iesniegšanas tiesā."

2. *Civilprocesa likuma* 363.[13] piektā daļa paredz, ka par tiesas lēmumu, ar kuru konstatēts, ka parādnieka galveno interešu centrs atrodas Latvijā un Latvijai ir piekritība uzsākt Eiropas Parlamenta un Padomes (ES) 2015. gada 20. maija Regulas Nr. 2015/848 par maksātnespējas procedūrām 3. panta 1. punktā noteikto maksātnespējas procedūru, parādnieks vai jebkurš kreditors saskaņā ar minētās regulas 5. pantu var iesniegt blakus sūdzību 30 dienu laikā no lēmuma pasludināšanas dienas. Ievērojot apstākli par vairāku dalībvalstu Maksātnespējas reģistra neieviešanu vai daļēju ieviešanu, komersantam nav iespējas laicīgāk noskaidrot informāciju par sadarbības partnera maksātnespējas procesa lietu, kas būtiski samazina iespēju laicīgi novērst iespējamo zaudējumu rašanos situācijas, kā arī operatīvi reaģēt uz attiecīgā maksātnespējas procesa procesuālo virzību.

   Autore ierosina, ka būtu jāpagarina *Civilprocesa likuma* 363.[13] piektajā daļā noteiktais termiņš blakus sūdzības iesniegšanai par tiesas lēmumu, ar kuru konstatēts, ka parādnieka galveno interešu centrs atrodas Latvijā un Latvijai ir piekritība uzsākt Jaunās Regulas 3. panta 1. punktā noteikto maksātnespējas procedūru, izsakot *Civilprocesa likuma* 363.[13] piektās daļas pēdējo teikumu šādā redakcijā:

"(5) Par tiesas lēmumu, ar kuru konstatēts, ka parādnieka galveno interešu centrs atrodas Latvijā un Latvijai ir piekritība uzsākt Eiropas Parlamenta un Padomes regulas Nr. 2015/848 *3. panta 1. punktā noteikto maksātnespējas procedūru, parādnieks vai jebkurš kreditors saskaņā ar Eiropas Parlamenta un Padomes regulas Nr. 2015/848 5. pantu var iesniegt blakus sūdzību 60 dienu laikā no lēmuma pasludināšanas dienas. Blakus sūdzības iesniegšana neaptur maksātnespējas procedūras uzsākšanu*."

Lai nodrošinātu ārvalsts kreditoriem iespēju sekot līdzi Latvijā ierosinātajām maksātnespējas lietām, tādējādi padarītu maksātnespējas procesu caurskatāmu un ļautu operatīvi reaģēt uz attiecīgā maksātnespējas procesa procesuālo virzību, autore piedāvā grozīt Ministru kabineta 2018. gada 18. decembra noteikumu Nr. 837 "Kārtība, kādā kārto maksātnespējas procesa administratora amata pretendentu sarakstu un izvēlas maksātnespējas procesa administratora amata kandidātu" 2. punktu, izsakot to šādā redakcijā:
"*2. Pretendentu saraksts ir sistēmā izveidots elektroniski apkopotu ziņu kopums, kas tiek atspoguļots Maksātnespējas kontroles dienesta interneta vietnē, par administratoriem, kuri pauduši vēlmi tikt iekļautiem pretendentu sarakstā un uz kuriem neattiecas šādi ierobežojumi administratora amata pienākumu pildīšanai (...).*"

3. *Maksātnespējas likuma* 66. panta ceturtajā daļā administratoram ir paredzēts pārāk īss termiņš paziņojuma nosūtīšanai ārvalsts kreditoriem par juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanu, proti, ir paredzēts, ka administrators piecu dienu laikā pēc parādnieka maksātnespējas pasludināšanas nosūta paziņojumu ārvalsts kreditoriem. Praksē šādu termiņu nav iespējams piemērot, jo administratora rīcībā informācija par ārvalsts kreditoriem parasti nonāk krietni vēlāk, turklāt pašu spriedumu administrators parasti saņem vidēji nedēļas vai divu nedēļu laikā.

   Lai *Maksātnespējas likuma* 66. panta ceturto daļu varētu piemērot praksē, autore piedāvā grozīt *Maksātnespējas likuma* 66. panta ceturto daļu, mainot paziņojuma ārvalsts kreditoram nosūtīšanas kārtību un izteikt minēto tiesību normu šādā redakcijā:
   (4) Ja pret parādnieku Latvijā uzsākta Eiropas Parlamenta un Padomes regulas Nr. 2015/848 3. panta 1. vai 2. punktā noteiktā maksātnespējas procedūra, administrators nekavējoties, bet ne vēlāk kā piecu dienu laikā no dienas, kad viņa rīcībā nonāk informācija par ārvalsts kreditoru, nosūta kreditoriem, kuru dzīvesvieta vai juridiskā adrese ir citā dalībvalstī, paziņojumu par parādnieka maksātnespēju un kreditoru prasījumu iesniegšanu saskaņā ar minētajā regulā noteikto kārtību: (...)."

4. Ņemot vērā, ka ārvalsts kreditora rīcībā nav pietiekamas informācijas par Latvijā ierosinātajiem maksātnespējas procesiem, *Maksātnespējas likuma* 73. panta pirmajā daļā paredzētais termiņš kreditora prasījuma iesniegšanai, kas ir viens mēnesis no ieraksta veikšanas maksātnespējas reģistrā par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, ir pārāk īss, lai ārvalsts kreditors spētu izmantot savas tiesības un iesniegt administratoram kreditora prasījumu. Minētās informācijas trūkuma dēļ kreditors visticamāk nevarēs paspēt laicīgi iesniegt kreditora prasījumu, kas draud kreditoram ne tikai ar balsojuma tiesībām zaudēšanu, bet ar tiesību zaudēšanu pieteikt savu prasījumu parādnieka maksātnespējas procesa administratoram, kā arī samazinās iespēja saņemt sava kreditora prasījuma segšanu, ja parādniekam ir pietiekami mantas un līdzekļu, lai segtu kreditoru prasījumus vai to daļu.

   Autore piedāvā papildināt *Maksātnespējas likuma* 73. panta septīto daļu, paredzot īpašu kārtību ārvalsts kreditora prasījuma iesniegšanas procedūrai, un izteikt minēto *Maksātnespējas likuma* 73. panta septīto daļu šādā redakcijā:

"(7) Ja pret parādnieku Latvijā uzsākta Eiropas Parlamenta un Padomes regulas Nr. 2015/848 3. panta 1. vai 2. punktā noteiktā maksātnespējas procedūra, parādnieka kreditors, kura dzīvesvieta vai juridiskā adrese ir citā dalībvalstī, iesniedz kreditora prasījumu trīs mēnešu laikā no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, bet ne vēlāk kā tiek sastādīts kreditoru prasījumu apmierināšanas plāns. Prasījumā norāda minētās regulas 41. un 42. pantā noteiktās ziņas. Kreditora prasījumu ārvalsts valūtā administrators pārrēķina euro saskaņā ar grāmatvedībā izmantojamo ārvalstu valūtas kursu juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienā."

References

Grāmatas un raksti

Dirix, E., Sagaert, V. (2006). *Cross-border insolvency in Belgian Private International Law*. John Wiley & Sons, Ltd.

Garner, B. A. (2001). *Black's Law Dictionary.* 2nd Pocket Ed. West Group

Jakubecki, A. (2013). *Opening of Insolvency Proceedings pursuant to Council Regulation (EC)* No. 1346/2000 of 29 May 2000 on Insolvency Proceedings*.* Comparative Law Review

Kirshner, J. A. (2018). *International Bankruptcy: The Challenge of Insolvency in a Global Economy*. The University of Chicago press, p. 141

Saleniece, D., Upenieks, G. (2007). *Pārrobežu maksātnespējas process*. Tieslietu ministrija, 16. lpp.

Wessels, B. (2012). *International Insolvency Law*. Kluwer Legal Publishers, the Netherlands, p. 1022

Wessels, B. (2004). *European Union Regulation On Insolvency Proceedings: An Introductory. Analysis*; in: Wessels. Current Topics of International Insolvency Law. Kluwer BV, Deventer, p. 28

Normatīvie akti

Latvijas Republikas Civillikums, pieņemts 28.01.1937. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41, 20.02.1937. Pēdējie grozījumi 29.10.2015.

Civilprocesa likums, pieņemts 14.10.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 03.11.1998.; *Ziņotājs*, Nr. 23, 03.12.1998. Pēdējie grozījumi 25.10.2018.

Eiropas Padomes 2000. gada 29. maija regula (EK) Nr. 1346/2000 par maksātnespējas procedūrām. Pieejams: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32000R1346 (skatīts 21.02.2016.)

Eiropas Padomes 2015. gada 20. maija regula (EK) Nr. 2015/848 par maksātnespējas procedūrām. Pieejams: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32015R0848 (skatīts 21.02.2016.)

Maksātnespējas likums, stājās spēkā 01.11.2010. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 124 (4316), 06.08.2010. Pēdējie grozījumi 31.05.2018.

Ministru kabineta 2018. gada 18. decembra noteikumi Nr. 837 "Kārtība, kādā kārto maksātnespējas procesa administratora amata pretendentu sarakstu un izvēlas maksātnespējas procesa administratora amata kandidātu". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 251 (6337), 21.12.2018.

Ministru kabineta 2016. gada 21. septembra rīkojums Nr. 527 "Maksātnespējas politikas attīstības pamatnostādnes 2016.–2020. gadam". Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/284925-par-maksatnespejas-politikas-attistibas-pamatnostadnem-2016-2020-gadam-un-to-istenosanas-planu (skatīts 05.03.2019.)

Judikatūra

Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 24.04.2015. spriedums civillietā Nr. C3126011

THE VALUE TO HUMANITY OF EFFICIENT LEGAL REGULATION OF E-WASTE PREVENTION IN LITHUANIA

Erika Statkiene,
Mykolas Romeris University, *Lithuania*
E-mail: erstatkiene@stud.mruni.eu

Abstract

Electrical and electronic equipment waste is the one of the fastest growing hazardous waste types in this century. The aim of the thesis is to analyze the efficiency of the implementation of legal regulation of prevention of e-waste in Lithuania. To seek the goal the method of legal document analysis and comparative analysis of legal doctrine is used. The historical comparative method is used for evaluations of changes in the legislation as well as the parallel analysis of legal acts. The main goal is to find a way to improve e-waste legal regulation in Lithuania in the field of prevention, by eliminating dysfunctions in the legal regulation of e-waste prevention management. Electrical and electronic equipment products have become accessible to every consumer; therefore, it can be assumed, that the production and usage of electronic products will continue to grow, and the legal regulation of such waste, in the area of prevention, will remain relevant. Thus, this research has the value not only to humanity but to the environment as well, as it will identify the challenges of the practical implementation of the legal regulation of prevention of e-waste in a globalized environment.

Keywords. Electrical and electronic equipment waste, legal regulation, prevention

Introduction

The increasing variety of electronic product manufacturing and growing consumption in the global market, through which electronic products have become accessible to every consumer, allows to assume, that the production and usage of electronic products will continue to grow, and the legal regulation of such waste in the areas of prevention, recycling, recovery, will remain relevant not only in this century, but also in the decades to come. According to Kumar and Singh (Kumar & Singh, 2013) "By 2020 e-waste from old computers in South Africa and China will grow by 200–400% and by 500% in India whereas for mobiles it will be 7 times higher in China and 18 times higher in India compared to 2007" (p. 6). The research tasks are: to define concepts of electrical and electronic equipment waste legal regulation and to analyze value of efficiency of effective legal regulations of e-waste prevention in Lithuania. In order to find out whether the implementation in the field of legal regulation of e-waste management and prevention is effective enough in Lithuania, to deal with fast growing e-waste quantities, it is necessary to investigate the challenges of the practical implementation of the legal regulation of the prevention of e-waste management in a globalized environment.

1. Theoretical framework and Methods

The historical comparative method is used as well as the parallel analysis of legal acts to analyze legal regulation and how the legislation has evolved. By choosing the historical comparative

research approach, it is attempted to examine the legal regulation of e-waste management development peculiarities from a different perspective, as well as to evaluate how long it will take to implement national legislation in the Lithuanian legal system. The first Council Directive implemented in Lithuanian legislation was selected as the starting point. The paper comprehensively applies the qualitative theoretical document analysis and comparative analysis method. Thorough analysis of Lithuanian legal bases, legal documents, scientific articles and other legal doctrine sources is conducted, for the study of the selected topic. The document analysis is used to research the doctrine of law, at the same time, using comparative analysis method (comparing legal acts regulating e-waste as well as legal literature), by assessing the legal acts regulating the implementation of prevention of electrical and electronic equipment waste. It should be noted, that in Lithuania there is no research made in this specific area, as the question of e-waste prevention was briefly mentioned only in the article of legal regulation of waste prevention (Pasvenskienė & Pranevičienė, 2019, p. 163). An analytical description of the research is chosen, because it is considered to be one of the main principles in the research methodology, the essence of which is the identification and analysis of the features of the object, in this case the value to humanity of efficiency of implementation of Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE) prevention. The analysis of the selected data, in this case of the legal document analysis, is inseparable from the evaluation of their usefulness for the research, so it is carried out on the basis of various visual operations, generalization, comparison and comprehensive insight. The systematic approach reveals relationships between the elements and the relationship with the environment, examining how the legal regulation of e-waste prevention is implemented and what significance it has to public welfare. The qualitative research is empirical in nature, so the result is obtained by summarizing and give meaning to the collected information, in this study, scientific articles, legislation and other legally regulated prevention measures. The grounded theory is applied by analyzing the data obtained in the form of available sources placed in a text form, which helps to derive theoretical statements from the original data. The research is based on grounded theory, as it is based on the results of document analysis when subjectively relevant text is analyzed and its content is re-interpreted and summarized.

2. Concept and types of electrical and electronic waste

The impressive pace of production and consumption of electronic products in the global market, through which electronic products have become available to every consumer, suggests that in the age of computers and new technologies, WEEE is one of the fastest growing types of waste. Considering the trend of computerization, the production and use of electronics generated goods will continue to grow, so the legal regulation of such waste in the areas of prevention, recycling, recovery and disposal will remain relevant not only in this, but also the coming decades. WEEE is classified as a hazardous waste because it contains mercury, cadmium, lead, chromium VI, polybrominated biphenyls and polybrominated diphenyl ethers, asbestos that pose a health or environmental hazard, especially if they are not treated under the best conditions. Hazardous WEEE and regulation peculiarities of its prevention are important not only for the interests of the country, but also for the welfare of the whole society, as proper legal regulation of prevention, recycling, recovery and disposal of these wastes will directly affect our environment, its ecosystem and our own quality of life and health. WEEE is described as “any” device containing an electrical power supply that has reached the end of its life. According to Venckus (Venckus, 2008) waste is a waste of materials used in human activities and production processes that waste holder removes, wants or has to remove (p. 150). According to Joines (Joines, 2012) the e-waste dilemma

"requires an overhaul of a complex system. It seems that the current global economic system has run its course and it is time for a change – one in which people and the environment take precedence over economic growth. Until our priorities change, the e-waste problem will become an even larger and more catastrophic issue than it is today" (p. 11–12). The Directive adopted by the Council of the European Union as of 19th November 2008 states, that WEEE waste is defined as: "The material or object the holder discards, intends or is required to discard". Each country establishes a list of the lifetime of its e-waste products and indicates which WEEE products are considered as e-waste. The national definitions and sub-national definitions of e-waste are very different. The waste holder must separate electrical and electronic equipment waste from other waste, not mix it with other waste or materials, and not disassemble it, so the legal definition of such waste has to be accurate and understandable for all consumers.

3. Prevention and its importance in terms of other priority areas

Prevention is the reduction of certain waste sources, seeking to minimize the amount of material used to produce the particular product. According to Venckus (Venckus, 2008) the system of preventive measures consists of: regulation, restrictions and prohibitions, restrictions on the use of natural resources, environmental impact assessment and spatial planning (p. 163). Waste prevention methods help to produce products or materials that make up a smaller amount of waste before recycling, thus reducing the cost of purchasing and the amount of material that needs to be processed for recycling, which not only serves our environment, but also saves costs for organizations. The issue of hazardous waste management, as well as issues of WEEE waste management regulation, are increasing the debates in international arena. According to the Basel Convention valid in Lithuania from July 21, 1999 (Basel Convention on behalf of the Community, 1999), it can be stated that in many countries around the world it is aimed to adopt new e-waste management guidelines, ensuring that old electronic devices are re-used for the production of new goods, the key issue is considered to be the implementation of prevention under conditions of globalization. Article 13 of the Convention states that the Parties, by exercising their right, may prohibit or not allow the import of hazardous or other wastes destined for disposal, disallow to export hazardous wastes if the importing country without the publication of a prohibition on the import of hazardous or other wastes, does not consent in writing to a specific import discharge. With the growth of technology production and its use on the international market, each country is responsible for reducing hazardous waste streams, limiting the transmission of pollution to humanity and endangering their health as well as well-being. It should be emphasized that the diffusion and use of technology in everyday life is a cause for concern about the proper conservation of the environment and public health on a global scale. According to statistical data, only in Lithuania in forestry, the number of daylight lamps and other waste containing units of mercury in eight years till 2016 year tripled, while the number of discarded machinery and equipment components doubled, so it can be assumed that quantities of electrical and electronic waste are only increasing not only in this area, but in other sectors as well (Database of Indicators, 2017). For the purpose of facilitating human life and satisfying needs, in the future the development and use of electronic products is expected to increase (which suitability and appliance cycle will be getting shorter), so it is imperative to start planning the improvement aspects of "Environmental burden" regulation, thus seeking to avoid problems with environmental pollution and human health, as well as to ensure public safety and well-being, by improving the effectiveness of our environmental system and reducing generation of such waste. The first Council Directive which implemented necessary measures to ensure that dangerous substances

wouldn't be placed on the market without proper labelling stated, that "Member States shall take all necessary measures to ensure that dangerous substances cannot be placed on the market unless the strength and impermeability of their packaging satisfies the following requirements, any packaging meeting these requirements being regarded as adequate" (Council Directive 67/548/EEC of 27 June 1967 1967). The next Directive was implemented almost after a decade, which stated, that the Member States should take all necessary measures to ensure that the dangerous substances and preparations were properly listed (Council Directive of 27 July 1976 (76/769/EEC), 1976). The reduction of the amount of hazardous substances in electrical and electronic equipment is one of the priorities in our century and has been in force since February 2003 (Directive 2002/96/EC of the European Parliament and of the Council, 2003), a Directive, designed to protect human health and the environment. The Directive states that its purpose is to establish appropriate rules in this field, contributing to the protection of the environment and human health, which would reduce disparities between the laws and administrative measures adopted by Member States on the restriction of the use of hazardous substances in EEE, the absence of which may constitute a barrier to trade barriers, distort competition and thus directly affect the establishment and functioning of the internal market. It should be noted that not only this legislation, but also the 2008 Directive, emphasizes the prevention of WEEE as a key priority in waste management legislation. Prevention is defined, *inter alia*, as a means of reducing the amount of harmful substances in products (Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives (Text with EEA relevance), 2008). This Directive supplements the existing Regulation on the registration, evaluation, authorization and restriction of chemicals (Regulation (EC) No 1907/2006 of the European Parliament and of the Council (REACH), 2006), which stresses that the primary objective of the regulatory framework for WEEE – to ensure a high level of protection of human health and the environment, as well as free movement of chemicals, both individual and in preparations or products, while enhancing competitiveness and innovation. This Regulation should also encourage the development of alternative methods for assessing the danger of chemicals. A high level of protection of human health and the environment for sustainable development should be ensured in accordance with the Regulation in coordinating legislation on chemicals. Those laws should be applied in a non-discriminatory manner, irrespective of whether the substances are traded on the internal market or internationally, in accordance with the Community's international obligations. In order to implement the World Summit Plan on Sustainable Development as of 4th September 2002 in Johannesburg, the European Union is aiming to achieve the goal of sustainable development, so that chemicals were produced and used in such a way as to minimize the negative effects on human health and the environment. "From this continent, the cradle of humanity, we declare, through the Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development and the present Declaration, our responsibility to one another, to the greater community of life and to our children" (Johannesburg Declaration on Sustainable Development – A/CONF. 199/20, 2002). The United Nations Conference on Environment and Development, held in Rio de Janeiro, approved the adoption of the Global Program and the Rio Declaration on Environment and Development (Aleknevičienė, et al., 2014). Between the Rio and Johannesburg conferences, the world's nations were gathered at several major conferences supported by the United Nations "including the International Conference on Financing for Development, as well as the Doha Ministerial Conference. These conferences defined for the world a comprehensive vision for the future of humanity" (Johannesburg Declaration on Sustainable Development – A/CONF. 199/20, 2002). These decisions had an impact on the Implementation of the Strategic Approach to International Chemical Management adopted in Dubai on 6th February

2006. According to the Opinion of General Advocate Tanchev, "the competent authorities of a Member State are entitled to take any or all of the following measures to remedy an infringement under the REACH Regulation. The selected measures will inevitably differ in all circumstances. The measures may include the following: instructions for registration, any necessary temporary instructions, such as instructions for seizure of chemicals, pending completion of the remedy procedure so that practically it would not be impossible to export them, imposition of fines and, in severe cases, imposition of criminal sanctions" (Byla C-535/15 Freie und Hansestadt Hamburg prieš Jost Pinckernelle, 2016). In assessing the functioning of the created legal instruments (the Directives) regulating chemicals in the Community, a number of problems with the application of Community legislation on chemicals have been identified, which lead to Member States' laws and regulations, having a direct impact on the functioning of the internal market in this area. There is also a need for more active protection of human health and the environment in line with the precautionary principle. With the mentioned legal acts, it is aimed to create a new system, which goal is to encourage and, where appropriate, ensure that substances of very high concern are ultimately replaced by less dangerous substances or technologies if there are economically and technically viable alternatives. However, according to Kumar (Kumar & Singh, 2013) all the legal regulations "lack of foreseeing the growing implications that is to be faced by world on other hand. The realization of growing problem is not being taken care of in urgent manner" (p. 13–14). Therefore, it is inevitable to keep improving legal regulation of e-waste management, taking into account the exponential growth of these types of waste.

4. Legal regulation of e-waste prevention

Most electrical and electronic equipment waste is classified as hazardous because it contains precious metals and other hazardous chemicals that produce toxic substances, so the legal regulation of the prevention, recycling and disposal of these wastes is a topical issue for most countries in the world where prevention is given a priority (Directive 2011/65/EU on the restriction of the use of certain hazardous substances in electrical and electronic equipment, 2011). Proper implementation of prevention ensures not only the protection of the environment, the reduction of air and land pollution, but at the same time protects our health and the well-being of the environment. According to Zhang (Zhang, et al., 2016) "Appropriate environmental regulation would likely realize a win-win result of energy conservation and emission reduction" (p. 1967). In each country, a regulatory framework for WEEE management is in place, providing for the appropriate recycling, reuse, disposal and, above all, prevention of such waste. According to Yang (Yang, 2008) in China e-waste legal regulation „encourages eco-design in the EE industry, and defines the responsibility of relevant agencies as well as the necessary role of various stakeholders, including manufacturers, importers, retailers, post-sale service providers, consumers and e-waste collectors, and individuals and enterprises engaging in e-waste dismantling, treatment and disposal (p. 346). However, the question arises as to the effectiveness of the measures put in place to prevent the uncontrolled destruction of hazardous WEEE, the implementation of such products, the re-use of e-waste, the regulation of proper collection and transportation, both in Lithuania and abroad. According to the Aarhus Convention, environmental protection and human rights are inextricably linked. It states that the parties to the convention have recognized that adequate environmental protection is essential for human well-being and fundamental human rights, including the right to life, and that every person has the right to live in an environment appropriate to his or her health and well-being, both individually and with others must protect the environment (Convention on Access to Information, Public Participation, 2008).

The Convention states, that the society must be informed about the environmental decision-making process, be able to use it freely and know how to apply it, therefore in this way to increase the accountability and transparency of the decision-making process and strengthen public support for environmental decision-making as well as to ensure, that each person has the right to live in a healthy environment and improve its condition, both individually and with others, due to the well-being of present and future generations. In accordance with European Union and national legislation norms on waste prevention and management, legal acts on waste prevention and management, the order of priorities in waste hierarchy is the following: prevention, preparation for re-use, recycling, other uses, use for energy recovery, disposal (Directive 2008/98/EC, 2008). It should be noted, that in April 29 2004 in the Regulation (EC) No 1049/2001 of the European Parliament and of the Council (EC) No 850/2004 of 29 April 2004 on persistent organic pollutants (Regulation (EC) No 850/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on persistent organic pollutants and amending Directive 79/117/EEC, 2004), it is stated that the objective of protecting the environment and human health cannot be sufficiently achieved by the Member States without reducing the environmental footprint of the relevant heavy metals and flame retardants, which amount reduction requires necessary WEEE collection, processing, recycling and disposal measures, as laid down in 27 January 2003 Directive 2002/96 / EB of the European Parliament and the Council on waste electrical and electronic equipment (Directive 2002/96/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 2003 on waste electrical and electronic equipment (WEEE) – Joint declaration of the European Parliament, the Council and the Commission relating to Article 9, 2003). Despite these measures, a significant amount of WEEE will continue to be disposed in the regular way inside or outside the European Union. It should be noted that, even if WEEE were collected separately and transferred for recycling, the mercury, cadmium, lead, chromium VI, asbestos, polybrominated biphenyls and polybrominated diphenyl ethers contained therein would pose a health or environmental hazard, especially if they are not processed under the best conditions. Issues and discussions arising from the legal regulation of WEEE in the context of globalization can be attributed to the e-waste World Trade Association established in 2009, which aims to identify the shortcomings of international law in the fields of transportation, transmission and regulation of hazardous e-waste. The next important step in regulation of e-waste management and prevention is the Directive 2012/19/EU of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on waste electrical and electronic equipment. This Directive foresees measures to protect the environment by preventing the adverse impacts of the generation of waste from WEEE, by reducing overall impacts of resource use and improving the efficiency of such use in accordance with Articles 1 and 4 of Directive 2008/98/EC (Directive 2012/19/EU of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on waste electrical and electronic equipment, 2012). The Directive states, that "Member States shall adopt appropriate measures to minimize the disposal of WEEE in the form of unsorted municipal waste, to ensure the correct treatment of all collected WEEE and to achieve a high level of separate collection of WEEE". For WEEE from private households, Member States has to ensure that: systems are set up allowing final holders and distributors to return such waste at least free of charge, this regulation is implemented in Lithuanian legislation as well. It is stated, that Member States has to ensure the availability and accessibility of the necessary collection facilities. The Article 6 indicates, that Member States has to prohibit the disposal of separately collected WEEE which has not yet undergone the treatment and shall ensure that the collection and transport of separately collected WEEE is carried out in a way which allows optimal conditions for preparing for re-use, recycling and the confinement of hazardous substances, this regulation is also implemented in Lithuanian legislations as well. According to S. Khan (Khan, 2016), the

modern international environmental regime regulating cross-border cooperation in the field of e-waste primarily ensures the implementation of the continuity of old electronic goods in economic circulation (p. 248), so successful waste management is directly dependent on the legislative control of the world countries and the proper development and implementation of legislation on producer responsibility. According to Khan all examples of prevention mentioned above should be properly regulated, because only by way of legal regulation (through tax law, state coercive mechanism, and other legal effects) the number of consumers, business entities and private individuals will get more involved and implement waste prevention programs.

5. Good practice in waste management

Based on good practices in other countries, in Luxembourg for instance: Such products as rechargeable batteries and accessories as well as low energy lamps, LED lamps and other labelled products must meet the criteria. Durability and energy consumption are the foundation, products must be designed for long-term use and be energy-efficient, also the product must be easy to recycle. It also includes easy energy recovery through burning (Best practice – Waste prevention – Environment – European Commission, 2016). In results, the label is well appreciated and it is expected that it will increase the environmental performance of consumers. The purpose of the label is to increase the visibility of organic products and raise public awareness. The greater objective is to develop changes in consumer behavior in order to purchase less environmentally friendly products, especially those containing hazardous substances. In the United States, the principle of a three-pronged waste prevention program is followed by waste-related organizations (Waste Prevention | WasteWise | US EPA, 2016). The first objective is to minimize waste accumulation by changing and improving the company's manufacturing practices to reduce the amount of waste, resulting from the design, manufacture, purchase or use of materials or products. The second important goal of prevention is to make the recurrent re-use more effective in practice. Re-use is restoration, renewal, washing or simple use of worn or used products, appliances, furniture and building materials for internal reuse. The third tool of the prevention implementation program is the implementation of a donation and interchange policy. Organizations can donate products or materials to charities or non-profit organizations or exchange materials through interchange of commercial information. The above examples provide a clear meaning and the essence of prevention, but in the field of WEEE regulation, prevention is implemented differently, given that these wastes are classified as hazardous, prevention is primarily aimed at reducing the amount of hazardous substances in equipment, and therefore focuses on certain types of production technologies as well as a strong focus is put on promotion of scientific progress, especially to extend the operation of the devices and to increase efficiency. In Vienna, the waste management plan describes in detail the waste prevention and recycling strategy to reduce emissions, reduce hazardous substances and disperse them as well as to improve resource efficiency. Another tool is Flea Market: an online platform for the exchange of goods, construction tools, materials and garden equipment. Repair and service center, where 23 local small repair shops offer affordable home appliance repair services and absorb material recycling devices. By promoting change in life it is aimed to encourage spending on services and culture, rather than on material goods, to reduce consumption (Best practice – Waste prevention – Environment – European Commission, 2016). Results: Service centers annually repair approximately 400 tonnes of appliances, and the market for online units sells 450 tons of used appliances. The authorities of one government calculated that the centers saved around 11,000 tonnes of waste, and the flea market saves around 1,000 tonnes of waste every year. Consulted more than 600 companies and

helped save 34 million EUR, because over 100 million in waste was avoided. The case of Ireland indicates that prevention is influenced by such campaigns as "Green Business Initiative" in providing support to companies. The audit helps companies to divide their waste by species, volume and source, and monitor changes in these categories. Benchmarking allows businesses to compare their performance scores with European averages. A phone helpline was set up and help provided by the website is constantly running (Best practice – Waste prevention – Environment – European Commission, 2016). Results: Ireland saves money by increasing its resource efficiency. In the first year 190 hotels joined the initiative, 80 of which were awarded bronze, silver or gold standards. Through waste prevention and recycling efforts, each hotel saved between € 5,000 and € 45,000, equivalent to 4,000 tonnes of landfill waste. Portugal's prevention measures are directed to a multitude of waste streams, and the information portal that has been set up describes how to behave at home, in the workplace and in other environments: there is created an eco-citizen letter on waste storage obligations. Online users regularly receive information on prevention and mitigation activities. There are ten orders for waste prevention, highlighting the key actions that are effective and easy to adopt, practical ideas for reducing or avoiding waste at home, in the office, at school, at parties, during holidays, in the countryside, etc. There is an interactive space where citizens can share ideas and contest "The numbers of my ideas", each month recognizing one useful idea. Game and waste simulation tools (Best practice – Waste prevention – Environment – European Commission, 2016). The results: Many of the recommended actions are clearly beneficial and effective when widely adopted at Community level. The website provides a lot of information and motivational materials that support the "100 kilograms less" task in schools, and is accessible and understandable to a wide audience, including students at three selected levels.

6. Lithuanian legislation in the field of e-waste prevention

According to Article 53 part 3 of the Constitution of the Republic of Lithuania, the state and every person must protect the environment from harmful effects, based on 54 Article, the state is taking care of the protection of the natural environment, fauna and flora, individual natural objects and particularly valuable areas, the state supervises the proper usage as well as restoration and replenishment of natural resources, also it states that the law prohibits the destruction of land, its depths, waters, water and air pollution, making radiant impact to the environment and impoverish the flora and fauna (The Constitution of the Republic of Lithuania, 2014). Thus, the management and prevention of hazardous waste, such as EEE, must be a priority in governmental activities. This article focuses on the examination of the proper legal regulation of WEEE. The main problem is the efficiency of the implementation of the legal regulation of e-waste prevention and management according to the priority directions. The aim of this study is to analyze the peculiarities of the legal regulation of WEEE in the field of prevention and their significance for the safety and well-being of mankind, to determine the progress and initiatives of the EU Member States in the waste reduction process and to adapt them to the improvement of Lithuanian legal regulation. The website of the Agency of the Lithuanian Ministry of Environment indicates that if you have electrical and electronic equipment waste, you can: free of charge give the old equipment to the distributor who sells the same equipment; to take it to the municipal bulky waste collection sites; to hand them over to the municipality at least twice a year during a bypass; to deliver them to the manufacturers 'and importers' sites for receiving such waste; to deliver them to such waste collection sites organized by electrical and electronic equipment waste managers; to invite electrical and electronic equipment waste managers to take out of use

equipment on their own (The Environmental Protection Agency – Atliekų apskaita, 2017), – which is perhaps the only information available to consumers about the management of such waste, while prevention measures and ways to implement them are not mentioned, so the public is not properly familiarized with the possibilities, not only to get rid of these wastes, but how to deal with them in general, how to achieve the reduction and reuse of such waste. The Lithuanian tax Law on Environmental Pollution indicates, that in 2019 the cost of hazardous waste disposed at the landfill is 65,16 euros per tonne, in 2020 the cost will increase till 70,96 euros per tonne (XIII-1793 Nr. VIII-1183 7), therefore e-waste disposed at the landfill must be paid by its owner. Lithuanian legal regulation, as a result of taking into account the directives to set targets for reducing the amount of hazardous substances in WEEE, adopted an appropriate legal act to help achieve these goals. For example, the rules for handling polychlorinated biphenyls and polychlorinated terphenyls (PCBs / PCTs) have been developed to ensure that PCBs are disposed of as soon as possible and equipment containing it, is decontaminated or disposed of, and inventories of equipment containing PCBs are identified, by procedures for labeling, storage, operation, decontamination and disposal (473 (PCB/PCT), 2018). This regulation was implemented in 2003 and it indicates, that the holders of equipment with a PCB must take the necessary measures to remove PCBs and equipment containing PCBs should be decontaminated or removed. Any PCB equipment that has been decontaminated shall be clearly labeled with a non-tearable, non-erasable, engraved or engraved label, therefore the roles for these substances are very precise. It is important to note, that the main legal act for WEE regulation in Lithuania is The Government of the Republic of Lithuania adopted a decree on WEEE waste management rules approval implementing the July 4th European Parliament and Council Directive 2012/19 / EU on waste electrical and electronic equipment waste requirements (D1-481, 2018). According to this legal act, the Persons involved in the management of waste electrical and electronic equipment shall first assess whether separately collected non-disassembled electrical and electronic equipment is suitable for re-use. It is mandatory, that managers of these type of waste has to ensure, that it is first prepared for reuse. WEEE that is not ready for reuse must be treated with the most appropriate waste recycling options. According to this regulation, manufacturers or importers of WEEE (article 8–11), have to register EEE beforehand using according to the Rules for Registration of Manufacturers and Importers. They also have an obligation to educate and inform the public according to the procedure established by the Minister of Environment of the Republic of Lithuania, as well as to organize the collection, transportation, processing or participation of WEEE generated by the use of EEE supplied by producers or importers in the domestic market of the Republic of Lithuania, for the purpose of business management of municipal waste management systems organized by municipalities. The manufacturers or importers of new types of EEE must provide information to waste management companies on materials and parts of this equipment, their dismantling, possible reuse, hazardous materials and mixtures contained in this equipment and their locations. The regulation indicates, that manufacturers or importers of EEE must provide information to the public themselves or through distributors on: hazardous substances; the environmental and human health hazards of hazardous substances in EEE; damage to the environment and human health from inappropriate WEEE; WEEE management options and collection points; the requirement to collect separately this waste and not to dispose of it with other municipal waste; public rights and obligations in contributing to the reuse, recycling and other use of waste electrical and electronic equipment and other relevant information. It is noted, that information in the instructions for use of the equipment or in a separate publication must be made available to the public in writing at the point of sale. The legislation states, that distributors of EEE are required to receive free of charge

household e-waste provided by the consumer (article 11–15). Distributors of EEE, at the point of sale, must provide written information to all consumers on how consumers can dispose of WEEE to distributors, as well as distributors using telecommunication devices must publish information on the website in a prominent place on the website to whom and how the user can dispose of waste electrical and electronic equipment (article 16). All the liquids in the electrical equipment and gases must first be pumped out of waste electrical and electronic equipment and the following substances, mixtures and parts shall be separated, and the separate WEEE must be further treated: fluorescent coatings must be removed from the electronic tubes; equipment containing ozone depleting gases or gases with a potential for warming more than 15 must be properly extracted and treated in foams and refrigeration circuits. It should be mentioned, that the regulation sets out the requirements for household EEE acceptance areas. An individual manufacturer or importer, or a licensed producer and importer organization representing producers and importers of electrical and electronic equipment must provide the reception, which must be convenient for the person who wishes to dispose of the WEEE and is labeled with information indicating that WEEE is accepted at this location. At the reception site, all household electrical and electronic equipment must be taken free of charge without the need to purchase the new electrical and electronic equipment. WEEE at the reception site may not be accepted if the waste consists of electrical and electronic equipment without the main parts of the equipment or if it contains waste that is not waste electrical and electronic equipment and endangers workers' health or safety. (act. 34–50). Thus, not all consumers know this information and reception location points, these regulations were implemented based on Directive 2012/19/EU of the European Parliament and the Council. Looking into the Lithuanian Law on Taxation and the Law on Tax Administration, it can be stated that e-waste holders do not have any tax incentives for collection, handing over and informing of such waste. However, the laws of Lithuania, are based on the principle of producer responsibility, inform and educate the society (D1-554, 2012). Thus, the system is based on the legal obligations (I-2223, 2018) and sanctions imposed on them, which are provided in the Code of Administrative Offenses of the Republic of Lithuania (XII-1869, 2015), The Criminal Code of the Republic of Lithuania (VIII-1968, 2019). In the Environmental Protection Act (article 95–101) it is stated, that everyone who is responsible for violation of WEEE and EEE legislation requirements will be punished by a fine imposed, which size ranges from 120 to 6000 euros. It can be stated, that main violations are for the: execution of accounting for the supply of EEE to the domestic market without complying with legal requirements; the submission of obviously false or counterfeit data in the accounting records of EEE; failure to provide the data; distribution EEE, which is not registered by the manufacturer or importer according to the procedure implies the biggest fine of six thousand euros; failure to comply with the obligation to dispose of the product in the prescribed manner; the supply of unmarked electrical and electronic equipment; obligation to provide a document proving that the management of waste electrical and electronic equipment will be financed; failure to comply with, or inadequate enforcement of the obligation to educate or inform the public about the management of product waste. The sanction has different amount of fine in an Article 249 of the Code of Administrative Offenses. It is stated, that you can get a fine for the failure to comply with WEEE management requirements for the placing on the market electricity and electronic equipment; for failure to disclose information on hazardous substances in EEE, or information on the management and reception of waste from on-site equipment to users of EEE, or not registered by the manufacturer or importer. The refusal to charge a consumer at the point of sale for the WEEE generated by the consumer at the point of sale and supply of unmarked EEI to the market entails a fine as well. The biggest fine in this regulation is for the WEEE failure and non-participation in the management system which entails

a fine of 2700–6000 euros. The Criminal Code (article 270[2]) indicates, that a person who, without a permit, or otherwise, violating the requirements of legal acts, carried fifty tonnes or more of hazardous waste for use or disposal at the state border of the Republic of Lithuania, shall be punished by a fine or arrest, or imprisonment for up to three years. Therefore, in can be stated, that the legislation on implementation of prevention of WEEE is based on the penalty system, in other words, prevention is implemented through a coercive mechanism, threatening the imposed monetary sanctions, which is effective, but not always helps to prevent from making these violations in the future, that's why it is important to manage prevention system by increasing consumer awareness and good judgment. The review of Lithuania initiative and prevention actions, showed, that the main prevention areas are organized in the field of municipal waste management, sorting and collection. Such campaigns as "Let`s do it", "drop into a container", "protecting nature and myself", "thinking, sorting, living", only about one-fifth of the Lithuanian population knows about them, except for the campaign "Let`s do it", in 2017 84 % of respondents were familiar with this initiative. The carried out research revealed an increase in the number of people supporting the prevention and management of waste, thus other campaigns, such as: "Drop into a container", "Protecting nature and myself", "Thinking, Sorting, Living", were mentioned less often (from ten to fifteen percent) (Lietuvos gyventojų požiūris į atliekų tvarkymo sistemą, 2017). It can be stated, that there are no campaigns related to WEEE prevention in Lithuania at the moment. Therefore, some of the WEEE generated waste is dangerous because it contains heavy metals or ozone depleting substances, the main objective of WEEE waste prevention is to promote its reuse to minimize the environmental impact of WEEE using these products as long as possible. The Lithuanian legal legislation applies the producer responsibility principle to the WEEE waste stream. In Lithuania, when implementing the analyzed legal acts, the legislation regulates the amount of harmful substances in packaging, electrical and electronic equipment, vehicles, batteries and accumulators. The State Non-Food Products Inspectorate under the Ministry of Economy is authorized to control the amount of harmful substances in these products. These priority waste streams have the greatest negative impact on the environment and human health when they are in big amounts. Key measures to implement WEEE waste prevention include the maintenance of the durability of such devices, the development of a recycling and repair facility, and a repair system. Applying the principle of producer responsibility promotes eco-design that ensures waste prevention at all stages of the product life cycle. Pursuant to the Order of the Minister of Environment of the Republic of Lithuania (2018 m. Kovo 12 d., 2018), prevention must be carried out in order to establish the requirement for re-use and preparation for re-use activity, so that waste (electrical and electronic equipment, furniture, etc.) that appears on bulky sites, but is still suitable for re-use, were collected in such a way that it is not damaged, broken and maintained in good condition and can be re-used (the implementation period 2014 – 2020). The next step in meeting the prevention targets set out in the directives is that the growth of consumption of electrical and electronic equipment for municipal waste, including packaging, should increase at a slower pace and the amount of waste does not exceed the average of the Member States of the European Union, thus reducing the consumption (purchase) itself, which can only be achieved by raising the awareness of users themselves and by extending the lifetime of the devices through new research. Another step in the plan for implementing prevention, is to develop a feasibility study to analyze the effectiveness of preparing waste prevention measures for re-use, and to identify areas for the most effective and useful measures for re-use preparation, to assess priority repair/maintenance services instead of new product use options (the implementation period 2019), so it is also dedicated to scientific activities that are expected to find new solutions in the implementation of prevention. The approved plan of The Minister

includes an obligation to include waste prevention measures (at least for packaging and WEEE waste), including public information on waste prevention measures, regional and municipal waste management plans. The improving the legal regulation of e-waste by laying down requirements related to the prevention and re-use of such waste generated in the municipal waste stream is one of the essential prevention objectives, but there are no specific actions description for the implementation of performance. As the presented data show, campaigns and initiatives related to WEEE management have not been organized yet in Lithuania, so as the waste in this area, although this should be considered as a priority to promote prevention, is so far left out and regulated through legislation foreseeing obligation of information and education of society, but not taking more direct actions and real steps to implement it.

Results and Conclusion

Prevention of WEEE management in Lithuania is characterized by restriction of harmful substances. The analysis of legal acts showed, that the priority of waste prevention basically focuses in reduction of packaging, waste of electrical and electronic equipment, biodegradable waste, hazardous and construction waste. In Lithuania, as in many other states, the prevention of WEEE is regulated on the basis of the proposed directives and various legal acts. In implementing the directives in Lithuania, several action plans are foreseen in the field of e-waste prevention management. However, it can be stated that the efficiency is not effective enough, because it depends only on the legally addressed, the implementation of the obligations, laid down in coercion and mechanism-based sanctions. According to the analysis of legal regulations and the data, of growing number of e-waste, it can be stated, that Lithuania should improve legislation, by following other countries good practices and by using legal economic and fiscal instruments, for example, providing certain benefits as tax reduction, that should be included in the tax law legislation. As well as through the administrative instruments, such as good implementation of the administrative work organization, organizing the sale and export of such waste to other countries for recycling, investing in the scientific fields that would allow the development of such waste reduction solutions and the increase of consumer awareness, which implementation would be mandatory not only for the producers and holders of WEEE, but assigned to the state function as well. In order to improve the environmental prevention management of WEEE, protect the environment as well as safety and well-being of mankind, it is necessary to improve the collection, treatment and recycling of WEEE at the end of their lifecycle, which can be achieved through human awareness and consumer education, reduction of consumption, tax reduction, prolongation of equipment`s operation and providing adequate legal regulation in this field.

References

473 Dėl Polichlorintų bifenilų ir polichlorintų terfenilų (PCB/PCT) tvarkymo taisyklių patvirtinimo. (2018, 07). Gauta 2019 m. kovo 2 d., https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/TAR.4CBFD9E253AC/HLpAEiYMBx

2018 m. Kovo 12 d. "Dėl atliekų tvarkymo programos lėšų naudojimo 2018 metais priemonių plano patvirtinimo" pakeitimo. (2018, liepos 27). Gauta file:///C:/Users/Erika/Downloads/result.pdf

Aleknevičienė, V., Bartkutė, R., Bendoraitytė, A., Čiegis, R., Čiulevičienė, V., & Dilius, A. (2014). *Darnus vystymasis: teorija ir praktika / Sustainable Development: Theory and Practice*. Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities Centre for Socio-cultural Research: Vilniaus universitetas

Basel Convention on behalf of the Community, of the Convention on the control of transboundary movements of hazardous wastes and their disposal. (1999, liepos 21). Gauta 2019 m. sausio 30 d. https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/TAR.C8932B3E935F

Best practice – Waste prevention – Environment – European Commission. (2016, birželio 8). Gauta 2019 m. sausio 28 d. http://ec.europa.eu/environment/waste/prevention/practices.htm

Byla C-535/15 Freie und Hansestadt Hamburg prieš Jost Pinckernelle. (2016, gruodžio 21). Gauta 2019 m. sausio 21 d. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62015CC0535

Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. (2008, gruodžio 10). Gauta 2019 m. sausio 22 d. http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43_LT.pdf

Council Directive 67/548/EEC of 27 June 1967 on the approximation of laws, regulations and administrative provisions relating to the classification, packaging and labelling of dangerous substances, Pub. L. No. 31967L0548, DD I TOC (1967). Gauta http://data.europa.eu/eli/dir/1967/548/oj/eng

Council Directive of 27 July 1976 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States relating to restrictions on the marketing and use of certain dangerous substances and preparations (76/769/EEC). (1976). Gauta 2019 m. sausio 30 d. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A01976L0769-20051215

D1-481 Dėl Elektros ir elektroninės įrangos bei jos atliekų tvarkymo taisyklių patvirtinimo. (2018, rugpjūčio 15). Gauta 2019 m. kovo 2 d. https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/TAR.CCEDC459B59F/uZBLcZcRhj

D1-554 Dėl Reikalavimų visuomenės švietimui ir informavimui atliekų, kurioms taikomas gamintojo atsakomybės. (2012, birželio 28). Gauta 2019 m. kovo 2 d. https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/TAR.2E9A98D572BC

Database of Indicators (2017). Gauta 2019 m. sausio 30 d. https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?theme=all#/

Directive 2002/96/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 2003 on waste electrical and electronic equipment (WEEE) – Joint declaration of the European Parliament, the Council and the Commission relating to Article 9, Pub. L. No. 32002L0096, *OJ* L 037 (2003). Gauta http://data.europa.eu/eli/dir/2002/96/oj/eng

Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. (2008, lapkričio 22). Gauta 2019 m. sausio 21 d., http://data.europa.eu/eli/dir/2008/98/oj/eng

Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives (Text with EEA relevance), Pub. L. No. 32008L0098, *OJ* L 312 (2008). Gauta http://data.europa.eu/eli/dir/2008/98/oj/eng

Directive 2011/65/EU of the European Parliament and of the Council of 8 June 2011 on the restriction of the use of certain hazardous substances in electrical and electronic equipment, Pub. L. No. 32011L0065, *OJ* L 174 (2011). Gauta http://data.europa.eu/eli/dir/2011/65/oj/eng

Directive 2012/19/EU of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on waste electrical and electronic equipment, Pub. L. No. 32012L0019, *OJ* L 197 (2012). Gauta http://data.europa.eu/eli/dir/2012/19/oj/eng

I-2223 Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas. (2018, liepos 1). Gauta 2019 m. kovo 1 d., https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/TAR.E2780B68DE62/FJOInnNaTi

Yang, W. (2008). Regulating Electrical and Electronic Wastes in China. *Review of European Community & International Environmental Law*, *17*(3), pp. 337–346. https://doi.org/10.1111/j.1467-9388.2008.00608.x

Johannesburg Declaration on Sustainable Development - A/CONF.199/20 Chapter 1, Resolution 1 - UN Documents: Gathering a body of global agreements. (2002, rugsėjo 4). Gauta 2019 m. sausio 28 d. http://www.un-documents.net/jburgdec.htm

Joines, J. (2012). Globalization of E-waste and the Consequence of Development: A Case Study of China. *Journal of Social Justice*, No. 2, p. 15

Khan, S. A. (2016). E-products, E-waste and the Basel Convention: Regulatory Challenges and Impossibilities of International Environmental Law. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, No. 25(2), pp. 248–260. https://doi.org/10.1111/reel.12163

Kumar, U., & Singh, D. D. N. (2013). E – Waste Management through Regulations. *International Journal of Engineering Inventions*, (3), 9

Lietuvos gyventojų požiūris į atliekų tvarkymo sistemą. (2017, kovo). [www.am.lt]. Gauta 2017 m. lapkričio 7 d., http://www.am.lt/VI/index.php#a/19498

Pasvenskienė, A., & Pranevičienė, B. (2019). Atliekų prevencijos teisinis reglamentavimas. Gauta https://repository.mruni.eu/handle/007/15595

Regulation (EC) No 850/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on persistent organic pollutants and amending Directive 79/117/EEC, Pub. L. No. 32004R0850, 158 OJ L (2004). Gauta http://data.europa.eu/eli/reg/2004/850/oj/eng

Regulation (EC) No 1907/2006 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 concerning the Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals (REACH). (2006). Gauta 2019 m. sausio 30 d., https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2006/1907/2015-06-01

The Constitution of the Republic of Lithuania. (2014, liepos 13). Gauta 2019 m. sausio 30 d. http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm

The Environmental Protection Agency- Atliekų apskaita. (2017). Gauta 2019 m. sausio 30 d. http://gamta.lt/cms/index?lang=en

Venckus, Z. (2008). *Aplinkos apsaugos politika ir teisė* (2. pataisyta laida). Vilnius: Technika.

VIII-1968 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. (2019, sausio 1). Gauta 2019 m. kovo 3 d., https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/JGwfbuTgYF

Waste Prevention | WasteWise | US EPA. Gauta 2019 m. sausio 21 d. https://archive.epa.gov/epawaste/conserve/smm/wastewise/web/html/prevent.html

XII-1869 Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. (2015, birželio 25). Gauta 2019 m. kovo 1 d. https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/4ebe66c0262311e5bf92d6af3f6a2e8b

XIII-1793 Lietuvos Respublikos mokesčio už aplinkos teršimą įstatymo Nr. VIII-1183 7 priedėlio. (s.a.). Gauta 2019 m. kovo 2 d. https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/4b326dd0047d11e9a5eaf2cd290f1944

Zhang, C., He, W., & Hao, R. (2016). Analysis of Environmental Regulation and Total Factor Energy Efficiency. *Current Science*, *110*(10), 1958. https://doi.org/10.18520/cs/v110/i10/1958-1968

THE VERITY OF FORMS OF SPECIAL KNOWLEDGE APPLICATION IN CRIMINAL PROCESS OF GIVING EVIDENCE IN LITHUANIAN LAW

Sigita Šimbelytė, Dr. iur.,
Panevėžys University of Applied Sciences, *Lithuania*
Turiba University, *Latvia*
E-mail: simbelyte.sigita@gmail.com

Abstract

Efficient legislative process in strengthening the enforcement of law and especially in area of criminal proceedings in order to regulate properly special knowledge application in criminal process of giving evidence – should be a top priority for Latvia as well as Lithuania because criminogenic indicators shows difficult criminogenic situations. Latvia as well as Lithuania has made a huge progression in modernization of their classical soviet model of forms of special knowledge system application in the process of giving evidence in criminal procedure by simplifying this system in order to provide a more considerable role to the experts and specialists, but sometimes this unreasonably eliminates the verity of forms of special knowledge especially in Lithuania and Russia. So, the purpose of the research is to analyse the present issues related with verity of forms of special knowledge that are out of formal system limits in these national legal systems, i.e. private experts and extrajudicial examinations in order to find out if such trends to simplify the system may not harm unreasonably the verity of such forms. Since the Latvian model special knowledge application is still being developed by attempting to find its own optimal mechanism, this could be one of the ways for development Latvian national legal system. The results of the analysis shows that the abovementioned forms of special knowledge in Lithuanian criminal procedure law shall be included in binary system of forms of special knowledge application.

Keywords: special knowledge, private experts, extrajudicial examination, criminal procedure, evidentiary procedure

Introduction

Efficient legislative process in strengthening the enforcement of law and especially in area of criminal proceedings should be a priority for Latvia as well as Lithuania because criminogenic indicators shows difficult criminogenic situations, i.e. according to "Eurostat" Crime statistics database, in the last decade criminality has grown, while in other countries, where the application of special knowledge is at a high level (Germany, Austria, Denmark, UK and other) the criminality level is decreasing (for the link see References). The structure of criminality is changing rapidly which makes the situation even worse, i.e. more deliberate and more qualified crimes are made and special attention should be paid to crimes in virtual space at the moment. So this shows the necessity to strengthen competences in law enforcement institutions as well as necessity to regulate properly special knowledge application in criminal process of giving evidence. The relevance of examined topic is determined by another important reason – the special knowledge application reform of 2003 in Lithuania, which tried to implement the main idea of establishing

two levels of special knowledge: the specialist knowledge level in pre-trial investigations and the expert level during court proceedings. However, there are many researchers and practitioners, who recognize that this idea was not implemented because of the fact that the roles of private expert and extrajudicial examinations are even more confusing than experts or specialists (Burda & Juškevičiūtė, 2006; Matulienė, et al., 2012). So such changes require a deeper analysis. Finally Lithuanian law as well as Latvian law development were influenced by the larger neighbour – Russia, as it had been common for a long time, so it is important to investigate the peculiarities of special knowledge application in the criminal process of giving evidence in the Lithuanian and the Russian legal systems which belong to the same Eastern European forensic school, even though there are a big number of studies in Russian legal doctrine in the field of special knowledge application with the new and innovative approaches to these procedural issues.

The object of the research is national legal regulation of private experts and extrajudicial examinations in Lithuanian and Russian criminal procedure law.

The purpose of the research is to analyse the concepts and peculiarities of private experts and extrajudicial examinations in Lithuanian and Russian criminal procedure law.

The tasks of the researches:

1) to analyse national legal regulations of private experts in Lithuanian and Russian criminal procedure law;
2) to analyse national legal regulations of extrajudicial examinations in Lithuanian and Russian criminal procedure law;
3) to evaluate and to compare national legal regulations of these forms of special knowledge in order to draw solutions to identified problems.

The methods of the research: the research was carried out by employing the logical, the comparative legal methods, the system analysis, the historic, the linguistic, the synthesising methods and the analysis of legal documents.

Abbreviations: CCP of the RP – the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania. FL of the RL – the Law on the Forensic Examination of the Republic of Lithuania, CCP of the RF – Code of Criminal Procedure of the Russian Federation.

1. Private expert

Before the analysis of private expertise institute in Lithuanian law, it is necessary to review the origin of this legal institute in Russian criminal procedure law and the question on the possibility to grant the defender the right to perform an expert investigation on his own initiative in the pre-trial phase, which would be raised in discussing all the three projects of the CCP of the RF. Some authors believe that the establishment of this institution in the CCP of the RF by means of the provisions that regulate the legal status of the lawyer and in granting him the right or even the obligation to provide the "defensive conclusion", to submit it to the court with the obligatory procedure and to provide it to the interested in the procedure and to announce it in public in the beginning of the court proceedings equally in the order that is determined for the expert conclusion would finally add the actual adversarial to the criminal proceedings (Майлис, 2015, 231; Ломакина, 2011, 89). In Russian legal doctrine Э. А. Меринов (2006, 39) points out that it is a particularly important problem in special knowledge application as dealing with all the complaints concerning special knowledge application in the process of giving evidence in an

inappropriate way is time consuming; therefore, the expert investigation objects might lose their fundamental diagnostic identification characteristics on the basis of which one may testify. A solution to the present situation, as well as the improvement of the examination quality, could be a strengthened adversarial principle of the parties of criminal procedure by establishing the adversarial from both perspectives, i.e. that of the accused and the defence and that of the adversarial of examinations from both the accused side and the defence side.

However, some authors in legal doctrine, like Л. М. Володина (2006, 223) or С. М. Гарисов and Е. А. Зайцева (2010, 142) support the opposite opinion according to which it is not reasonable to grant the defence the right to carry out the "parallel investigation", to collect evidence, material evidence included, independently and to appoint forensic examination of it in the stage of pre-trial investigation because the actual status of the lawyer considerably differs from the party which supports the state accusation as the lawyer is materially interested in either the validation of the accused or the acquittal of the suspect who often has chosen methods and ways of defence which are directed towards distortion or even concealing of particular circumstances of the case. Also Т. В. Аверьянова (2006, 122) mentioned that lawyers who are actively functioning in the defence may in such cases have real negative impact on the pre-trial procedure, i.e. not only do they create obstacles for the pre-trial investigators who seek to identify the actual circumstances of the case, but also the fact that the pre-trial investigation may become an outstretched process of the entirety of the examinations performed by the interested participants of the procedure which would considerably delay the terms of the pre-trial investigation. The authors also point out that many examination objects require a particular regime of the procedure which includes the quality control, the rules regarding possible damage of evidence which may be performed by the persons with special knowledge in the course of the investigation, and also the fact that in some cases the forensic examination is associated with coercion of the participants of criminal procedure (Корухов, et al., 2004, 54; Винницкий и Мельник, 2009, 58).

Therefore, as long as intense debates regarding the expedience of "legalising" private experts are taking place in Russian legal doctrine, having adjusted and directed legal regulation to the recognition of this form of special knowledge application and the evidential significance of the findings of these subjects which in fact is equal to the regulation of the process of giving evidence by introducing the institution of the private expert, the first steps regarding this issue have been undertaken in Lithuanian legal system despite the fact that the legislator is still indecisive, which results in other problems.

After the FL of the RL came into force, in 2002 the concept of private expert was established in legal acts for the first time by indicating in Article 17 of the present Law that private judicial experts are persons who have expert qualification and belong to the list of judicial experts, but do not work for an examination institution. It was also determined that private judicial experts may establish legal persons whose establishment and activities shall be regulated by separate laws. Therefore, subject to the present legal regulation two main features exist, which make private judicial experts different from state judicial experts.

The attitude towards private experts is still relatively sceptical in practice, since it is particularly important to guarantee the procedural objectivity of the person with special knowledge while performing functions delegated to him. So the problem on insufficient guarantee of objectivity of the judicial expert becomes even more complicated as a number of private experts become even more dependent on their clients who pay a considerable amount of money for the work carried out once they have carried out the investigations that require special knowledge and provided the

conclusion based on them. As the result of which the provisions provided in Article 87of the CCP of the RL and in Article 13 of the FL of the RL where it is stated that "experts shall be independent and their conclusions shall only be based on special knowledge and the findings of their investigations" are violated. It is obvious that in this case the introduction of particular protective measures related with the institutional control of private experts may be considered. However, as the experience of special knowledge application model in common law tradition countries shows, a considerable variety of special knowledge and its accessibility to the parties of the criminal procedure which merely seek to achieve their goals in the adversarial process does not add to the desired result as not only a party takes various measures in order to influence private experts, but also scholars observe self-existent processes related with close relations between the expert and the party of the procedure which naturally influences the subjective formulation of the expert conclusions (Roberts, 2014, 156; Hodgkinson & James, 2009, 56).

In evaluating the very status of private experts, it is necessary to consider the fact that subject to the provisions of the FL of the RL, a person may work as a judicial expert in a forensic examination body only if he is included in the list of judicial experts of the Republic of Lithuania. The same principle applied to the private experts who work in private institutions. Every person (a future expert) who desires to be included in the abovementioned list of judicial experts shall comply with the same criteria that are applied to judicial experts who work in state examination centres, i.e. such person shall have a higher education degree which is in conformity with the expert specialisation selected, have passed the examination for the expert qualification, have passed the examination on legal knowledge and shall not have a criminal record. The present procedure is usually associated with the expert qualification and whether it complies with other obligatory requirements in terms of verification, oath or affirmation (Rinkevičius, 2001). Therefore, on the basis of such legal regulation both private expert and expert who works in an examination institution are basically different in terms of their place of work and the circumstance of their investigation being available to a wider range of subjects in criminal procedure in strictly following the order determined by legal acts shall be regarded as a positive phenomenon.

In evaluating the judicial practice in this respect it may be claimed that a consistent opinion has been finally formed regarding the evaluation of the conclusions provided by private experts. In former judicial practice, courts used to treat the investigation or the conclusion by a private expert on the basis of the request by a defender or another participant of the procedure differently, i.e. such documents could be rejected with no explanations and sometimes they could be treated as the outcomes of the case written at the request of the person concerned; therefore, they did not serve as the justification for the judicial conclusions and sometimes they could be accepted and evaluated as a specialist conclusion. The jurisprudence of the Lithuanian Supreme Court took the first step on this issue only in 2007 in unifying the jurisprudence and finally defining the position of the results of the investigation carried out by a private expert in the process of giving evidence, i.e. The Supreme Court in its 1st December 2007 review No 27-1 specified that "the investigation of objects and documents that have significance in examining the criminal offence which was, at the request of the suspect, the accused, the defender or other participant of the procedure, carried out by a private expert or other person with special knowledge (on a contractual basis) shall not be considered an objective investigation subject to Article 205 of the CCP of the RL; therefore, the document issued by these persons shall be considered neither the examination act subject to Article 88 of the CCP not the specialist conclusion subject to Article 90 of the CCP. The advisory conclusion attached to the case shall be investigated and evaluated in the same way as other documents subject to Article 290 of the CCP".

It shall be noted that the abovementioned concept of "advisory conclusion" is the result of the work by the judicial practice and it is not to be found in legal regulation; however, having considered the fact that the results of the investigation carried out by private experts, who may be involved in the criminal procedure only as consultants, shall not be regarded as the examination or specialist conclusions, the present concept defines and reveals the peculiarities of the present evidence and for this reason this concept shall be integrated into legal regulation which would allow one to easier characterise this group of evidence.

A clear opinion in the Lithuanian Supreme Court decision as of 5th October 2004 in criminal case No. 2K-563/2004 has been stated on the acceptance of the conclusions provided by private experts by indicating that the courts, with the exception of the cassation court, shall in any case consider this attachment of such document to the case in criminal case. This issue is dealt with on the basis of the norms of the CCP of the RL which regulate the examination of requests (Articles 238, 270, 292 and 324 of the CCP of the RL). The appearance of this clear opinion on this issue was conditioned by the fact no unambiguous solutions were present that in former judicial practice in case the courts would encounter private experts and they behaved differently, i.e. such documents were either rejected with no explanation, or regarded as the outcomes of the case written at the request of the person concerned and therefore they did not serve as the justification for the judicial conclusions, or they were accepted and regarded as the specialist conclusion. The practice formulated shall be supported in case the conclusion provided by the private expert attached to the case is investigated and treated in the same way as other documents and in the cases where the court questions the particularity of the person who provided the advisory conclusion, the special knowledge and the material investigated as well as the methods applied and other issues, the person who provided this conclusion shall be invited to the hearing and interrogated as a specialist (Article 284 of the CCP of the RL).

Despite the abovementioned high requirements to private experts determined in Part 1 of Article 17 of the FL of the RL, which are identical to the requirements of forensic examination, Part 2 of Article 18 of the FL of the RL provides that the private judicial expert invited by a party of the criminal procedure on a contractual basis shall not be considered a judicial expert and the investigation findings arrived at on such basis and recorded in a written document contain no status of the act of examination and this subject functions as a mere consultant in the process of giving evidence. Furthermore, the status of the consultant provided to a competent expert who differs from the judicial expert in terms of working on a contractual basis and the special investigations in his practice raise no doubts in terms of reliability of their form and content, does not provide any reliability in the process of giving evidence in the result of which a question should be raised on at least this procedural definition of this form of special knowledge application. Therefore, the most reasonable decision would be to alter the provision of Article 18 of the FL of the RL which defines the private expert by adding another provision which accepts the status of the judicial expert provided to the private judicial expert in case this expert meets all the requirements to the judicial experts in public institutions and to their investigations by reducing the chaos in the special knowledge application issue.

Another issue related with private experts is the fact that the introduction of the abovementioned private expert in the process of giving evidence at the pre-trial stage the right of the initiative of the procedure shall basically depend on the prosecutor's will, while in order for the defence to use this tool independently, a number of problems arise when approaching the experts directly. First of all, it shall be noted that in seeking to implement the right of the defence party established in

Article 44 of the Advocacy Law of the Republic of Lithuania and in Article 48 of the CCP of the RL to collect the significant data, the parties of the procedure (not only the defender but also the prosecutor on an order basis) may approach the expert or even the very Lithuanian Forensic Centre on a contractual basis. However, numerous problems arise in this case which makes this solution less effective. First of all, both Part 2 of Article 18 of the FL of the RL and the provisions of Regulations of court examinations (investigation) at the Lithuanian Forensic Examination Centre provide that the investigations carried out and recorded in a written document at the party's request contain no status of forensic examination and the party of the procedure may invite a private judicial expert as a mere consultant. It is additionally pointed at the fact that Article 87 of the FL of the RL determines that "the examinations shall be carried out with no fee with the exception of examinations carried out in civil and administrative proceedings or at the requests of physical and legal persons". In other words, the defence shall cover the expenses of the investigations carried out at its requests differently from the accusation. Therefore, not only the possibility to use special knowledge in this way is limited to the suspect, but also the evaluation of such investigations is influenced as they contain no special status (Supreme Court of Lithuania, 27-1, 2007).

The newly-formed judicial practice also strengthens the importance of advisory conclusions named in the process of giving evidence once the cassation court has stated that courts shall undertake measures in order to identify the reasons and to remove contradictions between the advisory conclusion, the specialist conclusion and the act of examination. In this case court should not be fast to appoint the examination and to use, first of all, other ways determined in the CCP of the RL to remove the given contradictions instead: the person who provided the advisory conclusion, the specialist who provided the specialist conclusion or the expert who carried out the examination shall be invited to the hearing and interrogated subject to Articles 284 and 285 of the CCP of the RL (with the exception of the cases where such contradictions may be removed only by means of a new examination) (Supreme Court of Lithuania, 27-1, 2007). It shall be noted that in judicial practice it is admitted on this issue that "the insufficient identification of the reasons for the contradictions between the advisory conclusion and the specialist conclusion or the examination act, the insufficient identification of the conclusion in which a more reliable data is provided and the insufficient justification in the verdict or the decision for the case conclusion on the basis of which the judicial conclusions are made shall be considered a fundamental violation of the law on criminal procedure" (Supreme Court of Lithuania, 2K-641, 2006). Therefore, the advisory conclusion provided by a private expert is also a basis for adjusting the specialist conclusion with some shortages or the act of examination without having to trespass the "sufficient" criterion of "contradictions".

Finally, in considering the role of the judicial expert in the process of giving evidence which becomes increasingly influential in practice in Lithuanian legal doctrine, as well as the positive attitude of scholars towards this innovation, the question regarding a more effective control of the activities of private experts is raised in order to both ensure the quality of the investigations carried out by private experts and to add particular clarity to these legal relationships as the legislator has not yet solved this issue. Therefore, it is suggested that the legislator and other competent executive authorities such as the Ministry of Justice that are responsible for the compilation of lists of experts legalise the expert control measures such as the approval of the expert code of ethics or unification of accreditation and application of legalisation procedures of expert methods to both judicial and private experts (Juodkaitė-Granskienė, et al., 2011, 18–19). It shall be particularly noted that currently no ethical requirements limit the activities of private

experts which is the opposite to the activities of public examination institutions as the principles of ethics and behaviour of civil servant, statutory officer and other principles of ethics and conduct are applied there. Furthermore, the international organisations that unite expert institutions such as European Network of Forensic Science Institutes, Court Medical Association et al have published their catalogues of conduct (see in References). Moreover, other effective ways of solving this problem may be applied in this case such as a clearly determined obligation of private experts in legal acts to prove each time that their activities are accredited and the methods for expert investigations are legalised on the basis of the procedures that are identical to the ones applied to state examination institutions, o another effective way could be – to provide the opportunity to allow one to stop the qualification of private judicial experts on the initiative of a state examination institution in case it notices non-adherence activities of private judicial experts in the fields which it coordinates (Kurapka, et al., 2012, 59).

2. The extrajudicial examinations

Another form of special knowledge application in criminal procedure is the extrajudicial examinations named in legal doctrine which defines the expert investigations carried out by competent executive authorities that have no status of judicial examination institutions (Goda, et al., 2003, 96). One of the questions for the discussion is, especially in the Russian legal doctrine, whether the extrajudicial examination and the judicial examinations are equivalent means of giving evidence. According to some scholars, if an extrajudicial examination is applied in a case which raises no doubts regarding its justice there is no necessity to appoint a forensic examination on the same issues (Кушниренко, 2012, 69). Е. Р. Российская (2006, 1036) believes that it is relatively promising to consolidate the extrajudicial examination in the process of giving evidence as an independent means of giving evidence with the necessary interrogation of the person who carried it out in a hearing because both extrajudicial and judicial examinations are often carried out by the same persons or organisations only on the initiative of different parties; therefore, the extrajudicial examination which may theoretically be regarded as evidence in the case is usually in conformity with the requirements set to the forensic examination. Other scholars notice that neither the theory of giving evidence nor the practice contains obstacles for the act of extrajudicial examination to be fully used in the process of giving evidence (Сорокотягина и Сорокотягин, 2006, 147); however, the question regarding the competition between the conclusions of the extrajudicial and the forensic examinations where contradicting conclusions are arrived at on the same issue, is considerably more problematical. The plenum of the Supreme Court has discovered as early in 1971 that "the existing acts of the case, the so-called examination included, shall not be treated by the court as the expert conclusions and be the basis for the refusal to carry out the forensic examination despite the fact that they were obtained subject to the request of the pre-trial investigation organs" (Россинская, Галяшина, 2010, 221); therefore, one may conclude that extrajudicial examinations are considered secondary in relation with forensic examinations. However, as noticed by some scholars, a particularly important detail has been omitted in this case – provided the extrajudicial examination is consolidated in the CCP of the RF as an independent means of giving evidence, the extrajudicial examination will become judicial as "the forensic examination is the examination carried out subject to the CCP of the RF" (paragraph 5 of article 49 УПК РФ). In addition, every means of giving evidence is described in the CCP as a matter of principle and its coincidental mention is not permitted.

A number of examples of extrajudicial examinations may be found in the departmental legislation of the Lithuanian legal system. Law No. I-14 dated 2014 January the 18th by the Prosecutor General of the Republic of Lithuania: "On approval of the recommendations regarding the delegation of tasks to the specialists and the experts", Point 42 of which provides the possibility to start investigations of extreme urgency (examinations) carried out by the Prosecutor General, his substitute, the Chief Prosecutor of the unit of the Department of the Prosecutor General's Office, his substitute in writing in pre-trial investigations, which caused considerable reverberations in society, and in the territorial branches of examination institutions the investigations (examinations) may be carried out in extreme urgency by the Chief Prosecutor of the county or his substitute under written instructions. Although it is in the form of recommendation, its 8th point determines that imperative order shall be followed in delegating both tasks and expert investigations. However, it shall be noted that Articles 208–210 of the CCP of the RL determine the order of appointing examination discussed in previous sections in greater detail on the basis of which the examination is appointed only in the cases where the justice of the pre-trial investigation or the court decides under the circumstances of the criminal offence the special investigation shall be carried out in order to identify the circumstances of the criminal offence where scientific, technical, artistic or any other special knowledge is needed. Therefore, there is no reason to carry out the examination at the prosecutor's order to alter the scope of the investigations as it is determined in the abovementioned recommendations which contradicts the law on criminal procedure. This departmental legislation of the provisions of criminal procedure is oriented towards adequate legal relationships regulated by executive acts rather than the aspiration of altering the legal regulation and a faulty attempt is made to unify the roles of the expert and the specialist in the criminal process of giving evidence.

Another question which is necessary to be discussed in this context regarding the activities of adequate institutions of examination determined in executive acts such as technical regulation of construction "The examination of a building and the building project dated 06.03.2003, Article 1", confirmed by the Law No. 214 dated 2002 March the 30th of the Minister of the Environment of the Republic of Lithuania determines the order of the building project and its examination as well as that of a cultural heritage of the building project and the order of appointment (employment) of the head of the (general) examination of the project, the head of the examination of a part of the project (partial examination, the head of the (general) examination of the building, the head of the partial examination of the building (partial examination) and the provisions of the given regulation shall be applied in carrying out the examination of the nuclear facility building project; another legal act is the order of carrying out and consolidating the Sanitary (public health protection) examination approved by the Ministry of Health of the Republic of Lithuania by Law No. 108 dated 1999 March the 8th which regulates the investigation of objects and the provisions of conclusions subject to the powers conferred and the methods established in order to determine whether these objects are in conformity with the requirements of legal norms of the society and the expert evaluations of competent institutions determined in other executive legal acts shall be clearly dissociated from the forensic examination. In this context it is necessary to note that the present question is better revealed in the administrative process as subject to Part 2 of Article 569 of the Code of Administrative Offences of the Republic of Lithuania the expert or the specialist shall be appointed by the organ (officer) who is investigating the administrative offence case. It means that the examination shall, subject to these legal provisions, not be appointed by the court and therefore such expert investigations shall be clearly dissociated from forensic examinations.

However, a reasonable question remains regarding the position of such extrajudicial examinations in the criminal process of giving evidence. As it was correctly noticed by the abovementioned Russian scholars, in all these cases both extrajudicial and forensic examinations are carried out by the same persons or organisations, only at the initiative of different subjects in criminal proceedings; therefore, the extrajudicial examinations in the former case discussed above practically comply with the requirements of the forensic examination and in the latter case special investigations are carried out by competent public institutions the competences and reliability of which should not be questioned, despite the fact that they do not belong to the system of forensic examination bodies. Therefore, it shall be reasonable to question the scope of the concept of forensic examinations which is undeservedly limited in considering the extension of this concept in the field of extrajudicial examinations.

Conclusions

1. In the Russian legal system the legalisation of a private expert in criminal proceedings, i.e. regulating it in Criminal procedure law would be a progressive step, while in the Lithuanian law there are some changes on this issue, but Lithuanian legislator shall be criticised for its lack of determination as it does not provide this form of special knowledge application with the adequate validity that is needed in the process of giving evidence.
2. Since private forensic examination has potential to be a solid balance for defence party of criminal procedure in pre-trial investigation stage, it is necessary to finish Lithuanian progression on this issue by set *expressis verbis* in FL of the RL that investigation results of private expert in written form has adequate status as forensic expert-examination.
3. The extrajudicial examinations as procedural form of special knowledge are regulated by departmental legislation, considering the fact that these examinations are carried out by competent public institutions, the competences and reliability of which shall not be questioned, though they do not belong to the system of forensic examination bodies, it is necessary to make some changes in an unreasonably limited scope of the concept of forensic examinations by extending this concept in the field of extrajudicial examinations.

References

Lithuanian legal acts

Law on Administrative Proceedings of the Republic of Lithuania. Of 25th May 2015, Law No. XII-1869

On the Procedure for Conducting Hygiene (Public Health Safety) Inspection approved by the 8th March 1999 order No 108 of of the Minister of Health of the Republic of Lithuania. Valstybės žinios, 17-03-1999, No. 25-721

Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania. Valstybės žinios, 14.03.2002, No. 37-1341

Advocacy Law of the Republic of Lithuania. Valstybės žinios, 18.05.2004, No. IX-2066

Law on the Forensic Examination of the Republic of Lithuania. Valstybės žinios, 2002, No. 112-4969

The technical construction regulation "Examination of Building Design and Construction STR 1.06.03:2002" approved by the 30th March 2002 order No 214 of the Minister of Environment of the Republic of Lithuania, Valstybės žinios, 05-06-2002, No. 55-2200

The Regulation of Forensic examination in Forensic Science Centre of Lithuania adopted by 26th May 2003 order of Ministry of Justice of the Republic of Lithuania No. 1R-327, Vyriausybės žinios, 2003, No. 159

Law No. I-14 dated 2014 January the 18th by the Prosecutor General of the Republic of Lithuania: "On approval of the recommendations regarding the delegation of tasks to the specialists and the experts"

Code of Criminal procedure of the Russian Federation. Российская газета, 01-07-2003, No. 126

Legal doctrine

Burda R., Juškevičiūtė J. (2006). Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. *Jurisprudencija*, 11(89), pp. 19–26

Goda G., Merkevičius R., Jasaitis G., Kazlauksas M., Kuconis P., Rinkevičius J., Švedas G. (2003). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. I–IV parts (1–220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras

Hodgkinson T., James M. (2009). *Expert Evidence: Law and Practice,* 3rd ed. UK: Sweet & Maxwell Ltd, p. 186

Juodkaitė-Granskienė G., Malevski H. (2011). *Teismo ekspertizės reglamentavimas: būklė ir perspektyvos*. Kriminalistika: mokslas, studijos, praktika. Mokslinių straipsnių reinkinys, III vol. Vilnius: Lietuvos teismo ekspertizės centras

Kurapka V. E., Matulienė S., Bilevičiutė E., Juškevičiutė J. Dereškevičius E., Kurapka K. (2012). *Specialių žinių taikymo nusikaltimų tyrime mokslinė koncepcija ir jos realizavimo mechanizmas*. Mokslo studija, Vilnius: Mykolo Romerio universtatetas, p. 202

Rinkevičius J. (2001). Teismo ekspertų nepriklausomumas. *Jurisprudencija*, No. 22(14)

Roberts. P. (2014). *Expert Evidence and Scientific Proof in Criminal Trials*. Farnham: Ashgate Pub Co. p. 605

Аверьянова Т. В. (2009). *Судебная экспертиза*. Москва: Норма, 480 с.

Винницкий Л. В. Мельник С. Л. (2009). *Экспертная инициатива в уголовном судопроизводстве*: монография. М: Экзамен, 138 с.

Володина Л. М. (2006). *Проблемы уголовного процесса: закон, теория, практика*: монография. М.: Юрист, 219 с.

Гарисов С. М., Зайцева Е. А. (2010). *Использование специальных познаний в судебном производстве по уголовным делам*: монография. Волгоград: ВА МВД России, 196 с.

Корухов Ю. Г. и др. (2004). *Комментарий к Федеральному закону "О государственной судебно- экспертной деятельности в Российской Федерации"*. М: ТК Велби

Кушниренко С. П. (2012). *Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика*. СПб.: Издательский Дом СпбГУ

Ломакина Е. (2011). *Специальные знания в Российском уголовном судопроизводстве. Актуальные вопросы их использования*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 180 с.

Майлис Н. П. (2015). *Теория и практика судебной экспертизы в доказывании*. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 263 с.

Меринов Э. А. (2006). Основания признания заключения эксперта по уголовному делу недопустимым доказательством в стадии судебного разбирательства. *Эксперт-криминалист* No. 4

Россинская Е. Р. (2006). *Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе*. М: НОРМА, 256 с.

Россинская Е. Р., Галяшина Е. И. (2010). *Настольная книга судьи*: судебная экспертиза. М.: Проспект, 464 с.

Сорокотягина Д. А., Сорокотягин И. Н. (2006). *Судебная экспертиза: Учебноеппособие*. Ростлов н/Д.: Феникс, 335 с.

Case Law

The Supreme Court of Lithuania, Criminal division, 1th December 2007 review On application of norms of Code of Criminal procedure that regulate evidentiary procedure in case practice No 27-1

The Supreme Court of Lithuania, Criminal division, 5th Otober 2004 decision in criminal case No. 2K-563/2004

The Supreme Court of Lithuania, Criminal division, 28th November 2006 decision in criminal case No. 2K-641/2006

Other sources

"Eurostat" Crime statistics, official page: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Crime_statistics (retrieved 28.10.2017)

Information Technology and Communications Department under the Ministry of the Interior of the Republic of Lithuania. Crime statistics: http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/?metai=2015&menuo=4&idAta=2&rt=1&oldYear=2015&id=136&idStat=10&regionas=0&id3=1##Atas (retrieved 28.10.2017)

The European Network of Forensic Science Institutes, official page: http://enfsi.eu/documents/formal-agreements/ (retrieved 28.10.2017)

World Medical Association, official page: https://www.wma.net/what-we-do/education/medical-ethics-manual/ (retrieved 28.10.2017)

EFFICIENCY OF THE INTERNATIONAL AND STATE INTERNAL LEGAL REGULATION AIMED TO PREVENT AND COMBAT TERRORISM

Laila Vaivode, Mag.iur.,
Turiba University, *Latvia*
E-mail: laila.vaivode@turiba.lv
Saer Ammar, Dr.iur.,
Germany
E-mail: saer.ammar@gmail.com

Abstract

The present study analyses the ways to combat the terrorism phenomena by employing legal tools, such as, specialised international and local legislation applicable in several countries in Europe, Asia and United States. The hypothesis for this research tests the assumption that terrorism is an evolving complicated phenomenon that requires special modern legislative acts. This modern legislative act should be able to contain the evolving nature of terrorism in order to minimize its negative effects. Increasing deep sense of social and political injustice as well as the deprivation of rights among marginalised groups are roots causes of terrorism. Over last few years, the approach of the State security agencies has changed and terrorism attacks are met with a range of countermeasures, but it is often recognised that the legislative aspects may need further changes to address various aspects pertaining to the terrorism phenomena at both local and international levels with more focus of those at the prevention stage. One of the aspects that shall be further addressed from the legal perspective is regulation of crisis communication applied in terrorism incidents.

Often experts' forecasts on terrorism incidents occurring also in the future suggest rather some increasing trends, thus requiring also adequate legal measures to tackle terrorism caused crisis that nevertheless can differ from country to country. The research paper in the conclusion part sets out number of recommendations relevant for international and local laws that stipulate legal procedures for tackling and preventing terrorism incidents and those that regulate terrorism caused crisis communication at various stages to foster resolution of terrorism crisis situations.

Keywords: communication, crisis communication, terrorism communication

Introduction

Due to the increasingly international dynamic nature of terrorism, knowledge of international public law is crucial for understanding the legal framework for counter-terrorism activities. Unfortunately, no definition of terrorism has so far gained a universal acceptance or consensus, because each State sees the problem according to its own point of view, which reflects its own national interests. While some States describe all violent acts committed by its opponents as terrorism, others see them as acts of liberalisation or resistance. There is an accurate conclusion on this worth mentioning presented by B. Jenkins when he said: "*What is called terrorism thus seems to depend on one's point of view*" (Jenkins, 1980, 10). Some governments misused the term of terrorism to attract audience attention and emotion. Heightening the drama surrounding

violence acts can serve the interests of a State to justify its military intervention for "regime changes". The NATO intervention in Afghanistan is an example of using the pretext of terrorism to justify a long occupation of a country. It is not a surprise that many of the underlying human rights violations that constitute the root causes of terrorism were carried out in the name of counter-terrorism (Kielsgard, 2006, 299). The framework of international law relating to terrorism has a complex and interconnecting structure. The failure of the international community to agree on a common definition of terrorism, or even on the need for such a definition, has facilitated the development of an *ad hoc* approach. The interlocking structure and the diversity of tools and instruments required for combating terrorism engage a number of different aspects of international law. A decision on whether or not to prosecute a terrorist may give rise to questions of international criminal law and international human rights law as well as national rules on jurisdiction. There is a need to harmonize international and domestic anti-terror measures based on their conformity with international human rights law.

1. International legal instruments against terrorism

Legal basis for international cooperation against terrorism

The Security Council resolutions adopted under Chapter VII of the United Nations Charter (Art. 39, 40) are binding among all States (UN Charter, Art. 25). As a result, the Security Council resolutions are binding in accordance with the Charter of the United Nations. (Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (2004) ICJ, Paragraph 26) Thus, they are legally qualified as an international convention. In its resolution 1373 the Security Council acted as a quasi-legislative body (Starski, 2015, 476). The resolutions clearly state that all means to combat terrorism must be taken in conformity with the Charter and with rules of international law (Security Council resolutions 1373 (2001), 1456 (2003), 1535 (2004), 1566 (2004), 1624 (2005), 2199 (2015) and 2249 (2015)). The United Nations Security Council Resolution 2249 was unanimously adopted on 20 November 2015. It notably calls upon all Member States to redouble their efforts against both ISIL and the al-Nusra Front as well as other al-Qaeda affiliates as designated by the Security Council. Thus, UN Security Council Resolutions clearly have Primacy over any other international obligation. According to article 103 of the Charter of the United Nations:

> "In the event of a conflict between the obligations of the Members of the United Nations under the Charter and their obligations under any other international agreement, their obligations under the Charter shall prevail". (UN Charter, Art. 103)

The United Nations Security Council Resolution 1373, adopted unanimously on 28 September 2001, is one of the most important counter-terrorism measures passed following the 11 September terrorist attacks on the United States. The resolution 1373 was adopted under Chapter VII of the United Nations Charter, and has therefore a law-making effect (Weiß, 2009, 1–5) towards all UN member states (Schrijver, 2006, 23; Szasz, 2002, 901). The resolution 1373 was designed to hinder terrorist groups by implementing international cooperation among all States to share their intelligence on terrorist groups in order to assist in combating international terrorism. The resolution 1373 also calls on all states to adjust their national laws so that they can ratify all of the existing international conventions on terrorism:

> "Should also ensure that terrorist acts are established as serious criminal offences in domestic laws and regulations and that the seriousness of such acts is duly reflected in sentences served." (Security Council Resolution 1373)

The resolution imposed an obligation on States to restrict their immigration laws before granting refugee status to ensure that asylum seekers had not planned, facilitated or participated in terrorist acts (UN Security Council Resolution 1373, para 3, f).

The legal basis for criminalization of the act of terrorism stems from United Nations Security Council Resolution 1373 and subsequent Resolutions such as Security Council resolution 1566 (2004); Security Council resolution 1624 (2005); Security Council resolution 1267 (1999). In its resolution 1566 (2004), the Council offers a definition of terrorism as:

> "Criminal acts, including against civilians, committed with the intent to cause death or serious bodily injury, or taking of hostages, with the purpose to provoke a state of terror in the general public or in a group of persons or particular persons, intimidate a population or compel a Government or an international organization to do or to abstain from doing any act, which constitute offences within the scope of and as defined in the international conventions and protocols relating to terrorism, are under no circumstances justifiable by considerations of a political, philosophical, ideological, racial, ethnic, religious or other similar nature".

Some States have already incorporated Resolution 1373 in their domestic laws criminalizing the act of terrorism. This incorporation took place in two ways: **First** through a legal provision setting forth the direct application of the resolution 1373 and the primacy of Security Council resolutions adopted under Chapter VII of the Charter of the United Nations (Argentina pursuant to decree 1521/2004 of 1 November 2004). **Second** through a legal measure requiring the executive power to take the necessary steps for the incorporation of the Security Council resolutions (Kazakhstan, Decree No. 1644 of the Government, adopted on 15 December 2001). Furthermore, certain high courts have indicated that binding resolutions of the Security Council are easily equivalent to treaties, resulting in their immediate incorporation into domestic law in the same manner as a legally ratified treaty. An Example of this is the Spanish Council of State (No. 984/93) decision that indicates:

> "Under article 96.1 of the Constitution, the resolutions of international organizations of which Spain is a member can be assimilated to treaties, resulting in the immediate incorporation of the resolutions into the domestic legal system as soon as they are published in the Official Journal" (unofficial translation).

Thus, the binding resolutions of the Security Council create legal standards that must be incorporated into national legislation.

The international community has developed a series of mechanisms for international cooperation in criminal matters concerned in particular with extradition, mutual legal assistance, the transfer of criminal proceedings, the transfer of convicted persons, recognition of decisions of foreign criminal jurisdictions, the freezing or seizure of assets (UN Security Council Resolution 2199, (2015)), and cooperation between law enforcement agencies. Those mechanisms relate to all types of criminality – international, transnational or national – including terrorism.

Given the universality and the complexity of the terrorist threat, it is no longer enough to confront it solely through bilateral or even regional cooperation, as many terrorist activities now involve illegal activities in two or more countries that may not have entered into bilateral or regional cooperation agreements (UNODC, 2009, 3). The universal instruments, which by their very nature have a broad geographical scope, make it possible for all countries to cooperate, to benefit from a broadened scope of cooperation, to restrict and even completely eliminate the conditions and grounds for refusal to cooperate whenever compatible with binding human rights standards, and to speed up proceedings (UNODC, 2009, 3).

Legal mandate from the Global Counter-Terrorism Strategy

The United Nations General Assembly adopted the Global Counter-Terrorism Strategy (A/RES/60/288) on 8 September 2006 by consensus, as a strategic framework and plan of action for prevention and response to terrorism. It identified four pillars of action:

1) Measures to address the conditions conducive to the spread of terrorism;
2) Measures to prevent and combat terrorism;
3) Measures to build the capacity of States to prevent and combat terrorism and to strengthen the role of the United Nations system in that regard;
4) Measures to ensure respect for human rights for all and the rule of law as the fundamental basis for the fight against terrorism.

Paragraph 17 of Section II of the United Nations Global Counter-Terrorism Strategy invites:

> "… the United Nations to improve coordination in planning a response to a terrorist attack using nuclear, chemical, biological or radiological weapons or materials, in particular by reviewing and improving the effectiveness of the existing interagency coordination mechanisms for assistance delivery, relief operations and victim support, so that all States can receive adequate assistance. In this regard, we invite the General Assembly and the Security Council to develop guidelines for the necessary cooperation and assistance in the event of a terrorist attack using weapons of mass destruction".

In 2005, the United Nations Secretary-General established the UN-Counter-Terrorism Implementation Task Force (CTITF) to ensure coordination and coherence of United Nations system-wide counter-terrorism efforts. It now consists of 31 entities inside and outside the United Nations system and supports the implementation of the UN Global Counter-Terrorism Strategy. Specifically, the CTITF Working Group on Preventing and Responding to Weapons of Mass Destruction (WMD) Attacks (hereinafter, the Working Group) was established to strengthen the exchange of information and knowledge among relevant UN entities and international organizations related to response to terrorist attacks involving WMDs. The membership of the Working Group includes both UN and non-UN entities.

UN List of terrorist organizations/entities/individuals

There is no global list of all terrorist organizations but instead there are specific lists such as the UN 1267 Sanctions Regime List, adopted by Resolution 1267 in 1999. This list focuses on individuals and groups linked to Al Qaida, the Taliban and their associates. Since 2011, the sanctions committee established by Resolution 1267 was subdivided to apply solely to Al-Qaida and its associates Regime 1988 (2011), created the same year, which applies specifically to the Taliban. In 2015, Resolution 2253 brought about the "List of Sanctions against ISIL/Da'esh and Al-Qaida". These UN lists come under Chapter VII of the Charter of the United Nations and the sanctions that they imply are thus binding for all Member States. The List related to sanctions against ISIL/Da'esh is managed by the sanctions committee, known as Committee 1267, which is composed of all fifteen members of the Security Council. These lists have consequences for the entities and individuals who are members of these groups, or considered as such, – travel ban, bank-account freezes, assets freezes, etc. (U.N. Security Council Resolution 2199). The inclusion criteria is, contested by some who criticise their politicisation (UN Security Council Resolution 1267) and their arbitrariness (Scheinin, A/HRC/16/51). Several countries, including the United States, France, Canada, India and China, and inter-governmental institutions, particularly the European Union (EU), have also established lists of organizations that they considered terrorists.

2. Inter-State cooperation at the international level

The Inter-State cooperation at the international level can take place when a State submits a request for obtaining:

1) Request for legal assistance in the fight against the financing of terrorism;
2) Request for criminal records;
3) Request for INTERPOL assistance.

Request for legal assistance in the fight against the financing of terrorism

The legal basis for the Request for legal assistance in the fight against the financing of terrorism (identification, detection, freezing, seizure and confiscation of terrorist assets) is determined in two types of international provisions concerning freezing, seizure and confiscation of terrorist assets. The **first** requires a mechanism enabling the freezing, seizure and confiscation of such assets (Security Council resolution 1373 (2001), paragraph 1, c):

> "It calls upon States to freeze without delay funds and other financial assets or economic resources of persons who commit, or attempt to commit, terrorist acts or participate in or facilitate the commission of terrorist acts; of entities owned or controlled directly or indirectly by such persons; and of persons and entities acting on behalf of, or at the direction of such persons and entities, including funds derived or generated from property owned or controlled directly or indirectly by such persons and associated persons and entities."

The **second** is determined in Article 8, of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, which provides:

> "1. Each State Party shall take appropriate measures, in accordance with its domestic legal principles, for the identification, detection and freezing or seizure of any funds used or allocated for the purpose of committing the offences set forth in article 2 as well as the proceeds derived from such offences, for purposes of possible forfeiture.
> 2. Each State Party shall take appropriate measures, in accordance with its domestic legal principles, for the forfeiture of funds used or allocated for the purpose of committing the offences set forth in Article 2 and the proceeds derived from such offences."

The obligation in Resolution 1373 to freeze funds and suspicious accounts is general. It is consequently accepted that the resolution targets all persons and entities suspected of acts of terrorism, whether or not they are on the lists established by the Council or are identified as such by States. The wording of Resolution 1373 demands full cooperation from States (Stromseth, J., 2003, 5). Paragraph 2 (f) of resolution 1373 (2001) provides that States must afford one another the greatest measure of assistance in connection with criminal investigations or criminal proceedings relating to the financing or support of terrorist acts, including assistance in obtaining evidence in their possession necessary for the proceedings. Moreover, no limitations of mutual assistance may be imposed owing to the fiscal nature of the offence, the geographical scope or time limits for measures. Cooperation for the identification, detection, freezing and seizure of funds is absolute:

1) It may not be refused on the ground of bank secrecy;
2) Nor on the ground that the offence in question is a fiscal offence;
3) Nor can it be refused owing to the geographical origin of the request for the freezing of funds, as there are no limitations to the geographical scope of resolution 1373 (2001);
4) Furthermore, the resolution requires that States be in a position to freeze terrorist funds "without delay".

The Security Council Committee established pursuant to resolution 1267 (1999) concerning Al-Qaida and the Taliban and associated individuals and entities (the Sanctions Committee) maintains and updates a list of sanctioned persons. The Security Council Committee established pursuant to resolution 1267 (1999) is composed in the same manner as the Council itself. The Member State can also submit a request to the sanctions committee to include persons or entities on its list. After submitting the request for listing, the committee will decide on the listing according to its procedures. After the listing, States are required to take measures (such as freezing of assets, travel ban, arms embargo), with respect to any person and entities included in the list.

There is criticism on the listing mechanism conducted by the European Union. The EU maintains two lists at the same time. The **first** list is the UN-Security Council list and the **second** one is its own independent European Union list. This can lead to confusion and overlapping. There are also national lists maintained by each EU member State. Consequently, there is inevitably of a considerable amount of overlap between listing at the national, regional and international levels. With such overlapping, comes both the potential for increased error, and the difficulty of legal challenge, or correction; yet, affected persons or entities are rarely given an effective opportunity to challenge their designation – before or after being designated (Counter-terrorism and Human Rights, Series 2009, 113). An aggravating factor as far as the UN listing procedure is concerned, is that once a name has been put on the list, it cannot be removed without the consent of all the members of the listing committee – in effect, each member has a veto.

Request for assistance in the case of a terrorist attack using chemical weapons

A State can request assistance from INTERPOL and Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW). INTERPOL can deploy the Incident Response Team (ITR) within 24 hours to any location worldwide. The target for OPCW is to deploy the team from The Hague within 24 hours. To reduce these times significantly would require an advance indication of an immediate terrorist threat, which could trigger deployment in advance of an attack. Request for assistance from and cooperation with INTERPOL falls within the normal working pattern for most law enforcement authorities. Consequently, the support from INTERPOL can be integrated in the ongoing work by the law enforcement authorities to secure evidence as part of the criminal investigation.

The OPCW is the only entity with a direct mandate and preparations made to provide specialized assistance in the case of use of chemical weapons. Consequently, the timing of delivery depends on the readiness of the concerned States Parties to provide the resources offered and how quickly they can react following the request. The OPCW must also coordinate the transport of persons and equipment to the site. Taking into account the potentially very rapid development of the consequences of a terrorist attack using chemical weapons where key actions will have to be taken within the first hour(s), it is not likely that any assistance can be delivered on site for the initial phase of the response. Once a decision has been made to deliver assistance, it will be critical to match the type of assistance with the actual needs at the time the assistance arrives on site. The assistance can be as such:

1) **Decontamination assistance**: This assistance offered by CWC States Parties includes both expertise in decontamination and equipment that could be critical in making a site safe after a chemical terrorist attack.
2) **Medical assistance**: This assistance by States Parties to the CWC includes the deployment of specialists in treating chemical casualties. In addition, WHO can provide advice on the treatment of the subsequent chemical exposure. The availability of this kind of assistance can be critical in mitigating the effects of chemical exposure.

3) **Information sharing**: The lack of information sharing procedures among concerned international organizations on ongoing investigations could lead to actions taken and decisions made based on incomplete or outdated information. Ways should be sought to ensure that critical information is shared in a timely manner to ensure an effective and coordinated response from the international community.

It is notable to mention here the role played by OPCW in providing technical assistance to the Government of the Syria Arab Republic to facilitate the destruction of its declared chemical weapons arsenal (OPCW Executive Council, Thirty-Third Meeting EC-M-33/DEC.1, 2013). The OPCW-UN Joint Mission on the elimination of Syrian chemical weapons has completed its mandate and its operations ended on 30 September 2014. In 2017 another request was submitted by Syria for assistance with the destruction of its chemical weapons production facilities.

Request for INTERPOL assistance

INTERPOL circulates alerts and warnings on terrorists, dangerous criminals and weapons threats to police in member countries. These alerts are known as "Notices and Diffusions". Red notices are issued to all countries for individuals wanted by national authorities, seeking their provisional arrest with a view to extradition. Blue Notices are issued to collect additional information about a person's identity, location or activities in relation to a crime. Green Notices provide warnings and intelligence about individuals who have committed a crime, while Yellow Notices help locate missing persons. Additionally, the INTERPOL-United Nations Security Council Special Notice is used to alert member countries on individuals and entities associated with Al-Qaida and the Taliban, as listed by the 1267 Committee of the UN Security Council, and to help countries implement the freezing of assets, travel bans and arms embargoes. In September 2014, the United Nations Security Council unanimously adopted Resolution 2178 recognizing INTERPOL's global role against the threat posed by foreign terrorist fighters. These efforts include information sharing via INTERPOL's I-24/7 secure communications network, global databases and a system of international notices. In addition, the INTERPOL has a procedure to track stolen and forged identity papers and travel documents, which form part of its Integrated Border Management Task Force.

In the sphere of counterterrorism, Interpol coordinates the I-24/7 police communication system that serves to inform and warn security forces of member states regarding terrorists, dangerous criminals and threats of use of weapons. The Fusion Task Force (FTF) represents the key coordination element of this system. FTF was formed in September 2002, immediately after the anxious momentum and sophistication of terrorist attacks.

In the event of a terrorist attack, member countries may request the assistance of an INTERPOL Incident Response Team (IRT). Experts can be quickly deployed to the site of the incident to provide a range of investigative and analytical support services, in coordination with the General Secretariat. Information sharing is key to success in this regard, and it aims to identifying foreign terrorist fighters and preventing them from crossing borders. INTERPOL's Counter-terrorism Fusion Centre is a global hub for intelligence on transnational terrorist networks shared by member countries worldwide. A dedicated project on foreign terrorist fighters was established in July 2013 to address this phenomenon. The INTERPOL maintains a database of suspected foreign terrorist fighters. Data is analysed and insights are shared with INTERPOL's membership, for example, intelligence on the capabilities, means and emerging trends of foreign terrorist fighters. In December 2014, three individuals – two men aged 18 and 27, and a 15-year-old boy – wanted in Spain on terrorism-related charges were arrested in Bulgaria at a border checkpoint with

Turkey, just hours after INTERPOL issued an alert. They were believed to be heading to join insurgents in Syria. Another individual wanted for terrorist offences was apprehended in Lebanon on his way to Syria in October 2014, thanks to Belgium's decision to issue an international alert through INTERPOL.

Examples of requests for international assistance

There are recent examples of States requesting international assistance as a result of them being subject to terrorist attacks. In the case of Lebanon there was a request for legal and technical investigative assistance. In the case of Syria there was request for technical assistance from the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW).

Request to help Lebanon in investigating the terrorist act of February 14, 2005

Lebanon is an example of a country that was affected by a terrorist attack that killed the former prime minister Rafic Hariri. After a series of assassinations and assassination attempts targeting known Lebanese figures, the government of Lebanon submitted a request to the UN asking for legal and technical investigative assistance (UN Security Council Resolution 1644, 2005). On February 25, 2005, the Security Council dispatched a fact-finding mission to Lebanon headed by Irish Deputy Police Commissioner Peter Fitzgerald. Later on the United Nations Security Council adopted Resolution 1595 to send the United Nations International Independent Investigation Commission (UNIIIC) to look into Hariri's assassination. The Commission was to assist the Lebanese authorities in their investigation of all aspects of February 14, 2005 and help to identify its perpetrators, sponsors, organizers and accomplices. On 30th May 2007, the Security Council adopted Resolution 1757 authorising the creation of the Special Tribunal for Lebanon (STL Tribunal). The UNIIIC started examination of the crime scene using teams of forensic experts contributed by several states (para. 92 of the Report of the International Independent Investigation Commission, UN Doc. S/2005/662, 2005). The Commission took 244 witness statements, seized 453 crime scene exhibits, and produced more than 16,000 pages of documentation. The Commission interviewed witnesses in Syria in the presence of Syrian officials. The UNIIIC received support from INTERPOL and UN bodies.

Request for UN/OPCW assistance to investigate alleged chemical attacks in Syria

On 19 March 2013 the Government of the Syrian Arab Republic reported the alleged use of chemical weapons in the Khan Al-Asal area of the Aleppo Governorate. The following day Syria asked the Secretary-General to launch an urgent investigation under the auspices of its Mechanism. On the 20 of March 2013, the UN received a formal request from Syrian authorities for a "specialized, impartial and independent mission" to investigate the alleged use of chemical weapons. The Secretary General reacted to that request based on his mandate to consider conducting an investigation on alleged uses of chemical, biological and toxin weapons pursuant to General Assembly resolution 42/37 C of 1987 and reaffirmed by Security Council resolution 620 of 1988. The Secretary-General agreed to do so and contacted the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW) and the World Health Organization (WHO) requesting their cooperation in mounting an investigation. A special team for this purpose was put together comprising qualified experts from the OPCW and WHO. The Secretary-General appointed Professor Åke Sellström of Sweden to head the United Nations Mission. On 14 August 2013, the Government of Syria and the United Nations finalized the modalities for cooperation necessary to ensure the proper, safe and efficient conduct of the Mission. The team was dispatched to investigate three of the reported incidents, including Khan al-Asal. On 31 August 2013, the team returned to the OPCW Headquarters in The Hague with their

samples and equipment. The samples were sent to OPCW designated laboratories in Europe to carry out the analysis (UN Mission Report, 2013, A/67/997-S/2013/553).

3. Legal measures at the national level

It is vital in any counter-terrorism action to ensure the ability of the security forces to collect, analyse and assess information on the intentions and activities of the terrorist structures in a quickly and timely manner and to exchange and evaluate the relevance of the information with the intelligence and the police. One challenging aspect is the lack of human resources available to evaluate the huge amount of digitalized information obtained through modern ways of communication. The cooperation between the two components (intelligence and police) is very crucial, because both complement each other. The intelligence role prevails in the preparation phase of the possible terrorist attack, while the police role steps in at a later stage with legal executive power (through carrying out criminal proceedings).

It is important for each State to establish a national joint operation room, where all collected relevant information from intelligence activities can be evaluated, assessed and prioritized according to their urgency. The establishment of such an operation room will ensure better preparedness and response in case of terrorist threats. It is important here to differentiate between the intelligence and police in their role within the security system. While the intelligence services are tasked with preventive actions through the timely collection and evaluation of information, the police role manifests in carrying out the necessary executive measures.

It is widely accepted as good practice for intelligence services to be prohibited explicitly from exercising powers of arrest and detention if their legal mandate does not require them to exercise law enforcement functions in relation to national security offences, such as terrorism. (HRC report, 2009, A/HRC/10/3, 41). Strong arguments have been made against combining intelligence and law enforcement functions (HRC report, 2009, A/HRC/10/3, 31, 41, 69). However, if national law provides intelligence services with powers of arrest and detention, it is good practice for this to be explicitly within the context of a mandate that gives them the responsibility for performing law enforcement functions pertaining to specified threats to national security, such as terrorism (HRC report, 2009, A/HRC/10/3, para. 41). If national or regional law enforcement bodies have a mandate to enforce criminal law in relation to national security offences, there is no legitimate reason for a separate intelligence service to be given powers of arrest and detention for the same activities. There is a risk of the development of a parallel enforcement system, whereby intelligence services exercise powers of arrest and detention in order to circumvent legal safeguards and oversights that apply to the law enforcement agencies.

Counter-terrorism measures and its possible impact on human rights

In several countries, government officials (US Supreme Court's decision, Rasul v. Bush) argued that the criminal justice system as it stood was ill-equipped to deal with the modern threat from terrorism: criminal investigations are allegedly slow, cumbersome, mainly reactive, and therefore inappropriate. Therefore, the State must emphasise preventive action and that where the criminal justice system is used, it may require special procedures or even, in some countries, special courts to deal with the cases brought to trial (International Commission of Jurists, “Assessing damage, urging action”, 14). These measures include:

1) The creation of new offences (often defined in an overly broad and vague way);
2) Extended periods of pre-charge or pre-trial detention; limited access to legal counsel;

3) Suspension or limitation on habeas corpus or its equivalent;
4) The use of special or military courts; restrictions on the suspect's access to evidence;
5) Increased reliance on confessions; lowering of evidentiary standards; the use of anonymous witnesses;
6) Limitations on the right of appeal. (International Commission of Jurists, "Assessing damage, urging action", 14)

Counter-terrorism measures can affect human rights in a large number of ways. Human rights are likely to be engaged at all stages in the process of combating terrorism. This impact includes stages of:

1) Criminalization: While enacting a law, it is crucial that States ensure that the principle of legality is applied. There have been concerns that overly broad definitions of "terrorism" may lead to criminalization of legitimate activities such as lawful protests and expressions of opinion.
2) Prosecution: Prosecutions of terrorists may be extremely complex, sensitive and vulnerable to security concerns. Despite the difficulties involved in prosecuting terrorist offences, the right to a fair trial must be guaranteed in terrorism cases.
3) Detention: Both convicted and suspected terrorist detainees must be treated humanely, regardless of the nature of the crimes that they have, or are alleged to have, committed. Even in the context of terrorism, arbitrary detention and disappearances can never be justified and detention is only possible in accordance with the law. Furthermore, all persons detained, including those suspected of terrorism, have the right to habeas corpus or equivalent judicial procedures at all times and in all circumstances to challenge the lawfulness of their detention.
4) Prevention: Counter-terrorism activities designed to detect, disrupt and prevent terrorist attacks may involve techniques, which interfere with the right to privacy. A legislative framework is needed for these kind of activities to ensure that they are proportionate to their aims.

Conformity of national counter terrorism legislation with human rights law

The international obligation to fight terrorism does not grant a blank cheque for States to take any measure whatsoever to combat terrorism. States must ensure that counter terrorism measures comply with all their obligations under international law, including international human rights law. After the adoption of the UN-Security Council Resolution 1373 in 2001, several counter-terrorism legislations were issued throughout the world. These counter terrorism legislations were often hastily established, which consequently imposed serious impact on the enjoyment of individuals of their fundamental human rights. It is the obligation of each State to ensure consistency between its newly adopted counter terrorism legislations (as a part of ordinary law) and international human rights law. Consistency will save many efforts by avoiding litigation and compensation costs arising from lawsuits and individual complaints against the State at the both national and international level. Ensuring consistency begins at an early phase and that is when the new legislation is at the proposal stage. Legal experts are obliged to bring to the attention of the legislature, any inconsistency that appears between the proposed law and provisions of international human rights law. Because of the potentially profound implications of counter-terrorism legislation, governments are obliged to conduct the process of enacting laws and legislation in an open and transparent manner.

It must be noted that certain level of balance and flexibility should be given to the relationship between counter terrorism measures and the human rights law. The Office of the High Commissioner for Human Rights came to that conclusion providing that this balance is not impossible to achieve.

Through the careful application of human rights law, it is possible to respond effectively to the challenges involved in combating terrorism while at the same time complying with human rights. This rational link reflects the flexibility of human rights law. As a result, the Special Rapporteur on human rights while countering terrorism observed that:

> "There is no need in this process for a balancing between human rights and security, as the proper balance can and must be found within human rights law itself. Law is the balance, not a weight to be measured" (Scheinin, 16th session of the HRC, 2011)

According to human rights law, it is permissible to impose limitations on certain rights under specific circumstances. In the case of security threats facing a country, certain individual rights can be derogated for a period of time. This rule was designed to provide States with some level of flexibility in order to face exceptional circumstances. However, this exception requires the fulfilment of certain conditions (Article 15 of the ECHR):

1) the right in question must be capable of derogation;
2) the State must officially proclaim the existence within its territory of a public emergency that threatens the life of the nation;
3) the derogating measures must be ones that are adopted during a "time of public emergency which threatens the life of the nation";
4) the derogating measures must be limited to those "strictly required by the exigencies of the situation";
5) the measures must not be "inconsistent with [the State's] other obligations under international law";
6) such measures must not "involve discrimination solely on the ground of race, colour, sex, language, religion or social origin".

There are number of non-derogable rights such as the absolute prohibition on torture, cruel, inhuman or degrading treatment. There can never be a justification for inflicting torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment on anyone. Any national counter terrorism legislation must therefore aim to address conditions conducive to the spread of the phenomenon of terrorism and must be governed by the principles of the rule of law and human rights.

The notion of best practice

Any counter-terrorism legislation must follow in its institutional and legal work/approach the best practices, which serve the protection of human rights in all aspects of counter-terrorism. Terrorist acts are aimed at the destruction of human rights, fundamental freedoms and democracy, however measures to combat terrorism may also prejudice the enjoyment of – or may violate – human rights and principles of rule of law. In recognition of that, consistency with human rights is very essential in order to design long terms effective measures combating the phenomenon of terrorism. This approach must follow the best practice, in the light of three criteria:

1) a credible claim that the practice is an existing or emerging practice, and/or one that is required by, or has been recommended by or within, international organizations, international treaties or the jurisprudence of international, regional or domestic courts;
2) the practice relates to and promotes the effective combating of terrorism;
3) the practice conforms to human rights and/or promotes the enjoyment of human rights and fundamental freedoms." (Scheinin, HRC, 7 March 2011, 2)

Enacting/Proposing a counter-terrorism legislation

In the law-making process, all legislation relating to the combating of terrorism are subjected to the following guarantees and procedures:

1) Proposals for new legislation or amendments to existing laws shall include a written statement bringing to the attention of the Legislature any provision in the proposal that might appear to be inconsistent with the purposes and provisions of norms of international human rights.
2) The Legislature shall, through a specialized body or otherwise, review and ensure that any law approved by it conforms to the norms of international human rights and refugee law that are binding upon the State (Conte, A, 2010, pp. 318–321; 329–339).
3) The judiciary shall ensure that laws do not breach norms of international human rights and refugee law that are binding upon the State. In discharging this duty, the courts shall apply the techniques available to them under the Constitution, such as:
   - Adopting an interpretation of the law that is consistent with the purposes and provisions of norms of international human rights and refugee law that are binding upon the State (Conte, A, 2010, 318–321; 329–339);
   - Declaring that part of the law is without legal effect;
   - Declaring that the inconsistent law is to be of no force or effect, either with immediate effect or after a period that allows the Government to take remedial steps.
4) If the State is involved, as a party, in an ongoing-armed conflict, the above provisions shall apply also to ensuring compliance with principles and provisions of international humanitarian law, without prejudice to the obligation to comply with international human rights.

The role of judiciary in ensuring conformity

A clear function of the judiciary is to ensure that newly adopted laws and legislation are consistent with constitutional principles and obligations under international human rights law. It is very crucial in a democratic State, that those whose rights have been violated by counter-terrorism law have free access to seek effective remedies (ICCPR art. 2 (3)) It is widely acknowledged that any individual who believes that his or her rights have been infringed must be able to seek redress, and should be able to do so by bringing a complaint to a court. Remedial provisions should be framed in sufficiently broad terms so as to enable effective remedies to be provided according to the requirements of each particular case, including, for example, release from arbitrary detention, compensation and the exclusion of evidence obtained in violation of human rights. The judiciary role is to ensure that counter-terrorism laws do not breach norms of international human rights law. In its duty to do so the judiciary will:

1) Adopt an interpretation of the law that is consistent with the purposes and provisions of norms of international human rights and refugee law that are binding upon the State;
2) Declare that part of the law is without legal effect;
3) Declare that the inconsistent law is to be of no force or effect, either with immediate effect or after a period of time that allows the Government to take remedial steps. (Report of the Eminent Jurists Panel on Terrorism, (2009), 169–170)

This mechanism can be effective only when it is based on the existence and maintenance of a competent, independent, impartial and transparent judiciary.

Arrest and interrogation of terrorist suspects

The arrest, detention, interrogation and subsequent treatment of terrorist suspects may involve the violation of several human rights and fundamental freedoms. One of the most insidious forms of violation in counter-terrorism operations has been the use of secret or unacknowledged detention (study on global practices in relation to secret detention, (A/HRC/13/42), 8, 36–38, 60–86.), which is prohibited under international law, human rights and humanitarian law norms. Arrested or detained persons must have access to legal assistance of their choosing. The person's choice of lawyer can be restricted only for reasons of national security. In any case, there may never be any interference with the right to independent, experienced, competent and effective counsel.

The prohibition against torture or any other form of cruel, inhuman or degrading treatment is absolute, non-derogable and applies to the treatment of any person within the power or effective control of a State, even when not situated within the territory of the State (ICCPR, art. 7; CAT, art. 2). In no circumstances, whatsoever is such treatment justified, and States must take measures to effectively prevent, detect and, if detected, prosecute those responsible for all instances of such treatment. Measures should include, but not be limited to, the permanent video recording of all interrogation rooms by inerasable means. Information obtained through torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment may never be used in any proceedings.

Conclusion

There are sets of legal procedures and measures at the international and national level designed for States to combat terrorist attacks. These measures aim to help States to deal with terrorist acts and to bring perpetrators to justice. There is an indispensable need for States to develop a comprehensive strategy committed to combating terrorism. This strategy must start with introducing an accepted binding definition of terrorism, which addresses the underlying conditions that promote terrorism. Conditions such as poverty, injustice and unsolved political disputes are the real threat to international peace and security. The strategy should inter alia – reject torture and all other serious human rights violations and restore respect for well-established principles of international human rights and international humanitarian law. The supranational binding character of the Security Council in the fight against international terrorism should not be a pretext for military intervention and regime change. In the fight against terrorism, human rights standards have been set aside too often in favour of illegal arrests, renditions, torture or inhuman treatment, discrimination and other human rights violations. A successful counter-terrorism strategy should recognize the essential principle that genuine security can only be maintained through the promotion and protection of human rights. Human rights should, therefore, be mainstreamed into all elements of counter-terrorism strategies. To ensure the effectiveness of this approach, counter-terrorism proposals should be carefully examined and regularly reviewed to assess their impact upon all human rights standards and obligations.

References

Cassese, A. (2004). *International Law*, 2nd ed. Oxford, Oxford University Press

Conte, A. (2010). *Human Rights in the Prevention and Punishment of Terrorism*, *Commonwealth Approaches: The United Kingdom, Canada, Australia and New Zealand*. Berlin: Springer Verlag

Jenkins, Brian (1980). *The Study of Terrorism, Definitional Problems*. Santa Monica, California

Kielsgard, M. (2006). A Human Rights Approach to Counter-Terrorism. *California Western International Law Journal*, Vol. 36, No. 2, pp. 249–302

Schrijver, N. (2006). The Future of the Charter of the United Nations, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. Volume 10, p. 1–34

Szasz, P. (2002). The Security Council Starts Legislating. *The American Journal of International Law,* No. 96(4), pp. 901–905

Starski, P. (2015). Right to Self-Defense, Attribution and the Non-State Actor – Birth of the "Unable or Unwilling" Standard? *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* (ZaöRV), No. 75, pp. 455–501

Stromseth, J. (2003). *An imperial security council? Implementing Security Council Resolutions 1373 and 1390*. Georgetown University Law Center

Weiß, N. (2009). *Kompetenzlehre internationaler Organisationen*. Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht; Vol. 209, p. 431–438

List of sources

Basic Human Rights Reference Guide: Conformity of National Counter-Terrorism Legislation with International Human Rights Law, Counter-Terrorism Implementation Task Force (CITITF) Publication Series, October 2014

International Commission of Jurists – Assessing Damage, Urging Action, Report of the Eminent Jurists Panel on Terrorism, Counter-terrorism and Human Rights, Series 2009.

Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, Martin Scheinin – Communications to and from Governments – A/HRC/16/51/Add.1

Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, Martin Scheinin – A/HRC/16/51

Report of the United Nations Mission to Investigate Allegations of the Use of Chemical Weapons in the Syrian Arab Republic on the alleged use of chemical weapons in the Ghouta area of Damascus on 21 August 2013, A/67/997-S/2013/553

Statement by Martin Scheinin Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, 16th session of the Human Rights Council 7 March 2011

HRC report on Ten areas of best practice in countering terrorism – Martin Scheinin – (2010) A/HRC/16/51.

Manual on International Cooperation in Criminal Matters related to Terrorism, United Nations Office on Drugs and Crime, United Nations New York, 2009, pp. 1–270

HRC report on The role of intelligence agencies and their oversight in the fight against terrorism – Martin Scheinin – (2009), A/HRC/10/3

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) – Human rights, Terrorism and Counter-Terrorism, Fact Sheet No 32

The Secretary-General's Mechanism for Investigation of Alleged Use of Chemical, Bacteriological (Biological) or Toxin Weapons – A lessons-learned exercise for the United Nations Mission in the Syrian Arab Republic. United Nations New York 2015

Joint study on global practices in relation to secret detention in the context of countering terrorism – HUMAN RIGHTS COUNCIL Thirteenth session Agenda item 3-A/HRC/13/42, 20 May 2010

Statement by the United Nations High Commissioner for Human Rights on Human Rights Day 2006, DS-S-TER(2006)003; A/HRC/6/17/Add.3

Basic Principles on the Role of Lawyers – Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba 27 August to 7 September 1990

The Advisory Opinion Concerning Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory. Publisher, International Court of Justice (ICJ). Publication Date, 9 July 2004

US Supreme Court's decision in Rasul v. Bush, 542 U.S. 466 (2004)

US Supreme Court's decision in Hamdi v. Rumsfeld, 542 U.S. 507 (2004)

AUTORDARBU IZMANTOŠANA MĀCĪBU MATERIĀLOS

THE USE OF COPYRIGHT MATERIALS FOR EDUCATIONAL PURPOSES

Ingrīda Veikša, Dr.iur,
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E-pasts: ingrida.veiksa@turiba.lv

Annotation

Educational work is based on the learning and usage of previously created cultural, artistic and scientific values. In order for the educator to be able to fully prepare for the educational process so that the knowledge and skills he provides are comprehensive and easily overlooked, he often creates various teaching/learning materials. These materials often include previously published or made available works created by other authors, in reference to restrictions for educational purposes. Following modern educational methods, these teaching materials are often made available to the public in digital form. Understanding textbooks only in printed form is outdated and ways should be found to enable educators to work with diverse and versatile materials, including making them available on the Internet. It is important to ensure that the educational process is modernised and, at the same time, the rights of authors of works in materials remain protected.

In order to assess the interests and rights of those involved in the educational process, a research was carried out on the regulatory framework for the digitisation and making available of teaching materials on the Internet. Latvian legislative acts, European Union rules and national regulations of some member states were analysed. The case-law of some national courts and the judgments of the Court of Justice of the European Union were also studied. The study resulted in proposals for amendments to legislative acts on the allowed amount and type of usage of works for educational purposes.

Keywords: copyright, reproduction, making available on internet, educational purpose

Ievads

Izglītības darbs ir balstīts uz iepriekš radīto kultūras, mākslas un zinātnes vērtību apgūšanu un izmantošanu. Neviens nevar iztikt tikai ar savām zināšanām, viņam ir nepieciešams arī iepriekš uzkrāto zināšanu kopums. Ir svarīgi nodrošināt, lai jaunā paaudze augtu izglītota un apzinātos savus pienākumus, lai pedagogi paņemtu visu pašu labāko no iepriekš uzkrātā kultūras mantojuma un nodotu to tālāk izglītošanas procesā, un vienlaicīgi, lai netiktu traucēta autoru darbu izmantošana un tiktu ievērotas arī viņu intereses.

Daudzas augstskolas, tai skaitā Latvijā, īsteno savas studiju programmas tālmācības formā, līdz ar ko nodrošina mācību materiālu pieejamību savos iekšējos aizsargātos tīklos (informācijas sistēmās). Daudzas vidusskolas vēlas nodrošināt saviem skolēniem iespēju piekļūt digitālajiem mācību materiāliem, kuri atrodami dažādās datu bāzēs, tai skaitā bibliotēkās. Valsts izglītības satura centrs (VISC) ir uzsācis un īsteno Eiropas Sociālā fonda projektu "Kompetenču pieeja mācību

saturā", kura ietvaros tiek veidoti mācību materiāli, kuri tiks padarīti pieejami (publiskoti) globālajā tīmeklī (internetā) un būs pieejami visai sabiedrībai.

Mācību materiālu radīšanas un publiskošanas procesā rodas daudz jautājumu, piemēram:

1) Cik daudz pedagogi drīkst izmantot no citu autoru radītiem darbiem, lai netiktu pārkāpts izglītības mērķis?
2) Kā nodrošināt, lai izmantoto darbu autoriem netiktu nodarīts pāri un viņu intereses netiktu nepamatoti ierobežotas?
3) Vai šāda izmantošana ir atbilstoša autortiesību noteikumiem, vai tā ir atzīstama tikai par tēmas ilustrēšanu?
4) Vai ir pieļaujams mācību materiālus ievietot tikai izglītības iestāžu iekšējos aizsargātos tīklos, vai šos tīklus var apvienot, lai tos pārvaldītu kāda cita institūcija?
5) Vai ir pieļaujams materiālus ievietot globālajā tīmeklī tā, lai tiem varētu piekļūt visi sabiedrības locekļi?

Mācību materiālus veidojot, pedagogi pārsvarā raksta paši savus tekstus (literāros darbus), tomēr nereti pievieno arī citu autoru rakstītos, zīmētos, fotografētos darbus. Ja mācību materiālus raksta paši pedagogi, jau iepriekš apzinoties atbildību par autortiesību ievērošanu, problēma ir viegli risināma – pirms darba publiskošanas pedagogs apliecina, ka darbu ir veidojis pats, un dod atļauju (licenci) sava darba izmantošanai dažādos veidos. Taču daudz sarežģītāk ir ar tiem materiāliem, kuros ir iekļauti citu autoru darbi, bet darbu autori nav devuši atļauju to izmantošanai (reproducēšanai, publiskošanai) digitālā veidā.

Raksta mērķis ir analizēt autordarbu izmantošanas izglītības mērķiem svarīgos elementus: pieļaujamo izmantošanas apjomu, veidu un vietu. Pētījumā normatīvā bāze ir Latvijas *Autortiesību likums*, starptautiskie, Eiropas Savienības, kā arī atsevišķu ārvalstu tiesību akti. Tiek apskatīta arī Latvijas un atsevišķu ārvalstu tiesu, kā arī Eiropas Savienības Tiesas judikatūra. Pētījuma jautājums: kā padarīt pieejamus skolēniem un studentiem mācību materiālus, publiskojot tos internetā, lai netiktu pārkāptas materiālos iekļauto autoru tiesības. Pētījumā tika izmantota analīzes metode, izpētot gan literatūru, gan tiesību aktus, gan judikatūra, kā arī apkopojot datus gan par Eiropas Savienības Tiesas, gan atsevišķu valstu tiesu veidoto judikatūru. Pētījuma rezultātā tika sagatavoti priekšlikumi grozījumiem *Autortiesību likumā*, kā arī atziņas par likuma precīzākas piemērošanas nepieciešamību

1. Autortiesību pamatnoteikumi

Primārais autortiesību uzdevums ir aizsargāt autora darba augļus pret to neatļautu lietošanu (*Jacob* & *Alexander*, 1993, 640). Angļu valodā šīs tiesības saucas *copyright* jeb "kopēšanas tiesības", kas norāda, ka tās ir tiesības aizliegt citām personām kopēt kādas personas – autora – radīto darbu. Autortiesības aizsargā idejas iemiesojumu materiālā formā, taču neaizsargā pašu ideju (*Hart* & *Fazzani,* 2006, 264). Autortiesības ir izņēmuma tiesības. Tas nozīmē, ka tiesību īpašnieks var atļaut vai aizliegt visiem citiem izmantot viņa darbu. Tas rada sava veida "monopoltiesības" uz minēto īpašumu (*Stewart*, 1983, 3). Autortiesības ir spēkā visu autora dzīves laiku un 70 gadus pēc autora nāves. Darbus, attiecībā uz kuriem izbeidzies autortiesību termiņš, var brīvi izmantot jebkura persona, ievērojot autora tiesības uz vārdu un darba neaizskaramību, un autoratlīdzība par šādu darbu izmantošanu netiek maksāta.

Autordarbs ir kā autora bērns, neviens cits to nedrīkst paņemt bez atļaujas. Tomēr ir atsevišķas situācijas, kad darbu var izmantot bez autora piekrišanas un atlīdzības, un viena no tādām ir – izglītības

un pētniecības mērķiem. Taču, izmantojot darbu šādā veidā, ir jāseko, lai netiktu pārkāptas likumā atļautās robežas.

2. Autortiesību ierobežojumi un izņēmumi

Ne visi cilvēku radītie darbi ir aizsargāti ar autortiesībām. Pastāv darbi, kuru izmantošana ir atļauta, ja ir dažādi nosacījumi. Par darbu izmantošanu jāmaksā visos gadījumos, izņemot, ja:

1) šo darbu lietošana ir atļauta ar likumu (*neaizsargāti darbi*);
2) darbam ir beidzies autortiesību "aizsardzības periods";
3) izveidojušās atsevišķas situācijas, kas paredzētas likumā (*autortiesību ierobežojumi*).

Katrai autortiesību sistēmai ir jāsabalansē divas sabiedrību interesējošas tiesības: tiesības, kas pienākas autortiesību īpašniekiem un organizētās sabiedrības saprātīga pieprasījuma tiesības (*Stewart*, 1983, 5). Abas šīs autortiesību prasības ir labi definētas *Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas* 27. pantā: katra cilvēka tiesības brīvi piedalīties sabiedrības kultūras dzīvē, baudīt mākslu, piedalīties zinātnes progresā un izmantot tā labumus jālīdzsvaro ar otra cilvēka tiesībām uz morālo un materiālo interešu aizsardzību, kas saistītas ar zinātniskajiem, literārajiem vai mākslas darbiem, kuru autors viņš ir. Arī visos autortiesību strīdos šie divi pamatprincipi gandrīz vienmēr nemainīgi saduras: no vienas puses, nepieciešamība aizsargāt darba radītāja finansiālās intereses, no otras puses – nepieciešamība nodrošināt katram indivīdam tiesības piekļūt cilvēces uzkrātajām mākslas un zināšanu bagātībām (*Strong*, 1999, 38). Tiesību izņēmumi un ierobežojumi ir tikpat veci kā visa autortiesību sistēma kopumā. Tie parādījās jau XIX gadsimta Eiropas autortiesību likumos. Bernes 1886. gada konvencija, vecākā vispasaules konvencija, jau definē šos jēdzienus. Tradicionālie Bernes konvencijas ierobežojumi eksistē dažādos formātos, attiecinot tos uz politiskām runām, citātiem, izmantošanu izglītības mērķiem, mediju darbā, atļaujot aizņemties vienam no otra u. tml. (*Jehorm*, 2005, 359)

Dažādu valstu likumos autortiesībām ir noteikti dažādi ierobežojumi un izņēmumi, tas ir, gadījumi, kad autora radītais darbs var tikt izmantots bez atļaujas prasīšanas vai bez samaksas par tā izmantošanu. Šo ierobežojumu un izņēmumu nepieciešamību attaisno sabiedrības tiesības gūt pieeju autortiesību materiālam noteiktiem mērķiem (piemēram, izglītības mērķiem) vai atsevišķu lietotāju grupu (piemēram, invalīdu) speciālās tiesības, lai radītu līdzsvaru starp tiesību īpašnieku un lietotāju interesēm.

Latvijas *Autortiesību likuma* 18. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka autora tiesības atļaut vai aizliegt sava darba izmantošanu un saņemt atlīdzību par tā izmantošanu var ierobežot likumā noteiktajos gadījumos. "[..] ikreiz, atsaucoties uz šādu izņēmumu vai ierobežojumu, ir jāveic tā saucamais "trīssoļu tests", kas nosaka, ka autora izņēmuma tiesības drīkst ierobežot "tikai īpašos, likumā speciāli atrunātos gadījumos (1. solis), ja tas nav pretrunā ar darba normālu izmantošanu (2. solis) un nepamatoti neierobežo autora likumīgās intereses (3. solis)" (Eversheds Bitāns, 2010,11). Šī testa nepieciešamība noteikta gan Bernes konvencijā (9. panta 2. daļā), gan WIPO līgumā par autortiesībām (10. pantā). Tā kā testa nosacījumi ir diezgan abstrakti uzrakstīti un nav viennozīmīgi saprotami, tad literatūrā ir atrodami dažādi skaidrojumi, piemēram:

1) īpašs gadījums konstatējams tad, ja ierobežojums tiek interpretēts šauri kā kvantitatīvā, tā kvalitatīvā nozīmē;
2) ierobežojums ir pretrunā ar darba normālu izmantošanu, ja izmantošana, kas tiek īstenota, pamatojoties uz ierobežojumu, konkurē ar tādu izmantošanu, no kuras autortiesību īpašnieki parasti gūst ekonomisku labumu;

3) ierobežojums nepamatoti ierobežo autora likumīgās intereses, ja tas rada vai var radīt autortiesību īpašniekiem nepamatotus ienākumu zaudējumus. (Gulbis un Tomsone, 2013, 28)

3. Izmantošana izglītības un pētniecības mērķiem

Autortiesību likums atļauj izglītības mērķiem izmantot autordarbus dažādos veidos, tai skaitā – izglītības standartiem atbilstošās mācību grāmatās (21. pants). Taču izpratne par mācību grāmatu tās tradicionālajā izpratnē jau sen ir novecojusi, un skolotājiem jādod pēc iespējas plašākas iespējas strādāt ar dažādiem un daudzpusīgiem materiāliem (Oliņa, 2013), kas veidoti ciparu formātā. Tāpēc ir jāatrod veidi, kā dot iespēju pedagogiem strādāt ar dažādiem un daudzpusīgiem materiāliem, tai skaitā – veidojot tos ar jauno tehnoloģiju palīdzību un padarot pieejamus vispasaules tīmeklī – internetā.

Autora darbu drīkst izmantot bez autora piekrišanas un atlīdzības, ja darbs tiek izmantots izglītības un pētniecības mērķiem, obligāti norādot izmantotā darba nosaukumu un autora vārdu. Tas nozīmē, ka pedagogam ir tiesības nokopēt fragmentus no kādas grāmatas, raksta, pētījuma, fotogrāfijas vai gleznas vai tml. un tos izmantot kā ilustratīvus uzskates līdzekļus, lai palīdzētu skolēniem (studentiem) saprast mācību vielu. Izvērtējot šo ierobežojumu ar tā sauktā "trīssoļu testa" palīdzību, secināms, ka nav pieļaujama grāmatas kopēšana daudzos eksemplāros iekļaušanai skolas bibliotēkā. Bez tam ir jāizvērtē darbības mērķim atbilstīgais apjoms atbilstīgi vispārīgiem tiesību principiem.

Kā tika secināts no Vispasaules Intelektuālā īpašuma organizācijas (turpmāk – WIPO) ietvaros veiktā pētījuma, tad visās 189 WIPO dalībvalstīs autortiesību likumi ietver izņēmumus izglītībai, un lielākajā daļā dalībvalstu šim jautājumam ir veltītas vismaz astoņas tiesību normas. Pētījums rāda, ka ievērojams dalībvalstu vairākums paredz izņēmumus personiskai lietošanai, citēšanai, reproducēšanai, publicēšanai, publiskam izpildījumam un arī raidīšanai izglītības mērķiem. Dalībvalstu domas dalījās jautājumos, vai ir nepieciešams jauns starptautisks nolīgums vai pietiek ar labākās pieredzes apgūšanu (WIPO 2017). Vispasaules Intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) ietvaros 2018. gada novembrī notika pastāvīgās autortiesību un blakustiesību komitejas (SCCR) 37. sesija, kurā tika diskutēts par nepieciešamību arī turpmāk koordinēt autortiesību ierobežojumus un izņēmumus starptautiskā līmenī. Atšķirības dažādu valstu pozīcijās bija acīmredzamas. Attiecībā uz izglītības mērķiem uzstājās skolotāja Nikola Vačere (*Nikola Wachter*), kura raksturoja viņas pašas kā skolotājas centienus iegūt un uzturēt skolēnu uzmanību, izvēloties aizraujošu mākslas darbu, mīļāko dziesmu vai multfilmas tēlu. Viņa uzskata, ka starptautiska autortiesību instrumenta trūkums, kas pievēršas pārrobežu sadarbībai tiešsaistē, rada šķēršļus skolotājiem ikdienas izglītības darbā (AIPPI, 2019).

Eiropas Savienības ietvaros izņēmumi autoru tiesībām ir nosakāmi tikai tajā apmērā, kā noteikušas direktīvas, un paplašinātā tulkošana nav atļauta. Nomas direktīva (ES direktīva 2006/115/EK) nosaka, ka autora darbs var tikt izmantots tikai mācību vai zinātnisku pētījumu nolūkā (preambulas 10.c punktā). Direktīvas 2001/29/EK (turpmāk – *Autortiesību direktīvas*) preambulā ir doti priekšnosacījumi ierobežojumu un izņēmumu ieviešanai, cita starpā nosakot, ka, piemērojot izņēmumu vai ierobežojumus nekomerciāliem mērķiem izglītībai vai zinātniskiem pētījumiem, tostarp tālmācībai, minētās darbības nekomerciālajam raksturam būtu jāizpaužas pašā darbībā. Attiecīgās iestādes organizatoriskā struktūra un finanšu līdzekļi šajā sakarā nav noteicošie faktori (42. punkts). Direktīvas tekstā jau tālāk ir konkretizēts, ka dalībvalstis nekomerciāliem mērķiem, norādot avotu, ir tiesīgas noteikt izņēmumus vai ierobežojumus tikai īpašai reproducēšanai, ko veic izglītības iestādes (5. panta otrā daļa), kā arī reproducēšanai un publiskošanai vienīgi ilustrācijai mācību procesā (5. panta trešā daļa).

4. Izglītības mērķim atbilstoša izmantošana

Latvijas *Izglītības likumā* jēdziens "mācību līdzekļi" ir definēts kā izglītības programmas īstenošanā un izglītības satura apguvē izmantojamā, tai skaitā elektroniskajā vidē izmantojamā mācību literatūra, metodiskie līdzekļi, papildu literatūra, didaktiskās spēles u.tml. Mācību līdzekļi var būt izveidoti dažādos veidos, tai skaitā – digitāli (elektroniskie izdevumi un resursi, kuros iekļauts izglītības programmas īstenošanai nepieciešamais saturs) (1. pants). Apkopojot tiesību aktos noteikto un doktrīnā izpētīto, secināms, ka izmantošana mācību līdzekļos atļauta tikai ar šādiem nosacījumiem:

1) divos veidos – reproducēšana un publiskošana internetā;
2) izglītības iestādēs nepastarpinātā mācību procesā;
3) ar ilustratīvu nolūku;
4) nekomerciāliem mērķiem;
5) norādot avotu.

Tālāk tiks analizēti katrs no minētajiem izmantošanas nosacījumiem.

4.1. Izmantošanas veidi

Izmantošana atļauta tikai divos veidos – reproducēšana un publiskošana internetā mācību procesa nodrošināšanas vajadzībām, bet nav atļauta reproducēto kopiju izplatīšana, publicēšana, raidīšana u.tml. Tomēr, gramatiski interpretējot *Autortiesību likuma* 21. panta pirmajā daļā ietverto norādi "atļauts [..] darbus [..] izmantot", secināms, ka autortiesību ierobežojums ir attiecināms uz visiem 15. panta pirmajā daļā minētajiem darbu izmantošanas veidiem. Šāds secinājums ir pretrunā ar *Autortiesību direktīvas* 5. panta 3. punktu, kurā paredzēts, ka ierobežot var tikai reproducēšanas tiesības un tiesības padarīt darbu pieejamu sabiedrībai. Saskaņā ar direktīvas 5. panta 4. punktu tās tvērumā esošās autora tiesības izplatīt darbu var ierobežot tikai tiktāl, cik tas atbilst reproducēšanas tiesību ierobežošanas mērķim. Līdz ar to, interpretējot *Autortiesību likuma* 21. panta pirmo daļu kopsakarā ar atbilstošo Autortiesību direktīvas regulējumu, izglītības un zinātniskās pētniecības mērķiem domāto autortiesību ierobežojumu var attiecināt tikai uz autora tiesībām reproducēt darbu un tiesībām padarīt darbu pieejamu sabiedrībai jeb publiskot. Piemēram, minētais ierobežojums nav attiecināms uz tiesībām izplatīt darbu, ja vien attiecīgā izplatīšanas darbība nav nepieciešama, lai sasniegtu saskaņā ar ierobežojumu veiktās reproducēšanas mērķi (Gulbis un Tomsone, 2013, 27).

Ir starpība, vai mācību materiālus publisko internetā tādā veidā, ka tiem var piekļūt tikai izglītības vai pētniecības procesā iesaistītās personas ar autorizētu pieeju attiecīgās izglītības iestādes iekšējiem aizsargātiem tīkliem, vai veidā, ka tiem var piekļūt visa sabiedrība. Ja pirmajā gadījumā tā tiks atzīta par izmantošanu izglītības un pētniecības mērķiem, tad otrajā gadījumā nevarēs atsaukties uz šo ierobežojumu. Tomēr *Autortiesību likumā* šī atšķirība nav skaidri pateikta. Apvienotās Karalistes *Autortiesību likums* (*Copyright*, *Designs and Patents Act*, 1988) atļauj izglītības iestādei padarīt pieejamus autordarbus izglītības mērķiem, izmantojot drošu elektronisko tīklu, kas pieejams tikai uzņēmuma skolēniem un darbiniekiem (*Copyright*, *Designs and Patents Act*, 1988, 36.2, 36.3).

4.2. Izglītības iestāde

Izmantošana atļauta tikai izglītības iestādēs nepastarpinātā mācību procesā.

Autortiesību direktīva atļauj īpašo reproducēšanu veikt izglītības iestādēs, bet neparedz termina "izglītība" definīciju, tas jāinterpretē *Bernes konvencijas* 10. panta 2. punkta izpratnē, kur ar

minēto terminu tiek saprasta visu līmeņu izglītība, izslēdzot mācīšanu ārpus izglītības iestādēm, piemēram, vispārēju izglītošanu, kas pieejama visiem. Turklāt termins attiecas gan uz valsts finansētām, gan privātām izglītības iestādēm (Gulbis un Tomsone, 2013, 29). Arī Autortiesību direktīva uzsver, ka izņēmumi un ierobežojumi attiecas uz visām izglītošanas formām, tostarp tālmācību (preambulas 42. punkts).

Saskaņā ar Latvijas *Izglītības likumu* izglītība ir sistematizētu zināšanu un prasmju apguves un attieksmju veidošanas process un tā rezultāts. Savukārt izglītības iestādes ir valsts, pašvaldību, valsts augstskolu vai citu juridisko vai fizisko personu dibināta iestāde, kuras uzdevums ir izglītības programmu īstenošana, vai komercsabiedrība, kurai izglītības programmu īstenošana ir viens no darbības veidiem, tā ietver gan akadēmisko, gan augstāko, gan formālo, gan interešu izglītību (1. pants).

No šīm definīcijām secināms, ka izglītības iestādes var būt gan valsts institūcijas, gan komersanti, kurām valsts deleģējusi izglītošanas funkciju, izsniedzot attiecīgu atļauju izglītot (licenci) un piešķirot izglītības iestādes numuru.

4.3. Ilustratīvs nolūks

Cita autora darbu drīkst izmantot tikai ar ilustratīvu nolūku. Autortiesību direktīvā ir pateikts, ka ierobežojums reproducēšanas un publiskošanas tiesībām pieļaujams tikai tad, ja tiesību objekts tiek izmantots "ilustrācijas" nolūkā[2] – darbi lietojami tikai kā piemēri, lai ilustrētu vai paskaidrotu to, kas tiek mācīts, tātad – nelielu darba fragmentu, kas attiecas uz konkrēto vielu attiecīgajā stundā vai lekcijā. Šāds nosacījums nav ieviests Latvijas nacionālajā *Autortiesību likumā*. Tāpat – neviens tiesību akts Latvijā nenosaka pieļaujamo izmantošanas apjomu matemātiski, piemēram, atļaujot izmantot 10 % no darba vai 10 lapas no grāmatas u.tml. *Autortiesību likumā* ir tikai noteikts, ka izmantošana izglītības mērķiem pieļaujama tikai darbības mērķim atbilstošā apjomā. Tas ir jāizvērtē katru reizi, atbilstoši darba apjomam un izmantošanas veidam, ņemot vērā tiesību ierobežošanas principus. Nosakot, cik lielu darba fragmentu var izmantot saskaņā ar autortiesību ierobežojumu izglītības un pētniecības mērķiem, jāņem vērā gan fragmenta lielums attiecībā pret kopējo darba apjomu, gan arī tā saturiskā nozīme, vērtējot, vai tā izmantošana negatīvi ietekmē darba izplatīšanas primāro tirgu (Gulbis un Tomsone, 2013, 34). Tomēr jāpiekrīt zinātniskajai kritikai, ka tas ir nepietiekami precīzi norādīts un tādējādi apgrūtina izpratni par pieļaujamā apjoma izvēli.

Ir vērtīgi paskatīties, kā šo problēmu risina Vācijas likumdevējs, Vācijas *Autortiesību likumā* (*Urheberrechtsgesetz*, 1966) atļaujot izmantošanai konkrētu procentuālu daļu no visa darba. Vācijā, tāpat kā Latvijā, ir atļauts darbus izmantot izglītošanai izglītības iestādēs (pirmskolās, skolās, universitātēs, arodskolās un citās mācību un tālākizglītības iestādēs (60.a panta ceturtā daļa). Ir atļauts nekomerciālā nolūkā reproducēt, izplatīt vai publiskot līdz 15 procentiem no publicētā darba, lai ilustrētu mācības izglītības iestādēs. To drīkst darīt skolotāji, eksaminētāji, pasākuma dalībnieki, kā arī citas personas, lai iepazīstinātu ar mācību stundām vai lekcijām, vai mācību rezultātiem mācību iestādē (60.a panta pirmā daļa). Par šāda veida izmantošanu parasti nav jāmaksā atlīdzība. Tomēr atlīdzība ir jāmaksā gadījumos, kad darbi tiek padarīti pieejami internetā. Šādos gadījumos ir jāmaksā taisnīga atlīdzība caur mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizāciju (60.h pants).

[2] 5. pants. Izņēmumi un ierobežojumi. 3. Dalībvalstis var paredzēt izņēmumus vai ierobežojumus 2. un 3. pantā paredzētajām tiesībām šādos gadījumos: a) izmantošanai vienīgi ilustrācijai mācību procesā vai zinātniskajos pētījumos, ja ir norādīts avots, tajā skaitā autors –ja vien to nav neiespējami izdarīt, un tiktāl, ciktāl to pamato attiecīgais nekomerciālais mērķis

Vēl stingrāks regulējums attiecībā uz pieļaujamo darba apjomu, ko var izmantot saskaņā ar analizējamo autortiesību ierobežojumu, ir noteikts Apvienotajā Karalistē, kur atļauta publicēta literāra vai dramatiska darba īsa fragmenta iekļaušana izglītības iestādes mācību līdzeklī, ja tajā galvenokārt ietverti darbi, kas nav aizsargāti ar autortiesībām. Tāpat ir atļauta darbu fragmentu reproducēšana, pārrakstot ar roku, piemēram, glītrakstīšanas nodarbībās, un pēc atmiņas atbildot uz eksāmena jautājumiem. (Gulbis un Tomsone, 2013, 31–32). Apvienotās Karalistes *Autortiesību likums* (*Copyright, Designs and Patents Act,* 1988) atļauj personai, kas māca, izmantot autordarbus, lai ilustrētu mācības "godīgas izmantošanas" veidā nekomerciāliem mērķiem (32. pants). Izmantošanas apjoms ir krietni mazāks – tas atļauts tikai 5 procentu apmērā no darba 12 mēnešu laikā (36. panta piektā daļa). Apvienotās Karalistes tiesas autortiesību ierobežojumus jau kopš 1911. gada interpretē atbilstoši "godīgas izmantošanas" (*fair dealing* – angļu val.) jēdzienam, kura saturs nav definēts likumā, bet gan pakāpeniski attīstīts tiesu praksē. Tomēr Apvienotās Karalistes tiesiskā regulējuma analīze un piemērošanas prakse būtiski atšķirīgā regulējuma dēļ nav plaši izmantojama, nosakot saskaņā ar Latvijas *Autortiesību likuma* 21. pantu pieļaujamo darbu izmantošanas apjomu (Gulbis un Tomsone, 2013, 28).

4.4. Avota norādīšana

Autordarbu izmantošana izglītošanas procesā atļauta tikai precīzi norādot avotu – ikreiz citējot vai citādi iekļaujot savā darbā cita autora darbu, ir nepārprotami jānorāda uz to, ka tiek citēts vai citādi izmantots cita autora darbs, norādot attiecīgā darba nosaukumu un autoru, kā arī citu relevanto informāciju (Eversheds Bitāns, 2010).

Saskaņā ar autortiesību prezumpciju (Autortiesību likums, 8. pants) par darba autoru tiek uzskatīta persona, kuras vārds vai pseidonīms ir norādīts pie darba (kamēr nav pierādīts pretējais). Ja pie kāda darba nav norādīts autora vārds, tad autora vārdā un interesēs darbojas redaktors, izdevējs vai autora pilnvarota persona. Attiecīgi tad arī jānorāda informācija, kura ir pieejama pie publicētā vai publiskotā darba. Nav pieļaujams izmantot darbu, kuram šī informācija nav zināma, jo tas nav ticams citējams avots, un, iespējams, ir plaģiāts.

Atsauce uz literāru darbu var tikt veidota vai nu zemsvītras atsaucēs, vai beigu atsaucēs, vai iekavās tekstā. Ja tiek veidota zemsvītras atsauce (*footnote* – angļu val.), tad aiz konkrētā teksta datorsalikumā ir jāievieto skaitlis, kas norāda atsauces kārtas skaitli, un jādod pilna atsauce uz autoru, publicēšanas vai publiskošanas gadu, darba nosaukumu, izdevniecību vai interneta vietni un izmantoto lappusi. Ja tiek veidota beigu atsauce (*endnote* – angļu val.), tad tāda pat pilna atsauce jānovieto aiz mācību materiāla (pēc teksta). Atsaucēs, kas tiek iekļautas tekstā, parasti tiek norādīti tikai minimālie dati – autora uzvārds, publiskošanas vai publicēšanas gads un izmantotā lappuse, bet materiāla beigās (avotu sarakstā) attiecīgi jādod pilns avota nosaukums. Atsaucēs uz tiesību aktiem savukārt jānorāda akta nosaukums, pieņemšanas datums, kā arī tiesību akta publicēšanas laiks un vieta.

4.5. Nekomerciāls mērķis

Izmantošana atļauta tikai ar nekomerciālu mērķi – izmantotājs no tā nedrīkst gūt tiešu vai netiešu peļņu. Jēdziens "nekomerciāls" attiecas uz pašu mācību procesu, nevis organizatorisko struktūru vai institūcijas finansēšanas līdzekļiem. (Eversheds Bitāns, 2010, 14). Autortiesību direktīva uzsver, ka izņēmumi un ierobežojumi attiecas uz visām izglītošanas formām, tostarp tālmācību, minētās darbības nekomerciālajam raksturam būtu jāizpaužas pašā darbībā. Attiecīgās iestādes organizatoriskā struktūra un finanšu līdzekļi šajā sakarā nav noteicošie faktori (preambulas 42. punkts). Tātad –

arī izglītības iestādes, kas īsteno savas studiju programmas par studentu saņemtajām mācību maksām, drīkst izglītības mērķiem izmantot citu personu radītos autordarbus. Mērķis būtu komerciāls, ja izglītības iestāde vai mācību līdzekļa veidotājs mācību līdzekli, piemēram, publicētu grāmatas formā un pārdotu grāmatnīcā.

5. Atsevišķu darba veidu izmantošanas specifika

Mācību materiālu gatavošanā tiek izmantoti dažādi darbi – gan literārie darbi (grāmatas, žurnāli, internetā atrasti raksti), gan attēli (fotogrāfijas, gleznas, grafiski darbi, ēku, pieminekļu fotogrāfijas) un dažādi citi autordarbi. Kāda ir specifika šo darbu izmantošanai? Tiesu prakse jeb judikatūra šajos jautājumos nav visai plaša, it sevišķi Latvijā, bet, analizējot šos nolēmumus, kurus pieņēmusi Eiropas Savienības Tiesa (EST), kā arī dažu ārvalstu nacionālās tiesas, var nonākt pie izglītošanas procesā noderīgiem secinājumiem.

5.1. Literārie darbi

Nosakot darba pieļaujamo izmantošanas apjomu, pastāv divas fundamentāli atšķirīgas pieejas. Tiesiskās drošības intereses efektīvāk var nodrošināt, ja izmantojamo darbu vērtē attiecībā pret noteiktu robežvērtību, piemēram, maksimālo lappušu skaitu, vai, ja tas ir darba fragments, – attiecībā pret kopējo darbu procentuālā izteiksmē. Turpretim individuāli taisnīgāku rezultātu var panākt, izvērtējot, cik būtisks ir autortiesību subjektu tiesību un ekonomisko interešu ierobežojums, izmantojot visu darbu vai, ja tas ir darba fragments, – vērtējot tā nozīmi attiecībā pret visu darbu (Gulbis un Tomsone, 2013, 31–32).

Strīds par grāmatu kopēšanu izglītības vajadzībām tiek skatīts Kanādas tiesās vairākās instancēs, un tā izskatīšana vēl nav beigusies. Toronto Jorkas universitātes darbinieki izmantoja ar autortiesībām aizsargātus darbus kā daļu no studiju kursa materiāliem, uzskatot, ka tā ir "godīga rīcība" (*fair dealing* – angļu val.) saskaņā ar universitātes izstrādātajām vadlīnijām. Par šādu izmantošanu prasību tiesā cēla autortiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācija "*Access Copyright*", jo uzskatīja, ka tas pārkāpj izmantošanu izglītības vajadzībām, un vēlējās iekasēt atlīdzību par šīm darbībām. Universitāte atteicās maksāt un apgalvoja, ka jebkura reprodukcija ietilpst universitātes vadlīnijās un "godīgas izmantošanas" (*Fair Dealing*) izņēmumā saskaņā ar Kanādas *Autortiesību likuma* 29. pantu (*Copyright Act*, *RSC*, 1985), kurš nosaka, ka autortiesības netiek pārkāptas saskaņā ar godīgas rīcības kritērijiem, ja autortiesību objektus izmanto pētniecībai, privātajam pētījumam, izglītībai, parodijai vai satīrai. Pirmās instances tiesa nosprieda (*Federal Court Decisions*, 2017), ka atlīdzība par šādu izmantošanu tomēr jāmaksā, jo darījuma raksturs, darījuma apjoms un darījuma ietekme pārkāpj "godīgas rīcības" robežas. Universitāte ir pārsūdzējusi šo tiesas nolēmumu, lietas izskatīšana vēl nav noslēgusies.

Līdzīga lieta tika izskatīta arī ASV. Trīs izdevniecības (*Cambridge University Press, Oxford University Press, Inc., Sage Publications, Inc.*) cēla prasību tiesā pret Džordžijas štata universitātes vadību par to, ka tā atļāva profesoriem veidot digitālus mācību materiālus, kas sastāvēja no šo izdevniecību izdoto grāmatu fragmentiem, un padarīt tos pieejamus internetā, nemaksājot par to izdevniecībām (*United States Court of Appeals*, 2018). Pirmās instances (rajona) tiesa prasību norādīja, jo uzskatīja, ka tā ir "godīga izmantošana". Nolēmums tika pārsūdzēts divās instancēs, un rezultātā ASV augstākā tiesa atzina, ka darba autoram ir tiesības prasīt atlīdzību par savu darbu izmantošanu digitālā veidā, jo universitāte ir pārkāpusi robežas, kādas atļautas "godīgas izmantošanas" mērķiem (*Court Listener*, 2018).

Lai gan Kanādas un ASV autortiesību noteikumi nedaudz atšķiras no Eiropas Savienības dalībvalstu nacionālajiem likumiem, tomēr visi tie nosaka rūpīgi izvērtēt, vai darba izmantošana izglītības mērķiem nepārkāpj šī izmantošanas veida nolūku un mērķi.

Apkopojot izpētīto, jāsecina, ka literāro darbu fragmenti var tikt citēti vienas–divu rindkopu apmērā katrā citēšanas reizē, aiz katras rindkopas novietojot atsauci.

5.2. Attēli

Lai padarītu savu veidoto mācību materiālu vizuāli izskatīgāku un interesantāku, nereti tam tiek pievienoti dažādi internetā atrasti attēli – zīmējumi, fotogrāfijas u tml. Taču attēla citēšana fragmenta formā ne vienmēr ir iespējama. Var pat gadīties, ka šādu fragmenta izgriešanu autors uzskata par darba sakropļošanu. Tāpēc ieteicams labāk nevis reproducēt attēlu mācību materiālā, bet gan izveidot uz to saikni no citas vietnes, kurā šis attēls atrodas.

Nereti pedagogi savas tēmas labākai izklāstīšanai vēlas mācību materiālam pievienot arī dažādu vides objektu fotogrāfijas. Uz šiem objektiem attiecas *Autortiesību likuma* 25. pantā noteiktais ierobežojums, kas atļauj publiskās vietās izstādītu darbu darbus izmantot personiskai lietošanai, taču neattiecas uz gadījumiem, kad darba attēlojums ir objekts tālākai darba atkārtošanai, tai skaitā publiskošanai internetā.

Kā piemēru šādai neatļautai publiskošanai internetā var minēt nesen Eiropas Savienības Tiesā izskatīto lietu par fotogrāfijas publiskošanu skolas iekšējā tīklā Vācijā (*Renckhoff lieta*) (EST, 2017). Strīds bija starp Vācijas Ziemeļreinas Vestfālenes zemes skolu un fotogrāfu Dirku Renkofu (*Dirk Renckhoff*) par viņa fotogrāfijas, kas tika atrasta internetā, izmantošanu skolnieces referātā, kurš pēc tam tika ievietots skolas iekšējā tīmekļvietnē (Kordobas pilsētas fotogrāfija pieejama: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:62017CC0161&from=EN). Zem attēla, kurš bija lejupielādēts no tīmekļvietnes *www.schwarzaufweiss.de* (kas ir digitāls ceļojumu žurnāls ar tādu pašu nosaukumu), skolniece ievietoja atsauci uz šo tīmekļvietni, nenorādot pat fotogrāfijas autoru. EST nosprieda, ka, lai gan primāri darbs ir ticis izmantots izglītības mērķiem, tomēr pēc tam ir notikusi jauna darba publiskošana internetā, kas pārsniedz izglītības mērķi. Šāds nolēmums tika pieņemts, neskatoties uz faktu, ka Vācijas *Autortiesību likums* (*Urheberrechtsgesetz*, 1966) (60.a panta otrā daļa) atļauj izglītības iestādēs izglītības mērķiem ilustrācijas reproducēt pilnā apmērā.

Zviedrijas tiesā tika izskatīts strīds starp autortiesību kolektīvā pārvaldījuma organizāciju un interneta enciklopēdijas "Vikipēdija" veidotājiem *Wikimedia Sweden* par to, ka interneta vietnē *offentligkonst.se* tika izvietoti publiskās vietās izvietotu mākslas darbu attēli. "Vikipēdija" atsaucās uz Zviedrijas likumu un ES noteikumiem, kas atļauj publiskā vietā izstādītus darbus izmantot, tai skaitā, padarīt pieejamus internetā, ja tas netiek darīts komerciālos nolūkos. Zviedrijas Augstākā tiesa pieņēma nolēmumu lietā (*Swedish Supreme Court*, 2016), nospriežot, ka šāda izmantošana neiztur Direktīvā noteikto "trīs soļu testu", jo tā ļauj plaši izmantot autoru darbus, nesniedzot nekādu kompensāciju autoriem. Rezultātā tiesības tiek aizskartas lielākā mērā, nekā šis ierobežojums paredz. Šai gadījumā pat nav svarīgi, ka izmantojums ir nekomerciāls (Zamkova, 2016). Lai gan šī vietne bija pieejama sabiedrībai bez maksas, tika atzīts, ka tā šāda izmantošana pārmērīgi ierobežo autoru likumīgās intereses, tādēļ nav atļauta (*Kluwer*, 2016). Līdz ar to tika atzīts, ka saskaņā ar šobrīd eksistējošo tiesisko regulējumu, publiskās vietās izstādītu autordarbu, kuriem ir spēkā tiesību aizsardzības termiņš, ievietošana internetā nav atļauta. Pēc tiesas sprieduma lapa ir slēgta, un tās vietā ir izvietots skaidrojums, ka saskaņā ar tiesas spriedumu

Wikimedia Sweden ir jāmaksā tiesas izdevumi un kompensācija aptuveni 750 000 SEK apmērā (*Wikimedia Sverige*, 2019).

Lai gan šajos tiesu procesos netika skatīti jautājumi par publiskās vietās izstādītu darbu izmantošanu digitālajos mācību līdzekļos, tomēr tajos var atrast analoģiju attiecībā uz darbu publiskošanu internetā.

5.3. Citi darbu veidi

Notis

Autortiesību direktīva atļauj paredzēt izņēmumus vai ierobežojumus reproducēšanas tiesībām uz papīra vai līdzīga materiāla, ko veic, izmantojot jebkuru fotografēšanas metodi vai citu procesu ar līdzīgu iedarbību, izņemot nošu rakstus (2.a pants). Atbilstoši direktīvas prasībām arī Latvijas *Autortiesību likumā* ir noteikts, ka notis nav atļauts kopēt jeb reprogrāfiski reproducēt personiskai lietošanai, kā to atļauj cita veida darbiem likuma 35. pants. Līdz ar to nošu izmantošanas aizsardzība ir daudz augstāka nekā cita veida darbiem. Tas nozīmē, ka notis drīkst kopēt vai izmantot citos veidos tikai tad, ja ir saņemta atļauja no paša komponista, no mūzikas izdevniecības vai no autortiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijas (Latvijā – AKKA/LAA). Tās ir līgumattiecības, kas nav noteiktas likumā, bet ir jāatrunā katrā noslēgtajā līgumā vai izsniegtajā licencē. AKKA/LAA izsniedz licences un prasa atlīdzību par nošu publicēšanu AKKA/LAA (2019). Mūzikas izpildītāji nereti izmanto īrētas notis, nošu īri veic, piemēram, veikals *Musica Baltica*. Uz nošu reproducēšanu izglītības mērķiem kā ilustratīvu materiālu izglītošanas mērķim atbilstošā apjomā, protams, attiecas *Autortiesību likuma* 21. pants. Taču šādā gadījumā nevarēs izmantot visu muzikālo darbu, bet gan tikai atsevišķus tā fragmentus, lai paskaidrotu konkrētus attiecīgās mācību stundas vai lekcijas jautājumus.

Naudas zīmes

Naudas zīmes ir īpaši aizsargāta kategorija. Tās aizliegts jebkādā veidā reproducēt, izņemot gadījumu, kad Latvijas Banka (Latvijas Banka, 2009), Eiropas Centrālā, centrālā banka vai valsts, kas emitējusi šīs naudas zīmes, sniegusi rakstveida atļauju, vai tiek ievērotas Latvijas Bankas, Eiropas Centrālās bankas vai attiecīgās valsts naudas zīmju reproducēšanas prasības. Uz naudas zīmēm neattiecas autora mantisko tiesību ierobežojumi. Eiro banknošu attēlus mācību līdzekļos var izmantot tikai ar nosacījumu, ka reprodukcijas atbilst Eiropas Centrālās bankas noteikumiem (Lēmums ECB/2013/10, 2). Ir jānovērš risks, ka tos varētu noturēt par īstām eiro banknotēm – atveidojumā pa diagonāli ir jāiekļauj vārds "PARAUGS", ir jāievēro norādītie izmēri, izšķirtspēja un citi lēmumā norādītie noteikumi.

Datorprogrammas

Izglītības ierobežojumi neattiecas uz datorprogrammu autoriem. Nedrīkst izmantot datorprogrammas, kuras iegūtas bez tiesību īpašnieku atļaujas (licences), lai veidotu mācību materiālus. Turklāt – datorprogrammu izmantošana tiek diferencēta mājas, darba vai studiju vajadzībām. Tas tiek darīts tāpēc, lai diferencētu personas, kas izmanto programmas mācību nolūkos no tām, kuras izmanto programmas peļņas gūšanai. Attiecīgi atšķiras arī cenas (dažkārt – būtiski). Katru datorprogrammu drīkst lietot tikai saskaņā ar licences līgumu. Licences līgumi ir dažādi, atkarībā no datorprogrammas lietotāja (students, mājas lietotājs, komersants u.tml.), tādēļ katrs šāds līgums (licence) ir rūpīgi jāizlasa.

Izglītības mērķi pārkāpjoša izmantošana

Autortiesību likumā nav precīzi noteikts, kādos apjomos izglītības iestādes drīkst izmantot darbus, neprasot autoram atļauju un nemaksājot autoratlīdzību. Nereti izglītības iestādes uzskata, ka

likumā noteiktais regulējums pieļauj jebkāda apjoma izmantošanu, un veic mācību grāmatu un darba burtnīcu kopēšanu pilnā apjomā. Tomēr tas ir pretrunā ar vienu no autora mantisko tiesību ierobežošanas principiem, jo nepamatoti ierobežo autora likumīgās intereses – iespēju savu darbu pārdot vai citādā veidā gūt atlīdzību par tā izmantošanu. Autortiesību pārkāpumi ir globāla problēma, jau gadiem ilgi skolotāji, kuri veido savus mācību, uzskates vai izdales materiālus, regulāri pārkāpj autortiesības – kopē fotoattēlus, ņem svešus tekstus, neliek atsauces, skenē mācību grāmatu tekstus un attēlus, kas viņiem nepieder. Gan Izglītības un zinātnes ministrija, gan izdevniecības uzskata, ka vispirms jāstrādā pie skolotāju izglītošanas par autortiesībām (Izglītības sistēmas, 2019).

Tiesībsargs jau 2013. gadā vērsa uzmanību uz mācību grāmatu un darba burtnīcu kopēšanu izglītības iestādēs. Viņš pareizi norādīja, ka nepastāv vispārīgs kopēšanas aizliegums. Autora darbu, tostarp darba burtnīcu, drīkst izmantot bez autora piekrišanas un atlīdzības izglītības mērķiem, obligāti norādot izmantotā darba nosaukumu un autora vārdu, un tādā veidā, lai izmantošana nebūtu pretrunā ar autora darba normālas izmantošanas noteikumiem un nepamatoti neierobežotu autora likumīgās intereses. Nedrīkst kopēt visu darba burtnīcu, bet to drīkst izmantot vizuālos uzskates līdzekļos un tamlīdzīgi, kas tiek speciāli radīti un izmantoti izglītības iestādēs nepastarpinātā mācību procesā to darbības mērķim atbilstošā apjomā nekomerciālos nolūkos, ievērojot *Autortiesību likumā* noteiktos ierobežojumus (Tiesībsarga birojs, 2013).

Vispārīgā gadījumā ikreiz ir jāpieņem, ka jebkurš darbs ir aizsargāts, ja vien nav tieši norādīts uz pretējo. *Autortiesību likums* paredz iespēju lietot pie sava darba autortiesību aizsardzības zīmi, proti, apzīmējumu © (burtu "c" aplītī), darba autora vārdu un uzvārdu, kā arī darba pirmpublicējuma gadu. Papildus ikreiz var pievienot, piemēram, šāda satura tiesību atrunu: "Darba izmantošana bez autora atļaujas ir aizliegta. Lai saņemtu darba izmantošanas atļauju, lūdzu sazināties ar autoru" un norādīt pasta adresi, tālruņa vai faksa numuru, elektroniskā pasta adresi vai citu sazināšanās mehānismu. Ja vēlaties, lai radītais darbs ir pieejams brīvai izmantošanai citām personām, tādā gadījumā pievienojama attiecīga satura tiesību atruna, piemēram: "Autors atļauj šī darba izmantošanu ikvienai trešajai personai kā komerciālos, tā nekomerciālos nolūkos" (Eversheds Bitāns, 2010,11).

Vienlaikus jānorāda, ka internetā ir plaši pieejami dažādi autordarbi (mūzika, filmas, attēli u.tml), kuru izmantošanu to autori ir atļāvuši saskaņā ar tā saukto "atvērtā satura licenci" (*Creative Commons* – angļu val.). Parasti ar šādām licencēm atļauja izmantot attiecīgo darbu tiek piešķirta ikvienam, un nav jāsazinās ar autoriem un blakustiesību īpašniekiem (EUIPO, 2019, 6). Vairāk informācijas par šīm licencēm var iegūt ASV dibinātās organizācijas *Creative Commons* mājaslapā internetā (*Creative Commons*, 2019). Vienmēr rūpīgi ir jāiepazīstas ar licences noteikumiem, jo tie var atšķirties – kāds autors ir atļāvis savus darbus izmantot komerciāli vai pārveidot, cits nav, bet atsauce uz avotu jādod jebkurā gadījumā. Tomēr šī atļauju izsniegšanas sistēma, kas samērā plaši tiek izmantota ASV un dažās citās valstīs, ne visos gadījumos atbilst autortiesību noteikumiem Eiropas Savienībā. Bez tam, ir jābūt pietiekamai pārliecībai, ka atļauju šo darbu izmantošanai tiešām ir devis pats autors vai blakustiesību īpašnieks, nevis kāds starpnieks, kurš izliekas par "sabiedrības interešu sargu".

6. Risinājuma meklējumi

2018. gadā tika uzsākts darbs pie mācību līdzekļu izstrādes, ko veica Latvijas skolu pedagogi, un ir paredzēts tos padarīt pieejamus interneta vidē, vienlaikus nodrošinot atbilstošu autortiesību aizsardzību. Projektu īsteno Valsts izglītības satura centrs, īstenojot Eiropas Sociālā fonda

projektu "Kompetenču pieeja mācību saturā"[3]. Projekta ietvaros jau ir veikta mācību līdzekļu veidotāju apmācība, viņi ir iepazīstināti ar autortiesību noteikumiem.

Projekta īstenotājs pilnveido vispārējās izglītības mācību saturu un izstrādā tā aprobācijai un ieviešanai atbilstošus mācību un metodiskos līdzekļus. Projekta ietvaros tiek izstrādāti mācību materiāli pirmskolai, pamatskolai un vidusskolai visos mācību priekšmetos. Projektā radītie mācību līdzekļi tiks padarīti pieejami digitālo mācību resursu krātuvē, kura tiks izvietota uz Izglītības un zinātnes ministrijas uzturēta un administrēta servera. Materiālu veidotāji (autori) dos atļauju (licenci) savu veidoto darbu izmantošanai. Daļa no materiāliem jau ir izstrādāta, un no autoriem tiek prasīts apliecinājums, ka tajos nav iekļauti citu autoru darbi bez viņu piekrišanas un ka visi citētie darbi ir izmantoti citēšanas mērķim atbilstošā apjomā, norādot gan autora vārdu, gan darba nosaukumu.

Secinājumi un priekšlikumi

Apkopojot tiesību aktos un doktrīnā noteikto, jāsecina, ka autordarbus mācību materiālos atļauts izmantot izglītības procesā tēmas ilustrēšanai, izglītības standartiem atbilstošos mācību līdzekļos, izglītības iestādēs nepastarpinātā mācību procesā, darbības mērķim atbilstošā apjomā, nekomerciālos nolūkos, obligāti norādot avotu.

Autortiesību likuma 21. pantā visi šie kritēriji nav iekļauti. Tādēļ, lai precīzāk formulētu prasības, kādas jāievēro, izmantojot autordarbus izglītības mērķiem, kā arī ņemot piemēru no Vācijas likuma, pants būtu jāprecizē, izsakot to šādā redakcijā:

> " 21. pants. Darba izmantošana izglītības un pētniecības mērķiem
> (1) Obligāti norādot izmantotā darba nosaukumu un autora vārdu, kā arī ievērojot šā likuma 18. panta otrās daļas noteikumus, tēmas ilustrēšanai atļauts izziņotus vai publicētus darbus reproducēt izglītības standartiem atbilstošos mācību materiālos, kas tiek speciāli radīti un izmantoti izglītības un pētniecības iestādēs nepastarpinātā mācību un pētniecības procesā to darbības mērķim atbilstošā apjomā nekomerciālos nolūkos līdz 15 procentu apjomā no darba kopējā apjoma;
> (2) Bez autora atļaujas izglītības iestādei atļauts mācību materiālus, kas veidoti saskaņā ar šā panta pirmo daļu, izglītības vai pētniecības mērķiem padarīt pieejamus izglītības vai pētniecības procesā iesaistītajām personām, kurām ir autorizēta pieeja attiecīgās izglītības iestādes iekšējos aizsargātos tīklos."

Taču likuma normu precizēšana ir tikai viens solis ceļā uz līdzsvaru starp autoru un izmantotāju interesēm. Tikpat svarīgi ir pieņemto likumu arī pareizi piemērot, kā arī ievērot tā nosacījumus. Gan autoriem, gan mācību materiālu veidotājiem, gan to izmantotājiem ir jāseko, lai viņu rīcība būtu atbilstoša likuma prasībām un nepamatoti neierobežotu citu izglītības procesā iesaistīto personu tiesības un intereses.

Padarot darbu pieejamu internetā, kas pieejams visiem sabiedrības locekļiem, mācību līdzekļu veidotājam būtu precīzi jānorāda, kādā veidā viņš atļauj šo materiālu izmantot. Viņam arī būtu jāapliecina, ka viņš ir darba autors un ir to izstrādājis personīgi, ka darbs ir padarīts pieejams internetā ar viņa piekrišanu. Tāpat viņam būtu jāspēj pierādīt, ka materiālā ir dotas atsauces uz visiem citu autoru darbu fragmentiem, ja tādi tiek citēti. Savukārt, ja darbam bez saskaņošanas bijuši pieaicināti līdzautori vai ja darbā ir izmantoti citu personu autordarbi bez atļaujas,

[3] Projekta vietnes adrese ir: https://www.skola2030.lv/

materiāla autoram būtu pienākums atrisināt domstarpības un segt zaudējumus, ja tādi radīsies. Turpinot materiāla autoram būtu jānorāda, kāda veida izmantošanu viņš atļauj, varbūt viņš atļauj pat pārveidošanu vai komerciālu izmantošanu – tās ir katra autora tiesības lemt par sava darba iespējamo izmantošanu.

Ja materiāls tiek padarīts pieejams tikai izglītības vai pētniecības procesā iesaistītajām personām izglītības iestādes iekšējos aizsargātos tīklos, tad šāda atruna nav nepieciešama, jo likums jau regulē darbu izmantošanas tiesības.

Jo būs vairāk izpratnes un skaidrības par materiālu izmantošanas tiesībām, jo būs mazāk strīdu un domstarpību par mācību materiālu izmantošanas iespējām.

References

AIPPI (2019). Autortiesību ierobežojumi un izņēmumi – Ziņojums no jaunākās SCCR sanāksmes WIPO. Pieejams: http://aippi.org/no-show/limitations-and-exceptions-on-copyright-report-from-latest-sccr-meeting-in-wipo/

AKKA/LAA (2019). Tarifi muzikālu darbu reproducēšanai un publicēšanai. Pieejams: www.akka-laa.lv/files/muzikalu_darbu_reproducesana.pdf

Autortiesību likums. Pieņemts 06.04.2000. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150 (2059/2061), 27.04.2000.

Apvienotās Karalistes autortiesību likums. Copyright, Designs and Patents Act 1988. Pieejams: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/contents

Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību. Parakstīta Bernē 1886. gada 9. septembrī. Latvija pievienojusies ar 1995. gada 18. aprīļa Ministru kabineta rīkojumu Nr. 197. Par Latvijas Republikas klātbūtnes atjaunošanu Bernes konvencijā "Par literatūras un mākslas darbu aizsardzību". *Latvijas Vēstnesis*

Court Listener (2018). Cambridge University Press v. J.L. Albert, 16-15726. Pieejams: https://www.courtlistener.com/opinion/4545716/cambridge-university-press-v-jl-albert/

Creative Commons (2019). Par licencēm. Pieejams: https://creativecommons.org/licenses/

Eiropas Centrālā Banka (2013). Lēmums par euro banknošu nominālvērtībām, parametriem, atveidošanu, apmaiņu un izņemšanu no apgrozības (2013. gada 19. aprīlis) (pārstrādāta versija) (ECB/2013/10) (2013/211/ES)

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2001/29/EK (2001. gada 22. maijs) par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā (Autortiesību direktīva). Pieejams: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0029:LV:HTML

Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par nomas tiesībām un patapinājuma tiesībām, un dažām blakustiesībām intelektuālā īpašuma jomā. 2006. gada 12. decembris, Nr. 2006/115/EK, *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, Nr. L 376, 31. lpp.

Eiropas Sociālā fonda projekts Nr. 8.3.1.1/16/I/002 "Kompetenču pieeja mācību saturā"

Eiropas Savienības Tiesa (2017). 2018. gada 7. augusts, Land Nordrhein-Westfalen pret Dirk Renckhoff . Lieta C-161/17. *Oficiālais Vēstnesis,* C 231, 17.7.2017. Pieejams: http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=204738&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1842650

EUIPO (2019). Bieži uzdotie jautājumi par autortiesībām. Eiropas Intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu novērošanas centrs, 2019. gada februāris, 6 .jautājums. Pieejams: https://euipo.europa.eu/ohimportal/lv/web/observatory/faqs-on-copyright-lv

Eversheds Bitāns (2010). Skaidrojums par autortiesību un blakustiesību objektu izmantošanu mācību procesā, 11. lpp. Pieejams: https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/metmat/skaidrojums_par_autortiesibam.pdf

Federal Court Decisions (2017). Canadian Copyright Licensing Agency v. York University. Date 2017-07-12. Pieejams: https://decisions.fct-cf.gc.ca/fc-cf/decisions/en/item/232727/index.do?r=AAAAAQAPWW9yayBVbml2ZXJzaXR5AQ#_Summary_of_Conclusions

Gulbis R, Tomsone I. (2013). Autortiesību ierobežošana izglītības un zinātniskās pētniecības mērķiem. *Juridiskā zinātne*, Nr. 4, 2013, Latvijas Universitāte, 26.–39. lpp. Pieejams: https://www.journaloftheuniversityoflatvialaw.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/journaloftheuniversityoflatvialaw/No4/R_Gulbis.pdf

Hart, T., Fazzani, L. (2006). *Intellectual Property Law*, 4 Ed., Maximillan Law Masters, p. 264

Izglītības likums. Pieņemts: 29.10.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 343/344 (1404/1405), 17.11.1998.

Izglītības sistēmas (2019). Iesaka jaunus modeļus grāmatu digitalizācijai. Pieejams: http://www.e-klase.lv/lv/zina/zinas/aktualitates/iesaka-jaunus-modelus-gramatu-digitalizacijai/

Jacob, R., Alexander, D. (1993). *A Guidebook to Intelectual Property*, 4th Ed. London: Sweet & Maxwell, p. 640

Jehorm C. (2005). Restrictions on Copyright and their Abuse. *European Intellectually Property Review*, Sweet & Maxwell limited, Issue 10, p. 359

Johan Norderyd, Elna Jönsson, May 9, 2016. Pieejams: http://copyrightblog.kluweriplaw.com/2016/05/09/swedish-supreme-court-issues-decision-regarding-freedom-panorama/

Kanādas Autortiesību likums Copyright Act (1985), c C-42. Pieejams: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-42/

Kluwer (2016). *Copyright Blog*. Swedish Supreme Court issues decision regarding the freedom of panorama

Kompetenču pieeja mācību saturā. Pieejams: https://visc.gov.lv/visc/projekti/esf_831.shtml

Latvijas Banka (2009). Noteikumi Nr. 30, 2009. gada 15. janvārī, Lata naudas zīmju reproducēšanas noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10 (3996), 20.01.2009.

Likums par vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgumu par autortiesībām. Pieņemts 03.02.2000. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53/54(1964/1965), 17.02.2000. 10. panta otrā daļa: Līgumslēdzējas valstis, piemērojot Bernes konvenciju, jebkurus ierobežojumus vai izņēmumus attiecībā uz tajā paredzētajām tiesībām nosaka vienīgi tajos īpašajos gadījumos, kad tie netraucē darba normālu izmantošanu un nepamatoti nekaitē autora likumīgajām interesēm.

Oliņa, Z. (2013). Iesaka jaunus modeļus grāmatu digitalizācijai. Pieejams: http://www.e-klase.lv/lv/zina/zinas/aktualitates/iesaka-jaunus-modelus-gramatu-digitalizacijai/

Stewart, M. S. (1983). *International Copyright and Neighbouring Rights*. London: Butterworths, 719 p.

Strong, W. S. (1999). *The Copyright Book, A Practical Guide*, 5th Ed. Massachusets, London, England: The MIT Press Cambridge, 370 p.

Swedish Supreme Court (2016). Bildupphovsrätt i Sverige (BUS) ek. för. v Wikimedia Sverige, Ö 849-15, 4 April 2016

Tiesībsarga birojs (2013) Bērna tiesības uz izglītību – atbildes un biežāk uzdotie jautājumi. Pieejams: http://www.izglitiba-kultura.lv/viedokli/berna-tiesibas-uz-izglitibu-atbildes-uz-biezak-uzdotajiem-jautajumiem

United States Court of Appeals (2018): Cambridge University Press v. Albert, United States Court of Appeals, No. 16-15726, 19, October 2018

Vācijas Autortiesību likums Act on Copyright and Related Rights (Urheberrechtsgesetz, UrhG). Act shall enter into force on 1 January 1966. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_urhg/englisch_urhg.html#p0328

Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija, pieņemta 10.12.1948. Latvija to atzinusi par sev saistošu no 24.03.1992., 27. pants.

Wikimedia Swerige (2019). Offentligkonst.se. Pieejams: https://se.wikimedia.org/wiki/Offentligkonst.se

WIPO (2017). 33rd session of WIPO Standing Committee on Copyright and Related Rights. Pieejams: http://aippi.org/no-show/33rd-session-of-wipo-standing-committee-on-copyright-and-related-rights-sccr/

Zamkova, M. (2016). The Wikimedia case: copyright on public art. WIPR (World Intellectual Property Review). September/October 2016, p. 131, accesable at: www.worldipreview.com

AUTORU MANTISKO TIESĪBU IEROBEŽOJUMU TIESĪBU VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE LEGAL LIMITATIONS OF AUTHORS' PROPERTY RIGHTS

Liene Vindele, Mg.iur., doktorante,
Rīgas Stradiņa universitāte, *Latvija*
E-pasts: vindele.liene@gmail.com
Renāte Cāne, Dr.sc.soc., docente,
Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*
E-pasta: renate.cane@gmail.com

Abstract

The main purpose of copyright is to protect the property rights of the author. However, the legal framework of copyright provides for cases when the author's rights are not protected, setting limits for author's rights, if, for example, the author's work is being used for informational purposes or educational and research purposes. Copyright limitations included in the international legal systems ensure access to knowledge and culture for the society, thus, encouraging economic growth and welfare of the society.

Nowadays almost every country's copyright system includes privileges for educational institutions, public libraries and archives, because these institutions are considered especially important for any society's development. These privileges often are called copyright limitations or exceptions because they limit the authors' property or economic rights.

Although the first legislative acts of copyright protection were passed in the 18th century, it is considered that the first impulses of society to access cultural and scientific achievements had already started 300 years before our era when the library of Alexandria was created.

In this article the issue of the historical development of copyright limitations and exceptions has been researched to understand how the principles and goals of copyright protection have changed over time. Legislative acts, scientific literature and court rulings have been used in the research. The methods used in the research are retrospective analysis method, systematic interpretation method, comparative method as well as the teleological interpretation method.

Keywords: copyright, author's property rights limitations, exclusive rights, copyright history

Kopasavilkums

Autortiesību galvenā darbības būtība ir aizsargāt autora īpašumtiesības. Tomēr autortiesību tiesiskais regulējums paredz gadījumus, kad autora tiesības netiek aizsargātas, nosakot tiesību ierobežojumus autoram, kā, piemēram, ja darbs tiek izmantots informatīviem mērķiem vai izglītības un pētniecības mērķiem. Starptautiskās tiesību sistēmās iekļautie autortiesību ierobežojumi nodrošina sabiedrībai piekļuvi pie zināšanām un kultūras, veicinot ekonomisko izaugsmi un sabiedrības labklājību.

Mūsdienās gandrīz katras valsts autortiesību sistēma ietver privilēģijas izglītības iestādēm, publiskajām bibliotēkām un arhīviem, jo šīs iestādes tiek uzskatītas par īpaši svarīgām jebkuras sabiedrības attīstībai. Šīs privilēģijas bieži vien sauc par autoru tiesību ierobežojumiem vai izņēmumiem, jo tās ierobežo autoru mantiskās jeb ekonomiskās tiesības. Lai gan pirmie tiesību akti autortiesību aizsardzībā pieņemti 18. gadsimtā, tiek uzskatīts, ka pirmie impulsi, lai sabiedrība piekļūtu pie kultūras un zinātnes sasniegumiem, aizsākās jau 300 gadus pirms mūsu ēras, kad tika izveidota Aleksandrijas bibliotēka.

Šajā rakstā tiek pētīts jautājums par autortiesību ierobežojumu un izņēmumu vēsturisko attīstību, lai saprastu, kā laika gaitā mainījušies autora tiesību aizsardzības principi un mērķi. Darbā izmantoti tiesību akti, zinātniskā literatūra un tiesu nolēmumi. Pētījumā izmantotas retrospektīvās analīzes metode, sistēmiskā interpretācijas metode, salīdzināšanas metode, kā arī teleoloģiskā tiesību normu interpretācijas metode.

Atslēgas vārdi: autortiesības, autoru mantisko tiesību ierobežojumi, izņēmumu tiesības, autortiesību vēsture

Ievads

XV gadsimtā Johana Gūtenberga izgudrotā iespiedmašīna, radot iespieddarbu reproducēšanas iespējas, izraisīja radikālas pārmaiņas visā pasaulē. Vajadzība noteikt literāro darbu reproducēšanas tiesību ietvarus ir iezīmējusi autortiesību tiesiskā regulējuma attīstību. Sistemātiska pāreja no individuālām autora privilēģijām uz vispārējiem tiesību aktiem, kas regulēja ar iespiešanu un publicēšanu saistītos jautājumus, nenotika pēkšņi, bet gan pakāpeniski. Radās jaunas idejas, kā pamatot intelektuālajiem darbiem piešķirto aizsardzību. Rezultātā tika iezīmētas autortiesību dabiskās robežas – ierobežota teritorija un darbu aizsardzības termiņš.

Tomēr autoriem piešķirtās ekskluzīvās privilēģijas ierobežoja sabiedrības intelektuālo pieeju darbiem un sāka kavēt vispārējo kultūras, izglītības un zinātnes attīstību, tāpēc ar likumu sāka ierobežot autora ekskluzīvās tiesības, dodot sabiedrībai iespēju izmantot darbus likumā noteiktos veidos un neprasot autora atļauju. (Kalnāja-Zelča, 2014)

Autortiesību un blakustiesību ierobežojumi atšķiras valstu sociālo, ekonomisko un vēsturisko apstākļu, kā arī dažādu tiesību tradīciju dēļ. Tā, piemēram, ASV un Apvienotās Karalistes sistēma kopumā ir mazāk vērsta uz autoru individuālo interesi par autortiesībām, bet lai kalpotu visas sabiedrības bagātībai un attīstībai (tā saucamā "taisnīgā lietošana" jeb *fair use*). ASV *Autortiesību kodeksa* 107. nodaļā ir noteikti četri kritēriji, kad ar autortiesībām aizsargātu darbu izmantošana bez autortiesību turētāja atļaujas ir bijusi tiesiska:

1) izmantošanas mērķis un raksturs, tostarp tas, vai izmantošana ir komerciāla rakstura vai bezpeļņas izglītības nolūkā;
2) ar autortiesībām aizsargāta darba raksturs;
3) izmantotās daļas apjoms un būtiskums attiecībā uz darbu kopumā;
4) izmantošanas ietekme uz autortiesību aizsargāta darba potenciālo tirgu vai tā vērtību. (*17 U.S. Code. Title 17 – Copyrights*, 1947).

Savukāt kontinentālajā Eiropā autoru personisko un finansiālo interešu aizsardzība parasti tiek novērtēta augstāk nekā sociālie ieguvumi, kas izriet no intelektuālā darba izmantošanas. Bernes konvencija paredz tā saucamo "trīs soļu testu" (*three-step-test*), kas pieļauj autortiesību aizsardzības izņēmumus. Tie noteic, ka autortiesību aizsardzības izņēmumi ir pieļaujami:

1) tikai īpašos gadījumos;

2) ja tie atbilst autora darba normālas izmantošanas noteikumiem;
3) nepamatoti neierobežo autora likumīgās tiesības. (Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību, 1886)

Mūsdienās visu valstu autortiesību sistēmās ir paredzēti gadījumi, kad autoru ekskluzīvās tiesības tiek ierobežotas. Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (*World Intellectual Property Organization* – WIPO) līgumā par autortiesībām preambulā ir norādīts, ka tiek atzīta nepieciešamība saglabāt līdzsvaru starp autoru tiesībām un plašākas sabiedrības interesēm, īpaši izglītības un pētniecības jomā, kā arī attiecībā uz informācijas pieejamību. (Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgums par autortiesībām, 1996)

Tomēr vēsturiski daudzkārt ir mainījušies gan autortiesību aizsardzības termiņi, gan autoru tiesību ierobežojumu apjoms. Ņemot vērā tehnoloģiju attīstību, tiesiskais regulējums bieži vien neatbilda prasībām, un, kā redzams no tiesu prakses, interpretējot regulējumu, vienmēr pastāvējušas grūtības nodrošināt nepieciešamos elastīgos risinājumus, lai saglabātu taisnīgu interešu līdzsvaru.

Pētījuma mērķis – izpētīt autortiesību tiesiskā regulējuma rašanos un tā attīstību. Pētījumā izmantota normatīvo tiesību aktu bāze – starptautiskās konvencijas autortiesību un blakustiesību aizsardzības jomā, Eiropas Savienības direktīvas, dažādu valstu nacionālie autortiesību likumi, Latvijas Republikas tiesību akti par autortiesību aizsardzību, kā arī dažādu pasaules valstu un Latvijas tiesu prakse. Pētījuma teorētiskais pamats veidots, analizējot dažādu pētnieku viedokļus autortiesību vēstures izdevumos, kā arī interneta resursos par dažādu valstu autortiesību attīstību.

Pētījuma izstrādē izmantota analīzes un sintēzes metode, pētot tiesību aktus un tiesu praksi. Retrospektīvās analīzes un salīdzināšanas metode izmantota, pētot dažādu valstu autortiesību attīstību un apstākļus, kā veidojušās dažādas tiesību tradīcijas. Savukārt teleoloģiskā metode izmantota, lai noskaidrotu tiesību normas jēgu. Tāpat arī izmantota sistēmiskā interpretācijas metode, lai noskaidro tiesību normas jēgu saistībā ar citām tiesību normām.

1. Autortiesību pamatprincipi

Autortiesības ir vienas no intelektuālā īpašuma tiesībām, kuru galvenā darbības būtība ir vairot jaunradi un aizsargāt autora īpašumtiesības. Profesors J. Rozenfelds definē autortiesības kā "tiesības, kas aizsargā darbus, kurus autors radījis savas garīgās darbības rezultātā" (Rozenfelds, 2004, 228). Par autortiesībām kā tiesību normu var runāt, sākot ar 1710. gada *Annas statūtiem* Anglijā, kas piešķīra grāmatu izdevējiem monopola tiesības uz grāmatu izdošanu un ekskluzīvas tiesības. (*Statute of Anne*, 1710)

Šodienas autortiesību regulējums iekļauts starptautiskajās konvencijās, Eiropas Savienībā to regulē direktīvas, un katra valsts tās iekļāvusi nacionālajos tiesību aktos. Daudzas pasaules valstis pievienojušās Bernes konvencijai un ieviesušas nacionālajos autortiesību tiesību aktos konvencijas galvenos principus. Autortiesības ir kļuvušas par pamattiesībām, kuru nodrošināšana un veicināšana ir visu pasaules valstu pienākums.

ANO 1948. gadā, pieņemot Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju, noteica tiesības, kas tika uzskatītas par būtiski svarīgām cilvēkam, un tajā tika ietvertas arī autortiesības. Deklarācijas 27. panta 2. apakšpunktā teikts: "Katram cilvēkam ir tiesības uz morālo un materiālo interešu aizsardzību, kas saistītas ar zinātniskajiem, literārajiem vai mākslas darbiem, kuru autors viņš ir." (Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948)

Jēdziens autortiesības pastāv divās nozīmēs:

1) objektīvā nozīmē – civiltiesību nozare, kas regulē personiskās nemantiskās un mantiskās attiecības, saistītas ar mutiskā, rakstiskā vai citā objektīvā atkārtošanu pieļaujošā formā izpausto zinātnes, literatūras un mākslas darbu izmantošanu;
2) subjektīvā nozīmē – personas nemantisko un mantisko tiesību kopums attiecībā uz literatūras, mākslas un zinātnes darbu (autortiesību objektu). (Grudulis, 2006, 9)

Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas līguma par autortiesībām 2. punkts nosaka, ka autortiesību aizsardzība attiecas uz izpausmi, nevis uz idejām, procesiem, darbības metodēm vai matemātiskām koncepcijām kā tādām. Savukārt 8. pants nosaka, ka literāro un mākslas darbu autoriem ir ekskluzīvas tiesības atļaut komunicēt ar publiku, raidot savus darbus pa vadiem vai ēterā, arī padarīt šos darbus pieejamus sabiedrībai tādā veidā, ka sabiedrības locekļi var tos izmantot jebkurā vietā un laikā pēc katra individuālas izvēles. (Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgums par autortiesībām, 1996)

Latvijas Republikas *Autortiesību likumā* noteikts, ka autoram ir izņēmuma tiesības izmantot savu darbu jebkurā veidā un ka citas personas ir tiesīgas autora darbu izmantot, tikai saņemot attiecīgu atļauju. Autora izņēmuma tiesības attiecībā uz darba izmantošanu paredz, ka tikai autors, viņa mantinieki vai citi autortiesību pārņēmēji ir tiesīgi izlemt, kas, kad, kur, kā un par kādu samaksu izmantos viņa darbu. Savukārt blakustiesības ir autortiesībām pakārtotas izpildītāju, fonogrammu producentu, filmu producentu un raidorganizāciju tiesības. (Autortiesību likums, 2000)

Tātad persona par darba autoru kļūst ar darba radīšanu, nevis no brīža, kad rodas ideja par kāda darba radīšanu. Tikpat svarīgi ir atzīmēt, ka autora darbs tiek aizsargāts ar radīšanas brīdi, un darbam nav vajadzīgi speciāli apzīmējumi vai reģistrācija. Var definēt, ka autortiesības ir kā autora un sabiedrības attiecību regulēšanas mehānisms. Savukārt, lai šis mehānisms varētu darboties, ir nepieciešams nodrošināt līdzsvaru starp šīm abām grupām. Kā viena, tā otra nevar pastāvēt viena bez otras – sabiedrībai ir tiesības uz informāciju, savukārt autoram ir nepieciešama sabiedrība, lai redzētu un sadzirdētu viņa jaunradi. Šīs attiecības ir mijiedarbībā, tomēr, lai tās varētu veiksmīgi darboties, nepieciešams noteikt robežas, ievērojot kā sabiedrības vajadzības, tā autora tiesību aizsardzību.

Darba turpinājumā tiek pētīta autortiesību aizsardzības vēsturiskā attīstība – kā laika gaitā, mainoties sabiedrības vajadzībām, ir mainījusies autoru darbu tiesiskā aizsardzība.

2. Autoru tiesību aizsardzības pirmssākumi un attīstība

Lai gan autoru sūdzības par plaģiātismu jau bijušas Senajā Grieķijā, tajā laikā autori vairāk vēlējās iegūt slavu un savas autorības atzīšanu, līdz ar to sūdzības galvenokārt attiecās nevis uz darba nesankcionētu kopēšanu un izplatīšanu komerciālos nolūkos, bet drīzāk uz autorības pieņēmumu.

Tā saucamā cīņa starp autoriem un viņu darbu nelegālajiem izmantotājiem sākās līdz ar Gūtenberga iespiedmašīnas izgudrošanu. Privilēģijas grāmatu izdevējiem tika piešķirtas jau XV gadsimtā Venēcijā, kas drīz vien izplatījās vairākās citās Eiropas valstīs. Donats Bossijs (*Donatus Bossius*), Milānas autors, 1492. gadā iesūdzēja hercogu tiesā par ekskluzīvu privilēģiju viņa grāmatai un veiksmīgi apgalvoja, ka viņam nepamatoti tiks atņemti ieguvumi par viņa pūlēm, ja citi varēs brīvi kopēt viņa darbu. Šī privilēģija varēja tikt dota uz desmit gadiem. Privilēģijas tika piešķirtas, pamatojoties uz katru gadījumu atsevišķi, tās mainījās atkarībā no ģeogrāfiskā tvēruma, ilguma un aptvēruma platuma, kā arī saistībā ar soda sankcijām par to pārkāpšanu (*Zorina Khan*, b.g.).

Tomēr viduslaikos lielākā daļa iedzīvotāju bija analfabēti un tāpēc neinteresējās par grāmatām, līdz ar to grāmatu kopēšana viduslaikos nebija nedz tehniski iespējama, nedz sociāli pieprasīta.

Francijas privilēģiju sistēma tika ieviesta 1498. gadā un bija labi attīstīta līdz sešpadsmitā gadsimta beigām. Tiesības tika piešķirtas monarha aizgādībā parasti uz īsu laiku – no diviem līdz trim gadiem, lai gan termiņš varēja būt arī desmit gadi. Aizsardzība tika piešķirta jaunām grāmatām vai tulkojumiem, kartēm, dizainiem, gravējumiem un mākslas darbiem (*Zorina Khan*, b.g.). Savukārt 1537. gada 28. decembrī Francijas karalis Francisks I parakstīja aktu "*L'Ordonnance de Montpellier*", ar kuru tika noteikts, ka Francijā nevienu grāmatu nedrīkst pārdot, kamēr karaļa bibliotēkā nebūs iesniegta kopija (*L'Ordonnance de Montpellier*, 1537). No vienas puses, šī akta mērķis bija saglabāt atmiņā cienīgus darbus, bet, no otras puses, kontrolēt disidentu ideoloģiju izplatīšanos.

Zviedrijā pienākums apkopot visus iespieddarbus zviedru valodā tika pieņemts 1661. gadā, nosakot, ka pirms darba izplatīšanas jānosūta divi eksemplāri no visām publikācijām – viens eksemplārs bija jānodod Zviedrijas Nacionālajam arhīvam, otrs Nacionālajai bibliotēkai (*The European Library*, b.g.). Tomēr šo tiesību aktu mērķis bija nevis vēlme saglabāt publikācijas, bet gan vēlme uzraudzīt to saturu.

1662. gadā Anglijā oficiāli aizsākās depozitārija sistēma, pieņemot Preses licencēšanas aktu, kurā tika noteikts, ka kopijas jānogādā Karaliskajā bibliotēkā un divās universitātēs, taču jau 1610. gadā sers Tomass Bodlijs (*Sir Thomas Bodley*) noslēdza līgumu ar Londonas *Stationer's* kompāniju, saskaņā ar kuru Oksfordas bibliotēkai bija tiesības saņemt vienu kopiju no katras jaunās grāmatas, ko publicējuši Londonas *Stationer's* kompānijas biedri. (*The Bodleian Libraries*, 2015)

Pēdējo piecu gadsimtu laikā kā identitātes veidošanas, uzraudzības, cenzūras un tirdzniecības regulēšanas instruments ir izmantots obligātais depozīts (*Legal deposit*). Tas tika pieņemts kā tiesību akts, lai atbalstītu nacionālās vai karaliskās kolekcijas, nosakot, ka vismaz viena kopija no jebkuras grāmatas vai periodiskā izdevuma tiek nodota glabāšanā (*British Library*, b.g.). Tādā veidā tika veicināta piekļuve daudzveidīgam kultūras mantojumam, tādēļ depozitārija sistēmai ir liela nozīme katras valsts kultūras saglabāšanai un izglītībā, lai gan sākotnēji depozitāriji nebija pieejami vai pat zināmi sabiedrībai, bet gan tikai politiskajai vai reliģiskajai sabiedrības daļai. Privāto bibliotēku un kolekciju nozīme mainījās, kad attīstījās sabiedrības rakstītpratība.

Par pirmo autortiesību likumu var uzskatīt Anglijas 1710. gada *Annas statūtus*, kas piešķīra grāmatu izdevējiem monopola tiesības uz grāmatu izdošanu. *Annas statūtu* mērķis bija novērst grāmatu printēšanu un izplatīšanu bez autoru piekrišanas. Tajos bija arī iekļauti noteikumi par sabiedrības interesēm, piemēram, par noguldījumu (depozīta) sistēmu. Statūti noteica 14 gadu autortiesību termiņu ar noteikumu par tā atjaunošanu uz līdzīgu termiņu, kura laikā tikai autors un iespiedēji, kam tie izvēlējās piešķirt licenci, varēja publicēt autora darbus. Pēc tam darbs nonāca publiskajā īpašumā (*Statute of Anne*, 1710). *Annas statūti* palika spēkā līdz 1842. gadam, kad tos aizstāja *Autortiesību likums*.

Par taisnīgas doktrīnas priekšteci tiek uzskatīta 1740. gadā Anglijā izskatītā lieta *Gyles v. Wilcox.* Flečers Džailzs (*Fletcher Gyles*), angļu grāmattirgotājs, bija izdevis grāmatu "*Matthew Hale's Pleas of the Crown*", par kuru viņš bija iegādājies ekskluzīvās izdevniecības tiesības. Ap to pašu laiku izdevēji Vilkokss (*Wilcox*) un Nats (*Nutts*) samaksāja rakstniekam Berrovam (*Barrow*), lai viņš uztaisītu grāmatu konspektu ar nosaukumu "*Modern Crown Law*". Džailzs apgalvoja, ka "*Modern Crown Law*" ir viņa publikācijas gandrīz stenogramma ar nelielām izmaiņām, ieskaitot latīņu un franču valodas rindkopu tulkošanu angļu valodā un novecojušo likumu saīsināšanu. Tiesai bija jānolemj, vai otrā grāmata ir pietiekami atšķirīga no pirmās. Viņi norādīja arī uz to, ka Džailza

publikācija sastāvēja no 275 lapām, savukārt apkopojums bija tikai 35 lapas. Tiesas lēmums nedefinēja precīzus parametrus, lai varētu kvalificēt darbu kā derīgu pārkāpumu, norādot, ka apkopojumi, kas norāda uz taisnīgu darba apjomu no redaktora puses un kas ievērojami atšķiras no sākotnējā publicētā darba, nevar būt autortiesību pārkāpumi. Tika pausts viedoklis, ka autortiesību tiesību aktiem būtu jākalpo sabiedrības interesēm, veicinot jaunu izglītojošu un noderīgu darbu radīšanu, nevis koncentrējoties uz publicēšanas tiesībām. Tiesa nolēma, ka "otrais autors, labticīgi produktīvi izmantojot pirmā autora darbu, būtībā bija radījis jaunu, oriģinālu darbu, kas pats veicinātu zinātnes attīstību un tādējādi dotu labumu sabiedrībai" (*Commentary on: Gyles v. Wilcox* (*Atkyn's Reports*), 1741).

Laika posmā pirms Neatkarības deklarācijas pieņemšanas atsevišķi ASV štati atzina un veicināja patentēšanu, bet autortiesību aizsardzība netika uzskatīta par vienlīdz svarīgu. Pirmkārt, demokrātijā vissvarīgākā bija sabiedrības prasība un vēlme veicināt vārda brīvību. Otrkārt, jaunai kolonijai pragmatiskas bažas, iespējams, bija svarīgākas nekā māksla, un tika ievesti būtiskākie literārie darbi. Tirgus bija pietiekami šaurs, lai indivīds varētu piesātināt tirgu ar pirmo tirāžu. Treškārt, nebija skaidrs, ka autortiesību aizsardzība ir vajadzīga kā jaunrades stimuls, jo īpaši tāpēc, ka ievērojama daļa produkcijas bija veltīta tādiem darbiem kā ārstnieciskā ārstēšana un reliģiskie traktāti, kuru autori vēlējās tikai palielināt lasītāju skaitu, nevis saņemto ienākumu apmēru (*Zorina Khan*, b.g.).

1783. gada janvārī Konektikutas štats izdeva likumu *Par literārās jaunrades attīstības atbalstu un darbu autoru stimulēšanu*, kas paredzēja autortiesību likumdošanas aizsardzību ne tikai šī štata autoriem, bet arī citu Savienoto Valstu autoriem, ja šie štati ir pieņēmuši līdzīgu likumu. 1790. gada Federālais autortiesību likums – pirmais ASV *Autortiesību likums* lielā mērā veidots pēc Anglijas *Annas statūtiem*. Pirmais ASV *Autortiesību likums* noteica ekskluzīvās tiesības 14 gadus publicēt un pārdot "kartes, diagrammas un grāmatas". Šis 14 gadu termiņš bija atjaunojams uz vēl vienu 14 gadu termiņu, ja autortiesību īpašnieks joprojām bija dzīvs (*Copyright Act of 1790*, 1790). Tomēr autoru vidū šis likums nebija īpaši populārs. Laikposmā no 1790. līdz 1800. gadam ASV tika publicēti vairāk nekā 15 000 darbu, un tikai 779 darbi tika reģistrēti (turpat).

1841. gadā ASV tika izskatīta lieta *Folsom v. Marsh*, kas tiek uzskatīta par pirmo "taisnīgas lietošanas" (*fair use*) lietu ASV. Izskatot lietu, tiesnesis Džozefs Storijs (*Joseph Story*) noteica četrus taisnīgas izmantošanas faktorus, kurus līdz šim brīdim izmanto, un šie kritēriji tika arī kodificēti 1976. gada *Autortiesību likuma* 107. nodaļā. Mācītājs, rakstnieks un anesteziologs Čārlzs Ventvorts Aphems (*Charles Wentworth Upham*) bija nokopējis 353 lappuses no Džordža Vašingtona (*George Washington*) 12. sējuma biogrāfijas, lai radītu savu atsevišķu divu sējumu darbu. Atbildētājs apgalvoja, ka dokumenti nebija aizsargāti ar autortiesībām, jo tās bija miruša autora vēstules, un nav "pienācīgi autortiesību objekti", visbeidzot, to izmantošana bija taisnīga, jo tā bija būtībā jauna darba radīšana. Tiesa konstatēja, ka prasītāja vēstuļu izmantošana nav taisnīga. Panākot šo secinājumu, tiesa atzina principus, kas ir mūsdienu taisnīgas izmantošanas doktrīnas pamats, norādot: "Mums bieži, izlemjot šāda veida jautājumus, ir jāapskata veiktās izvēles raksturs un elementi, izmantoto materiālu daudzums un vērtība, kā arī pakāpe, kādā izmantošana var kavēt sākotnējā darba pārdošanu vai samazināt peļņu, vai aizstāt oriģināldarbus" (*Folsom v. Marsh, 9 F. Cas. 342 (C.C.D. Mass. 1841*), 2018).

Savukārt Vācija līdz 1871. gadam vēl nebija vienota valsts, tāpēc *Autortiesību likums* nebija spēkā un nebija izpildāms. Prūsija ieviesa *Autortiesību likumu* 1837. gadā, bet pat tad autori un izdevēji vienkārši varēja doties uz citu Vācijas valsti, lai apietu tās lēmumu. Kā uzskata vācu vēsturnieks Ekhards Hofners (*Eckhard Höffner*), XIX gadsimtā Vācija piedzīvoja strauju rūpniecības ekspansiju

tieši autortiesību likuma trūkuma dēļ, atšķirībā no Anglijas un Francijas. 1843. gadā Vācijā tika izdotas aptuveni 14 000 publikācijas, savukārt Anglijā tikai 1000 jaundarbi. (*Thadeusz*, 2010)

Krievijas autoru tiesiskās aizsardzības aizsākumi attīstījās līdzīgi kā Rietumeiropas valstīs. 1812. gadā Krievijas Tautas izglītības ministrija izdeva rīkojumu, kas aizsargāja autoru tiesības, nosakot, ka, pieņemot rokrakstu drukāšanai, jāpierāda, ka saņemta atļauja no autora (*Цапенко*, b.g.). Pirmais likums, kurā vienā no nodaļām tika atrunātas autoru tiesības, bija "Cenzūras noteikumi" (*Устав о цензуре*). Tas tika pieņemts 1828. gadā, un tajā autortiesību termiņš tika noteikts divdesmit piecus gadus kopš darba radīšanas brīža. Pēc šī termiņa autora darbs kļuva par sabiedrības īpašumu (*Устав о цензуре*, 1828). 1857. gadā tika ieviests vispārīgs autortiesību termiņš – piecdesmit gadi. Autortiesību aizsardzība bija atkarīga no cenzūru noteikumu ievērošanas, saskaņā ar kuriem, neievērojot cenzūras statūtu noteikumus, autors zaudēja visas autortiesības (*Гусман*, 2002 99).

Padomju režīma laikā *Autortiesību likums* tika mainīts, lai vairāk atbilstu ideoloģijai un ekonomikai. Autortiesību ilgums tika samazināts, vispirms līdz 25 gadiem no darba pirmās publikācijas un tad 1928. gadā līdz 15 gadiem pēc autora nāves, pirms tas atkal tika palielināts līdz 25 gadiem. (*Болдырев*, 2017)

Kā unikāla tiesu prakse ir krievu operdziedoņa un aktiera Fjodora Šaļapina (*Федор Шаляпин*) prasība pret PSRS par autortiesību pārkāpumiem. 1922. gadā, kad Fjodors Šaļapins pameta PSRS, pirms aizbraukšanas līdzautorībā ar Maksimu Gorkiju (*Максим Горкий*) viņš uzrakstīja autobiogrāfiju, kuras manuskripts palika PSRS. Kad 1927. gadā Fjodors Šaļapins nolēmis publicēt autobiogrāfiju amerikāņu izdevniecībā, tomēr saņēmis atteikumu, jo šāda grāmata jau tikusi izdota Krievijā. Dziedātājs iesniedza Parīzes tiesā prasību pret PSRS valdību, norādot, ka nav devis atļauju publicēt grāmatu, kuras manuskripts bija saglabājies Padomju Savienībā, un pieprasījis atlīdzināt viņam materiālos zaudējumus par viņa autortiesību pārkāpumiem un morālo kompensāciju. Tiesa atzina PSRS valdību par vainīgu un piesprieda Fjodoram Šaļapinam zaudējumus 10 tūkstošus franku. (*Шаляпин против СССР: дело по авторским правам*, b.g.)

Par autortiesību pamatdokumentu visā pasaulē tiek uzskatīta Bernes konvencija *Par literāro un mākslas darbu aizsardzību*, kas tika pieņemta 1886. gada 9. septembrī. Bernes konvencijā noteikts, ka valstīm ir pienākums aizsargāt literatūras un mākslas darbus neatkarīgi no to izpausmes veida un formas, piemēram, grāmatas, brošūras un citus rakstveida darbus, lekcijas, runas un citus līdzīga rakstura darbus, dramatiskos un muzikāli dramatiskos darbus, horeogrāfiskos darbus un pantomīmas, muzikālās kompozīcijas ar tekstu vai bez teksta, gleznieciības, arhitektūras, tēlniecības, grafikas un litogrāfijas darbus, fotogrāfiskos darbus, kuriem pielīdzināmi darbi, kas izpildīti fotogrāfijai analoģiskā veidā, lietišķās mākslas darbus u.c. (Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību, 1886)

Mūsdienās vairumā valstu autortiesības ir spēkā visu autora dzīves laiku un vēl 70 gadus pēc autora nāves. Tomēr arvien aktuāli ir jauninājumi par vienota autortiesību regulējuma pieņemšanu. Kā norāda profesore Ingrīda Veikša, "tā kā pastāvēja atšķirības Eiropas Savienības valstu tiesību aktos, kas regulē autortiesību un blakustiesību aizsardzības termiņus, lai nodrošinātu līdzsvarotu iekšējā tirgus darbību, dalībvalstu tiesību akti bija jāsaskaņo tā, lai vienādotu aizsardzības termiņus visā Eiropas Savienībā. Vienīgais veids, kā sasniegt harmonizāciju saprātīgā laika posmā, bija pagarināt aizsardzības ilgumu autoriem, lai pieskaņotos visgarākajam aizsardzības ilgumam, ko piešķīrusi kāda no dalībvalstīm" (Veikša, 2010, 62). Līdz ar to 1993. gadā 29. oktobrī tika pieņemta Eiropas Kopienu Padomes direktīva 93/98/EEK par autortiesību un dažu blakustiesību aizsardzības termiņu saskaņošanu, kuras 1. pantā noteica, ka "literāru darbu vai mākslas darbu autortiesības saskaņā ar Bernes konvencijas 2. pantu ir spēkā autora mūžu un 70 gadus pēc viņa

nāves neatkarīgi no tā, kad darbs ir likumīgi darīts pieejams publikai" (Par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā, 2001).

3. Autortiesību attīstība Latvijā

Lai gan pirmie autortiesību likumi Eiropā tika pieņemti XVIII gadsimtā, Latvijā intelektuālā īpašuma tiesību nozare izveidojās tikai XX gadsimtā. Latvija, iegūstot neatkarību, bija Krievijas tiesību mantiniece, pārņemot to autortiesību normatīvos aktus, kas darbojās Latvijas teritorijā iepriekš, un tās autortiesības, kas veidojās Latvijā, pieņemot savus likumus un veidojoties vietējai tiesu praksei. Latvijas Tautas padome 1919. gada 5. decembra likumā *Par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu* noteica, ka Latvijā saglabā agrākās Krievijas tiesības, ciktāl tās netiek atceltas ar jauniem likumiem un nerunā pretī Latvijas valsts iekārtai (Osipova, 2008). Tā kā neatkarīgajā Latvijā nebija izveidots savs autortiesību likums, tika pārņemts Krievijas 1911. gada *Likums par autora tiesībām*, kurā tika ietverti autoru tiesību ierobežojumi, nosakot, ka, izmantojot darbus mācību vai zinātniskiem mērķiem kā piemērus vai teksta izskaidrošanai, netiek pārkāptas autortiesības (Būmanis, 1928, 6).

Pēc Latvijas pievienošanās 1937. gadā Bernes konvencijai par literatūras un mākslas darbu aizsardzību bija nepieciešamība izstrādāt jaunu likumu, tāpēc 1937. gada 15. maijā spēkā stājās jauns *Autora tiesību likums*, nosakot, ka autortiesību termiņš ir 50 gadi pēc autora nāves (Autora tiesību likums, 1937). Kriminālatbildība un sods par autora tiesību pārkāpšanu bija noteikts *Sodu likuma* 39. nodaļā "Noziedzīgi nodarījumi pret autora tiesībām un izgudrojumu privilēģijām", kuri noteica – "kas tīši pārkāpis svešas autora tiesības, ir sodāms. Aizsardzība bija gan vietējiem, gan arī ārzemju ražojumiem – tirgotājs, kas glabājis pārdošanai vai ievedis no ārzemēm pārdošanai, vai pārdevis priekšmetu, kurš izgatavots, apzināti pārkāpjot autora tiesības vai izgudrojuma privilēģiju, sodāms" (Sodu likums, 1933).

1945. gadā Latvijas teritorijā stājās spēkā PSRS Centrālās izpildu komitejas, PSRS Tautas komisāru padomes 1928. gada 16. maija lēmums Autora tiesību pamati. Lēmuma 9. punktā tika noteikts, ka "netiek autortiesības pārkāptas, ja tiek izmantoti nelieli fragmenti un pat darbs pilnībā nenozīmīgu literāro un citu darbu pārdrukāšanu, kā arī nenozīmīgas kvalitātes fotogrāfijas, rentgenogrammas u.tml. zinātniskajos, politiski izglītojošajos, mācību krājumos un citos zinātniskajos darbos, norādot autoru vai avotu" (*Основы авторского права*, 1928).

Savukārt no 1963. gada 27. decembra autortiesību aizsardzība tika noteikta LPSR *Civilkodeksa* ceturtajā sadaļā "Autortiesības". *Civilkodekss* paredzēja, ka autortiesību aizsardzības termiņš ir 25 gadi pēc autora nāves, kā arī to, ka juridiskām organizācijām nav ierobežots laiks. Līdz ar to *Civilkodeksa* izpratnē autors varēja būt gan fiziska, gan juridiska persona. Tāpat *Civilkodeksā* tika iekļauti autoru tiesību ierobežojumi, nosakot, ka autora darbu bez atļaujas un samaksas var izmantot zinātniskos darbos un kritikā, mācību un politikas izdevumos (LPSR Civilkodekss, 1963).

Šie noteikumi autortiesībās būtiski atšķīrās no tajā laikā citās valstīs spēkā esošajiem autortiesību noteikumiem, jo tās bija pakārtotas padomju realitātes faktiskām vajadzībām (Autortiesību likumdošanas vēsture Latvijā, 2004). Lai gan padomju laikā Latvijas teritorijā bija spēkā Vispārējā jeb Ženēvas autortiesību konvencija (*Universal Copyright Convention*, 1952), tomēr autori ļoti reti varēja tieši kontrolēt sava darba izmantošanu. Parasti no autora netika lūgta piekrišana darba izmantošanai, nebija privātuzņēmumu vai valsts iestāžu, kas administrētu autoru tiesības. Ņemot vērā padomju sistēmā valdošo uzskatu – "māksla pieder tautai", jebkurš brīvi un bez ierobežojumiem varēja izmantot autoru darbus, nemaksājot atlīdzību.

LPSR *Civilkodekss* regulēja autortiesības Latvijas teritorijā līdz 1993. gadam, kad tika pieņemts likums *Par autortiesībām un blakustiesībām* (Par autortiesībām un blakustiesībām, 1993). Savukārt kopš 1998. gada Latvijas Republikas Satversmes 113. pantā nostiprināta autortiesību aizsardzīb, nosakot, ka "Valsts atzīst zinātniskās, mākslinieciskās un citādas jaunrades brīvību, kā arī aizsargā autortiesības un patenttiesības" (Latvijas Republikas Satversme, 1922). Tā kā Latvija pievienojās vairākām starptautiskajām konvencijām, bija nepieciešams sakārtot tiesību sistēmu saskaņā ar Eiropas Savienības noteikumiem un veikt grozījumus autortiesību regulējumā, tādēļ 2000. gada 6. aprīlī tika pieņemts *Autortiesību likums* (Veikša, 2007, 23).

Pēc neatkarības atgūšanas Latvijai bija jāatrisina trūkumi autortiesību jomā, ko atstāja padomju tiesību doktrīna. Tā, piemēram, laikā no 2007. līdz 2017. gadam norisinājās tiesvedība Kultūras ministrijas prasībā pret AS "Rīgas Kinostudija" par autortiesību atzīšanu. Kultūras ministrija lūdza atzīt, ka AS "Rīgas Kinostudija" ir prettiesīgi noslēgusi līgumu ar Dānijas uzņēmumu par padomju laikā tapušo filmu izplatību, savukārt AS "Rīgas Kinostudija" uzskatīja, ka saskaņā ar pašreizējo likumdošanu autortiesības uz padomju laikā uzņemtajām filmām pieder AS "Rīgas Kinostudija", ka, iespējams, Filmu likumprojektā ir iekļautas prettiesiskas normas par padomju laika kino mantojumu un ka valsts mēģina ar likuma palīdzību "sakārtot" autortiesību jautājumu (Matisāne, 2009).

Faktiski tikai ar Latvijas Republikas Augstākā tiesas 2017. gada 31. janvāra spriedumu tika pabeigts šis strīds par mantiskajām tiesībām Rīgas Kinostudijā tapušajām 973 filmām, kas tika uzņemtas no 1964. gada līdz 1990. gada 4. maijam. Izskatot lietu, Augstākā tiesa secināja, ka normatīvie akti neparedz tādu tiesību institūtu kā "juridiskās personas autortiesības" Latvijas PSR *Civilkodeksa* 506. panta izpratnē. Proti, šāda tiesību institūta Latvijas Republikas tiesībās nav. Līdz ar to šāda juridisko personu autortiesību institūta saglabāšana nonāktu būtiskā pretrunā ar Latvijas likumdevēja noteikto autortiesību aizsardzības līmeni, kas tika paredzēts Latvijas Republikas *Konstitucionālā likuma* Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi 33. pantā un likumā *Par autortiesībām un blakustiesībām* (vēlāk – Latvijas Republikas *Satversmes* 113. pantā un *Autortiesību likumā*). Ņemot vērā minētā padomju tiesību institūta būtisku neatbilstību Latvijas tiesību sistēmai, Augstākās tiesas ieskatā šādu juridisko personu tiesību un saistību pārņēmēji nevar atsaukties uz tiesiskās paļāvības principu (Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2017. gada 31. janvāra spriedums lietā C30171108).

Tātad ar šo spriedumu tika noteikts, ka autortiesības uz padomju laikā uzņemtajām filmām nepieder ne AS "Rīgas Kinostudija", ne padomju gados pastāvējušajai Rīgas Kinostudijai, ne arī Kultūras ministrijai, jo mūsdienās likums par autoru atzīst tikai fizisku personu, un neviena juridiska persona, kas kādreiz organizējusi filmas veidošanu, nevar kļūt par tās autoru, lai gan LPSR *Civilkodekss* noteica, ka autors var būt arī juridiska persona. Līdz ar Augstākās tiesas spriedumu turpmāk 973 padomju laikā uzņemtās filmas bez saskaņošanas ar filmu autoriem turpmāk nevarēs izmantot.

Mūsdienās, attīstoties tehnoloģijām, mainās arī autoru darbu izmantošanas iespējas, līdz ar to arī bija nepieciešami jauni risinājumi tiesību aizsardzībai. Tā 2017. gada 14. jūnijā tika pieņemts *Autortiesību kolektīvā pārvaldījuma likums*, ar kuru tika noteikti jauni pienākumi autortiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijām. Piemēram, tiešsaistes pakalpojumu sniedzēju grūtības iegūt autortiesību īpašnieku atļaujas, lai nodrošinātu mūzikas pakalpojumu sniegšanu vairākās ES dalībvalstīs (Autortiesību kolektīvā pārvaldījuma likums, 2017).

Secinājumi

1. Apkopojot rakstā izpētīto, secināms, ka pasaules autortiesību tiesiskā regulējuma attīstībā liela ietekme ir bijusi 1710. gada Anglijas *Annas statūtiem*, kas tiek uzskatīts par pirmo autortiesību aktu.
2. Latvijas autortiesību tiesiskais regulējums tika ieviests vairākus gadsimtus vēlāk, nekā Rietumeiropas valstīs, un tā attīstību ietekmējis Vācijas un Krievijas tiesiskais regulējums. Būtiskas sekas atstājis t.s. "padomju laiku" periods, ņemot vērā, ka PSRS tiesību institūts neatbilda ne šī brīža Latvijas tiesību sistēmai, ne arī citu Rietumeiropas valstu tiesību sistēmai.
3. Analizējot autortiesību vēsturisko attīstību, autores secina, ka laika gaitā autortiesību tiesiskais regulējums harmonizēts, ko veicinājuši noslēgtie starpvalstu līgumi. Tomēr tās ir attālinājušās no galvenā autortiesību principa, proti, līdzsvara starp sabiedrību un autoru, strauji augot aizsardzības termiņiem, kas ierobežo sabiedrības tiesības iegūt informāciju.
   Lai arī autortiesību tiesiskā regulējuma galvenais mērķis ir aizsargāt autoru ekonomiskās intereses, tomēr, lai autortiesību tiesiskais regulējums darbotos, jābūt ievērotam arī galvenajam autortiesību principam – tam ir jābūt līdzsvarā starp autora tiesībām un sabiedrības interesēm. Lai saglabātu pienācīgu līdzsvaru starp tiesību subjektu un aizsargāto darbu lietotāju interesēm, autortiesību likumi pieļauj zināmus ekonomisko tiesību ierobežojumus, tas ir, gadījumus, kad aizsargātus darbus var izmantot bez tiesību subjekta atļaujas un ar kompensācijas samaksu vai bez tās.
4. Attīstoties ekonomiskajai situācijai pasaulē un tehnoloģiju progresam, sabiedrībai rodas jaunas iespējas piekļuvei pie autoru darbiem, tomēr tiesiskais regulējums ne vienmēr spēj pielāgoties jaunā laikmeta iespējām. Tāpēc rodas nepieciešamība pēc jauniem risinājumiem, nodrošinot tiesisko aizsardzību ne tikai nacionālajās tiesību normās, bet arī starptautiski.
5. Starptautiskajai autortiesību sistēmai ir galvenā loma valsts tiesību aktu izstrādē un tādas sistēmas saglabāšanā, kas spēj apmierināt sabiedrības intereses uz informācijas brīvību, tāpēc svarīgi ir ierobežojumi un izņēmumi. Starptautiskos līgumos, paredzot vispārējus nosacījumus izņēmumu un ierobežojumu piemērošanai, tie atstāti katras valsts likumdevējiem – izlemt, vai piemērot un kādā darbības jomā.

References

17 U.S. Code Title 17 – Copyrights (1947). ASV autortiesību kodekss. Pieejams: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/17

Autora tiesību likums (1937). Latvijas Republikas likums. Pieņemts Ministru kabinetā 07.05.1937. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*, 24.05.1937., Nr. 11. Nav spēkā

Autortiesību kolektīvā pārvaldījuma likums (2017). Latvijas Republikas likums. Pieejams: https://likumi.lv/doc.php?id=291146

Autortiesību likumdošanas vēsture Latvijā (2004). *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 01.09.2004.

Autortiesību likums (2000). Latvijas Republikas likums. Pieejams: https://likumi.lv/doc.php?id=5138

Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību (1886). Starptautisks dokuments. Pieejams: https://m.likumi.lv/doc.php?id=71711

British Library (b.g.). *Legal deposit*. Pieejams: https://www.bl.uk/legal-deposit

Būmanis, A. (1928). *Likums par autora tiesībām*. Tulkojums ar Senāta paskaidrojumiem. Rīgā: Gulbis, 128 lpp.

Commentary on: Gyles v. Wilcox (Atkyn's Reports) (1741). Tiesu prakse. Pieejams: http://www.copyrighthistory.org/cam/tools/request/showRecord?id=commentary_uk_1741

Copyright Act of 1790 (1790). ASV likums. Pieejams: https://copyright.gov/about/1790-copyright-act.html

Folsom v. Marsh, 9 F. Cas. 342 (C.C.D. Mass. 1841) (2018). U.S. Copyright Office Fair Use Index. Pieejams: https://www.copyright.gov/fair-use/summaries/folsom-marsh-ccmass1841.pdf

Grudulis, M. (2006). *Ievads autortiesībās*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 253 lpp.

Kalnāja-Zelča, I. (2014). Ieskats autora tiesību aizsardzības tradīciju sistēmās. *Jurista Vārds*, Nr. 15 (817), 15.04.2014., 8.–15. lpp. Pieejams: http://www.juristavards.lv/doc/264224-ieskats-autora-tiesibu-aizsardzibas-tradiciju-sistemas/

Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2017. gada 31. janvāra spriedums lietā C30171108 (2017). Tiesas spriedums. Pieejams: https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Latvijas+Republikas+Augsta%CC%84ka%CC%84s+tiesas+2017.+gada+31.+janva%CC%84ra+spriedums+liet%C4%81+C30171108

Latvijas Republikas Satversme (1922). Latvijas Republikas pamatlikums. Pieejams: https://www.vestnesis.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme

L'Ordonnance de Montpellier (1537). Pieejams: http://expositions.bnf.fr/francoisIer/arret/06-4.htm

LPSR Civilkodekss (1963). Latvijas PSR kodekss. Pieņemts Augstākajā Padomē 27.12.1963., stājies spēkā 01.06.1964., ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 01.12.1987. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1964. Nav spēkā

Matisāne, I. (2009). *Tiesvedība par Latvijas filmu mantojumu turpinās*. Pieejams: https://lvportals.lv/norises/188349-tiesvediba-par-latvijas-filmu-mantojumu-turpinas-2009

Osipova, S. (2008). *Tiesību evolūcija Latvijas teritorijā Krievijas impērijas sastāvā*. Pieejams: http://www.lu.lv/par/projekti/petnieciba/2008/osipova/

Par autortiesībām un blakustiesībām (1993). Latvijas Republikas likums. Pieejams: https://likumi.lv/doc.php?id=56878

Par autortiesību un dažu blakustiesību aizsardzības termiņu saskaņošanu (1993). Eiropas kopienu Padomes direktīva 93/98/EEK. Pieejams: http://publications.europa.eu/resource/cellar/1cbee7df-d996-4b7a-9236-5dd775439c8c.0013.01/DOC_1

Rozenfelds, J. (2004). *Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 294 lpp.

Sodu likums (1933). Latvijas Republikas likums. Pieņemts Ministru kabinetā 24.04.1933. LU bibliotēka, 1934. Nav spēkā

Statute of Anne (1710). Autortiesību akts. Pieejams: https://www.copyrighthistory.com/anne.html

Thadeusz, F. (2010). The Real Reason for Germany's Industrial Expansion? Pieejams: http://www.spiegel.de/international/zeitgeist/no-copyright-law-the-real-reason-for-germany-s-industrial-expansion-a-710976.html

The Bodleian Libraries (2015). *Agreement between the Bodleian and the Stationers' Company, 1612.* Pieejams: http://genius.bodleian.ox.ac.uk/exhibits/browse/agreement-between-the-bodleian-and-the-stationers-company/

The European Library (b.g.). *National Library of Sweden*. Pieejams: http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/contributor/P01246

Universal Copyright Convention (1952). Starptautisks dokuments. Pieejams: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15381&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Veikša, I. (2010). *Autortiesību un blakustiesību ieguves un izmantošanas problēmas raidorganizāciju darbībā Eiropas apraides zonā*. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte, 285 lpp.

Veikša, I. (2007). *Kas ir autortiesības?* Rīga: Biznesa augstskola Turība, 144 lpp.

Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgums par autortiesībām (1996). Starptautisks dokuments. Pieejams: https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1268

Vispārējā cilvēktiesību deklarācija (1948). Starptautisks dokuments. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija

Zorina Khan, B. (b.g.). *An Economic History of Copyright in Europe and the United States*. Pieejams: https://eh.net/encyclopedia/an-economic-history-of-copyright-in-europe-and-the-united-states/

Болдырев, С. (2017). *Авторские права в современном информационно-телекоммуникационном пространстве Российской Федерации: гражданско-правовое регулирование и защита.* Диссертация. Pieejams: http://www.dslib.net/civil-pravo/avtorskie-prava-v-sovremennom-informacionno-telekommunikacionnom-prostranstve.html

Гусман, Л. (2002). *Становление цензурного законодательства в России (первая половина XIX века).* Москва: СПбГУАП, 198 с.

Устав о цензуре (1828). Krievijas likums. Pieejams: http://opentextnn.ru/censorship/russia/encslov/index.html@id=5532

Цапенко, А. (b.g.*). Манифест «О привилегиях на разные изобретения и открытия в ремеслах и художествах».* Pieejams: http://www.dates.gnpbu.ru/2-7/Manifest/manifest.html

Шаляпин против СССР: дело по авторским правам (b.g.). Tiesu prakse. Pieejams: http://www.ippro.ru/abouts/root/shalyapin-protiv-sssr-delo-po-avtorskim-pravam/

TŪRISTU GIDU PROFESIONĀLĀS PILNVEIDES KURSU PIEDĀVĀJUMS UN PIEPRASĪJUMS RĪGĀ

THE SUPPLY AND DEMAND FOR TOURIST GUIDE PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES IN RIGA

Ruta Žvale,
Biznesa augstkola *Turība*, *Latvija*
E-pasts: RutaZ@turiba.lv
Evita Latsone,
Biznesa augstkola *Turība Latvija*

Abstract

Summary – Excursions are an essential part of the travel route. Even though travellers have become smarter and want more freedom while organizing their travels by using modern technology, including obtaining information about points of interest and accommodations, nothing can replace contact with a tourist guide. Clients have also become more demanding of the service quality of tour guides. A tourist guide is an organizer, actor, educator, lecturer, psychologist and an ideologue. One of the problems for tourist guides in the post-Soviet space is the interpretation of information according to modern stances. A tourist guide has to be informed about current events in politics, culture, science, sports, etc. Both the standard of the profession "Tourist guide" and tourist guide professional organizations intend this development. Tourist guides can themselves choose the education institutions (universities, courses) where to improve their knowledge every three years. The certification for Riga tourist guides is done by the Riga Tourism Development Bureau Foundation, according to the binding regulations of the Riga City Council.

Conclusions – There is a sufficient supply of professional development opportunities in Riga for tourist guides both in universities and educational centres. Tourist guides choose the educational institution for their professional development themselves, most often by using quality reviews of the education process and the relevancy of lecture themes being offered. There are three educational institutions in Riga that are at the forefront, according to these criteria. The certification process for tourist guides requires enhancing professional knowledge every three years and stimulates guides to complete the courses. There is a trend of growing demand for professional development opportunities.

Keywords: Tourist guide; tourist guide functions; service quality; tourist guide certification; professional development of tourist guides

Ievads

"Pasaule ir kustībā. Cilvēki ceļo vairāk nekā jebkad, un saskaņā ar Pasaules Tūrisma organizācijas ziņojumu tiek paredzēts, ka līdz 2030. gadam no 8,5 miljardiem pasaules iedzīvotājiem 2 miljardi cilvēku izmantos starptautiskos braucienus." (*Marques*, 2017). 2017. gadā Rīgā ieradušies 2,5 miljoni tūristu – tie, kuri apmetušies Rīgas viesnīcās, viesu namos un citās tūristu mītnēs, piemēram,

īres dzīvokļos, apmetušies pie radiem vai draugiem vai ieradušies Rīgā ar kādu no kruīza kuģiem. Jau ziņots, ka Rīgas ostā pagājušajā gadā apkalpoja 830 380 pasažieru, kas ir par 42,8 % vairāk nekā 2016. gadā. Tostarp ostā 2017. gadā apkalpoja 87 384 kruīza kuģu pasažierus, kas ir pieaugums par 22,4 % (RĪGA.LV).

Norvēģijas fokusgrupas diskusijā par Latviju kā tūrisma galamērķi apliecināja klātesošie, ka Rīga ir visbiežāk izvēlētais galapunkts no Baltijas valstu pilsētām. Rīgas priekšrocība ir tā, ka tā ir tuvu, blakus, tā ir labi pazīstama. Somi savukārt diskusijā pauda viedokli, ka Rīga jau nav nekas jauns, bet patiesībā tā jau sen ir bijusi nozīmīga metropole šajā reģionā. Pēdējos gados ir audzis gan jauniešu, gan ģimeņu ar bērniem no Igaunijas skaits, kas dodas uz Latviju, uz Rīgu. Vācija ir vēsturiski saistīta ar Baltijas reģionu. Arī tas veicina lielāku interesi par Rīgu, un ir viens no būtiskākajiem iemesliem, kāpēc vācieši kopumā ir labāk informēti par Baltiju un Latviju nekā citas Rietumeiropas valstu sabiedrības, piemēram, Nīderlandes, Lielbritānijas u.c. Interese par Latviju pieaug. Rīgas pozīcijas tūrisma tirgū salīdzinājumā ar Tallinu un Viļņu ir ļoti labas. Fokusgrupu diskusijās Lielbritānijā, Vācijā, Nīderlandē un Norvēģijā Rīgu dēvē par Baltijas centru, tas esot populārākais un biežāk rekomendētais tūrisma galamērķis. Rīga spējot konkurēt ar tādām Centrāleiropas pilsētām kā Prāga, Budapešta, Varšava, Krakova. Kā nozīmīgākās priekšrocības tiek minētas kvalitatīva gaisa satiksme, plašs kultūras objektu un izklaides iespēju skaits. Vācijas, Zviedrijas, Norvēģijas pētījumi apstiprina faktu, ka uz Baltijas valstīm visbiežāk dodas tūristi vecuma grupā 65+. Informāciju par Rīgu pirms ceļojuma un no gidiem, piedaloties ekskursijās, var iegūt apmēram 15 Latvijas prioritāro tūrisma tirgu valodās. Dokumentā "Latvijas tūrisma mārketinga stratēgija 2018–2023" ir teikts, ka tūristu pieredze Latvijā pārsniedz viņu gaidas. Rīga tiek akcentēta kā atraktīvs ceļojuma galamērķis. Kā viens no tūrisma nozares uzdevumiem, kas uzsvērts stratēģijā, ir veicināt tūrisma produkta kvalitātes uzlabošanu. Tūristu atsauksmes par Rīgas gidu darbu galvenokārt ir pozitīvas. Šobrīd ceļotāji grib sajusties kā vietējie – izgaršot ikdienas ēdienu un sajust ikdienas ritējumu. To var nodrošināt pakalpojumu sniedzēji, kas apzinās savu misiju un ir gatavi sniegt kvalitatīvu tūrisma produktu.Tas ir attiecināms arī uz tūristu gidiem, kuriem ir jāveicina pozitīva valsts tēla radīšana. Lai to veiktu, nepārtraukti ir jāpilnveido savas profesionālās prasmes.

Pētījama mērķis ir tūristu gidu profesionālās pilnveides kursu piedāvājums un pieprasījums Rīgā.

Materiāli un metodes. Pētījuma bāze ir nozīmīgākās mācību iestādes tūrisma gidu sagatavošanā un to kvalifikācijas pilnveidē Rīgā Biznesa augstskolā *Turība*, mācību centrs *Blagovest Turserviss* un mācību centrs – Dizaina studija "Poētika". Pētījuma dalībnieku atlase bija mērķtiecīgā atlase, kurā autore atlasīja mācību iestādes, kuru pārstāvji spēja sniegt atbildes uz pētījuma jautājumiem. Pētījuma dalībnieki ir oficiāli akreditētās mācību iestādes ar vislielāko stāžu un pieredzi mācību procesa organizēšanā, kurām ir laba sadarbība ar Rīgas Tūrisma attīstības biroju, kuras, pateicoties rūpīgi realizētam mācību procesam, ir atzītas tūristu gidu vidū.

Pētījuma autore ir beigusi mācību centra *Blagovest Turserviss* gidu sagatavošanas kursus un Biznesa augstskolas *Turība* tūristu gidu profesionālās pilnveides kursus.

Pētījuma autore ir docētāja Biznesa augstskolā *Turība* (turpmāk – *Turība*), ir beigusi *Daugavpils Universitātes* doktorantūras studiju programmu "Pedagoģija".

Pētījumā autore intervēja iepriekš minēto mācību iestāžu gidu kursu vadītājus V. Čeiču, J. Logačovu un L. Saveļjevu, kuri paši ir praktizējoši gidi vai ar lielu pieredzi tūrisma izglītībā.

Izvēlēts kvalitatīvs pētījums.

Pētījumā izmantotās metodes ir teorētiskās literatūras analīze, dokumentu analīze, daļēji strukturētas intervijas, kurās respondentiem bija jātbild uz 23 jautājumiem: 20 atvērta tipa jautājumiem un trīs slēgta tipa jautājumiem. Intervijas bija personīgas un tika veiktas Rīgā 2019. gada februārī. Pētījumā tika izmantoti autores personīgie novērojumi mācību laikā, mācību procesa analīze, datu analīze un interpretācija.

1. Tūristu gida darba un profesionālās pilnveides aktualitātes izvērtējums teorijā un dokumentos

Ekskursijas ir būtiska ceļojuma maršruta sastāvdaļa. Maršruts tiek definēts kā personas vai transportlīdzekļa iepriekš paredzēts vai noteikts ceļš, plāns. (Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca, 2008, 179) Ceļojuma maršruts ir kartē iezīmēts vai vārdisks ceļojuma plāns un apraksts, kurā ir nosaukts sākuma punkts un galamērķis, apstāšanās vietas ceļojuma laikā, ceļojuma garums, galvenie tūrisma objekti un iespējamās aktivitātes. Tūrisma aģentūru izstrādātajos maršrutos parasti tiek atspoguļota arī ceļojumu kārtība pa dienām un nakšņošanas vietas. (Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca, 2008, 57)

Termins *ekskursija* sevī ietver: īsu izbraukumu, kas parasti ir ne ilgāks kā vienu dienu; kolektīvu muzeja, ievērojamas vietas, izstādes u. tml. apmeklējumu; braucienu vai pastaigu ar izglītojošu, zinātnisku, sporta vai izklaides mērķi, atgriežoties sākotnējā vietā.

Kompleksa ceļojuma ietvaros tūrisma operatori izmanto jēdzienu *ekskursija*, lai aprakstītu ievērojamāko vietu apskates programmas ceļojuma laikā. Tūristi par papildu samaksu ceļojuma laikā iegādājas ekskursijas, kas var būt ilgākas par vienu dienu. Tūrisma operatori uz ekskursijām bieži piedāvā biļetes ar cenu atlaidēm. (Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca, 2008, 88). Ekskursija gida pavadībā ir mērķtiecīga, metodiski pārdomāta un labi sagatavota iepazīstināšana ar iepriekš izvēlētām ievērojamām vietām, arhitektūras, kultūras un vēstures pieminekļiem, dažādiem notikumiem. (Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca, 2008, 88)

Ekskursijas tiek klasificētas: pēc to satura, pēc dalībnieku sastāva, pēc norises vietas, pēc pārvietošanās veida, pēc norises formas. (Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca, 2008, 88)

Mūsdienās, lai ceļotu, nav nepieciešamas īpašas piepūles, jo ir pieejamas dažādas mūsdienu tehnoloģijas, kas atvieglo ceļošanu. Piemēram, var minēt dažādas eksistējošās aplikācijas mobilajos telefonos, internetā pieejamos ceļošanas plānotājus, ceļvežus, blogus par dažādiem galamērķiem, interneta vietnes (piemēram, *tripadvisor*, *yelp*, *flipkey*, *airbnb*). Kā arī pastāv dažādi cilvēki – tie, kas labprātāk uztic ceļojuma saplānošanu tūrisma aģentūrām, un tie, kam pašiem patīk visu saplānot pēc savas vēlmes. (*Marques*, 2017). Arī ceļojuma galamērķos visu nepieciešamo informāciju var iegūt viedtālruņos ar globālas pozicionēšanas sistēmas tehnoloģijām: jau 1933. gadā Anglijas muzejos bija automāti, kas ir kombinējums no radioaparāta un gramofona, maksas skaņas ieraksts skatu vietā, mobilie ceļveži (piemēram, *Qwiki*, *CRUMPET*, *INTRIGUE, P-TOUR*, *mtrip* u.c.), tālruņu gids u.c. (Klepers un Smaļinskis, 2014, 26) Kā arī mūsdienās ir pieejami audio gidi, kas atvieglo ekskursiju cilvēkiem, kas vēlas vērst īpašu uzmanību objektiem. Autore aplūkoja audio gida definīciju, kurā ir teikts, ka audio gids ir elektroniska sistēma, kas ir līdzīga mūzikas atskaņotāja sistēmai, kas ļauj veikt pielāgotas ekskursijas. Tās funkcija ir balstīta uz detalizētas informācijas sniegšanu par skatāmo darbu, objektu vai atrašanās vietu. Šāda informācija var būt vēsturiska, tehniska vai dramatizācija, lai aklimatizētu apmeklētāju. Tas darbojās tādā veidā, ka muzejos, kas piedāvā šo pakalpojumu, ir apzīmēti objekti ar numurētām zīmēm, kas pēc loģiskas secības parāda, kurām vizītes daļām ir atbilstošs audio skaidrojums. Pēc tam persona var izvēlēties

maršrutu, kas jāievēro, pamatojoties uz viņu gaumēm. Ar audio gidu apmeklētājs izvēlas tā darba numuru, par kuru vēlas saņemt informāciju, un audio gids sniedz informāciju. Audio gidu var klausīties ar austiņām vai ārējo skaļruni, kas atrodas blakus ausīm. (*What is an audio-guide?*, 2019)

Par informācijas vajadzībām ceļošanas procesā un mobilo tehnoloģiju spēju reaģēt uz šīm vajadzībām A. Klepers (balstoties uz *Wang*, *Parku* un *Fezenmaijeru*, 2012) raksta sekojošo: ir funkcionālā motivācija – lai izzinātu, palielinātu ceļojuma vērtību, uzlabotu ceļošanas efektivitāti, novērstu neskaidrības un izvairītos no stresa; inovatīvā motivācija – lai būtu inovatīvi, meklētu un plānotu atšķirīgus, jaunus pieredzējumus ceļojumā; hedoniskā motivācija – lai raisītu interesi, izjustu galamērķi un iepazītu vietējo kultūru un dzīves stilu; estētiskā motivācija – lai spētu iztēloties galamērķi un noformulētu savas gaidas par to; sociālā motivācija – lai dotu padomus citiem, dalītos ar draugiem par savu vērtīgo pieredzi. A. Klepers pauž savu viedokli par to, ka līdz ar augstāku un elastīgāku vajadzīgās informācijas pieejamību tūristi kļūst kritiskāki un prasīgāki, viņi spēj labāk izvērtēt gida stāstījuma kvalitāti. Tehnoloģijas ir nozīmīgākais gidu konkurents. Taču gidiem ir savas konkurences priekšrocības: tās ir interpretācijas spējas, dzīvais kontakts ar tūristu, personīgais šarms, stāstnieka talants u.c. Gidi saglabāšot savu vietu tirgū, piedāvājot pakalpojumus ar augstāku pievienoto vērtību. Izmantojot modernās tehnoloģijas informācijas iegūšanai, nenotiek dialogs, kas ir svarīgs, lai informācija būtu situatīva atbilstoši vides apstākļiem un noskaņai. Virkne tehnoloģisku risinājumu var veiksmīgi papildināt gida interpretāciju. Neskatoties uz to, ka ceļotāji kļuvuši gudrāki un paši vēlas lielāku brīvību organizējot savus ceļojumus, izmantojot modernās tehnoloģijas, dzīvo kontaktu ar tūristu gidu neviens nespēj aizvietot. Kas ir šī viena no senākajām profesijām pasaulē? Kāda ir tās loma tūrisma galamērķa iepazīšanā? Kādas prasības tiek izvirzītas tūristu gidam savu uzdevumu izpildē?

Tūristu gids tiek definēts kā persona, kas vada grupas vai individuālus apmeklētājus ap pilsētas vai reģiona ēkām, vietām un ainavām un kurš interpretē informāciju apmeklētāja izvēles valodā, kultūras un dabas mantojumā un vidē. (*Black* & *Ham*, 2005, 178) Tūristu gids ir kā tūrisma nozares "dvēsele", un tam ir būtiska loma tūrisma nozares panākumos, nodrošinot kvalitatīvus pakalpojumus. Tūristu gidi ir vadošie dalībnieki tūristu galamērķu tēla un reputācijas paaugstināšanā, strādājot pie tūristu uzņemšanas frontes līnijas, sniedzot pakalpojumu kvalitāti, ko tie uzskata par svarīgu barometru tūrisma nozares vispārējo panākumu novērtēšanai. (*Sandaruwani*, 2016, 71) Savukārt, ekskursiju gids – profesionāli sagatavots cilvēks, kurš sniedz informāciju tikai par atsevišķu objektu, muzeju vai kādu teritoriju (piemēram, nacionālo parku). (Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca, 2008, 88) Eiropas Komisija vairāk sliecas atbalstīt Pasaules Tūristu gidu federācijas priekšlikumu, saskaņā ar kuru tūristu gids ir persona, kura:

1) ir saņēmusi atbildīgās iestādes izdotu tūrista gida licenci;
2) gadījumā, ja nacionālajā līmenī netiek reglamentēta tūristu gida profesija, tad persona, kurai ir nacionālās vai reģionālās iestādes apliecinājums un kura pavada tūristus pa valsti, sniedzot tiem informāciju un paskaidrojumus par valsts vēsturi, arheoloģiju, mākslas pieminekļiem un darbiem, kultūras attīstību, dabas ainavām un skatiem, citām tūristu interesējošām vietām. (Tūristu gidu profesijas reglamentēšanas jautājums Eiropas Savienībā un Latvijā, 26)

Daudzi mūsdienās apgalvo, ka šai profesijai piemīt kas izredzēts, "dievišķs". Gidiem ir regulāra iespēja būt iedvesmojošās tūrisma vietās, īpašos notikumos un baudīt izcilus viesmīlības pakalpojumus darba laikā, par to saņemot algu, kamēr citi pelna naudu, lai varētu ko tādu atļauties. Tas, protams, ir nopietns arguments un profesijas redzamā daļa, taču otra puse, kas ir profesionālo spēju un atbildības kopums un nepārtrauktā mobilitāte, bieži paliek nepamanīta. (Klepers un Smaļinskis, 2014, 7). Cits "dievišķās" darbības aspekts ir saistīts ar gidam piešķirto varu – gida privilēģiju brīvi

ietekmēt ceļotājam sniegtā stāstījuma virzienu, uzņemoties atbildību par saturu. Gids ietekmē priekštatu veidošanos, ceļotāju uztveri par kādu vietu, personu vai notikumu. (Klepers un Smaļinskis, 2014, 7). Gida profesija ir sarežģīta, jo gidam ir jābūt vienlaikus aktierim, zināšanu avotam, lektoram, pedagogam, pārstāvim, vadītājam un tūrisma ekspertam (skatīt 1. tabula

1. tabula

Tūristu gidu lomas un uzdevumi (*Kruczek* , 2013)

Gidu loma tūrismā	Pamatuzdevumi
Gids kā zināšanu avots, kas saistīts ar ekskursijām	Gidam ir nepieciešama papildu pašizglītība un savas zināšanas, dalība specializētās tirdzniecības konferencēs, zināšanas par topogrāfiju un labu orientāciju teritorijā, kā arī jāsniedz aktuāla un godprātīga informācija.
Gids kā pedagogs – pasniedzējs	Sniegt informāciju par kultūras modeļiem un tūrisma praksi. Piemērotu metožu izvēle tūristiem. Uzmanības pievēršana tūristu drošībai.
Gids kā pilsētas, reģiona, valsts pārstāvis	Radīt pievilcīgu tēlu savā reģionā. Reģiona veicināšana (vietējais patriotisms).
Gids kā "Tūrisma informācijas centrs"	Zināšanas par transporta sistēmu, biļešu cenām, izmitināšanu un gastronomiju, par kinoteātru, muzeju, mākslas galeriju biļešu cenām. Un spēja izmantot dažāda veida tūrisma informācijas avotus.
Tūristu gids kā grupas vadītājs	Sadarbība ar vietējo pārstāvi, gidu, grupas vadītāju vai tūrisma aģentūras pārstāvi. Maršruta izvēle un programmas īstenošanas veids, reaģējot uz tūristu pašreizējām vajadzībām.
Tūristu gids kā tūristu aktīvists	Tūrisma vadības veicināšana kā profesija un "dzīvesveids". Dalība tūrisma organizācijās, kas veido tūrisma politiku noteiktā pilsētā (reģionā, valstī). Aktīva līdzdalība projektos, kas veicina vietas vai atrakcijas (piemēram, pieminekļu tehnoloģiju taka, bērnu tūrisma ceļveži), ko organizē citas iestādes.
Gids kā tūrisma eksperts	Aktīva līdzdalība pasākumos, kuru mērķis ir radīt jaunus tūrisma produktus un veicināt esošos. Dalība projektos, iesakot jaunus risinājumus, kas ietekmē tūrismu pilsētā (reģionā, valstī). Studiju ekskursiju un studiju preses pasākumu atbalsts.
Tūristu gids kā aktieris	Gidu pielāgošanās tūristu tipiem, lai veicinātu interesantu ekskursijas vadīšanu un veicinātu pirmo labo iespaidu.

Gidam ir jārada pievilcīgs tēls par tūrisma objektu, pilsētu vai valsti, un gidam ir svarīgi pielāgoties tūristu grupai, lai veidotos labs kontakts ar to. Kā arī gidam ir jābūt ļoti zinošam ar vadītāja spējām. Svarīgs arī pirmais iespaids par sevi, jo tūristi pirmo reizi redz gidu un pilsētu, kurā notiek ekskursija, tāpēc ir svarīgi atstāt labu pirmo iespaidu. Noteikti labam tūristu gidam vispirms ir jāievēro personīgā higiēna, kurā īpaši jāvelta uzmanība tīriem zobiem un elpai. Kā arī ir svarīgs labs izskats, kur gidam ir jābūt tīrās biznesa vai ikdienas drēbēs. Kā arī gidiem ir jāpadomā par to, kā lai veido labu iespaidu par pilsētu, uz kuru dosies ekskursijā. Ir jāpiedomā par skaistākām vietām pilsētā, kaut arī tas aizņemtu vairāk laika pilsētas apskatei. Viens tūrists var doties mājās un popularizēt gida pilsētas vārdu, sakot, ka šī pilsēta ir brīnišķīga vieta, un atvest divdesmit piecus draugus atvaļinājumā uz šo pilsētu. Tādā veidā tiek uzlabota valsts ekonomika un palielinās ienākumi no ārvalstu tūristiem. (*Good First Impression*, 2019)

Ko tūristi sagaida no gida? Vispirms tūristi sagaida no gida to, ka viņš būs izglītots, ka spēs iepazīstināt ar vēsturi un kultūras tradīcijām. Kā arī tūristi sagaida no gida spējas runāt publiski ērti un labi zināt angļu valodu. Protams, daudzi profesionālie gidi zina vairākas valodas, kas var būt liels ieguvums tādā vietā kā Eiropā, kur bieži ceļo no vienas valsts uz citu. Gidam jābūt informētam par drošības jautājumiem – atgādinot grupai atstāt viesnīcā vērtslietas, ģērbties ērti

(neatkarīgi no tā, kā vietējie iedzīvotāji ir tērpušies). Pastaigas un ielas šķērsošanas laikā ir svarīgi, lai kāds būtu vadošais un kāds cits izvēlētais vadītu aizmugurējo grupu. Gidam ir jāatgādina grupai katru dienu, kad ēdināšanas laiks būs nākamajā dienā, lai viņi varētu attiecīgi plānot, īpaši pievēršot uzmanību diabētiķiem vai citiem slimniekiem. Gidam jāiepazīstas ar savu auditoriju, lai tos vēlāk kādā veidā neaizskartu ar komentāriem. Kā arī gidam pienācīgi jāģērbjas, ņemot vērā higiēnas pamatus, tradīcijas un laikapstākļus. Gidam arī jānēsā identifikācijas piespraude ar savu vārdu, lai viņu varētu atpazīt un atrast pēc vārda. Tūristi sagaida, lai gids spētu iejusties grupas enerģētikas līmenī un lai raisītu interesi visiem par atbilstošo tēmu. Gidam arī nevajadzētu radīt par sevi tādu priekšstatu, ka viņš vada ekskursiju tikai dzeramnaudas dēļ. Gidam ir jābūt spējām sekot ekskursijas grafikam – neļaut vienam vai diviem ekskursijas dalībniekiem monopolizēt savu laiku ar nebeidzamiem jautājumiem vai sarunāties, par ko citiem grupas dalībniekiem nav intereses. Kā arī gidam jāievēro ētika un nedrīkst pievērst lielāku uzmanību vieniem grupas biedriem un otriem mazāk, lai neviens nejustos atstumts un justos līdzvērtīgs. (*What to Expect from a Tour Guide*, 2019)

Gida profesijai sāka pievērst pastiprinātu uzmanību XX gs. 30. gados; tas bija saistīts ar ideju par Latvijas valsts tēla veidošanu ārpus valsts robežām, pieaugot ārvalstu tūristu ceļošanai uz Latviju. Tā apgalvo A. Klepers grāmatas "Tūristu gids. Vietas pieredzējuma radīšana" ievadā. Turpinājumā A. Klepers citē "Valdības Vēstnesi" (1932): "… gādāt, lai viņi Latvijā atrastu viesmīlīgu un patīkamu uzņemšanu un objektīvu informāciju, ir jauno gidu neatliekams uzdevums." Gidi kopš tā laika vienmēr darbojušies profesionāli. Gida profesijas kvalitāte turpināja būt aktuāla arī pēc neatkarības atjaunošanas XX gs. 90. gados. *Tūrisma likumā* (2013) ir rakstīts, ka vietējai pašvaldībai ir tiesības savas administratīvās teritorijas publiskajā ārtelpā noteikt tos tūrisma objektus, kā arī tās tūrisma maršrutos iekļautās apskates vietas (vēsturiski centri, kultūrvēsturiskie pieminekļi, ievērojamu personu darbības vietas u.tml.), par kurām vispusīgu informāciju var sniegt tāds tūristu gids, kurš ir apliecinājis savu profesionālo kvalifikāciju. Līdz ar to vietējai pašvaldībai ir tiesības izdot savus saistošos noteikumus, kuros tā reglamentē kārtību, kādā tūristu gids apliecina savu profesionālo kvalifikāciju. (Klepers un Smaļinskis, 2014) Viens no Rīgas tūrisma attīstības biroja (turpmāk – RTAB) darbības virzieniem ir Rīgas gidu sertifikācija. RTAB interneta vietnē ir rakstīts sekojošais: "Lai nodrošinātu, ka informāciju par Rīgas tūrisma objektiem sniedz personas, kuras ir attiecīgi profesionāli sagatavotas, ar nepieciešamām zināšanām, kuras **pastāvīgi papildina savas zināšanas un profesionālās prasmes,** 2013. gadā 17. decembrī Rīgas Domē apstiprināti Saistošie noteikumi "Par tūristu gidu pakalpojumu sniegšanu Rīgas pilsētā."" (Rīgas Tūrisma Attīstības birojs, 2019)

Rīgas tūristu gida sertifikāta derīguma termiņu komisija pagarina uz trim gadiem, ja: viņš ir apguvis akreditētu augstākās izglītības programmu vai pirmreizējas sertifikāta pagarināšanas laikā apgūst šādu studiju programmu un ir pilnveidojis savas profesionālās zināšanas un prasmes, vismaz apgūstot licencētu tūristu gidu profesionālās pilnveides programmu. Ja Rīgas tūristu gids ir apguvis akreditētu augstākās izglītības programmu, kas piešķir tūristu gida kvalifikāciju, licencētu tūristu gidu profesionālās pilnveides programmu var neapgūt; Rīgas tūristu gida sertifikāta derīguma termiņu komisija atjauno uz trim gadiem, ja: pretendents ir iesniedzis šo saistošo noteikumu 27. punktā minētos dokumentus, kā arī dokumentu, kas apliecina zināšanu par Rīgas tūrisma objektiem papildināšanu, **tūristu gida profesionālo zināšanu un prasmju pilnveidi ne mazāk kā 60 akadēmisko stundu apjomā pēdējo trīs gadu laikā**, kopijas.

Arī Tūristu gidu profesionālais standarts paredz pastāvīgi pilnveidot profesionālās darbības teorētiskās un metodiskās zināšanas, prasmes un iemaņas. (Profesijas standarts, 2005)

Eiropas Tūrisma gidu asociāciju federācijas (FEG) biedri ir profesionāli, kvalificēti tūristu gidi Eiropā. Viņi ir apņēmušies ievērot kvalitāti, standartus un pievienot vērtību apmeklētājiem.

(*About the European Federation of Tourist Guide Associations* (FEG), 2019) Tajā skaitā Eiropas Tūrisma gidu asociācijas federācija sadarbojas ar Latvijas profesionālo gidu asociāciju. Eiropas Tūrisma gidu asociācijas federācija ir sastādījusi sekojošus kvalitātes standartus un prakses ieteikumus savā mājaslapā: **nepārtraukta profesionālā pilnveide** – pastāvīgi cenšas uzlabot savu profesionālo sniegumu, izmantojot iespēju paplašināt savu zināšanu klāstu, sekojot tālākiem kursiem un, kad vien iespējams, pārvērtējot savas prasmes, jo īpaši valodu un entuziasma, un dzīvās komunikācijas jomā.

Pasaules tūrisma asociāciju federācija ir izveidojusi starptautisku profesionālu tūrisma gidu tīklu, un šodien ir vienīgais globālais tūristu gidu forums, kas turpina pieaugt, mainoties šai nozarei. (WFTGA FAQs, 2019) Ievērojot Pasaules tūrisma gidu asociāciju vadlīniju prakses kodeksu, tiek nodrošināts augsta līmeņa profesionālisms un pievienotās vērtības pakalpojums, ko individuālie gidi piedāvā saviem klientiem. Tūrisma gidu asociācijas, kas pieder Pasaules tūrisma gidu asociāciju federācijai, savu biedru vārdā pieņem šādus federācijas principus un mērķus: **nodrošināt profesionālus pakalpojumus apmeklētājiem**, **profesionāliem darbiniekiem un profesionāļiem,** nodrošinot objektīvu izpratni par apmeklēto vietu, bez aizspriedumiem vai propagandas.

2. Rezultāti

Gida izglītību var apgūt gan profesionālajās vidējās mācību iestādēs (divi gadi), gan tūrisma programmās augstskolās (3–4 gadi), gan arī kursos četru mēnešu garumā. Zināšanas un prasmes nepieciešams papildināt arī turpmāk, patstāvīgi interesējoties par kultūrvēsturiskiem objektiem. Taču salīdzinoši ierobežotas iespējas tiek piedāvātas gidu kvalifikācijas celšanai. Gidi paši var izvēlēties mācību iestādes (augstskolas, kursus), kur ik pēc trim gadiem papildināt savas zināšanas.

Lai izpētītu tūristu gidu kvalifikācijas celšanas kursu piedāvājumu un pieprasījumu, tika intervēti trīs Rīgas mācību iestāžu pārstāvji: Valdis Čeičs, SIA "Baltic Nature Travel" ceļojumu kursu vadītājs, *Turība*, Jeļena Logočova, *Blagovest Turserviss* direktore un Mācību centra Dizaina studijas "Poētika" direktore Lidija Saveļjeva.

Divas no mācību iestādēm kvalifikācijas celšanas kursus piedāvā trīs gadus, bet vislielākā pieredze ir mācību centram *Blagovest Turserviss* – 25 gadi. Kā katra no mācību iestādēm vērtē tūristu gidu kvalifikācijas celšanas iespējas: "Iespējas ir, jo katrs muzejs kaut ko rīko vai apmāca, bet to, ka būtu liels piedāvājums, tā arī teikt nevar. Kas grib, tas atrod. Ir dažādas aģentūras, kas piedāvā, piemēram, *Blagovest Turserviss* un "Poētika". Kā arī mums ir divas asociācijas – profesionālo tūristu gidu asociācija un tūristu gidu asociācija. Tūristu gidu asociācija izglīto savējos biedrus: viņiem arī tur ir daudz iespēju doties uz dažādiem muzejiem un mācību izbraucienos. Otra asociācija ir mācību iestāde, es sapratu, ka tā ir "Poētika", bet viņi paši to neafišē, ka tā ir viņu iestāde", – tāds viedoklis ir *Turības* kursu vadītājam. Tūristu gidu kvalifikācijas celšanai, pirmkārt, ir vajadzīgs kvalitatīvs piedāvājums, bet diemžēl piedāvājums ir ļoti sadrumstalots, jo daudzi piedāvā ne vienmēr kvalitatīvu produktu – tāds viedoklis ir *Blagovest Turserviss* pārstāvei. "Poētika" pārstāves viedoklis ir šāds: "Es domāju, ka jā, jo katra iestāde var kaut ko labu piedāvāt, piemēram, muzejus u.c." Uz jautājumu – kas noteicis tūristu gidu **izvēli par labu konkrētai mācību iestādei,** atbildes paustas zemāk.

"Viņiem (tūristu gidiem) nav sevišķi lielas izvēles, jo Rīgā, lai iegūtu nepieciešamo sertifikātu, ir nepieciešams sertifikāts ar 180 akadēmiskajām stundām, katru gadu jāpilnveidojas un jāpagarina sertifikāts uz trīs gadiem ar 20 akadēmiskajām stundām. Un iespēju nav tik ļoti daudz, jo Rīgā nav daudz iestāžu, kuras ir akreditētas, ir gidu kursi, toties tiem nav piešķirta valsts akreditācija.

Aģentūras pašas rīko savus kursus un tos diplomus nepieņēma, bet Vidzemes augstskolā ir četru gadu programma", intervijā minēja V. Čeičs. "Cilvēkiem patīk darba stils un produkts. Un mums arī ir sen izveidota sistēma, kurā viss ir legāls, kā arī mūsu studijas ir akreditētas", pastāstīja J. Logačova. "Mācību iestādes "Poētika" sasniedzamība (atrašanās vieta pilsētā) un tāpēc, ka tiek piedāvātas bilingvālās apmācības latviešu un angļu valodā, ir iespējas paaugstināt kvalifikāciju tūristu gidiem ar izglītību – ķīniešu un japāņu filologi", šāds viedoklis ir L. Saveļjevai.

Reklāmu veic *Turība*: tika ievietota informācija gidiem *Live Riga* sadaļā, tad vēl ir *Turības* mājas lapā informācija un vēl citos portālos, droši vien *Travelnews*. (Čeičs, 2019) Tā ir reklāma no mutes-mutē – cilvēki atpazīst mūsu vārdu. (Logočova, 2019) "Poētikai" ir sava mājas lapa, un atpazīstamību veicina sadarbība ar *Live Riga*. (Savaļjeva, 2019). Lai veiksmīgi piesaistītu interesentus tūristu gidu kvalifikācijas celšanas kursiem, katra no mācību iestādēm akcentē savam klientu lokam piemērotāko reklāmu: *Turības* interneta vietnē savlaicīgi tiek ievietota informācija par kursiem; *Blagovest Turserviss* par piemērotāko reklāmu uzskata "no mutes-mutē". "Poētika" savukārt akcentē veiksmīgo sadarbību ar *Live Riga* un, protams, interneta vietnes nozīmīgumu.

Turība kvalifikācijas celšanas kursus tūristu gidiem piedāvā **vienu reizi gadā**. Savukārt *Blagovest Turserviss* kursus organizē **divas reizes gadā** – oktobrī un februārī. "Poētika" ik gadu organizē **trīs kvalifikācijas celšanas kursu grupas.** Kursantu grupas tiek organizētas atkarībā no pieprasījuma, lai mācības notiktu pieejamā laikā.

Kā atzīst *Turības* pārstāvis – ir novērojama tendence pieaugt **pieprasījumam** pēc gidu kvalifikācijas celšanas kursiem. Rīgā darbojas ap 600 gidiem un visiem vajadzēs kvalifikācijas celšanas iespējas. Tendence noteikti ir – pieprasījums pieaug, tāpēc *Blagosvest Turserviss* pilnveido programmas un uztur kvalitāti. "Poētika" pārstāve apliecina, ka pieprasījums ir stabils, bet pieprasījuma pieaugums nav novērots. Objektīvi pieprasījums ir un būs, jo tūristu gidu kvalifikācijas celšanas vajadzības būs jāapmierina. Taču konkrētas mācību iestādes realizētās programmas pieprasījums būs atkarīgs gan no kvalitātes noturīguma, gan organizētāju radošuma.

Kā apliecina visu mācību iestāžu pārstāvji – dalībnieku skaits mācību grupās ir no **10 līdz 15**, kas ir tuvu optimālajam.

Kvalifikācijas celšanas kursus apmeklējušo **demogrāfiskie rādītāji** visās mācību iestādēs ir identiski: 95 % apmeklē sievietes vecumā no 40 līdz 50 gadiem. Kopumā gidi vairāk ir sievietes, ņemot vērā mūsu demogrāfisko situāciju, un sievietes gidu profesijā vēsturiski ir bijušas vairāk. Līdzīgi demogrāfiskie rādītāji ir daudzviet Eiropas valstīs. Daudzi Rīgas tūristu gidi turpina savu profesionālo darbību kopš t.s. "padomju gadiem".

Turības organizētos kursus apmeklējošie gidi vada ekskursijas **angļu, vācu, franču, itāļu, spāņu, krievu valodās (pārsvarā krievu un angļu valodās), pārējās ir daudz mazāk**. Šo informāciju apstiprina arī *Blagovest Turseviss* un "Poētika" pārstāvji. Šajās valodās sarunājas augsti prioritāro un prioritāro tūrisma tirgu pārstāvji. Pieaugot tūrisma tirgu skaitam, pieaug pieprasījums pēc dažādu valodu prasmēm. Šī aina bija pavisam savādāka līdz pat XX gs. 90. gadiem, kad tūristu gidi vadīja ekskursijas galvenokārt krievu valodā.

Mācību iestādes uzsver, ka gidu **kvalifikācijas celšanas formām ir jābūt daudzveidīgām**: jaunākās informācijas sniegšana lekcijās, pieredzējušu gidu mācību ekskursijas, iespēja semināros dalīties pieredzē ar kolēģiem, veidot jaunas un pilnveidot esošās tematiskās ekskursijas. "Poētika" pārstāvis piebilst, ka jāveido lekciju cikli par aktuālām tēmām. Pirmkārt, tas saistoši, otrkārt, tiek izmantota pieredzējušu gidu pieredze, treškārt, tas veicina aktivitāti un pilnveido mazāk pieredzējušo gidu prasmju pilnveidošanos.

Pirms izvēlēties mācību iestādi, potenciālie kursanti vēlas noskaidrot informāciju par pasniedzēju profesionālo kompetenci un tēmām, kuras tiek apskatītas. Tas ir pašsaprotami, jo populāri, kompetenti pasniedzēji ir kā mācību iestādes vizītkarte, piesaiste. Un ikviens tūristu gids vēlas apgūt padziļinātas zināšanas par interesējošo tēmu vai specializēties kādā konkrētā jomā.

Turībā, **veidojot programmu saturu,** tiek ņemtas vērā kursu beidzēju atsauksmes un ieteikumi. Tātad šī mācību iestāde tur "roku uz pulsa" un reaģē uz potenciālo kursantu pieprasījumu. *Blagovest Turserviss* netiek kardināli mainīta programma, jo, viņuprāt, tā ir ļoti labi sastādīta, bet pakoriģēt un pielabot nedaudz varot. "Poētika" pārstāvei ir ļoti līdzīgs viedoklis: "Uzklausām, jā, bet nemainām mācību saturu. Mēs cenšamies paredzēt aktualitātes un pēc tām mēs arī vadāmies" (Savaļjeva, 2019). Savukārt šīs divas mācību iestādes necenšas būt tik atsaucīgas vēlmēm un turas pie pārbaudītām vērtībām.

Turībā **kursu saturs** balstās uz izstrādātiem Pasaules Tūrisma Organizācijas standartiem, kas pieejami mājas lapā. Tur jau ir programma, kas ļoti labi gidu nepieciešamās prasmes un iemaņas ieliek jau nosaukumos, un to var atrast, jo tas ir pieejams visiem. Tas ir viens no kritērijiem, pēc kā tiek veidotas programmas. *Blagosvest Turserviss* pārstāve par kursu saturu min sekojošo: "Mēs vienkārši zinām, kas ir vajadzīgs un kas ir aktuāls. Piemēram, uz Latvijas simtgadi zinājām, kas būs aktuāls gidiem un kas tūristiem. Kā arī mēs dodam kursantiem problemātiskas tēmas, lai viņiem pēc tam ir vieglāk strādāt" (Logočova, 2019). "Poētikā" kursu saturu veido pēc aktualitātēm, vismaz cenšas tās paredzēt.

"*Turībā* **kursu norises laiku** pirmajos gados plānojām no plkst. 18.00, bet mēs laiku mainījām sakarā ar to, ka gids ir pašnodarbināta persona, viņam nav jābūt darbā no 9.00 līdz 17.00, un viņš var atnākt arī ātrāk; tagad tie sākas no 16.30 un visi ir apmierināti. Mācības notiek arī sestdienās no rīta," šādi pamatoja kursu norises laikus *Turības* pārstāvis. Atšķirīgu viedokli pauž *Blagovest Turserviss* pārstāve, sakot, ka kursi tiek rīkoti nesezonas laikā, kad gidi ir mazāk noslogoti. Nodarbības notiek nedēļas sākumā no 17.00 līdz 20.00, jo gidiem ir tendence ilgi mācīties, viņiem patīk tās trīs stundas mācīties. Nodarbības organizējam arī svētdienās. "Poētika" pieturas pie tradicionāla laika: pēc darba dienas beigām no 18.00 līdz 21.00. Laika gaitā mācību iestādes ir aprobējušas kursu norises laikus un piedāvā saviem klientiem atbilstošus laikus.

Turībā kā **lektori** tiek uzrunāti konkrēti jomas speciālisti vai speciālisti savā jomā. *Blagovest Turserviss* ilgi meklēja tūrisma nozares speciālistus, un nu jau vairākus gadus lektoru komanda ir stabili nokomplektēta. "Poētika" meklē tūrisma nozares speciālistus, tie var būt: kultūras vēsturnieki, arheologi, grāmatu autori. Apzinot lektoru sastāvu, autorei nākas atzīt, ka katra no mācību iestādēm sadarbojas ar dažādiem speciālistiem. To nosaka gan tēmas, gan sadarbības pieredze.

Kursos notiek aktīva **savstarpēja komunikācija,** piemēram, *Turības* organizētajos kursos ir kopīgais čats un tūristu gidi viens otram piedāvā darbus, un bieži vien tiem pašiem cilvēkiem ir nepieciešami savstarpēji kontakti vai kāds cits gids, lai aizvietotu otru gidu, ja cits netiek darbā un tā tālāk. *Blagovest Turserviss* gidi aktīvi piedalās diskusijās, apliecinot savu profesionalitāti. "Poētika" ļauj dalīties ar savu pieredzi lekciju laikā.

Turības kursos **kā palīglīdzekļus** izmanto citu gidu videofilmas no *YouTube* kanāla, dažādus uzdevumus un *PowerPoint* prezentācijas. *Blagovest Turserviss* un "Poētika" savukārt kā palīglīdzekļus izmanto *PowerPoint*, dažādus izdales materiālus, daudz mācību grāmatu. Autoresprāt, vismūsdienīgākos palīglīdzekļus izmanto *Turība*, jo tas lielā mērā saistīts ar augstskolas materiālajiem resursiem.

Kursos iegūtās **zināšanas** *Blagovest Turserviss* **tiek pārbaudītas** ar testiem un apjomīgu kursa darbu–referātu, kā arī ekskursiju vadīšanā. *Turība* semināros, praktiskās nodarbībās, kur gidiem jādemonstrē savas iegūtās zināšanas, un eksāmena veidā, kad notiek ekskursiju vadīšana. Arī "Poētikā" zināšanu pārbaude notiek ļoti līdzīgi. Viss minētais norāda uz to, ka mācību iestādes cenšas veicināt zināšanu apguves procesu.

Jautājumā par to, **vai visi kursanti pabeidz kvalifikācijas celšanas kursus**, atbildes ir sekojošas: *Turībā* – pagaidām ir bijis tā, ka ir pabeiguši kursus visi, bet ir bijuši gadījumi, kad kādam cilvēkam labāk nevajadzēja dot sertifikātu, bet beigās ticis iedots; ir bijuši tādi, kuri bija tuvu izkrišanai. Problēmas ir meklējamas attieksmē, lekciju apmeklētībā un cilvēka paša personīgajās problēmās vai īpašībās, kuras šajā darbā īsti neder. Ir bijis tāds atsevišķs gadījums saistībā ar reliģiju. (Čeičs, 2019). *Blagovest Turserviss* kursus beidz ap 99 %. Atbirējiem var būt veselības vai ģimenes problēmas. "Poētika" apgalvo, ka beidz visi 100 %. Pabeidz tāpēc, ka gidi saprot, ka ir nepieciešama tālākā izglītošanās un sertifikāts. Kā arī tiek ieguldīta nauda dalībai kursos.

Vai un kā tiek realizēta **atgriezeniskā saiste** starp mācību iestādi un kursantu: *Turības* kursu vadītājs izsūta pašizveidotas aptaujas anketas, un ir gadījumi, kad tiek rakstīts uz *Turības* e-pastu. *Blagovest Turserviss* visas problēmas un pozitīvie aspekti ar kursantiem individuāli tiek apspriesti pie kafijas tases. "Protams, ir atgriezeniskā saite," lakoniska savā atbildē ir "Poētika" pārstāve.

Minētais pētījums vēl nav pabeigts. Autorei svarīgi turpināt pētījumu, lai dziļāk papētītu Rīgas tūristu gidu apmierinātību ar kvalifikācijas celšanas kursu piedāvājumu kopumā un katrā mācību iestādē. Kas būtu lietderīgāk – turpināt līdzšinējo praksi, ka, galvenokārt, ar gidu kvalifikācijas celšanu nodarbotos iepriekš minētās mācību iestādes, kas ir oficiāli akreditētas un var nodrošināt kvalitatīvu pakalpojumu, vai arī Rīgas Tūrisma attīstības birojam jāveicina jaunu mācību iestāžu iesaistīšanos tūristu gidu kvalifikācijas celšanā? Vai *Turības, Blagosvest Turserviss* un "Poētika" kapacitāte spēs apmierināt gidu pieprasījumu pēc kvalifikācijas celšanas kursiem?

Secinājumi

1. Katrai Latvijas pašvaldībai ir tiesības savas administratīvās teritorijas publiskajā ārtelpā reglamentēt gidu profesionālo pilnveidi. Rīgas Domē tika apstiprināti saistošie noteikumi "Par tūristu gidu pakalpojumu sniegšanu Rīgas pilsētā".
2. Vislielākā pieredze gidu izglītošanā ir mācību centram *Blagovest Turserviss* – 25 gadi, savukārt *Turībai* un "Poētika" ir trīs gadi.
3. Rīgas tūristu gidiem ir iespējas izvēlēties kvalifikācijas celšanas iestādi. Galvenie izvēles faktori ir mācību iestādes akreditācija, atpazīstamība, kursu programma un norises laiks.
4. Veidojot tūristu gidu kvalifikācijas celšanas kursu piedāvājumu, katra no minētajām mācību iestādēm balstās uz atšķirīgiem principiem: *Turība* ņem vērā kursu beidzēju atsauksmes un ieteikumus, *Blagovest Turserviss* ir gadiem aprobēta, un par labu atzīta programma, bet "Poētika" balstās uz konkrētā brīža aktualitātēm.
5. Kursu organizētāji labi saprot, ka jāpiedāvā daudzveidīgas mācību formas: lekcijas par aktualitātēm, lekciju cikli, semināri, jaunu tematisku ekskursiju veidošana un pilnveide. Kursu laikā norit aktīva informatīva savstarpēja komunikācija, profesionālā pieredzes apmaiņa un kopīga *čatošana.*
6. Kā palīglīdzekļus kursu norisē izmanto citu gidu videofilmas no *YouTube* kanāla, *PowerPoint* prezentācijas, daudzveidīgus izdales materiālus un mācību grāmatas.

7. Apgūtā materiāla pārbaudei izmanto testus, tiek rakstīti apjomīgi kursa darbi – referāti, noslēguma eksāmeni ir ekskursiju vadīšana.
8. *Turībā* kā lektori kursos tiek piesaistīti konkrēti jomas speciālisti, "Poētikā" – nozīmīgi vēsturnieki, arheologi, mākslas zinātnieki u.tml., *Blagovest Turserviss* ir stabili nokomplektēta lektoru komanda.
9. Kvalifikācijas celšanas kursus galvenokārt apmeklē sievietes (95 %) vecumā no 40 līdz 50 gadiem, kas atspoguļo strādājošo gidu demogrāfiskos datus.
10. Kvalifikāciju vēlas pilnveidot dažādās valodās (angļu, vācu, spāņu, krievu, ķīniešu, japāņu u.c.) strādājošie gidi, bet visvairāk angļu un krievu valodās strādājoši.
11. Apmēram 99 % kursantu pabeidz kvalifikācijas pilnveidi kursos, jo saprot kvalifikācijas celšanas procesa aktualitāti (jaunu zināšanu ieguve un iespējas pagarināt sertifikātu).
12. Visas mācību iestādes realizē atgriezenisko saiti ar kursu beidzējiem, lai noskaidrotu viņu apmierinātību ar kursu norisi.

References

About the European Federation of Tourist Guide Associations (FEG). (2019). European Federation of Tourist Guides Associations: https://www.feg-touristguides.com/about.php (skatīts 21.01.2019.)

Black, R., & Ham, S. (2005). Improving the Quality of Tour Guiding: Towards a Model for Tour Guide Certificatio*n. Journal of Ecotourism,* No. 4(3), pp. 178–195

Čeičs, V. (10.01.2019.). *Intervija ar Valdi Čeiču, SIA "Baltic Nature Travel" ceļojuma vadītāju* (E. Latsone, intervētājs), Rīga

Ekskursiju gids. Ogres Tehnikums, Profesionālās izglītības kompetences centrs: https://ovt.prakse.lv/profession/1971/ekskursiju-gids (skatīts 21.01.2019.)

Good First Impression (2019). Beoo: https://www.beoo.com/tips/good-first-impression (skatīts 21.01.2019.)

Klepers, A., Smaļinskis, J. (2014). *Tūristu gids.Vietas pieredzējuma radīšana.* Valmiera: Vidzemes augstskola

Kruczek, Z. (2013. gada janvāris). T*he role of tourist guides and tour leaders in the shaping of the quality of regional tourist products,* Researchgate

Logočova, J. (11.01.2019.). *Intervija ar Jeļenu Logočovu, "Blagovest Turserviss" direktori.* (E. Latsone, intervētājs)

Marques, M. (11.12.2017.). 6 ways in which technology has changed the way we travel. Medium: https://medium.com/hijiffy/6-ways-in-which-technology-have-changed-the-way-we-travel-f37f7b8c307e (skatīts 20.01.2019.)

Par tūristu gidu pakalpojumu sniegšanu Rīgas pilsētā (17.12.2013.). *Latvijas Republikas tiesību akti*: https://likumi.lv/doc.php?id=263251 (skatīts 21.01.2019.)

Pilnveides kursi gidiem (2019). Biznesa augstskola Turība: http://www.turiba.lv/lv/studijas/fakultates/starptautiska-turisma-fakultate/pilnveides-kursi-gidiem/518/ (skatīts 21.01.2019.)

Profesijas standarts (23.05.2005.). Valsts izglītības satura centrs: https://visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/ps0313.pdf (skatīts 21.01.2019.)

Profesionālie kursi: Gids – tūrisma grupu vadītājs (2019). Poētika: http://www.poetika.lv/lv/profesionalie-kursi/gids-grupas-vaditajs/ (skatīts 21.01.2019.)

Rīgas Tūrisma Attīstības Birojs (2019). Live Riga: https://www.liveriga.com/lv/100-rigas-turisma-attistibas-birojs/ (skatīts 21.01.2019.)

Rīgas tūristu gidu sertifikācija. Live Rīga: https://www.liveriga.com/lv/7488-rigas-turistu-gidu-sertifikacija (skatīts 22.01.2019.)

Saistošie noteikumi par tūristu gidu pakalpojumu sniegšanu Rīgas pilsētā. Live Rīga: https://www.liveriga.com/lv/7498 (skatīts 22.01.2019.)

Sandaruwani, R. C. (2016). The role of tourist guides and their impacts on sustainable tourism development: a critique on Sri Lanka*. Tourism, Leisure and Global Change,* No. 3, p. 73

Saveļjeva, L. (18.01.2019.). *Intervija ar Lidiju Saveļjevu, Mācību centrs Dizaina studija "Poētika" direktori* (E. Latsone, intervētājs)

Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca. (2008). Rīga: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija

Tūristu gida darba organizācija. (2019). Blagovest: http://blagovest.lv/?page_id=37&lang=lv (skatīts 21.01.2019.)

Tūristu gidu profesijas reglamentēšanas jautājums Eiropas Savienībā un Latvijā. Valsts kanceleja: https://mk.gov.lv/ (skatīts 22.01.2019.)

Viedoklis: Kā Latviju tūristiem prezentē vietējie gidi? (14.01.2019.). Travelnews: http://travelnews.lv/?m_id=18291&i_id=5&pub_id=114372&Viedoklis:-Ka-Latviju-turistiem-prezente-vietejie-gidi-

WFTGA FAQs. (2019). World Federation of Tourist Guide Associations: http://www.wftga.org/who-we-are/what-wftga (skatīts 21.01.2019.)

What is an audio-guide? (2019). Radioguias: http://www.radioguias.es/en/products/audioguide-m8/133-que-es-audio.html (skatīts 21.01.2019.)

What to Expect from a Tour Guide. (2019). Ielādēts 2018. gada 21.janvārī no Premier Travel Media: http://leisuregrouptravel.com/what-to-expect-from-a-tour-guide/ (skatīts 21.01.2019.)

Multidimensional risk management in pharmaceutical enterprises

Ivars Godmanis, *Latvia*

Today there are no industrial enterprises in Latvia where a modern multidimensional risk management is established and implemented in compliance with the ISO 31000:2009 standard.

There are also no internationally acknowledged institutions in Latvia, who have rights to issue enterprise risk management ISO 31000: 2009 standard certificates to enterprises.

This paper characterizes the aspects and directions of modern, multisided enterprise risk management: operational risk management, supply chain risk management, business continuity risk management, cyber risk management and financial risk management (including market, credit and liquidity risk managements) in the pharmaceutical business sphere.

The main multidimensional risk management parameters have been mentioned and characterized, including the main responsibilities and objectives of the enterprise Board, line management and business units:

Definition and creation of enterprise "risk appetite", organizational structure of risk management, integrated risk metrics, risk identification, risk assessment and risk control systems.

Prioritization of risks, *dashboard* reports, risk maps, loss/event data bases, key risk indicators, risk connected price and capital return (RAROC) setting are also mentioned as significant content of enterprise risk management.

Particular attention in this paper is dedicated to main aspects of implementation of operational risk management in pharmaceutical business enterprises such as statistical modeling, losses distribution, self-evaluation control, operational risks key indicators.

The aspects and parameters of enterprise supply chain risk such as identification of main suppliers, risk transfer outside enterprise – the choice of right insurance strategy are also characterized in this paper.

The paper provides a quantitative assessment of multidimensional risks in the pharmaceutical business sphere.

The results clearly demonstrate the specifics of main risks in the pharmaceutical business sphere, where the main risk impacts are not operational but external.

Regulatory decisions and actions in different markets (countries) about new pharmaceutical product registration and re-registration of existing products entail the main risks in pharmaceutical industry.

However, comparatively high risk impact also comes from business operational processes and activities in this business sphere: from insufficient effectiveness and lack of heredity in operational planning.

At the same time the impact from supply chain breach risk is significantly lower in this business sphere.

The main conclusion expressed in this paper is that enterprises in Latvia, including those in the pharmaceutical business sphere, are only taking the first steps in process of implementation of modern, multidimensional enterprise risk management.

Another conclusion expressed is that existing and potential problems with the registration and re-registration of pharmaceutical products mainly in export markets clearly demonstrates the main direction of risk management in the pharmaceutical business sphere.

Business platforms – a new business model in modern microeconomics

Ivars Godmanis, *Latvia*

With the global rise of Web 2.0 a completely new type of business models – business platforms (ecosystems) are convincingly taking over the lead in global business world (*Amazon, Apple iOS , Google Android, Facebook etc.*).

These main platforms are followed by countless other platforms (platforms-applications) in all kinds of business spheres and contemporary life (*eBay, Skype, Uber etc.*).

In Latvia (2017) among 10 most successful *startups*, the overwhelming majority were platforms-applications (mobile *loans etc.*)

However, the study courses which could cover all sides of microeconomics of these new types of business models are not provided and even not started in Latvia.

This paper provides an analysis of differences between classical (*pipe typ*e) business models and business platforms.

The differences are fundamental and multidimensional and this leads to a completely different approach in microeconomics of business platforms.

Six main components of the new business model – business platforms are completely different from *pipe type* classical business models:

- value creation – business platforms have *plug and play* collective effort, based mainly on interactions between value producers and consumers and is not based on acquiring, usage, elaboration and controlling of physical and human assets (examples: crowdsourcing, decentralized production etc.);
- business scaling – platforms with the help of network effects are incomparably wider;
- marketing – completely different strategies for marketing plans in platforms (by using *adWord, Likes*, etc.);
- sales – main abilities of platforms to enable *long tail* capturing, reactivation etc., by using network effects;
- finances – fixed and "sliding" price setting scales, different splitting of *revenue pies* (*Crowd funding* etc.) in platforms;
- H & R management – completely new type of attracting, teaching and training external employees (*app developers* etc.), *orchestrating* instead of classical *command-control* systems in the governance of platforms;
- aligning organizational structure (architecture) and governance of platforms is the main feature of business platform creation and development.

The Main conclusion expressed in this paper:

"It is absolutely mandatory to start and provide comprehensive study courses not only about differences between main components of classical business models and business platforms, but also about specifics of business microeconomics of business platforms, which enable them to become leading businesses in the modern world and to conquer more and more spheres of contemporary life."

Parlamentārā diskursa analīzes instruments – Saeimas debašu korpuss

Aija Kažoka, *Latvija*

Ar valodas korpusu tiek saprasts datorizētai analīzei pieejams apjomīgs tekstu kopums, kas izveidots atbilstoši noteiktiem kritērijiem (Levāne-Petrova, 2012). Korpuss salīdzināms ar demokrātiju, proti, nozīme vārdiem nav noteikta, un katra indivīda uzskati par to, ko vārds nozīmē, ir pieņemami – nepastāv viena taisnība/patiesība un "nepareizība". Korpusu lingvistika valodu saredz kā sociālu fenomenu, kurā "vārds tekstā atsaucas uz (vai ir saistīts ar) gadījumiem, kad šis vārds ir minēts iepriekš – vai nu tajā pašā tekstā, vai visos tekstos, kuros tas jebkad ir bijis." (*Teubert* un *Cermáková*, 2007)

Raksturīga parlamentārā diskursa pazīme ir, ka praktiski visas tā runas ir "radītas protokolam", tiek transkribētas, iekļaujot remarkas un iestarpinājumus. (*Dijk*, 2008, 145). Saeimas debašu korpuss (http://saeima.korpuss.lv/) pārstāv īpašu valodas lietojuma jomu – politisko diskursu un ietver visus vārdus, ko Saeimas sēžu dalībnieki ir teikuši kopš 1993. gada (13 milj.), piedāvājot rīku komplektu, ar kura palīdzību var dažādos rakursos pievērsties parlamentārā diskursa pētniecībai (pievēršoties gan atsevišķu sēžu, Saeimas sasaukumu, partiju, personāliju, vecumu vai dzimumu runas pētniecībai). Vietni radījusi RSU Komunikācijas studiju katedras un LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas pētnieki, Valsts pētījumu programmas projektā EKOSOC-LV Nr. 5.2.5. Pētniecība korpusā norit, iegūstot konkordances – atslēgas vārdu vai vārdu savienojumu un teikuma daļas, kur tās lietotas, kā arī statistiku par biežāk lietojamiem vārdu savienojumiem.

Saeimas debašu korpusa iespējas apskatītas četros pētnieciskajos darbos. Šo notikumu izgaismošanā piemērota kritiskā diskursa analīze.

1. Ārstu–parlamentāriešu varas valodas pētījums atklāj, ka Latvijas parlamentā esošie ārsti politiskajās debatēs izmanto tās pašas diskursīvās valodas struktūras (varas valodu), ko lieto saziņā ar pacientu.
2. Analizēta politiķu uzstāšanās, pretojoties vides aktīvistu ierosmei atteikties no savvaļas dzīvnieku izmantošanas cirkā. Politiķi medijos viedokli argumentē, atsaucoties uz nacionālo tradīciju, taču, analizējot runas izpausmes parlamentā, vārda "cirks" lietojums uzrāda nicīgu attieksmi.
3. Veicot salīdzinošo analīzi par diskursīvajām prasībām pret valsti, noskaidrots, ka parlamentārajā diskursā valsts jēdziens ir grūti izprotams un izplūdis, taču nereti tā tiek salīdzināta ar vecākiem, māti un saimnieku, piedēvējot paternitālu funkciju.
4. Domājot par veselības aprūpi un aplūkojot parlamentāriešu runas viena sasaukuma griezumā, konstatējams, ka vārdus "slims" pēc nozīmes lieto reti, bet lielākoties izmanto to aizvainojošās intonācijās.
5. Pētot "zaļā koridora" ieviešanas procesu redzams, ka vārds "koridors" lietots galvenokārt apzīmējot strupceļu, savukārt salikumā "zaļais koridors" tam piešķirta pozitīva konotācija.

Levāne-Petrova K. (2012). Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss un tā tekstu atlases kritēriji. http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/viewFile/2113/2019 (skatīts 01.31.2016.)

Teubert, W. and Cermáková, A. (2007). *Corpus Linguistics: A Short Introduction*, Bloomsbury Academic

Van Dijk, T. (2008). *Discourse and Power*. Palgrave Macmillan, 256 p.

Kažoka, A. (2016). Ārstu varas valoda parlamentārajā diskursā. Ārstu-politiķu loma medicīnas politikas veidošanā, RSU. Referāts *Kultūras žurnālistikas vasaras skolā*, Rīga, 2017

Kažoka, A. (2018). Priekšstats par valsti: aktuālā lietojuma konotācijas diskursa analīzes skatījumā, *RSU Scientific Conference, Publication of Theses*, RSU, pp. 268–269. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Zin%C4%81tnes%20departaments/2018/RSU_zinatniskas_konferences_tezes_2018.pdf

Savicka, V., Kažoka, A. (2018). (RSU) Green Corridor for oncological patients – implementation and development communication in the framework of both social ecology model and political discourse, 2nd Riga Readings in Social Sciences (RRSS) November, pp. 22–23

Social business startups' communication on social impact: how digital media is used to (re)present "traditional" and social startups?

Dr. **Renata Matkeviciene**, Vilnius University, *Lithuania*

In the report the results of survey conducted by "Geri norai LT" in cooperation with "Mediaskopas" are presented. Data from media monitoring study revealed that there are ten times more messages on "traditional" business start-ups than the social business start-ups in Lithuanian media (both traditional and online). This result reflects the difference in both (1) the size of the investment allocated to these businesses and (2) the state's focus on these two innovative forms of activity.

Why was this comparison chosen? In Lithuania, the beginning of intensive communication about start-ups started at about the same time as about social businesses. In Lithuania social businesses are still in the developing stage, so most of those social businesses could be assimilated or could be prescribed to the "traditional" start-ups. At this point, the similarities between start-ups and social businesses are likely to end. Start-ups usually do not think about local (social, economic, cultural) problems, do not offer solutions to solve problems that specific groups of people in a particular place meet (as social business start-ups do), – they look at the world, offer not only a product, but also want to attract the attention of financiers, get big investments and developing a product idea – mostly aimed at getting big investments or selling an idea or version of the product for developers or businesses. Social businesses start-ups operate in a different way – they look for ways to solve a social problem and only then they think about a business model, sources of funding.

The situation of Lithuanian social businesses is similar to that of foreign countries: about 70 percent of start-ups in the United States start their work at home using their savings; only 40 percent of these businesses are profitable, 20 percent of them expand (and this is understandable because expanding their activities requires more investment, employees, other competencies, fear of failing to ensure the quality of the product or service provided, etc.).

Small Business Trends, a small business source in the US, says that every new business after a failure guarantees 20 percent success for a new business – lessons learned, knowledge to help succeed in other future activities.

The study data presented in this report also reveals differences in construction of media content about "traditional" and social business start-ups. If in digital media content "traditional" start-ups are more related with successes, attracted funding, the initial start-up phase, and in very rare case the start-up's activity is presented, so in the case of social start-ups- a difference can be seen in the narrative constructed in the media: social business start-ups are presented through personal stories of social business leaders, their experiences, successes and failure stories and only in considerably small amount of content it refers to the social problems that the social start-up is working on, its activities, funding and so on.

This difference in media content about "traditional" and social business start-ups also partly leads to the difference in knowledge and public awareness and as well in support for those start-ups. Digital media content is constructed in a way that creates a certain "aura" about traditional business start-ups, based on the stories about received millions of dollars of investments, while the content on the social business start-ups is mostly about social issues and the difficulties of the start position of social business, and these narratives take away the star-shaped aura of start-ups and relates social business start-ups with social service organisations, but not businesses that are active and successful.

Nodokļu aplikšana Latvijā tūrisma nozarē

Taxation of tourism in Latvia

Anna Medne, Biznesa augstskola *Turība*, *Latvija*

Atslēgas vārdi: nodokļi, tūrisma nozare, nodokļu atvieglojumi

Pētījuma metodes: ekspertu, monogrāfiskā, grafiskā

Pētījuma mērķis: izpētīt nodokļu aplikšanu tūrisma nozarē Latvijā

Tūrisma nozarē Latvijā 2017. gadā darbojās 809 viesnīcas un tūrisma mītnes, no kurām 470 bija viesu mājas un cita veida īslaicīgās apmešanās mītnes. Latvijā nodokļu aplikšana ir labvēlīga mazajam biznesam, jo viesu mājas saņem līdzīgas nodokļu atlaides kā lauksaimnieciskā ražošana. Pēc statistikas datiem iepriekš minētās viesu mājas sastāda 50 % no visām tūrisma mītnēm un viesnīcām. Vairums gadījumu viesu māju uzņēmēji saimniecisko darbību veic kā iedzīvotāju ienākuma nodokļa maksātāji, un līdz ar to var piemērot minētā likuma 9. pantā noteikto – gada apliekamajā ienākumā netiek ietverti un ar nodokli netiek aplikti ienākumi no maksātāja lauku tūrisma pakalpojumu sniegšanas, ja tie nepārsniedz 3000 eiro gadā. Praktiski tas nozīmē, ka peļņa līdz 3000 eiro tiek atbrīvota no nodokļa. Protams, nodokļa likumā ir definēti precīzi nosacījumi šī atvieglojuma piemērošanai.

Minētie lauku tūrisma pakalpojumi šā likuma izpratnē ir lauku teritorijās vai lauku apdzīvotās vietās sniegtie viesu izmitināšanas pakalpojumi speciāli ierīkotās viesu izmitināšanas mītnēs vai citās pielāgotās telpās, kurās gultas vietu pamatskaits nepārsniedz 12 un gultas vietu papildu skaits nav lielāks par sešām, kā arī ar tiem saistītie papildu pakalpojumi, kas balstās uz vietējiem kultūras un dabas resursiem.

Pievienotā nodokļa likme tūrisma pakalpojumiem ir 12 %, bet, salīdzinot ar citām ES valstīm, tā ir augsta, piemēram, mūsu kaimiņvalstīs Lietuvā un Igaunija tūrisma mītnēm piemēro 9 % PVN likmi. Ekonomikas ministrija paziņojumā medijiem (2017. gads) norāda, ka pazemināta PVN likme tūristu izmitināšanas pakalpojumiem piemērota 25 no 28 ES dalībvalstīm, piemēram, Polijā – 7 %. Patlaban pilna PVN likme – 20 % un 25 % šim pakalpojumam piemēro tikai Dānijā, Slovākijā un Apvienotajā Karalistē.

Ļoti svarīga ir tūristu ēdināšana, taču Latvijā diferencēto likmi 12 % var piemērot tikai tūrisma mītnēs brokastīm, jo tas ir iekļauts naktsmītnes pakalpojumā, bet pārējos ēdināšanas pakalpojumus apliek ar standartlikmi 21 %. Pretstatā ir jāmin 14 ES valstis, kurās restorānos tiek piemērota samazinātā likme (no 3 % līdz 14 %). 2018 gada nogalē publiskajā telpā izskanēja viedokļi, ka restorānu biznesam arī Latvijā būtu jāpiemēro diferencēta likme ēdienam, alkoholam atstājot standartlikmi, tas sekmētu šīs jomas tālāku attīstību un samazinātu minētā biznesa pelēko zonu.

GAN Training for Natural Image Processing in Computer Vision

Ģeneratīvo pretstatu tīklu apmācība attēlu apstrādei datorredzē

Ivars Namatēvs, MBA, Mg.sc.ing., Turiba University, *Latvia*

A field of computer science that works on enabling computers to see, identify, and process images in the same way that human vision does is called computer vision. In reality, it is a difficult task to enable computers to recognize images of different objects. Many real-world problems in computer vision require integrating a large number of images to create state-of-the-art computer vision systems. These problems include sources of the same kind of input, i.e. drawing one image in the style of another or based on the text image. When approaching such a problem, it often makes sense to process one image in the context of another. Finding an effective way to condition on or fuse sources images is an open research problem.

A generative adversarial network (GAN) is a type of artificial intelligence (AI) machine learning (ML) technique made up of two neural networks that are in competition with one another in a zero-sum game framework. The GAN objective involves finding Nash equilibrium to the following two player min-max problem. The GAN model is composed of a generator network and a discriminator neural network and working together on a real image dataset, and using discriminant algorithm.

The generator is a type of convolutional neural network that will create new instances of an image. The generator takes random vectors as input and generates fake images using deconvolution layers that increase the resolution of data at each stage of the neural network. Using gradient method, the generator adapts its parameters.

The discriminator is a type of deconvolution neural network and tries to discriminate between fake images produced and real images by solving a binary classification problem or whether or not it belongs in a dataset. Since the discriminator is differentiable, it can produce gradient indicating what small changes should be applied to the generated images for them to look more real to the discriminator. Alternating between generation and discrimination appears like a game played by two adversaries. Following, GAN implement adversarial loss function can be defined below:

$$min_g max_d \, \mathbb{E}_{x\sim P(X)}\big[log\big(d(x)\big)\big] + \mathbb{E}_{z\sim P(Z)} log(1 - d\big(g(z)\big))],$$

where $d(x)$ denotes the probability of the example x following the data distribution $P(\mathcal{X})$ versus being synthesized by the generator. The generator g plays to fool the discriminator d by transforming noise vectors $z \sim (\mathcal{Z})$ into real-looking examples (z).

Training GANs helps the generator in producing increasingly realistic synthetic images which are harder to distinguish from real images by the discriminator.

The experimentation stage to train GAN will be realized on the Pascal Visual Object Data Classes (Pascal VOC) dataset to model natural images of multiple categories with evaluation of its benefit from scaling up, both in terms of fidelity and variety of the generated samples.

Keywords: General Adversarial Network, Computer Vision, Image Processing

Public interest communication on social media: persuasion principles used by Latvian politicians on their Facebook accounts

Professor **Andris Petersons**, Dr.sc.soc., Turiba University, *Latvia*

The persuasive communication of newly elected members of the Parliament before elections in 2014 is taken as the object of this study because any elections can be considered as debate for public good and the concept of public interest communication dominated over the concept of public relations in that period.

There were many factors influencing the results of Latvian Parliamentary elections in 2014. One of them was the persuasive communication of newly elected members of the Parliament – the ability of politicians to find and convey the central message to persuade voters to trust them as well as to use adequate communication techniques, especially on social media since 68 percent of the population of Latvia used the Internet regularly on a day to day basis at a time when 45 percent of parliamentarians were recognized as active on the social media. The central focus of this article is on Robert Cialdini's six principles of persuasion (reciprocity, commitment, social proof, liking, authority, scarcity) and the intentional and/or unintentional usage of them by the newly elected members of the Latvian Parliament to communicate on the most popular social network in Latvia – Facebook. Harold Laswell's, E. D. Bernay's and Jacques Ellul's ideas about the formation of men's attitudes and BJ Fogg's findings in modern persuasive techniques are examined herein keeping in mind the negative connotation of propaganda in Latvia since the Soviet period and that there is still a discussion alive on "What is propaganda and how does it differ from persuasion?".

While politicians often discuss the importance of trustable relationships with their voters, they have been reluctant to use the term "marketing", "political marketing" or "persuasion". The classical definition of propaganda as a management of collective attitudes by manipulation of significant symbols from Laswell sounds unpleasant to Latvians despite Laswell's idea that propaganda as a tool is no more moral or immoral than a pump handle. Already Aristotle, 350 B.C.E, defined that persuasion is achieved by the speaker's personal character when the speech is so spoken as to make us think him credible. This principle still exists despite many years shaping the mind-set of humankind and changes in information technologies as emphasised by the Canadian philosopher of communication theory Marshall McLuhan and Harold Innis, the founder of Toronto school of communication. Innis argued that communication technologies play a central role in shaping human societies by affecting the flow and control of information.

Public interest communication is generally defined as development and implementation of science – based, planned strategic communication campaigns with the main goal of achieving significant and positive behavioural change on a public interest issue that transcends the particular interests of any organization. Public interest communication uses instruments and methods from public relations, advertising, sociology, corporate social responsibility, social marketing and journalism which are incorporated in the common frame. The main difference between public relations, which is defined as mutually beneficial relationship between organization and public, and public interest communication, which is about communication on behalf of public, is obvious – public interests goes first in public interest communication. However, that is the question not only about objectives but about attitude and values how and what different instruments of communication are used. Propaganda must not be included in public interest communication campaigns.

Public interest in the Lithuanian media: how citizens protect their rights and what role media plays in that process?

Dr. **Marija Stonkienė**, Vilnius University, *Lithuania*

Dr. **Renata Matkevičienė**, Vilnius University, *Lithuania*

The concept of public interest is primarily used in order to express the idea of general society interest, rights, also recognition and protection of underlying values. The concept of society interest is extremely broad, and it involves both the content (object – a public value (public goodness), important for the wellbeing of society) and the subject of this interest. This means that even being the interest of a single person, public interest is the interest of the whole, i.e. it is the general interest of the society, country and community (large social group); therefore, this interest is characterised and distinguished by the general need. Therefore, public interest is understood as an interest reflecting and expressing the core values of the society. Core society values, used as the base for public interest, reveal the content of public interest, and indicate one of the assessment criteria of public interest. The other two criteria (features) of public interest include aspects of inter-community and publicity (Häberle, 2006). As a feature of public interest, inter-community also indicates the expectation of the society to actively participate in the defence of this interest, and allows to state the potential of the society in the involvement and participation in the resolution of public affairs. Publicity as a feature of public interest indicates more than just the universality of public interest associated with perception and visibility of its commonality. Publicity as a feature of public interest also involves the visibility of common and general interest influenced not only by the general importance and value of the interest, but also by the spread of information about this interest updating both the problem of social and societal involvement in the public interest realisable on the basis of general need, and the importance of spreading the information of the public interest. All this reveals the important role of the media in the process of spreading the content of public interest.

This role is also confirmed by the realisation of social function promoted by the media in order to support democracy, and role of the media as a public forum. The importance of media activities associated with the societal need for knowledge was determined by the fact that legal regulations of media activities were coordinated by the public interest.

In the presentation the results from research on how the subject matter of public interest is presented in the Lithuanian online media would be presented, analysing how online Lithuanian media presents the subject matter on defence of heating users' rights as public interest, it is pursued to evaluate: how online Lithuanian media presents this case of public interest, i.e. how much information is given on the subject of public interest *per se*, how much the reasons of disturbance in public interest are highlighted. Another aspect that would be discussed in the presentation based on the results of the research is the identification of the method of the media that is used in order to express subjected public interests of the individual or their group, which have a valued content involving general non-individualised (not belonging to certain individuals) social needs presented as public interest based on publicly proclaimed values. Research is based on the case of public interest on the violation of consumer rights on heating issues initiated by a citizen and supported by the relevant group of the society (community of Žvėrynas district).

Factors affecting brand loyalty of higher education institutions

Syed Ali Abbas, *Pakistan*

Research purpose. In an era which demands higher education branding like branding of other FMCGs and luxury products, it becomes significant to analyse as what is demanded by the prospect customers i.e. students. In this domain, Pakistan, a country in South Asia with population over 200 million having 60 % youth, is an active education market, where institutions are marketing themselves aggressively to get customer/student attention. Considering the very fact, this paper aims to investigate the students' choices and their current state of loyalty with their HEIs as an outcome of Brand awareness and quality of services being provided by these HEIs (Higher Education Institutions).

Design / Methodology / Approach. Validated questionnaire from previous studies was used to gather quantitative data. A sample size of 139 was taken from public and private universities in Lahore city of Pakistan. These universities were selected based on their involvement in continuous brand promotion and their established recognition as quality education providers. Further, Inferential statistics was employed using SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for results output.

Findings. Results revealed that both brand awareness and service quality have statistically significant impact on brand loyalty of educational institutions. Though the contribution of service quality ensures long term brand loyalty, still the importance of brand promotion cannot be put aside and should be continued accordingly as part of respondents are found to be appealed by advertisements of competing brands as well, yet again relying wholly solely on it is not desirable. Also, students enrolled in bachelors' program are found to be more loyal with their chosen brand of university, foreseeing a good sign for these HEIs to consider them as Master study clients in future.

Originality / Value / Practical implications. There do exist many studies regarding higher education branding in the recent past however the contrasting influence of brand awareness and service quality on building brand loyalty is a rare discussion in the education sector. Also, assessment of students' current state of loyalty in the specific research environment is not overly discussed in past. Practically, the research is of immense importance considering it opens horizons for educational institutions to not only design promotional strategies to strengthen their brand loyalty, but also to focus on enhanced service quality measures. From designing a Para flexes to the ad content and from infrastructure to teaching quality, educational institutions need to consider all the parameters and attributes to attain student loyalty. The scope of this research is beyond being public or private institutions as both the sectors can employ its findings in their respective domains. Also, consultancy firms and research organizations can utilize its findings for developing the course curriculums and strategic plans for the education market.

Keywords: Higher Education Institutions, Brand Loyalty, Brand Management, Service Quality